

**T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

AYDIN VİLÂYETİNDE DOĞAL AFETLER (1850-1900)

**Hazırlayan
SELAHATTİN SATILMIŞ**

**Danışman
Prof. Dr. KEZİBAN ACAR**

MANİSA

2012

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

AYDIN VİLÂYETİNDE DOĞAL AFETLER (1850-1900)

SELAHATTİN SATILMIŞ

Danışman
Prof. Dr. KEZİBAN ACAR

MANİSA

2012

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyeti, Osmanlı Devleti'nde doğal felaketlerin sıklıkla yaşandığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bahsi geçen vilâyetin çok sayıda deprem, çekirge istilası, kuraklık, sel, don, dolu, fırtına, yıldırım düşmesi gibi afetlere maruz kaldığı bilinmektedir. En fazla tarımsal faaliyetleri etkileyen bu afetlerin sonucunda can kayıpları, yaralanmalar, kıtlıklar, salgın hastalıklar, ekonomik krizler, fiyat artışları, çevre ve ulaşım problemleri gibi birçok sosyo-ekonomik olay yaşanmıştır.

Meydana gelen afetler sonrasında, afetzedelerin yaralarının sarılması ve önlenmesi muhtemel nitelikli bazı afetler öncesinde alınması gereken tedbirler konusu, Aydın Valiliği ile Osmanlı merkezi hükümetini uzun süre meşgul eden, aynı zamanda büyük masraflar gerektiren önemli meselelerden biri olmuştur.

Kısacası bu çalışmada, Aydın vilayetinde meydana gelen doğal afetlerin vilayet halkına, çevreye, bölge ve ülke ekonomisine etkisi, yaşanan afetler sonrasında nasıl bir kriz yönetimi sergilendiği, merkezi ve mahalli yönetimlerin ne tür tedbirler aldıkları, afetzede halk-yönetici ilişkileri, afete uğramayan Osmanlı toplumunun afetzedelere karşı tutumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aydın vilâyeti, doğal afet, deprem, çekirge, sel, kuraklık

ABSTRACT

In the second part of the 19th century, Aydın vilayat (province) witnessed many natural disasters, such as earthquake, grasshopper invasion, drought, flood, freeze, hail, storm and stroke of lightning. These disasters not only affected agriculture, but also caused deaths, losses, droughts, epidemics, economical crises, inflation, environmental problems and problems with transportation etc. What had to be done following those disasters cost both time and money for local and central governments.

This study examines and shows what and how natural disasters affected Aydın vilayat and how local and central governments managed to deal with them, what measures they took to avoid great harms or damages further crises could cause to people, economy, government etc. It also analyzes what impact natural disasters had on relations between officials and local people and how central and local governments approached toward victims in post-disaster periods.

Key Words: Aydın vilayat, natural disaster, earthquake, grasshoppers, flood, drought.

Doktora tezi olarak sunduğum ‘‘Aydın Vilâyetinde Dođal Afetler (1850-1900)’’ adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gűsterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

04/06/2012

Selahattin SATILMIş

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	435857
Yazar Adı / Soyadı	Selahattin Satılmış
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 13984049750
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	selahattinss@yahoo.com.tr
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler (1850-1900)
Tezin Tercümesi	Natural Disaster in Vilâyet in Aydın
Konu Başlıkları	Tarih
Üniversite	Celal Bayar Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2012
Sayfa	434
Tez Danışmanları	Prof. Keziban ACAR
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Aydın vilayeti, doğal afet, deprem, çekirge, sel, kuraklık
Yayımlama İzni	☒ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının 05.07.2015 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.
NOT: (Ertelene süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

10.07.2012
İmza:

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 11/06/2012 tarih ve 11/8 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Selahattin SATILMIŞ'ın "Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900)" Konulu tezi incelenmiş ve aday 25.06.2012 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına *

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine **

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

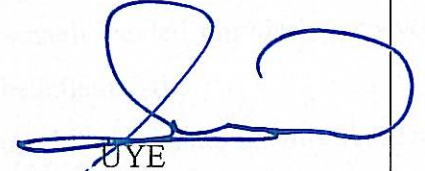
** Bu halde adayın kaydı silinir.

ÜYE

Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK

BAŞKAN
Prof. Dr. Keziban ACAR
(Danışman)

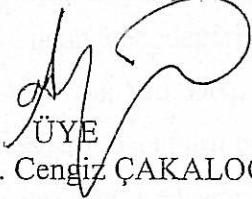

ÜYE

Prof. Dr. Ramazan ÇALIK

ÜYE

Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU

Evet

Hayır

*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez, mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

ÖNSÖZ

Osmanlı coğrafyası, deprem, kuraklık, sel, çekirge istilası, salgın hastalıklar gibi doğal afetler nedeniyle çok büyük acılar ve kayıplar yaşamasına rağmen bu konu, Osmanlı tarih yazımında hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Son 10-15 yıllık dönemde bu ilgede artış yaşansa da yapılan çalışmaların çok yetersiz olduğu aşikârdır. Bu eksikliği bir nebze olsun giderebilmek amacıyla bu tezde, Aydın vilâyetindeki yerleşim birimlerinin 1850-1900 yılları arasında maruz kaldığı doğal afetler bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, Aydın vilayetinde yaşanan doğal afetlerin sonuçları üzerinden kentlerin tarihine sosyo-ekonomik açıdan ışık tutmaya çalışması yönüyle bir yerel tarih çalışmasıdır. Afetler neticesinde vilâyet dâhilindeki insanların maddi ve manevi ne tür zararlara uğradıkları, ne gibi sıkıntılarla karşılaştıkları, bu zararların devlet tarafından nasıl telafi edilmeye çalışıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma ile Aydın vilâyeti örneğinde Osmanlı afet yönetimi incelenerek, Osmanlı Devleti'nin idari ve sosyo-ekonomi tarihindeki bazı noktaların daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

Fikirleri, eleştirileri ve önerileriyle bu çalışmanın şekillenmesinde önemli katkıları bulunan, çok değerli hocam Prof. Dr. Keziban ACAR'a yardımlarından dolayı minnettarım. İlmi desteklerini esirgemeyerek, fikirleriyle yeni açılımlar sunan çok değerli hocalarım Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK'e, Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA'ya, Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇAKALOĞLU'na ve Yrd. Doç. Dr. Abdülmecit MUTAF'a sonsuz teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, Aydın vilâyetinin idari taksimatını ve afetlerin yaşandığı yerleşim birimlerini gösteren haritayı hazırlayan Coğrafya Bölümünden arkadaşım Arş. Gör. Alper UZUN'a, Londra'da bulunan The National Archives'da araştırma yapma imkânı sunan Balıkesir Üniversitesi Ulusal Ajans yetkililerine ve bu çalışmanın hazırlık safhasında manevi desteğini esirgemeyen eşim Nihal Derya SATILMIŞ'a teşekkür ederim.

Selahattin SATILMIŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
YEMİN METNİ	V
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
TABLolar LİSTESİ	XII
RESİMLER LİSTESİ	XIII
HARİTALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: DEPREMLER	19
A) Hasar Veren Depremler ve Sonuçları	22
1) 3 Nisan 1850 İzmir Depremi	23
2) 28 Şubat 1851 Megri (Fethiye) ve Rodos Depremi	24
3) 12 Ekim 1856 İzmir ve Rodos Depremi	29
4) 6 Haziran 1862 Marmaris Depremi	29
5) 23 Nisan 1863 Dadya (Datça) ve Rodos Depremi	30
6) 7 Mart 1867 Midilli ve Foça Depremi	30
7) Mart 1867 Kula Depremi	30
8) 1 Aralık 1869 Ula Depremi	31
9) 7 Haziran 1871 Marmaris Depremi	31
10) 1 Kasım 1875 Karaburun ve Mordoğan Depremi	31
11) 29 Haziran 1880 Menemen Depremi	31
12) 29 Temmuz 1880 İzmir (Bornova) Depremi	33
13) 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme Depremi	35
14) 15 Ekim 1883 Çeşme ve Urla Depremi	39
15) 25 Mayıs 1886 Urla Depremi	47
16) 6 Ekim 1886 Aydın, Söke, Köyceğiz, Söke Depremleri	47
17) 28 Ekim 1886 Karaburun Depremi	47
18) 27 Kasım 1886 İzmir, Sakız Adası, Ege Denizi Depremi	47
19) 6 Nisan 1887 Denizli Depremi	48
20) 17 Temmuz 1887 Megri (Fethiye) Depremi	48
21) 30 Eylül 1887 Demirci ve Sarayköy Depremi	48
22) 14 Ekim 1887 İzmir Depremi	48
23) 29 Kasım 1887 Kuşadası Depremi	49
24) Mart 1888 Bodrum Depremi	49
25) 26 Ekim 1889 Midilli ve Urla Depremi	49
26) 4 Ocak 1890 İzmir Depremi	49

27) 6 Mart 1890 Bodrum Depremi.....	49
28) 15 Aralık 1890 Kuşadası Depremi.....	50
29) 2 Haziran 1892 Buldan Depremi.....	50
30) 24 Haziran 1892 Alaşehir Depremi.....	51
31) Ekim 1892 Akhisar Depremi.....	51
32) 4 Eylül 1893 Efes Depremi.....	51
33) 10 Ocak 1894 Çine Depremi.....	52
34) 19 Ağustos 1895 Aydın Depremi.....	52
35) 14 Kasım 1895 Bergama Depremi.....	54
36) 16 Nisan 1896 Emet ve Demirci Depremi.....	56
37) 26 Haziran 1896 Marmaris ve Kerme Körfezi Depremi.....	56
38) Aralık 1897 Denizli ve Sarayköy Depremi.....	56
39) 23 Şubat 1898 Sarayköy ve Denizli Depremi.....	57
40) Haziran 1898 İzmir Depremi.....	58
41) 28 Eylül 1898 Çeşme Depremi.....	58
42) 20 Eylül 1899 Denizli-Aydın Depremi.....	59
a) Arazide Meydana Gelen Değişiklikler.....	62
b) Ölü ve Yaralı Sayısı.....	64
c) Yerleşim Birimlerinin Gördüğü Hasarlar.....	68
B) Afet Yönetimi.....	85
1) 1883 ve 1889 Depremlerinde Afet Yönetimi.....	95
a) 1883 Depremi ve Afet Yönetimi.....	96
b) 1899 Depremi ve Afet Yönetimi.....	102
2) Afetzedelerin İskânı.....	110
a) Afetzedelerin Çadırlarda İskânı.....	111
b) Çadır Temininde Yaşanan Sıkıntılar.....	114
c) Çadır Kentlerde Yaşam.....	119
3) Barakaların İnşası.....	120
4) Ortakçı Köyünün Başka Yere Nakli.....	130
5) İnşaat Masrafları ve Finansmanı.....	131
6) Depremler Sonrasında Bazı İstisnai Uygulamalar.....	140
a) Vergi Sürelerinin Ertelenmesi.....	141
b) Gümrük Vergilerinde Muafiyet Uygulaması.....	141
c) Afetzedelere Tohumluk Zahire ve Faizsiz Kredi Sağlanması.....	142
d) Yetim Kalan Çocukların Darüşşafaka Mektebine Kaydedilmesi.....	143
e) Afetzede ve Yakınlarına Gösterilen İdari Kolaylıklar.....	143
7) Yardım Toplama Faaliyetleri.....	144
a) Padişah Himayesinde Kurulan Yardım Komisyonları.....	145
b) Aydın Valisi Başkanlığında Kurulan Vilâyet Yardım Komisyonları.....	155
c) Gazetelerin Düzenledikleri Yardım Kampanyaları.....	161
d) Afetzedeler Yararına Düzenlenen Sosyal Etkinlikler.....	163
e) Yabancılar ile Gayrimüslimlerin Yardım Faaliyetleri.....	168
8) Depremler Üzerine Yapılan İlmi Çalışmalar.....	177
9) Madalyalar ve Teşekkürnâmeler.....	178

İKİNCİ BÖLÜM: ÇEKİRGE AFETLERİ	182
A) Çekirge Afetlerinin Etki Alanı ve Zararları.....	186
B) Çekirge Afetinin Sonuçları.....	205
C) Çekirge Afetiyle Mücadele.....	210
1) Çekirgeyle Mücadelenin Sahası, Toplanan Çekirge ve Yumurtasının Miktarı.....	212
2) Çekirgeyle Mücadelenin Süresi	216
3) Çekirgeyle Mücadelenin Psikolojik Sonuçları.....	219
4) Çekirgeyle Mücadeleyi Zorlaştıran ve Başarısızlığa Sebep Olan Faktörler.....	221
a) Çekirgeyle Mücadelede Görevli Personel ve Halkın İhmalleri.....	221
b) Her Yerde Gerekli Çabanın Gösterilmemesi.....	229
c) Halkın Bilinçsizliği ve Bazı Hurafeler.....	230
d) Coğrafi Şartların Elverişsizliği.....	233
e) Doğru Yöntemin Kullanılmaması ve Maddi İmkânsızlıklar.....	233
5) Çekirgeyle Mücadelenin Masraf ve Finansmanı.....	234
6) Çekirgeyle Mücadele İçin Yapılan Yasal Düzenlemeler.....	240
7) Çekirgeyle Mücadele Eden Personel ve Kurullar.....	244
a) Mükellef Halk.....	245
b) Takipçiler.....	246
c) Kâtip ve Ambar Memurları.....	248
d) Muhtarlar, Kaza ve Köy İhtiyar Meclisleri.....	248
e) Kaza ve Nahiye Çekirge Komisyonları.....	249
f) Liva Çekirge Komisyonları.....	250
g) Vilâyet Çekirge Komisyonu.....	251
h) Anadolu Müfettişliği.....	252
8) Çekirgeyle Mücadele Yöntemleri.....	252
a) Çekirge Yumurtalarının Telef ve İmhası.....	256
b) Çekirge Yavrularının Telef ve İmhası.....	258
c) Çekirgelerin Çiftleştikten Sonra Telef ve İmhası.....	266
d) Çekirgenin Tabii Düşmanı Olan Hayvanlar Vasıtasıyla İmhası.....	267
9) Madalyalar ve Teşekkürnâmeler.....	267
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SEL AFETLERİ	269
A) Sel Afetlerinin Etki Alanı ve Tarihleri.....	270
1) Büyük Menderes Nehri Taşkınları.....	272
2) Gediz Nehri Taşkınları.....	277
3) Küçük Menderes Nehri Taşkınları.....	282
4) Bakırçay Nehri Taşkınları.....	284
5) Diğer Akarsu Taşkınları.....	286
6) Diğer Sel Afetleri.....	287
B) Sel Afetlerinin Sonuç ve Etkileri.....	295
C) Afet Yönetimi.....	304
1) Selzedeleri Kurtarma Operasyonları.....	304
2) Yardım Faaliyetleri.....	306
3) Afetzedelerin İskânı ve Gerenköy'ün Başka Bir Yere Nakli.....	310
4) Nehir Taşkınlarını Önlemek Amacıyla Alınan Tedbirler.....	313

a) Gediz Nehri Taşkınlarını ve Zararlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler	314
b) Küçük Menderes Nehri Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler...	322
c) Kumçay'ın Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler.....	323
d) Nif Çayı Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler.....	324
e) Büyük Menderes Nehri Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler...	324
5) Gediz Nehri Üzerindeki Köprünün İnşası.....	324
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: KURAKLIK VE DİĞER AFETLER.....	329
A) Kuraklık.....	329
1) Kuraklığın Etki Alanı ve Tarihleri.....	332
2) Kuraklığa Karşı Çözüm Arayışları.....	342
3) Kuraklığın Sonuç ve Etkileri.....	345
4) Afet Yönetimi.....	347
a) Kıtıkzedelere Yapılan Zahire Yardımları.....	349
b) Su Sıkıntısının Giderilmesi.....	367
c) Madalya ve Teşekkürnâmeler.....	369
B) Diğer Doğal Afetler.....	370
1) Don Afeti ve Şiddetli Soğuklar.....	370
2) Fırtınalar.....	374
3) Dolu Afetleri.....	377
4) Aşırı Sıcaklar.....	380
5) Yıldırım Afetleri.....	381
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	384
KAYNAKÇA.....	397
EKLER (Aydın Vilâyeti Deprem Katalogu, 1850-1900).....	411

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
A.Ü.D.T.C.F	Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bkz/bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İÜ.,NEK	İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi
OTAM	Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TİSAV	Türkiye ve Türk Dünyası İktisadi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
TNA	The National Archives (İngiliz Ulusal Arşivi)
TTK	Türk Tarih Kurumu
TVYY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
vb.	ve benzeri
Vol	Volume
Yay.	Yayınevi/Yayıncılık

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Aydın Vilayetinde Hasar Yol Açan Depremler (1850-1900)	23
Tablo 2: 1851 Megri (Fethiye) Depreminin Yol Açtığı Hasar ve Ölü Sayısı.....	26
Tablo 3: Resmi Kayıtlara Göre 1881 Depreminin Çeşme Kazasında Yol Açtığı Hasar, Can Kaybı ve Ölü Sayısı.....	36
Tablo 4: Çeşitli Kaynaklara Göre 1883 Depreminde Yıkılan Ev, Açıkta Kalan Kişi Can Kaybı ve Yaralı Sayısı.....	40
Tablo 5: Muhabir Forton'un 31 Ekim 1883 Tarihli The Eastern Ekspress Gazetesinde Yayınladığı İstatistik.....	42
Tablo 6: 1899 Depreminin Yol Açtığı Ölü ve Yaralı Sayısı.....	66
Tablo 7: 1883 Depremi Sonrasında Çeşme, Urla ve Karaburun'da Nakdi Yardım Dağıtılan Köyler, Kişi Dayısı ve Paranın Miktarı.....	99
Tablo 8: 1899 Depremi Sonrasında Komisyon-ı Umûmî Tarafından Yeniden İnşa ve Tamir Ettirilen Evlerin Miktarı.....	126
Tablo 9: 1899 Depremi Sonrasında Yardım Biletlerinin Basıldığı Yerler ve Bedelleri.....	150
Tablo 10: 1899 Depremi Sonrasında Komisyon-ı Mahsusun Bastığı, Tahsil Ettiği ve Edemediği Bilet Bedelleri.....	150
Tablo 11: Vilâyet ve Livalardan Gelen Yardım Miktarları.....	153
Tablo 12: 1899 Depremi Sonrasında Aydın Vilâyetine Bağlı Kazalara Gönderilen ve Tahsil Edilen Bilet Miktarı.....	159
Tablo 13: 1899 Depremi Sonrasında <i>Tercüman-ı Hakikat</i> Gazetesinin Afetzedeler İçin Topladığı Eşyanın Cinsi ve Miktarı.....	162
Tablo 14: Aydın Vilâyetinde Yaşanan Çekirge Afetleri (1850-1900).....	187
Tablo 15: 1863 Yılında Çekirge Afetinden Etkilenen Kaza ve Nahiyeler.....	191
Tablo 16: Aydın Vilâyetinde Çekirge Afetiyle Mücadele Edilen Yerler, Toplanan Çekirge Yumurtası ve Yavrusunun Miktarları (1850-1900).....	213
Tablo 17: Aydın Vilâyetinde Meydana Gelen Sel Afetleri (1850-1900)	271
Tablo 18: Aydın Vilâyetinde Yaşanan Kuraklık Afetleri (1850-1900)	333
Tablo 19: Aydın Vilâyetinin Maruz Kaldığı Doğal Afetler (1850-1900).....	384

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: 1899 Depremi, Sarayköy, Türbe Mahallesi.....	70
Resim 2: 1899 Depremi, Sarayköy, Eski Mahkeme Mahallesi.....	71
Resim 3: 1899 Depremi, Denizli, Rum Mahallesi.....	72
Resim 4: 1899 Depremi, Aydın, Keresteciler Mahallesi.....	76
Resim 5: 1899 Depremi, Nazilli, Yahya Oğlu Sokağı.....	79
Resim 6: 1899 Depremi, Ortakçı (Buharkent), Ortakçı Han.....	80
Resim 7: 1899 Depremi, Aydın, Çadır Mevkii.....	111
Resim 8: 1899 Depremi, Sarayköy, Aşağı Mahalle.....	420
Resim 9: 1899 Depremi, Nazilli, Pazarköy Çarşısı.....	421
Resim 10: 1899 Depremi, Aydın, Eski Yeni Camii.....	422
Resim 11: 1899 Depremi, Sarayköy Hükümet Konağı	423
Resim 12: 1899 Depremi, Sarayköy Minare Camii.....	424
Resim 13: 1899 Depremi, Sarayköy Aşar Ambarı ve Pazar Arası.....	425
Resim 14: 1899 Depremi, Sarayköy İstasyonu.....	426
Resim 15: 1899 Depremi, Sarayköy Kasabası.....	427
Resim 16: 1899 Depremi, Denizli, Kayalık Mahallesi.....	428
Resim 17: 1899 Depremi, Denizli Kasabası.....	429
Resim 18: 1899 Depremi, Aydın, Hayvan Pazarı.....	430
Resim 19: 1899 Depremi, Aydın, Küpeli Sokağı.....	431
Resim 20: 1899 Depremi, Denizli, Sabuncu Mahallesi.....	432
Resim 21: 1899 Depremi, Nazilli.....	433
Resim 22: 1899 Depremi, Nazilli, Forbes Fabrikası.....	434

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Aydın Vilayeti Haritası (1890).....	18
--	----

GİRİŞ

Afet, canlı ve cansız çevrede fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, insanların normal yaşantısını durduran ya da kesintiye uğratan olayların genel ismidir. İnsanların çeşitli etkinlikleriyle ilişkili olarak ortaya çıkan afetler, beşeri afetler olarak adlandırılır. Doğal afetler ise tamamen ya da ağırlıklı olarak doğal etkenlerin neden olduğu, önemli ölçüde can ve mal kaybına neden olan, toplumları sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan olumsuz yönde etkileyen, deprem, volkan, sel, kuraklık, don, dolu, aşırı sıcaklıklar, yıldırım düşmesi, böcek istilası gibi tabiat olaylarıdır. Diğer bir ifadeyle doğal afet, belirli zamanlarda ve normal ölçülerde meydana geldiklerinde çok faydalı olan doğal olayların, beklenmeyen şiddette, yerde ve zamanda yaşanmasıyla bir felakete dönüşmesidir. İnsanlara ve çevreye zarar veren her tabiat olayı afet değildir. Bir olayın doğal afet olarak nitelendirilebilmesi için sonuçları itibariyle insanları veya insanların yaşamını sürdürdüğü çevreyi önemli derecede etkilemesi gerekir.¹

Doğal afetler, insanlığın geçmişi kadar eski tarihsel hadiselerdir. Din, dil, ırk, mezhep, zenginlik, fakirlik farkı gözetmeksizin toplumun bütün katmanlarını ve devletleri günümüze kadar etkileye gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde deprem, sel, kuraklık, çekirge istilası ve salgın hastalık gibi doğal felaketler sonucunda çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, önemli nüfus hareketleri görülmüş, kıtlıklar, açlıklar yaşanmış, fiyat artışları, ekonomik krizler baş göstermiş ve insanların sağlığı bozulmuştur. Doğal afetler, özellikle iktisadi hayatın şimdiye nazaran daha fazla doğa olaylarının etkisinde olduğu eski dönemlerde sosyal hayatı, devletin ve bölgenin ekonomisini etkileyen çok önemli bir unsur olmuştur.

Sayılan bu olumsuz sonuçları itibariyle doğal afetler, insanları ve devletleri ilgilendiren çok önemli sosyo-ekonomik olaylardan birisidir. Doğal afetlerin beraberinde getirdiği ekonomik ve sosyal meseleler toplumları ve devletleri uzun süre meşgul etmiştir. Büyük zarara uğrayan insanların, yerleşim birimlerinin, çevrenin, ekonomik faaliyetlerin afet öncesi eski durumlarına dönmeleri mümkün olmamış ya da uzun zaman almıştır. Bu nedenle bir devletin veya kentin sosyal ve iktisat tarihinin tam

---

¹ Cemalettin Şahin-Şengün Sipahioğlu, *Türkiye Afetler Coğrafyası* (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 1991), 4-10.

olarak anlaşılabilmesi için doğal afetlerin etkilerinin de ortaya konulması kaçınılmazdır.²

Aydın Vilâyetinde Doğal Afetler (1850-1900) isimli tez çalışmamız, adı geçen vilâyette yaşanan doğal afetlerin sonuçları üzerinden, şehirlerin, kazaların, nahiyelerin, hatta köylerin tarihine sosyo-ekonomik açıdan ışık tutmaya çalıştığı için bir yerel tarih çalışmasıdır. Bu anlamda kent tarihi çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynak teşkil edecektir. Ayrıca, ülkemizde bu zamana kadar, doğal afetler açısından bir vilâyet veya bir bölgeyi tamamıyla ele alan kapsamlı çalışmalar bulunmadığından, bu çalışma bir ilk olma özelliğine sahip olup, gelecekteki çalışmalara örnek teşkil edecektir.

Aynı zamanda bu çalışmada, Aydın vilâyeti örneğinden yola çıkılarak Osmanlı afet yönetimi ele alınmıştır. Bu bağlamda nehir taşkınları, çekirge afetleri gibi önlenebilir nitelikteki bazı afetler öncesinde merkezi hükümet tarafından alınan birçok tedbire ve yaşanan afetler sonrasında afetzedelerin yaralarının sarılması için yürütülen faaliyetlere yer verilmiştir. Bu yönüyle bu tez çalışmasının, Osmanlı Devleti'nin idari ve sosyo-ekonomik tarihindeki bazı noktaların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Doğal afet tarihi çalışmalarının, geleceğe bakan yönü de bulunmaktadır. Günümüzde doğal afetlerin zararlarını azaltabilmek için doğayla yoğun bir mücadeleye girilmiş, bu alandaki bilimsel ve teknik çalışmalar oldukça hız kazanmıştır. Depremlerin önceden bildirilmesi amacıyla yapılan çalışmalardan nitelikli sonuçlar alınabilmesi için istatistikî bilgiler toplanıp değerlendirilmekte, deprem katalogları, episantr ve deprem riski haritaları düzenlenmektedir. Bu istatistikî veriler, ülkemizde

---

² Bkz. *Tarih Boyunca Dünyayı Sarsan Doğal Felaketler*, Çev. ve Yay. Haz. Yücel Feyzioğlu (İstanbul: Pencere Yay., 2000); Şehrezat Karagöz, *Eskiçağ'da Depremler*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay. (İstanbul: 2005); Ahmet Ünal, M.Ö.II. Binyıl Anadolu'sunda Doğal Afetler, Belleten, c. XLI, sayı 163 (Ankara: 1977); Feda Şamil Arık, "Bizans Döneminde İstanbul'da Depremler: Halk Üzerinde Etki", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* c. 19, sayı 30 (Ankara: 1997); Ian Kershaw, "The Great Famine and Agrarian Crisis in England, 1315–1322", *Past and Present*, no. 59 (1973); F. Verceleyen, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Çev. Feda Şamil Arık, c. XVI, sayı 27 (Ankara, 1992); Mustafa BAYKA, "Rousseau, Voltaire ve 1755 Lizbon Depremi", *Tarih ve Toplum*, c. 32, sayı 191 (İstanbul: İletişim Yay., 1999); Mehmet Demirtaş, "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. IV, sayı 2 (Erzurum: 2004); Caroline Finkel, "A Consideration of the Sources for the Historical Seismicity Of Anatolia", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yay., 2001); N. Ambraseys-C.Finkel, "The Anatolian Earthquake of 17 August 1668" *Historical Seismograms and Earthquakes of the World*, Ed.H. Lee (Boston: Academic Pres, 1988); Metin Tuncel, "Anadolu'da Doğal Afetler Sonucunda Yer Değiştiren Şehirler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri* (İstanbul: Globus Yay., 2001).

depremle ilgili ölçüm yapan cihazlarının kullanıldığı 20. yüzyılın başlarından itibaren aletsel verilerden, ölçüm cihazlarının kullanılmadığı eski dönemler için ise tarihsel kaynaklardan elde edilmektedir. Bu bağlamda depremlerin tarihsel dönemlere ait sayıları ve sonuçları, sonraki yıllar için kesin olmayan, ancak sınırlı derecede ipucu niteliğinde bilgiler sağlayabilmektedir. Kısacası bu verilerden yararlanılarak yapılan bilimsel çalışmalar, ileride meydana gelecek depremlerin daha az zararla atlatılmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle günümüzde bir bölgenin depremselliği ile ilgili yapılan çalışmalarda aletsel verilerin yanı sıra tarihsel verilerden elde edilen bilgiler de son derece önemlidir.³

Ülkemizde, kurumlar ve kişiler tarafından Anadolu'nun tarihsel dönemlerine dair birçok deprem katalogu hazırlanmıştır. Bu bağlamda Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği tarafından 1952 yılında Nuriye Pınar-Ervin Lahn'a *Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu*, TÜBİTAK tarafından 1983 yılında H.Soyal-Kolçak Sipahioğlu-D. Altınok'a *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Katalogu (MÖ.2100-MS. 1900)*, Boğaziçi Üniversitesi tarafından 1988 yılında Esra Ayhan-Esen Alsan-Nusret Sancaklı-Balamir Üçer'e *Türkiye ve Dolayları Deprem Katalogu (1881-1980)* hazırlattırılmıştır.⁴

Ancak, çalışma sırasında, bu katalogların hepsinin de yetersiz olduğu, çok büyük hasar ve can kaybına sebep olan depremlere dahi yer yemedikleri; ayrıca birçok bariz ve ciddi hatalar içerdikleri tespit edilmiştir. Bu yüzden Anadolu'da 1900 tarihi öncesinde meydana gelen depremlerin sağlıklı bir şekilde yeniden kataloglanması gerektiğini söylemek mümkündür.

Nitekim bu kataloglar arasında en eski ve en kapsamlısı, Nuriye Pınar-Ervin Lahn tarafından hazırlanan katalogdur, ancak bu çalışmada yapılan hataların diğer deprem katalogları tarafından tekrar edildiği görülmektedir. Daha sonra yapılan kataloglamalarda da birinci el kaynaklara inilmediği için eksiklikler ve hatalar giderilememiştir. Örneğin; 15 Ekim 1883 Çeşme ve Urla depreminde ölen kişi sayısı resmi kaynaklara göre 59, diğer kaynaklara göre ise en fazla 90 kişi olarak verilirken,

---

³ Murat Uluskan, "Osmanlı Kaynaklarına Göre 1703 ve 1717 Denizli Depremleri," *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* (6-8 Eylül 2006), c. I (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007), 355.

⁴ Bkz. Pınar, Nuriye- Ervin Lahn, *Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu* (Ankara: Yapı ve İma İşleri Reisliği Yayınları, 1952); H.Soyal-Kolçak Sipahioğlu-D. Altınok, *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Katalogu (MÖ.2100-MS.1900)* (Ankara: TÜBİTAK Yay., 1983); Esra Ayhan-Esen Alsan-Nusret Sancaklı- Balamir Üçer, *Türkiye ve Dolayları Deprem Katalogu, 1881-1980* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1988).

kataloglarda 15.000 kişinin öldüğünden bahsedilerek büyük bir hataya düşülmüştür. 9 Nisan 1881 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin, “Sakız Adası’ndan alınan telgraflarda ölü ve yaralıların toplam sayısının 15.000 olarak verildiğini” bildirmesinden, kataloglarda 15 Ekim 1883 depremi için verilen bu rakamın 3 Nisan 1881’de meydana gelen Sakız ve Çeşme depremi için öne sürülen tahminlerden biri olduğu ve iki depremin birbiriyle karıştırıldığı söylenebilir.⁵

Deprem kataloglarının bazılarında Mayıs 1875’te Dinar, Afyonkarahisar, Çivril, Denizli, Uşak’ta 1.300 kişinin ölümüne; 1880 yılının Mart ayında Sakız Adası ve Çeşme’de 4.000 kişinin ölümüne; 22 Temmuz 1880 tarihinde Tire’de önemli derecede hasara sebep olan büyük depremlerden bahsedilmiştir.⁶ Ancak, ne arşiv belgelerinde ne de gazetelerde, belirtilen tarihlerde ve yerlerde hiçbir deprem kaydına rastlanmamıştır. Bu derece şiddetli, büyük hasar ve can kaybına yol açan depremlerin resmi yazışmalara yansımaması ya da gazetelerde haber yapılmaması mümkün değildir. Adı geçen yerlerde deprem olduğu bilgisi doğru olsa bile, tarihlerinde yanlışlık olduğu muhakkaktır.

Ayrıca, büyük hasara sebep olup da, deprem kataloglarında bahsedilmeyen birçok deprem mevcuttur. Örneğin, birçok hasarın meydana geldiği 23 Nisan 1863 Datça ve Rodos, 28 Ekim 1886 Karaburun, Aralık 1897 Denizli, 23 Şubat 1898 Sarayköy ve Denizli depremlerinden hiçbir katalogda bahsedilmemiştir. Ayrıca Sakız Adası’nın harap olmasıyla ve binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan 3 Nisan 1881 depreminin verdiği hasara yer verilmemiştir.

Bunlardan yola çıkarak, Osmanlı coğrafyasında meydana gelen depremlere ilişkin daha güvenilir ve eksiksiz bir katalog hazırlanabilmesi için özellikle arşiv kaynakları ve gazetelere dayalı bir çalışmanın yürütülmesinin elzem olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu tez, hem 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde meydana gelen depremlerin bir katalogunu çıkardığından hem de bölgesel afet tarihi çalışması olarak, bahsedilen niteliklerde deprem kataloglarının hazırlanmasına katkı sağlayacağından son derece önemlidir.

Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu topraklar, deprem, kuraklık, sel, çekirge istilas ve salgın hastalıkların çok sık yaşandığı bir coğrafya olmasına rağmen doğal afet tarihiyle ilgili çalışmalar, Osmanlı tarih yazımında son zamanlara kadar hak ettiği ilgiyi

⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 839, 10 Ca 1298/9 Nisan 1881.

⁶ Pınar, Nuriye- Ervin Lahn, *a.g.e.*, 44-45; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 58-59.

görmemiştir. Ancak son dönemde, özellikle de 1999 Gölçük ve Yalova depremi sonrasında Osmanlı doğal afet tarihine karşı ilginin bir nebze arttığı, başta depremler olmak üzere doğal afetleri konu alan çalışmalarda artış görüldüğü söylenebilir.

Osmanlı tarih yazımında, doğal afet tarihi çalışmalarını başlatan ve en fazla katkıyı sağlayanların başında, 1997 yılında On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Ankara ve Konya Vilayetlerinde Kuraklık ve Kıtlık (1845 ve 1874 Yılları)* isimli doktora tezini tamamlayan Mehmet Yavuz Erler gelmektedir. Erler, sadece kuraklık konusunda değil, çekirge ve sel afetleri konusunda da önemli çalışmalara imza atmıştır. Ayrıca Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Türkoloji Programı tarafından 1997’de, bu alanda ilk olarak düzenlenen “Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler Sempozyumu” Osmanlı coğrafyasında yaşanan doğal afetlere, özellikle de doğal afetlerin geçtiği kaynaklara vurgu yapması bakımından, bu konuda yapılacak araştırmalara yön veren önemli bir toplantıdır. Bu önemli toplantının bildirileri, Elizabeth Zachariadou’nun editörlüğünde 14 makaleden oluşan bir kitapta toplanmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezinin 2000 yılında düzenlediği “Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri” de bu konudaki önemli çalışmalardan bir diğeridir.

Osmanlı deprem tarihi konusunda çalışan araştırmacıların başında Nicolas Ambraseys gelmektedir. Uzun yıllar boyunca tarihi sismoloji alanında araştırmalar yapan ve bu konuda birçok eser kaleme alan Ambraseys’in, Caroline F. Finkel ile çok geniş bir kaynak yelpazesinden yararlanarak hazırladığı *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler* isimli eseri,⁷ 1500-1800 yılları arasında Osmanlı sınırları içerisinde meydana gelen depremler konusunda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bunun yanı sıra 19. yüzyılda meydana gelen yıkıcı nitelikteki felaketlerden olan 1855 Bursa, 1859 Erzurum, 1894 İstanbul, 1898 Balıkesir ve 1899 Denizli-Aydın depremleriyle ilgili müstakil çalışmalar yapılmıştır.⁸ Osmanlı Devleti’ne asırlarca

---

⁷ Nicolas N. Ambraseys-Caroline F. Finkel, *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, 1500-1800*, Çev. M. Umur Koçak (Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2003).

⁸ Yusuf Oğuzoğlu, “Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi”, *Bursa Defteri*, sayı 4 (Bursa: 2000): 72-80; Mehmet Yıldız, “1855 Bursa Depremleri”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yayınları, 2001), 124-130; Besim Özcan, *Bursa Afetleri (1326-1900)* (Erzurum 2002); Selahattin Tozlu, “Erzurum Tarihinde Depremler,” *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yayınları, 2001); Nesimi Yazıcı, *Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası* (Ankara: 2003); Nesimi Yazıcı, “Ocak 1898 Balıkesir Depremi Oluşu ve Sonrası”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yayınları, 2001).

başkentlik yapmış olmasından dolayı özellikle İstanbul'da meydana gelen 1894 depremi hakkında çok sayıda kitap ve makale yazıldığı dikkat çekmektedir.⁹ Bununla birlikte, 1881 Sakız depremi gibi, yukarıda bahsi geçenlerden çok daha yıkıcı depremler araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Çekirge, sel, kuraklık afetleriyle ilgili çalışmalara gösterilen ilgi, depremler kadar olmasa da giderek artmaktadır. Bu bağlamda Kıbrıs ve Aydın vilâyetinde meydana gelen çekirge afetleri, Gümüşhane, Edirne, Erzurum'da meydana gelen sel afetleri, Ankara, Konya, Erzurum ve Doğu Karadeniz taraflarında yaşanan kuraklık afetleriyle ilgili çalışmalar mevcuttur.¹⁰

Bunlara ilaveten, bütün Osmanlı coğrafyasını ele alan bazı makaleler mevcuttur. Böyle bir çalışmanın Osmanlı coğrafyasındaki bütün doğal afetleri ele alamayacağı ya da yüzeysel bir şekilde ele alacağı muhakkaktır. Örneğin Ali Rıza Gönüllü tarafından hazırlanan, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)" isimli makale, doğal afet tarihi çalışmalarına önemli katkılar sağlamasına rağmen,¹¹ çok sayıda büyük sel felaketinin yaşandığı Aydın vilâyetindeki afetlerden hiç bahsetmemektedir.

⁹ 1894 İstanbul depremi için bkz. Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000); Mehmet Ö. Alkan, "Toplumsal ve Siyasal Açından 1894 İstanbul Depremi Üzerine," *Toplumsal Tarih* (İstanbul: 1999), 11-17; Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi, Ankara 1994; Vahdettin Engin, "II. Abdülhamit'in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi," *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yayınları, 2001), 141-149; Sakin, *a.g.e.*, 62-65; Amit Bein, "The Istanbul Earthquake Of 1894 And Science In The Late Ottoman Empire," *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, No. 6, November 2008: 909-924; Mehmet Genç-Mehmet Mazak, *İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi* (İstanbul: İGDAŞ Kültür Yayınları, 2001); Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme," *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXVIII/29 (Ankara: 1997), 169-197.

¹⁰ Mehmet Yavuz Erler, "Kıbrıs'ta Çekirge İstilası (1845-1869)," *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, sayı 10 (Ankara: 2002); Ertan Gökmen, "Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915)," *Bellekten*, c. LXXIV, sayı 269 (Ankara: TTK Yayınları, 2010); Gilles Veinstein, "Karadeniz'in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdiği Tepkiler," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001); Süreyya Faroqhi, "Tarımsal bir Değişimin Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel 1688-89," *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler Sempozyumu*, Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Haz. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001); Alparslan Demir-Esat Aktaş, "Gümüşhane Sancağında Doğal Afetler (1888-1910)," *OTAM*, sayı 24 (Ankara, 2010); Abdülkadir Gül, "Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892-1893 ve 1906-1908 Yılları)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. II, sayı 9 (2009); Mehmet Yavuz Erler, Meşrutiyet İdaresi Altında, Erzurum Sel Baskını, 1910", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. I, sayı 2 (2008).

¹¹ Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları (1857-1913)," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Konya: 2010); Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtıklar", *Türkler*, c. X (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002); Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler

Doğal afetlerin çok sık yaşandığı Aydın vilâyetiyle ilgili çalışmalar ise bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Bu bağlamda Ertan Gökmen'in "Batı Anadolu'da Çekirge Felaketi (1850-1915)" isimli makale çalışması,¹² bu alanda ilklerden olması ve zengin bilgiler içermesi hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda bizim çalışmamıza da örnek teşkil etmiştir. Ancak bu çalışma, 1850-1915 yıllarını kapsamına rağmen, 1900 yılı öncesi gazetelerinden faydalanılmadığı için eksiktir ve 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen çekirge afetlerinin önemli bir kısmından hiç söz etmemektedir.

Ayrıca 1899 Denizli-Aydın depremini konu alan, farklı sempozyumlarda sunulmuş iki bildiri mevcuttur. Literatüre önemli katkılar sağlayan bu çalışmalardan ilki, Günver Güneş-Sevilay Özkeş tarafından kaleme alınmıştır. Genel itibariyle yerel ve ulusal basına dayalı olarak hazırlanan bu çalışmada, afetin meydana getirdiği hasarla ilgili doyurucu bilgilere yer verilmiştir. Ancak bu çalışma da sadece birkaç arşiv belgesine yer verdiği ve bir kısım önemli bilgileri gözden kaçırdığı için eksiktir. Özellikle en son hazırlanan hasar tespit raporuna yer vermemesi, can kaybı ve yaralı sayısını eksik göstermesine sebep olmuştur.¹³

Aynı depremle ilgili olarak, Yasemin Avcı, daha farklı gazetelerden ve İngiliz konsolos raporlarından da yararlanarak konuya zenginlik katmıştır. Avcı'nın, 1899 depremi örneğinde Osmanlı afet yönetimini ele aldığı bu çalışması, özellikle İstanbul'da kurulan "Komisyon-ı Mahsus" isimli yardım komisyonunun faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Ancak Avcı, bu depremde afet yönetiminin, tamamıyla merkezi hükümet tarafından gerçekleştirildiği tezinden yola çıkarak, büyük bir yanılığa düşmüştür.

Avcı, İzmir'de Aydın valisi başkanlığında kurulmuş olan Komisyon-ı Umûmîden hiç bahsetmemiş, bu komisyonun yaptığı bütün faaliyetleri İstanbul'da Şehremanetinde kurulan "Komisyon-ı Mahsus" isimli yardım komisyonuna mâl etmiştir. İstanbul'da Şehremanetinde kurulan komisyon, esasen bir yardım toplama komisyonudur. Bunun yanı sıra İzmir'de kurulan Komisyon-ı Umûmînin istekleri doğrultusunda erzak, marangoz, inşaat ustası ve malzemesi tedarik ederek deprem

---

(Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları)", *Pax Otomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001); İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler", *XIV. Türk Tarih Kongresi* (Eylül 2002), c.II, Kısım:1 (Ankara, 2005).

¹² Gökmen, *a.g.m.*, 127-180.

¹³ Günver Güneş-Sevilay Özkeş, "1899 Aydın Depremi," *I. Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (İzmir: 2001), 78-90.

bölgesine göndermiştir. Deprem sonrası deprem mahallinde yapılan bütün organizasyon, tezimizin birinci bölümünde, teşkilatı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler verdiğimiz “Komisyon-ı Umûmî” tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁴

Çalışma sahamızla ilgili eserlerden birisi de, Ersin Doğer tarafından kaleme alınan, *Foça Üzerine Yazılar* isimli kitapta yayımlanan “Foçalılar ve Gediz Nehri Yatağının İkinci Kez Değiştirilme İsteği” isimli makaledir. Doğer, bu kısa makalesinde 1891 ve 1905 ve 1906 yıllarında meydana gelen Gediz taşkınları hakkında bilgiler vermiş; Foçalıların, çok uzun bir süre sonra, 1950’li yıllarda nehrin yatağının değiştirilmesi yönündeki isteklerini gündeme getirmiştir. Eser, Gediz nehrinin yatağının değiştirmesiyle ilgili ilk tarihsel çalışma olması hasebiyle önem arz etmektedir.¹⁵

19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında meydana gelen doğal afetlerle ilgili yapılacak çalışmalarda kullanılabilecek kaynak sayısı oldukça fazladır. *Aydın Vilayetinde Doğal Afetler (1850-1900)* isimli tez çalışmamın en önemli kaynağını, Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra dönemin yerel ve ulusal basını ile İzmir’de görev yapan İngiliz konsoloslarının tutmuş oldukları raporlar da Osmanlı Devleti’nde meydana gelen doğal afetlerle ilgili doyurucu nitelikte bilgiler sunmaktadır. Çalışma sırasında, İstanbul’da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivinde uzun bir mesai harcanmıştır. Ayrıca İzmir Kent Arşivi, Ankara Milli Kütüphane, Millet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi ve İslami Araştırmalar Merkezinde (İSAM) gazete ve salname taramaları yapılmıştır. Bunların yanı sıra İngiliz konsolos raporlarına ulaşmak için Londra’da bulunan The National Archives (İngiliz Ulusal Arşivi)’de araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca internet üzerinden veri tabanları taranmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde doğal afetler hakkında çok önemli bilgiler sunan belgeler arasında, mahalli meclislerin mazbataları, Aydın Valiliğinin, merkezi hükümeti bilgilendirmek ve isteklerini belirtmek için yazdığı ârizalar ile kendisine bağlı liva ve kazalara gönderdiği emirnâmeler; afetzede halk tarafından merkezi hükümete gönderilen arzuhaller; afet yönetimini sağlayan ve teftiş amacıyla afet bölgelerinde bulunan yetkililerce hazırlanan raporlar; bazı afetlere karşı verilen mücadelelerde

---

¹⁴ Yasemin Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, c. I (Denizli: 6-8 Eylül 2006) (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007): 363.

¹⁵ Ersin Doğer, “Foçalılar ve Gediz Nehri Yatağının İkinci Kez Değiştirilme İsteği,” *Foça Üzerine Yazılar* (İzmir: Foça Belediyesi, 1998), 23-26.

mükellefiyetleri ve yapılması gerekenleri belirleyen kanunnâmeler, nizamnâmeler, talimatnâmeler; Dâhilîye, Ticaret ve Nâfia, Maliye nezâretleri ile Sadâret makamı arasındaki yazışmalar; Meclis-i Vâlâ, Şûrâ-yı Devlet, Meclis-i Vükelâ tutanakları; padişah irâdeleri; kendilerine yapılan yardımlar dolayısıyla afetzedelerin padişaha gönderdikleri mahzarlar (teşekkürnâmeler), tezimin en önemli kaynaklarını oluşturmuştur.

Doğal afetlerle ilgili detaylı bilgiler sunan önemli bir kaynak da Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanan dönemin ulusal ve yerel basınıdır. Gazeteler, insan yaşamını doğrudan ilgilendirmesi bakımından ülkede yaşanan doğal afetlere geniş yer ayırmışlar, resmi yazışmalardaki belge dilinden sıyrılarak halkın çektiği sıkıntılar konusunda ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Özellikle yerel gazeteler, bölge veya şehirlerinin doğa olayları hakkında daha fazla ayrıntı sunmuşlardır. Ulusal gazeteler ise bazen yerel gazetelerden aynen aktardığı yazıları, bazen de kendi muhabirleri aracılığıyla elde ettikleri haberleri kamuoyuyla paylaşmışlardır. Meydana gelen afetlerin sonuçları, alınan tedbirler, yardım faaliyetleri vb. konularda kamuoyunu bilgilendiren gazeteler, alınması gereken tedbirler hususunda hükümeti uyarıcı ve halkı bilinçlendirici bir rol üstlenmişlerdir.

İzmir’de 1869 yılında yayınlanmaya başlanan vilâyetin resmi gazetesi *Aydın*’ın nüshalarına hiçbir kütüphanede ulaşılabilmesi büyük bir talihsizlik olmuştur. Bununla birlikte *Aydın* gazetesi ve diğer yerel gazetelerin afetlerle ilgili bazı haberlerine, onlardan iktibaslar yapan ulusal gazeteler aracılığıyla ulaşılmıştır. 1872 yılında Mehmet Salim tarafından İzmir’de çıkarılan ilk özel Türkçe gazete olan *Devir*’in mevcut nüshaları taranmış olmakla birlikte konumuzla ilgili haberlere rastlanmamıştır. Karidi isimli bir Rum tarafından 17 Mart 1876’da çıkarılmaya başlanılan ve haftada beş gün yayımlanan *İzmir*; 15 Kasım 1886 tarihinden itibaren Halit Ziya ve Tevfik Nevzad tarafından çıkarılmaya başlanılan *Hizmet*; yine Tevfik Nevzad tarafından 21 Şubat 1895’te çıkarılmaya başlanılan *Ahenk* ve aynı yıl Bıçakcızade Hakkı tarafından çıkarılan *İzmir* gazetelerinde Aydın vilâyetinde yaşanan doğal afetlerle ilgili çok önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bunlar arasında, özellikle *Hizmet* ve *Ahenk* gazeteleri uzun soluklu olmaları sebebiyle en önemli iki yerel gazetedir.¹⁶

¹⁶ *Hizmet* gazetesi, dönemin Aydın Valisi Halil Rıfat Paşanın öneri ve himayesinde kurulmuştur. Halit Ziya ve Tevfik Nevzad’ın yaşları tutmadığı için imtiyaz vilâyet matbaasının başmürettibi Şerif Efendi adına alınmıştır. Önceleri haftada iki gün, daha sonra ise her gün yayınlanmıştır. *Ahenk* gazetesinin

Tez çalışması için yararlanılan ulusal gazeteler ise 31 Temmuz 1840'ta İngiliz asıllı William N. Churcill tarafından yayımlanmaya başlanılan, Türkçe olarak çıkan ikinci gazete unvanına sahip *Ceride-i Havâdis*; 1864 yılında William N. Churcill'in ölümünden sonra oğlu Alfred Black Churchill tarafından 1212. sayıdan itibaren çıkarılan, bir önceki gazetenin devamı mahiyetindeki *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*; 21 Ekim 1860'ta Agâh Efendi tarafından çıkarılan *Tercüman-ı Ahvâl*; 22 Ocak 1870 tarihinde (Basiretçi) Ali Efendi tarafından çıkarılan *Basiret*;¹⁷ 1878 yılında Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılan ve uzun soluklu gazetelerden birisi olan *Tercüman-ı Hakikat* ve 5 Temmuz 1894'te Ahmet Cevdet (Oran) tarafından çıkarılan *İkdâm* gazetesidir.

Bunların yanı sıra İstanbul'da İngilizce olarak haftalık çıkarılan bazı gazeteler, Aydın vilâyetindeki doğal afetler hakkında çok geniş bilgiler sunmuşlardır. Aydın vilâyetinin ticari ve tarımsal potansiyeli, bu sektörlerde İngilizlerin açık ara önde olması, İngiliz gazetelerinin vilâyette yaşanan afetler hakkında geniş bilgiler vermesinin en önemli muhtemel sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Bunlardan 1858 yılında *The Levant Herald* ismiyle yayın hayatına başlayan, daha sonra ismi *The Levant Herald and The Eastern Express* olarak değişen gazete, I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.¹⁸ İçerikleri bir öncekiyle çok benzer olan *The Costantinople Messenger* ve *The Eastern Express* gazeteleri de önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.¹⁹

Çalışmada faydalanılan kaynaklardan bir diğeri de İzmir'de görev yapan dönemin İngiliz konsoloslarının tuttukları raporlardır. Bu raporlar özellikle deprem, sel, kuraklık ve çekirge afetlerinin yol açtığı zararlar bakımından çok detaylı bilgiler

---

imtiyazı da *Hizmet* ile birlikte alınmıştır. Mehmet Necati'nin imtiyazında yayın yapan bu gazete Pazartesi ve Perşembe olmak üzere haftada iki defa çıkmıştır. Yayın hayatına başlaması II. Abdülhamid'in doğum gününe denk getirilmiştir. Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I (İstanbul: İletişim Yayınları), 103-111.

¹⁷ Sonraki tarihlerde imtiyaz sahibi değişen *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis* 1919'a kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Basiret gazetesi, Çırağan Sarayı baskını öncesinde Ali Suavi'nin mektubunu yayınlaması sebebiyle 1878'de kapanmıştır. Ayrıca bu olay nedeniyle Ali Efendi sürgüne gönderilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* 1922, İkdâm ise kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın* (İstanbul: Literatür Yay., 2000), 85-97; Necdet Ekinci, "Türk Basın Tarihinden Kesitler", *Türkler*, c. 13 (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001): 1215-1217.

¹⁸ Gazete, 1872 yılında daha önce Osmanlı Bankası müdürlüğü yapmış ve bir süre İngiltere'nin Gelibolu konsolos yardımcılığında bulunmuş Edgar Whitaker tarafından satın alınmıştır. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, (İstanbul: Pozitif Yay., 2006), 61-70; Orhan Koloğlu, "Türkçe Dışı Basın", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I (İstanbul: İletişim Yayınları), 95.

¹⁹ *The Costantinople Messenger*, Vol 1, sayı 28, 16 Kasım 1880; Vol 1, sayı 59, 22 Haziran 1881; *The Eastern Express*, Vol II, sayı 15, 31 Mayıs 1882; Vol 6, sayı 5, 3 Şubat 1886.

vermektedir. Özellikle yıkıcı depremler sonrasında konsolosların, kendi vatandaşlarının katıldığı yardım faaliyetleriyle ilgili sunduğu bilgiler orijinal niteliktedir.

Hem konsolos raporlarında, hem de İngiliz gazetelerinde Aydın vilâyetinde mahsullerin doğal afetlerden etkilenmesiyle ilgili ayrıntılı bilgilerin yer almasının nedenini, çok sayıda İngiliz'in, Aydın vilâyetinde ve bilhassa İzmir'de ticaret ve tarım işleriyle uğraşmasında aramak gerekmektedir. Nitekim ticaretle uğraşan İngilizler, demiryolunun tarım ve ticareti geliştireceği, dolayısıyla kâr oranlarını yükselteceği düşüncesiyle 1856 yılında Aydın demiryolunun imtiyazı verildikten sonra büyük bir hevesle toprak satın almaya girişmişlerdir. Özellikle 1866'da Osmanlı Devleti'nin, yabancılara taşınmaz mal elde edebilme hakkı tanınmasından sonra başta İngilizler olmak üzere yabancılar toprak alımlarını iyice artmışlardır. Yabancıların kurdukları büyük üretim çiftliklerinin sayısı ile ortaklık veya yarıcılıkla işlettikleri toprakların miktarı, 19. yüzyılın sonlarına doğru giderek artmıştır. Öyle ki, 1888 yılına gelindiğinde İzmir yakınlarında tarıma elverişli toprakların % 41'i İngilizlerin malı haline gelmiştir.²⁰

Faydalanılan diğer bir kaynak da salnamelerdir. Bu kaynakta vilâyet tarihinin ele alındığı bölümlerde, meydana gelen eski depremlerin bazılarından kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca salnamelerde depremde yıkılan binaların tamiriyle ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir. İncelenen başka bir kaynak türü de seyahatnamelerdir, ancak çok fazla kayda değer bilgiye rastlanmamıştır. Bunların yanı sıra bazı afetlerin meydana geldiği tarihler dikkate alınarak, Aydın vilâyetine ait şer'îye sicillerinde taramalar yapılmış, ancak konumuzla ilgili hükümlerle karşılaşılmamıştır. Son olarak, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan ve teze görsel zenginlik katacak deprem fotoğraflarına ulaşılmıştır.

Osmanlı Devleti ya da Anadolu'da yaşanan doğal afetlerin tamamını tek bir çalışmada ele almak çok zor olacağından tezde saha sınırlamasına gidildi ve tezin sahası, doğal afetlerin çok sık yaşandığı bir bölge olarak dikkati çeken Aydın vilâyeti,

---

²⁰Başlangıçta genellikle köylülerle ortaklık veya yarıcılıkla bu toprakları işletmişlerdir. İzmir'in tarımsal ürünler ihraç eden bir liman olarak önemini giderek artması sonucunda genellikle Avrupa'ya ihraç edilmesi mümkün olan ürünleri yetiştirmeye başlamışlardır. Bir doğal afet ve tarım hastalıkları sonucu tarladan beklenen ürün alınamadıkları zamanlar kendi payları da azaldığından, zarar etmemek için toprak kirasının ürün üzerinden değil, para üzerinden ödenmesini öngören anlaşma sistemini benimsemişler ve üstelik köylülerle yaptıkları anlaşmaya kaldırılan ürünün belli bir bölümünü toprak sahibine satma şartını koyarak karlarını garanti altına almışlardır. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* (Ankara: Savaş Yayınları, 1982), 146-156.

süresi ise bu vilâyette yaşanan afetlerin yoğunlaştığı 19. yüzyılın ikinci yarısı olarak sınırlandırıldı.

Doğal afetler, yer (deprem, volkan vb.), atmosfer (fırtına, don, dolu, sel), biyolojik (böcek istilası, salgın hastalıklar vb.) kökenli olmak üzere üç gruba ayrılrsa da, daha fazla başlık içinde boğulmamak için bu çalışmada söz konusu afetler, her hangi bir tasnife gidilmeden, doğal olayların adıyla ele alındı. Vilayette zaman zaman büyük kayıplara sebep olan salgın hastalıklar ise başlı başına çalışılması gereken yaygın bir afet olması nedeniyle bu tezin dışında bırakıldı.

Giriş, sonuç ve dört bölümden oluşan, 19. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan tezin birinci bölümü, Aydın vilâyetinde meydana gelen depremlere ayrılmıştır. Depremlerin verdiği kayıplar detaylı bir şekilde incelendikten sonra, Aydın vilâyeti örneğinde Osmanlı afet yönetimi incelenerek, süreç içinde meydana gelen değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna ilaveten afet yönetimini üstlenen yetkilileri çok uğraştıran afetzedelerin çadırlara yerleştirilmesi, afetzede evlerinin yeniden inşası ya da tamiri gibi konuların üzerinde durulmuş, yapılan masraflar ve finansmanı, geniş kapsamlı yardım faaliyetleri, depremler üzerine yapılan ilmi çalışmalar ele alınmıştır. Vilayette yaşanan depremlerin diğer afetlere nazaran çok daha yıkıcı sonuçlar meydana getirmesi, bu bağlamda alınan tedbirler ile yardım faaliyetlerinin daha kapsamlı olması, depremlerle ilgili birçok fotoğrafa yer verilmesi, bu bölümün diğer bölümlere nazaran çok daha uzun olmasına neden olmuştur.

Çekirge afetlerine ayrılan ikinci bölümde, bu afetin vilâyet dâhilinde sebep olduğu zararlar ele alınmış ve bazı durumlarda önlenmesi muhtemel olan bu afete karşı verilen mücadeleye geniş yer verilmiştir. Bu bağlamda çekirge afetiyle mücadeleyi olumsuz yönde etkileyen faktörler masaya yatırılmış, afetle mücadelede daha etkin olabilmek amacıyla Osmanlı yönetimi tarafından yapılan yasal düzenlemeler, alınan tedbirler ve çekirgeyle mücadelede görevli kurul ve personelin sorumlulukları ele alınmıştır. Son olarak, o dönemde çekirge afetine karşı nasıl mücadele edildiğini gösteren çeşitli yöntemlere değinilmiştir.

Sel afetlerine ayrılan üçüncü bölümün ilk kısmında, sık sık taşarak etrafına büyük zararlar veren Gediz, Büyük Menderes, K. Menderes ve Bakırçay nehirlerinin taşkınları ile ayrı bir kategoride incelenen nehir taşkınları dışındaki sel afetleri ele alınmıştır. Ardından, bu afetin insanlara, yerleşim birimlerine, tarımsal faaliyetlere,

çevreye, ulaşım, bölge ekonomisine verdiği zararlar üzerinde durulmuştur. Son olarak afet yönetimi bağlamında selzedelerin iskânına, nehir taşkınlarını önlemek için alınan tedbirlere ve afetzedeler için yapılan yardım faaliyetlerine yer verilmiştir.

Dördüncü ve son bölümde, kuraklık afeti ve vilâyette daha az etkili olan diğer afetler iki alt başlık altında ele alınmıştır. Önce kuraklığın vilâyette hangi yerleşim birimlerini ne oranda etkilediğine yer verilmiş; sonra bu afetin yol açtığı kıtlık, su sıkıntısı, salgın hastalıklar, ölümler, bölge ve devlet ekonomisine verdiği zararlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan kıtlıklar üzerinden Osmanlı afet yönetimi ve kıtlıkzedelere yapılan zahire yardımlarının finansmanı konuları ele alınmıştır. Bölümün ikinci kısmında ise don, fırtına, dolu, yıldırım düşmesi, aşırı sıcaklıkların vilâyete ne oranda zarar verdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bunlara ilaveten giriş kısmının sonlarında, vilâyetteki idari taksimatı ve özellikle de okuyucunun, afetin yaşandığı yerleri somutlaştırabilmesi açısından doğal afetlerin yaşandığı yerleşim birimlerini gösteren bir haritaya yer verilmiştir. Afetin yaşandığı bölgeyi, köylere varıncaya kadar gösteren haritada yerleşim birimlerin eski isimlerinin yanına parantez içinde yeni isimleri de verilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni etkileyen afetlerle girizgâh yaptığımız bölüm girişlerinden sonra konu başlarına, okuyucuya derli toplu bilgi sunabilmek amacıyla, ele alınan afetlerin 19. yüzyılın ikinci yarısında hangi tarihlerde, hangi yerleşim birimlerini etkilediğini gösteren tablolara yer verilmiştir. Bölümlerin sonunda ise afet yönetiminde ve yardım faaliyetlerinde üstün başarı göstererek çeşitli şekillerde taltif edilen kişilere yer verilmiştir. Bunların yanı sıra her bölümün sonuna bir sonuç kısmı eklenerek yaşanan afetler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Tezin sahasını oluşturan Aydın vilâyeti hakkında birtakım genel bilgiler verilmesi, özellikle idari taksimatta çok sık olarak yapılan değişikliklerden doğabilecek muhtemel karışıkların önlenmesine katkı sağlayacaktır. H. 1308 (1890-91) vilâyet salnamesine göre, 19. yüzyılın sonlarında Aydın vilâyeti, doğuda Hüdâvendigâr ve Konya vilâyetleri, kuzeyde Hüdâvendigâr vilâyetine bağlı Karesi sancağı, güneyde Konya vilâyetinin Teke sancağı ve batıda Adalar (Ege) Denizi ile çevrili olup, 53.798 km² alana sahiptir. Bu tarihte vilâyetin nüfusu toplam 1.408.317 olup, bunun

1.118.496'sı Müslüman, 234.079'u Gayrimüslim vatandaşlardan, 55.742'si ise çoğunluğu İngiliz olan yabancılardan oluşmaktaydı.²¹

19. yüzyılın ikinci yarısında vilâyetteki yerleşim birimlerin isimlerinde birtakım değişikliklere gidilmiştir. İlk başta Tuna ve Bosna gibi vilâyetler için düşünülen 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin, 1867'de bütün vilâyetlerde uygulamaya konulmasıyla eyalet yerine vilâyet, sancak yerine liva ismi kullanılmaya başlanmıştır. Bu nizamnameye bağlı olarak o dönemki adıyla İzmir eyaleti, isim değişikliğiyle birlikte Aydın vilâyetine dönüşmüş, ayrıca vilâyetteki sancakların yerine liva ismi kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra bu nizamnameden daha önce eyaletin ve Sığla sancağının isimlerinde değişiklik yaşandığı bilinmektedir. H. 1272 (1855/56) devlet salnamesinde 1855-56 yıllarında Aydın eyaleti ismi kullanılmıştır.²² 1863 tarihli resmi belgelerde bunun yerine İzmir eyaleti isminin kullanıldığı görülmektedir.²³ H. 1283 (1866-67) ve H. 1284 (1867-68) tarihli devlet salnamelerinden, bu durumun 1867 yılına kadar devam ettiği, 1867 yılında 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde yapılan değişiklikten sonra ismin Aydın vilâyeti olarak değiştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca H. 1283 (1866-67) devlet salnamesinden itibaren Sığla sancağı İzmir sancağı olarak anılmaya başlanmıştır.

Aydın vilâyetindeki idari taksimata göz attığımızda, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca çok sık olarak değişiklikler yaşandığı görülür. Başka vilâyetlerden Aydın vilâyetine eklenen kazalar olduğu gibi, vilâyetteki sancakların sınırlarında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. H. 1272 (1855/56) devlet salnamesine göre 1855-56 yıllarında Aydın vilâyeti, Saruhan, Sığla, Aydın, Menteşe ve Denizli olmak üzere beş sancaktan oluşmaktadır. Bu tarihte Saruhan'ın 18, Sığla'nın 10, Aydın'ın 29, Menteşe'nin 25 ve Denizli sancağının 10 kazası bulunmaktadır. H. 1278 (1861/62) devlet salnamesine göre, vilâyetteki bu durum birtakım değişikliğe uğramıştır. Sığla sancağının kaza sayısı, Saruhan sancağından Menemen, Aydın sancağından Çanlı kazalarının ilave edilmesiyle 12'ye yükselmiştir. Saruhan sancağına ise Kula kazası dâhil edilmiştir.

1867 yılında, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde yapılan değişiklikle birlikte Aydın vilâyetinin idari taksimatında çok büyük bir değişikliğe gidilmiştir. Bu tarihte Denizli sancağı lağvedilerek kazaları diğer sancaklara dağıtılmıştır. Aydın sancağındaki

²¹ H. 1308 (1890/91) *Aydın Vilâyeti Salnamesi*, 622-625.

²² Gülin Erdem, *Kastamonu, Aydın, Hüdâvendîğâr ve Ankara Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272h/1855-6 İle 1328h/1910-1)*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Y.Lisans Tezi (Niğde, 2001), 24.

²³ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

Alaşehir ve İnegöl (Sarıgöl) ile lağvedilen Denizli sancağındaki Selendi, Eşme, İnay, Göre, Sirge (Alanyurt) Saruhan sancağına bağlanmıştır. Saruhan sancağındaki Nif (Kemalpaşa), Foçateyn, Güzelhisar-ı Menemen ile Aydın sancağındaki Tire, Bayındır, Ödemiş, Birgi, nahiye-i Balyanbolu, Ayasluğ (Selçuk), Kelas (Kiraz) İzmir sancağına geçmiştir. Denizli sancağındaki Denizli, Sarayköy, Honaz ve Buldan kazaları ise Menteşe sancağına geçmiştir.²⁴ Denizli kazası ise 1868 yılında Aydın sancağına bağlanmıştır.²⁵

Bu süreçte başka vilâyetlerden bazı kazalar Aydın vilâyetine geçmiştir. Hüdâvendigâr vilâyetinin Karesi sancağına bağlı bir kazası olan Bergama, 1873'te Saruhan, 1875'te ise İzmir sancağına bağlanmıştır.²⁶ 1880'li yıllarda Bergama kazası İzmir ve Saruhan sancakları arasında gidip gelmiştir. H. 1299 (1881/82) tarihli devlet salnamesinde İzmir sancağının kazaları arasında zikredilmiştir.²⁷ Yine Hüdâvendigâr vilâyetine bağlı olan Kırkağaç kazası 1880'de, Soma ve Gediz kazaları da 1881'de Saruhan sancağına dâhil olmuşlardır.²⁸

Denizli kazası, 10 Mart 1883'te yeniden sancak statüsüne kavuşmuştur. Bu tarihten itibaren Denizli, Buldan, Sarayköy, Tavas kazalarına sahip olan sancağa 1884'te Çal, 1888'de Garbikaraağaç (Acipayam) bağlanmıştır.²⁹ 1888-1900 arasında Aydın vilâyeti, beş sancak, 40 kaza, 44 nahiye ve 1.822 köyden oluşmuş olup, idari taksimat Karacasu nahiyesinin kaza olmasından başka bir değişikliğe uğramamıştır.³⁰ Bu nedenle tezimizde hazırladığımız harita ve tablolarda, idari taksimatın değişikliğe uğramadığı bu dönem esas alınmıştır.

Ekonomik yapıya göz attığımızda, Aydın vilâyeti, tarımla uğraşan kırsal nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Aydın vilâyeti özellikle Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz ve Bakırçay ırmaklarının geçtiği havzalarda çok verimli topraklara sahiptir. İkliminin de elverişli olması sayesinde ürün çeşitliliği ve verim çok fazladır. Öyle ki bazı ürünlerin yılda birkaç kez hasadı yapılabilmektedir. 1850'li yıllarda yaygın olarak üretilen ürünler, meşe palamudu, kızılıkök boyası, buğday, arpa, mısır, tütün,

²⁴ Erdem, *a.g.t.*, 24-27

²⁵ Tuncer Baykara, "Denizli", *TDVİA.*, c. 9 (İstanbul: 1994), 158.

²⁶ Feridun Emecen, "Bergama", *TDVİA.*, c. 5 (İstanbul: 1992), 494.

²⁷ Erdem, *a.g.t.*, 31

²⁸ Feridun Emecen, "Manisa", *TDVİA.*, c. 27 (İstanbul: 2003), 582.

²⁹ Tuncer Baykara, "Denizli", *TDVİA.*, c. 9 (İstanbul: 1994), 158.

³⁰ Erdem, *a.g.t.*, 33.

üzüm, incir ve zeytindir.³¹ Daha sonraki yıllarda, özellikle endüstri bitkilerinin ve meyve yetiştiriciliğinin Anadolu'da en ileri gittiği bölge olmuştur.³²

Aydın vilâyetinin coğrafi olarak ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Çok sayıda geminin aynı anda demirleyebileceği genişlikteki İzmir limanına sahip olması, vilâyet için büyük bir avantaj sağlamıştır. İskenderiye ve Doğu Akdeniz'deki limanların pek çoğundan farklı olarak ani ve şiddetli fırtınalara pek maruz kalmaması yönüyle daha fazla güvenliğe sahip olan İzmir limanı, vilâyetin dış dünyayla ve ülkenin diğer kentleriyle ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Kökü çok eskilere giden iç ve dış ticaret sayesinde Batı Anadolu'da para-meta ilişkileri, ülkenin diğer bölgelerine göre daha fazla gelişmiştir.³³ 19. yüzyılın sonu itibariyle ticari öneminden dolayı İzmir'de hemen hemen bütün ülkeler konsolosluk düzeyinde temsil edilmiştir. Hatta Avusturya, Yunanistan ve İtalya başkonsolosluk düzeyinde temsilci bulundurmıştır.³⁴

Batı için Anadolu'ya açılan önemli bir liman şehri olan İzmir, 19. yüzyılda payitaht İstanbul'dan sonra gelişmekte olan en önemli şehir konumundaydı. Batı sermayelerinin şehir ve hinterlandının ekonomisinde söz sahibi olmaları, Aydın vilâyetinde, özellikle de İzmir'de modernleşmeyi beraberinde getirmiş, tarımsal faaliyetlerde büyük artış yaşanmasını sağlamıştır. Bunda özellikle 1866'da yapımı tamamlanan Anadolu'nun ilk demiryolu hattı olan İzmir-Aydın ile İzmir-Kasaba demiryolunun çok büyük etkisi vardır.³⁵ Daha sonra Aydın vilâyetinin çoğu yerine kılcal damarlar gibi yayılan bu hatlar, İzmir limanını, tarımsal verimlilik açısından çok zengin olan hinterlandına (Aydın, Denizli, Uşak, Bursa) bağlamış ve bu sayede bölgedeki tarımsal faaliyetler ve ticaret daha fazla gelişmiştir. Dolayısıyla devletin mahsul ve ticaret üzerinden aldığı vergilerde büyük artış yaşanmıştır.

1873-1877 yılları arasında İzmir limanı, Osmanlı Devleti'nin 20 limanı arasında İstanbul'dan sonra en yüksek gümrük gelirinin elde edildiği limandı. Bu dönemde yıllık geliri ortalama 230.000 sterline ulaşan İzmir gümrükleri, Osmanlı Devleti'nin toplam

³¹ George Rolleston, *İzmir 1856*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu (İzmir: İzmir Ticaret Odası Yay., 2010), 93.

³² Erol Tümertekin, *Kurak Bölgelerde Ziraat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957), 87-88.

³³ Rolleston, *a.g.e.*, 71.

³⁴ Paul Von Lindau, "İzmir (1899)," *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, Der. ve Çev. İlhan Pınar (İzmir: Akademi Kitabevi, 1998), 178.

³⁵ 1867'de başlayan 4 km'lik daimi bir rıhtım inşaatı da 1876'da tamamlanmıştır. Ayrıca Konak (Liman) ile Punto arasına kurulan tramvay hattı geceleyin mahsulün nakline imkân tanımıştır. Cânâ Bilsel, "Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru", *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?: Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, Ed. Marie-Carmen Smyrnelis, Çev. Işık Ergüden (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 143.

gümrük gelirlerinin % 12'sini oluşturmaktaydı. Aydın vilâyetinin bütün giderleri karşılandıktan sonra, vilâyetten elde edilen gelirlerin toplamından devlet hazinesine yıllık 770.000 sterlin civarında para gönderilmesi vilâyetteki tarımsal ve ticari faaliyetlerin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu rakam 1910 yılında toplam devlet gelirinin % 15'ine, yani 1.700.000 sterline ulaşmıştır. 1891-1906 arasında Aydın demiryolunun geçtiği yerlerden toplanan tarımsal vergiler ise % 42,5 oranında artış göstermiştir.³⁶

---

³⁶ Kurmuş, *a.g.e.*, 113-114; Aydın vilâyetinde ekonomik hayat için bkz. Hilal Ortaç -Olca P. Yapucu, Cihan Özgün, *Değişim Sürecinde Aydın*, Ed. Sabri Sürgevil (Aydın: yy., 2010).

Aydın Vilayeti Haritası

Harita 1: Aydın Vilayeti Haritası (H. 1308 (1890/91) Aydın Vilayeti Salnamesinde yer alan harita üzerinde değişiklik ve ilaveler yapılarak hazırlanmıştır. Özellikle afet yaşanan yerleşim birimleri gösterilmiştir.)

BİRİNCİ BÖLÜM

DEPREMLER

Üç önemli deprem kuşağından biri olan Alp-Himalaya (Akdeniz) deprem kuşağı üzerinde yer alan Anadolu'da Kuzey Anadolu, Doğu Anadolu ve çalışma sahamızı da kapsayan Batı Anadolu olmak üzere üç fay kuşağı bulunmaktadır. Aydın vilâyetinin yer aldığı batı Anadolu coğrafyası özellikle Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz grabenleri, İzmir körfezi kıyıları ve Bakırçay havzasında büyüklü küçüklü birçok kırık hattı barındırması bakımından birinci derecede deprem bölgesi içinde yer almaktadır.³⁷

Eldeki veriler, Anadolu'nun, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde, binlerce insanın hayatını kaybettiği, on binlerce binanın yıkıldığı çok sayıda depreme maruz kaldığını göstermektedir. Bu bağlamda İstanbul, 1509'da 1.000'den fazla binanın yıkıldığı, en az 5.000 kişinin hayatını kaybettiği büyük bir deprem yaşamıştır.³⁸ İstanbul'u da etkileyen 1719 depreminde ise İzmit'teki binaların yüzde seksenlik kısmı yıkılırken, 4.000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir.³⁹ 4.000 civarında kişinin yaşamını yitirdiği çok büyük bir deprem ise 1766 yılında yine İstanbul'da meydana gelmiştir.⁴⁰ Çok geçmeden, 1784 yılında Erzincan'da meydana gelen yıkıcı bir depremde de 10.000 civarında insan hayatını kaybetmiştir.⁴¹

Yukarıdakiler kadar olmasa da 19. yüzyılda da çok şiddetli depremlerin yaşandığı görülmektedir. Nitekim 1822 yılında Halep'te meydana gelen çok yıkıcı bir

---

³⁷Anadolu'da yaşanan depremler daha çok Afrika-Arabistan levhalarının kuzey-kuzeydoğuya doğru hareket etmesiyle ilişkilidir. Bu harekette Arabistan levhası kuzeye doğru itilerek Avrasya levhasının altına dalmaya zorlanır. Neticede bu iki levha arasında kalan Kuzey Anadolu ve Doğu Anadolu fay hatları, Anadolu levhasının sıkışmasına ve depremlerin meydana gelmesinde neden yol açar. Aynı zamanda sıkışan Anadolu levhası yılda 13-27 mm kadar batıya doğru hareket eder. Bu hareket Yunanistan ve Ege'yi oluşturan blok tarafından engellendiği için Batı Anadolu'da graben (çökelti) ve horstlar (yükseltiler) oluşmuştur. Haluk Eyidoğan, Uğur Güçlü-Zuhal Utku-Emet Değirmenci, *Türkiye Büyük Depremleri Makro Sismik Rehberi 1900-1988* (İstanbul: İTÜ Maden Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü, 1991), 24-26; Şahin-Sipahioğlu, *a.g.e.*, 42-51.

³⁸Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002), 47-48; Nuh Arslantaş, *İlk On Asrında İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri* (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003), 141.

³⁹Sakin, *a.g.e.*, 50.

⁴⁰1766 İstanbul depremi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kevork Pamukçuyan, "Sarkis Sarraf-Hovannesyanyan'a Göre İstanbul'un 1766 Büyük Depremi", *Tarih ve Toplum*, c. VIII, sayı 47 (İstanbul: İletişim Yayınları), 270-271; Sakin, *a.g.e.*, 51-55; Deniz Mazlum, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Y.L.Tezi (İstanbul: 2001)

⁴¹Tozlu, *a.g.m.*, 96-97.

depremde 20.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴² 1855 yılında Bursa’da iki ay arayla yıkıcı iki deprem meydana gelmiştir; Şubat ayında yaşanan depremde 300 civarında, Nisan ayında yaşanan depremde 1.300-2.000 arasında kişi hayatını kaybetmiştir.⁴³ En az 320 kişinin hayatını kaybettiği 1859 Erzurum depreminde ise 1462 ev tamamen yıkılırken, 3.500 ev büyük oranda hasar görmüştür.⁴⁴ 1867’de Midilli’de 70-80,⁴⁵ 1872’de Antakya ve Halep’te 1.000 kişi depremlerde hayatını kaybetmiştir.⁴⁶ Hakkında birçok kitap ve makalenin yazıldığı 1894 İstanbul depreminde kaybedilen can sayısı ise kaynaklara göre 170 ila 474 arasında değişmektedir.⁴⁷ Son olarak Ocak 1898 Balıkesir’de büyük tahribata yol açan deprem, 44 kişinin hayatını kaybetmesi ve binaların yüzde ellisinin bütünüyle yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁸

Arşiv kayıtları, deprem katalogları ve bazı tetkik eserlerden oluşan tarihsel veriler, Aydın vilâyetinin kapsadığı coğrafyada çok eski zamanlardan günümüze kadar çok sık deprem yaşandığını ve bunlardan bir kısmının büyük hasarlar verdiğini göstermektedir. Hasar verdiği tespit edilen ilk deprem kaydı, MS. 17 yılına aittir. Yıkıcı nitelikteki bu deprem İzmir, Efes, Aydın, Manisa ve Alaşehir’in de aralarında olduğu Batı Anadolu’daki 13 kentin harap olmasıyla sonuçlanmıştır. 44 yılında yaşanan bir deprem Manisa ve Efes’te, 60 yılında medyada gelen bir deprem ise Pamukkale’de ağır tahribat meydana getirmiştir. Ayrıca son deprem, Denizli civarında bulunan Laodicea (Eskihisar) ve Colosai şehirlerinin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. 105 veya 106 yılında yaşanan depremde Çandarlı körfezinin kenarında bulunan şehirler yıkılmaktan kurtulamamıştır. 176-178 arasında meydana gelen başka bir deprem ise İzmir ve Ege adalarında çok büyük tahribata yol açmıştır. 190 yılında yaşanan bir deprem Foça’da hasar meydana getirirken, 253 yılında yaşanan deprem Bergama’da ağır tahribat meydana getirmekle birlikte, meşhur Asklepiyon’un yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu büyük depremden sonra dört yüzyıldan fazla bir süre yıkıcı nitelikteki bir depreme

---

⁴² Yılmazçelik, *a.g.m.*, 673-676.

⁴³ Oğuzoğlu, *a.g.m.*, 72-80; Yıldız, *a.g.m.*, 124-130; Besim Özcan, *a.g.e.*, (Erzurum 2002).

⁴⁴ Tozlu, *a.g.m.*, 103.

⁴⁵ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 610-619, 5-18 Za 1283/11-24 Mart 1867.

⁴⁶ Yılmazçelik, *a.g.m.*, 676-679.

⁴⁷ Alkan, *a.g.m.*, 11-17.

⁴⁸ Yazıcı, *a.g.m.*, 153-195.

rastlanmamıştır. Kataloglar, 688’de yaşanan depremde İzmir taraflarında 20.000 kişinin hayatını kaybettiğinden bahsetmektedir.⁴⁹

İkinci bin yılda ilk büyük deprem 1025 yılında yaşanmış ve İzmir kenti harabeye dönmüştür.⁵⁰ 1040’daki deprem de İzmir’de tahribata sebep olmuştur.⁵¹ 1366 ve 1567’de meydana gelen iki deprem ise Denizli’de içlerinde Ulu Caminin de bulunduğu birçok dini yapının ve evin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.⁵² 1500-1800 arasında meydana gelen depremler hakkında *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler* isimli eserle deprem tarihi alanında büyük katkılar sağlayan Nicolas N. Ambraseys-Caroline F. Finkel ikilisi çok önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda 1567’de Denizli’de, 1595’te Manisa’da, 1631’de Milas’ta büyük tahribat getiren depremler meydana gelmiştir. 1645/46’da Nazilli’de 500 kişi; 1651’de Honaz ve Eskihisar’da 700 kişi; 1653’te Güzelhisar, Nazilli, Köşk, Denizli, Sultanhisar, Kuyucak kazalarında 3.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁵³ Kaynaklar İzmir’de 17. yüzyılda üç yıkıcı depremden bahsetmektedir. Bunlardan 1668’deki deprem ve yangın 2.000 kişinin hayatını kaybetmesine⁵⁴ 1688’deki deprem 15-16.000 kişinin hayatını kaybetmesine, kentteki binaların dörtte üçünün yıkılmasına,⁵⁵ 1690’daki deprem ise sahil boyunca bütün evlerin yıkılmasına ya da hasar görmesine neden olmuştur.

18. yüzyılda, 1703’te meydana gelen depremde Denizli, Sarayköy, Pamukkale ve civarlarında 12.000 kişi;⁵⁶ 1717’de meydana gelen iki depremin birincisinde (Temmuz) İzmir’de 300, ikincisinde (Kasım) Denizli’de 6.000 kişi,⁵⁷ 1723 yılında

⁴⁹ Kazım Ergin-Uğur Güçlü-Zeki Uz, *Türkiye ve Civarının Deprem Katalogu (MS. 11-1964)*, İstanbul Teknik Üniversitesi (İstanbul: Maden Fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü Yayınları, 1967), 12; Pınar-Lahn, *a.g.e.*,30-33; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 29-35.

⁵⁰ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi* (İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974), 86.

⁵¹ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 35; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 38.

⁵² Turan Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası* (Ankara: TTK, 2000), 117.

⁵³ Nicolas N. Ambraseys-Caroline F. Finkel, *a.g.e.*, 64.

⁵⁴ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 37; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 44.

⁵⁵ *H. 1308 Aydın Vilâyeti Salnamesi*, 809-810; Kostantinos Oikonomos Boneventure E .Slaars, *Destanlar Çağında İzmir*, Çev. Bilge Umar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 202-205; Ambraseys-Finkel’in anlattıklarına göre deprem ve sonrasında çıkan yangın 5.000’den fazla insanın ölümüne sebep olmuştur. Ambraseys-Finkel, *a.g.e.*, 86-88; Depremin Manisa’yı da etkilediği, kette bulunan Muradiye Camii’nin hasar görmesinden anlaşılmaktadır.. Hakkı Acun, *Manisa’da Türk Devri Yapıları* (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 216.

⁵⁶ Ambraseys- Finkel, *a.g.e.*, 89-93; Ambraseys-Finkel’in 1703 depreminde hayatını kaybedenlere dair Avrupalı bir kaynağa dayanarak verdikleri rakamı pek gerçekçi bulmayan Murat Uluskan, avarız ve tahrir defterlerinden yola çıkarak üzerine yaptığı araştırmasında, o dönemki Denizli nüfusunun 12.000 kişiye dahi ulaşmadığını göstermeye çalışmıştır. Uluskan, *a.g.m.*, 356.

⁵⁷ Başka bir kaynaktan ise Temmuz 1717’deki depremin hafif şiddette olduğu ve herhangi bir hasara neden olmadığı ileri sürülmüştür. Ambraseys- Finkel, *a.g.e.*, 99-100; Uluskan, *a.g.m.*, 357; *H. 1308 Aydın Vilâyeti Salnamesi*, 809-810.

İzmir’de 400-500 kişi; 1739’da yine İzmir’de 1.500 kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁸ 1771’deki depremde bu sefer Nympheon (Kemalpaşa yakınlarında), Turgutlu, Parsa (Turgutlu’nun güney batısında) ve civarındaki bazı köyler harabeye dönmüştür.⁵⁹ 19. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ilk deprem ise 1801 yılında İzmir’de yaşanmıştır. Hicri 1298 (1880/81) yılı salnamesinde bu deprem, 178 ve 1688 depremleri ayarında gösterilmiştir.⁶⁰ Arşiv kaynakları da can kaybı ve hasara sebep olan iki depremden bahsetmektedir. Bu bağlamda İzmir Karantina Müdürü Şakir Efendinin yazısından 1846 depreminde İzmir’de bazı binaların yıkıldığı ve enkaz altından 7 kişinin cesedinin çıkarıldığı anlaşılmaktadır.⁶¹ Bir yıl sonra Tire’de meydana gelen birkaç deprem ise 3 köhne ev ile 4 dükkânın yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.⁶²

Görüldüğü üzere, Aydın vilâyetinin kapsadığı coğrafyada 19. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar, çoğu yıkıcı nitelikte yaşanan otuz civarındaki büyük depremde, on binlerce can kaybı yaşanmış ve birçok şehir enkaz yığını haline gelmiştir. Bu coğrafyada meydana gelen depremlerin ilk iki yüzyıl ile 17 ve 18. yüzyıllarda yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Dikkat çeken başka bir nokta ise yıkıcı nitelikteki bu depremlerin büyük kısmının İzmir ve çevresinde meydana gelmesidir. İzmir’in yanı sıra Denizli ve Manisa civarlarındaki yerleşim birimlerinin de depremler nedeniyle önemli derecede hasar gördüğü anlaşılmaktadır.

A) Hasar Veren Depremler ve Sonuçları

Eski dönemlerde olduğu gibi, 19. yüzyılın ikinci yarısı da Aydın vilâyetinde depremlerin çok sık yaşandığı bir dönem olmuştur. Nitekim arşiv belgeleri, dönemin basını ve deprem kataloglarından elde edilen veriler neticesinde 1850-1900 yılları arasında Aydın vilâyetinde, artçı şoklar hariç olmak üzere 300’e yakın deprem yaşandığı tespit edilmiştir. Bu durum vilâyet coğrafyasında yılda ortalama altı deprem yaşandığını, aynı zamanda bölgenin tarihsel dönemlerde de birinci derecede deprem bölgesi olduğunu göstermektedir. Bu arada Aydın vilâyetinde 1850-1900 yılları arasında meydana gelen depremlere ilişkin oluşturulan katalog (Ek 1) incelendiğinde

⁵⁸ Baykara *a.g.e.*, 86; Ambraseys- Finkel, *a.g.e.*, 106-111.

⁵⁹ Ambraseys- Finkel, *a.g.e.*, 148-153; Slaars, *a.g.e.*, 207-208.

⁶⁰ Baykara’ya göre “Sonraki yıllarda kentin neredeyse bütün camilerinin yeniden yapılrçasına tamir edilmesi depremin çok şiddetli olduğunu teyit etmektedir.” Baykara, *a.g.e.*, 86.

⁶¹ BOA., A.MKT., 45/34, 13 B 1262/7 Temmuz 1846; BOA., İ.DH., 123/6260, 4 B 1262/28 Haziran 1846.

⁶² BOA., A.MKT., 87/82, 17 B 1263/1 Temmuz 1847; Mehmet Başaran, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Tire* (İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2000), 121.

açık bir şekilde görülecektir ki, bu dönemde meydana gelen depremler de çoğunlukla İzmir ve çevresinde meydana gelmiştir.

Bu dönemde Aydın vilâyetinde çok ve sık meydana geldiği görülen depremlerin büyük bir kısmı hafif şiddetli olup hiçbir hasara sebebiyet vermezken, bir kısmı, tabloda isimleri verilen yerleşim birimlerinde çok daha şiddetli olarak meydana gelmiş ve birtakım hasarlara yol açmıştır.

Tablo 1: Aydın Vilâyetinde, Hasara Yol Açan Depremler (1850-1900)

Depremin Tarihi	Yerleşim Birimi	Depremin Tarihi	Yerleşim Birimi
3 Nisan 1850	İzmir	14 Ekim 1887	İzmir
28 Şubat 1851	Megri (Fethiye) ve Rodos	29 Kasım 1887	Kuşadası
12 Ekim 1856	İzmir ve Rodos	Mart 1888	Bodrum
6 Haziran 1862	Marmaris	26 Ekim 1889	Midilli ve Urla
23 Nisan 1863	Datça ve Rodos	4 Ocak 1890	İzmir
7 Mart 1867	Midilli ve Foça	6 Mart 1890	Bodrum
Mart 1867	Kula	15 Aralık 1890	Kuşadası
1 Aralık 1869	Ula	2 Haziran 1892	Buldan
7 Haziran 1871	Marmaris	24 Haziran 1892	Alaşehir
1 Kasım 1875	Karaburun ve Mordoğan	Ekim 1892	Akhisar
29 Haziran 1880	Menemen	4 Eylül 1893	Efes
29 Temmuz 1880	İzmir	10 Ocak 1894	Çine
3 Nisan 1881	Sakız ve Çeşme	19 Ağustos 1895	Aydın
15 Ekim 1883	Çeşme ve Urla	14 Kasım 1895	Bergama
25 Mayıs 1886	Urla	16 Nisan 1896	Emet, Demirci
6 Ekim 1886	Aydın, Söke, Marmaris	26 Haziran 1896	Marmaris ve Kerme körfezi
28 Ekim 1886	Karaburun	Aralık 1897	Denizli
27 Kasım 1886	İzmir, Sakız Adası	23 Şubat 1898	Denizli ve Sarayköy
6 Nisan 1887	Denizli	Haziran 1898	İzmir
17 Temmuz 1887	Fethiye	28 Eylül 1898	Çeşme, Urla, Kuşadası
30 Eylül 1887	Demirci, Sarayköy	20 Eylül 1899	Denizli ve Aydın sancakları

Tabloda görüldüğü üzere Aydın vilâyetinin bulunduğu coğrafya, 19. yüzyılın ikinci yarısında da hasar ve can kaybına sebep olan çok sayıda deprem yaşamıştır. Hasar veren 42 depremin 11 tanesi diğerlerine göre çok daha büyük zararlara sebep olmuştur. Özellikle de 1851, 1881, 1883, 1895 (Bergama) ve 1899'da yaşanan depremler yıkıcı nitelikte gerçekleşmiş olup, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesi ve birçok yerleşim biriminin harap olmasıyla sonuçlanmıştır.

1) 3 Nisan 1850 İzmir Depremi

Gece saat 03.10'da meydana gelen bu deprem hakkında *Ceride-i Havâdis* gazetesi ayrıntılı bilgi vermektedir. Yer altından gelen seslerin eşlik ettiği deprem bir dakika kadar sürmüş, Timifyo köyünde bir kilise ve 40 civarında evin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca gazete, depremin İzmir'deki kâgir (taş veya harçla yapılmış)

mahallelerin çoğuna hasar verdiğini belirtmiştir. Ancak aynı gazete başka bir sayısında “Aydın Valisi Halil Paşanın İzmir’de yıkılan ev olmadığını ifade ettiğini” duyurarak, bir nevi önceki haberini yalanlamış, böylece depremin İzmir’e verdiği hasarın çok ciddi olmadığını açığa kavuşturmuştur.⁶³ Deprem kataloglarında verilen bilgilere göre İzmir, Kemalpaşa, Manisa, Turgutlu, Bayındır, Ödemiş ve Tire’de de şiddetli bir şekilde hissedilen bu deprem İzmir, Büyük ve Küçük Menderes ile Gediz bölgelerinde çeşitli derecelerde hasara yol açmıştır.⁶⁴

Artçı şokları 10 Temmuz’a kadar süren deprem nedeniyle kentteki herkes paniğe kapılarak evlerini terk etmiştir. Özellikle kâgir evlerde oturanların çok büyük kısmı birkaç gün açık alanlarda gecelerken, bazı zengin aileler İzmir limanında demirleyen tüccar teknelerinde kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu arada deprem sırasında İzmir’in bir iki yerinde yangın çıkmışsa da yayılmadan söndürülmüştür. Ayrıca İzmir’den altı saat uzaklıkta olduğu belirtilen iki dağ birbirine kavuşmuş ve bu dağlardan bazı büyük taşlar o civarda bulunan bahçelere hasar vermiştir. Bunların yanı sıra Timifyo köyünün önünde akan dere deprem sırasında yatağını değiştirerek başka bir yerden akmaya başlamıştır.⁶⁵

2) 28 Şubat 1851 Megri (Fethiye) ve Rodos Depremi

19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen bu ilk büyük deprem hakkında tutulan hasar tespit raporları, mahalli ve merkezi hükümet arasında yapılan resmi yazışmalar ile *Ceride-i Havâdis* gazetesi detaylı bilgiler vermektedir. Menteşe sancağına tabi olup birbirlerine sınır olan ve beş kazalar olarak bilinen Megri (Fethiye), Eşen (Kestep), Döğer, Ağirdos ve Üzümlü kazaları ile Rodos’ta etkili olan bu deprem ilk olarak 28 Şubat 1851 tarihinde gece saat 23.30 civarında meydana gelmiş ve hafif derecede hasara sebep olmuştur.⁶⁶

Sabaha karşı saat 06.00’da, daha şiddetli olarak meydana gelen ana sarsıntı, çok daha büyük hasara yol açmıştır. Her iki sarsıntıda da Fethiye’ye dört saat mesafede bulunan Babadağ’da top patlamasına benzer sesler işitilmiştir. Ayrıca depremle ilgili tutulan resmi raporlar zeminde yarıkların oluştuğundan ve buralardan siyah suların

⁶³ *Ceride-i Havâdis*, sayı 478-492, 24 Ca-10 N 1266/7 Nisan-20 Temmuz 1850.

⁶⁴ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 41; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 52.

⁶⁵ *Ceride-i Havâdis*, sayı 478-492, 24 Ca-10 N 1266/7 Nisan-20 Temmuz 1850.

⁶⁶ *BOA.*, A.MKT.UM., 51/95, 95, 14 Ca 1267/17 Mart 1851; Osman Paşanın verdiği bilgilere göre deprem saat 10.50’de meydana gelmiştir. *BOA.*, İ.DH., 230/13825, 16 Ca 1267/19 Mart 1851.

çıkıldığından bahsetmektedir.⁶⁷ Depremle birlikte yeryüzünde meydana gelen bu gibi bazı değişiklikler hakkında *Ceride-i Havâdis* gazetesi daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Zeminde oluşan yarılmalardan da bahseden gazetenin haberlerine göre, deprem nedeniyle yakınlardaki bir dağın tepesinde volkan meydana gelmiştir. Daha sonra bu volkan sönmüş, ancak bu sefer başka bir dağın tepesinden duman çıkmaya başlamıştır. Gazete ayrıca iki dağın deprem nedeniyle birbirine kavuştuğunu ve deniz sularının sahilde bir-iki arşın (1 arşın=0,68 m) kabarıp alçaldığını bildirmiştir.⁶⁸

Padişahın irâdesi üzerine Tersane-i Âmireden görevlendirilen Patrona⁶⁹ Osman Paşa ve Zeydi İsmail tarafından hazırlanan hasar tespit raporuna göre, öncü sarsıntı civar köylerde bazı ev, cami, kilise ve bahçe duvarlarının zedelenmesine sebep olurken, ana sarsıntı sırasında meydana gelen hasar çok daha büyük olmuştur. Nitekim bu sarsıntıda, öncü sarsıntıda hasar gören binalar yıkılmış ve birçok insan enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiştir. Fethiye ve civarındaki 17 köyde toplam 41 kişi hayatını kaybetmiş, 803 ev, cami, mescit, mektep, han ve sarnıç yıkılmış ya da büyük hasar görmüştür. Kentin ticareti için büyük değere sahip olan limanda ise hiçbir hasar meydana gelmemiştir.⁷⁰ Ayrıca Megri'den gönderilen başka bir yazıya göre Beşkazarların hepsinde kerpiçten yapılan bütün evler depremde yıkılmıştır.⁷¹

Osman Paşanın merkeze gönderdiği rapor ile Döğer ve Megri kaza meclislerinin raporları, depremin yol açtığı kayıplar hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle 10 Nisan 1851 tarihinde Megri Kaza Meclisinin kaleme aldığı defter, Megri ve Eşen kazalarında depremde kimlerin hayatını kaybettiğini, kimlerin evinin yıkıldığını teker teker ve ismen vermesi yönüyle önem arz etmektedir. Ayrıca bu bilgiler, yaşanan hasar ve can kaybının depreme maruz kalan köylere göre dağılımını ortaya koymamıza imkân tanımaktadır.

---

⁶⁷ BOA., İ.MVL., 209/6790, 9 B 1267/10 Mayıs 1851; BOA., İ.MVL., 211/6867, 25 B 1267/26 Mayıs 1851.

⁶⁸ *Ceride-i Havâdis*, sayı 528-530, 17 C-6 B 1267/19 Nisan-17 Mayıs 1851.

⁶⁹ Patrona, 1682 yılından itibaren Osmanlı Bahriyesinde kullanılan bugünkü Koramiral karşılığı unvandır. Derecesi, *kapudan paşa* ve *kapudaneden* sonra gelen ve miri kalyonların ikinci kaptanı olan patronaların gemisine *patrona-i hümayûn* denilirdi. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 542.

⁷⁰ BOA., İ.MVL., 209/6790, 9 B 1267/10 Mayıs 1851; BOA., İ.MVL., 211/6867, 25 B 1267/26 Mayıs 1851.

⁷¹ BOA., İ.DH., 231/13865, 27 Ca 1267/30 Mart 1851.

Tablo 2: 1851 Megri (Fethiye) Depreminin Yol Açtığı Hasar ve Ölü Sayısı

Yerleşim Birimi	Yıkılan Bina Sayısı						Ölü Sayısı
	Ev	Cami/Mescit	Okul	Misafirhane/ Dükkân/Han	Sarnıç	Toplam	
Keçiler	38	1	1			40	
Gökben	51	1/1	1			54	7
Donter	20	1	1			22	
Ocak?	23	1				24	
Çatallar	18	1	1	1 (m.hane)		21	2
Kırançağıl	5	1			1	7	
Karye-i Cedid	13					13	22
Hastahâne	9						5
Belan	10	1	1			12	
Manastır	10	1/1			1	13	
İncir	11	1				12	
Eldelek (Eldirek)	8	1/1		1 (m.hane)		11	1
Patlangıç		1		1 (han)	1	3	
Elvisa	377	2 (Manastır) ⁷²				379	
Çulha	47	2				49	
İskele-i Megri				90 (mağaza)		90	1
Eşen (Kestep)	42	1		1 (m.hane)		44	3
Minare	3					3	1
Yakabağı	25	1				26	1
Yarbaşı	18	-/1				19	
Dodurga	20	1			1	22	
Girdev	10					10	1
Timurlar	15					15	
Çaykenarı	8					8	
Susarnıcı	5					5	
Güliment (Gölent)	15	1				16	
Yalıca		1				1	
Yoluh	12					12	
Karaköy	15	1				16 ⁷³	
Üzümlü kasabası	45-50	1				46-51	5
Döğer kasabası							8-10
Genel Toplam	880-885	26	5	94	4	1.153- 1.158	57-59

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, depremde 57 ila 59 arasında insan hayatını kaybetmiş, 880-885 ev, 90 mağaza ve dükkân, 3 misafirhane, 1 han, 20 cami, 4 mescit, 2 manastır ve 4 su sarnıcı olmak üzere toplam 1.153 ila 1.158 arasında bina yıkılmıştır. Bununla birlikte bazı kaza ve köylerdeki hasar ve ölü sayısı hakkında net bilgilere ulaşılamamıştır. Resmi yazışmalarda, depremden etkilendiği belirtilen Ağirdos kazası hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamamış iken, Döğer kazası ve köylerinin gördüğü zarar hakkında genel bilgilere ulaşılmıştır. Nitekim Döğer Kaza Meclisi tarafından hazırlanan raporda, kaza merkezinin harabeye döndüğü, kazaya bağlı köylerin büyük

⁷² Yıkılan mabetler Meryem Ana ve Mihail manastırlarıdır.

⁷³ BOA., İ.MVL., 209/6790, 9 B 1267/10 Mayıs 1851.

hasar gördüğü, her köyden üçer beşer kişinin hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Ancak raporda, yaralı sayısı hakkında da net bilgiler verilmemiştir. Sadece Üzümlü kazasında 5 kişinin yaralı olarak kurtulduğu bilinmektedir. Depremın meydana geldiği yerleşim birimlerinde çok sayıda ahır vb. bina yıkılmış ve bunun yanı sıra buralarda bulunan öküz, beygir vs. hayvanlar da insanlar gibi enkaz altında kalarak can vermiştir. Diğer taraftan raporlarda adı geçen beş kaza ile bu kazalara bağlı köylerde bulunan damlı ve kerpiç binaların tamamının yıkıldığına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Megri Kaza Meclisinin hazırladığı rapordan farklı olarak Osman Paşa, 8 Mart tarihli yazısında, Megri’de bulunan bütün mağaza, dükkân ve kahvehanelerin yanı sıra 3 evin yıkıldığını, 3 kişinin hayatını kaybettiğini, Fethiye’ye üç saat uzaklıktaki Kaya köyünde 300 evin yıkıldığını bildirmiştir. Ayrıca yıkılan binalar arasında İngiltere Konsolos Vekili Karlot’un konağının bulunduğunu ifade etmiştir.

Beş kaza arasında en fazla hasar ve can kaybının yaşandığı yer Megri’dir. Kazada toplam 803 bina yıkılırken, 42 kişi hayatını kaybetmiştir. Döğür Kaza Meclisinin raporunda, kaza merkezinin harabeye döndüğünün, kaza merkezinde 8-10 kişinin ve bağlı köylerin her birinde üçer beşer kişinin öldüğünün belirtilmesi depremden en fazla zarar gören ikinci kazanın Döğür olduğu izlenimini vermektedir.⁷⁴ Eşen kazası ve köylerinde de hasar büyük olmuş, toplamda 153 ev yıkılmış ve 3 kişi hayatını kaybetmiştir.⁷⁵ Üzümlü kazasında ise 46-51 arasında ev yıkılırken, 5 kişi hayatını kaybetmiştir.

Tabloda verilen rakamlar incelendiğinde depremden en büyük zararı 377 evin ve 2 manastırın yıkıldığı Megri kazasına bağlı Elvisa köyünün gördüğü söylenebilir. Öyle ki bu köydeki binaların gördüğü zararın, neredeyse kazanın geri kalan kısmının gördüğü zarara yakın olduğu dikkat çekmektedir. İsmine başka kaynaklarda rastlamadığımız Elvisa köyünün, Osman Paşanın 8 Mart tarihli yazısında 300 evin yıkıldığı bilgisini verdiği bir Rum köyü olan Kayaköy ile aynı olduğu kanaatindeyiz. Büyük hasar görmesine rağmen köyde can kaybının yaşanmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, en fazla can kaybının, sadece 13 evin yıkıldığı Megri kazasına bağlı Karye-i Cedîd köyünde yaşandığı dikkat çekmektedir. Bu durumun ana sarsıntıdan önce yaşanan öncü şokla alakalı olması büyük ihtimaldir. Gece ve sabaha karşı yaşanan depremlerde Elvisa köyünde kimsenin hayatını kaybetmemesi, bu köyün sakinlerinin nispeten daha hafif

⁷⁴ BOA., İ.DH., 231/13865, 27 Ca 1267/30 Mart 1851.

⁷⁵ BOA., İ.MVL., 209/6790, 9 B 1267/10 Mayıs 1851.

olan öncü şok ile birlikte evlerini terk ederek geceyi açık alanda geçirdiklerini, bunun tam tersi olarak 22 kişinin hayatını kaybettiği Karye-i Cedid köyü sakinlerinin ise ana sarsıntıya evlerinde yakalandığını düşündürmektedir.

Deprem, meydana geldiği yerlerin ekonomisine büyük zarar verdiği ve tüccar kesimi çok zor durumda bıraktığı anlaşılmaktadır. Nitekim depremde insanların yanı sıra ahırlarda bulunan öküz, eşek vs. birçok hayvan telef olmuş, afetzedelerin bütün eşyaları enkaz altında kalmıştır.⁷⁶ Megri'deki dükkân ve mağazaların büyük bir kısmının yıkılması ve geri kalanlarının önemli derecede hasar görmesi ticarete büyük zarar vermiştir. Ayrıca bu mağazalarda bulunan susam, palamut, buğday vesaire hububat ile bazı mallar ve eşyalar da enkaz altında ya da meydanda kalmıştır.⁷⁷

Deprem, Rodos'ta da birtakım hasara yol açmıştır. Adada Cengel Kulesi, Sercivan Camii'nin minaresi, Arap Kalesi ve birkaç ev hasar görmüştür. Rodos Kalesi içerisinde bulunan Sercivan Camii'nin minaresi şerefesine kadar yarılmış ve şerefesinin yukarısındaki bütün taşlar birbirinden ayrılmıştır. Rodos Kalesi'nde bulunan Cengel Kulesi tabir edilen burçların güney doğu tarafının bir kısmı tamamen yıkılmıştır. Yine Rodos Kalesinde Büyük Liman mevkiinde bulunan Arap Kulesi'nin tepesinde olan korkuluklardan bir kısmı harap olmuş, ayrıca kuleye ait bir kemer hasar görmüştür. Rodos Kalesinin bazı yerlerinden ve Cengel Kulesinin altında bulunan bazı evlerin duvarlarından taşlar yerinden oynayıp aşağı düşmüşse de kimseye isabet etmemiş ve can kaybı yaşanmamıştır. Ayrıca Gayrimüslimlerin yaşadığı Yeni Medreseler Mahallesi'ndeki bazı evler depremden hasar görmüştür. Sur dışındaki bazı evler de yıkılmaktan kurtulamamıştır. Bu arada tehlikeli hale gelen Sercivan Camii'nin minaresi ile Cengel Kulesi'nin güvenlik nedeniyle yıkılmasına karar verilmiştir.⁷⁸

Kaynakların sunduğu bilgilerden, depremin artçı şoklarının birkaç ay kesilmediği anlaşılmaktadır. Saatte bir iki defa Babadağ'ın gürültüleriyle birlikte meydana gelen ve Nisan ayının ortalarına kadar süren bu artçı şoklardan bazıları çok şiddetli gerçekleşmiş ve 5 Mart tarihli yazıda belirtildiği üzere bazı evlerin yıkılmasına sebep olmuştur.⁷⁹ Nitekim Osman Paşa, merkezi hükümete gönderdiği raporda, artçı şokların 9 Nisan 1851 tarihine kadar ara ara devam ettiğinden bahisle, 7 Nisan 1851'de

⁷⁶ BOA., İ.DH., 231/13865, 27 Ca 1267/30 Mart 1851.

⁷⁷ BOA., A.MKT.UM., 51/95, 95, 14 Ca 1267/17 Mart 1851/17 Mart 1851.

⁷⁸ BOA., İ.DH., 230/13825, 16 Ca 1267/19 Mart 1851.

⁷⁹ BOA., İ.DH., 231/13865, 27 Ca 1267/30 Mart 1851.

tarihinde yaşanan şiddetli bir artçı şokun zararları hakkında bilgi vermiştir. Bu depremde Fethiye yakınlarında bulunan Babadağ'ın yarısından fazlası yıkılıp, ortalığı beyaz tozlar kaplamıştır. Megri olarak bilinen küçük dağın sütunundan kopan ellişer kantardan (2,82 ton) büyük taşlar Megri kentine doğru yuvarlanmışsa da can kaybı yaşanmamıştır. Ancak bir iplikhanenin yarısı yerle bir olmuş, Rusya tebaasından Nikola ve İngiltere konsolosu Ferlo'nun yeni inşa ettikleri mağaza ve evler hasar görmüştür. Ayrıca zeminde yarıklar oluşmuş ve yarılan yerlerden siyah sular çıkmıştır.⁸⁰

Ceride-i Havâdis gazetesinin haberleri, artçı şokların çok daha uzun süre, bir yıldan fazla devam ettiğini göstermektedir. 1851 yılı içinde meydana gelen birçok artçı şokun yanı sıra 14 Mayıs 1852 tarihinde de Megri ve Rodos'ta deprem meydana gelmiştir. Bu depremde Rodos'un zarar görmediği, ancak Megri'nin sahil kısmında epey hasarın meydana geldiği bildirilmiştir.⁸¹ Hasara sebep olan başka bir şiddetli artçı şok da 12 Haziran 1852 tarihinde meydana gelmiştir. Aydın vilâyetinden merkezi hükümete bildirilen bu ve bundan sonraki artçı şoklarda Megri'deki bazı mağazalar hasar görmüştür. Ayrıca Megri dağının bir kısmı da bu depremde yıkılmış ve yine yer altından sular çıkmıştır.⁸² En son olarak 8 Temmuz 1852 tarihinde Megri'de şiddetlice deprem yaşandığını bildiren *Ceride-i Havâdis* gazetesi, bu depremde bazı yerlerde zeminin yarıldığından ve kükürtlü suların çıktığından bahsetmiştir.⁸³

3) 12 Ekim 1856 İzmir ve Rodos Depremi

Ceride-i Havâdis gazetesinin haberine göre gece saatlerinde İzmir ve Rodos'ta doğudan batıya doğru meydana gelen bu deprem, bazı binaların yıkılmasına sebep olmuştur.⁸⁴

4) 6 Haziran 1862 Marmaris Depremi

Tercüman-ı Ahvâl gazetesinin haberine göre 6 Haziran Cuma gecesi şiddetli bir şekilde yaşanan bu deprem, bazı yerlerde duvarların yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca ana sarsıntının ertesi gününde 12 defa artçı şok yaşanmıştır.⁸⁵

⁸⁰ BOA., İ.MVL., 209/6790, 9 B 1267/10 Mayıs 1851.

⁸¹ *Ceride-i Havâdis*, sayı 534-584, 6 Ş 1267-10 Ş 1268/6 Haziran 1851-30 Mayıs 1852.

⁸² BOA., İ.DH., 255/15685, 28 N 1268/16 Temmuz 1852.

⁸³ *Ceride-i Havâdis*, sayı 587, 10 L 1268/28 Temmuz 1852.

⁸⁴ *Ceride-i Havâdis*, sayı 808, 29 S 1273/29 Ekim 1856.

⁸⁵ *Tercüman-ı Ahvâl*, sayı 195, 22 Z 1278/19 Haziran 1862.

5) 23 Nisan 1863 Dadya (Datça) ve Rodos Depremi

Datça depremi, Beşkazarlar'da büyük bir yıkıma ve can kaybına neden olan depremden on iki yıl sonra Menteşe sancağı sahilllerinde yaşanan ikinci büyük depremdir. Gece saat 03.45'te oldukça şiddetli bir şekilde meydana gelen deprem, Datça kazasında bulunan yedi köyden altısında bazı binaların yıkılmasıyla ve can kayıplarıyla sonuçlanmıştır.

30 Nisan 1863 tarihinde Menteşe sancağından Aydın vilâyetine gönderilen mazbataya göre en fazla Eleki köyü hasar görmüştür; 500 nüfusun yaşadığı bu Rum köyünde 154 bina ile 50 kadar öküz ve saman damı tamamen yıkılmıştır. Ayrıca göçük altında kalan 9 kişi hayatını kaybetmiş, 35 kişi yaralanmıştır. Depremden zarar gören diğer köyler hakkında ise arşiv kayıtlarında bilgi verilmemiştir.⁸⁶

Tercüman-ı Ahvâl gazetesi Datça'da meydana gelen bu depremden bahsetmemekle birlikte aynı gün, ancak 45 dakika sonra, saat 04.30 sıralarında Rodos Adası'nda 20 saniye süren kuzey-güney doğrultulu çok şiddetli bir deprem yaşandığını bildirmiştir. Deprem sırasında Rodos'ta 12 köy tamamen harabeye dönmüş, 1.500 civarında ev yıkılmış ve 250 kişi hayatını kaybetmiştir.⁸⁷ Bu durum yukarıda Datça'da meydana geldiği bahsedilen deprem ile Rodos'taki depremin birbirinin uzantısı olduğunu göstermektedir.

6) 7 Mart 1867 Midilli ve Foça Depremi

Midilli'de 2.500 evin yıkıldığı,⁸⁸ 70-80 kişinin hayatını kaybettiği ve 300-400 kişinin yaralandığı bu deprem, İzmir sancağının Foça kazasında da etkili olmuştur. *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis* gazetesinin haberine göre Foça'da 40 ev yıkılmış, 20 kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca 14 Mart'ta Foça, Midilli ve Sakız'da bir artçı şok daha meydana gelmişse de hasara yol açmamıştır.

7) Mart 1867 Kula Depremi

Rûznâme-i Ceride-i Havâdis gazetesinin haber verdiği, ancak tam tarihini belirtmediği bu depremde Kula kazasında bazı çürük duvarlar yıkılmış, ancak can kaybı

⁸⁶BOA., A.MKT.MHM., 264/77, 7 Z 1279/26 Mayıs 1863.

⁸⁷ *Tercüman-ı Ahvâl*, sayı 333, 22 Za 1279/10 Mayıs 1863.

⁸⁸ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 43; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 55; Deprem sırasında yaralananların tedavisi için İzmir Hastanesinden 16.748 kuruş değerinde tıbbi malzeme gönderilmiştir. BOA., A.MKT.MHM., 387-A/65, 17 Ra 1284/19 Temmuz 1867.

yaşanmamıştır.⁸⁹

8) 1 Aralık 1869 Ula Depremi

Rûznâme-i Ceride-i Havâdis gazetesi, “zelzele-i azîme” olarak nitelediği bu deprem nedeniyle Menteşe sancağına bağlı Ula nahiyesinde halkın açıkta kaldığından, yeteri miktarda çadır ve gerekli eşyanın gönderildiğinden, Aydın valisinin deprem bölgesini ziyaret edeceğinden bahsetmiştir. Bu bilgiler Ula’da, miktarını bilmesek de çok sayıda evin yıkıldığına delalet etmektedir. Ayrıca deprem, Ula’nın yanı sıra Muğla ve Marmaris’te de hafif derecede hasar meydana getirmiştir.⁹⁰

9) 7 Haziran 1871 Marmaris Depremi

Deprem kataloglarında, bu depremin bütün güneybatı Anadolu’da hissedildiğinden, Marmaris’te hafif hasarlar meydana getirdiğinden bahsedilmektedir.⁹¹ Ayrıca, bu depremle ilişkili olarak, padişahın fermanı ile Marmaris afetzedelerine dağıtılmak, yıkılan binaların yeniden inşası ve tamirinde kullanılmak üzere 30.000 kuruşun gönderildiği bilinmektedir. Bu durum Marmaris’te çok sayıda binanın yıkıldığına işaret etmektedir.⁹²

10) 1 Kasım 1875 Karaburun ve Mordoğan Depremi

Deprem katalogları her iki kentte de hasar meydana geldiğinden bahsetmişse de hasarın boyutu hakkında bilgi vermemiştir. Ayrıca 5 Kasım tarihinde adı geçen yerler, Sakız Adası ve Ege Denizinde bir deprem daha yaşanmıştır.⁹³ *Vakit* gazetesinin haberine göre aynı gün bir sarsıntı da Urla’da hissedilmiştir.⁹⁴

11) 29 Haziran 1880 Menemen Depremi

1880’lerin ilk yıllarıyla birlikte İzmir sancağında büyük depremlerin çok sık yaşandığı bir döneme girilmiştir. İlk olarak 1880 yılının Haziran’ında Menemen’de başlayan şiddetli depremler serisi, aynı yılın Temmuz’unda Bornova’da, 1881’de Sakız

⁸⁹ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 610-619, 5-18 Za 1283/11-24 Mart 1867.

⁹⁰ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 1301, 17 N 1276/20 Ocak 1869; Şâhidî Camii olarak bilinen Hacı Süleyman Camii’nin bir kısmının harap olmasından, 1754 yılından önce Muğla’da şiddetli bir deprem meydana geldiği anlaşılmaktadır. Zekâi Mete, “Muğla”, *TDVİA*, c. 30 (İstanbul: 2005), 380.

⁹¹ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 44; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 56.

⁹² *BOA.*, İ.DH., 646/44934, 17 Z 1288/27 Şubat 1872.

⁹³ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 44; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 58.

⁹⁴ *Vakit*, sayı 143, 7 L 1292/7 Kasım 1875.

ve Çeşme’de meydana gelen depremlerle devam etmiş ve 1883’te Çeşme ve Urla’da yaşanan yıkıcı nitelikteki depremle son bulmuştur.

Deprem kataloglarındaki bilgilere göre, gece saat 04.40’ta meydana gelen Menemen depremi,⁹⁵ 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde Megri (Fethiye) ve Dadya (Datça) depremlerinden sonra meydana gelen üçüncü, İzmir sancağında meydana gelen ilk büyük deprem olup, kazada can kaybına ve çok sayıda binanın yıkılmasına neden olmuştur. 1 Ağustos 1880 tarihinde Aydın Valisi Ahmed Hamdi Bey tarafından Dâhiliye Nezâretine gönderilen rapora göre, Menemen kazası merkezinde 6 kişi hayatını kaybetmiş ve 30 kişi yaralanmıştır. Görece köyünde bir kişinin hayatını kaybetmesiyle birlikte depremde ölenlerin sayısı 7’ye çıkmıştır. Diğer taraftan kazada bulunan 1.140 kadar evden 120’si oturulması mümkün olmayacak derecede yıkılmış, geri kalan evlerin % 80’i tamir edilebilir nitelikte hasar görmüştür. Ayrıca deprem kazada bulunan 455 dükkânın yarısının harap olmasıyla sonuçlanarak ticarete de büyük zarar vermiştir. Kazada en fazla zarar gören yapılardan birisi de mabetlerdir. Bu bağlamda bir tanesi hariç bütün minareleri üzerine çöken Mahkeme Camii tamamen harap olmuştur. Ayrıca kasabadaki diğer camiler ve kiliseler de büyük hasar görmüştür.

Ahmed Hamdi Beyin İstanbul’a gönderdiği rapordan anlaşıldığı üzere, depremin Menemen kazasının köylerinde yol açtığı hasar daha büyüktür. Nitekim Mirâlem, Süleymanlı, Görece, Hasanlar, Bargir ve Telekler köyleri tamamen harap olmuş, her birinde sadece üçer-beşer ev ayakta kalabilmiştir. Hicri 1308 (1890/91) tarihli Aydın vilâyeti salnamesindeki bilgilere göre adı geçen altı köyde bulunan evlerin toplamı 341’dir.⁹⁶ Bu rakam dikkate alındığında adları geçen altı köyde toplam 300 civarında evin yıkıldığı söylenebilir. Bu rakama Menemen kazası merkezinde yıkılan 120 ev, 270 dükkân ve bazı mabetler de ilave edilirse toplamda 690’ın üzerinde binanın yıkıldığı sonucu çıkarılabilir.⁹⁷ Ayrıca Nuriye Pınar ve Ervin Lahn ikilisinin hazırladığı deprem katalogundaki bilgilere göre bu depremde Bornova ve Karşıyaka’da fazlaca, İzmir, Turgutlu, Manisa ve Alaşehir’de hafif hasar meydana gelmiştir. Ayrıca İzmir-Turgutlu demiryolu yarıklarla kesilmiştir.⁹⁸

---

⁹⁵ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 45; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 59.

⁹⁶ *H. 1308 Aydın Vilayeti Salnâmesi*, 420.

⁹⁷ *BOA.*, ŞD., 612/48, 4 M 1298/7 Aralık 1880.

⁹⁸ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 45; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 59.

Deprem yukarda bahsedilen zararların yanı sıra yeryüzünde bazı değişiklikler de meydana getirmiştir. Deprem sırasında Menemen kazasının batı ve kuzeyinden yarım saat mesafedeki alanda yarım daire şeklinde yarıklar oluşmuştur. Ayrıca bu yarıkların açıldığı 170 kadar yerde, insan beli genişliğinde sular akmaya başlamıştır. Üç saat boyunca akan sular nedeniyle pek çok arazi su altında kalmıştır.

Depremin artçı şokları hakkında yine mahallinden yazılan bilgiler bize yardımcı olmaktadır. Nitekim Aydın vilâyeti vali vekili 11 Ağustos tarihli yazısında ana sarsıntıdan sonraki 11 gün içerisinde ikişer üçer defa artçı şok hissedildiğini, ancak bunların herhangi bir zarara yol açmadığını belirtmiştir.⁹⁹

Arşiv kayıtlarında Menemen kasabası kenarında bulunan küçük ve kadim bir Rum kilisesinin yeniden inşasıyla ilgili olarak 1890 yılında yapılan resmi yazışmalarda 1295 (Hicri ise 1878, Rumi ise 1879) yılında can kayıplarına ve büyük hasara sebep olduğu belirtilen bir depremden şöyle bahsedilmiştir: “Menemen kazâsı kenarında vakî’ olup 95 senesinde vuku’ bulan hareket-i arzda münhedîm ve rahnedâr olan ve cenâzelerin hasb’el-îcâb birkaç saat muhâfazasına mahsûs bulunan küçük kilîsanın ta’mîr ve inşâ’sına mübâşeretle...” Bu ifadeden kilisenin önemli derecede hasar gördüğü ve can kayıplarının yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durum çok sayıda evin yıkıldığına da işaret etmektedir.¹⁰⁰ Ancak ne gazetelerde ne başka bir arşiv kaydında ve ne de deprem kataloglarında 1878 veya 1879 yılında meydana gelen böylesi büyük bir depremin bahsi dahi geçmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu depremin üzerinden uzun süre geçtikten sonra yapılan bu yazışmada depremin meydana geldiği tarih bir-iki yıl yanlış verilmiştir. Diğer bir ifadeyle burada verilen bilgilerin 29 Haziran 1880 Menemen depremine ait bilgiler olduğu söylenebilir.

12) 29 Temmuz 1880 İzmir (Bornova) Depremi

Menemen’de yaşanan yıkıcı depremden tam bir ay sonra İzmir’de can kaybının yaşandığı ve çok sayıda binanın yıkıldığı ikinci bir deprem daha meydana gelmiştir. Bu

⁹⁹ BOA., ŞD., 612/48, 4 M 1298/7 Aralık 1880.

¹⁰⁰Resmi yazışmalardan anlaşıldığı üzere kilisenin yıkılan kısımlarının yeniden inşası maddi imkânsızlıklar nedeniyle kısa bir sürede gerçekleştirilememiştir. İleri gelenlerden Yorgi ve Led Toruri isimli kimselerin yaptığı 200 Mecidiye başışla 1889 yılında tamirine teşebbüs edilmiş ise de birtakım ihtilaflar nedeniyle faaliyete geçilememiştir. Çünkü kilisenin eskisinden daha büyük boyutta inşa edilmek istenmesi nedeniyle mahalli hükümet itirazda bulunmuştur. Mahalli hükümet tamir edilmek istenilen binanın duvarlarının yüksekliğinin 4 metreden 6 metreye çıkarılmak istendiğini belirtmiştir. Çözümün kendisine sorulması üzerine Adliye ve Mezâhib Nezâreti, kilisenin aslına uygun olarak yapılması konusunda Sadâret makamına görüş bildirmiştir. BOA., ŞD., 2586/1, 14 S 1310/7 Eylül 1892.

deprem aynı zamanda 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan büyük depremlerin dördüncüsüdür. *H. 1308 (1890/91) Aydın Vilâyeti Salnamesi*'nde sabah saat 04.53'te meydana geldiği ve 1778 yılından beri İzmir'de görülenlerin en şiddetlisi olduğu belirtilen bu deprem,¹⁰¹ 30 saniyeden fazla sürerek İzmir ve havalisinde tahribata ve az sayıda can kaybına yol açmıştır.

Aydın Valisi Ahmed Hamdi Bey, afetin yaşandığı gün Başvekâlet makamına çektiği telgrafta, depremden sonraki birkaç saat zarfında yapılan tahkikat neticesinde Bornova'da ihtiyar bir kadın ile iki kız çocuğunun, İzmir'de ise iki Hıristiyan'ın göçük altında kalarak hayatını kaybettiğini, 5-6 kişinin de yaralandığını bildirmiştir.¹⁰² Ancak enkaz kaldırma çalışmalarının ilerlemesine paralel olarak ölü ve yaralı sayısında da artış olduğu görülmektedir. Nitekim depremden iki gün sonra çıkan 1 Ağustos tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin, Fransızca çıkan *La Türkî* gazetesinin bir gün önceki sayısından aktardığı habere göre, bir gün içerisinde 10 kadar insan enkaz altından yaralı olarak çıkarılmıştır. Ayrıca gazete aynı sayısında iki gün içerisinde göçük altından 25 kişinin cesedinin çıkarıldığını ve yaralıların sayısının çok fazla olduğunu duyurmuştur. Aynı habere göre depremde 100 kadar ev, yüzlerce baca ve duvar yıkılmıştır. Bununla birlikte gazete, telgraf iletişiminin kesilmesi sebebiyle İzmir'in etrafındaki bölgelerden haber alınmadığını bildirmiş ve verilen ölü sayısının daha fazla olabileceğini belirtmeyi ihmal etmemiştir.

Aydın vilâyetinin İstanbul'a gönderdiği bu raporu hazırlayan kişinin Bornova'da 30 saniyeden fazla süren bu deprem için "Maâz-Allah bir saniye daha devam etmiş olsa idi münhedim olmadık ebniye kalmayacak imiş" yönündeki kanaati, depremin şiddetinin büyüklüğünü göstermektedir. Nitekim bu rapora göre kâgir binaların hepsi zarar görmüş, 2 minare ve 1 ev yıkılmış, 25 mağaza ve dükkân ile Kızlar Ağası ve Musevid hanlarının kullanımı tehlikeli bir hale gelmiştir. Ayrıca birçok cami ve kilise de hasar görmüştür. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre Bornova kadar olmasa da Mısırköy de depremden önemli derecede hasar gören yerler arasındadır. Aydın Valiliğinin raporuna göre, Bornova'ya ilaveten İzmir kentinin merkezinde 4 dükkân, 2 ev, 2 minare ve birçok duvarın yıkıldığı tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra hükümet konağının duvarları ile Hisar ve Şadırvan camilerinin şerefe ve duvarları yarılmış, sıvaları dökülmüştür. Bu camilerin dışında birçok cami ve kilise de hasar

¹⁰¹ *H. 1308 Aydın Vilâyeti Salnamesi*, 810.

¹⁰² *BOA.*, Y.A.HUS., 165/51, 21 Ş 1297/29 Temmuz 1880.

görmüştür. İkinci Belediye Meclisine ait bina da tehlike arz eder derecede hasar gören yerler arasındadır.¹⁰³ Kapusen başrahibin ifadesine göre, hasar gören binalardan birisi de Kapusen misyonerlerin kullandığı manastırdır. Başrahip manastırın bütün hücrelerinin tamir edilmesi gerektiğini, bunun için de 60.000 frank gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca telgrafhane oldukça zedelenmiş ve tellerin altı üstüne gelerek paramparça olmuştur.

1835 yılında kurularak Osmanlı Devleti'nin ilk haber ajansı olma unvanını kazanan Havas Şirketinden¹⁰⁵ çekilen telgrafta verilen ilave bilgilerden, depremin etkisini gösterdiği alanın yukarıdaki yerlerle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Bornova ve İzmir'in yanı sıra bundan bir ay önce büyük bir deprem yaşayan Menemen'de iki minare yıkılmıştır. Ayrıca Manisa'da bazı cami, hamam ve evler yıkılmış, hatta can kayıpları yaşanmıştır. Bunların yanı sıra Manisa ile İzmir arasındaki bir tren köprüsü yıkılmaktan kurtulamamıştır.¹⁰⁶

İzmir'de can kaybına ve hasara sebep olan bu deprem Sakız, Midilli, Çeşme, Kuşadası'nda, Hüdavendigâr ve Selanik vilâyetlerinde¹⁰⁷ şiddetli bir şekilde hissedilmiş, ancak hasara yol açmamıştır.¹⁰⁸ Depremin artçı şoklarının bir ay kadar devam ettiği görülmektedir. Özellikle ana sarsıntıdan iki hafta kadar sonra İzmir'de meydana gelen artçı şoklar etkili olmuş ve büyük depremde hasar gören bazı evlerin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁰⁹

13) 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme Depremi

Sakız Adası'nı büyük bir harabeye çeviren bu deprem Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılda yaşanan en büyük depremdir. Ayrıca o zamana kadar, Sakız ve Çeşme tarihinde yaşanan en büyük deprem olma özelliğine sahiptir. Bu yönüyle arama kurtarma faaliyetleri, hasar durumu, afet yönetimi ve geniş yardım faaliyetleri bakımından detaylı bir çalışmayı gerektirdiğinden, burada daha çok konumuzun sahası içerisinde kalan Çeşme'yle ilgili kısım ele alınacaktır. İstanbul'da yayımlanan *The*

¹⁰³ BOA., Y.A.HUS., 165/51, 21 Ş 1297/29 Temmuz 1880; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 643, 24 Şaban 97/1 Ağustos 1880.

¹⁰⁴ Jean Vogt, "Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: TVYY, 2001): 34.

¹⁰⁵ Çağla Kubilay, Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Telekomünikasyon Politikaları (1923-1939), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y.L. Tezi* (Ankara:2003), 90.

¹⁰⁶ BOA., Y.PRK.PT., 1/33, 30 Z 1297-3 Aralık 1880.

¹⁰⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 648, 1 N 97/8 Ağustos 1880.

¹⁰⁸ BOA., Y.PRK.PT., 1/33, 30 Z 1297-3 Aralık 1880.

¹⁰⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 657-664, 12-20 N 97/18-26 Ağustos 1880.

Constantinople Messenger gazetesinin haberine göre deprem, saat 13.15’de meydana gelmiş ve birkaç saniye içinde büyük bir yıkımı beraberinde getirmiştir.¹¹⁰

Depremle ilgili bilgilere çokça yer ayıran ulusal gazetelerden *Tercüman-ı Hakikat*’in haberlerine göre, Sakız Adası’nda bulunan 70 köyden 42’si tamamen harabeye dönmüştür.¹¹¹ 25 Mayıs tarihli *The Constantinople Messenger* gazetesi ise depremin yaşandığı sırada 70.000 nüfusa sahip olduğunu belirttiği Sakız Adası’nda 5.000 insan hayatını kaybettiğini bildirmiştir.¹¹²

Doğu-batı doğrultusunda gerçekleşen deprem, Çeşme kazasında da çok büyük tahribata ve can kayıplarına sebep olmuştur. Depremin kazada en fazla hasara yol açtığı yer, Çeşme kazasının güney kısmında bulunan, sadece Hıristiyanların yaşadığı Çiftlikköy’dür. Ayrıca Alaçatı nahiyesi ile Çeşme kazasının merkezleri de depremden önemli derecede etkilenmiştir. Bunların yanı sıra adı geçen yerlerin etrafında bulunan yerleşim birimlerinde hasar meydana gelmiş ise de çok büyük değildir.

Tablo 3:Resmi Kayıtlara Göre 1881 Depreminin Çeşme Kazasında Yol Açtığı Hasar, Can Kaybı ve Yaralı Miktarı

Yerleşim Birimi	Mevcut ev sayısı	Yıkılan ev sayısı	Ölü sayısı	Yaralı sayısı
Çiftlikköy	900	900	23	150
Alaçatı	1.800	800	22	300
Çeşme kaza merkezi	2.600	1.000	5	40
Toplam	5.300	2.700	50	490

Tablodaki bilgilerden ve resmi kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Çeşme kazasında 2.700 ev tamamen yıkılırken, 50 kişi hayatını kaybetmiş, 490 kişi de yaralanmıştır. Depremin ana karada şiddetini en fazla hissettirdiği Çiftlikköy, binaların hepsinin yıkılmasıyla adeta harabeye dönmüştür. Diğer yerlerle kıyaslandığında nüfusu çok daha az olmasına rağmen en fazla can kaybı da burada yaşanmıştır. Alaçatı nahiyesi ile Çeşme kaza merkezlerindeki binalar sırasıyla, yaklaşık % 45 ve % 38 oranlarında zarar görmüştür. Bunlara ilaveten iki yerleşim biriminde binaların geri kalanı çeşitli oranlarda hasar görmüştür. Adı geçen yerlerdeki evlerin toplam sayısı dikkate alındığında, üç yerleşim biriminde bulunan evlerin yarısından fazlasının yıkıldığı anlaşılır.¹¹³ Bununla birlikte *The Constantinople Messenger* gazetesine gönderilen 12 Mayıs tarihli bir

¹¹⁰*The Constantinople Messenger*, Vol I, sayı 53, 835, 11 Mayıs 1881.

¹¹¹*Tercüman-ı Hakikat*, sayı 847, 20 Ca 1298/19 Nisan 1881.

¹¹²*The Constantinople Messenger*, Vol 1, sayı 55, 25 Mayıs 1881.

¹¹³BOA., Y.PRK.PT., 1/76, 30 Z 1298/1880-1881;*Tercüman-ı Hakikat*, sayı 837, 8 Ca 1298/7 Nisan 1881.

yazıda, Çiftlikköy'ün yanı sıra 7 köyün daha depremden etkilendiği, ancak Çiftlikköy'deki hasarın diğer köylerdeki hasarın toplamına denk olduğu belirtilmiştir.¹¹⁴ Bu durumda deprem nedeniyle ana kara tarafında yıkılan evlerin toplamının 3.500'ü geçtiği söylenebilir.

Ulusal gazetelerde ve İngiliz konsolosunun raporunda depreme ilişkin verilen rakamların genellikle resmi istatistikleri doğruladığı ya da çok az farkın olduğu görülmektedir. Nitekim *Tercüman-ı Hakikat*'in 9 Nisan'da ölü sayısına ilişkin verdiği rakamlar resmi kayıtlardakilerle aynı iken, Çeşme'deki yaralıların sayısı 10 fazla verilmiştir.¹¹⁵ Konsolos George Dennis ise İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçi Earl of Dufferin'e gönderdiği 12 Temmuz 1881 tarihli raporunda Çeşme kazasında toplam 55 kişinin hayatını kaybettiğini bildirmiştir.¹¹⁶ *The Constantinople Messenger* gazetesine gönderilen 12 Mayıs tarihli yazıda, Çeşme kaza merkezinde 10, Alaçatı'da 25, Çiftlikköy'de 25 kişi olmak üzere toplam 60 kişinin hayatını kaybettiği ve Çiftlikköy'de bulunan 950 evden 920'sinin tamamen yıkıldığı belirtilmiştir.¹¹⁷ Fransa sefaretine gönderilen bir yazıda ise depremde Çeşme kazasında tahminen 170 kadar insanın hayatını kaybettiğinden ve 5.000 evin harap olduğundan bahsedilmiştir.¹¹⁸

Depremde Çeşme ve civarında binlerce evin yıkılmasına rağmen ölü sayısının Sakız'a nazaran bu kadar az olmasının sebebi hakkında 7 Nisan tarihli *Impartial* gazetesi¹¹⁹ çok önemli bir bilgi vermektedir. Gazetede yazıya göre ölü sayısının az olmasının sebebi, Pazar günü öğle vakitlerinde gerçekleşen deprem sırasında Çeşme ve Alaçatı halkının, dönemin efsane gemisi Aya Evangelistra'yı ziyaret etmek amacıyla deniz kenarında toplanmasıdır.¹²⁰

3 Nisan depreminden sonra artçı şokların sık bir şekilde devam etmesi Çeşme'de depremden sağ kurtulan afetzede halkın uzun bir süre evlerine girmeye cesaret edemeyerek açıkta gecekemelerine sebep olmuştur.¹²¹ Büyük hasara sebep olan ana sarsıntıdan sonra meydana gelen artçı şoklar 11 Nisan'a kadar günde 10-15 defa hafif ve

¹¹⁴*The Constantinople Messenger*, Vol 1, sayı 55, 25 Mayıs 1881.

¹¹⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 840, 12 Ca 1298/11 Nisan 1881.

¹¹⁶ *The National Archives (daha sonraki dipnotlarda TNA.)*, Foreign Office (daha sonraki dipnotlarda F.O.), 195/1378, sayı 31, 12 Temmuz 1881.

¹¹⁷*The Constantinople Messenger*, Vol 1, sayı 55, 25 Mayıs 1881.

¹¹⁸ *BOA.*, Y.PRK.EŞA., 2/72, 29 Z 1298/22 Kasım 1881.

¹¹⁹*Impartial* gazetesi, İzmir'de Edwards isimli birisi tarafından 1841'de önce İngilizce, sonra Fransızca olarak çıkarılmış, 1912 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Ülker, *a.g.m.*, 104.

¹²⁰ İsmail Gezgin, *Tarih Boyunca Çeşme* (İzmir: Şenocak Yayınları, 2009), 92.

¹²¹ *BOA.*, DH.MKT., 1333/43, 29 Z 1298/22 Kasım 1881.

şiddetli olmak üzere devam etmiştir. Mayıs ayının 11. gününe gelindiğinde artçı şokların sayısında ve şiddetlerinde azalma başlamıştır. Bu sıralarda günde bir-iki, en fazla yedi defa yaşanan artçı şokların şiddetlerinin de öncekilere göre giderek hafiflemeye başlaması, depremlerle yaşamaya alışan halkın korkusunu da nispeten azaltmıştır. Ancak bu artçı şokların bazılarının hasara yol açtığı görülmektedir. Nitekim 10 Nisan gecesi kuzey batı-güney doğu doğrultusunda 45 saniye süren, oldukça şiddetli bir şekilde yaşanan artçı şok halkı tekrardan dehşete düşürürken, İzmir’de Hisar, Şadırvan, Eminzâde camilerinin kiblelerinde hasara yol açmıştır. 12 Haziran’daki artçı şok ise Çeşme’de bazı evlerin hasar görmesine yol açmıştır. Yine aynı gazetenin 8 Eylül tarihli sayısında Çeşme ve civarındaki adalarda sarsıntıların şiddetli ve sık bir şekilde devam etmekte olduğunu bildirilmiştir.¹²²

3 Nisan depreminde Çeşme kazasında bulunan bazı resmi binaların da yıkılması, mahalli yönetimlerdeki devlet işlerinin yürütülmesini zorlaştırmıştır. Alaçatı nahiyesi hükümet konağı tamamen yıkılırken, Çeşme kazası hükümet konağı, içinde oturulamayacak derecede zarar görmüştür. Depremin binalara büyük zarar vermesi nedeniyle Çeşme’de kiralanacak bina bulunamayınca kazadaki memurlar ahşap olarak inşa edilen barakalarda vazifelerine devam etmişlerdir. Ancak kışın gelmesiyle birlikte barakalarda devlet işlerini yürütmek pek mümkün olmadığı gibi resmi evrakı yağmurdan korumak da zorlaşmıştır. Diğer taraftan bu haliyle kaldığı surette yağın yağmur nedeniyle tamamen yıkılma tehlikesi görülen hükümet konağının acilen tamir edilmesi gerektiğinden ve afetzedede halkın binayı tamir ettirecek gücünün olmamasından dolayı Çeşme kazası Meclisi, 19 Temmuz 1881 tarihinde Aydın Valiliğinden yardım istemiştir.¹²³ Hükümet konağı tamamen yıkılan Alaçatı nahiyesinde ise devlet memurları kiralanılan bir binada nahiye işlerini görmeye başlamıştır. Ancak depremden iki sene sonra burada yeni bir hükümet konağının inşası için teşebbüse geçilmiştir.¹²⁴

¹²² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 840-965, 12 Ca-14 L 1298/11 Nisan-8 Eylül 1881.

¹²³ Belediye mimarı tarafından yapılan keşif sonucunda konağın devrilmeye yüz tutan kısımlarının yıkılarak yeniden inşasına ve daha az hasar gören kısımlarının tamir edilmesine karar verilmiş ve bu durumda masrafının 33.220 kuruş tutacağı tespit edilmiştir. Konağın tamirine karar veren Aydın Vilayeti İdare Meclisi, konağın inşaat işlerinin ihalesini 27 Mart 1882 tarihinde 27.100 kuruşa Osman Ağa isimli birisine vermiştir. Bu tamirat için Aydın vilâyetinin Hicri 1298 senesi bütçesinde inşaat masrafı olarak ayrılan 64.000 kuruştan 30.000’i İzmir sancağına tahsis edilmiş ve konağın belirtilen miktar para karşılığında vilâyet idaresine yetki verilmesi Dâhilîye Nezâretinden istenmiştir. Şûrâ-yı Devlete havale edilen konunun 25 Nisan 1882 tarihinde Dâhilîye Dairesinde görüşüldüğü resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır. *BOA.*, ŞD.DH., 1380/12, 6 B 1299/24 Mayıs 1882.

¹²⁴ Mahalli yetkililerce Alaçatı nahiyesi hükümet konağının inşaat masrafları için Hicri 1298 hububat-ı arziye ve çeşitli hâsılatlardan % 1 pay ayrılması ve nahiye halkının yardım ve maddi destekleriyle

14) 15 Ekim 1883 Çeşme ve Urla Depremi

Çeşme ve Urla arasındaki köylerin hepsini yerle bir eden bu deprem, Aydın vilâyetinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu zamana kadar yaşanan altı depremin en büyüğüdür. Aynı zamanda İzmir sancağının üç buçuk yıl içerisinde yaşadığı dördüncü, Çeşme kazasının yaklaşık iki buçuk yıl içerisinde yaşadığı ikinci büyük depremdir. Daha da önemlisi Çeşme kazasının tarih boyunca yaşadığı en büyük deprem olma özelliğine sahiptir.

3 Nisan 1881 tarihinde Sakız halkıyla birlikte büyük bir felaket yaşayan Çeşme halkı, bu depremin artçı sarsıntılarının devam etmesi nedeniyle çok uzun süre tedirginlik içerisinde yaşamıştı. *The Eastern Express* gazetesinin verdiği bilgilere göre, 1881 depreminin ardından Sidney Smith isimli bir şahsın, bölgede yakın bir zamanda yeni bir büyük depremin meydana gelebileceği yönündeki açıklamalar yaptığı ve bunun Çeşme halkını rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Sidney Smith'in öngörüsü 15 Ekim 1883 tarihinde Pazartesi günü gerçekleşmiş ve Çeşme, tarihinin en şiddetli depremiyle sarsılmıştır.¹²⁵

Çeşme ve Urla'da ana sarsıntıdan önce şiddeti daha az olan öncü sarsıntılar meydana gelmiş ve güçlü bir alarm vazifesi görmüştür.¹²⁶ Alaçatı'ya yakın dağların altından gelen daimi surette ve oldukça şiddetli seslerin işitildiği ana sarsıntı,¹²⁷ felaketi yaşayanlardan birisinin ifadesine göre öğleden sonra saat 16.00'ya doğru yaşanmıştır.¹²⁸ *The Eastern Express* gazetesinin haberine göre depremin yönü kuzeyden güneye olup, en uzun süren sarsıntının süresi 15 saniye olarak hesaplanmıştır.

İngiliz konsolosluk belgelerine göre depremin merkezi, tamamen yıkıma uğrayan yerlerden biri olan Reisdere köyüdür. Depremin etki alanı ise Reisdere

---

karşılanması düşünülmüştür. Ancak inşa edilmek istenilen hükümet konağının liva kaymakamlığını barındıracak derecede büyük olduğunun üst makamların dikkatini çekmesi işleri sekteye uğratmıştır. Bir nahiyede bu kadar büyük daireye gerek olmadığı, hazinenin bu gibi bir masrafı karşılamaya müsait olmadığı ve ayrıca inşaat masraflarını karşılamak için halkın hububat-ı arziye ve çeşitli hâsılatlarının % 1'inin alınmasının caiz olmayacağı gibi sebeplerle Alaçatı nahiyesi konağının yapılmasına izin verilmemiştir. Diğer taraftan halktan hayır olarak para toplanmasının, okul veya hastane gibi umuma ait binalar için uygun görülürken, hükümetle alakalı binalar için uygun görülmediği vurgulanmıştır. Bununla birlikte depremin meydana geldiği tarihten o zamana kadar geçen iki senelik sürede nahiye idaresi nasıl idare olunmuşsa aynı şekilde ikamet edilmesi ve Hicri 1299 senesi bütçesine gerekli miktar eklenmesi suretiyle nahiye müdürünün ikamet edeceği tarzda daha küçük bir daire inşaatına başlanması uygun görülmüştür. *BOA., ŞD., 1380/24, 29 Z 1299/11 Kasım 1882.*

¹²⁵ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 42, 17 Ekim 1883.

¹²⁶ *TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.*

¹²⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1641, 25 M 1301/26 Kasım 1883.

¹²⁸ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43, 24 Ekim 1883.

köyünün batısındaki Çeşme kazası ile doğusundaki Urla kazası arasındaki yaklaşık 48 km (30 mil)'lik alandır. Nitekim deprem, çok şiddetli bir şekilde hissedilen bu alandaki köylerde neredeyse yıkılmadık ve harap olmadık bina bırakmamıştır.

Ayrıca deprem Karaburun, Alaçatı, Foça, Kuşadası, İzmir ile Sakız, Samos, Midilli ve komşu adaların hepsinde hissedilmiştir. Çeşme ve Urla arasındaki yerleşim birimlerinin dışında can kaybı yaşanmamış, sadece bazı yerlerde çok az hasar meydana gelmiştir. Bu bağlamda Sakız Adası'nda 1881 yılında meydana gelen depremden kalan eski evler yıkılırken, yeni inşa edilen binalar çoğunlukla ayakta kalabilmişlerdir. İzmir'deki bazı eski binalar da sarsıntıya dayanmamıştır.

Depremin yol açtığı hasar, can kaybı ve yaralı sayısı hakkında birçok farklı tahmin ve iddiaların olduğu, hatta bunlardan bazılarının bir polemige yol açtığı görülmektedir. Nitekim İngiltere'nin İzmir Konsolosu George Dennis de depremin ardından üç hafta geçmiş olmasına rağmen henüz sağlıklı bilgilerin ve kesin sayıların elde edilemediğinden, meydana gelen hasar konusunda depremde yıkıma uğrayan mahalleri bizzat görenler tarafından yapılan en az altı farklı tahmin olduğundan bahsetmektedir.¹²⁹

Tablo 4: Çeşitli Kaynaklara Göre 1883 Depreminde Yıkılan Ev, Açıkta Kalan Kişi, Can Kaybı ve Yaralı Sayısı

	Yıkılan Ev Sayısı	Açıkta Kalanların Sayısı	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı
Miralay Süleyman Bey ¹³⁰	Çeşme merkez hariç 3.839	25.000	59	209
Aydın Valisi Naşid Paşa ¹³¹	Çeşme merkezde 2.314	30.000(Çeşme merkezde 9.791)		
Ferik Salih Paşa ¹³²				230
<i>Tercüman-ı Hakikat</i>		35.000'den fazla		
<i>Aydın</i> ¹³³	4.606	30.000 civarında	55	227
<i>The Eastern Express</i> ¹³⁴	Çeşme merkez hariç 3.445	15.773(Çeşme merkez hariç)	53	244
Mösyö Beyyine ¹³⁵	3.400	26-27.000	90	200
Konsolos George Dennis	Yıkılan 3.760, içinde oturulamayacak derecede	17.000		

¹²⁹ BOA., İ.DH., 947/74927, 22 C 1302/8 Nisan 1885; TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 42-45, 17 Ekim-7 Kasım 1883.

¹³⁰ BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

¹³¹ BOA., İ.DH., 906/72024, 17 Ra 1301/16 Ocak 1884.

¹³² BOA., Y.A.HUS., 175/34, 19 M 1301/20 Kasım 1883.

¹³³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1625-1629, 6-10 M 1301/7-11 Kasım 1883.

¹³⁴ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 44, 31 Ekim 1883.

¹³⁵ İngiliz Eastern Telgraf Kumpanyası doğu memleketleri vekilidir. BOA., HR.TO., 527/45, 18 Ekim 1882; BOA., HR.TO., 527/46, 24 Ekim 1883.

	hasar gören 2-3.000			
İngiliz Amiral Lord John Hay			Urla hariç 90	Urla hariç 200
Kons. Yard. Anamissaki ¹³⁶			85	268

Yukarıdaki tablo incelendiğinde farklı kişilerce verilen ölü sayısının 53-90, yaralı sayısının 200-268, harap olan bina sayısının 3.400-6.153 ve açıkta kalan afetzede sayısının 17.000-35.000 arasında değiştiği görülmektedir. Bununla birlikte istatistiklerdeki ölü ve yaralı sayıları arasındaki farkın çok fazla olmadığı, ancak yıkılan ev ve açıkta kalan kişi sayıları arasında farkın büyük olduğu söylenebilir.

Sultan II. Abdülhamid'in özel temsilcisi olarak deprem bölgesinde görev yapan Miralay Süleyman Beyin¹³⁷ 20 Ekim 1883 tarihinde üst makamlara arz ettiği resmi hasar tespit raporuna göre depremde hayatını kaybedenlerin toplam sayısı 59 olup, bunların 57'si Çeşme kazası köylerinde ve 2'si ise Urla kazasına bağlı Gülbahçe köyündedir. Hastanelerde tedavi edilen yaralı sayısı ise 169'dur. Ayrıca raporda, durumları hastanede yatacak kadar ağır olmayan, el ve ayaklarından yaralanmış 40 kişinin de doktorlar tarafından birer defa tedavi edilerek, bir iki gün içinde sağlıklarına kavuştukları belirtilmiştir. Rapora göre Çeşme kazasının harabeye dönen 10 köyünde 3.639 ev yıkılmış, 14.697 kişi evsiz kalmıştır. Urla kazasında ise 200 ev yıkılmış ve yaklaşık 1.000 kişi evsiz kalmıştır. Ancak rapor büyük hasar gören Çeşme kazası merkezi hakkında bilgi vermemektedir. Rapordaki bu eksikliği Aydın Valisi Naşid Paşanın 25 Ekim 1883 tarihli telgrafındaki bilgiler tamamlamaktadır. Bu telgraftaki bilgilere göre Çeşme kazası merkezinde yıkılan 2.314 ev nedeniyle 9.791 kişi açıkta kalmıştır. Bu rakamlar daha önce Süleyman Bey tarafından verilen resmi rakamlarla toplandığında bütün deprem mahallinde yıkılan toplam ev sayısı 6.153'e, açıkta kalanların toplam sayısı ise 25.488'e tekabül eder. Zaten başka bir yazısında Süleyman Bey de 25.000 nüfusun açıkta kaldığından bahsetmektedir.¹³⁸ Ancak resmi raporlar arasında da bazı çelişkilerin olduğu görülmektedir. Örneğin yaralı sayısı hakkında Süleyman Beyden farklı rakamlar veren Ferik (Korgeneral) Salih Paşanın, Dâhilîye Nezâretine gönderdiği 27 Ekim 1899 tarihli telgrafına göre bu tarih itibarıyla

¹³⁶ TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

¹³⁷ BOA., DH.MKT., 1343/12, 1 Ra 1301/1 Aralık 1883; TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

¹³⁸ BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884; Ayrıca 18 Ekim Perşembe gününe kadar enkaz altından 4 kişinin sağ olarak kurtarıldığı *The Eastern Express* gazetesinin haberleri arasında yer almıştır. *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43, 24 Ekim 1883.

hastanelerde bulunan 230 yaralıdan 157'si iyileşmiş, 73 yaralının tedavisine de devam edilmiştir.¹³⁹

Konsolos Dennis, resmi raporlarda 30.000 olarak verildiğini belirttiği açıkta kalanların sayısının abartıldığı kanaatindedir. Yıkılan ve oturulamayacak derecede hasar gören evlerin sayısının dikkatli bir şekilde incelenmesiyle abartının ortaya çıkacağını söyleyen Konsolos Dennis, evsiz kalanların sayısının 17.000'i aşmayacağını tahmin etmiştir. Bu arada kendisine gelen bilgilere göre, tamamen yıkılan evlerin sayısının 3.760, meskûn olunamayacak derecede hasar görenlerin sayısının 2-3.000 arasında olduğundan bahsetmiştir. Onun verdiği bilgilere göre içinde oturulamayacak derecede hasar gören evlerin sayısı en az 5.760'tır. Genellikle bir Osmanlı ailesinin ortalama 5 bireyden oluştuğu kabul edildiğinde ortaya en az (5.760x5) 28.800 rakamı çıkmaktadır ki, bu da konsolosun tahmininde yanıldığını göstermektedir.¹⁴⁰

Deprem harabelerini Süleyman Beyle birlikte dolaşan *The Eastern Ekspres* gazetesinin özel muhabiri Forton'un, resmi kaynaklara dayanarak 24 Ekim tarihinde kaleme aldığını ifade ettiği istatistik, köylere göre ölü, yaralı, yıkılan ev ve açıkta kalan afetzede sayılarının dağılımını vermesi yönüyle aşağıdaki tabloda adı geçen yerleşim birimlerinin her birinin depremden ne derece zarar gördüğüne ışık tutmaktadır.

Tablo 5: Muhabir Forton'un 31 Ekim 1883 Tarihli *The Eastern Ekspres* Gazetesinde Yayınladığı İstatistik¹⁴¹

	Yıkılan Ev Sayısı	Açıkta Kalan Kişi Sayısı	Ölü Sayısı	Yaralı Sayısı
Çeşmez(merkez)	?	?	?	3
Alaçatı	2.000	10.000	15	88
Reisdere	500	2.000	15	69
Ovacık	288	1.112	3	6
Ildırı	198	1.000	4	8
Sıradamlar	96	363	3	10
Birgi	83	311	-	-
Germiyan	80	250	2	14
Zeytineli	70	288	7	5
Karaköy	52	187	2	20
Zeytinler	50	160	-	3
Kadıovacık	28	102	2	-
Gülbahçe	?	?	?	18
Toplam	3.445	15.773	53	244

¹³⁹ Salih Paşa, 11 Kasım 1883 tarihli telgrafında bu yaralılardan 50'sinin daha sağlıklarına kavuştuğunu, 23 kişinin de birkaç güne kadar sağlıklarına kavuşacaklarını Dâhilîye Nezâretine arz etmiştir. *BOA.*, Y.A.HUS., 175/34, 19 M 1301/20 Kasım 1883.

¹⁴⁰ Konsolos Dennis, bütün köyleri tek tek dolaşan Süleyman Beye ait resmi rakamlarda ölü sayısının 61, yaralı sayısının 241 olduğunu belirtmiştir. Bu rakamlar Süleyman Beyin kendi raporundan çok az fazlalık göstermektedir. *TNA.*, F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

¹⁴¹ *The Eastern Ekspres*, Vol 3, sayı 44, 31 Ekim 1883.

Forton, yukarıdaki istatistiğin bir suretini ya da benzerini Sadâret makamına göndermiştir. Ancak gazetede yayımlanan istatistik ile Sadâret makamına gönderilen istatistik arasında birtakım farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Resmi kayıtlardan anlaşıldığı üzere, Forton'un Sadâret makamına gönderdiği istatistiğe göre Çeşme kazası merkezi ve Urla kazası hariç olmak üzere toplam ölü sayısı 65, yaralı sayısı 241, yıkılan ev sayısı 3.665, açıkta kalanların sayısı 15.485'tir.¹⁴² Forton'un hem gazetede yayınladığı hem de Sadâret makamına gönderdiği istatistikî rakamların resmi raporlardakinden fazla olması, merkezi hükümet tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Bu bağlamda 24 Ekim 1883 tarihinde Ali Rıza Bey imzalı bir telgrafta, muhabirin verdiği rakamların Aydın Valiliğinin hasar tespit raporuna nispeten abartılı bulunduğu bildirilmiştir. Ayrıca yabancıların bu tutumunun politik bir mesele ortaya çıkarmaya yönelik olabileceği kuşkusunu nedeniyle gerçeklere aykırı bir mübalağa görülüp görülmediği hakkında Aydın vilâyetinden acil olarak cevap istenmiştir.¹⁴³ Aynı kuşku paylaşılanlardan birisi de deprem bölgesinde görevli Miralay Süleyman Beydir. Komisyon başkanı olarak düzenlediği cevâbî raporda, muhabir Forton'un, hayatını kaybedenlerin, yaralananların, açıkta kalanların ve yıkılan evlerin sayısını fazla verdiğini iddia eden Süleyman Bey'e göre, Forton yıkılan evlerde Alaçatı'da 55, Germencik ile Reisdere'de 55, Zeytineli'nde 228, açıkta kalan kişi sayısında ise Alaçatı'da 229, Germencik ve Reisdere'de 50 daha fazla göstermiştir. Ayrıca Süleyman Bey, kendisine bağlı sıhhiye kayıtlarında Kadıovacık köyünde 3 kişinin hayatını kaybettiğinin kayıtlı olduğunu, Forton'un ise bu köydeki ölü sayısını 14 olarak verdiğini ifade etmiştir.¹⁴⁴

Bu güvensizlik ortamının, istatistikî verilerin bir İngiliz gazetesi tarafından gönderilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü bu dönemde İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını önlemek için Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmiş, hatta 1878'den itibaren Osmanlı

---

¹⁴² BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884. Resmi kayıtlardaki bilgilerde de birtakım çelişkiler görülmektedir. Nitekim başka bir belgede, Forton'a ait olduğu belirtilen istatistikte Çeşme merkezi ve Urla kazası hariç olmak üzere toplam ölü sayısı 61, yaralı sayısı 251, yıkılan ev sayısı 3.665, açıkta kalanların sayısı ise 15.482 olarak verilmiştir. İki istatistik kıyaslandığında, belgelerdeki bu istatistikte gazetede yayımlanana göre yaralı sayısı Ilıca'da 1, Zeytinler'de 10 fazla; Reisdere'de 4 eksik gösterilmiştir. Kadıovacık'ta ölü sayısı 8 fazla gösterilmiştir. Diğer taraftan harap olan ev sayısı Zeytinler'de 1, Sıradamlar'da 3 eksik; Zeytineli'nde 213, Kadıovacık'ta 1 fazla verilirken, Zeytineli'nde açıkta kalan kişi sayısı gösterilmemiştir. BOA., İ.DH., 897/71324, 22 Z 1300/24 Eylül 1883.

¹⁴³ BOA., İ.DH., 897/71324, 22 Z 1300/24 Eylül 1883.

¹⁴⁴ BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

Devleti'nin bazı stratejik noktalarına yerleşme politikası güderek baskı yoluyla Kıbrıs'ın yönetimini ele geçirmişti. Diğer taraftan Anadolu'daki Ermenileri bağımsızlığa kışkırtarak kendi kontrolü altında bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı planlamaktaydı.¹⁴⁵ Bu nedenlerle Osmanlı Devleti'nin, eski müttefiki İngiltere'ye ve onun tebaasından kimselere güven duymadığı ve onların bu türden girişimlerine kuşkuyla baktığı söylenebilir.

The *Eastern Express* gazetesi muhabiri Forton, resmi kaynaklara dayanarak verdiği bilgilerin yanı sıra Süleyman Beyle birlikte depremde hasar gören köyleri dolaşarak kendi izlenimlerini de aktarmıştır. Bu bilgilere göre en büyük hasar Ilıca ve Reisdere'de gerçekleşmiştir. Ilıca'da sadece İzmir Yardım Komitesi üyelerinden olan Mr. Whittall'ın evi ayakta kalabilmiş, ancak o da büyük oranda hasar görmüştür. Ayrıca muhabir, Ilıca'da bütün yalıların yıkıldığından, yolların taş duvarların enkazı ile kapandığından, buradaki termal tesislerin enkaz yığına dönmesiyle demir ve kükürtlü su membalarının sularının kesildiğinden bahsetmiştir. Reisdere'de ise bütün binaların yıkılarak büyük bir enkaz yığınına haline geldiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶ 2.000 evin bulunduğu Alaçatı'da, evlerin yarısından fazlası yıkılmış ve bütün yollar evlerin enkazından dolayı kapanmıştır. Ayrıca Alaçatı civarında zeminde fark edilebilir derecede çökmeler meydana gelmiştir. Yaklaşık 1.000 kişilik küçük bir köy olan İldırı'daki gözlemlerini anlatırken "kayalık tepe aniden düşmanca yüzünü göstererek adeta üzerine inşa edilen evleri reddederek denize, aşağı doğru fırlatmış" diyerek burada taş üstünde taş kalmadığını ifade etmiştir. Ayrıca köyde 3 kişinin hayatını kaybettiğini ve birçok yaralının bulunduğunu belirtmiştir.

Forton, Urla kaza merkezi ve köyleri hakkında da bilgi vermektedir. Urla kaza merkezinde ölen ya da yaralanan olmazken, çok az sayıda ev yıkılmış ve 750 ev, içinde oturulamayacak derecede hasar görmüştür. Ayrıca bir kilise yıkılırken iki cami de ağır derecede hasar görmüştür.¹⁴⁷ Forton'un verdiği haberlere göre kazaya bağlı köylerin depremden gördüğü zarar merkezden daha fazladır. Bunlardan 350 eve sahip bir Rum

¹⁴⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul: Alkım Yayınevi), 45-46.

¹⁴⁶ Mr. Whittall buradaki yaralılara, evsizlere ve ihtiyaç sahiplerine ilk yardım eden kimselerdendir. *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 45, 7 Kasım 1883.

¹⁴⁷ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-46, 24 Ekim-14 Kasım 1883; *Hizmet* gazetesinin verdiği bilgilere göre, depremde harap olan Ulu Camii'nin tamiri ve hükümet konağı civarında bulunan bir caminin minaresinin yeniden inşası 1892 yılında tamamlanmıştır. *Hizmet*, sayı 538, 24 Ş 1309/23 Mart 1892; Hasar gören camilerden bir diğeri de Fatih İbrahim Bey Camiidir. Uzun bir süre harap bir şekilde kalan cami, padişahın fermanı ile dokuz yıl sonra tamir edilmiştir. Yapılan keşfinde 51.265 kuruş tutacağı hesaplanan masrafları hazineden karşılanmıştır. *Hizmet*, sayı 635, 22 Ş 1310/11 Mart 1893.

köyü olan Gülbahçe’de evlerin hepsi yıkılmış ya da oturulamayacak derecede hasar görmüş, 3 kişi hayatını kaybetmiş, 30 kişi yaralanmıştır. Ayrıca Özbek, Sarı Abdullah, Denizli, Kuşçular, Kocadere, Güvendik, Devedere, Demirciler, Kızılca’nın da içinde bulunduğu 14 köy büyük hasar görerek evleri oturulamaz hale gelmiştir.¹⁴⁸

Deprem sonrasında toplanan yardım paralarının dağıtıldığı yerler incelendiğinde, Karaburun nahiyesine bağlı 12 köyde 1.300 kişiye, Çeşme ve Urla’daki afetzedelerle eşit miktarda iki defa para dağıtıldığı görülmektedir.¹⁴⁹ Bu cümleden olarak depremin etkisinin yukarıda bahsedilenden daha geniş bir alana yayıldığı ve Karaburun nahiyesine bağlı köylerin evlerine de hasar verdiği söylenebilir. Daha önce ele aldığımız kaynaklarda Karaburun nahiyesine bağlı köylerin gördüğü hasardan bahsedilmemesinin, buraların Çeşme ve Urla kazalarına göre çok daha hafif hasar görmesiyle alakalı olduğu söylenebilir.

Ölü ve yaralı sayısına ilişkin verdiğimiz rakamların yıkılan bina sayısına oranla çok az olduğu dikkat çekmektedir. Hayatını kaybedenlerin sayısının az olmasındaki en büyük faktör, büyük yıkıma sebep olan ana sarsıntı öncesinde daha az şiddetli öncü sarsıntıların meydana gelmesidir. Yeterince güçlü bir alarm vazifesi gören öncü sarsıntılar sayesinde halkın çok büyük bir kısmı henüz ana sarsıntı meydana gelmeden önce evlerinden çıkmayı başararak hayatlarını kurtarmışlardır. İngiliz konsolosunun da belirttiği üzere depremde hayatını kaybedenlerin sayısının az olmasındaki diğer bir etken, ana sarsıntının insanların çoğunun üzüm tarımıyla uğraştığı bir sırada, gündüz vaktinde meydana gelmesidir.¹⁵⁰ Yaklaşık iki buçuk yıl içinde iki büyük felakete maruz kalan Çeşme kazasında halkın tek tesellisi depremlerin ikisinde de can çok az can kaybının yaşanması olmuştur.

Yıkılan binaların fazla olması, hatta bazı köylerin taş yığını harabesine dönmesi, depremin şiddetli olmasının yanı sıra özellikle iç kısımlarda bulunan köylerin yapılarında kullanılan malzemeyle de ilgilidir. Bu köylerdeki evlerin taştan inşa edilmesi ve harç maddesi olarak çamur kullanılması, yapıların depremin şiddetine karşı direnç gösterememesine, dolayısıyla da yıkılan bina sayısının büyük oranda artmasına sebep olmuştur. Ahşap evler daha dayanıklı olmasına rağmen bölge halkının taştan

---

¹⁴⁸ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 46, 14 Kasım 1883.

¹⁴⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1629, 10 M 1301/11 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

¹⁵⁰ *TNA.*, F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

vazgeçememesi, köylülerin doğal olarak en kolay ulaşabildikleri malzemeyi kullanmalarına bağlanabilir.¹⁵¹

Depreme maruz kalan afetzedelerin aynı zamanda büyük ekonomik kayba uğradıklarını söyleyebiliriz. Çünkü halkın çoğu canlarını kurtarabilmişse de eşyalarından neredeyse hiçbir şeyi kurtaramamıştır. Bazı yerlerde “mal canın yongasıdır” düşüncesiyle hareket eden afetzedelerin, hayatlarını hiçe sayarak bir kısım eşyalarını kurtarmak için enkaza girmeye çalıştıkları görülmüştür. Ancak can güvenliğini tehlikeye atan bu girişimler yetkililer tarafından önlenmiş, bu tür yerlerde enkazların etrafı muhafazaya alınmıştır.¹⁵² Harabeye dönen evlerinin enkazları altında kış erzaklarıyla birlikte kurutulmak üzere olan üzümlerin de kalması onları maddi olarak daha fazla zarara uğratmıştır.¹⁵³ Bununla beraber depremzedeler için sevindirici bir durum, depreme maruz kalan köylerde toplam 45.000 liralık kadar kuru üzümün telef olmaktan kurtarılması olmuştur. Çok büyük miktardaki kuru üzümün telef olmaması için gazeteler, İzmir ve İstanbul tüccarlarını acil olarak bu üzümleri satın almaya davet etmiştir.¹⁵⁴

15 Ekim depreminin artçı şokları, 3 Nisan 1881 tarihinde meydana gelen depremde olduğu gibi çok uzun bir süre devam etmiştir. Özellikle depremden sonraki ilk üç haftada çok sık bir şekilde yaşanan artçı sarsıntılar, Kasım ayının ilk günlerinden itibaren giderek seyrekleşmekle birlikte Mart ayına kadar devam etmiştir. Artçı şokların depremden sonraki ilk zamanlarda sıklıkla ve şiddetle meydana gelmesi, afetzede halkın uzun bir süre korku içinde yaşamasına sebep olmuştur. Öyle ki evleri zarar görmeyen halk bile korkudan devamlı surette sallanan evlerini terk ederek uzun bir süre açık alanda yaşamayı tercih etmiştir.¹⁵⁵

Artçı sarsıntılardan bazıları çok şiddetli derecede meydana gelerek birtakım hasarlara yol açmıştır. *The Eastern Express* gazetesinin verdiği bilgilere göre 22 Ekim’de Çeşme ve Urla’da meydana gelen şiddetli artçı sarsıntı birkaç evin yıkılmasına yol açmıştır. 29 Ekim tarihinde meydana gelen şiddetli artçı sarsıntılarda ise Urla’da 5 ev yıkılmış, İzmir’de iki binanın bacası düşmüştür. Gazetenin haberine göre bu artçı

¹⁵¹ TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883; *The Eastern Express*, sayı 45, 7 Kasım 1883.

¹⁵² BOA., İ.DH., 897/71324, 22 Z 1300/24 Eylül 1883; *The Eastern Express*, sayı 45, 7 Kasım 1883.

¹⁵³ TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

¹⁵⁴ BOA., İ.DH., 897/71324, 22 Z 1300/24 Eylül 1883; *The Eastern Express*, sayı 45, 7 Kasım 1883.

¹⁵⁵ TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-50, 24 Ekim-12 Aralık 1883; *The Eastern Express*, Vol 4, sayı 10, 5 Mart 1884; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1622-1642, 2 M 1301/3 Kasım 1883-26 M 1301/27 Kasım 1883.

şokla birlikte ana sarsıntıda hasar gören evler tamamen harap olmuş, hatta İzmir’de birçok ev yıkılmıştır.¹⁵⁶ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberlerine göre ise 3 Kasım 1881 tarihinde yaşanan üç şiddetli sarsıntı bir evin duvarlarının yıkılmasına sebep olmuştur.¹⁵⁷

15) 25 Mayıs 1886 Urla Depremi

Tercüman-ı Hakikat’in haberine göre, Salı günü akşamı şiddetli bir şekilde meydana gelen bu depremde kerpiçten yapılmış birkaç duvar hasar görmüştür.¹⁵⁸

16) 6 Ekim 1886 Aydın, Köyceğiz, Marmaris, Söke Depremi

Deprem kataloglarına göre, Ege bölgesinin büyük kısmında hissedilen deprem Aydın, Köyceğiz, Marmaris, Söke’de hafif hasarlara sebep olmuştur. Aynı tarihte Sakız’da da oldukça şiddetli bir deprem yaşanmıştır.¹⁵⁹

17) 28 Ekim 1886 Karaburun Depremi

Can kaybının yaşanmadığı bu deprem, Karaburun’da büyük hasara sebep olması bakımından önemlidir. *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre, depremde Karaburun’da 163 ev tamamen yıkılırken, 400 ev ciddi şekilde hasar görmüştür. Ayrıca deprem Urla’da iki evin yıkılmasına ve Çeşme’deki evlerin büyük hasar görmesine neden olmuştur. Foça ve Dikili’de bazı hasarlara yol açan bu deprem Alaçatı, Çiftlikköy, Sarayköy, Bayındır’da da hissedilmiştir.¹⁶⁰

18) 27 Kasım 1886 İzmir, Sakız Adası, Ege Denizi Depremi

Aydın Valiliğinden Dâhilîye Nezâretine yazılan yazıya göre deprem, Cumartesi günü saat 05.00’te meydana gelmiş ve 6 saniye sürmüştür. Bazı duvarların yarılması ve sıvaların dökülmesi haricinde başka bir hasar meydana getirmemiştir. Deprem aynı saatte Manisa, Menemen, Bayındır, Bergama, Tire, Eski ve Yeni Foça, Kuşadası, Aydın, Urla, Ödemiş ve Çeşme kazalarında da hissedilmiştir.¹⁶¹

---

¹⁵⁶ Çeşme’den 24 Ekim tarihinde *The Eastern Express* gazetesine çekilen başka bir telgrafta, deprem bölgesinde hafif şokların hâlâ sıklıkla devam ettiğinden bu sırada havanın sisli, kapalı ve sıcak olmasının halk tarafından kötü bir alamet olarak düşünüldüğünden bahsedilmişti. Bu algı, depremin üzerinden 10 gün geçmiş olmasına rağmen yeni bir felaket yaşayacaklarına dair halkta oluşan büyük tedirginliğin devam ettiğini göstermektedir. *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-45, 24 Ekim-7 Kasım 1883.

¹⁵⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1629, 10 M 1301/11 Kasım 1883.

¹⁵⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2393, 5 N 1303/8 Haziran 1886.

¹⁵⁹ Pınar-Lahn, a.g.e., 46.

¹⁶⁰ *The Levant Herald*, Vol 6, sayı 37-39, 8-22 Aralık 1886

¹⁶¹ *BOA.*, Y.A.HUS., 197/4, 1 Ra 1304/28 Kasım 1886.

19) 6 Nisan 1887 Denizli Depremi

Denizli Mutasarrıflığından gönderilen yazıdan anlaşıldığı üzere, Çarşamba günü başlayan sarsıntılar beş-on beşer dakika aralarla Cuma gününe kadar devam etmiştir. Depremde bir bahçe duvarı ve hayvan ahırının yıkılmasından başka hasar meydana gelmemiştir. Ayrıca Sarayköy’de de hafif şiddetli sarsıntılar hissedilmiştir.¹⁶²

20) 17 Temmuz 1887 Megri (Fethiye) Depremi

Aydın Valisi Mehmed Nazif Paşanın, Dâhilîye Nezâretini bilgilendirmek amacıyla yazdığı telgrafa göre bu deprem, sabah vakitlerinde meydana gelmiş ve Fethiye’de birkaç binanın yıkılmasına sebep olmuştur. Deprem ayrıca Muğla, Milas, Bodrum ve Köyceğiz kazalarında da hissedilmiştir.¹⁶³

21) 30 Eylül 1887 Demirci ve Sarayköy Depremi

Aydın Valisi Mehmed Nazif Paşanın Dâhilîye Nezâretini bilgilendirmek amacıyla gönderdiği telgrafa göre, bu depremde Demirci kazasında birkaç duvar ile bir minarenin şerefesinin üst kısmı yıkılmıştır. Ana sarsıntının yanı sıra Demirci’de birkaç defa artçı sarsıntı yaşanmıştır. Ayrıca Aydın valisi aynı tarihte sadece Demirci’de değil, İzmir, Kale ve Nazilli kazalarında da hafif ve şiddetli olarak birçok sarsıntı yaşandığını bildirmiştir.¹⁶⁴ Bunlara ilaveten *Hizmet* gazetesi, aynı tarihte altı defa sarsıntının yaşandığı Sarayköy’de bir evin yıkıldığını ve bu kazaya bağlı Kadı nahiyesinde birçok deprem yaşandığını haber vermiştir.

22) 14 Ekim 1887 İzmir Depremi

Hizmet gazetesi, bu depremin gece 01.50 sularında meydana geldiğini ve İzmir’de birkaç evin yıkılmasına sebep olduğunu bildirmiştir. Gazetenin haberine göre deprem İzmir kaza merkezinde üç dört seneden beri meydana gelen depremlerin en şiddetlisi olup, Ödemiş, Bayındır, Aydın ve Demirci taraflarında da hissedilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶² BOA., Y.A.HUS., 201/70, 17 B 1304/11 Nisan 1887.

¹⁶³ BOA., Y.A.HUS., 204/72, 28 L 1304/20 Temmuz 1887.

¹⁶⁴ BOA., Y.A.HUS., 207/30, 14 M 1305/2 Ekim 1887.

¹⁶⁵ *Hizmet*, sayı 90-99, 13 M-15 S 1305/1 Ekim-2 Kasım 1887.

23) 29 Kasım 1887 Kuşadası Depremi

Aydın valisinin, Dâhilîye Nezâretini bilgilendirdiği telgrafına göre, Kuşadası kazasında ikisi şiddetli olmak üzere 12 deprem yaşanmıştır. Depremde 2 ev ve 1 dükkân yıkılmış olup, can kaybı yaşanmamıştır.¹⁶⁶

24) Mart 1888 Bodrum Depremi

Dâhilîye Nezâretinden 15 Mart 1888 tarihinde Sadâret makamına yazılan bir yazıdan elde edilen bilgilere göre, Bodrum'da meydana gelen birkaç depremde 20-30 evin duvar, pencere ve çatıları ile kentte bulunan mekteb-i ibtidâîyenin pencere kemerlerinin bazıları yarılmıştır. Tarihi belirtilmemiş olmakla birlikte bu depremin yukarıdaki tarihten en erken birkaç gün önce meydana geldiği söylenebilir. Çünkü bir deprem meydana geldiğinde mahalli hükümet aynı gün içinde vilâyete, vilâyet ise ya aynı gün ya da bir gün sonra Dâhilîye Nezâretine telgrafla bildirmektedir.¹⁶⁷

25) 26 Ekim 1889 Midilli ve Urla Depremi

Hizmet gazetesinin haberine göre Cumartesi günü Midilli Adası merkezli yaşanan bu deprem, İzmir'de de şiddetli bir şekilde hissedilmiştir. Deprem adada hasara sebep olurken, Urla'da bazı duvarların yıkılmasına yol açmıştır.¹⁶⁸ Çeşme'de depreme oldukça şiddetli sesler eşlik etmiştir. Urla'da üç, Foça'da dört deprem yaşanmıştır.¹⁶⁹

26) 4 Ocak 1890 İzmir Depremi

The Levant Herald ve *Hizmet* gazetelerinin verdiği bilgilere göre, İzmir'de meydana gelen bu deprem sırasında duvarlarda bazı yarıklar oluşmuştur. Üç defa da artçı şoku yaşanan ana sarsıntıda, Aydın, Bayındır, Bergama, Efes, Urla, Manisa, Tire, Akhisar, Alaşehir, Seferihisar, Kasaba (Turgutlu), Demirci, Nif (Kemalpaşa) ve Midilli'de de hissedilmiştir.¹⁷⁰

27) 6 Mart 1890 Bodrum Depremi

The Levant Herald gazetesinin haberine göre, birkaç defa artçı şoku da hissedilen depremde, Bodrum'da bazı evler yıkılmış ve evlerin tamamına yakını hasar görmüştür. Ayrıca kazadaki Metropoliten kilisesinin duvarları çökmüştür. Depremle

¹⁶⁶ BOA., Y.A.HUS., 208/56, 16 Ra 1305/2 Aralık 1887.

¹⁶⁷ BOA., DH.MKT., 1708/55, 23 B 1307/15 Mart 1890.

¹⁶⁸ *Hizmet*, sayı 292-294, 4-10 Ra 1307/29 Ekim-2 Kasım 1889.

¹⁶⁹ BOA., Y.A.HUS., 230/6, 2 Ra 1307/ 27 Ekim 1889.

¹⁷⁰ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 1-2, 6-13 Ocak 1890; *Hizmet*, sayı 314, 20 Ca 1307/11 Ocak 1890.

birlikte halk arasında büyük bir panik oluşmuştur. Evlerine girmekten çekinerek kenti terk eden halkın tamamı, havalar soğuk olmasına rağmen birkaç gün kırlarda gecelemiştir. Deprem sonrasında kaza kaymakamı, soğuktan büyük sıkıntı çeken afetzedelerin çadırlara yerleştirilmesi için vilâyet merkezinden yardım istemiştir.¹⁷¹

28) 15 Aralık 1890 Kuşadası Depremi

Kuşadası depremi, 1880 yılından beri İzmir sancağında meydana gelen altıncı büyük depremdir. Daha önce bu derece hasar veren bir depremin yaşanmadığı 15 Aralık Pazartesi günü güney-kuzey doğrultulu olarak meydana gelen ilk deprem can kaybına sebep olmamış ise de Kuşadası'nda büyük tahribata yol açmıştır. Gece saat 01.36'da ve sabah 09.15'te meydana gelen iki depremden birincisi ise Kuşadası'nda oldukça şiddetli derecede hissedilmiş ve evlerin genelinde hasara sebep olmuştur. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre 80 ev tamamen yıkılırken, 500 ev kısmen harap olmuştur. Ayrıca bazı kamu binaları yıkılmaktan kurtulamamıştır. Depremde yıkılan kamu binalarından ikisi, iki yıl sonra yeniden inşasına başlanılan Kuşadası Mekteb-i Rüştîyesi ile Mekteb-i İbtidâîyesidir. Bunun yanı sıra 2 minare de büyük oranda hasar görmüştür. Kuşadası Kaymakamlığının Aydın Valiliğine yazdığı telgrafa göre, hasar gören evlerin bir kısmı da bu sırada devamlı yağmakta olan yağmurlar nedeniyle yıkılmıştır.

Deprem Kuşadası'nın yanı sıra İzmir, Urla, Çeşme, Tire, Aydın, Menemen ve Seydiköy'de de hissedilmiş, ancak buralarda hasara yol açmamıştır.¹⁷² Bu arada depremin artçı şokları en az iki hafta kadar sürmüştür. Nitekim Aydın Valisi Refet Paşa, Dâhilîye Nezâretine yazdığı bir yazıda, 28 Aralık'a kadar artçı şokların ara sıra kendini hissettirdiğini, hatta bir gün önce şiddetli bir şekilde meydana gelen artçı şokun ana depremde hasar gören evlerden bazılarını yıktığını bildirmiştir.¹⁷³

29) 2 Haziran 1892 Buldan Depremi

Hizmet gazetesinin verdiği bilgilere göre saat 11.40'ta şiddetli derecede meydana gelen bu deprem, Buldan kazasına bağlı Hamidiye köyünde 3 binanın yıkılmasına, kaza merkezinde ise 15 evin duvarlarının çatlamasına sebep olmuştur.¹⁷⁴ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi bu depremin artçı şokları ve zararları hakkında bilgi

¹⁷¹ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 10, 10 Mart 1890.

¹⁷² *BOA.*, Y.PRK.UM., 20/10, 5 Ca 1308/17 Aralık 1890; *Hizmet*, sayı 612, 1 C 1310/21 Aralık 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3726-3727, 8-10 Ca 1308/20-22 Aralık 1890.

¹⁷³ *BOA.*, İ.MMS., 117/5025, 20 Ca 1308/1 Ocak 1891.

¹⁷⁴ *Hizmet*, sayı 565, 8 Z 1309/2 Temmuz 1892.

vermektedir; 9 Haziran'da şiddetli ve hafif derecelerde birbirini müteakip meydana gelen üç deprem, Sarayköy ve Buldan kazalarında bazı evlerin duvarlarının çatlamasına, birkaç bacanın da yıkılmasına sebep olmuştur. Ayrıca aynı gün saat 11.20-11.30 sularında İzmir'de üç defa, Aydın'da ise iki defa şiddetli deprem meydana gelmiş, ancak hasara yol açmamıştır.¹⁷⁵ Bunların yanı sıra *Hizmet* gazetesinden elde edilen bilgilere göre 16 Haziran 1892'de Buldan kazasına bağlı Ayazmend nahiyesinde de bir deprem yaşanmıştır.¹⁷⁶

30) 24 Haziran 1892 Alaşehir Depremi

Hizmet gazetesinin haberine göre, Cuma günü saat 10.30 sularında şiddetli derecede meydana gelen bu deprem, Alaşehir kazasına bağlı İnegöl (Sarıgöl) nahiyesinde bazı evlerin duvarlarının çatlamasına yol açmıştır. Gazete aynı tarihte Aydın'da da hafif şiddetli ve hasara yol açmayan bir depremin meydana geldiğinden bahsetmektedir.¹⁷⁷ Ancak Aydın Valiliğinin bu deprem sonrasında İnegöl nahiyesinde yıkılmaya yüz tutarak içinde oturulması tehlikeli hale gelen evlerin boşaltılması ve açıkta kalanların uygun yerlere yerleştirilerek ihtiyaçlarının giderilmesi hakkında mahalli yönetime bir emir göndermesi,¹⁷⁸ depremin verdiği hasarın gazetede bildirilenden daha fazla olduğuna ve nahiyedeki evlerin bir kısmının büyük oranda hasar gördüğüne işaret etmektedir.

31) Ekim 1892 Akhisar Depremi

17 Ekim 1892 tarihli *The Levant Herald* gazetesi “Geçen hafta Akhisar'da şiddetli bir deprem meydana geldi” diyerek bu depremi haber vermiştir. Ayrıca depremin önemsiz derecede maddi zarara yol açtığı belirtilmiştir.¹⁷⁹

32) 4 Eylül 1893 Efes Depremi

The Levant Herald'ın verdiği bilgilere göre, can kaybının yaşanmadığı bu depremde bazı evler yıkılmış, birkaç ev hasar görmüş ve çok sayıda evin bacası düşmüştür. Ayrıca depremin meydana geldiği Salı gecesinden Cuma gününe kadar 25

¹⁷⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4178-81, 18-21 Za 1309/14-17 Haziran 1892.

¹⁷⁶ *Hizmet*, sayı 565, 8 Z 1309/2 Temmuz 1892.

¹⁷⁷ *Hizmet*, sayı 564-565, 4-8 Z 1309/29 Haziran-2 Temmuz 1892.

¹⁷⁸ *BOA.*, DH.MKT., 1984/87, 15 M 1310/9 Ağustos 1892.

¹⁷⁹ *The Levant Herald*, Vol 12, sayı 38, 17 Ekim 1892.

artçı şok yaşanmıştır. Bu artçı şoklarda bazı hasarlar da meydana gelmiştir; hükümet binasının duvarları ile ana sarsıntıda hasar gören birkaç ev tamamen yıkılmıştır.¹⁸⁰

33) 10 Ocak 1894 Çine Depremi

Çine depremi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın sancağında meydana gelen ilk hasar verici nitelikli deprem olup, kazaya bağlı birkaç köyde binaların yıkılmasına sebep olmuştur. Bozdoğan'da da hafif bir şekilde hissedilen deprem akşam saat 19.30'da yaşanmıştır. Ulusal ve yerel gazetelerin haber verdiği bu depremde can kaybı yaşanmamış, ancak bir kadın ve bir çocuk yaralanmıştır. *Hizmet* gazetesinin haberine göre, Dorumlar köyünde 21 ev, 1 cami, 1 dam tamamen yıkılmış, 13 ev kısmen harap olmuştur. Bu köyde daha sonra meydana gelen şiddetli bir artçı şokta 1 ev daha yıkılmıştır. Aynı artçı sarsıntı, 2 evin tamamen, 5 ev ve 1 caminin kısmen yıkıldığı Keçi köyünü daha çok etkilemiştir. Ana ve artçı sarsıntılarda 26'sı tamamen, 19'u kısmen olmak üzere toplam 45 bina hasar görmüştür.¹⁸¹ Hasar miktarını daha fazla gösteren *The Levant Herald* gazetesi ise yıkılan binaların toplam sayısını 86 olarak vermiştir.¹⁸²

34) 19 Ağustos 1895 Aydın Depremi

1894 Çine depreminden sonra Aydın sancağında meydana gelen bu ikinci büyük depremde sadece bir kişi hayatını kaybetmiş, ancak başta Aydın kazasına bağlı nahiye ve köyler olmak üzere Tire ve Nazilli kazalarında birtakım hasarlar meydana gelmiştir. Doğu-batı doğrultulu, 3-5 saniye kadar süren bu deprem,¹⁸³ saat 05.10'da meydana gelmiştir. *Ahenk* gazetesinin haberine göre, ana sarsıntıdan bir dakika önce birincisi hafif, ikincisi daha şiddetli olmak üzere iki öncü sarsıntı yaşanmıştır. Bu arada yaşanan bütün depremlere yer altından gelen gürültüler eşlik etmiştir.

The Levant Herald gazetesinin verdiği bilgiler göre depremin merkezi, Aydın kazası ile Köşk nahiyesinin arasında bulunan, kaplıcalarıyla ünlü Pınardere köyüdür. Tamamen harabeye dönen Pınardere köyünde 43 ev yıkılmıştır. Umurlu'da da yıkım oldukça büyük olmuş, 100 ev ile büyük bir han harabeye dönmüştür. Çok büyük derecede hasar gören Bekardere köyünde bütün evler yıkılmıştır. Ayrıca gazete, İmamköy ile birkaç köyün daha harabeye döndüğünün rivayet edildiğini bildirmiştir.

¹⁸⁰ *The Levant Herald*, Vol 13, sayı 37, 11 Eylül 1893.

¹⁸¹ *Hizmet*, sayı 722, 13 B 1311/20 Ocak 1894.

¹⁸² *The Levant Herald*, Vol 14, sayı 3, 15 Ocak 1894.

¹⁸³ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 49; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 63.

Aynı gazetenin haberine göre, bu deprem Aydın kaza merkezinde de etkili olmuş, birçok ev ve dükkânın hasar görmesine sebep olmuştur. Ramazan Camii büyük hasar görmesi sebebiyle yetkililer tarafından ibadete kapatılmıştır. Ayrıca Aydın kazasında bir kişi kafasına taş düşmesi sebebiyle hayatını kaybetmiştir.

Ahenk gazetesinin verdiği bilgilere göre depremin hasara yol açtığı başka bir yer, Köşk nahiyesi ve köyleridir. Köşk nahiyesine bağlı köyler nahiye merkezinden daha fazla zarar görmüştür. Kızılcayer köyünde 5 ev yıkılırken, Yavli köyünde miladi 1065 yılında yaptırılan tarihi bir caminin minaresinin şerefesinden yukarısı yıkılmış, kubbeleri büyük hasar görmüştür. Aynı köyde içinde namaz kılınması tehlikeli hale gelen bu caminin dışında iki toprak ev ile 40-50 kadar ocağın bacaları tamamen yıkılmıştır. Bekilli köyünde ise 1 toprak ev tamamen, 2 toprak ev kısmen yıkılmıştır. Nahiye merkezinde ise bazı toprak evlerin duvar ve pencereleri kısmen yıkılırken, nahiye hükümet konağının odaları büyük hasar görmüştür. Ayrıca Köşk Nahiye Meclisi üyelerinden Helvacı Hasan ustaya ait bulunan üç yüz-beş yüz yıllık tarihi kule binasının yarısı yıkılmıştır. Görüldüğü üzere, bu civarda yıkılan evler daha çok topraktan yapılmış zayıf yapılardan ibarettir.

Gazete haberlerine göre vilâyetin tamamında az çok hissedilen bu deprem, yukarıdaki yerlerin dışında Tire, Nazilli, Ödemiş, Bayındır ve İzmir gibi yerlerde de şiddetli bir şekilde yaşanmış, hatta Nazilli ve Tire’de de önemli boyutta zarar meydana getirmiştir. *Ahenk* gazetesinin haberine göre Tire’de birkaç ev yıkılmıştır. Ayrıca bazı yerleşim birimlerinin harabeye döndüğü belirtilmekle birlikte isimleri verilmemiştir. İsimleri bilinen yerleşim birimlerindeki yıkılan evlere ilişkin verilen rakamlar alt alta toplandığında, en az 150 evin tamamen yıkıldığı söylenebilir.

Deprem birçok yerde yeraltı sularının akışında değişikliği beraberinde getirmiştir. Örneğin İmamköy ve Kemer’de aniden kaynak suları fişkırmıştır. Çiftekahve’de ilk sarsıntıda yer yarılmış ve bu yarıқта iki saat boyunca koyu renkli bir su kaynamıştır. Aynı zamanda deprem bazı yerlerde çeşmelerdeki suyun çekilmesine, bazı yerlerde de artmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Sultanhisar’a bağlı 200 küsur eve sahip Salâvatlı ve civarındaki birkaç köy önceden suyun azlığından dolayı büyük zorluklar çekerken, ilk depremden sonra etraftaki birkaç köye daha yetebilecek miktarda suya kavuşmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, yaşanan bu afet sonucunda köylülerin su problemleri kendiliğinden çözülmüştür.

Bunlara ilaveten dağdan büyük taşların koparak düşmesi sonucu Köşkdere yolu üzerinde bulunan bir su değirmeni çok büyük oranda hasar görmüştür. Kaya bloklarının parçalanarak vadilere uçması sonucunda 20-30 yerde yoğun bir toz bulutu yükselmiştir. Bu toz bulutu daha sonra Aydın kazasının üzerine çökmüş ve nihayetinde karşısındaki Sobuca dağına yerleşmiştir. Aynı zamanda her tarafa sülfür kokusu yayılmıştır.

Depremin artçı şoklarının ilk zamanlar çok kısa aralıklarla ve sık bir şekilde yaşandığı, ancak uzun süre devam etmediği anlaşılmaktadır. *The Levant Herald* gazetesinin 26 Ağustos tarihli haberine göre, Köşk nahiyesi bu zamana kadar tam 40 defa sallanmıştır. *Ahenk* gazetesi de depremin artçı şoklarının aynı tarih itibarıyla bazen hafif, bazen şiddetli olarak 5-15 dakikalık aralıklarla devam ettiğini belirtmektedir.¹⁸⁴ Aynı gazete 13 Ekim Pazar günü Foça'da, en son olarak 17 Ekim Perşembe günü de Köşk, Aydın ve Söke taraflarında şiddetli sarsıntıların hissedildiğinden bahsetmiştir.¹⁸⁵ Gazetelerin sonraki sayılarında, yaşanan başka bir depreme rastlanılmaması artçı şokların bu tarihlerde kesildiğine işaret etmektedir. Artçı sarsıntılardan duyulan korkudan dolayı Aydın, Nazilli, Ödemiş gibi kentlerde afetzedeler bir iki hafta evlerine giremeyerek dışarıda sabahlamışlardır. Nitekim 24 Ağustos'ta İzmir'den *The Levant Herald* gazetesine gönderilen bir mektupta halkın açık alanda gecelemede olduğu bildirilmiştir.¹⁸⁶ *Ahenk* gazetesinin haberine göre Köşk afetzedeleri de belli bir süre sokaklarda ve meydanlarda gecelemişlerdir.¹⁸⁷

35) 14 Kasım 1895 Bergama Depremi

Çok eski tarihlerde, 253 yılında meydana gelen depremde ağır tahribata uğrayan ve bu tarihten sonra ciddi bir şekilde sarsılmayan Bergama,¹⁸⁸ 1895 yılında ikinci kez büyük bir depremle sarsılmıştır. Aydın vilâyetinde 15 ay içerisinde yaşanan bu üçüncü büyük deprem, birkaç insanın ölümüne ve çok sayıda binanın yıkılmasına sebep olmuştur. Aydın Valisi Kamil Paşanın Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine hitaben yazdığı yazıya göre, depremde Bergama kazası merkezinde cami, mescit ve diğer binaların 2/3'lük bölümü tamamen, 1/3'lük bölümü ise kısmen yıkılmıştır. Enkaz

¹⁸⁴ *The Levant Herald*, Vol 15, sayı 34-35, 26 Ağustos-2 Eylül 1895; *Ahenk*, sayı 51, 5 Ra 1313/26 Ağustos 1895.

¹⁸⁵ *Ahenk*, sayı 67, 2 C 1313/21 Ekim 1895.

¹⁸⁶ *The Levant Herald*, Vol 15, sayı 35, 2 Eylül 1895.

¹⁸⁷ *Ahenk*, sayı 51, 5 Ra 1313/26 Ağustos 1895.

¹⁸⁸ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 31; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 31; Ergin, *a.g.e.*, 12.

altından bir Ermeni ve bir Rum çocuğu olmak üzere iki kişi ölü, bir Müslüman ise yaralı olarak çıkarılmıştır.¹⁸⁹

Kentte zarar görmeyen evin kalmadığını, binaların büyük bir kısmının temelinden ayrıldığını belirten *The Levant Herald* gazetesi, depremin meydana getirdiği hasara ilişkin biraz daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre, kentte ikisi Şadırvanlı ve Yeni Cami olmak üzere üç cami büyük hasar görmüştür. Ayrıca bu camilerin minareleri her an düşebilecek derecede tehlikeli bir hal almış; kışlada askerlerin kaldığı bir bina çökmüştür. Depremin büyük bir zarara yol açtığını belirten gazete, Rum okullarının, içinde eğitim yapılamayacak derecede hasar görmesi nedeniyle kapatıldığını bildirmiştir.¹⁹⁰ *Hizmet* gazetesi de benzer yönde resmi bir raporun olduğunu duyurmuştur; belediye memurlarından biri tarafından hazırlanan raporda, büyük hasar gören rüştiye mektebinde eğitime devam edilmesinin tehlikeli olduğu açıklanmıştır. Bununla beraber okulun tatil edilmesi münasip görülmediğinden uygun bir yer bulunarak eğitime devam edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹¹

Bergama'dan *Ahenk* gazetesine gönderilen bir mektupta ise kentin defalarca maruz kaldığı artçı sarsıntılarla tamamen harap olma derecesine geldiği, cami, kilise ve birçok binanın yıkıldığı, geri kalan bütün binaların da hasar gördüğü belirtilmiştir. Deprem, Bergama'nın dışında Soma, Kırkağaç, Akhisar, Kula, Manisa ve havalisi, İzmir, Menemen, Ula, Çeşme, Torbalı, Bayındır, Ödemiş, Aziziye, Tire, Karapınar, Sakız ve Midilli adaları, Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa), Erdek ve Gelibolu'da da hissedilmiştir. Deprem katalogları bu sırada Menemen'de hasarın meydana geldiği, toprakta yarıkların açıldığı ve suların fişkırdığı bir depremden bahsetmektedir ki muhtemelen bu deprem Bergama depreminin bir uzantısıdır.

Ayrıca ana sarsıntıdan sonraki günlerde kendisini hissettiren artçı şoklar, 3 ay kadar devam ederek kaza halkının bu süreçte korku içinde yaşamasına neden olmuştur.

---

¹⁸⁹ *BOA.*, Y.PRK. UM., 33/101, 27 Ca 1313/15 Kasım 1895.

¹⁹⁰ *The Levant Herald*, sayı 47, 25 Kasım 1895.

¹⁹¹ *Hizmet*, sayı 899, 3 C1 313/20 Kasım 1895; Depremden hasar gören Bergama rüştiye mektebinin tamiri için yapılan keşfinde mecdiye 19 kuruş hesabıyla masrafının 1.134 kuruş tutacağı ve bu paranın yardım hissesinden ödeneceği hakkında keşif defterinin 8 Aralık 1895 tarihinde Meclis-i Maarife gönderildiği belirtilmiş ve zikredilen tutarın o senenin bütçesinin inşaat tertibinden karşılanması uygun görülmüştür. *BOA.*, MF.MKT., 306/42, 11 N 1313/25 Şubat 1895.

Hatta meydana gelen ana sarsıntı ve artçı şoklar nedeniyle telaş ve korkuya kapılan afettede halkın bir kısmı evlerini terk ederek kırlara çıkmıştır.¹⁹²

36) 16 Nisan 1896 Emet ve Demirci Depremi

Deprem kataloglarına göre, 09.45'te meydana gelen ve Emet'te büyük hasara sebep olan bu depremde, Demirci'de bazı camilerin minareleri de hasar görmüştür.

37) 26 Haziran 1896 Marmaris ve Kerme Körfezi Depremi

Deprem kataloglarına göre, bu depremde Marmaris ve Kerme körfezi civarında hasar meydana gelmiştir. Ayrıca deprem Fethiye ve İzmir'de de hissedilmiştir.¹⁹³

38) Aralık 1897 Denizli ve Sarayköy Depremi

Depremle ilgili *The Levant Herald* gazetesine gönderilen ilk bilgiler 6 Aralık tarihinde olduğundan depremin bundan birkaç gün önce meydana geldiği söylenebilir. Gencelli köyünde bir evin çökmesiyle iki kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra tren istasyonu büyük hasar görmüştür. Depremi etkilediği yerlerden birisi de tren istasyonunun deposunun büyük zarar gördüğü Şamlı'dır. Ayrıca deprem Sarayköy'e de epey zarar vermiştir.¹⁹⁴

Aynı gazetenin haberlerinden, İzmir ve Aydın'da depremin artçı şoklarının uzun süre devam ettiği, hatta bazılarının hasar meydana getirdiği anlaşılmaktadır. 20 Ocak tarihinde gazeteye gönderilen bir mektupta, bir gün önce deprem yaşandığı ve bu zamana kadar süren artçı şoklar nedeniyle halkın panik içerisinde olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte Denizli Kervansarayı (Vakıf Han) büyük hasar görmüş ve çok sayıda evin duvarı çatlamıştır. Denizli'nin etrafındaki yerleşim birimlerinde de etkili olan bu artçı şok, Semihler köyünde birkaç ev ile ahırın yıkılmasına, ahırlardaki birçok hayvanın enkaz altında kalarak telef olmasına sebep olmuştur. Ayrıca Denizli yakınlarındaki bir köyde duvarların yıkılmasıyla bir kadın hayatını kaybetmiştir. Bunların yanı sıra deprem Denizli civarlarında demiryollarına da zarar vermiştir. 21 Ocak tarihinde Sarayköy'den gönderilen başka bir mektupta bahsedildiği üzere 35 saniye süren ciddi bir deprem meydana gelmiştir. Ayrıca mektubu yazan kişi, kentte

¹⁹² BOA., Y.PRK. UM., 33/101, 27 Ca 1313/15 Kasım 1895; *Ahenk*, sayı 75, 1 C 1313/18 Kasım 1895; *The Levant Herald*, Vol 15, sayı 46, 18 Kasım 1895; Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları* (İzmir: Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, 1957), 90; Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 49.

¹⁹³ Pınar-Lahn, *a.g.e.*, 50; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 63.

¹⁹⁴ *The Levant Herald*, Vol 17, sayı 47, 13 Aralık 1897.

hasar görmeden kurtulan evlerin sayısının çok az olduğunu, halkın soğuk havaya rağmen çadırda yatmaya başladığını bildirmiştir. Bunun yanı sıra gazetenin İzmir muhabiri Nazilli, Tire ve Gencelli’de sık sık depremler yaşandığını haber vermiştir.¹⁹⁵

39) 23 Şubat 1898 Sarayköy ve Denizli Depremi

Sarayköy ve Denizli tarafları tarih boyunca depremlerin çok sık yaşandığı bir yer olmuştur. Bu depremlerden bazıları 1703¹⁹⁶ ve 1899 yılında olduğu gibi çok şiddetli gerçekleşmiş, her iki yerleşim birimi ve çevresinde büyük tahribata ve çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur.¹⁹⁷ Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede 20’ye yakın deprem meydana gelmiş olup, 1887 ve 1892 yıllarında yaşananları hafif derecede hasara yol açmıştır.¹⁹⁸ 23 Şubat 1898 tarihinde yaşanan deprem ise bu tarihe kadar Denizli sancağında yaşanan en büyük deprem olup, hem Sarayköy’de hem de Denizli ve köylerinde büyük hasara sebep olmuştur.

Aydın Valiliğinin Rasathane-i Âmireye bildirildiği üzere, Çarşamba günü 13.30’da oldukça şiddetli derecede yaşanan ana sarsıntıdan¹⁹⁹ önce yönü güneydoğu’dan kuzeybatıya doğru olan şiddetli ve hafif olmak üzere birkaç öncü sarsıntı meydana gelmiş, ancak hasara yol açmamıştır.²⁰⁰

Aydın valisinin, Dâhilîye Nezâretini bilgilendirdiği, 24 Şubat tarihli telgrafına göre Denizli, Sarayköy, Buldan ve Çal kazalarında şiddetli derecede yaşanan bu depremde, Denizli kazasına bağlı üç köy tamamen harap olmuş, çok sayıda ev yıkılmış ve 8 kişi çeşitli derecelerde yaralanmıştır.²⁰¹ *The Levant Herald* gazetesinden öğrenildiği üzere, evi yıkılan bir Ermeni kadın, göçük altından çıkarılırken aniden bir duvarın yıkılması sonucu feci bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Gazetelerin aktardığı üzere, depremin gündüz meydana gelmesi ve bayram sebebiyle halkın mezarlık ziyaretlerinde bulunması, deprem sırasında can kaybının yaşanmamasında etkili olmuştur.²⁰² Ancak aynı şey, ev ve iskân yerleri için geçerli değildi. *The Levant Herald* muhabirinin, depremden bir gün sonra gazeteye gönderdiği yazısına göre, Denizli’de

¹⁹⁵ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 1, 3 Ocak 1898.

¹⁹⁶ Ambraseys- Finkel, *a.g.e.*, 92-93; Uluskan, *a.g.e.*, 356.

¹⁹⁷ *İkdâm*, sayı 1912, 25 C 1317/31 Ekim 1899.

¹⁹⁸ *BOA.*, Y.A.HUS., 201/70, 17 B 1304/11 Nisan 1887; *BOA.*, Y.A.HUS., 207/35, 16 M 1305/4 Ekim 1887; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4181, 21 Z 1309/16 Haziran 1892.

¹⁹⁹ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 9, 28 Şubat 1898.

²⁰⁰ *BOA.*, Y.MTV., 173/54, 5 L 1315/15 Haziran 1888.

²⁰¹ *BOA.*, Y.MTV., 173/23, 5 L 1315/15 Haziran 1888

²⁰² *Ahenk*, sayı 474, 5 L 1315/27 Şubat 1898; *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 10, 7 Mart 1898.

zarar tahmin edilemez boyutta olup, evlerin yaklaşık % 80'i oturulamaz derecededir. Gazete ayrıca Denizli'de Vakıf Han ve tren istasyonunun bir miktar zarar gördüğünü belirtmiştir. Bunların yanı sıra Sarayköy'de çok sayıda duvar yıkılmıştır.²⁰³

27 Şubat tarihli *Ahenk* gazetesinin resmi kaynaklara dayanarak verdiği haberden, yukarıda harap olduğu belirtilen bu üç köyün Kethüda, Hacı Eyüpler ve Şemikler olduğu anlaşılmaktadır. Gazete yine aynı kaynağa dayalı olarak Denizli'deki Jandarma Dairesinin duvarlarının yıkıldığını, kazaya bağlı başka köylerin de depremden hasar gördüğünü, ayrıca Sarayköy'de 70'ten fazla ev ve ahırın yıkıldığını bildirmiştir. *Ahenk* gazetesinin kendi muhabirine dayanarak verdiği habere göre binaların büyük kısmı hasar gören Denizli'de, çarşı içindeki birçok mağaza ve dükkân da yıkılmaktan kurtulamamıştır. Ancak aynı gazetenin 3 Mart 1898 tarihli sayısında yer alan bilgiler, resmi kaynaklar tarafından Sarayköy kazasındaki hasara ilişkin verilen rakamların biraz abartıldığını göstermektedir. Nitekim gazetenin daha sonraki bir haberine göre Sarayköy merkezinde depremden, 3 ahır, 1 ev ve 1 duvar tamamen, 19 ev ve ahır kısmen yıkılmış, 52 baca çatlamıştır. Sarayköy'e bağlı köylerde ise 10 evin duvarı ile 13 baca çatlamıştır.²⁰⁴

40) Haziran 1898 İzmir Depremi

Ahenk gazetesinin 17 Haziran tarihli sayısında "Geçenlerde vuku'a gelen hareket-i arzdan Hisar ve Kemeraltı cami-i şeriflerinin hasârdîde olmuş olan mahallerinin tamîr idileceği işidilmiştir" denilmesi, bu depremin belirtilen tarihten kısa bir süre önce, şiddetli bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü İzmir'de bu tarihe yakın zamanlarda başka bir deprem yaşandığına dair hiçbir bilgi yoktur.²⁰⁵

41) 28 Eylül 1898 Çeşme Depremi

Ahenk gazetesinin verdiği bilgilere göre, akşam vakitlerinde meydana gelen bu deprem sırasında Çeşme'de hükümet konağı ile bazı binaların duvarları çatlayarak, hafif şekilde zarar görmüştür. Ayrıca deprem Çeşme'nin yanı sıra Urla, İzmir, Kuşadası'nda da hissedilmiştir.²⁰⁶

²⁰³ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 9-10, 7 Mart-28 Şubat 1898.

²⁰⁴ *Ahenk*, sayı 474-477, 5-10 L 1315/27 Şubat-3 Mart 1898.

²⁰⁵ *Ahenk*, sayı 554, 28 M 1316/17 Haziran 1898.

²⁰⁶ *Ahenk*, sayı 644-645, 14-15 Ca 1316/30 Eylül-1 Ekim 1898.

42) 20 Eylül 1899 Denizli-Aydın Depremi

Şubat 1898 Denizli depreminden kısa bir süre sonra meydana gelen bu yıkıcı deprem, Sarayköy kazası ile Yenipazar nahiyelerini tam bir viraneye çevirmiş, Nazilli, Denizli, Kuyucak, Atça, Buldan, Karacasu, Bozdoğan, Köşk, Sultanhisar'da çok büyük miktarda hasar ve can kayıplarının yaşanmasına sebep olmuştur. Etkilediği saha ve büyüklük bakımından 1899 depremi, Denizli, Nazilli, Köşk, Sultanhisar, Kuyucak ve Güzelhisar civarlarında 3.000 kişinin hayatını kaybettiği 1653 depremi ve Denizli, Sarayköy, Pamukkale ve civarlarında 12.000 kişinin hayatını kaybettiği 1703 depremiyle çok büyük benzerlikler göstermektedir.²⁰⁷

1899 depremi aynı zamanda 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan en büyük deprem olma özelliğine sahiptir. Nitekim bu depremde, 1850-1900 yılları arasında yaşanan bütün depremlerdeki can kaybı ve yıkılan ev sayısının toplamının iki katından daha fazla kayıp yaşanmıştır. Sakız, Midilli gibi Ege adalarında, Muğla'dan Marmara Denizine kadar Ege kıyılarında, İzmir, Manisa, Kütahya ve Karahisar sancaklarının birçok yerinde, İstanbul ve Atina'da da hissedilmiş, ancak buralarda bazı ufak çaplı hasarlar dışında zarar meydana gelmemiş ve can kaybı yaşanmamıştır.²⁰⁸

Rasathâne-i Âmirenin İzmir şubesinin, İstanbul'da bulunan merkezine gönderdiği telgrafa göre, deprem Çarşamba günü saat 04.00'te meydana gelmiştir.²⁰⁹ Atina Rasathanesinin ölçümlerine göre ise yıkıcı büyüklükteki bu deprem 03.50'de gerçekleşmiştir. Atina'da hafif bir şekilde hissedilmesine rağmen, burada bulunan rasathanedeki Agamenur isimli sismografin²¹⁰ hassasiyeti sayesinde Denizli-Aydın depremi hakkında bazı veriler elde edilmiştir. Bu verilere göre ana sarsıntıdan önce birkaç öncü sarsıntı yaşanmıştır. İlk öncü sarsıntı saat 03.47.11'de başlamıştır. Yönü doğudan batıya doğru olan bu ilk sarsıntının şiddeti hafiftir. Bundan 40 saniye sonra daha şiddetli olan ikinci sarsıntı başlamış ve 20 saniye sürmüştür. İkinci sarsıntıdan

²⁰⁷ Ambraseys- Finkel, *a.g.e.*, 64, 89-93.

²⁰⁸ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 942-959, 18 Ca-6 C 1317/21 Eylül-11 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1876, 1317/23 Eylül 1899.

²⁰⁹ TNA., F.O., 195/2065, No:62; *Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899; Deprem meydana geldiği sırada Rasathâne-i Âmirede bir deprem şubesi bulunuyorsa da depremle ilgili ölçüm yapan sismograf aletinin bulunmaması nedeniyle bilimsel kayıtlar elde edilememiştir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere Atina Rasathanesi Denizli-Aydın depremiyle ilgili bazı ölçümler yapabilmıştır.

²¹⁰ Deprem sırasında oluşan titreşimleri kâğıda dökerek, sarsıntının yerini, şiddetini, saatini ve süresini gösteren modern sismograf aleti 1880 yılında John Milne tarafından geliştirilmiştir. <http://www.maxihayat.net/maxiforum/soru-cevap/105736-modern-sismograf-cihazini-kim-iCat-etti-ve-kim-gelistirdi-modern-sismograf-nedir.html> (25.01.2012, 10:30)

sonraki 70 saniye içinde üç şiddetli sarsıntı daha meydana gelmiştir. Bu üç sarsıntıdan birincisi ikincisinden daha şiddetlidir. Üçüncü sarsıntı ise yıkıcı şiddetteki deprem olup, saat 03.50'de meydana gelmiştir.²¹¹

Rasathane-i Âmire merkezine gönderilen telgrafa göre deprem 40 saniye sürmüştür.²¹² İzmir'de bulunan Sakrakor isimli Fransız okulunda bulunan sismograftan alınan diyagrama göre ise ana sarsıntı 41 saniye devam etmiştir.²¹³ *İkdâm* gazetesinin haberine göre, depremin merkezi Sarayköy civarında bulunan Tanbuk Hamam ile Denizli arasındadır. Gazetenin, eski devirlerde büyük depremlerin meydana geldiğini bildirdiği bu havali, depremin en şiddetli hissedildiği ve en büyük çöküntülerin olduğu sahadır. Bu sahanın birçok yerinde su membaları kururken, birçok yerde de sıcak sular ortaya çıkmıştır.²¹⁴ Depreme maruz kalan yerleşim birimlerinin, deprem öncesi nüfus ve sahip olduğu bina sayısı ile, depremde hayatını kaybedenlerin ve yıkılan binaların sayısını dikkate alındığında depremin en şiddetli hissedildiği ve en fazla hasar verdiği yer Sarayköy kazasıdır. *Ahenk* gazetesinin haberine göre Sarayköy kaza merkezinde bulunduğu belirtilen 820 binadan 800'ü yıkılmıştır. Diğer bir ifadeyle kasabada bulunan binaların % 97,5'i harap olmuştur. Bu oranın diğer kentlerin hepsinden daha yüksek olduğu dikkate alındığında, depremin merkezinin Sarayköy kazası ya da civarında bulunan bir yer olduğu söylenebilir.²¹⁵

Yıkıcı nitelikteki büyük depremin yönü güney batı-kuzey doğu istikametindedir. Sarsıntı esnasında zeminde meydana gelen yarıklar depremin yönünü göstermektedir.²¹⁶ Batıdan doğuya doğru gidildikçe, depremin şiddetiyle birlikte can kaybı ve hasar miktarı da artmıştır.²¹⁷ Aynı gün ve aynı saatte yönü farklı, şiddeti daha az olan başka bir deprem daha meydana gelmiştir. Yönü güneyden kuzeye doğru olan bu deprem Köyceğiz, Muğla, İzmir ve Manisa kasabalarını şiddetli bir şekilde sarsmıştır. Manisa'da meydana gelen depremin güney-kuzey doğrultusunda başladığı ve bu yönde on saniye kadar devam ettikten sonra doğudan batıya doğru yön değiştirerek on saniye

²¹¹ *Ahenk*, sayı 959, 6 C 1317/11 Ekim 1899.

²¹² *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

²¹³ Ancak bu diyagramın bir nüshasının gönderildiği Atina Rasathanesi Müdürü Mösyö Teyennites, ana sarsıntının süresine dair diyagramda görülen işaretin doğru olmadığı, bu verileri kendisine gönderen kişinin diyagramı tahmin üzere çizdiği ve deprem bilimine tamamen vakıf olmadığı kanaatindedir. *Ahenk*, sayı 959, 6 C 1317/11 Ekim 1899.

²¹⁴ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²¹⁵ *Ahenk*, sayı 946, 21 Ca 1317/26 Eylül 1899.

²¹⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6609, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²¹⁷ *Ahenk* gazetesinin ise depremin yönünün batıdan doğuya doğru olduğunu bildirmiştir. *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

kadar daha şiddetlice devam ettiği Rasathâne-i Âmireden bildirilmiştir.²¹⁸ Atina Rasathanesi Müdürü Mösyö Teyennites ise meydana gelen bu depremlerin yönünü şöyle tarif emiştir:

Diyagram üzerinde karma karışık birçok hatlar görülmüştür. Güneyden bir kavis şeklinde başlayarak kuzey yönüne döndükten sonra doğuya doğru giden ve daha sonra diyagramın diğer hatlarına karışan büyük hat en şiddetli gerçekleşen depremin istikametini göstermektedir. Bu ana hattan başka yine bir kavis şeklinde kuzeyden başlayarak doğu yönünden geçip güneyden batıya doğru döndükten sonra kaybolmuştur. Bunun haricindeki birbirine bitişik olan diğer hatlar son sarsıntıların yönünü göstermektedir.²¹⁹

20 Eylül depreminin yaşanmasından kısa bir süre önce birtakım ilginç ve tuhaf olaylar yaşanmıştır. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer alan bilgilere göre, Aydın'dan hayvan ile yola çıkmış olan bir yolcu, depremin meydana gelmesinden bir saat önce vahadan²²⁰ geçerken, tam birinin çadırı önünde durdukları sırada, öküz, inek vs. hayvanların son derece korku ve telaş içerisinde (kemâl-i dehşet ile) böğürmeye başlayarak dört bir tarafa kaçışmaya başladığını, Yörüklerin hayvanlardaki bu dehşeti gördüklerinde fevkalade bir durumun ortaya çıkışının yaklaşmakta olduğundan bahsettiklerini, bu sırada birden bire gökyüzünde bulutların çıktığını, kesif duman gibi bir bulutun yerden kalktığını, uzaktan uzağa top patlarmış gibi bir ses işitildiğini ve en sonunda zeminin şiddetle sarsıldığını söylemiştir. Bütün bunlara ilaveten uzun bir süre zemini sarsan büyük deprem başladığı sırada hissedilen sesler belli belirsiz iken, sarsıntının sonuna doğru artış göstermiş ve boğuk bir ses ile karışmıştır. Bunların yanı sıra İzmir'de bulunan Aya Kotini Kilisesi'nin büyük çan kulesindeki saati deprem esnasında durmuştur.

20 Eylül'de meydana gelen bu yıkıcı nitelikteki depremin artçı sarsıntıları çok uzun sürmüştür. 7-8 ay kadar hafif ve şiddetli derecelerde devam eden artçı sarsıntılar, ana sarsıntıdan sonraki bir buçuk ayda neredeyse hergün Denizli ve Aydın sancaklarındaki yerleşim birimlerini etkilemiştir. Ayrıca gün içerisinde yaşanan depremlerin sıklığı çok fazladır; ana sarsıntıdan sonraki hafta içerisinde sadece Aydın kazasında 62 sarsıntı yaşanmıştır.²²¹ Arşiv belgeleri ve gazete haberlerinden tespit

²¹⁸ *İkdâm*, sayı 1874, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899;

²¹⁹ *Ahenk*, sayı 959, 6 C 1317/11 Ekim 1899.

²²⁰ Vaha, çoğu kez yüzeye çıkan yer altı sularının oluşturduğu tarım veya yerleşme bölgesidir. *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK. Yay., 2005), 2074.

²²¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6609, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

edildiği üzere ana sarsıntıdan sonraki günlerde kesintisiz bir şekilde devam eden sarsıntılar Eylül ayının sonlarında bir süre ara vermiş olup, Ekim ayında çok yoğunlaşmış, Kasım ve Aralık aylarında kademeli olarak düşüş göstermiştir. Ocak ayında yeniden artış gösteren, Şubat ve Mart aylarında oldukça azalan sarsıntılar Nisan ayında yeniden bir miktar artış göstermiş ve Mayıs ayında azalarak kesilmiştir.

a) Arazide Meydana Gelen Değişiklikler

Depremle birlikte birtakım fiziki değişiklikler de meydana gelmiştir. Büyük Menderes çukurluğunun eksenine paralel olarak, Aydın-Sarayköy arasında toplam uzunluğu 50 km kadar olan zeminde yarıklar, çöküntüler, kabarmalar oluşurken, birçok yerde de su kaynaklarının akışında değişiklikler yaşanmıştır.

Aydın Valiliğinin *Ahenk* gazetesinde yayımlanan raporuna göre, bu yarıklar Aydın kentinden başlayarak, kuzeydoğu istikametinde Sarayköy'ün ortalarına kadar devam etmiştir. Yarıkların genişliği genellikle yarım, derinliği iki metre civarındadır. Aydın'dan kuzeydoğuya doğru gidildikçe ve meyilli arazinin yüksekliği azaldıkça yarıkların genişliği azalmış, ancak derinliği artmıştır. Bazı yerlerde genişlik 3-4 metreye, derinlik beş-altı metreye kadar ulaşmıştır. Ayrıca bazı yerlerde yarıkların beş-altı metrede bir, ikiye ve üçe bölüdüğü görülmüştür. Bu arada *İkdâm* gazetesinin haberine göre 40 kadar keçi Kuyucak nahiyesine bağlı Karasu köyünde açılan uzun bir yarığa gömülmekten son anda kurtulmuştur.

Aydın kentinin kuzey doğuya doğru uzanan yaklaşık 1 km'lik kısmında görülen iki metre kadar çökmelerin yanı sıra alt kısımlarında kabarmalar oluşmuş ve bazı yerlerde zemin yarım metre kadar yükselmiştir. Kabarma ve çöküntüler nedeniyle bazı yerlerde yollar ve sokaklar askıda kalırken, bazı yerlerde demiryolu hattının bozulmasına sebep olmuştur. Rayların yarım metre kadar yükselmesinin, trenlerin geçişini imkânsız kılması nedeniyle seferlere geçici bir süre ara verilmek zorunda kalınmıştır. Tren seferleri ancak demiryolu idaresinin deprem sırasında oluşan yüksekliği kazarak hattı eski seviyesine getirmesiyle birlikte yeniden başlayabilmiştir. Diğer taraftan Menderes tren köprüsünün her iki tarafında oluşan yarıklar nedeniyle trenler köprüden çok yavaş geçerek seferlerine devam edebilmiştir.²²²

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin haberine göre, depremin arazide meydana getirdiği tahribatın en fazla olduğu yer Nazilli civarında bulunan Ilıca mevkiidir. Bu

²²² *Ahenk*, sayı 945-47, 19-22 Ca 1317/22-24 Eylül 1899; *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

mevkide toprak 3 km kadar yarılmıştır. Ayrıca burada demiryolu hattının rayları da 200 metre kadar bozulmuştur.²²³ Bunlara ilaveten Aydın ılıcalarının olduğu yerde bir metre kadar yükseklikte bir tepe oluşmuştur.²²⁴

Depremle birlikte su kaynaklarının akışında da değişiklikler yaşanmıştır. Yerel ve ulusal gazetelerin verdiği bilgilere göre, bazı yerlerde yerin altından büyük miktarlarda su, çamur ve buhar fışkırmış,²²⁵ bazı yerlerde ise aksine su kaynakları kurumuştur. Su kaynaklarının kesilmesi veya su miktarının azalması nedeniyle bazı yerlerde su sıkıntısı baş göstermiştir. Örneğin meydana gelen yarıklar sebebiyle Aydın kazasının içinde bazı sokaklar zeminden 1-1,5 metre kadar yükseldiğinden kentin güney (aşağı) mahallerinde içme suyu kesilmiş ve susuzluk nedeniyle büyük sıkıntı yaşanmıştır.²²⁶ Ayrıca Ortakçı köyü civarındaki kaplıçalarda da sular çekilmiştir.²²⁷

Yeni su kaynaklarının oluşması, çayların ve ırmakların sularının artması ise bazı yerlerde yeni bir afeti beraberinde getirmiştir. *İkdâm* gazetesinin bir Rum gazetesinden aktardığı habere göre, depremle birlikte Büyük Menderes nehrinin suları o kadar artmıştır ki nehrin güzergâhında kalan birçok yeri su basmıştır. Artan suyun miktarında günlerce azalma olmadığından, pamuk ekiminin yapıldığı yerlerin su altında kalmasından korkulduğu ifade edilmiştir.²²⁸ Ayrıca Ödemiş civarında, suları kurumuş bir madenin içinden tekrar su akmaya başlamış, hatta maden ocağının her tarafını sular basmıştır.²²⁹ Nazilli’de de kaynak suları fışkırmış, meydana gelen yarıklardan ovalara doğru sel gibi akan membalar oluşmuştur. Aydın’ın birçok yerinde kükürtlü memba suları ortaya çıkmıştır.²³⁰ Ilıca mevkiinden başlayan yarıkların bittiği Kemer köyü civarındaki ovada meydana gelen birçok çukurdan çamurlu sular çıkmış ve bu suyun oluşturduğu sel, 900 koyun ile bir çobanı sürüklemiştir. Yine depremden önce kupkuru olan Kemer köyünün ortasından geçen çayın yatağı suyla dolmuştur.²³¹ Köşk nahiyesi civarındaki bir çayın suyunda da artışlar görülmüştür. Ayrıca nahiyenin bir yerinde akan sular kesilirken, başka bir yerinde eskisinden daha fazla su akmaya başlamıştır. Atça’da ise halkın su aldığı kaynak bozulurken, birçok yerde öncekine nispetle bir kat daha fazla

²²³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6609, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²²⁴ *Ahenk*, sayı 942, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899.

²²⁵ *TNA.*, FO., 195/2065, No 65, 25 Eylül 1899.

²²⁶ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²²⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6612, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

²²⁸ *İkdâm*, sayı 1882, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

²²⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6612, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

²³⁰ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

²³¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6609, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

su çıkmıştır.²³² Bütün Menderes ovasının az ya da çok çökmüş olduğunu belirten *The Levant Herald* gazetesi, bu hat boyunca açılan yarıklardan ovalara sel gibi akan kaynakların oluştuğunu haber vermiştir.²³³ Bunlara ilaveten Birgi nahiyesinin Kerte köyündeki dağ, deprem sırasında üç parçaya ayrılmıştır. Dağın parçalanması sırasında her biri 15.000 kıyye (19,2 ton) ağırlığındaki taşlar yuvarlanmışsa da, her hangi bir eve ve canlıya isabet etmemiştir.²³⁴

b) Ölü ve Yaralı Sayısı

Depremde meydana gelen ölü sayısı ve hasarla ilgili olarak Aydın Valiliğinin hazırlattığı resmi hasar tespit raporları, konsolos raporları ve gazeteler bize çok önemli bilgiler sunmaktadır, ancak bu bilgiler arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Bu farklılık resmi hasar tespit raporları ile gazeteler arasında çok fazla değil iken, resmi hasar tespit raporlarıyla konsolos raporları arasında çok daha belirgindir.

Depremi ilk günlerinden itibaren birçok hasar tespit raporu hazırlatarak merkezi hükümeti bilgilendiren Aydın Valisi Kamil Paşanın Dâhilîye Nezâretine gönderdiği, 27 Eylül 1899 tarihli, ulaşabildiğimiz en son raporuna göre, Çine kazası ve bazı köyler hariç olmak üzere 749 kişi enkaz altında kalarak hayatını kaybetmiş, 706 kişi yaralanmıştır.²³⁵ Son raporun gönderildiği tarih itibariyle depremden henüz bir hafta geçmiş olduğu düşünülürse ölü ve yaralı sayısının bir miktar daha artabileceği hesaba katılabilir. Valilik raporunda belirtilen rakama, *İkdâm* gazetesinin 31 Ekim tarihli sayısında İzmir'deki hastanelerde öldüğünü belirttiği yaralılarından 5 kişiyi²³⁶ de eklediğimizde ölü sayısının resmi kaynaklara göre en az 754 olduğunu söyleyebiliriz.

Aydın'da görev yapan İngiliz Konsolos Yardımcısı Hadkinson, Denizli ve Aydın'da yaşanan depremle ilgili gözlemlerini bir diğer Konsolos Yardımcısı Charles Hampson'a aktarmıştır. Ölü sayısının en az 2.000 olacağından endişe ettiğini bildiren

²³² *İkdâm*, sayı 1880-1887, 22-29 Ca 1317/27 Eylül-4 Ekim 1899.

²³³ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

²³⁴ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²³⁵ *BOA.*, DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 1317/4 Ekim 1899; Aydın valisi bundan önce 22, 24 ve 26 Eylül tarihlerinde merkezi hükümete üç rapor daha göndermiştir. Bunlardan birincisinde ölü ve yaralıların toplam sayısının 1.000'den fazla olduğunu, ikincisinde 706 kişi hayatını kaybettiğini, 610 kişinin yaralandığını, üçüncüsünde ise 738 kişinin öldüğünü, 657 kişinin yaralandığını bildirmiştir. *BOA.*, DH.MKT.PRK., 2211/41, 8 C 1317/14 Ekim 1899; *BOA.*, DH.MKT., 2251/35, 20 Ca 1317/26 Ekim 1899; Üçüncü rapor 27 Eylül 1899 tarihinde *Ahenk* gazetesinde yayınlanmıştır. 25 Eylül tarihli farklı bir hasar tespit raporu olduğuna göre muhtemelen yayımlanan tarihten bir gün önce kaleme alınmıştır. *Ahenk*, 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²³⁶ *İkdâm*, sayı 1912, 25 C 1317/31 Ekim 1899.

Hadkinson, bu endişesini ölü sayısına dair verdiği istatistikî bilgilerle desteklemeye çalışmıştır. Hadkinson'un kazalara göre verdiği ölü sayısının toplamı 1.470'tir. Konsolos yardımcısı, listede olmayan bazı yerlerin eklenmesiyle hayatını kaybedenlerin sayısının 2.000'i geçeceğini belirtmiştir.²³⁷ Bu verilerin, Osmanlı hükümetinin resmi verilerine göre çok abartılı olduğu ve tahminden öteye gitmediği anlaşılmaktadır. Hampson, Hadkinson'un raporunun da ilişkide olduğu kendi raporunu 25 Eylül tarihinde bir üst makama gönderdiğine göre, Hadkinson'un, raporunu en geç depremden sonraki birkaç gün içerisinde kaleme aldığı anlaşılır. Yani raporun depremde çok kısa bir süre sonra kaleme alınması verdiği bilgilerin doğruluk payını azaltmaktadır.

The Levant Herald gazetesinin Aydın ajansının 1 Ekim'de İstanbul'daki merkezine gönderdiği verilere göre, depremde hayatını kaybedenlerin sayısı toplam 970 kişidir. Bu rakam valilik raporundakine çok yakın olmakla birlikte gazetenin verdiği yerleşim birimlerinin arasında depremde can kaybının yaşandığı bilinen bazı yerlerin yer almadığı dikkat çekmektedir.²³⁸ Büyükelçi Nicholas O. Conon'un raporundan anlaşıldığı üzere, İngiliz yardım komisyonu üyelerinden Edward Whittall ise ölü sayısının 1.000 olarak belirlendiğini, ancak yazısını kaleme aldığı tarih itibarıyla henüz 700'den fazla cesedin enkaz altından çıkarıldığını ifade etmiştir. Whittall'a göre yaralı sayısı, 200'ü ağır olmak üzere 1.000 civarındadır.²³⁹ 26 Eylül tarihli *Ahenk* gazetesinde ise ölü sayısı 730, yaralı sayısı 650 olarak verilmiştir.²⁴⁰

Depremde meydana gelen hasar ve can kaybını artıran veya azaltan bazı faktörlerin olduğu görülmektedir. Yıkılan binaların büyük kısmının kerpiçten, yani kalıplanmış adi çamurdan inşa edilmesi nedeniyle oldukça dayanıksız olmasının, depremde yıkılan binanın sayısının artmasına, dolayısıyla daha fazla insanın hayatını kaybetmesine yol açtığı söylenebilir.²⁴¹

Bununla beraber depremin insanları gece vakti uykudayken yakalaması can kaybını artıran sebeplerdendir. Ayrıca 20 Eylül tarihinde depremle birlikte trenlerin işleyemez duruma gelmesi ve telgraf hatlarının bozulmasının, iletişim ve ulaşımı sekteye uğrattığını, arama kurtarma çalışmalarını geciktirdiğini ve dolayısıyla ölü

²³⁷ TNA., F.O., 195/2065, No. 65, 25 Eylül 1899.

²³⁸ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899.

²³⁹ TNA., F.O., 195/2065, No. 68, 18 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²⁴⁰ *Ahenk*, sayı 946, 21 Ca 1317/26 Eylül 1899.

²⁴¹ Tabib Mustafa Enver, "Bend-i Mahsus", *Ahenk*, sayı 953, 29 Ca 1317/4 Ekim 1899.

sayısının artmasına etki ettiğini söyleyebiliriz.²⁴² Bu olumsuz faktörlere rağmen depremde hayatını kaybeden ve yaralananların sayısının yıkılan evlere nispetle çok olmadığı dikkatleri çekmektedir. Bu durum, resmi makamlarca da ifade edildiği üzere, depremin, halkın çoğunun mevsim itibariyle bağlarda bulunmaları sırasında meydana gelmesinden kaynaklanmıştır.²⁴³ Nitekim Aydın Valiliğinin raporunda yapılan değerlendirmeye göre, ölü ve yaralı sayısının az olmasının sebebi, genel olarak tarımla uğraşan bölge halkının büyük kısmının mevsim itibariyle incir kurutmak ya da bazı mahsulleri toplamak için bağlarda bulunması ve kentlerde bulunanların birçoğunun evleri dışında yatmaları idi.²⁴⁴

Depremde ölen ve yaralanan insanların yerleşim birimlerine göre dağılımına ilişkin Aydın Valiliği tarafından hazırlanan resmi bir istatistiğe ulaşılamamıştır. Bununla birlikte yukarıda belirtildiği gibi eksik ve abartılı olmak üzere Konsolos Yardımcısı Hadkinson ile *The Levant Herald* gazetesinin böyle bir istatistiğe yer verdiği görülmektedir. Bununla birlikte *Ahenk* gazetesinin farklı sayılarında çok dağınık bir şekilde yer alan bilgiler toparlanarak bir tablo oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tablo 6: 1899 Depreminin Yol Açtığı Ölü ve Yaralı Sayısı

Yerleşim Birimi	Ölü Sayısı			Yaralı Sayısı
	Konsolos Yard. Hadkinson ²⁴⁵	<i>The Levant Herald</i> ²⁴⁶	<i>Ahenk</i> ²⁴⁷	
Denizli	600	160 ²⁴⁸	170	150 ²⁴⁹
Sarayköy	360	360	288	62 ²⁵⁰
Buldan			4	9
Nazilli	200	120	30	30
Sultanhisar			15	30
Atça		70		
Kuyucak		60		

²⁴² BOA., DH.MKT.PRK., 2211/41, 8 C 1317/14 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 950, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

²⁴³ BOA., İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

²⁴⁴ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6610, 23 Ca 1317/28 Eylül 1899.

²⁴⁵ TNA., F.O., 195/2065, No 65, 25 Eylül 1899.

²⁴⁶ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899.

²⁴⁷ *Ahenk*, sayı 943-951, 17-26 Ca 1317/22 Eylül-1 Ekim 1899.

²⁴⁸ *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre, 24 Eylül tarihine kadar Denizli'de enkaz altından çıkarılanların 80'sinin Müslüman, 10'u Ermeni olmak üzere 31'inin Hristiyan olduğu tespit edilmiştir.

²⁴⁹ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899; İngiliz konsolosunun raporuna göre, 200 ağır yaralı afetzededen 18'i İngiliz Deniz Hastanesine getirilmiştir. TNA., F.O., 195/2065, No. 68, 18 Ekim 1899.

²⁵⁰ *Ahenk* gazetesinin haberine göre, yukarıdaki rakamın 118'i Sarayköy kazasına bağlı 20 köyde yıkılan evlerin enkazları altından çıkarılanlara aittir. Bununla birlikte gazete, kaza merkezinde öldüğünü belirttiği en az 170 kişinin 20'sinin Hristiyan ve 150'den fazlasının Müslümanlardan oluştuğu bilgisini vermektedir. Sarayköy'deki yaralılarından 7'si 24 Eylül'de, 12'si 27 Eylül'de gerekli muayene ve ameliyatlarının yapılması için İzmir'deki Gurebâ Hastanesine gönderilmiştir. *Ahenk*, sayı 945-949, 19-24 Ca 1317/24-29 Eylül 1899.

Ortakçı	70	80	37	37
Bozdoğan	90			
Yenipazar	120	60	130	120
Karacasu		30	79	57
Aydın	30	30	26	11 ²⁵¹
Köşk			14	10 ²⁵²
İneâbâd			1	
Toplam	1.470	970	794	516

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere en fazla can kaybı Sarayköy, Denizli, Nazilli, Yenipazar, Bozdoğan ve Karacasu’da yaşanmıştır. Hadkinson’un, abartılı bulduğumuz raporunda ölü sayısına dair verdiği rakamların gazetelerde verilenlerden çok daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Gazetelerde verilen rakamlar ele alındığında Aydın, Denizli ve Sarayköy kazalarında meydana gelen ölü sayılarının birbirine yakın, dolayısıyla diğerlerine nazaran daha güvenilir olduğu söylenebilir. *Ahenk* gazetesinin ölü ve yaralı sayısına ilişkin verdiği rakamlar dağınık ve eksik olması sebebiyle kesin rakamlar olarak algılanmamalıdır. Nitekim farklı sayılarda verilen ölü ve yaralı sayıları üst üste toplandığında, aynı gazetenin 26 Eylül tarihinde 730 olarak verdiği ölü sayısını geçtiği, 650 olarak verdiği yaralı sayısına ulaşamadığı görülmektedir. Bunların yanı sıra hem *Ahenk* hem de *The Levant Herald* gazetesinde bazı kazalara ait bölümlerin boş bırakıldığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle gazetelerin verdiği ölü ve yaralı sayılarının eksik olduğu, bu eksiklerin doldurulmasıyla rakamların daha da yükseleceği söylenebilir.

Tabloda verilen bilgilere ilave olarak *Ahenk* gazetesi bazı yerleşim birimlerindeki ölü sayılarını birlikte vermiştir. Buna göre Aydın, Nazilli, Köşk, Bozdoğan, Arabköy, Atça, Kuyucak, Sultanhisar ve Ortakçı’da 451 kişi hayatını kaybetmiş ve 80 kişi yaralanmıştır. Tabloda karşılığı boş bırakılan Atça ve Kuyucak’ın da isminin geçmesi buralarda da bilmediğimiz bir miktarda can kaybının yaşandığını göstermektedir. Yukarıda ismi verilen yerlere ilaveten *Ahenk* gazetesi Karahayit’ta da can kaybının yaşandığından bahsetmiş, ancak tam sayının bilinmediğini belirtmiştir. Burada Aydın sancağındaki yerleşim birimleri için verilen 451 rakamına yine *Ahenk* gazetesinin Denizli sancağındaki kazalarda öldüğünü belirttiği 462 kişiyi

²⁵¹ *Ahenk*, sayı 943-971, 17 Ca-20 C 1317/22 Eylül-25 Ekim 1899.

²⁵² *İkdâm*, sayı 1887, 29 Ca 1317/4 Ekim 1899.

eklediğimizde,²⁵³ vilâyetin tamamında hayatını kaybedenlerin sayısının *Ahenk* gazetesine göre, 913 kişiye ulaştığını söyleyebiliriz.

c) Yerleşim Birimlerinin Gördüğü Hasarlar

Aydın Valiliğinin 27 Eylül 1899 tarihli elimizdeki son hasar tespit raporuna göre depremde yıkılan bina sayısı, resmi binalar dâhil, Çine kazası ve bazı köylerdeki hasar hariç olmak üzere toplam 14.514'tür. Bu binaların 4 bin küsuru tamamen yıkılmış olup, geri kalanı oturulamayacak derecede büyük hasar görmüştür.²⁵⁴ Rapordaki eksiklik 19 Ekim tarihli *Ahenk* gazetesinin Çine kazasındaki hasara ilişkin verdiği bilgilerle tamamlanmaktadır. Raporda belirtilen rakama, Çine kazasında tamamen yıkılan 195 ve kısmen yıkılan 683 evi eklediğimizde toplam 15.392 evin yıkıldığını ya da büyük oranda hasar gördüğünü söyleyebiliriz.²⁵⁵ Ayrıca daha önce hasar gören bazı binalar, ana depremden sonra meydana gelen büyük artçı şoklar ve şiddetli yağın yağmurlar sebebiyle yıkılmıştır. Örneğin 8 Ekim Pazar gecesi Denizli'de meydana gelen artçı depremde, daha önceki büyük depremde hasar gören bazı binaların yıkıldığı Denizli Mutasarrıflığının yazısında bildirilmiştir.²⁵⁶ Gazetelerin haberlerine göre, Ekim ayının ikinci haftasında şiddetle yağın yağmurlar da deprem nedeniyle yıkılmaya yüz tutmuş binaların tamamen yıkılmasına sebep olmuştur.²⁵⁷

Evleri tamamen veya oturulamayacak derecede yıkılan afetzedeler barınsız ve yardıma muhtaç bir duruma düşmüşlerdir. Resmi rakamlara göre 80.000 afetzede depremden sonra açıkta kalmıştır.²⁵⁸ Depremde hayatını kaybedenlerin sayısını yüksek gösteren İngiliz Konsolos yardımcısı Hadkinson, evsiz kalanlar için açıklanan 80.000 rakamını çok abartılı bulmuş; evsiz kalanların sayısının 30.000 civarında olduğunu tahmin etmiştir. İngiliz yardım komisyonu üyelerinden Edward Whittall ise açıkta kalanların sayısını 80-100.000 olarak açıklamıştır. Onun verdiği bilgilere göre evsiz kalan afetzedelerin 45.000'i Sarayköy ve Denizli kazalarında. Bu iki kazayı Bozdoğan, Karacasu, Ortakçı, Nazilli, Köşk ve Aydın izlemiştir. Whittall ayrıca afetzedelerin ekonomik durumu hakkında da bilgiler vermiş; evsiz kalan bu kişilerden

²⁵³ *Ahenk*, sayı 943-46, 17-19 Ca 1317/22-26 Eylül 1899.

²⁵⁴ *BOA.*, DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 317/4 Ekim 1899.

²⁵⁵ *Ahenk*, sayı 966, 14 C 1317/19 Ekim 1899.

²⁵⁶ *BOA.*, DH.MKT., 2257/5, 9 C 1317/15 Ekim 1899; *BOA.*, BEO., 1386/103901, 10 C 1317/16 Ekim 1899.

²⁵⁷ *Ahenk*, sayı 961, 8 C 1317/13 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

²⁵⁸ *BOA.*, DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 1317/4 Ekim 1899.

15.000'inin en fakir köylü sınıfından olduğunu, başkalarının yardımı olmadan yaşayamayacaklarını belirtmiştir.²⁵⁹ *The Levant Herald* gazetesinin resmi tahminlere dayandırdığını belirttiği haberine göre 99.000 afetzede evsiz kalmıştır.²⁶⁰ *İkdâm* gazetesi de en az 99.000 kişinin açıkta kaldığını, bu tahminde hiç mübalağa olmadığını, hatta evsiz kalanların sayısının daha fazla bile olabileceği bilgisini paylaşmıştır.²⁶¹

Kaba bir hesapla, o dönemde bir evde yaşadığı düşünülen kişi sayısı olarak alabileceğimiz 5 rakamı ile yıkılan ev sayısını çarptığımızda evsiz kalanların yaklaşık sayısını çıkarmak mümkündür. Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre tamamen yıkılan veya tamir edilmeden içinde oturulması mümkün olmayan evlerin sayısı 15.392-20.000 arasındadır. Bu rakamı 5 ile çarptığımızda Edward Whittall'ın belirttiği gibi ortaya 80-100.000 aralığında bir rakam çıktığı görülür.

Aydın vilâyetinde iki sancağın birçok yerleşim birimini harabeye çeviren bu depremden en fazla etkilenen Denizli sancağı olmuştur. Depremin yaşandığı sırada altı kaza ve altı nahiyeye sahip olan Denizli sancağında²⁶² bu felaketten en fazla Sarayköy, Denizli ve Buldan kazaları, Kadı, Günay ve Honaz nahiyeleri etkilenmiştir. Çal, Garbikaraağaç (Acıpayam), Tavas, Baklan, İrla, Kala-i Tavas gibi yerleşim birimlerinin ise depremden etkilendiğine dair her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Sarayköy Kazası

Aydın Valiliğinden merkezi hükümete gönderilen resmi yazıya göre, 727 evin bulunduğu belirtilen Denizli sancağına bağlı Sarayköy kasabası tamamen yıkılmıştır.²⁶³ *Ahenk* gazetesinin haberine göre ise kaza merkezinde mevcut olduğu belirtilen 820 binadan 800'ü yıkılmıştır. Diğer bir ifadeyle kasabada bulunan binaların % 97,5'i harap olmuş ve harabe haline gelen kentin sokakları enkaz ile kaplanmıştır. *Ahenk* gazetesinin verdiği bina sayısına evlerin yanı sıra resmi binalar ile depo, samanlık vs. gibi binaların da eklendiği anlaşılmaktadır. Hükümet konağı, tren istasyonunun ambarları, yeni yapılmakta olan kâgîr depo yıkılan yerler arasındadır. Kazada harap olan binalardan

²⁵⁹ TNA., F.O., 195/2065, No 65, 25 Eylül 1899; No 68, 18 Ekim 1899.

²⁶⁰ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 44, 16 Ekim 1899.

²⁶¹ *İkdâm*, sayı 1895, 8 C 1317/13 Ekim 1899.

²⁶² H. 1317(1899/1900) *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 300.

²⁶³ BOA., İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

birisi, 1900 yılının Aralık ayında inşaatı tamamlanarak resmi açılışı yapılan Sarayköy Belediye Dairesidir.²⁶⁴ Bir diğeri ise hapishanedir.²⁶⁵

Resim 1: 1899, Sarayköy, Türbe Mahallesi (İÜ.,NEK, 779/47-14)

Deprem, kaza merkezinin yanı sıra kazaya bağlı nahiye ve köylerde büyük bir yıkıma sebep olmuştur. Kadı nahiyesinden *Ahenk* gazetesine gönderilen bir mektuba göre, buradaki halkın çoğu bağlarında bulunduğu için can kaybı yaşanmamış ancak 320 bina yıkılmış, yıkılmayan diğer binalar da ağır hasara uğramıştır. Yıkılan binalar arasında 2 cami, 2 minare ve 1 un loncası da vardır.²⁶⁶ Ayrıca aynı gazetenin verdiği bilgilere göre Sarayköy kazasına bağlı 20 köyde toplam 1.725 ev yıkılmıştır.

²⁶⁴ *Ahenk*, sayı 945-946, 19-21 Ca 1317/24-26 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı 1318, 21 Ş 1318/14 Aralık 1900; İstasyon ambarlarının yıkılmasıyla enkaz altında kalmış olan ticari eşya, amelenin pek az olmasından dolayı en erken 10 gün sonra çıkarılabilmıştır. *İkdâm*, sayı 1883, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

²⁶⁵ *BOA.*, DH.MKT., 2330/22, 7 Z 1317/8 Nisan 1900.

²⁶⁶ *Ahenk*, sayı 948, 23 Ca 1317/28 Eylül 1899; *İkdâm*, sayı 1885, 27 Ca 1317/2 Ekim 1899.

Resim 2: 1899, Sarayköy, Eski Mahkeme Mahallesi (İÜ.,NEK, 779/47-24)

Depremın meydana gelmesinden birkaç dakika sonra Sarayköy’de birisi kahveci dükkânı olmak üzere iki dükkânda ayrı ayrı yangınlar çıkmıştır. Yangın kentte yaşanan dehşetin daha da büyümesine sebep olmuştur; bir taraftan depremin meydana getirdiği panik durumunun afetzedeleri yangın söndürmeye gitmekten alıkoyması, diğer taraftan depremin şiddetinden dolayı suların çekilmiş olması, yangına yeterli derecede müdahale edilmesini engellemiş ve yangının her tarafa yayılmasında etkili olmuştur.²⁶⁷ Nitekim ne kadar sürdüğü bilinmemekle birlikte, yangının başlamasından dört saat sonra gönderilen bir telgrafta yangın söndürülme çalışmalarının hâlâ devam etmekte olduğu bildirilmiştir.²⁶⁸ Yangında 31 ev, 3 han, 74 dükkân ve mağaza kül olmuştur.²⁶⁹ Hicri 1317 (1899/1900) Aydın vilâyeti salnamesine göre Sarayköy’deki bütün binaların

²⁶⁷ *Ahenk*, sayı 945-47, 19-22 Ca 1317/24-27 Eylül 1899.

²⁶⁸ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

²⁶⁹ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

sayısının 849 olduğu dikkate alındığında kazada bulunan binaların yaklaşık % 12'sinin yangında kaybedildiği söylenebilir.

Denizli Kazası

Hicri 1317 Aydın vilâyeti salnamesine göre Denizli kaza merkezinde toplam 8.691 bina mevcuttur.²⁷⁰ *İkdâm* gazetesi, Denizli kaza merkezindeki binaların seyrek olmasından dolayı hasarın da o derece az olduğu bilgisini²⁷¹ paylaşır, ancak bu haberin gerçeği çok yansıtmadığı görülmektedir. Nitekim *Ahenk* gazetesinin 26 Eylül tarihli sayısında verilen bilgilere göre Denizli kazasının merkezinde yıkılan evlerin sayısı 2.400'dür.²⁷² *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre ise kentte bulunan 500-600

Resim 3: 1899, Denizli, Rum Mahallesi (İÜ.,NEK, 779/47-29)

²⁷⁰ *H. 1317 Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 293-94, 313.

²⁷¹ *İkdâm*, sayı 1882, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

²⁷² Aydın Valiliğinin yardım komisyonuna sunduğu hasar tespit raporuna göre, Denizli ve Buldan kazalarında 3.319 ev, cami ve kiliseleriyle birlikte yıkılmıştır. Ayrıca bu kentlerin etraflarındaki köylerde hasar gören binaların sayısı çok fazla ve sayılamaz derecededir. *Ahenk*, sayı 946-47, 21-22 Ca 1317/26-27 Eylül 1899.

ev tamamen yıkılmış, geri kalanları ise içinde oturulamayacak derecede hasar görmüştür.²⁷³

Resmi binalar ile dükkânların da içine girilemeyecek derecede hasar gördüğünü *Ahenk* gazetesinden öğrenmekteyiz.²⁷⁴ Dönemin ulusal ve yerel gazetelerinin verdiği bilgiye göre, Denizli kaza merkezinde minareler, manastırlar, mektepler, tren istasyonu, fabrikalar, resmi binalar, hamamlar ve fırınların hepsi yıkılmış ya da büyük hasar görmüştür.²⁷⁵

Denizli’de en fazla hasar gören resmi binalardan ikisi, kullanılamayacak hale gelen adliye dairesi²⁷⁶ ile hükümet konağıdır.²⁷⁷ Bir başkası ise birkaç yerinden hasar gören Denizli hapishanesidir.²⁷⁸ Can kaybının yaşanmadığı hapishanede²⁷⁹ bulunan tutuklular deprem sonrasında güvenlik nedeniyle trenlerle İzmir’deki hapishanelere gönderilmiştir.²⁸⁰ Denizli’de Kayalık Mahallesi’nde bulunan Müftü Tahir Efendi Medresesi ve bitişiğindeki dersane de büyük oranda harap olan binalardır.²⁸¹ Ayrıca birçok cami büyük hasar görmüştür. Bunlar arasında en fazla hasar görenlerden birisi 75.000 kûsur masraf çıkarılan Cami-i Kebir (Ulu Cami)’dir.²⁸² Hasar gören iki cami de 1899 yılının sonlarında tamirine başlanan, Çaybaşı Mahallesi’nde bulunan cami²⁸³ ile 1901 Mayıs’ında tamirine başlanan Bayramyeri Camii’dir. Kazada harap olan binalardan bir tanesi de 1901 yılının Mayıs ayında yeniden inşasına başlanan Vakıf

²⁷³ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899.

²⁷⁴ *Ahenk*, sayı 942, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899.

²⁷⁵ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 945, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899; *İkdâm*, sayı 1877, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

²⁷⁶ Adliye dairesinin 46.922 kuruş masrafla tamir edilebileceği hesaplanmıştır. *BOA.*, DH.MKT., 2565/65, 24 Ş 1319/6 Aralık 1901.

²⁷⁷ Hükümet konağının tamiri için 31.230 kuruş masraf çıkarılmıştır. *BOA.*, DH.MKT., 2365/72, 28 S 1318/27 Haziran 1900.

²⁷⁸ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca, 27 Eylül 1899; Denizli hapishanesinin bazı yerleri yeniden inşa edilirken, bazı yerleri tamir edilmiştir. Bunun için ise 29.595 kuruş civarında masraf çıkarılmıştır. *BOA.*, DH.MKT., 2293/5, 1 N 1317/3 Ocak 1900.

²⁷⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

²⁸⁰ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²⁸¹ Denizlide bulunan 28 medrese içinde en ziyade imarı lazım olan bu medresenin tamiri için yapılan keşif bedeli 16.224 kuruştur. Komisyon-ı Umûmîde, Tahir Efendi Medresesi’nin tamiri için mal sandığında bulunan afetzedelere mahsus paradan 12.000 kuruş verilmesinin kararlaştırılmasıyla, 1901 yılının Mayıs ayında kısmen yeniden inşasına, kısmen de tamirine başlanmıştır. *Ahenk*, sayı 1424, 6 M 1319/26 Nisan 1901; *Ahenk*, sayı 1443, 4 S 1313/18 Mayıs 1901.

²⁸² *BOA.*, DH.MKT., 911/4, 14 N 1322/22 Kasım 1904.

²⁸³ *Ahenk*, sayı 1029, 28 Ş 1317/31 Aralık 1899.

Hamamı'dır.²⁸⁴ Denizli Telgrafhanesi de yıkılan binalar arasındadır.²⁸⁵ Bu arada 23 Eylül'de meydana gelen bir artçı şok Denizli istasyonu karşısında bulunan Çerkezköy'de bir miktar hasar meydana getirmiştir.²⁸⁶ Ayrıca Denizli Mutasarrıflığının yazısına göre, Denizli'de daha önceki büyük depremde hasar gören bazı binalar 8 Ekim Pazar gecesi meydana gelen bir artçı sarsıntı sırasında yıkılmıştır.²⁸⁷

Denizli kaza merkezinin yanı sıra kazaya bağlı köyler de büyük hasar görmüştür. Nitekim *Ahenk* gazetesi Denizli kazasına bağlı köylerde hasar gören binaların sayısının çok fazla ve sayılamaz derecede olduğu haber verirken,²⁸⁸ *İkdâm* gazetesi Şamlı mevki ile 20 kadar köyün depremden büyük zarar gördüğünü bildirmiştir.²⁸⁹ *The Levant Herald* gazetesi ise Denizli kazasına bağlı Honaz nahiyesinin ciddi bir şekilde yara aldığından bahsetmiştir.²⁹⁰

Buldan Kazası

1899 yılı Aydın vilâyeti salnamesine göre kaza merkezinde bulunan 2.807 binadan²⁹¹ 858'i tamamen, 642'si kısmen yıkılmıştır. Bu bilgilere göre, Buldan'da bulunan binaların % 31'inin tamamen, % 23'e yakınının kısmen yıkıldığı, toplamda ise binaların % 54'ünün hasar gördüğü söylenebilir. Buldan'da hasar gören binalardan birisi, *Ahenk* gazetesinin 9 Ocak 1901 tarihli haberine göre yeni denilebilecek tarzda inşası ve tamiri gerçekleştirilen Buldan Belediye Dairesidir.²⁹² Ayrıca kazaya bağlı 8 köyde 458 ev tamamen, 881 ev kısmen yıkılmıştır. Günay nahiyesinde bulunan 300'den fazla ev de küçük oranlarda hasar görmüştür. Bu bilgilerden yola çıkarak kaza genelinde toplam 1.316 evin tamamen, 1.823'ten fazla evin de kısmen yıkıldığını söyleyebiliriz.

Ahenk gazetesinin haberine göre binalarda büyük hasarın yaşandığı Buldan kaza merkezinde binlerce kişi hayatlarını gece evlerinde olmamaları sayesinde kurtarmıştır. Çünkü depremin yaşandığı gece Buldan halkının % 90'ı bağ ve bahçelerinde yatmakta olduğundan ölü ve yaralı sayısı az olmuştur. Buldan halkı geçimlerini mensucat işiyle

²⁸⁴ *Ahenk*, sayı 1443, 29 M 1319/18 Mayıs 1901.

²⁸⁵ *Ahenk*, sayı 1406, 15 Z 1318/5 Nisan 1901.

²⁸⁶ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²⁸⁷ *BOA.*, DH.MKT., 2257/5, 9 C 1317/15 Ekim 1899; *BOA.*, BEO., 1386/103901, 10 C 1317/16 Ekim 1899.

²⁸⁸ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²⁸⁹ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²⁹⁰ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899.

²⁹¹ *H. 1317 Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 300.

²⁹² *Ahenk*, sayı 1339, 18 N 1318/9 Ocak 1901.

sağlamakta olduğundan, evlerinin yanı sıra işyerlerinin de depremde yıkılması onları geçimlerini sağlama hususunda çok zor durumda bırakmıştır.²⁹³

Yukarıdaki hasarın yanı sıra Denizli Mutasarrıflığının yaptırdığı tahkikat, sancağa bağlı bütün kazalarda evlerin haricindeki binalarda meydana gelen zararı ortaya koymaktadır. Buna göre bütün sancak dâhilinde 556 dükkân, 3 resmi bina, 2 kilise, 75 hamam ve medrese tamamen yıkılırken, 310 dükkân ve mağaza, 4 resmi bina, 1 kilise, 115 hamam ve medrese, 136 adet okul tamire muhtaç hale gelmiştir.²⁹⁴ Aydın vilâyetinde bu depremden etkilenen diğer sancak ise bu sırada Aydın, Bozdoğan, Çine, Söke, Karacasu ve Nazilli kazalarından oluşan Aydın sancağıdır.²⁹⁵ Deprem özellikle Yenipazar nahiyesi ile Kuyucak nahiyesine bağlı Ortakçı köyünü yerle bir etmiş, diğer yerleşim birimlerinde ise büyük tahribata yol açmıştır.

Aydın Kazası

Aydın sancağının merkezi olan ve bu sırada Köşk, Karahayıt, Sobuca ve İneâbâd isimli 4 nahiye ile 192 köye sahip bulunan Aydın kazası, bu yıkıcı depremin etki alanının en batısında bulunması hasebiyle vilâyette depremden en az zarar gören kazadır. Çünkü depremin şiddeti ve hasar miktarı batıdan doğuya doğru artmıştır.²⁹⁶

Deprem, kaza ortasında bir hat boyunca yarıkların oluşmasına sebep olmuştur. Ilica mevkiinden başlayan yarıklar Kemer köyüne kadar uzamıştır.²⁹⁷ Zemin, bu hattın başlangıcından sonuna kadar 1 metreden 3 metreye kadar çökmüş, bazı yerlerde de o nispette yükselmiştir. Kazada yıkılan evler de genellikle bu hattın üzerinde ve iki tarafında bulunmaktadır. *Ahenk* gazetesinin verdiği bilgilere göre, depremin etkili olduğu bu hat Aydın kaza merkezinde Hacı Ali Paşazade Sadık Beyin konağının üst

²⁹³ *Ahenk*, sayı 951, 26 Ca 1317/1 Ekim 1899.

²⁹⁴ *İkdâm*, sayı 1924, 6 B 1317/9 Kasım 1899.

²⁹⁵ *H. 1317 Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 249-250.

²⁹⁶ *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre Aydın livası mutasarrıfı deprem meydana geldiğinde kentten biraz uzaktaki malikânesinde ve belediye başkanı Karapınar'da bulunmaktaydılar. Onların depremden yedi saat sonrasına kadar Aydın'a dönememeleri kazadaki yardım organizasyonu geciktirmiştir. Yardım planının organize edilmesi de iki saat daha zaman aldığından göçük altındaki insanların kurtarılmaya çalışmaları tam dokuz saat gecikmiştir. Bu bağlamda 6 kişilik bir Musevi ailesi zamanında yardım gelmemesinden dolayı hayatını kaybetmiş, sadece bir yaşlı kadın on saat sonra yer altından canlı olarak çıkarılabilmektedir. Ayrıca mutasarrıf ve belediye başkanı akşam kentten ayrılmışlar ve ertesi sabaha kadar dönmemişlerdir. Onların yokluğu sırasında kurtarma çalışmalarına ara verilmiştir. Çalışmalar 21 Eylül Perşembe günü yeniden başladığında tam otuz saat enkaz altında canlı kalan iki Musevi daha kurtarılmıştır. Ama baba, anne, beş çocuk ve hizmetçiden oluşan Müslüman bir aile ise daha az şanslıydı. Çünkü onların saatlerce ağlamaları duyulduğunda yardım eli uzatılmış ise de sadece baba canlı olarak kurtarılabilmektedir. *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

²⁹⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6609, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

tarafındaki Eski Yeni Cami'den başlayarak doğu tarafına doğru ve Yahudi Mahallesi, Ramazan Paşa Camii, Ak Baldır Mahallesi, Hayvan Pazarı ve Kavak Kahvesi'nden Rum ve Cuma Mahallesi'nin Ilıca başına doğru olan kısımlarından geçmektedir.²⁹⁸ Nitekim *İkdâm* gazetesi de depremin en fazla tesir ettiği yerlerin Hüsni Efendi Mahallesi, Ramazan Paşa Mahallesi, Hayvan Pazarı ve Dükkânönü mevkiileri olduğunu

Resim 4: 1899, Aydın, Keresteciler Mahallesi (İÜ.,NEK, 779/47-38)

belirtmektedir.²⁹⁹ Kazada en fazla zarar gören yerlerden birisi de Musevi mahallesidir.³⁰⁰ Ayrıca Aydın kazasında toprak çöküntüleri su kemerlerinin yıkılmasına, dolayısıyla kent halkının büyük su kıtlığı çekmesine neden olmuştur.³⁰¹

Deprem sırasında 10.055 evin bulunduğu Aydın kazası merkezinde,³⁰² *Ahenk* gazetesinin haberine göre 600 ev çeşitli derecelerde hasar görmüştür; 200 ev tamamen

²⁹⁸ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

²⁹⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

³⁰⁰ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

³⁰¹ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

yıkılmış, 150 ev büyük oranda, 250 ev ise yine tamir edilebilecek surette daha hafif şekilde hasar görmüştür. Yıkılan evlerin yanı sıra dördü Eski Yeni, Ramazan Paşa, Kozdibi, Aynacıoğlu olmak üzere beş cami, içlerinde namaz kılınamayacak derecede harap olmuştur. Ayrıca Eski Yeni ve Kozdibi camilerinin âlemleri şerefelerinden itibaren yıkılmıştır. Bununla birlikte haberi veren gazete, camilerin hepsinin duvar ve kapılarında büyük yarıklar ve çatlaklıklar görüldüğünü belirtmiştir.³⁰³ Camilerin yanı sıra toplumun ortak olarak kullandığı diğer binalar da büyük zarar görmüştür. Bu bağlamda yeni inşa edilen Zeyniye Mektebi ile Rahibeler Mektebi ve Hastanesi içerisinde oturulamayacak derecede hasar görürken, Aydın Mekteb-i İdadisi küçük bir miktar hasar görmüştür.³⁰⁴ Hasar gören yerlerden birisi de Aydın'da Zihni Efendi Medresesi'dir.³⁰⁵ Kentte bulunan inas (kız) ve zekur (erkek) mektepleri,³⁰⁶ büyük bir han³⁰⁷ ve aşar ambarı da harap olan binalar arasındadır.³⁰⁸ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre Aydın'ın yanı sıra Nazilli, Atça, Kuyucak'ta yıkılan aşar ambarlarındaki zahire İzmir'e nakledilmiştir. Nakil için İzmir'den 3.000 çuval gönderilmiştir.³⁰⁹

Aydın kazasına bağlı köyler ile nahiyelerin de depremde önemli derecede etkilendiği anlaşılmaktadır. Kazaya bağlı merkez köylerinden Umurlu'da, *Ahenk* gazetesinin haberine göre 40-50, *İkdâm* gazetesinin haberine göre 32 ev yıkılmıştır. Köyde tamamen yıkılan binalardan birisi de 1.000 lira harcanarak yeni inşa edilen Rum Ortodoks kilisesidir. Her iki gazete de köyde enkaz altından ölü ve yaralı olarak birçok insan çıkarıldığından bahsetmişse de sayı vermemiştir.

---

³⁰² H. 1317 Aydın Vilâyeti Salnâmesi, 244-246.

³⁰³ *Ahenk*, sayı 945-947, 19-24 Ca 1317/24-27 Eylül 1899.

³⁰⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611-6612, 24-25 Ca 1317/29-30 Eylül 1899.

³⁰⁵ Depremde harap olan Zihni Efendi Medresesi'nin hazine-i hassa-i şahanedan 14.000 kuruş sarfiyla tamirinin gerçekleştirileceği hesaplanmıştır. *Ahenk*, sayı 1374, 2 Za 1318/21 Şubat 1901.

³⁰⁶ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

³⁰⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6612, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

³⁰⁸ Depremden altı gün sonra, Salı akşamı çıkan yangın Aydın hükümet konağını küle çevirmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6612, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899; Yasemin Avcı, Aydın'da 26 Eylül'de çıkan hükümet konağı yangınının 20 Eylül depremi sırasında çıktığını hususunda yanlışlığına düşmüştür. Avcı, *a.g.m.*, 363; Çünkü 30 Eylül 1899 Cumartesi tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yer alan, "geçen Salı akşamı Aydın'da hükümet konağından ateş zuhur ederek mezkûr konak kâmilan yanmıştır" ifadesi, yangının depremin yaşandığı Çarşamba günü değil, depremde altı gün sonra meydana geldiğini göstermektedir. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6612, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

³⁰⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/ 29 Eylül 1899; Bu arada depremin yaşandığı ilk hafta Denizli ve Aydın sancaklarında ticari hayatın neredeyse durduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Aydın'da her pazar günü mutad olarak kurulmakta olan pazara, depremin üzerinden dört gün geçmiş olmasına rağmen sadece birkaç köylü katılmıştır. 29 Eylül tarihli *İkdâm* gazetesinin haberine göre ara sıra devam eden artçı şoklara rağmen Aydın kaza merkezinde ticari işlere tekrar başlandığı, dükkânlar ile sair esnafın işlerine devam ettiği bildirilmiştir. *İkdâm*, sayı 1880-1883, 22-25 Ca 1317/27-30 Eylül 1899.

Karahayıt nahiyesi ve köylerinde ise *İkdâm* gazetesinin haberine göre 847 ev ile 194 dam kısmen yıkılmıştır. Kazaya bağlı Sobuca nahiyesi köylerinde de birtakım hasarlar meydana gelmiştir. *İkdâm* gazetesinin İzmir’de basılan *Amalthea (Ameltiya)* gazetesinden naklen aktardığı bir habere göre, halkının çoğu fakir olan Yanık köyünde mevcut 109 evin büyük kısmı hasara uğramıştır. Hasarın meydana geldiği bir diğer köy Büyüklü köyü olup, bu köyde en fazla hasar Futuyadi Birâderlerin çiftliğinde meydana gelmiştir. Ayrıca adı geçen iki köyün bulunduğu ovanın birçok yerinde zemin yarılmıştır ve sular kaynamıştır. Meydana gelen bu hasarla birlikte 23 Eylül tarihli *Ahenk* gazetesinde nahiyede can kaybı olduğundan bahsedilmiş ancak herhangi bir sayı verilmemiştir.

İneâbâd nahiyesi ve köylerinde de birtakım hasarlar meydana gelmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, nahiye merkezindeki evlerin büyük kısmının yıkıldığı bilgisini verirken, *Ahenk* gazetesi, nahiyeye bağlı Karapınar köyünde bazı çürük damların depremde yıkıldığı haberini paylaşmıştır. Bunun yanı sıra adı geçen köyde bir kişi duvar altında kalarak hayatını kaybetmiş, bir kişi de yaralanmıştır. Depremden hasar gören bir diğer köy Moralı’dır. Ana sarsıntıda bir kilise binasının hasar gördüğü köyde 28 Eylül’de meydana gelen artçı sarsıntıda birçok ev harap olmuştur.

Köşk nahiyesinde ise *İkdâm* gazetesinin haberine göre en fazla hasar çarşıdaki dükkânlarda meydana gelmiştir. Ayrıca bir cami tamamen, birçok ev ve aşar ambarı da kısmen yıkılmıştır. Rum cemaatinin kilisesi de hasar gören binalar arasındadır.³¹⁰

Nazilli Kazası

Ahenk gazetesinin verdiği bilgilere göre Nazilli kaza merkezinde depremde birçok bina harap olmuş, özellikle Aşağı Nazilli tamamen yerle bir olmuştur. Aydın Valiliğinin yardım komisyonuna gönderdiği rapordan elde edilen bilgilere göre Nazilli kaza merkezinde yıkılan bina sayısı 2.052’dir.³¹¹

Nazilli’de harap olan binalardan birisi Nazilli Cami-i Kebiri’dir.³¹² Ayrıca gazetelerden elde edilen bilgilere göre, Nazilli’de aşar ambarı,³¹³ erkek ve kız Rum mektepleri

³¹⁰ *Ahenk*, sayı 944-947, 18-22 Ca 1317/23-27 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611-6616, 24-29 Ca 1317/29 Eylül-4 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1880-1906, 22 Ca-19 C 1317/27 Eylül-25 Ekim 1899.

³¹¹ *Ahenk*, sayı 942-947, 16-22 Ca 1317/21-27 Eylül 1899.

³¹² BOA., DH.MKT., 2567/128, 29 Ş 1319/11 Aralık 1901.

³¹³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

yıkılmış,³¹⁴ kaza hapishanesi ile adliye dairesi harap olmuştur. Kaza hapishanesinde bulunan mahpuslar Aydın kazasına nakledilmişlerdir.³¹⁵ Bu arada kazada depremi müteakip bir yangın çıkmışsa da hemen söndürülmüştür.³¹⁶

Resim 5: 1899, Nazilli, Yahya Oğlu Sokağı (İÜ.,NEK, 779/47-24)

Kaza merkezinin haricinde Kuyucak, Atça, Sultanhisar nahiyeleri de çok büyük hasar görmüştür. Deprem sırasında 2.565 binanın bulunduğu³¹⁷ Kuyucak nahiyeye merkezinde, *Ahenk* gazetesinin haberine göre 800 ev yıkılmıştır.³¹⁸ Ayrıca nahiyedeki Ulu Camii, külliyesiyle beraber harap olmuştur.³¹⁹ Nahiyede harap olan camilerden

³¹⁴ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

³¹⁵ Nazilli hapishanesi için 6.341 kuruş masraf çıkarılmıştır. *BOA.*, İ.DH., 1369/1317.C.46, 28 C 1317/3 Kasım 1899.

³¹⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

³¹⁷ *H. 1317 Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 281-82.

³¹⁸ *Ahenk*, sayı 946, 21 Ca 1317/26 Eylül 1899.

³¹⁹ Hayırsever halkın yardımları sonucu toplanan 20.000 kuruş kadar para ile 1900 yılının sonlarında cami ve külliyesinin inşasına başlanmıştır. *Ahenk*, sayı 1327, 3 N 1318/25 Aralık 1900; *Ahenk*, sayı 1369, 26 L 1318/16 Şubat 1901.

birisi de Çarşı Camii'dir.³²⁰ Nahiye hükümet konağı³²¹ ve aşar ambarı da yıkılan binalar arasındadır.³²² Nahiyeye bağlı Gencelli köyünde ise bir okul yıkılmıştır.

Kuyucak nahiyesine bağlı 500 eve sahip Ortakçı köyü (Burhaniye-Buharkent) ise depremle birlikte bir enkaz yığını haline gelmiştir. Ortakçı, kazada, hatta sancakta depremden en fazla etkilenen yerlerden birisidir. Köyde yıkılan yerler arasında evlerin neredeyse tamamının yanı sıra 10 dükkân ve fotoğrafta (Resim 6'da) gösterilen han vardır.

Resim 6: 1899, Ortakçı (Buharkent), Ortakçı Han (İÜ.,NEK, 779/47-18)

Ayrıca köye yakın bir yerde bulunan Ilıca hamamının eski kubbesi yere düşmüş; hamama gelen kaynak suyu kesilmiştir. Ortakçık köyü civarında bulunan bazı köylerin de Ortakçı kadar hasar gördüğü *İkdâm* gazetesinin verdiği bilgiler arasında yer

³²⁰ Yapılan keşif sonucunda Çarşı Camii'nin 45.000 kuruşla inşa edilebileceği hesaplanmıştır. *Ahenk*, sayı 1374, 2 Za 1318/21 Şubat 1901.

³²¹ *BOA.*, DH.MKT., 2273/103, 17 B 1317/21 Kasım 1899.

³²² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

almaktadır.³²³ Aydın Valiliğinin yardım komisyonuna gönderdiği raporda, Kuyucak nahiyesi ve nahiyeye bağlı Ortakçı köyünde toplam 2.931 binanın yıkıldığı, yıkılmayan evlerin çoğunun ise içinde oturulamayacak derecede hasar gördüğü belirtilmektedir.

Sultanhisar nahiyesinde, *Ahenk* gazetesinin bildirdiğine göre, 25-30 ev, 6-7 mağaza, çarşıda bulunan büyük lonca ve 7-8 dükkân olmak üzere toplam 38-45 arasında bina yıkılmıştır. Ayrıca nahiyenin yakınında bulunan 9 adet un değirmeninden 8'i yıkılmış,³²⁴ Çiftkahve Tren İstasyonu'nda hasar meydana gelmiştir.³²⁵

Depremden en fazla zarar gören yerlerden birisi de yine Nazilli kazasına bağlı Atça nahiyesidir. Nahiyede 1.800 evin bulunduğunu belirten *Ahenk* gazetesine göre bunlardan sadece 300'ü ayakta kalabilmiştir. Aydın Valiliğinin yardım komisyonuna gönderdiği hasar tespit raporunda ise Köşk, Sultanhisar, Atça nahiyelerinde toplam 1.795 binanın yıkıldığı bildirilmiştir. Bu sonucu yukarıdaki istatistikî bilgilerle birlikte değerlendirdiğimizde, üç nahiye arasından en fazla Atça nahiyesinin zarar gördüğü söylenebilir.³²⁶ Ayrıca nahiyedeki aşar ambarı³²⁷ ve nahiye civarında, Büyük Menderes nehrinin üzerinde bulunan iki köprü yıkılmıştır. Bunların yanı sıra nahiyede bir Rum kilisesi yıkılacak derecede hasar görmüştür. Aynı gazetenin verdiği bilgilere göre, deprem sırasında Atça nahiyesinde halkın büyük kısmı incir toplamak için kentin dışında bulduklarından oluşan hasara nazaran can kaybı çok az olmuştur.³²⁸

Bozdoğan Kazası

Hicri 1316 (1898/99) Aydın vilâyeti salnamesine göre 6.011 binanın bulunduğu Bozdoğan kazası³²⁹ ile kaza merkezine bağlı köylerde, Aydın Valiliğinin yardım komisyonuna sunduğu hasar tespit raporuna göre yıkılan binaların toplam sayısı 506'dır. *Ahenk* gazetesi, kaza merkezinde hasar görmeyen bina kalmadığını

³²³ *İkdâm*, sayı 1877-1882, 19-24 Ca 1317/24-29 Eylül 1899.

³²⁴ *Ahenk*, sayı 947-948, 22-23 Ca 1317/27-28 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6614, 27 Ca 1317/2 Ekim 1899.

³²⁵ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

³²⁶ *Ahenk*, sayı 946-947, 21-22 Ca 1317/26-27 Eylül 1899.

³²⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

³²⁸ *İkdâm*, sayı 1882-95, 24 Ca-8 C 1317/29 Eylül-13 Ekim 1899.

³²⁹ *H. 1316 (1898/99) Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 269.

bildirmiştir.³³⁰ Bozdoğan'da yıkılan binalardan birisi hapishanedir.³³¹ *Ahenk* gazetesinin haberine göre kaza merkezine bağlı köyler de büyük hasar görmüştür.³³²

20 Eylül 1899 depreminde en fazla hasara uğrayan yerlerden birisi Bozdoğan kazasına bağlı Yenipazar nahiyesidir. Depremin yaşandığı sırada nahiyede 720 evin bulunduğunu belirten *Ahenk* gazetesine göre nahiyeye merkezi, cami ve diğer mabetleriyle birlikte tamamen viraneye dönmüş, 5-6 ev hariç bütün binalar yıkılmıştır. Bunların yanı sıra nahiyedeki kışla ve askeri deponun çok büyük kısmı harap olmuştur. Ayrıca nahiyeye merkezi gibi nahiyeye bağlı 632 evi barındıran 11 köy de viraneye dönmüştür. Aynı gazeteye göre Bozdoğan kazası ile kazaya bağlı Yenipazar nahiyesi ve köylerinde depremde 2.348 bina tamamen, 2.182 bina ise kısmen yıkılmıştır.³³³

Karacasu Kazası

Hicri 1313 (1895/96) yılı Aydın vilâyeti salnamesine göre 2.000 evden oluşan Karacasu kazası³³⁴ depremin büyük hasara sebep olduğu yerlerden birisidir. *The Levant Herald* gazetesinin Bozdoğan'dan daha kötü olduğunu belirttiği Karacasu kaza merkezinde³³⁵ kaç tane evin yıkıldığı bilinmemekle birlikte kazaya bağlı Yenice, Aliğa Çiftliği, Eymir, Geyre köyleri çok büyük hasar görmüştür. 21 Eylül'de, yani depremin ikinci günü alınan bilgilere göre isimleri belirtilen bu köylerde binaların yaklaşık % 90'ı hasar görmüştür. Bunların yanı sıra Karacasu kazasının çarşı yakasıyla karşı yakası arasında bulunan üç mahalli birleştiren, aynı zamanda Tavas kazasından gelen insanlar, hayvanlar ve palamut yüklü develerin yoğun olarak geçtiği köprü yıkılmıştır. Ayrıca *Ahenk* gazetesi, büyük depremden iki gün sonra, Cuma sabahı Karacasu'da şiddetli derecede meydana gelen bir artçı şokta can kaybı yaşandığını ve hasar oluştuğunu bildirmiş, ancak miktarı hakkında bilgi vermemiştir.

Çine Kazası

Depremden hasar gören kazalardan birisi de Çine kazasıdır. *Ahenk* gazetesinin haberlerine göre kaza genelinde can kaybı olmamış, ancak binalarda meydana gelen

³³⁰ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

³³¹ Merkezi hükümet tarafından hapishanesinin tamiri için mahalli hükümete 3.000 kuruşun harcanmasına yetki verilmiştir. *BOA.*, DH.MKT., 2286/13, 15 Ş 1317/19 Aralık 1899.

³³² *İkdâm*, sayı 1883, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı 946, 21 Ca 1317/26 Eylül 1899.

³³³ *Ahenk*, sayı 947-971, 22 Ca-20 C 1317/27 Eylül-25 Ekim 1899.

³³⁴ *H. 1313 (1895/96) Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 312.

³³⁵ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899.

hasar büyük olmuştur; kaza merkezinde 195 ev tamamen, 683 ev kısmen yıkılmıştır.³³⁶ Çine taraflarında bulunan 20 köyde yıkılan veya kısmen hasar gören binaların toplam sayısı, *İkdâm* gazetesinin haberine göre 805'tir.³³⁷

Söke Kazası

20 Eylül depremi Söke kazasında can kaybına neden olmazken, küçük miktarlarda hasara yol açmıştır. Ancak ertesi gün, 21 Eylül Perşembe günü şiddetli bir şekilde meydana gelen artçı şokta kazada birtakım hasarlar meydana gelmiştir. *Ahenk* gazetesinin haberlerine göre kaza merkezinde birkaç harap dükkân ve evin duvarı yıkılmış, camiler ile külliyelerinin duvar ve kemerlerinde çatlaklıklar meydana gelmiştir.³³⁸ *The Levant Herald* gazetesi de birçok ev ile 3 caminin yıkıldığını bildirmiştir.³³⁹ Kaza çarşısı içinde bulunan İlyas Bey Camii'nin minaresi büyük oranda hasar görmüştür.³⁴⁰ Ayrıca kazada Mekteb-i Rüştîye,³⁴¹ bir Rum³⁴² ve bir Ermeni kilisesinin duvarlarında çatlaklıklar meydana gelmiştir.³⁴³

Denizli ve Aydın sancaklarında büyük tahribat ve can kaybına sebep olan 20 Eylül 1899 depremi Saruhan ve İzmir sancaklarında küçük miktarlarda hasarlara neden olmuştur. Adı geçen iki sancağın depremden etkilenen kazalarının çoğunda meydana gelen hasarlar, Denizli ve Aydın sancaklarında aynı saatte, ancak batı-doğu yönünde gerçekleşen ve birçok yeri harabeye çeviren sarsıntıda değil, yönü güneyden kuzeye doğru olan daha hafif şiddetli başka bir sarsıntıda oluşmuştur.³⁴⁴ Bu depremde Saruhan sancağının Alaşehir, Salihli, Turgutlu, Manisa ve Kula kazaları hafif şekilde hasar görmüştür.

³³⁶ *Ahenk*, sayı 943-966, 17 Ca-14 C 1317/22 Eylül-19 Ekim 1899.

³³⁷ *İkdâm*, sayı 1926, 9 B 1317/12 Kasım 1899.

³³⁸ *Ahenk*, sayı 943-945, 17-19 Ca 1317/22-24 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607-6611, 20-24 Ca 1317/25-29 Eylül 1899.

³³⁹ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899.

³⁴⁰ Şerefesinden kurşunlu bölgesine kadar çatlayan minarenin keşfi için vilâyetten gönderilen mühendis, minarenin yıkılmaya derecesinde tehlikeli olduğu yönünde rapor vermiştir. Kaza Kaymakamlığı, vakfa ait olan caminin meydan gelecek ilk depremde veya şiddetli bir rüzgârda yıkılarak birçok hasara ve tehlikeye sebep olacağını, bu durumda caminin de büyük hasar göreceğini bildirerek, cami ve minarenin biran evvel tamir edilerek tehlikenin bertaraf edilmesi hususunda vakıf mütevellilerine defalarca uyarılarda bulunmuş, ancak 1901 yılının Ocak ayına kadar hiçbir sonuç alınmamıştır. Vakıf müteveli heyeti, minarenin tamirini gerçekleştirilmemekle birlikte, eğer müezzinler minareye çıkıp ezan okumayacak olurlarsa maaşlarını ödemeyeceklerini bildirerek onları tehlikeli bir durumla baş başa bırakmışlardır. *Ahenk*, sayı 1335, 1 N 1317/3 Ocak 1901.

³⁴¹ *Ahenk*, sayı 943, 17 Ca 1317/22 Eylül 1899.

³⁴² *Ahenk*, sayı 1389, 10 Za 1317/12 Mart 1901.

³⁴³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

³⁴⁴ *İkdâm*, sayı 1874, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899;

Salihli Kazası

Kazada, büyük depremden çok kısa bir süre önce, sabah ezanı vaktinde (alaturka saat 9.45'te) yönü farklı olan birkaç deprem meydana gelmiştir. Güney-kuzey doğrultusunda meydana gelen bu depremlerden birincisi oldukça şiddetli, diğeri hafif şiddetlidir. Birinci deprem 30 saniyeden fazla devam etmiştir. Mahalli hükümet tarafından yapılan araştırmaya göre hükümet konağının doğu, batı ve güney taraflarının saçakları yıkılmıştır. Çarşıda bulunan 2 dükkân ile Eski Camii'nin minaresi hasar görmüştür. Evlerin ve diğer binaların duvarlarının büyük bir çoğunluğu da çatlamıştır.³⁴⁵ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi ise bir değil, iki caminin minaresinin hasar gördüğünü bildirmiştir.

Alaşehir Kazası

Kazada, hem 20 Eylül'de meydana gelen ana sarsıntıda hem de artçı sarsıntıda birtakım hasarlar meydana gelmiştir. *Ahenk* gazetesinin haberine göre kazadaki tarihi eserlerden olan Eski Kale harabelerinin büyük kısmı yıkılmış ve 10'dan fazla evin duvarları çatlamıştır.³⁴⁶ Kazada üç gün sonra meydana gelen artçı sarsıntılar daha etkili olmuştur. Bu sarsıntılarda can kaybı yaşanmamışsa da kazadaki evlerin çoğunun duvarları çatlamış, sayısız baca ile şehri saran surların küçük bir kısmı yıkılmıştır. Ayrıca depremin etkisiyle yıkılmaya meyilli hale gelen surların bazı kısımları çok tehlikeli bir hal almıştır. Hasara ve ölümlere sebep olmamak için özellikle şehrin en işlek mahallerinde yıkılmaya meyilli, tehlike arz eden binalar ile surların harap olan kısımlarının tamirine hemen başlanmıştır.³⁴⁷

Saruhan sancağı kazalarından Kasaba (Turgutlu)'da sadece bir ev yıkılırken,³⁴⁸ Kula'da bazı dükkânların duvarları yıkılmış ve bazı evlerin duvarları çatlamıştır.³⁴⁹ Manisa kazasında ise bir Rum kilisesinin saçağının bir parçasının yıkılmasından başka hasar meydana gelmemiştir.³⁵⁰

İzmir sancağında Tire, Ödemiş, Çeşme, Kuşadası ve İzmir kazalarında bazı hasarlar meydana gelmiştir. *Ahenk* gazetesinin haberine göre depremde Tire'de 18 ev, 8

³⁴⁵ *Ahenk*, sayı 942, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899; *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607, 20 Ca 1317/25 Eylül 1899.

³⁴⁶ *Ahenk*, sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607-6611, 20-24 Ca 1317/25-29 Eylül 1899.

³⁴⁷ *Ahenk*, sayı 945, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

³⁴⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

³⁴⁹ *İkdâm*, sayı 1877, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

³⁵⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

dükkân tamamen, 138 ev, 30 dükkân ve 5 han kısmen yıkılmıştır. Ayrıca kazada 9 cami ve 7 minare büyük hasar görmüş; telgrafhanenin duvarları yıkılmış, hükümet konağı, askeri daire ve depo hasar görmüştür. Bunların yanı sıra 29 Ekim’de meydana gelen artçı sarsıntıda, 20 Eylül’deki ana sarsıntıda hasar gören bazı binaların duvarları yıkılmıştır.

Ödemiş kazasında ise hapisane yıkılırken, hükümet konağı büyük hasar görmüş ve inâs (kız) mekteb-i ibtidaiyesinin bazı duvarları çatlamıştır. İzmir sancağında bu kazaların dışında, gazetelerin haberine göre, Çeşme ve Kuşadası kazalarında birkaç ev, İzmir’de Sahlebcioğlu Hanı, bir Rum kilisesi ve 3 duvar, Bayındır kazasında bazı duvarlar yıkılırken, Ayasluğ (Selçuk) nahiyesinde duvarları yıkılan aşar ambarı hasar görmüştür. Bu arada Kuşadası ve Bayındır’da yıkılan evlerin eski olduğunun belirtilmesi, depremin buralarda çok şiddetli yaşanmadığını göstermektedir. Ayrıca 28 Ekim’de meydana gelen artçı şok Kuşadası’nda telgrafhane ile birkaç evin duvarlarında çatlaklıklar oluşmasına sebep olmuştur.

Aydın vilâyeti haricinde Denizli sancağı sınırında olan Hüdâvendigâr vilâyetine bağlı bazı yerleşim birimlerinin de depreminden ciddi şekilde etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda Dinar’da 100 kadar ev yıkılmıştır. Ayrıca Dinar civarlarındaki Südlac köyündeki tren istasyonunda hasar meydana gelmiştir. Şeyhler nahiyesindeki caminin minaresi de hasara uğrayan binalar arasındadır.³⁵¹

B-Afet Yönetimi

Depremlerin beraberinde getirdiği olumsuz neticelerin en asgari seviyede tutulabilmesi açısından başarılı bir afet yönetimi çok önemlidir. 100-200 evin harap olduğu, çok büyük bir yıkıma sebep olmayan depremlerde afet yönetimi tamamen Aydın Valiliği tarafından üstlenilmekteydi. Görece daha küçük olan bu tür depremlerde Aydın vilâyetinin merkezi İzmir’den ve depremin meydana geldiği yerleşim biriminin bağlı olduğu livalardan özel memurlar görevlendirilmekteydi. Örneğin 204 yapının yıkıldığı ve 9 kişinin hayatını kaybettiği 23 Nisan 1863’te Datça depremi neticesinde Menteşe Livası Meclisinin 30 Nisan 1863 tarihli mazbatasına üzerine, perişan halde

³⁵¹ *Ahenk* gazetesinin haberine göre, Ödemiş kazası hapisanesinin yeniden inşası için 6.840 kuruş, Ödemiş hükümet dairesinin tamiri için 14.600 kuruş masraf çıkarılmış ve tamirine yetki verilmiştir. *Ahenk*, sayı 944-1053, 89 Ca-27 N 1317/23 Eylül 1899-29 Ocak 1900; *İkdâm*, sayı 1876-1919, 18-24 Ca - 2 B1317/23-29 Eylül-5 Kasım 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607-6611, 20-24 Ca 1317/25 -29 Eylül 1899; *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899.

olduğu belirtilen afetzedelerin durumlarının araştırılması ve zaruri ihtiyaçlarının giderilmesi için İzmir'den özel memur gönderilmiştir. Ayrıca Aydın Valiliği, livadan da bir azanın seçilerek tahkikat için gönderilmesini Menteşe Kaymakamlığından istemiştir.³⁵²

Aydın Valiliği, aynı zamanda verdiği emirlerle depremin yaşandığı yerlerin mahalli hükümetlerini yönlendirmekteydi. Örneğin 24 Haziran 1892 Alaşehir depremi sonrasında Aydın Valiliği, mahalli yetkililere verdiği emirlerle içinde yıkılmaya yüz tutarak oturulması tehlikeli hale gelen evlerin boşaltılmasını ve açıkta kalanların uygun yerlere yerleştirilerek ihtiyaçlarının giderilmesini istemiştir.³⁵³ 23 Şubat 1898 tarihinde Denizli'de depremin meydana geldiği gün, Aydın Valisi Kamil Paşa, Denizli Mutasarrıflığına yazdığı yazıyla acilen afetzedelere gerekli yardımların yapılarak, evlerinin tamir edilmesini emretmiştir.³⁵⁴

Yerleşim birimlerinde büyük bir yıkıma sebep olan çok şiddetli depremler sonrasında yapılması gerekenler ise çok daha büyük bir organizasyonu gerektirmekteydi. Bu bakımdan deprem sonrasındaki kargaşa ortamında arama-kurtarma çalışmaları, evleri yıkılarak açıkta kalan afetzedelerin iaşelerinin sağlanması, çadırlara ve barakalara yerleştirilmesi, yaralıların tedavi edilmesi, yapılması gereken en önemli işlerdendi. Bu bağlamda ekmek, erzak, çadır, kereste gibi zaruri ihtiyaç maddelerinin temini ya da satın alınması, ihtiyaç durumlarına göre deprem mahallerine dağıtılması, inşaat ustalarının tedarik edilmesi, barakaların inşası ve hasar gören evlerin tamiri, afetzedelere erzak ve nakit para dağıtımı gibi işler afet yönetimini üstlenen merkezi ve mahalli hükümetlerce büyük koordinasyon dâhilinde yürütülmekteydi. Bunların yanı sıra tehlikeli binaların yıkılması, afetzedelerin mallarının korunması gibi alınması gereken bazı güvenlik tedbirleri önem arz etmekteydi.

Aydın vilâyetinde yaşanan büyük depremlerden yola çıkarak 1850-1900 yılları arasında Osmanlı afet yönetiminde herhangi bir değişikliğe gidilip gidilmediğini ortaya koymak mümkündür. Bu bağlamda özellikle hakkında detaylı bilgiye sahip olunan 1883 ile 1899 depremleri örneklerinden yola çıkarak, Osmanlı Devleti'nde büyük bir deprem meydana geldiğinde ne tür tedbirlerin alındığı, afet yönetiminde merkezi ve mahalli hükümetlerden hangisinin daha etkin rol oynadığı incelenmiştir.

³⁵² BOA., MVL., 667/44, 11 N 1280/19 Şubat 1864.

³⁵³ BOA., DH.MKT., 1984/87, 15 M 1310/9 Ağustos 1892.

³⁵⁴ BOA., Y.MTV., 173/23, 5 L 1315/15 Haziran 1888.

Osmanlı afet yönetimi konusunda 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca sürdürülen genel bir uygulama, büyük bir deprem haber alındığında merkezi hükümet tarafından deprem bölgesine üst düzey özel memurların görevlendirilmesi idi. 1851, 1883 ve 1899 depremlerini incelediğimizde, bu kişilerin afet yönetiminde üstlendiği yetkiler ve görevleri bakımından bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu durum, bu depremlerdeki afet yönetiminde merkezi ve mahalli hükümetlerden hangisinin daha etkin olduğunu ortaya koymaktadır.

Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) yaşanan, 1.000'in üzerinde binanın yıkıldığı 28 Şubat 1851 Fethiye depremi sonrasında padişahın irâdesi ile özel yetkili temsilciler olarak görevlendirilen ve bu sırada Rodos'ta bulunan Patrona Osman Paşa ile Tersane-i Âmireden Binbaşı Zühtü Bey 24 Mart 1851 tarihinde deprem bölgesine gelmişlerdir. Adı geçen iki yetkili, buranın idarecilerini de yanlarına alarak ertesi gün depremden hasar gören köylere giderek incelemelerde bulunmuşlar, hal ve hatırlarını sordukları depremzede Müslüman ve Hıristiyan halkın durumlarını merkezi hükümete bildirmişlerdir.³⁵⁵ Merkezi hükümet tarafından gönderilen yetkililerce gerçekleştirilen ziyaretin, Rodos'tan çok daha fazla hasara uğrayan Megri'ye 25 gün sonra yapılması, bu kişilerin buradaki afet yönetiminde pek etkilerinin olmadığını göstermektedir. Bu ziyaretin daha çok depremin verdiği hasarın boyutu ile halkın durumunu birinci elden görmek ve devletin afetzedelerin yanında olduğunu göstermek amaçlı olduğu söylenebilir.

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Osmanlı afet yönetimi konusunda çok önemli bir değişimin yaşanmaya başladığı görülmektedir. II. Abdülhamid'in özel politikasıyla ve Osmanlı Devleti'nin mali durumuyla yakından alakalı olan yeni uygulamalarla padişah ve merkezi hükümet, afet yönetiminde eskisinden çok daha etkili olmaya başlamıştır. Bu bağlamda merkezi hükümet tarafından tayin edilen yetkililer, ilk olarak II. Abdülhamid döneminde, "büyük bir deprem İstanbul'da duyulur duyulmaz" hemen deprem bölgesine gönderilmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki farklı bir uygulama

---

³⁵⁵Deprem bölgesinde görevlendirilen Patrona Osman Paşa ile Tersane-i Âmireden Binbaşı Zühtü Bey, yaptıkları tahkikat neticesinde depremzedelerin yardıma ihtiyaçları olduğunu bildirilmişlerdir. Bunun üzerine merkezi hükümet tarafından afetzedelerden yardıma muhtaç olanların isimlerinin ve ne kadar yardıma muhtaç olduklarının merkeze bildirilmesi istenmişse de deprem bölgesine ne oranda yardım yapıldığı bilinmemektedir. Ayrıca afetzede olan halkın durumu Meclis-i Vâlâda görüşülmüş ve vergilerinin bir yıl ertelenmesi kararı alınmıştır. *BOA.*, İ.MVL., 209/6790, 9 B 1267/10 Mayıs 1851; *BOA.*, İ.MVL., 211/6867, 25 B 1267/26 Mayıs 1851; *BOA.*, C.ML., 227/9483, 3 Ca 1268/24 Şubat 1852; *BOA.*, İ.MVL., 227/7790, 6 Ra 1268/30 Aralık 1851.

da depremlerin büyüklüğüne göre doktor, erzak, tıbbi malzeme, çadır gibi acil ihtiyaçların karşılanması için kısa süre içerisinde İstanbul'dan yardım gemilerinin yola çıkarılmasıdır. II. Abdülhamid'in afet yönetimine getirdiği yeniliklerden birisi de afetzedelerin iâşe ve iskânında görevlendirdiği yetkililerin yanı sıra deprem mahallerine yaverlerinin başkanlığında kendisini temsil eden özel ekipler görevlendirmeye başlamasıdır. Ayrıca ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde inceleneceği üzere, II. Abdülhamid döneminin afet yönetimi konusundaki en önemli girişimlerinden birisi de afetzedelerin ihtiyaçları için yapılan masrafların, iflas etmiş durumda olan devlet hazinesi yerine kendi himayesinde kurdurduğu “iane (yardım) komisyonları”ndan karşılanmaya başlamasıdır.

II. Abdülhamid, deprem mahalline gönderilecek erzak, çadır vs. acil ihtiyaç maddelerinin tedarik edilmesi için Şehremanetini (İstanbul Belediyesi) görevlendirmekteydi. Örneğin, 1883 Çeşme ve Urla depremi yaşandığında II. Abdülhamid, Tophaneden çok sayıda marangoz ile kereste yüklü özel bir vapuru yaverlerinden birisinin komutasında gönderdiği gibi, ayrıca 15.000 okka bisküvinin acil olarak gönderilmesi için emir vermiştir.³⁵⁶ Bununla birlikte merkezi hükümet tarafından görevlendirilen Şehremaneti, Aydın Valiliğinin isteği üzerine İstanbul'dan deprem mahaline afetzedelerin beş on günlük iâşesi için yeterli miktarda peksimet ve erzak, baraka yapımı için 100.000 tahta, 20.000 direk, yeterli miktarda marangoz tedarik ederek göndermiştir.³⁵⁷ Şehremanetinin bu vesileyle yaptığı bütün masraflar, eğer İstanbul'da bir yardım komisyonu kurulmuş ise buradan, aksi takdirde Dâhilîye Nezâreti bütçesinin, hesapta olmayan, umulmadık hadiseler için para tahsis edildiği “zuhurat kaleminden” karşılanmaktaydı.³⁵⁸

1899 depreminin yaşanmasından büyük üzüntü duyan Sultan II. Abdülhamid'in irâdesi ile afetzedelerin acil ihtiyaç ve zaruretlerini karşılayacak erzak ile yaralıların tedavisi için Mekteb-i Tıbbiye doktorlarından Tabib Mirliva (Tuğgeneral) Osman Beyin önderliğinde, özel bir sağlık heyeti ve 30.000 sandık tıbbi malzemeyle birlikte

³⁵⁶ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 44, 31 Ekim 1883.

³⁵⁷ Şehremanetinin Sadâret makamına hitaben kaleme aldığı 15 Kasım 1884 tarihli yazıdan anlaşıldığı üzere, İstanbul'dan deprem mahallerine gönderilen ihtiyaç maddeleri, bunların nakliyecileri ve marangozların yevmiye masraflarının toplamı 200.045 kuruşa ulaşmıştır. *BOA.*, İ.DH., 935/74061, 5 S 1302/24 Kasım 1884.

³⁵⁸ *BOA.*, İ.DH., 935/74061, 5 S 1302/24 Kasım 1884; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara, Aydın Kitabevi, 2006), 1191.

depremden sonraki günün akşamında İstanbul'dan yola çıkarılmıştır.³⁵⁹ 13 kişilik doktor ile birkaç cerrah ve eczacıdan oluşan bu sağlık heyeti 22 Eylül Cumartesi günü İzmir'e ulaşmıştır.³⁶⁰ Ayrıca II. Abdülhamid, gerektiği kadar asker çadırlarının Seraskerlik makamı tarafından gönderilmesi hususunda ferman buyurmuştur.³⁶¹

Sarayından ender olarak ayrılan ve payitaht İstanbul dışına hiç çıkmayan,³⁶² ancak çeşitli şekillerde tebaasıyla bağ kurmaya önem veren II. Abdülhamid, kendisini temsilen deprem mahallerine gönderdiği yaverlerinin başında bulunduğu özel ekip vasıtasıyla afetzede tebaasının devamlı arkasında olduğunu göstermiş ve onların kendisine olan bağlılığını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Kuşkusuz bu amaç, merkezi hükümet tarafından afetzedelerin iâşe ve iskânlarının sağlanması için görevlendirilen yetkililerin, halk nazarında padişahı temsil etmesi sebebiyle daha önceki dönemlerde sağlanmakta ise de II. Abdülhamid'in bu yetkililere ilaveten kendi özel hizmetinde olan kişileri göndermesinin, halkın padişaha olan bağlılığını kuvvetlendirmek için çok daha etkili bir yöntem olarak düşünüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda II. Abdülhamid, 1883 Çeşme ve Urla depreminin hemen sonra Yaverân-ı Hazreti Şehriyâriden Miralay Süleyman Bey ile Arif Efendi, Arif Bey, Talat Bey, Hacı Ahmet Efendi ve evkaf muhasebecisi İsmail Hakkı Efendiden oluşan ekibi deprem bölgesine göndermiştir.³⁶³ Afet yönetiminde ve çeşitli tedbirlerin alınmasında oldukça etkili olan Süleyman Bey ve ekibi, en az beş ay müddetle deprem bölgesinde görev yapmıştır.³⁶⁴

1899 Denizli-Aydın depreminden sonra ise II. Abdülhamid, Yaveran-ı Hazreti Şehriyâriden Ferik Şakir Paşa ve ekibini deprem mahallerine göndermiştir. Depremin üçüncü günü afet bölgesine ulaşan Ferik Şakir Paşa, kaza ve nahiyelerde yıkılan ve hasar gören evleri teftiş ederek gerekli tedbirlerin alınması konusunda emirler vermiştir.³⁶⁵ 21 Kasım 1899 tarihli *Ahenk* gazetesinde Ferik Şakir Paşanın Söke, Kuşadası ve Aydın'a gittiğinden bahsedilmektedir ki, bu onun teftiş faaliyetlerinin uzun

---

³⁵⁹ *İkdâm*, sayı 1874, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899; *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı 942, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899.

³⁶⁰ *Ahenk*, sayı 945, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

³⁶¹ *BOA.*, İ.HUS., 77/1317.Ca.45, 15 Ca 1317/21 Eylül 1899; *BOA.*, DH.MKT.PRK., 2211/41, 8 C 1317/14 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 942, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899; *İkdâm*, sayı 1876, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899.

³⁶² Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: YKY, 2007), 26.

³⁶³ *BOA.*, DH.MKT., 1343/12, 1 Ra 1301/31 Aralık 1883; *TNA.*, F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

³⁶⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1724, 3 Ca 1301/1 Mart 1884.

³⁶⁵ *Ahenk*, sayı 944-950, 18-25 Ca 1317/23-30 Eylül 1899.

süre devam ettiğini göstermektedir.³⁶⁶ Bu arada Şakir Paşadan başka, sağlık ekibiyle birlikte bulunan yaverlerden Binbaşı Nuri Bey ile Binbaşı Sadık Beyin de deprem bölgesinde görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.³⁶⁷

Padişahı temsilen, yaverlerin başkanlığında aylarca deprem bölgesinde kalan bu ekiplerin en önemli görevi ise ziyaret ettikleri her köyde veya kazada kendisini karşılayan kalabalığa Sultan II. Abdülhamid'in deprem nedeniyle afetzedelerin acılarını paylaştığını ve sıkıntılı dönemlerinde afetzedelere her türlü yardımın yapılacağına dair söz verdiğini belirtmek, onun şefkat dolu mesajını afetzedelere okumak olmuştur. 1883 depremi sonrasında Süleyman Beyin halka ilettiği bu mesajlar, hem halk nazarında padişahın ve devletin gücünü artırmanın, diğer bir ifadeyle “meşruiyetini ispatlamanın” önemli bir vasıtası olarak hem de Osmanlı Devleti'nde hükümdar-tebaa ilişkisi hakkında önemli ipuçları sunan bir kaynak olarak son derece önemlidir. Nitekim II. Abdülhamid'in bir hamî rolüyle tebaasını koruyup gözeterek onları bu zor zamanlarında ortada bırakmayacağını ifade eden bu mesajlarında, hükümdarın, tebaasını “Allah'ın bir emaneti” olarak algıladığını gösteren İslami anlayış açık bir şekilde görülmektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in bu mesajları ve yardımları, afetzede halk nazarında memnuniyet ve coşkuyla karşılanmıştır. Örneğin 1883 depreminden sonra Süleyman Beyin gittiği her köyde yaptığı konuşmalar afetzede halk tarafından büyük alkışlarla ve “Padişahım Çok Yaşa” sedalarıyla adeta törensel bir gösteriyle karşılık bulmuştur. Deprem bölgesinde bulunan *The Eastern Express* gazetesi muhabirinin ifadesiyle bu konuşmalar “afetzedelerin bezginlik hallerini ortadan kaldırmış, hatta bazılarının duygulanıp ağlamasına neden olmuştur.”³⁶⁸ Afetzedeler aynı duygu yoğunluğunu Süleyman Bey ve ekibinin padişah tarafından ihсан edilen paralar ile büyükelçi eşleri tarafından düzenlenen konser ve kermes hâsılatlarını dağıttığı sıralarda da yaşamışlardır.³⁶⁹ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi muhabirinin ifadesiyle “afetzede halk kendilerine yapılan yardımlara, özellikle de padişahın lütfüne mazhar olmaktan büyük moral bularak kendi felâket-i azîmelerini ferâmûş ederek (unutarak) cümlesi yek-dil ve yekzeban (Padişahım Çok Yaşa) sadâsını ufka yetiştirecek sûrette cehren (alenen,

³⁶⁶ *Ahenk*, sayı 994, 18 B 1317/21 Kasım 1899.

³⁶⁷ *BOA.*, Y.PRK.ASK., 154/104, 18 Ca 1317/24 Eylül 1899; *BOA.*, BEO., 1389/104143, 13 C 1317/19 Ekim 1899.

³⁶⁸ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-45, 24 Ekim-7 Kasım 1883.

³⁶⁹ *BOA.*, İ.DH., 897/71333, 21 Z 1300/23 Ekim 1883; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1636, 19 M 1301/20 Kasım 1883.

açıktan) tekrar itmişlerdir.”³⁷⁰ Deringil’in de ifade ettiği üzere, halkın bu türden davranışı ve sözleri, onlar için hem kendi duygularını hem de padişaha ve devlete bağlılıklarını ifade etmenin çok alışıldık bir yoludur.³⁷¹

II. Abdülhamid döneminde, büyük depremlerin yol açtığı yüklü miktarlardaki masrafların nereden karşılanacağı konusunda da önemli bir politika değişikliğine gidilmiş ya da gidilmek zorunda kalınmıştır. 19. yüzyılda gerek merkez hazinesinin, gerekse vilâyetlerin sürekli açık veren bütçelerinde beklenmedik harcamalar için büyük meblağlar ayrılmamaktaydı.³⁷² Bilindiği üzere, dış borçlarını zamanında ödeyemeyen Osmanlı Devleti, bu dönemde, 1875 yılında mali iflas bayrağını çekmiş ve bazı vergi gelirlerinin doğrudan tahsili için Düyûn-ı Umûmiye İdaresine yetki vermişti.³⁷³ Mali problemlerin yaşandığı böyle bir dönemde açıkta kalan binlerce afetzedenin belli bir süre iâşesinin sağlanması, başlarını sokacakları barakaların inşa edilmesi veya hasar gören evlerin tamiri için harcanacak büyük miktardaki meblağların her defasında hazineden karşılanması, Osmanlı maliyesi için ciddi bir finansman problemiydi. Büyük miktardaki bu masrafların devlet hazinesine ek bir yük getirdiği düşünüldüğünde, devletin mali durumunu daha da çıkmaza götüreceği muhakkaktı.

II. Abdülhamid’in, beklenmedik bir zamanda oluşan bu tür büyük masrafların devlet hazinesi haricinden karşılanmak üzere bulunduğu en etkili çare, kendi himayesinde kurduduğu “iane (yardım) komisyonları” vasıtasıyla afetzedeler için çok geniş kapsamlı bir yardım toplama faaliyeti içine girilmesi olmuştur. Nitekim 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarında Osmanlı coğrafyasında meydana gelen deprem, kıtlık, sel felaketi gibi birçok afetten sonra II. Abdülhamid’in sıklıkla başvurduğu bu yöntem sonucunda büyük miktarlarda yardım paraları toplanmış ve devlet hazinesinin zarar etmesi önlenmiştir. Bu komisyonların düzenledikleri yardım kampanyaları, afetin büyüklüğüne göre ya sadece İstanbul’da düzenlenmiş ya da bütün Osmanlı vilâyetlerinin dâhil edildiği çok geniş kapsamlı bir yardım seferberliğine dönüşmüştür. Bu iane komisyonları sadece yardım toplamakla kalmamış, aynı zamanda deprem bölgesine gönderilecek ihtiyaç maddelerinin tedariki ve naklinde de önemli vazifeler üstlenmiştir. Bu önemli işlevleri sayesinde Şehremanetinde kurulan yardım

³⁷⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1629, 10 M 1301/11 Kasım 1883.

³⁷¹ Deringil, *a.g.e.*, 39.

³⁷² Avcı, *a.g.m.*, 363.

³⁷³ Seyfettin Gürsel, “Osmanlı Dış Borçları”, Osmanlı, c. III, Ed. Güler Eren (Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 1999), 395-96.

komisyonları, büyük depremler sırasında yaşanan kriz ortamının aşılmasında önemli katkılar sağlamıştır.

II. Abdülhamid'in kurdurduğu yardım komisyonlarının maddi olarak en büyük katılımcısı ve destekçisi, padişahın kendisi ve aile fertleri olmuştur. Nitekim II. Abdülhamid her defasında bu komisyonlara yüklü miktarlarda yardımda bulunmuştur. Bu bağlamda 1881 Sakız ve Çeşme depreminden sonra padişahın kendisinden 1.500 lira, validesi, çocukları, hazinedarlarından 830 lira olmak üzere saraydan toplam 2.330 lira bağış yapılmıştır.³⁷⁴ 1883 Çeşme ve Urla depreminden sonra İstanbul'da bir yardım komisyonu kurulmamış ise de II. Abdülhamid, 2.500 lira ihsan etmiş ve bu parayı deprem bölgesine gönderdiği yaverlerinden Miralay Süleyman Bey vasıtasıyla afetzedeler halka adilane bir surette dağıttırmiştir.³⁷⁵ Buna ilaveten aynı depreme maruz kalan afetzedeler için büyükelçi eşleri tarafından düzenlenen konserde, bağışlarla birlikte elde edilen toplam 1959 liralık hâsılatın 500 lirası II. Abdülhamid tarafından depremedelere bağışlanmıştır. Böylece bu deprem için padişahın yaptığı bağış miktarı 3.000 lirayı bulmuştur.³⁷⁶ Ayrıca padişah, 1886-87 yıllarında Aydın (Karaburun), Konya, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Karesi vilâyetlerinin bazı yerlerinde meydana gelen deprem ile İzmit sancağına bağlı köylerden Arslanbey'de çıkan yangın nedeniyle Şehremanetinde kurulan komisyona 1.000 lira yardımda bulunmuştur.³⁷⁷ Sultan II. Abdülhamid'in 1894 İstanbul depreminde bağışta bulunduğu miktar, 500 lirası aile efradı için olmak üzere toplam 6.500 liradır.³⁷⁸ 1898 Balıkesir depreminde ise 500 lira ihsanda bulunmuştur.³⁷⁹ 1899 Denizli-Aydın depremi için bağışladığı rakamın miktarı ise 5.000 liradır. Padişah bu afeti duyunca önce 1.000 lira yardımda bulunarak afetzedelere dağıtılmasını ve gerekli ihtiyaçlarının karşılanmasını emretmiş,³⁸⁰ sonra, depremin verdiği hasarın büyüklüğünün anlaşılmasıyla 4.000 lira daha bağışlamıştır.³⁸¹ Görüldüğü üzere Sultan II. Abdülhamid, her büyük depremde önemli miktarda yaptığı yardımlarla tebaasının

³⁷⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 841, 13 Ca 1298/12 Nisan 1881.

³⁷⁵ *BOA.*, İ.DH., 897/71333, 21 Z 1300/23 Ekim 1883.

³⁷⁶ Bu paranın 25.000 kuruşu yüksek devlet görevlileri tarafından yapılan bağışlardan, geri kalan kısmı ise bilet satışlarından elde edilmiştir *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 47, 21 Kasım 1883; Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

³⁷⁷ *BOA.*, DH.MKT., 1402/42, 6 C 1304/2 Mart 1887.

³⁷⁸ Alkan, *a.g.m.*, 13.

³⁷⁹ Turan, *a.g.e.*, 58; Özbek, *a.g.e.*, 266.

³⁸⁰ *Ahenk*, sayı 943-951, 17-26 Ca 1317/22 Eylül-1 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6605, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899; *BOA.*, Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899; *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

³⁸¹ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

yanında olduğunu hissettirmiş, aynı zamanda devlet erkânı için güzel bir örnek teşkil etmiştir.

Düzenlenen yardım kampanyaları, padişahın ihsanı, afetzedelere dağıtılan paralar, afetzedelerin iâşe ve iskânlarının sağlanması gibi yapılan bütün faaliyetler, halk nazarında padişahın ve devletin gücünü artırmanın, diğer bir ifadeyle “meşruiyetini ispatlamanın” önemli bir vasıtası olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda önemli bir araç olarak işlev gören dönemin gazeteleri, padişahın ve onun devletinin halkın yardımına en kısa sürede nasıl yetiştiğinden özenle bahsetmişler ve bu nedenle devamlı surette padişaha övgüler düzerek, onun, bütün milletin dualarına nail olduğuna sık sık yer vermişlerdir. Örneğin Ocak 1896’da *The Levant Herald* gazetesi, padişahın Anadolu’nun bazı vilâyetlerinde Müslüman ve Gayrimüslimlere yardım dağıtmak üzere kendisinin başkanlığında bir yardım komisyonu kurduğundan bahsettikten sonra “bu durum Sultan’ın yufka yürekliliğinin ve her yerde bir fakir ve acı çeken birilerini görse onların acılarını paylaştığının bir kanıtıdır” diyerek onun, halkına karşı çok şefkatli bir hükümdar olduğunu vurgulamıştır.³⁸² Bu tür haberlerin de gösterdiği üzere, II. Abdülhamid, söz konusu yardım kampanyalarıyla, halkın refah ve huzuru konusunda son derece duyarlı bir hükümdar olduğunu göstermiştir. Ayrıca halkın nazarında böyle bir imajı pekiştirmek için başarılı bir politika izlemiştir. Diğer bir ifadeyle, sayıları giderek artan yardım kampanyaları, Nadir Özbek’in ifade ettiği üzere, II. Abdülhamid rejimine, “siyasi söylemini yığınlara ulaştırmak ve siyasi iktidarının meşruiyetini sağlamlaştırmak açısından son derece geniş imkânlar sağlamıştır.”³⁸³

Başka bir açıdan ele alacak olursak, bu yardım komisyonları ya da kampanyaları, halkın afetzedelere yardım etmelerine imkân sağlamıştır. Her ne kadar depremler insanlarda çok büyük kayıplara sebep olsa da deprem sonrasında yardım faaliyetlerinin, insanları, toplumları ve devletleri birbirine yakınlaştırmaya bir rol oynadığı, idarecilerle halkı bütünleştirdiği söylenebilir. Nitekim 1899 yılında Denizli ve Aydın’da deprem yaşandığında İzmir’de bulunan farklı milliyetten, dinden, dilden doktorlar yaralıları tedavi etmek amacıyla gönüllü olarak deprem bölgesine koşmuşlar; aynı şekilde farklı milliyetten, dinden, dilden birçok yardımsever insan da gerek aynı komisyon içinde birlikte faaliyet göstererek, gerekse ayrı ayrı komisyonlar kurarak afetzedeler için yardım toplamak amacıyla ellerinden gelen

³⁸² *The Levant Herald* Vol 16, sayı 2, 13 Ocak 1896.

³⁸³ Özbek, *a.g.e.*, 66.

gayreti göstermişlerdir. Edirne vilâyetinde kurulan karma yardım toplama komisyonu bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Örneğin, Edirne’de vilâyet defterdarının başkanlığında kurulan komisyonun, Meclis-i İdare-i Vilâyet azalarından Müftü Efendi, Bulgar Katolik Başpiskoposu Petkof Efendi, Miltyadi, Halfon, eski Ermeni murahhasa vekili Arsin Efendi, Nazmi Efendi ile Belediye Başkanı Dilaver Bey ve eşraftan Alâeddin Beyden oluştuğu görülmektedir.³⁸⁴

II. Abdülhamid dönemindeki yeni bir uygulama da depremzedelere iane (yardım) adı altında devlet memurlarının maaşlarından kesinti yapılmasıdır. Bu uygulama, 1999 Marmara depreminden sonra benzer bir şekilde halktan alınmaya başlanılan ve hâlâ da alınmakta olan zorunlu vergi mahiyetindeki uygulamaların ilk örneğidir. 19. yüzyılın son çeyreğinde zaman zaman başvuru olan bu türden uygulamayla ilk olarak 1880’li yıllarda karşılaşılmıştır. Örneğin Şehremanetinde kurulan komisyonun 1886-87’de Arslanbey yangınzedeleri ile Karaburun ve Elmalı depremzedeleri için başlattığı yardım kampanyası sırasında, bütün mülkiye ve askeriye memurlarının maaşlarından % 1’den az olmamak üzere kesintiye gidilmesi emredilmiştir.³⁸⁵ 1899 Denizli-Aydın depremi sonrasında da benzer bir uygulamaya gidildiği görülmektedir. Nitekim *İkdâm* gazetesinin haberine göre, Şehremaneti ve buraya bağlı dairelerde görev yapan memurların maaşlarından % 5 oranında kesintiye gidilerek depremzedeler için 600 liradan fazla para sağlanmış ve bu kesintinin diğer dairelere de teşmiline karar verilmiştir.³⁸⁶ Maaşlardan kesinti yoluyla toplanan ianenin, olağanüstü durumlarda memurlardan alınan bir vergi niteliğinde olduğu söylenebilir. Özbek’in ifadesiyle “burada geçen iane kelimesi doğrudan bir gönüllülük ifade etmese de, söz konusu ödeneğin en azından bir vergi olmadığı izlenimi oluşturmak işlevi taşıdığı düşünülebileceği gibi, bu tür terkiplerin genellikle geleneksel vergiler içerisinde yer almayan yeni vergileri meşrulaştırmak üzere kullanıldığı” söylenebilir.³⁸⁷

II. Abdülhamid dönemiyle birlikte başlatılan bir başka yenilik de, İstanbul’daki komisyonlardan bağımsız olarak, ilk defa depremin meydana geldiği yerler ile yakın çevresindeki vilâyet ve livalarda, vali ve mutasarrıfların başkanlığında resmi yardım komisyonlarının kurulmasıdır. Neredeyse hasara sebep olan bütün depremler sonrasında

³⁸⁴ *İkdâm*, sayı 1890-1895, 3-8 C 1317/8-13 Ekim 1899.

³⁸⁵ *BOA.*, Y.MTV., 24/66, 16 Ra 1304/12 Ocak 1887.

³⁸⁶ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

³⁸⁷ Özbek, *a.g.e.*, 256-57.

kurulan bu komisyonlar, özellikle küçük çaplı afetlerin yaralarını sarmak için uygun bir çözüm yolu olmuştur. Bu arada Sultan II. Abdülhamid'in daha önceki dönemlerde uygulanan bir teşvik politikasını devam ettirdiği, hatta çok daha ciddi bir şekilde uyguladığı söylenebilir. Bu bağlamda uygulanan politikalardan birisi küçük veya büyük yardım yapan herkesin isimlerinin yaptıkları yardım miktarıyla birlikte gazetelerde ilan edilmesidir.³⁸⁸

II. Abdülhamid döneminde görülen bir diğer önemli değişiklik de, daha önceki dönemlerde gördüğümüz sivil organizasyonlar tarafından kurulan yardım komisyonlarının ve düzenlenen yardım kampanyalarının sayısında büyük artış yaşanmasıdır.³⁸⁹ Özbek'in de vurguladığı üzere, Osmanlı tarihçiliğinde, "II. Abdülhamid rejiminin, gönüllü faaliyetlere, sivil girişimlere karşı yalnızca baskı ve engelleme politikası uyguladığı şeklindeki yaygın kanının tam tersine bu dönemde bu tür girişimlere karşı esnek bir politika izlenmiştir."³⁹⁰ Hatta bu tür faaliyetlerin Sultan II. Abdülhamid tarafından devamlı surette desteklendiği görülmektedir. 1883 Çeşme ve Urla depremi sonrasında büyükelçi eşlerinin İstanbul'da düzenlediği konser fikrinin padişahın çıkması ve bu organizasyonun maddi açıdan desteklemesi buna güzel bir örnektir.³⁹¹

1) 1883 ve 1889 Depremlerinde Afet Yönetimi

Bu dönemde, deprem İstanbul'da duyulur duyulmaz gerekli hazırlıkları yaparak hemen deprem bölgelerine gelen merkezi hükümetin tayin ettiği yetkililer, 1883 depreminde hem yardım organizasyonunun hem de evleri yıkılarak açıkta kalan afetzedelerin yerleştirileceği barakaların inşasının idaresini üstlenerek, mahalli idareye nispeten afet yönetiminde daha etkin olmuşlardır. Merkezi hükümetin tayin ettiği bu yetkililerin, çok daha büyük kayıplara yol açan 1899 depreminde, daha çok baraka inşası ve yıkılan evlerin tamirinin teftişi vazifesini üstlendikleri görülmektedir. Bu özel yetkili kişiler, uzun süre, özellikle de barakaların inşası tamamlanmadan deprem mahallerinden ayrılmamışlardır.³⁹² Bununla birlikte 1883 depreminin aksine 1899 depreminde ihtiyaç maddelerinin temini, sevkiyatı ve çok önemli tedbirlerin alınması

³⁸⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 841, 13 Ca 1298/12 Nisan 1881.

³⁸⁹ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 47, Vol 4 sayı 11, 21 Kasım 1883-12 Mart 1884.

³⁹⁰ Özbek, *a.g.e.*, 264.

³⁹¹ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 47, Vol 4 sayı 11, 21 Kasım 1883-12 Mart 1884.

³⁹² *BOA.*, A.MKT.MHM., 264/77, 7 Z 1279/26 Mayıs 1863.

hususlarında Aydın valisinin başkanlığında kurulan ve alt komisyonlarıyla organize bir şekilde çalışan *Komisyon-ı Umûmînin* afet yönetimini tamamıyla ele aldığı söylenebilir.

a) 1883 Depremi ve Afet Yönetimi

1883 Çeşme ve Urla depreminin hemen ardından İzmir askeri kumandanı Ferik Salih Paşanın merkezi hükümet tarafından afetzedelerin iskân ve iaşelerini sağlamak, sağlık problemlerini çözmek üzere görevlendirildiğini ve hemen vazifesine başladığını görmekteyiz.³⁹³ Aydın valisinin denetiminde ve onunla istişareli bir şekilde görev yapan Salih Paşa, yardım organizasyonunun idaresini üstlenmiş ve yardım dağıtım merkezi olarak depremden en çok etkilenen Reisdere köyünü seçmiştir. Reisdere'nin seçilmesinde buranın merkezi pozisyonu ve denize yakınlığı dikkate alınmıştır. İzmir, İstanbul ve çeşitli yerlerden gönderilen yardımlar ilk olarak Reisdere'ye gelmiş, burada Salih Paşanın başında bulunduğu Tevzî-i İânât (Yardım Dağıtma) Komisyonunun yaptığı organizasyon dâhilinde ihtiyaç hâsıl olan köylere dağıtılmıştır.³⁹⁴ Salih Paşaya, başında bulunduğu bu komisyonda Dr. İshak ve Dr. Mehmed Beyler yardım etmiştir. Ayrıca, vergi tahrir memuru Ali Efendi, bazı subaylar ve memurlar da maiyetinde görev yapmışlardır.³⁹⁵

Sağlık faaliyetleri genel itibariyle Salih Paşanın ekibinde bulunan iki askeri albay, Dr. İshak ve Dr. Mehmet Beyler tarafından yönetilmiştir. Yaralılar köylerde kurulan çadır veya baraka hastanelerde doktorlar ve asistanları tarafından tedavi edilmiştir. Padişahın özel temsilcisi Süleyman Bey de yanında götürdüğü bir doktor ve bir mühendis sayesinde bazı sağlık ve güvenlik tedbirleri almıştır. Nitekim afetzedeleri ziyareti sırasında ekibinde bulunan Doktor Erendiropoulos hasta ve yaralıların tedavisi için mesai harcarken, Süleyman Beyin kendisi de henüz çadırdaki tedavi edilen hastalar için bazı köylerde baraka hastaneler inşa ettirmiştir.

Güvenlik açısından, Süleyman Beyin ekibinde bulunan Mühendis Vítalis, içinde oturulmasının tehlikeli olup olmayacağını belirlemek için hasar gören birçok yapı üzerinde dikkatli bir inceleme gerçekleştirmiştir. Mühendisin raporu doğrultusunda depreme maruz kalan binaların derhal güçlendirilmesi ya da yıkılması kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan her şeyleri göçük altında kalan afetzedelerin enkazlara yanaşarak bazı

³⁹³ BOA., İ.DH., 897/71324, 22 Z 1300/24 Eylül 1883; TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 44-46, 31 Ekim-14 Kasım 1883.

³⁹⁴ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-46, 24-31 Ekim 1883.

³⁹⁵ BOA., DH.MKT., 1343/12, 1 Ra1301/31 Aralık 1883.

eşyalarını kurtarmaya kalkışmaları, güvenlik açısından tehlikeli bulunarak engellenmiştir.³⁹⁶

1883 Çeşme ve Urla depreminin hemen sonrasında dağıtımına başlanan aynı yardımlardan başka afetzede halka Süleyman Beyin koordinasyonunda üç defa para dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Padişahın ihsanı olan paralar ile Büyükelçi Eşleri Komisyonu tarafından toplanan paraların tek elden, Süleyman Beyin koordinasyonu ile bir düzen içinde dağıtılması, âdil bir paylaşırma açısından önem arz etmektedir.

Dağıtılan nakdi yardımlardan ilki Sultan II. Abdülhamid tarafından depremin akabinde ihsan edilen 2.500 lira civarındaki paradır.³⁹⁷ Bu para Süleyman Bey ve ekibinden oluşan komisyonun 4 Kasım'dan itibaren³⁹⁸ deprem mahallerine gerçekleştirdiği ikinci ziyarette 8-10 gün içinde dağıtılmıştır.

İkinci defada, Büyükelçi Eşleri Komitesinin düzenlediği konser hâsılatından elde edilen yardım paraları afetzedelere dağıtılmıştır. II. Abdülhamid, konserden elde edilen paraların afetzedelere dağıtılması için deprem mahalline komite adına özel bir temsilcinin gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Büyükelçi Eşleri Komitesi, bu iş için Bank-ı Osmanî Başkâtibi Mösyö La Fontaine'i seçmiş ve kendisine 193.000 kuruş teslim etmiştir. Bununla birlikte Londra Belediye Başkanı tarafından fakir afetzedelere dağıtılması amacıyla komiteye gönderilen 27.500 kuruş da La Fontaine henüz deprem bölgesinde iken kendisine ulaştırılmıştır. Ayrıca İzmir Yardım Komitesi de İzmir'de ve vilâyetin belli başlı kentlerinde topladığı toplam 21.000 kuruşu afetzedelere dağıtmak üzere La Fontaine'e teslim etmiştir. Bu rakamların toplamı olan 241.500 kuruşun tamamına yakını, Aralık ayının başlarında La Fontaine ve Miralay Süleyman Beyin başkanlığındaki komisyon tarafından dağıtılmıştır.³⁹⁹

Üçüncü defada ise Büyükelçi Eşleri Komitesinin 1883 yılının Kasım ayı içerisinde tertip ettiği kermesten elde edilen 300.000 kuruş civarındaki hâsılatın çok büyük bir kısmı afetzedelere dağıtılmıştır.⁴⁰⁰ Toplanan önemli miktardaki bu yardım

³⁹⁶ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-46, 24 Ekim-14 Kasım 1883.

³⁹⁷ *BOA.*, İ.DH., 897/71333, 21 Z 1300/23 Ekim 1883.

³⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1629, 10 M 1301/11 Kasım 1883.

³⁹⁹ İzmir yardım komitesi La Fontaine'e teslim ettiği 210.042 kuruşun yanı sıra tarafından yiyecek, elbise, mobilya ve inşaat malzemesi gibi ihtiyaç maddeleri de dağıtmıştır. *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 46-52, 14 Kasım-26 Aralık 1883.

⁴⁰⁰ *The Eastern Express* gazetesi kermesten elde edilen hâsılatı 332.299 kuruş gösterirken (*The Eastern Express*, Vol 3, sayı 52, 26 Aralık 1883; Vol 4, sayı 3, 16 Ocak 1884), Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarında bu miktar 300.000 kuruş olarak gösterilmektedir. *BOA.*, Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

parası afetzedelere hemen dağıtılmamıştır. Kermes hâsılatının hangi masraflar için kullanılacağı Miralay Süleyman Bey ile konser hâsılatını dağıtmak amacıyla daha önce deprem bölgesinde görevlendirilen Bank-ı Osmanî Başkâtibi Mösyö La Fontaine arasında yapılan istişarede kararlaştırılmıştır. Süleyman Beyin teklifiyle büyükelçi eşleri tarafından kurulan kermes hâsılatından elde edilen 300.000 kuruş ile daha sonra bu miktara ilave edilecek paraların uygun bir faizle bankaya yatırılması ve ilkbaharda evlerini inşa edemeyen afetzedeler için ev inşa etmek, fukaranın gıda ve elbise ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılması kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararın Büyükelçi Eşleri Komitesi ve padişah tarafından da uygun görülmesi üzerine kermesten elde edilen hâsılatın 270.000 kuruşu daha sonra kullanılmak üzere Bank-ı Osmanînin İzmir şubesine yatırılmıştır.⁴⁰¹

Kermes hâsılatı Miralay Süleyman Beyin başkanlığında, Büyükelçi Eşleri Komitesi üyelerinden biri olan M.P. Mercenier, İzmir Mutasarrıfı Rauf Bey, Talat Bey, Arif Bey, İzmir’de faaliyet gösteren Tithes Şirketinin müdürü Ali Efendiden oluşan altı kişilik bir komisyon tarafından 1884 yılının Şubat ayı içerisinde afetzedelere dağıtılmıştır. Kazalardaki köylere dağılmak suretiyle para dağıtım işlemini hızlandırmaya çalışan komisyon üyeleri, 13 Şubat 1884 tarihinde başladığı bu görevini ancak 11-12 gün içinde tamamlayabilmiştir.⁴⁰² Bank-ı Osmanîde bekletilen 270.000 kuruşluk kermes hâsılatından 260.000 kuruşunun, Merceiner’in de bulunduğu komisyona teslim edildiğini resmi yazışmalardan öğrenmekteyiz.⁴⁰³ Bu paranın haricinde, komisyon tarafından Merceiner’e 15.532 kuruş daha ulaştırılmıştır. Ayrıca komisyon tarafından afetzedelere 20.000 kuruş değerinde giyim eşyası dağıtılmıştır. Bu arada İzmir’de yabancılar tarafından kurulan komisyonun 2.940 kuruşu fakirlere dağıtılmak üzere Merceiner’e teslim etmiştir. Böylece Merceiner’in de dâhil bulunduğu komisyonun afetzedelere dağıttığı para ve eşyaların parasal değeri 298.472 kuruşa ulaşmıştır. *The Eastern Express* gazetesinde komitenin dağıttığı konser ve kermes hâsılatından elde edilen gelirin aşağıdaki tablolarda görülebileceği gibi hangi köylerde, kaç kişiye ve ne kadar miktarda dağıtıldığına yer verilmiştir. Ayrıca tabloda, padişahın ihsanı olan paradan kazaların payına toplam olarak ne kadar düştüğü gösterilmiştir.

⁴⁰¹ *The Eastern Express*, Vol 4, sayı 8, 20 Şubat 1884.

⁴⁰² *BOA.*, Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884; *The Eastern Express*, Vol 4, sayı 10, 5 Mart 1884; Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

⁴⁰³ *BOA.*, Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

Tablo 7: 1883 Depremi Sonrasında Çeşme, Urla ve Karaburun'da Nakdi Yardım Dağıtılan Köyler, Kişi Sayısı ve Paranın Miktarı⁴⁰⁴

ÇEŞME						
Yerleşim Birimi	Padişahın İhsanı		Konser Hâsılatı		Kermes Hâsılatı	
	Miktar (kr)		Kişi Sayısı	Miktar (kr)	Kişi Sayısı	Miktar (kr)
Alaçatı	Kazanın 14 yerleşim biriminde nakdi yardımda bulunulmuştur.		554	33.240	506	20.240
Ovacık			374	22.440	289	11.560
Reisdere			750	45.000	543	21.720
Germiyan			109	6.540	76	3.040
Karaköy			121	7.260	76	3.040
Zeytinli			105	6.300	81	3.240
Zeytinler			81	4.860	67	2.680
Birgi			247	14.820	191	7.640
Sıradamlar			225	13.500	178	7.120
Kadıovacık			100	6.000	63	2.520
İldırı			396	23.760	257	10.280
Çiftlik			176	352	176	7.040
Köste			143	286	143	5.720
Çeşmeköy			29	58	29	1.160
İlica		19	38	19	760	
Toplam	137.028 (7.212 mecdiye)		3.062	183.720	2.694	107.760
URLA						
Yerleşim Birimi	Padişahın İhsanı		Konser Hâsılatı		Kermes Hâsılatı	
	Kişi Sayısı	Miktar (kr)	Kişi	Miktar (kr)	Kişi Sayısı	Miktar (kr)
Urla			286	17.160	-	-
Gülbahçe			323	19.342	226	9.040
Özbek			44	2.640	144	5.760
Güvendik			24	1.440	73	2.920
Kocadere			20	1.200	53	2.120
Denizli			15	900	43	1.720
Kızılcıca			10	600	42	1.680
Devedere			10	600	23	920
Kuşçular			40	2.400	106	4.240
Sarıabdallar			45	2.726	99	3.960
Toplam	1.444	70.072 (3.688 mecdiye)	817	49.008	809	32.360
KARABURUN						
Yerleşim Birimi	Padişahın İhsanı		Kermes Hâsılatı			
	Miktar (kr)		Kişi Sayısı	Dağıtılan (kr)		
Deniz Kıran			32	1.280		
Küçük Bahçe			58	2.320		
Kara Reis			77	3.080		
Bozköy			38	1.520		
Yayla			25	1.000		
Haseki			50	2.000		
Salman			73	2.920		
Boşnak			48	1.920		
Boztepe			57	2.280		
Sarıncık			6	240		
Sazak (ve bağlı yerler)			382	15.280		
Mordoğan			454	18.160		
Toplam	45.182 (2.378 mecdiye)		1.300	52.000		

⁴⁰⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1636, 19 M 1301/20 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 52, 26 Aralık 1883; Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

Padişahın yaptığı bağış ile kermes hâsılatından elde edilen paralar Çeşme, Urla ve Karaburun kazalarındaki köylere dağıtılırken, konser hâsılatından elde edilen paralar sadece Çeşme ve Urla kazalarında dağıtılmıştır. Padişahın bağışladığı yaklaşık 250.000 kuruştan kaç afetzedeye ne oranda dağıtıldığı bilinmemektedir. Konser hâsılatından 25 yerleşim biriminde 3.879 afetzedeye 60'ar kuruştan 232.728 kuruş dağıtılmıştır. Kermes hâsılatından ise 36 yerleşim biriminde 5.936 kişiye 40'ar kuruştan 237.440 kuruş dağıtılmıştır. Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere kermes hâsılatından afetzedelerin her birine dağıtılan nakit miktarının az olduğu, ancak daha fazla yerleşim birimini ve afetzedeyi kapsadığı görülmektedir. Ayrıca kermes hâsılatının gösterildiği sütunlar incelendiğinde, Çeşme kazasındaki köylerde nakdi yardım dağıtılan kişilerin sayısında azalma, Urla'da ise genel itibarıyla bir artış yaşandığı fark edilir.

Ayrıca üçüncü yardım dağıtımında depremden zarar gören Alaçatı'daki Aghios Nicola Manastırına 34.800 kuruş (174 mecdiye) yardım edilmiştir. Bu arada Merceiner, İzmir'de İngilizler tarafından kurulan komisyonun başkanlığını yapan M.W. Heintz'den teslim aldığı 2.940 kuruşun 2.400 kuruşunu Çeşme'deki Rum topluluğunun depremde ağır hasar gören bir okulunun tamiri için tahsis etmiştir.⁴⁰⁵

Büyük bir yıkıma sebep olan depremlerde afet yönetiminde etkili olan bir diğer kişi de valilerdir. Nitekim deprem sonrasında ilk acil müdahale afetin yaşandığı mahalın idarecileri ile Aydın valisi tarafından yapılmakta ve afetzedelerin zaruri ihtiyaçları ilk olarak Aydın valisinin verdiği talimatlar doğrultusunda vilâyet yönetimi tarafından karşılanmaktaydı.

İstanbul'daki merkezi yönetimin emirleri doğrultusunda hareket eden Aydın valilerinin en önemli görevi, afetzedeler için gerekli olan her şeyi tespit etmek ve bunları bir şekilde tedarik ederek ihtiyaçlar ölçüsünde deprem mahallerine göndermekti. Aydın valileri, bu ihtiyaç maddelerinin bir kısmını İzmir'de kurdukları yardım komisyonu vasıtasıyla vilâyet dâhilinden tedarik etmekte, karşılayamadığı kısmı ise İstanbul'dan yani merkezi hükümetten talep etmekteydiler.⁴⁰⁶ Bu bağlamda 1883 Çeşme ve Urla depreminin hemen akabinde dönemin Aydın Valisi Naşid Paşa felaket bölgesine çadır, erzak ve tıbbi destek,⁴⁰⁷ daha sonra da barakaların inşasında gerekli kereste,

⁴⁰⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1636, 19 M 1301/20 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 52, 26 Aralık 1883; Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

⁴⁰⁶ *BOA.*, İ.DH., 935/74061, 5 S 1302/24 Kasım 1884.

⁴⁰⁷ *TNA.*, F.O., 78/3539; 195/1453, No. 43, 5 Kasım 1883.

kiremit, çinko gibi inşaat malzemelerini ve inşaat ustaları göndermiştir.⁴⁰⁸ Naşid Paşa ayrıca maiyetiyle birlikte felakete maruz kalan köylere giderek incelemelerde bulunmuş ve gerekli bütün düzenlemelerin yapılması için birtakım çalışmalar yapmıştır. Bu arada maiyet vapuruyla getirmiş olduğu ekme, peksimet, pirinç ile çadır ve tahtaları dolaştığı köylerde afetzedelere bizzat dağıtarak onlara moral vermeye çalışmıştır.⁴⁰⁹ Naşid Paşanın yaptığı önemli işlerden birisi de afetzedelere yardım toplamak için vilâyet merkezi İzmir’de kendi başkanlığında bir yardım komisyonu kurması ve önemli miktarlarda yardım toplaması olmuştur.⁴¹⁰

Netice itibariyle 1883 depremi sonrasında Osmanlı merkezi ve mahalli hükümetlerinin başarılı bir afet yönetimi örneği sergilediği söylenebilir. Bu arada afetzedelerin temel ihtiyaçlarının giderilerek, en kısa zamanda normal hayatlarına dönebilmeleri amacıyla merkezi hükümet tarafından görevlendirilen İzmir askeri kumandanı Ferik Salih Paşa, padişahın özel temsilcisi olarak görev yapan yaverlerden Miralay Süleyman Bey ve Aydın Valisi Naşid Paşanın birlikte ve uyum içerisinde görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu üst düzey yetkililerin görevleri dikkate alındığında askeri ve idari birimlerin birlikte hareket ettikleri sonucu çıkarılabilir. Bu arada Müslümanların yanı sıra Rumların, Ermenilerin ve Musevilerin de yaşadığı deprem bölgesinde, toplumları üzerindeki nüfuz sahibi olan dini liderler de devlet yetkilileriyle uyum içinde çalışarak onlara yardımcı olduklarını söyleyebiliriz.

1883 depreminde başarılı bir afet yönetimi sergilendiğini çeşitli kaynaklar da teyit etmektedir. Salih Paşanın, afetzedelerin yaralarını en kısa zamanda sarabilmek için kendisini vazifesine adanarak olağanüstü bir gayret gösterdiği birçok kişi tarafından fark edilmiş ve takdire şayan görülmüştür. Örneğin *Aydın* gazetesi, afetzedelerin iskânı konusunda bu derece hızlı bir şekilde hareket edilmesinin herkesi şaşırttığını belirtmiş, görevlilerin bu hususta gösterdiği gayretin takdire şayan bulduğunu kamuoyuyla paylaşmıştır.⁴¹¹ Ayrıca gerek İngiltere’nin İzmir konsolosu Dennis’in raporlarında ve gerekse gazetelerde Naşid Paşanın büyük bir hevesle afetzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesi için kapasitesinin çok üstünde bir enerji ve gayret gösterdiği vurgulanmıştır.

⁴⁰⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1651, 6 S 1301/7 Aralık 1883.

⁴⁰⁹ *TNA.*, F.O., 78/3539; 195/1453, No. 43, 5 Kasım 1883; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1629, 10 M 1301/11 Kasım 1883.

⁴¹⁰ *TNA.*, F.O., 78/3539; 195/1453, No. 43, 5 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-46, 24 Ekim-14 Kasım 1883.

⁴¹¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1625, 6 M 1301/7 Kasım 1883.

b) 1899 Depremi ve Afet Yönetimi

20 Eylül 1899 depremi meydana geldiğinde ilk tedbirler, merkezi hükümetin de emir buyurduğu doğrultuda, depremin yaşandığı liva, kaza ve nahiye idarelerince alınmaya çalışılmıştır. Bir taraftan göçük altında kalanlar kurtarılmaya çalışılırken, diğer taraftan evsiz kalan afetzedelerin beslenme ve barınma ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.⁴¹² Deprem sonrası arama kurtarma faaliyetlerinin, en az hasar gören yerlerden biri olan Aydın'da üçüncü gün itibariyle devam ettiği bilindiğinden, yıkıma uğrayan yerleşim birimlerinde çok daha uzun sürdüğü söylenebilir.⁴¹³ İngiliz yardım komisyonu üyesi Whittall, İngiliz konsolosuna gönderdiği raporunda, arama kurtarma faaliyetlerinde Türk askerlerinin büyük gayret gösterdiğine işaret ederek onlardan övgüyle bahsetmiştir: "Askerler yardımda pek göze çarpıyor. Bu büyük felakette onlar kendi ölümlerinin yaslarını, hastalıklarını ve yaralarını unuttular. Her birisi için kendi sıkıntılarında çok komşularının sıkıntıları daha önemli. Daha önce bunun bir benzerini hiç görmedim. Rum mahalleleri Türk kışlası gibi...." Aynı belgeler, afetlerin dini, dili, milliyeti olmadığını şu sözlerle çok güzel vurgulamaktadır: "Türklerden birisi, korkunç bir şekilde yaralanan bir Rum kadınına yardım etmek için acele etmekteydi. Bir Türk kadının fevkalade çabaları sonucunda Rum kadın için küçük bir barınak yapıldı. Ameliyat yapmayı bilen bir Rum kadını açık alanda çalışıyordu. Gelen bütün yaralıları temizliyor, sargılıyor ve kabiliyetleri ölçüsünde sayısız ihtiyaçları yerine getirmeye çalışıyordu."⁴¹⁴

İlk başlarda 1899 depreminin bu derece büyük olduğu ve ehemmiyeti kavranamamış, can kaybı ve oluşan hasar hakkında sağlıklı bilgilere ulaşamamıştır.⁴¹⁵ Nitekim depremin boyutunun ilk günlerde yeterince kavranmadığını gösteren belirtiler açık bir şekilde görülmektedir. Depreme ilişkin verilen ilk hasar ve can kaybı bilgileri bunu ispatlamaktadır. Örneğin depremin ertesi günü yazılan, 21 Eylül tarihli İngiliz konsolosluk raporunda ölü sayısının 300 civarında olduğundan bahsedilmektedir.⁴¹⁶ Başka bir örnek de Denizli taraflarından henüz yeterli bilgi alınamamakla birlikte Vali

⁴¹² *Ahenk*, sayı 942, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899.

⁴¹³ Sarayköy'de 22 Eylül sabahına kadar göçük altından çok sayıda ölü ve yaralı çıkarılmasına rağmen hâlâ birçok insanın olması nedeniyle bu tarih itibariyle ölü ya da yaralı arayışları aktif bir şekilde sürdürülmüştür. Yapılan arama kurtarma çalışmaları sonucunda Aydın'da depremin meydana gelmesinden tam otuz saat sonra enkaz altından iki Musevi canlı olarak kurtarılmıştır. *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

⁴¹⁴ *TNA.*, F.O. 195/2065, No. 68, 18 Ekim 1899.

⁴¹⁵ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴¹⁶ *TNA.*, F.O., 195/2065, No. 62, 21 Eylül 1899.

Kamil Paşanın 22 Eylül Cuma günü itibariyle ölü ve yaralıların toplam sayısının 1.000 civarında olduğunu Dâhilîye Nezâretine bildirmesidir. Bu rakam, depremde hayatını kaybeden veya yaralananların kesin sayısının ancak üçte ikisi oranındadır.⁴¹⁷ Ayrıca İzmir’den depremden bir gün sonra, Perşembe günü sabah treniyle yola çıkan doktordan ikisinin Aydın’a, ikisinin Nazilli’ye ve ikisinin de Denizli’ye gönderilmeleri depremin en şiddetli olarak Sarayköy ve civarında yaşandığının henüz fark edilemediğini gösterir.⁴¹⁸ Diğer taraftan Aydın Valisi Kamil Paşa, 24 Eylül 1899 tarihinde Dâhilîye Nezâretine yazdığı raporda kış gelmeden önce afetzedeler için 1.000’den fazla ev inşa edilmesi gerektiğini bildirmiştir ki,⁴¹⁹ belirttiği bu rakam yeniden inşa edilecek evlerin ancak beşte biri nispetindedir.⁴²⁰

Afetin büyüklüğünün kavranamamasında, deprem sırasında Denizli ve Aydın livalarındaki telgraf direklerinin yıkılması ve demiryolu hatlarının bozulması nedenleriyle yeterli iletişimin sağlanamaması önemli rol oynamıştır.⁴²¹ Nitekim Aydın Valisi Kamil Paşa, yukarıda belirtilen sebepler nedeniyle depremin üçüncü günü olan 22 Eylül’de Dâhilîye Nezâretine hitaben yazdığı yazıda, depreme maruz kalan yerleşim birimlerindeki can kaybı ve hasara dair resmi malumat alınmadığından yakınmıştır.⁴²²

Deprem, Aydın vilâyetinin merkezi olan İzmir’e ilk olarak bir saat sonra yani saat 05.00’te Aydın’dan demiryolları bürolarından bildirilmiştir.⁴²³ Depremin yaşandığı gün içerisinde, hasar gören yerlerin en batısında olan Aydın’dan birtakım bilgiler alınırken, buranın doğusunda bulunan Nazilli ve ötesinden doğrudan haber alınamamıştır.⁴²⁴ Aydın kazasından elde edilen bilgiler ve İstanbul yoluyla Denizli’den alınan bazı telgraflar üzerine afetzedelerin acil ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmalara başlanmıştır.⁴²⁵ Depremin ikinci gününde, Perşembe akşamı, demiryolu şirketinin telgrafi vasıtasıyla Nazilli ve Sarayköy’de meydana gelen hasarla ilgili haberler ulaşmıştır. Bu telgraflarda Nazilli kasabasında birçok binanın harap olduğu, burada enkaz altından 28 kişinin ölü, 30 kişinin yaralı olarak çıkarıldığı, en çok hasarın Sarayköy kazası ve Ortakçı köyünde meydana geldiği, Sarayköy’de o ana kadar enkaz

⁴¹⁷ BOA., DH.MKT.PRK., 2211/41, 8 C 1317/30 Ekim 1899.

⁴¹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607, 20 Ca 1317/25 Eylül 1899.

⁴¹⁹ BOA., İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 955, 1 C 1317/6 Ekim 1899.

⁴²⁰ *Ahenk*, sayı 1039, 11 N 1317/12 Ocak 1900; *The Levant Herald*, Vol 20, sayı 4, 22 Ocak 1900.

⁴²¹ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴²² BOA., DH.MKT.PRK., 2211/41, 8 C 1317/30 Ekim 1899.

⁴²³ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

⁴²⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6606, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

⁴²⁵ BOA., DH.MKT.PRK., 2211/41, 8 C 1317/14 Ekim 1899.

altından çıkarılan ölü sayısının 150'yi geçtiği, binaların 3/5'inin yıkıldığı ve kazaya bağlı köylerden birkaçının da çok büyük hasar gördüğüne dair bilgiler alınmıştır.⁴²⁶

Aydın Valisi Kamil Paşa depremi haber alır almaz Aydın Demiryolu Şirketine özel trenler hazırlanması emrini vermiş, ancak deprem hattı üzerinde oluşan yarıklar, çökme ve kabarmalar Aydın civarlarında demiryolu hatlarına da isabet ettiğinden tren Çarşamba günü işleyememiştir.⁴²⁷ Zemin düzleme çalışmaları sonucu depremin ikinci günü, 21 Eylül Perşembe sabahı valinin emriyle İzmir'den hareket eden ilk özel trenle yaralıları tedavi etmek üzere sağlık heyeti, gerekli miktarda tıbbi malzeme, çadır, erzak vs. malzemeler deprem bölgesine sevk edilmiştir.⁴²⁸ Vali Kamil Paşanın 22 Eylül 1899 Cuma günü Dâhilîye Nezâretine yazdığı yazıya göre, İzmir'den deprem bölgesine gönderilen doktor sayısı 20 idi.⁴²⁹

İzmir'de çeşitli hastanelerde görev yapan doktorlar depremin etkisini gösterdiği kazalara ve köylere dağılarak en kısa sürede yaralılara müdahale etmeye çalışmışlardır. Belediye doktorlarından Hüsnü, Abdurrahman ve İsak Toludani Beyler; Doktor Georgiades; valilikten aldığı yetki ile gerekli teçhizatını kendisi tedarik eden gönüllü doktor Daskalaki Efendi; İzmir'de faaliyet gösteren Araba Şirketinin gönderdiği şirket doktoru Abdurrahman Bey ve Eczacı Leonida'dan oluşan sağlık heyeti; İzmir doktorlarından İstavridis Sigalos ve Eczacı Atnaş Butüliyus Efendiler deprem mahallerine gitmişlerdir.⁴³⁰ Ayrıca İzmir'de misyonerlik faaliyeti yapmakta olan Yardımsever Kardeşler (Sisters of Charity) isimli kurumdan 10 rahibe depremde yaralananları tedavi etmek amacıyla Perşembe sabahı hareket eden ilk trenle Aydın taraflarına gitmişlerdir.⁴³¹

Depremden bir gün sonra, padişahın fermanıyla İstanbul'dan Yaveran-ı Hazret-i Padişahîden Binbaşı Nuri Beyin eşlik ettiği, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane emraz-ı hariciye öğretmeni Tabip Mirliva Osman Paşa başkanlığında yola çıkarılan 5 tabip, 3 eczacı ve 4 cerrahtan oluşan özel sağlık heyeti ise 23 Eylül Cumartesi günü İzmir'e ulaşarak

⁴²⁶ *Ahenk*, sayı 943, 17 Ca 1317/22 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607, 20 Ca 1317/25 Eylül 1899.

⁴²⁷ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴²⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6605-6606, 18-19 Ca 1317/23-24 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı 942, 16 Ca 1317/21 Eylül 1899; *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899.

⁴²⁹ *BOA.*, DH.MKT.PRK., 2211/41, 8 C 1317/14 Ekim 1899.

⁴³⁰ *Ahenk*, sayı 943-952, 17-28 Ca 1317/22 Eylül-3 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6617, 30 Ca 1317/5 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1877-1885, 19-27 Ca 1317/24 Eylül-2 Ekim 1899.

⁴³¹ *TNA.*, F.O.,195/2065, No:62, 21 Eylül 1899; *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6606, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

deprem bölgesine doğru hareket etmiştir.⁴³² Padişahın fermanından, bu sağlık heyetindeki doktorların 1899 Aralık'ının sonlarında vazifelerini tamamlayıp İstanbul'a döndükleri, deprem mahallerinde üç ay kadar vazife yaptıkları anlaşılmaktadır.⁴³³ Ayrıca 24 Eylül Pazar günü vilâyetin sıhhiye müfettişi, Dr. Abdurrahman, Georgiades ve Hüsnü Beyler iç bölgelere gitmek için İzmir'den ayrılmışlardır. Ayrıca St. Charalanbos Rum Hastanesi, masrafları hastane sandığından karşılanmak üzere doktorlarından Apustolof, İpokrat Arkir ve Polu Efendiler ile onların yardımcılarında oluşan bir sağlık heyetini Aydın'a göndermiştir.⁴³⁴

Deprem bölgelerinde baraka şeklinde inşa edilen seyyar hastaneler kurulmuştur. Hafif yaralılar evlerinde, ağır yaralılar ise hastanelerde tedavi edilmişlerdir. Nakli mümkün olan ağır yaralı hastalar trenle İzmir'deki hastanelere gönderilirken, nakli mümkün olmayanlar, deprem mahallerinde kurulan seyyar hastanelerde tedavi edilmişlerdir.⁴³⁵ Vilâyet sıhhiye müfettişliğinin raporuna göre, deprem mahallerinden tedavi edilmek üzere İzmir'e gönderilen toplam 65 yaralıdan 42'si İzmir Gurebâ, 21'i İngiliz (British Seamen's Hospital), 1'i Ermeni ve 1'i Musevi hastanelerine yatırılmıştır. 28 Ekim Cumartesi tarihi itibarıyla, bu yaralılardan 5'i hayatını kaybederken, 17'si uygulanan tedavi sonucu sağlığına kavuşarak memleketlerine dönmüştür. Aynı tarih itibarıyla diğer 43 yaralının tedavisine devam edildiği bildirilmiştir.⁴³⁶

Aydın Valisi Kamil Paşa, ilk olarak maiyetiyle birlikte depremin üçüncü günü, cuma namazından sonra özel bir trenle gittiği Aydın ve Nazilli'de incelemelerde bulunmuştur. Daha sonra da deprem mahallerine iki ziyaret gerçekleştiren Kamil Paşa ve maiyeti⁴³⁷ afetzedede halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Valinin bu ziyaretleri hakkında sayfalarında geniş yer ayırarak, bir anlamda yerel hükümetin sesi gibi işlev

---

⁴³² Bu sağlık heyetinde Tabib Kolağası Kazım, Operatör Adil, Cemal, Yüzbaşı Ahmed Cemal ve Fuad Beyler, Eczacı Kolağası Avram, Cerrah Kolağası Ahmed Şevki, Yüzbaşı Süleyman, Nuri, Musa Beyler ve Eczacı Yüzbaşı Ahmed Efendiler bulunmaktaydı. İstanbul'dan gönderilen sağlık heyetindeki doktorlar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Beylerbeyi, Haydarpaşa ve Maltepe Hastanelerinde görev yapmaktaydılar. *Ahenk*, sayı 945, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı, 982, 4 B 1317/7 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1924, 7 B 1317/10 Kasım 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6604, 17 Ca 1317/22 Eylül 1899.

⁴³³ *BOA.*, Y.EE., 149/109, 23 C 1317/29 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 1027, 26 Ş 1317/29 Aralık 1899.

⁴³⁴ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 41, 25 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899.

⁴³⁵ *İkdâm*, sayı 1880-1884, 22-26 Ca 1317/27 Eylül-1 Ekim 1899.

⁴³⁶ *Ahenk*, sayı 945-982, 19 Ca-14 B 1317/24 Eylül-7 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1912, 25 C 1317/31 Ekim 1899.

⁴³⁷ Kamil Paşaya ilk ziyaretinde Meclis-i İdare-i Vilâyet üyelerinden ve eşraftan Abdülkadir Paşa, Said Bey, mektûbi mümeyyizi Ahmet Refet Bey ve Gurebâ Hastanesi Baştabibi Mustafa Efendiler eşlik etmiştir. *Ahenk*, sayı 944-947, 18-22 Ca 1317/23-27 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607, 20 Ca 1317/25 Eylül 1899.

gören *Ahenk* gazetesi, Aydın istasyonuna vardıklarında Kamil Paşa ve maiyetini karşılayan erkek, kadın, çoluk çocuktan oluşan halkın, padişahın ihsan ve lütuflarına karşı minnet ve şükran duygularının bir delili olarak “Padişahım Çok Yaşa” nağmesini tekrar tekrar söyleyerek duada bulduklarından bahsetmektedir. Bu coşkulu karşılama töreninde halkın, devletin bir temsilcisi olarak Kamil Paşanın kişiliğinde kendilerine sahip çıkan padişaha bağlılığını ifade ettikleri söylenebilir.⁴³⁸ Yaklaşık üç hafta aralıklarla deprem mahalini teftişte bulunan Kamil Paşanın ziyaretlerinin hepsini de cuma gününe denk getirmesi tesadüf olmasa gerektir. Müslüman halk için mübarek addedilen, dini duygularının yoğun olarak yaşandığı bu günün seçilmesiyle idareciler ile halk arasındaki birlik ve beraberlik hasletlerinin artırılmak istendiği söylenebilir.

Kamil Paşa bu ziyaretinde, Aydın livası hükümet konağında Meclis-i İdare azası ve Rum metropolitleriyle alınacak tedbirler hakkında müzakerede bulunmuş, afetzede halkın hatırını sormuş, harabeleri gezmiş, enkaz altında kalan cesetlerin çıkarılması ve defni, yaralıların özenle tedavi edilmesi, deprem mahalinde tedavisi mümkün olamayanların İzmir’e sevki, vakit geçirilmeden afetzedelere çadır, erzak vs. dağıtılması hususlarında emirler vererek, gerekli bütün tedbirlerin süratle alınmasına çalışmıştır.⁴³⁹ Ayrıca Kamil Paşa, padişahın bağışladığı 1.000 liranın bir kısmını bu seyahatinde afetzedelere dağıtmıştır.⁴⁴⁰ Padişahın bağışladığı yardım parasının geri kalan kısmı ise afetzedelerin un, ekmek gibi temel ihtiyaçları ile açıkta kalan afetzedeler için yapılan barakaların inşaat masraflarının karşılanmasında kullanılmıştır.⁴⁴¹

Bu arada inşaat mühendisleri tarafından depremde hasar gören evlerin incelendiği görülmektedir. Bunda Aydın kazasında evleri depremde çeşitli derecelerde zarar gören bina sahiplerinin, evlerinde ikamet edip edemeyeceklerini bilmediklerinden, vilâyet merkezinden birkaç mühendis gönderilmesini talep etmelerinin önemli rolü olmuştur. Onların talepleri üzerine İzmir’den bir mühendisin gönderilmesine karar verilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde tehlikeli görülen evlerin yıkılarak halkın can güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu tür binaların yıkılmasında İzmir Belediyesinin

⁴³⁸ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴³⁹ Bu iki günlük ziyarette geceyi istasyonda tren içinde geçiren vali ertesi gün Nazilli’ye giderek buradaki harabeleri de gezdikten sonra İzmir’e dönmüştür. Bu ziyareti sırasında Kamil Paşa Sarayköy’e derhal 100 çuval un ve hububat gönderilmesini emretmiştir. Aydın’dan gönderilen ve ayrıca Sarayköy’de mevcut olan unların afetzedelere dağıtılması sırasında “*Padişahım çok yaşa*” nağmesi tekrar edilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴⁴⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6607, 20 Ca 1317/25 Eylül 1899.

⁴⁴¹ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

gönderdiği ameleler görev yapmıştır.⁴⁴² Aydın'daki 70 amele daha sonra Denizli'de tehlikeli durumda olan binaların yıkılmasında görev yapmıştır.⁴⁴³ Ayrıca *İkdâm* gazetesinin verdiği bilgilere göre, deprem mahallerinin ve afetzede halkın eşyalarının güvenliğini sağlamak amacıyla depremden etkilenmeyen yerlerden yeterli sayıda getirilecek askerlerin görevlendirilmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda liva mutasarrıfı Denizli'de hırsızlığın önünü almak için çarşının kapatılmasını emretmiştir.⁴⁴⁴

1899 Denizli-Aydın depreminde afet yönetimi, merkezi hükümet yetkililerine nazaran çok daha etkin olarak görev yaptığını belirttiğimiz, İzmir'de, Aydın Valisi Kamil Paşanın başkanlığında kurulan Komisyon-ı Umûmî tarafından sağlanmıştır.⁴⁴⁵ Devlet memurlarının yanı sıra yabancı ve yerli tüccarların da bulunduğu bu karma komisyon, Belediye Başkanı Hacı Eşref, Vilayet İdare Meclisi üyelerinden Abdülkadir, Ragıb ve İsak Paşalar, Uşakizâde Sadık Bey, Balyozzâde Matyus Efendi, Ispartalızâde Tekfor Efendi, Arabyan Karabet Efendi, Toramanoğlu Serakim Efendi, Bank-ı Osmanî Müdürü Mösyö Socyafi, Kredi Livne Bankası Müdürü Mösyö Gorgorlu, Bayraklı Mağazası sahibi Nesim Levi Efendi, Canbazoğlu Haralambo Efendi ve Akkaşoğlu Yorgi Efendiden oluşmuştur. Ayrıca İzmir'de bulunan her sınıftan itibarlı kimseler de komisyon toplantılarına davet edilmiştir.⁴⁴⁶ *İkdâm* gazetesinin 10 Ekim 1899 tarihli nüshasındaki habere göre, Komisyon-ı Umûmî üyeleri arasında Rum metropolithanesinde kurulan yardım komisyonunun 7 üyesi de katılmıştır. Diğer bir ifadeyle metropolithanede kurulan komisyon, Komisyon-ı Umûmîye dâhil edilmiştir.

⁴⁴² *İkdâm*, sayı 1880-1895, 22 Ca-8 C 1317/27 Eylül-13 Ekim 1899.

⁴⁴³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6618, 1 C 1317/6 Ekim 1899.

⁴⁴⁴ *İkdâm*, sayı 1882-1884, 24-26 Ca 1317/29 Eylül-1 Ekim 1899.

⁴⁴⁵ Yasemin Avcı 1899 depremi için "II. Abdülhamid'in emri ile yardım toplama kampanyalarını yürütmek, deprem bölgesinde afetle mücadele çalışmalarını organize etmek maksadıyla İstanbul Belediyesi bünyesinde bir yardım komisyonu ya da başka bir ifade ile 'kriz masası' kuruldu... bölgenin yeniden imarı için gerekli olan inşaat faaliyetlerinin organizasyonu bu komisyonun yetkisi altındaydı... Bütün bunlar yerel yönetimin afetle mücadelede çok fazla inisiyatif kullanmadığını göstermektedir" diyerek deprem sonrasında Aydın vilâyetinin merkezi İzmir'de vali başkanlığında kurulan Komisyon-ı Umûmî isimli, her yönüyle afetin yaralarını sarmaya çalışan komisyonunun faaliyetlerini görmezden geldiği açıktır. İstanbul'da Şehremanetinde kurulan komisyonun asıl maksadı yardım toplamaktır. Bununla beraber Aydın Valiliğinin ve İzmir'de kurulan Komisyon-ı Umûmînin istekleri doğrultusunda marangoz, yapıcı ustası ve inşaat malzemesi tedarik ederek deprem bölgesine göndermiştir. Deprem sonrası deprem mahalinde yapılan bütün organizasyon daha sonraki başlıklarda teşkilatı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi vereceğimiz Komisyon-ı Umûmî tarafından gerçekleştirilmiştir.

⁴⁴⁶ *Ahenk*, sayı 944-947, 18-22 Ca 1317/23-27 Eylül 1899; *BOA.*, BEO., 1374/103035, 15 Ca 1317/21 Eylül 1899; *BOA.*, DH.MKT., 2255/129, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

Komisyon-ı Umûmînin görevi, Aydın afetzedelerin kısa ve uzun vadedeki ihtiyaçlarını tespit ederek bunları tedarik etmek, vilâyet dâhilinde yardım toplamak, bu yardımlar ile evlerin inşaatında gerekli marangoz, duvarcı ustası ve inşaat malzemelerinin nereye ne miktarda gönderileceğini organize etmektir. Diğer bir ifadeyle, afetzedeler adına Aydın vilâyetine bağlı sancak ve kazalardan yardım toplayan komisyon, kendisinin topladığı ve İstanbul'dan gönderilen yardım paralarıyla afetzedelerin temel ihtiyaç maddelerini tedarik etmeye çalışmış, ihtiyaç sahiplerine nakdi yardım dağıtmış, evleri yıkılan afetzedeler için yeni evler inşa ederek veya tamirini sağlayarak onların yeniden iskânını sağlamıştır. Komisyon-ı Umûmîde toplanan paralar daha çok afetzede barakalarının inşasında gerekli kerestelerin satın alınmasında kullanılmıştır.⁴⁴⁷

Komisyon-ı Umûmînin yaptığı işlerden bir diğeri de deprem bölgesinde geçimlerini sağlamaktan aciz, yardıma muhtaç kimseleri tespit etmeye çalışmak olmuştur. Bu bağlamda muhtarlar tarafından gerekli tahkikatın yapılmasını ve bu tür kişilerin isimlerinin deftere kaydedilerek komisyona göndermeleri istenmiştir. İhtiyaç içinde olanlara, padişahın fermanı gereği mahalli hükümetler tarafından nüfuslarına göre her gün un, ekmeke, elbise ve başka gıdalar dağıtılmıştır.⁴⁴⁸ Mahalli hükümetlerin yanı sıra zengin hayırsever insanlardan da un, peksimet, para, çadır vs. dağıtanlar olmuştur.⁴⁴⁹

İlk toplantısını 25 Eylül tarihinde yapan Komisyon-ı Umûmî⁴⁵⁰ salı ve perşembe günlerinde saat 08.30'da başlamak üzere haftada iki defa toplanarak, afetzedelerin

⁴⁴⁷ *İkdâm*, sayı 1891-1917, 4 C-1 B 1317/9 Ekim-5 Kasım 1899.

⁴⁴⁸ *BOA, Y.PRK.AZJ.*, 39/75, 4 B 1317/8 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1880-1885, 22-27 Ca 1317/27 Eylül-2 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 966, 14 C 1317/19 Ekim 1899; *İkdâm* gazetesi depremden sonra Aydın vilâyetinde kıtlık meydana gelip gelmediği hususunda *Sabah* ve *Ahenk* gazeteleri arasında yaşanan bir polemikten bahsetmektedir. *Sabah* gazetesinin Aydın vilâyetinde deprem nedeniyle kıtlık yaşanmakta olduğunu iddia etmesi üzerine *Ahenk* gazetesi, depremin meydana getirdiği tahribatın Denizli ve Aydın sancaklarının bir kısmında olduğu, bu sancakların bazı kazaları ile İzmir, Saruhan ve Menteşe sancaklarında zarar ve ziyanın oluşmadığını belirtmiştir. Yazının devamında gazete, Aydın vilâyetinde kıtlıktan en küçük bir eser dahi olmadığını, sadece hasar meydana gelen yerlerin halkının bir süredir geçici darlık yaşadığını belirterek, hem hükümet hem de yardımsever halk tarafından depremzedeler için gerekli yardımın yapıldığından bahsetmiş ve bu gibi asılsız haberler yayınlamasından kaçınması gerektiği hususunda *Sabah* gazetesini ihtar edilmiştir. *İkdâm*, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

⁴⁴⁹ *İkdâm*, sayı 1880, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899; Diğer taraftan Sarayköy Kaza Kaymakamı Refet Bey ve hayırsever halktan bazı kişiler, birçok insanın sokaklarda kalması üzerine hemen yardım toplamaya başlamışlardır. Bu kişiler arasından Forbes ticarethanesinin müdürü Mösyö Markoviç 4 mecdiye ile en fazla yardımı yapan kişidir. Aynı zamanda Mösyö Markoviç, aile fertleriyle birlikte afetzedelere un dağıtmıştır. Mac Andros Kubus ticarethanesi tarafından 38 çadır ile 10 peksimet dağıtılmıştır. *İkdâm*, sayı 1906, 19 C 1317/25 Ekim 1899.

⁴⁵⁰ *Ahenk*, sayı 946, 21 Ca 1317/26 Eylül 1899.

barınma ihtiyacı başta olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması hususunda gerekli kararları almıştır. Komisyon-ı Umûmî, görevlerini “satın alma”, “yardım toplama”, “yardım dağıtım” ve “teftiş” gibi alt komisyonları aracılığıyla yürütmüştür.

Satın Alma Komisyonu, Komisyon-ı Umûmî üyelerinden Belediye Başkanı Hacı Eşref Paşa, Arabyan Karabet ve Canbazoğlu Haralambo Efendilerden oluşmaktaydı. Satın alma komisyonu üyeleri her gün toplanarak afetzedelere dağıtılacak eşya ve erzak ile inşa edilecek barakalar veya tamir edilecek binalar için İzmir’den tedarik edilmesi gereken malzemenin satın alınması, marangoz ve inşaat ustalarının sağlanması ve bunların deprem mahallerine sevk edilmesi işleriyle meşgul olmuşlardır. Komisyon tedarik ettiği eşya ve malzemeleri geciktirmeden peyderpey afetzedelere göndermeye özen göstermiştir.

Yardım Dağıtım Komisyonları, depremin büyük hasara sebep olduğu mahallerde kurulmuş olup, görevi, adından da anlaşılacağı üzere Komisyon-ı Umûmîden gönderilen yardımları afetzede halka adilane bir şekilde dağıtmaktı. Komisyon-ı Umûmî, kendi üyelerinin yanı sıra yardım dağıtım komisyonlarına o yerlerin rejî ve istasyon memurlarının da üye olarak tayin edilmesini kararlaştırmıştır.⁴⁵¹

İnşaat Komisyonları, yıkılan evlerin yerine yenilerinin inşası ve hasar gören evlerin tamirini sağlamak için deprem mahallerinde kurulmuşlardır. İnşaat halindeki binalara nezâret etmek için kurulan bu komisyonların başkanlığı ile kayıt ve muhasebe işlerini yerine getirmek için vilâyet maiyet memurlarından kişiler görevlendirmiştir. Komisyon-ı Umûmî, deprem mahallerinde görevlendirilen bu memurların fazla mesailerine karşılık aylık maaşlarına ek olarak 500 kuruş verilmesini kararlaştırmıştır.⁴⁵²

Teftiş Heyetleri, İstanbul’dan gönderilen Asım Beyin, Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Başkitâbetine gönderdiği rapora göre, inşaat komisyonlarının devam eden çalışmalarını denetlemek ve gerekli tedbirleri almak üzere kurulmuştur. Komisyon-ı Umûmîye bağlı olarak kurulan biri İzmir’de ve merkezi, ikisi seyyar olmak üzere üç teftiş heyeti görev yapmıştır. Bu seyyar heyetlerden birisi Aydın, diğeri Denizli sancağındaki inşaat faaliyetlerini denetlemiştir.⁴⁵³

⁴⁵¹ BOA., BEO., 1374/103035, 15 Ca 1317/21 Eylül 1899; DH.MKT., 2255/129, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

⁴⁵² Bu memurlardan Nazım Bey Karacasu’ya, Şevket Bey Yenipazar’a, Cemil Bey Kuyucak’a ve Fahri Bey Atça’ya tayin edilmişlerdir. *Ahenk*, sayı 972, 21 C 1317/26 Ekim 1899.

⁴⁵³ 12 Ekim 1899 tarihinde evlerin inşa edileceği görev yerlerine giderek çalışmalarına başlayan Denizli teftiş heyetinde İzmir Belediye Başkanı Yardımcısı Abdurrahman Efendi, Jandarma binbaşlarından

Yardım Toplama Komisyonları, Aydın vilâyetinin depremde etkilenmeyen liva, kaza ve nahiyelerinde kurulmuş olup, adından da anlaşılacağı üzere afetde halk için yardım toplamıştır. Bu komisyonlar, kazalarda genellikle idari birimin en üst yetkilisi olan kaymakam başkanlığında, kaza naibi, kaza meclis-i idare üyeleri, belediye başkanı ve bazı tüccarlardan oluşmaktaydı. Nahiyelerde ise nahiyeye müdürlerinin başkanlığında kurulmuşlardır.⁴⁵⁴

1899 Denizli-Aydın depreminden sonra padişahın irâdesi ile görevlendirilen Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyelerinden Asım Beyin görevi, afetde evlerinin acil bir şekilde yeniden inşasına nezâret etmektir.⁴⁵⁵ Asım Bey, 2 Kasım Perşembe günü İzmir'e gelerek görevine başlamış ve afetde barakalarının inşaatı süresince, yaklaşık altı ay boyunca Denizli'de ikamet etmiştir.⁴⁵⁶

2) Afetzedelerin İskânı

Deprem mahallerinde en fazla ihtiyaç hissedilen şey halkın sığınabileceği bir baraka, kulübe veya çadır olmuştur.⁴⁵⁷ Meydana gelebilecek şiddetli yağışlardan ve gecenin soğğundan korunmak için afetzedelerin başlarını sokabilecek bir yere ihtiyacı vardı. Barakaların inşası ve hasar gören evlerin tamiri için kısa zamanda binlerce marangoz ve yeterli miktarda kerestenin temin edilmesinin mümkün olmaması nedeniyle ilk başta afetzedeler devlet tarafından temin edilerek açık alanlarda kurulan çadırlar ile kilim, keçe veya kamıştan yapılmış kulübe tarzı barınaklarda uzun bir süre yaşamak mecburiyetinde kalmışlardır.⁴⁵⁸ Bununla birlikte depremin meydana geldiği yerleşim biriminin pozisyonunun afetzedelerin geçici olarak sığınmaları bakımından bazı avantajlar sağladığı görülmektedir. Bu cümleden olarak bağ, bahçe ve çiftliklerde

---

Mustafa Efendi ve Ödemiş Reji İdaresi eski müdürü Kramerik Efendi görev yapmıştır. Komisyon-ı Umûmî, 24 Ekim tarihinde gerçekleştirdiği toplantısında Aydın Demiryolu Komiser Yardımcısı Ali Beyi, Kasaba Demiryolu Komiseri Şemi Beyi ve Selvan Narin Efendiyi Aydın sancağı seyyar teftiş heyetinde görevlendirmiştir. *BOA.*, Y.PRK.AZJ., 39/75, 4 B 1317/8 Kasım 1899; *Ahenk*, sayı 960-971, 7-20 C 1317/12 Ekim-25 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1898-1907, 11-20 C 1317/17-25 Ekim 1899.

⁴⁵⁴ *Ahenk*, sayı 948-958, 23 Ca 5 C 1317/18 Eylül 10 Ekim 1899.

⁴⁵⁵ *BOA.*, İ.HUS., 77/1317.C.31, 19 C 1317/25 Ekim 1899; *BOA.*, DH.MKT., 2262/57, 21 C 1317/27 Ekim 1899; *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 45, 6 Kasım 1899.

⁴⁵⁶ Asım Beyin maaşı bir misli artırılmakla birlikte kendisine harcırah da verilmiştir. *BOA.*, Y.EE., 149/42, 19 C 1317/25 Ekim 1899; Sadrazam tarafından padişaha arz edilen yazıda, Asım Beyin 27 Nisan 1900 tarihi itibarıyla İstanbul'a dönmek için İzmir'de hazır beklediği bildirilmiştir. *BOA.*, Y.A.HUS., 405/104, 29 Z 1317/30 Nisan 1900; *Ahenk*, sayı, 980-982, 1-4 B 1317/4-7 Kasım 1899.

⁴⁵⁷ *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴⁵⁸ *BOA.*, A.MKT.UM., 51/95, 14 Ca 1267/17 Mart 1851; Y.PRK.AZJ., 39/75, 4 B 1317/8 Kasım 1899; *TNA.*, F.O., 195/2065, No 68, 18 Ekim 1899; *Ceride-i Havâdis*, sayı 528, 17 C 1287/19 Nisan 1851; *İkdâm*, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6617, 30 Ca 1317/5 Ekim 1899.

Resim 7: 1899, Aydın, Çadır Mevkii (İÜ.,NEK, 779/47-30)

bulunan kulübeler önemli bir barınak olmuştur. Bununla beraber 1851 Fethiye depreminde halkın bir kısmı çadırlara yerleştirilirken, büyük bir kısmı da limanda bulunan tüccar gemilerine sığınma imkânı bulmuştur.⁴⁵⁹ Başka bir örnek de 1899 depreminde sonra evlerine giremeyen Sultanhisar nahiyesi afetzedelerinin bir kısmının demiryolu istasyonunun loncası altında gecelemeleleridir.⁴⁶⁰ Aynı depremde Aydın kazası gibi daha az hasar gören bazı yerlerde ise afetzedelerin bir kısmı çadırların yanı sıra, hasar görmeyen evlere yerleştirilmiş, bir kısmı da geceleri tren istasyon memurlarının müsaadesiyle tren vagonlarında ve ambarlarında geçirmişlerdir.⁴⁶¹

a) Afetzedelerin Çadırlarda İskânı

Afet yönetimindeki yetkililerin en önemli görevlerinden birisi depremde evleri yıkılan afetzede ailelerin iskân ve iaşelerini sağlamaktır. Özellikle meydana gelen büyük

⁴⁵⁹ BOA., İ.DH., 231/13869, 27 Ca 1267/10 Mart 1851; *Ahenk*, sayı 948, 23 Ca 1317/28 Eylül 1899.

⁴⁶⁰ *Ahenk*, sayı 948, 23 Ca 1317/28 Eylül 1899.

⁴⁶¹ *İkdâm*, sayı 1880-1882, 22-24 Ca 1317/27-29 Eylül 1899.

depremler sonrasında artçı şokların çok sık ve uzun süre devam etmesi, evleri yıkılmayan ailelerin de evlerine girmekten korkmalarına ve geceyi dışarıda geçirmelerine sebep olmuştur. Bu durum, açıkta kalanların sayısının artması demek olduğundan afetzedede halkın barınma ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanmasını daha da zorlaştırmıştır.

Deprem sonrasında en çok sıkıntı çekilen şeylerin başında, afetzedelerin başlarını sokabileceği yeterli miktarda çadır idi. Çadırlar ilk olarak deprem mahaline yakın askeri birliklerden temin edilmeye çalışılmaktaydı. Padişah 1883 ve 1899 depremlerinde olduğu gibi, çok büyük depremleri haber aldığı anda, deprem mahallerine yakın olan askeri birliklerin ambarlarından acil olarak çadır gönderilmesi için Seraskerlik makamına ferman buyurmuştur.⁴⁶²

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan hasar verici birçok deprem sonrasında afetzedelerin bir müddet çadırlarda barınmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Bu bağlamda 1851 Fethiye depreminde artçı şokların depremden sonraki günlerde sık bir şekilde ve şiddetli olarak devam etmesi nedeniyle evleri yıkılmayan afetzedede halkın dahi uzun süre dışarıda gecelediği anlaşılmaktadır. Nitekim 17 Mart tarihli bir mazbatada belirtildiği üzere ana sarsıntının meydana geldiği 28 Şubat tarihinden itibaren her gün defalarca artçı sarsıntının yaşanması nedeniyle afetzedede halk canlarının selameti için binaların bulunduğu yerlerden uzaklaşmış, kırlarda ve açık meydanı olan yerlerde kilim ve keçeden kurdukları kulübelere yerleşmiştir.⁴⁶³ Ayrıca Fethiye’de halkın bir kısmı çadırlara yerleştirilirken büyük kısmı da limanda bulunan tüccar gemilerine sığınmıştır.⁴⁶⁴ Bu arada 19 Nisan 1851 tarihli *Ceride-i Havâdis* gazetesinde, görevli memurların kırlarda çadırlarda yaşamak zorunda kalan afetzedede halka yardımda bulunduğunun belirtilmesinden yola çıkarak, afetzedede halkın uzun bir süre, en az bir buçuk ay çadırlarda yaşadığı söylenebilir.⁴⁶⁵

---

⁴⁶² BOA., İ.DH., 897/71333, 21 Z 1300/23 Ekim 1883; Dâhilîye Nezâretinden yazılan yazıda Çeşme ve Urla depreminden sonra afetzedeler tarafından kullanılan çadırların halktan geri alınarak telsim edildiği, ancak çok yıpranıp yırtıldığı, bu nedenle askeri idarece kabul edilmediği Aydın vilâyetine bildirilmiştir. Askeriye ile yapılan müzakere neticesinde her bir çadır için 524 kuruşun mahalli hükümetçe askeriyeye ödenmesinin kararlaştırıldığı 8 Ekim 1884 tarihli yazıda bildirilmiştir. BOA., DH.MKT., 1347/100, 22 L 1302/4 Ağustos 1885.

⁴⁶³ BOA., A.MKT.UM., 51/95, 95, 14 Ca 1267/17 Mart 1851; *Ceride-i Havâdis*, sayı 528, 17 C 1287/19 Nisan 1851.

⁴⁶⁴ BOA., İ.DH., 231/13869, 27 Ca 1267/10 Mart 1851

⁴⁶⁵ *Ceride-i Havâdis*, sayı 528, 17 C 1287/19 Nisan 1851.

1863 yılındaki depremde tamamen harabeye dönen ve 9 kayıp veren Datça kazasının Eleki köyündeki halkın tamamı, köy dışında kilim ve keçeden yaptıkları çadırlara yerleşmiştir. Buradan açıkta kalan köy sakinlerinin barınaklarını kendileri kurdukları anlaşılmaktadır.⁴⁶⁶ Aydın Valiliği 40 evin yıkıldığı 1867 depreminde Foça'ya;⁴⁶⁷ 1869 yılında Ula'ya çadırlar göndermiştir.⁴⁶⁸ 6 Mart 1890 tarihinde Bodrum'da yaşanan depremde çok büyük bir hasar meydana gelmemiş ise de halkın tamamı evlerine girmekten çekinerek kenti terk etmiş ve havalar soğuk olmasına rağmen belli bir zaman kırlarda gecelemiştir. Bu nedenle kaza kaymakamı, soğuktan büyük sıkıntı çeken afetzedelerin çadırlara yerleştirilmesi için vilâyet merkezi İzmir'den yardım istemiştir.⁴⁶⁹

The Levant Herald gazetesinin haberine göre 70 kişinin açıkta kaldığı 1894 Çine depreminden sonra afetzedelerin yerleştirilmesi için vilâyet merkezinden çok sayıda jandarma gönderilmiştir.⁴⁷⁰ Vilâyet merkezinden Aydın Mutasarrıflığına gönderilen tebligatta afetzedelerin yerleştirilmesi ve zaruri ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiştir. Aydın Vilâyeti Tahrirat Müdürü İsmail Efendi ve Jandarma Binbaşısı Arif Efendi, Çine kaymakamı ile beraber depremden etkilenen köylere giderek açıkta kalanların iskânını sağlamışlardır. *Hizmet* gazetesinin haberine göre, depremden 10 gün sonra, yani 20 Ocak 1894 tarihinde, birkaç köyde yıkıldığı ya da büyük oranda hasar gördüğü belirtilen 45 binanın yeniden inşasına ya da tamirine başlanmıştır.⁴⁷¹

19 Ağustos 1895 Aydın depreminin artçı sarsıntılarında duyulan korkudan dolayı afetzedeler bir iki hafta evlerine giremeyerek dışarıda sabahlamışlardır. Nitekim 24 Ağustos'ta İzmir'den *The Levant Herald* gazetesine gönderilen bir mektupta Aydın, Nazilli, Ödemiş gibi kentlerde halkın açık alanda gecelemekte oldukları bildirilmiştir.⁴⁷² Köşk afetzedeleri de belli bir süre sokaklarda ve meydanlarda gecelemişlerdir. Bu nedenle *Ahenk* gazetesi "Aydın Mutasarrıflığının 15 adet çadır kurdurarak afetzede halkı gündüzün sıcağından ve gecenin soğuğundan korumaya çalıştığını" bildirmektedir.⁴⁷³ Bu depremden üç ay kadar sonra, 14 Kasım 1895 meydana gelen

⁴⁶⁶BOA., A.MKT.MHM., 264/77, 7 Z 1279/26 Mayıs 1863.

⁴⁶⁷ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 610-615, 5-12 Za 1283/11-18 Mart 1867.

⁴⁶⁸ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 1301, 17 N 11276/20 Ocak 1869.

⁴⁶⁹ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 10, 10 Mart 1890.

⁴⁷⁰ *The Levant Herald*, Vol 14, sayı 3, 15 Ocak 1894.

⁴⁷¹ *Hizmet*, sayı 722, 13 B 1311/20 Ocak 1894.

⁴⁷² *The Levant Herald*, Vol 15, sayı 35, 2 Eylül 1895.

⁴⁷³ *Ahenk*, sayı 51, 5 Ra 1313/26 Ağustos 1895.

Bergama depreminde evleri yıkılan afetzedeler de açıkta kalmıştır. Bunun üzerine Aydın Valisi Kamil Paşa, vilâyet merkezi İzmir'den gönderdiği yetkililer ve 30 kadar çadır ile açıkta kalan afetzedelerin barınmalarını sağlamaya, ayrıca diğer ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır.⁴⁷⁴

Aralık 1897 Denizli depreminin ardından artçı şokların devam etmesi nedeniyle 20 Ocak 1898 tarihinde bile halkın panik içinde olduğu ve soğuk havaya rağmen çadırlarda yatmakta olduğu bildirilmiştir.⁴⁷⁵ Benzer şekilde 23 Şubat 1898 Sarayköy ve Denizli depreminden sonra da halkın belli bir süre evlerine dönemeyerek çadırlarda gecelediği *Ahenk* gazetesinin haberlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁷⁶

b) Çadır Temininde Yaşanan Sıkıntılar

Aydın vilâyetinde meydana gelen büyük depremlerin bir kısmında çadır temininde sıkıntı yaşanmıştır. Bu nedenle depreme maruz kalan afetzedelerin çilesi yaşadıkları afetle bitmemiş ve henüz depremde kaybettiklerinin acısını atlatamadan başka zorluklarla birlikte yaşamaya mahkûm olmuşlardır. Öyle ki evleri yıkılarak açıkta kalan afetzedelerden başlarını sokacak yer bulamayanların bir kısmı soğuk ve hastalık gibi birtakım sıkıntılara maruz kalmıştır. Aydın vilâyetinde özellikle 1880, 1883 ve 1899 yıllarında meydana gelen depremlerde çadır sıkıntısının yaşandığı anlaşılmaktadır.

29 Haziran 1880 Menemen depreminde açıkta kalan afetzedeler, temin edilmeye çalışılan 200 çadıra yerleştirilmek istenmişse de çadır tedarikinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle bu mümkün olmamıştır. Nitekim dönemin Aydın Valisi Ahmed Hamdi Bey, Dâhilîye Nezâretinden defalarca ve ısrarla çadır talebinde bulunmuş, ancak merkezi hükümetin ilgisizliği ve işi savsaklaması nedeniyle bir sonuç alamamıştır. Aydın valisi ilk olarak 1 Ağustos 1880 tarihinde, açıkta kalan afetzedelerin barınmaları için gerekli çadırların buradaki kışladan temininin mümkün olmadığını belirterek, Dâhilîye Nezâretinden 200 adet çadır talep etmiştir. Dâhilîye Nezâretine gönderdiği 11 Ağustos tarihli ikinci yazısında ise Menemen devam eden artçı sarsıntıların çadıra olan ihtiyacı artırdığının altını çizmiş ve 1 Ağustos'ta talep edilen, ancak henüz gelmeyen 200 çadırın gönderilmesini yeniden ıstırham etmiştir.⁴⁷⁷ Ancak istenilen çadırların yine

⁴⁷⁴ *Ahenk*, sayı 75, 1 C 1313/18 Kasım 1895.

⁴⁷⁵ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 1, 3 Ocak 1898.

⁴⁷⁶ *Ahenk*, sayı 474, 5 L 1315/27 Şubat 1898.

⁴⁷⁷ *BOA.*, ŞD., 612/48, 4 M 1298/7 Aralık 1880.

gelmemesi ve afetzedelerden hastalığa yakalananların olması üzerine Aydın Valiliği, 30 Ağustos 1880 tarihinde talebini yenilemiştir.⁴⁷⁸

Afetzedelerin hasta olmadan selamete çıkarmak için ısrarla çadır talebinde bulunan Aydın Valiliğinin yanı sıra aynı tarihlerde vilâyetin resmi gazetesi *Aydın* da merkezi hükümete bu yönde çağrıda bulunarak afetzedelerin düşüncelerine tercüman olmaya çalışmıştır. Nitekim *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre *Aydın* gazetesi, 31 Ağustos tarihli sayısında havaların giderek soğuduğunu ve gönderilmeyen çadırların biran evvel sevk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁷⁹

Yılan hikâyesine dönen çadır probleminin ileriki tarihlerde Şûrâ-yı Devlete yansıdığı, ancak buradan da olumlu bir sonuç çıkmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Aydın Valiliğinin 1 Ağustos tarihli telgrafı üzerine Harbiye Nezâretiyle cereyan eden yazışmalara dair tezkere, Şûrâ-yı Devlete havale edilmiş ve 23 Ekim 1880 tarihinde Dâhilîye Dairesinde okunmuştur. Harbiye Nezâretinin cevabı, mevcut çadırların en çok ihtiyacı bulunan asâkir-i şahane alay taburlarına verilmesi nedeniyle depolarda çadır bulunmadığı ve bu sırada çadır imalinin de yapılmadığı yönündedir. Neticede 2 Aralık 1880 tarihinde Dâhilîye Nezâretinden Aydın Valiliğine hitaben yazılan yazıda, bahsi geçen çadırların gönderilmesinin mümkün olmadığının anlaşıldığı, bu yazışmalar esnasında hayli zaman geçmesi hasebiyle afetzedelerden birçoğunun yerleştirildiğinin ümit edildiği ve iskân olunamamış olanların kışın yaklaşması yönü dikkate alınarak bir an evvel mahallince yerleştirilmelerinin gerekliliği bildirilmiştir.⁴⁸⁰

1890 Kuşadası depreminde evleri yıkılan veya oturulması tehlikeli hale gelerek açıkta kalan afetzede halkın barınması için de askeriyeden çadır alınmasının mümkün olmadığından bahsedilmiştir. Bu nedenle ihtiyaç hâsıl olan 40-50 çadırın İstanbul'dan acil bir şekilde gönderilmesi ya da 50 adet tahta barakanın inşa edilmesi talep edilmiştir. Nitekim çadır gönderilmesi yerine baraka inşasına karar verildiğini, gerekli masrafın Aydın Valiliği tarafından daha sonra toplanacak yardım paralarından ödenmesi şartıyla mal sandığından⁴⁸¹ karşılanmasına müsaade edilmesinden anlamaktayız.⁴⁸²

⁴⁷⁸ BOA., DH.MKT., 1332/74, 24 N 1297/30 Ağustos 1880.

⁴⁷⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 668, 25 N 97/31 Ağustos 1880.

⁴⁸⁰ BOA., ŞD., 612/48, 4 M 1298/7 Aralık 1880.

⁴⁸¹ Mal sandıkları, II. Mahmud döneminde sancak giderlerinin tek elden karşılanmasının sağlanması amacıyla oluşturulmuştur. Toplanan bütün hazine gelirlerini mal sandığında birikiyor ve gerektiğinde harcamalar buradan yapılıyordu. Bütün memurlara maaş bağlanmış ve bu maaşlar mal sandığında biriken eyalet vergilerinden karşılanmış, artan para hazineye gönderilmiştir. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: TTK, 1997), 230-231.

Menemen depremi için çadır konusunun Şûrâ-yı Devlette görüşüldüğü 23 Ekim itibariyle, 29 Haziran'da yaşanan depremin üzerinden yaklaşık dört ayın geçtiği görülmektedir ki bu durum dönemin merkezi hükümeti adına büyük bir ihmal veya vurdumduymazlık örneği olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu ilgisizliğin daha önce padişahın temsilcilerini coşkuyla karşıladığını belirttiğimiz afetzede halkta umutsuzluğa, yöneticilerin şahsında devlete ve padişaha karşı güvensizlik ortamının doğmasına; bir meşruiyet bunalımına yol açtığı söylenebilir. Diğer taraftan Aydın Valiliği tarafından iki deprem için istenilen çadırların sırasıyla sadece 200 ve 50 adet olduğu dikkate alındığında, büyük depremlerde afetzedelerin onlarca, yüzlerce katını iskân eden devlet açısından acziyetten öte, daha çok ihmal olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Benzer şekilde bundan daha büyük 1883 ve 1899 depremlerinde de açıkta kalan afetzedelerin beslenmesinden çok, barındırılmalarında zorluk yaşandığı görülmektedir. Ancak bu sefer ihmalden ziyade çadır ihtiyacının fazlalığı problemin asıl sebebidir.

Nitekim her iki depremde yaşandığı üzere, açıkta kalan binlerce afetzede halkın hepsini, özellikle depremden sonraki ilk günlerde sınırlı sayıda tedarik edilen çadırlara yerleştirmek mümkün olmamıştır. Bu durum, Menemen ve Kuşadası depremlerindekinden farklı olarak açıkta kalan afetzedelerin sayısına paralel bir şekilde çok daha fazla çadır ihtiyacının hâsıl olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü her iki depremde de Aydın vilâyetindeki askeri birliklerde bulunan çadırlar yetersiz kalmış ve merkezi hükümet vasıtasıyla her yerden çadır temini yoluna gidilmiştir. Açıkta kalan afetzedelerin sayısının çok fazla olması ve ülkenin dört bir tarafından gelen çadırların deprem bölgesine naklinin vakit alması, bu depremlerde yaşanan çadır sıkıntısının en önemli sebepleri arasındadır.

1883 Çeşme ve Urla depreminde açıkta kalan 25-30.000 afetzedenin hepsini sınırlı sayıda tedarik edilen çadırlara yerleştirmenin mümkün olmaması nedeniyle bu hususta birtakım sıkıntıların çıktığı ve afetzedelerin birkaç geceyi dışarıda geçirdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim *Eastern Express* gazetesi muhabiri 24 Ekim itibariyle yani depremden dokuz gün sonra afet mahallinde erzakın bol olduğunu, ancak hâlâ az olan çadırların teminine ve barakaların inşasına çalışıldığını bildirmektedir. Aynı gazete ayrıca 1883 depreminden sonraki ilk günlerde kadınların ve çocukların bile barınaktan

---

⁴⁸² BOA., İ.MMS., 117/5025, 20 Ca 1308/1 Ocak 1891.

yoksun olduğundan, hatta birkaç kadının üzerlerine bir örtü dahi örtülemediği dehşetli yoksunluk şartları içerisinde doğum yaptığından bahsetmiştir.⁴⁸³

Aydın valisinin Dâhilîye Nezâretine çektiği telgraftan anlaşıldığı üzere, 29 Ekim 1883 tarihine kadar deprem bölgesine vilâyet merkezi İzmir'den 517, Yunan hükümeti tarafından 193 çadır gönderilmiştir. Yunan hükümetinin çadır göndermesinden de anlaşılacağı ve yardım faaliyetleri başlığında daha net bir şekilde görülebileceği üzere, yabancıların depremzedelere ilgisinin, yardım faaliyetlerine uluslararası bir nitelik kazandırdığı söylenebilir.⁴⁸⁴

Aydın valisinin deprem mahaline gönderildiğini belirttiği toplam 700 civarındaki çadırın bütün afetzedelere yetmeyeceği açıktır. Bir çadıra kaç kişinin yerleştirildiği bilinmemekle birlikte, 10 kişinin yerleştirildiğini düşündüğümüzde bile belirtilen miktardaki çadırlarda ancak 7.000 kişi iskân edilebilirdi. Bu durum, uzun süre açıkta kalan afetzedelerin büyük bir kısmının çadırlara hiç yerleştirilemeden, doğrudan inşası tamamlanan ahşap barakalara yerleştirildikleri anlamına gelmektedir.⁴⁸⁵ Bu arada her ne kadar çadır sıkıntısı çekilse de bu deprem sonrasında afetzedelerin tamamının 20-25 gün içerisinde yeni inşa edilen barakalara yerleştirildiği, bu nedenle çok fazla bir süre açıkta kalmadıkları söylenebilir.⁴⁸⁶

1899 Denizli-Aydın depreminde açıkta kalan 80.000-100.000 afetzede⁴⁸⁷ kısa sürede barındırabilecek miktarda çadır bulmak da kolay olmamıştır. Meydanda kalan afetzede halkın barınmasını sağlamak için öncelikle Aydın vilâyetindeki liva ve kazalardan yeterli miktarda çadır temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak, vilâyet dâhilinde bulunan depolardaki çadırlar yeterli gelmediğinden⁴⁸⁸ İstanbul'daki merkezi hükümetten çadır gönderilmesi istenmiştir.⁴⁸⁹ İstanbul hükümeti bir taraftan Aydın Valiliğinin istediği miktarda çadırı kışlalardan temin etmeye çalışırken, diğer taraftan da bu sıkıntısının aşılması için çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Aydın

⁴⁸³ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43-44, 24-31 Ekim 1883.

⁴⁸⁴ *BOA.*, İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883.

⁴⁸⁵ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 45, 7 Kasım 1883.

⁴⁸⁶ *BOA.*, İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883; *BOA.*, İ.DH., 906/72024, 17 Ra 1301/16 Ocak 1884; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 46, 14 Kasım 1883.

⁴⁸⁷ *BOA.*, DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 1317/4 Ekim 1889; *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴⁸⁸ *Ahenk*, sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

⁴⁸⁹ *BOA.*, İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

vilâyetine yazılan yazıda keçe vs.den barınacak mahaller yaptırılması emredilerek⁴⁹⁰ ve çadır imalatı hızlandırılarak afetzedelerin açıkta gecekleri önlenmeye çalışılmıştır.

Bu depremin üzerinden bir iki hafta geçmesine rağmen hâlâ çadır sıkıntısı çekilmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹¹ Nitekim 24 Eylül 1899 tarihinde Aydın Valiliğinin Dâhilîye Nezâretine gönderdiği telgrafa göre, “depremin ara sıra kendini göstermesi nedeniyle afetzede halk çadır talebiyle feryat etmekteydi.” Valilik, bu tarihte İstanbul’dan 2.000 çadır istemiştir.⁴⁹² Aydın Valiliği 27 Eylül 1899 tarihinde, depremin 8. gününde Dâhilîye Nezâretine gönderdiği yazısında ise 5.000 adet çadırın daha gönderilmesi hususunda Seraskerlik makamına ferman buyrulmasını talep etmiştir.⁴⁹³ Depremin üzerinden 17 gün geçtikten sonra bile hâlâ çadır ihtiyacının tamamıyla giderilemediği görülmektedir. Nitekim 7 Ekim 1899 tarihi itibarıyla, Atça’ya gönderilen 67 adet çadırın yetmediği ve birkaç çadırın daha gönderilmesinin beklendiği bildirilmiştir.⁴⁹⁴

Bu arada bürokrasinin ve bazı anlaşmazlıkların çadır temininde gecikmelere sebep olduğu anlaşılmaktadır. Aydın Valiliğinin çadır talep etmesi karşısında İzmir Kumandanı Ferik Osman Bey, 21 Eylül tarihli yazısında buna dair kendilerine henüz padişahın irâdesi gelmediğinden bahisle Seraskerlik makamından çadırların verilip verilmemesi gerektiğini sormuştur. Bu arada Osman Beyin çadırları mahalli hükümete teslim ettiği, ancak Serasker Rıza Paşadan gelen cevabi yazısı üzerine çadırları geri almak için emir verdiği görülmektedir. Bununla birlikte Dâhilîye Nezâretinin yaptığı tahkikata göre bu durum, meselenin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmış, Seraskerlik makamından çadırların geri alınması yönünde bir emir vuku bulmamıştır. Bütün bunlar, devletin kurumları arasındaki koordinasyon eksiliğini ve kopuk bir iletişimin mevcudiyetini göstermektedir.⁴⁹⁵

---

⁴⁹⁰ BOA., BEO., 1374/103038, 14 Ca 1317/20 Eylül 1899

⁴⁹¹ *Ahenk*, sayı 947-959, 22 Ca-6 C 1317/27 Eylül-11 Ekim 1899.

⁴⁹² Aydın, Nazilli, Sarayköy, Yenipazar taburlarında bulunan 200’e yakın çadır deprem mahaline gönderilmiştir. Bunların yetersiz gelmesi üzerine Aydın Valiliği tarafından Denizli ve Aydın sancakları dâhilinde bulunan diğer taburlardaki çadırların gönderilmesi istenmiştir. BOA., Y.PRK.ASK., 154/104, 18 Ca 1317/24 Eylül 1899.

⁴⁹³ BOA., DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 1317/4 Ekim 1889.

⁴⁹⁴ *İkdâm*, sayı 1894, 7 C 1317/12 Ekim 1899.

⁴⁹⁵ BOA., Y.PRK.ASK., 154/104, 18 Ca 1317/24 Eylül 1899; BOA., DH.MKT.PRK., 2205/12 19 Ca 1317/25 Eylül 1899; BOA., İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

c) Çadır Kentlerde Yaşam

Depremde evleri yıkılarak açıkta kalan on binlerce kişi ile artçı şoklar nedeniyle oturulabilecek derecede olan evlerine giremeyen afetzedeler, barakalar yapılıncaya kadar kendileri için kurulan çadırlarda zor şartlarda yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁴⁹⁶ 1883 afetzedeleri meydanlarda ve açık alanlarda kurulan çadır kentlerde, barakaların inşasının kısa sürede tamamlanması sayesinde çok fazla kalmamışlar ise de 1899 depremi afetzedeleri en az 4-5 ay yaşamak zorunda kalmışlardır. 1899 depreminde, açıkta kalan afetzedelerin çokluğunun yanı sıra endişe verici bazı durumların mevcudiyeti de söz konusuydu. Bunlardan birisi afetzedelerin, yaklaşmakta olan kış mevsiminin şiddetine maruz kalma tehlikesiydi. Diğer bir endişe verici durum, bu deprem hakkında resmi raporları hazırlayanların ifade ettiği üzere, afetzedelerin %75'inin fakir olmasıydı. Bu fakir insanlar, depremde yıkılan evleriyle birlikte enkaz altında kalan kışlık erzakları ile kullandıkları eşyalarını da kaybetmiş; karınlarını doyurmak için devletin yardımına muhtaç duruma düşmüşlerdir.⁴⁹⁷

Deprem mahallerinin bazısında depremden sonra ekmek ve su sıkıntısı çekilmiştir. Sarayköy'de fırınların bir kısmının yıkılmasından dolayı ahaliye yetecek miktarda ekmek çıkarılamamıştır. Diğer taraftan çeşmelerin bir kısmı harap olmuş ve içilecek olan suların tamamı bulanmıştır. Ayrıca 1899 yılında kışın erken gelmesi ve şiddetli bir şekilde yağın yağmurlar afetzedelerin yaşam şartlarını daha da zorlaştırmıştır.

Aydın'da ilk olarak 29 Eylül tarihinde yağın ve dört saat kadar süren yağmurlar açıkta kalmakta olan halkı fena halde rahatsız etmiştir. Bundan birkaç gün sonra Ortakçı'da ve 6 Ekim'de Sarayköy'de gece yağın şiddetli yağmur açıkta kalan afetzedelerin perişan hallerini daha da kötüleştirmiştir.⁴⁹⁸ *Ahenk* gazetesinin haberine göre Ekim ayının ortalarına doğru, özellikle de ayın 11-12'sinde şiddetle yağın yağmurlar çadırlarda yaşayan afetzedeleri çok zor durumda bırakmıştır; afetzedelerin Denizli'nin mevcut rutubetinin yanında yağın yağmurun oluşturduğu su birikintileri ve çamur üstünde yaşamaları acınacak bir manzara oluşturmuştur.⁴⁹⁹ İzmir kumandanlığı

⁴⁹⁶ *BOA.*, DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 1317/4 Ekim 1889; *BOA.*, İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

⁴⁹⁷ *BOA.*, DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 1317/4 Ekim 1889; *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁴⁹⁸ *İkdâm*, sayı 1880-1895, 22 Ca-8 C 1317/27 Eylül-13 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 957, 3 C 1317/8 Ekim 1899.

⁴⁹⁹ *Ahenk*, sayı 961, 8 C 1317/13 Ekim 1899.

12 Ekim tarihli bir yazısında, aileleriyle birlikte çadırlarda yaşamaya devam eden Bozdoğan redif taburu zabitânının birkaç günden beri yağmakta olan şiddetli yağmur nedeniyle çadır ortamında barınmasının imkânsız hale gelmesi ve henüz barakaların inşasına da başlanmaması nedenleriyle dert yanmış, barakaların acil bir şekilde inşa edilmesini talep etmiştir.⁵⁰⁰ Şiddetli yağmurdan başka Ekim ayının ortalarında Sarayköy kazasının etrafında bulunan dağların beyaza bürünmesinden dolayı sabah ve geceleri derecesini artıran soğukların, bu civarda açıkta yaşayan afetzedede halkı etkilediği açıktır.⁵⁰¹ Bunlara rağmen resmi kayıtlara göre afetzedeler arasında her hangi bir hastalık yaşanmamıştır.⁵⁰²

Artçı şokların bazen hafif, bazen şiddetli olarak sıklıkla devam etmesi afetzedelerde büyük bir paniğe neden olmuştur. Hatta evleri hasar görmeyen insanlar bile korkularından uzun süre evlerine dönememişlerdir. Eve dönüşler, en erken 6 Ekim’de, yani depremden iki hafta kadar sonra, depremin en az zarar verdiği yerlerden biri olan Aydın kazasında başlamış, ancak diğer yerlerde afetzedede halkın çoğu uzun bir süre daha çadırlarda yaşamaya devam etmişlerdir. Nitekim 20 Ekim tarihli *İkdâm* gazetesinin verdiği bilgiye göre, Sarayköy’de kışın zor şartlarına dayanamayan afetzedede halktan bazıları, devam eden artçı şoklara rağmen gözünü karartarak yıkılan evlerine yatmaya gitmiştir.⁵⁰³ Aynı gazetenin 13 Kasım tarihli haberine göre Çine’nin köylerinde çadırda yaşayan afetzedeler, kışın şiddetli tesirinden kendilerini korumak zorunda hissettiklerinden, tehlike arz eden evlerine bir buçuk aydan fazla bir süre sonra geri dönmüşlerdir.⁵⁰⁴ Bahsedilen gazete haberlerinden de anlaşıldığı üzere artçı sarsıntılar nedeniyle evleri yıkılmayanların dahi çadırlarda yaşamaya mecbur kaldığı, zorlu bir süreç yaşanmıştır.⁵⁰⁵

3) Barakaların İnşası

Barakaların inşası, büyük depremler sonrasında yaşanan en zorlu süreçlerden birisiydi. Evleri yıkılan on binlerce afetzedeye yetecek sayıda barakanın inşa edilmesi

⁵⁰⁰ *BOA.*, Y.PRK.ASK., 155/6, 7 C 1317/13 Ekim 1889.

⁵⁰¹ *Ahenk*, sayı 963, 10 C 1317/15 Ekim 1899.

⁵⁰² *BOA.*, DH.MKT., 2299/92, 24 N 1317/26 Ocak 1900.

⁵⁰³ *İkdâm*, sayı 1887-1902, 29 Ca-15 C 1317/4-20 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6624, 7 C 1317/12 Ekim 1899.

⁵⁰⁴ *İkdâm*, sayı 1926, 9 B 1317/12 Kasım 1899.

⁵⁰⁵ *BOA.*, DH.MKT., 2299/92, 24 N 1317/26 Ocak 1900.

çok kolay olmamıştır. Bu süreçte, 1883 ve 1899 depremlerinde olduğu gibi kereste ve marangoz temininde yaşanan sıkıntıların baraka inşasını geciktirdiği görülmüştür.

1883 depreminde Salih Paşanın başında bulunduğu afet koordinasyon merkezi, açıkta kalan 25-30.000 kişinin geçici olarak ikamet edebilmesi için 5.000 adet barakanın inşa edilmesini planlamıştır.⁵⁰⁶ Barakaların inşasında Aydın Valiliğinin temin ettiği 100 kadar marangoz⁵⁰⁷ ile padişahın fermanıyla Şehremaneti tarafından gönderilen 150 marangoz görev almıştır.⁵⁰⁸ Ayrıca barakaların inşasında marangozluk mesleğine sahip askerlerden de faydalandığını bir resmi yazımadan öğrenmekteyiz. Aydın Valiliğinin Dâhilîye Nezâretine gönderdiği 23 Aralık 1883 tarihli yazıda “Tophane-i Âmire ve Bahriye Sanayi Alayından gönderilen marangozluk mesleğine haiz bulunan 75 zabitan ve erin, barakaların inşasındaki vazifelerini tamamladıklarından ve Çeşme’de buldukları müddetçe büyük gayret gösterdiklerinden” bahsedilmiştir.⁵⁰⁹

Bu deprem sonrasında Salih Paşanın yoğun gayretleri sonucunda afetzedelerin kısa süre içinde inşa edilen barakalara peyderpey yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim depremin 10. gününde merkezi hükümete gönderdiği telgrafta Süleyman Bey, evleri hasar gören afetzedelerin çoğunun çadırlara ve inşası tamamlanan barakalara yerleştirilerek iaşelerinin sağlandığını bildirmiştir. Aynı zamanda Süleyman Bey bu telgrafında, inşaat malzemelerinin yokluğuna dikkatleri çekmiş; başkent İstanbul’dan istenilen kerestenin kesintisiz gelmesi halinde, açıkta kalan afetzedelerin tamamının 10-15 günde yerleştirileceğini ifade etmiştir.⁵¹⁰ Aydın valisi de 29 Ekim 1883 tarihinde Dâhilîye Nezâretine çektiği telgrafında, bu tarihe kadar mahalinden tedarik edilen, satın alınan ve yardım olarak gelen kereste ile Urla kazasında 621 adet baraka inşa edildiğini; buradaki afetzedelerin tamamının iskânının sağlandığını, Reisdere köyü afetzedelerinin tamamının, Çeşme kaza merkezi ve diğer köylerin afetzedelerinin ise büyük bir kısmının inşa edilen barakalara yerleştirildiğini bildirmiştir. Aydın valisi de kereste ihtiyacına dikkat çekerek, İstanbul’dan beklenen kerestenin gelmesinden itibaren 10 gün içerisinde bütün inşaat faaliyetlerinin tamamlanabileceğini ifade etmiştir. Aydın Valisi Naşid Paşa, en son olarak 31 Ekim’de Dâhilîye Nezâretine çektiği telgrafla, çok

⁵⁰⁶ BOA., İ.DH., 935/74061, 5 S 1302/24 Kasım 1884; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1622, 2 M 1301/3 Kasım 1883.

⁵⁰⁷ BOA., İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883.

⁵⁰⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1622, 2 M 1301/3 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 45, 7 Kasım 1883.

⁵⁰⁹ BOA., DH.MKT., 1343/12, 1 Ra 1301/31 Aralık 1883.

⁵¹⁰ BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

yaklaşmış olan kışın tesirinden sıkıntı çekecek olan çadırlardaki afetzedelerin inşa edilecek barakalara yerleştirilmelerini sağlamak için istenilen kerestenin en azından yarısının Çeşme'ye gönderilmesi hususunda icap eden yerlere kesin emirler verilmesini istirham etmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden ve gazete haberlerinden bütün barakaların inşasının 20-25 gün zarfında bitirilerek, açıkta kalan afetzedelerin tamamının barınma sorununun çözüldüğü anlaşılmaktadır.⁵¹¹ Barakaların inşasının çok kısa sayılabilecek bir sürede bitirilmesine rağmen yaşanan kereste sıkıntısının bu süreyi uzattığı söylenebilir.

İnşa edilen afetzede barakaları, nakliyatın sıkıntılı olmadığı yerlerde kiremitle örtülmüştür.⁵¹² Bu bağlamda Menemen'den satın alınan 300.000 ve Midilli Mutasarrıfı Kemal Bey tarafından gönderilen 60.000 adet kiremit, inşa edilen barakaların büyük bir kısmının tavanlarının örtülmesi için kullanılmıştır. Kiremit naklinin zor olduğu köylerde ise Aydın Valiliği tarafından satın alınan çinkolar kullanılmıştır.⁵¹³

Aydın vilâyetinin 19. yüzyılda yaşadığı en büyük felaket olan 1899 depreminde açıkta kalan 80.000-100.000 civarındaki afetzedeye yetecek kadar baraka inşa edilmesi için de büyük çaba harcanmıştır.⁵¹⁴ Aydın Valisi Kamil Paşa başkanlığında İzmir'de kurulan Komisyon-ı Umûmî isimli komisyon, depremden hemen sonra fukara afetzedelerin her birisi için, nüfusları ve ihtiyaç derecelerine göre daimi surette oturabilecekleri barakalar inşa edilerek kışın şiddetinden kurtarılacağını bildirmiş; afetzedelerin endişelerini ve üzerlerine çöken ümitsizliği gidermeye çalışmıştır.⁵¹⁵

Baraka inşaatının süratle tamamlanabilmesi için iki seçenek tartışılmıştır. Bunlardan birincisi evlerin inşasının mültezimlere ihale edilmesiydi. Diğeri ise inşaat işlerinde uzman özel bir heyet tarafından yapılacak inceleme neticesinde uygun görülecek paranın, yıkılan ya da hasar gören ev sahiplerine verilmesiydi. İkinci şık tercih edildiğinde evlerin tamamının yeniden inşa ve tamiri için 120.000 liranın yeteceği tahmin edilmiştir. Komisyon-ı Umûmî, iki seçeneği de uygulayarak evlerin inşa ve tamirini daha kısa sürede bitirmeyi planlamıştır: evlerin inşasının büyük bir bölümü

---

⁵¹¹ BOA., İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883; BOA., İ.DH., 906/72024, 17 Ra 1301/16 Ocak 1884; BOA., HR.TO., 527/46, 24 Kasım 1883; *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 46, 14 Kasım 1883.

⁵¹² BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

⁵¹³ Menemen'den satın alınan kiremitlerin nakliye masraflarının bir kısmı Menemen memurları ile halkı tarafından karşılamıştır. Ayrıca Menemen memurları ve halkı 200 mecdiyeye yakın nakdi yardımda bulunmuştur. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1651, 6 S 1301/7 Aralık 1883.

⁵¹⁴ BOA., DH.MKT., 2253/58, 28 Ca 1317/4 Ekim 1889; *Ahenk*, sayı 947, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁵¹⁵ BOA., İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 960, 7 C 1317/12 Ekim 1899.

ustalara kısım kısım ihale edilirken, küçük bir kısmı da ev sahiplerine ücret ödenmek kaydıyla tamir ettirilmiştir.⁵¹⁶

Genellikle hafif surette hasar gören, inşası ya da tamiri kolay olan evlerin inşaatında ikinci seçenek tercih edilmiştir. Örneğin Komisyon-ı Umûmî, Aydın kazasına tâbi Karahayıt nahiyesi ve köylerinde evlerin dört duvar ile toprak örtülü damdan ibaret bulunmasını dikkate alarak, nakden yardım edildiği takdirde sahipleri tarafından inşa edilmesinin mümkün olduğu yönünde karar vermiştir. Evlerin inşa ve tamiri için belirlenen fiyatın % 50'sinin peşin olarak verilmesiyle ev sahipleri tarafından inşaat çalışmalarına başlanmıştır.⁵¹⁷ Aydın kazasının haricinde 30 Kasım itibariyle, sahipleri tarafından tamir ve inşa edilmek üzere Sultanhisar, Sarayköy, Ortakçı, Bozdoğan, Nazilli, Denizli ve Kuyucak'ta ev sahiplerine toplam 492.812 kuruş dağıtılmıştır.⁵¹⁸ Bunlara ilaveten *Ahenk* gazetesinin haberine göre Komisyon-ı Umûmînin, Çine kazasına gönderdiği toplam 20.000 kuruş, 233 ev sahibine 3-8 mecrediye arasında nakdi yardım olarak dağıtılmıştır.⁵¹⁹

Komisyon-ı Umûmî, evlerin istenildiği şekilde inşa edilmesini sağlamak için 20 kadar fen memurunu deprem mahallerinde inşaata nezâret etmekle görevlendirmiştir. Bu karar doğrultusunda Vilâyet Başmühendisi Baranovski Efendinin önderliğinde Aydın Vilâyeti Nâfia Dairesinde memur olarak bulunan mühendislerle, uygun bir maaşla dışarıdan temin edilen mühendisler 20 Ekim 1899 tarihinde deprem mahallerine giderek çalışmalarına başlamışlardır.⁵²⁰

Afetzede evleri inşa edilirken aile fertlerinin sayısı dikkate alınmıştır. Evler 30'dan (20,4 m) 42 arşına⁵²¹ (28,5 m) kadar üç farklı boyutta inşa edilmiştir;⁵²² beş-altı nüfuslu aileler için 6 arşın (4,08 m) uzunluğunda, 5 arşın (3,4 m) genişliğinde; yedi-sekiz-dokuz nüfuslu aileler için 6 arşın uzunluğunda, 6 arşın genişliğinde; on nüfuslu

⁵¹⁶ *İkdâm*, sayı 1927, 10 B 1317/13 Kasım 1899; *Ahenk*, sayı 964, 12 C 1317 /17 Ekim 1899.

⁵¹⁷ *İkdâm*, sayı 1906-1909, 19-22 C 1317/25-27 Ekim 1899.

⁵¹⁸ Bu paranın 20.753 kuruşu Sultanhisar'da, 142.771 kuruşu Aydın'da, 70.000 kuruşu Sarayköy'de, 31.573 kuruşu Ortakçı'da, 52.078 kuruşu Bozdoğan'da, 141.950 kuruşu Nazilli'de, 210 kuruşu Denizli'de, 33.477 kuruşu Kuyucak'ta dağıtılmıştır. *Ahenk*, sayı 1002, 27 B 1317/30 Kasım 1899.

⁵¹⁹ *Ahenk*, sayı 966, 14 C 1317/19 Ekim 1899.

⁵²⁰ Dışarıdan görevlendirilen inşaat mühendislerin maaşının 600 kuruş civarında olduğu, mühendislerden birisinin istifası üzerine Petro Simon Efendinin belirtilen miktardaki maaşla tayin edilmesinden anlaşılmaktadır. *Ahenk*, sayı 968-973, 16-22 C 1317/21-27 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1907, 20 C 1317/25 Ekim 1899.

⁵²¹ Bina ve mimar arşını 75,774 cm'dir. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: TTK Yayınları, 1994), 237.

⁵²² *BOA.*, Y.A.HUS., 402/129, 20 N 1317/22 Ocak 1890; *BOA.*, DH.MKT., 2299/92, 24 N 1317/26 Ocak 1900.

aileler için 6 arşın uzunluğunda, 7 arşın (4,76 m) genişliğinde ve her odada bir kapı, bir pencere ve bir ocak olacak şekilde planlanmıştır. Evler, sahibi istediğinde sonradan iç kısmı taş ile doldurulabilecek şekilde ve dışarıdan birbirine bindirme suretiyle çatma olarak, tahtadan inşa edilmiştir. Komisyon-ı Umûmî, kiremit olan yerlerde evlerin üzerinin kiremitle örtülmesini, kiremit olmayan mahallerde ise kiremit döşenmesine uygun şekilde bindirme usulüyle örtülmesini kararlaştırmıştır. Anlaşıldığı üzere evler, afetzedelerin daimi şekilde ikamet edebilecekleri surette inşa edilmiştir.

1899 depremi sırasında kiracı olarak yaşayan afetzedelerin de unutulmadığı görülmektedir. Nitekim Komisyon-ı Umûmî, kiracı olarak ikamet ettikleri evlerin yıkılmasından dolayı açıkta kalan bu tür kimseler için bazı mahallere evler yaptırılıp, belediyelere mal edilmesini ve kiracıların bir sene müddetle kiradan muaf tutulmasını kararlaştırmıştır.⁵²³

Kış mevsiminin yaklaşması ve inşa edilecek baraka sayısının çok fazla olmasından dolayı Komisyon-ı Umûmî, vakit geçirilmeksizin çalışmalara başlamak istemiştir. Bu bağlamda ilk olarak evleri yıkılan halktan arsalarındaki enkazı kaldırmaları istenmiştir.⁵²⁴ Henüz kerestelerin deprem bölgesine ulaşmadığı ilk zamanlar, depremde yıkılan evlerin enkazından çıkan tahtalar baraka inşasında değerlendirilmiştir.⁵²⁵ Komisyon-ı Umûmînin inşaat faaliyetleri, Satın Alma ve Sevkiyat Komisyonununun 27 Eylül tarihinden itibaren deprem bölgesine duvarcı ve marangoz gibi inşaat ustaları ile kereste, çivi gibi inşaat malzemelerini sevk etmeye başlamasıyla depremden tam bir hafta sonra başlamış⁵²⁶ ve dört ayda tamamlanmıştır.⁵²⁷

Barakaların inşasına başlanmakla birlikte ilk haftalarda inşaat ustası ve kereste sıkıntısı çekilmiştir. Nitekim Komisyon-ı Umûmî, Aydın vilâyetinin her tarafına ve komşu vilâyetlere telgraflar gönderilerek yapıcı usta ve marangoz temin etmeye çalışmışsa da bu yeterli gelmemiştir.⁵²⁸ Bu arada *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilerden, acil olarak çok sayıda marangoz ve yapıcıyı deprem bölgesinde çalışmaya teşvik etmek amacıyla dolgun yevmiye verildiği anlaşılmaktadır.⁵²⁹ Buna rağmen afetzede inşaatlarında çalışan ameleler, usta kıtlığından istifade ederek fahiş

⁵²³ *Ahenk*, sayı 958-966, 5-14 C 1317/15-19 Ekim 1899.

⁵²⁴ *İkdâm*, sayı 1904, 17 C 1317/23 Ekim 1899.

⁵²⁵ *BOA*, Y.PRK.AZJ., 39/75, 4 B 1317/8 Kasım 1899.

⁵²⁶ *Ahenk*, sayı 949, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

⁵²⁷ *BOA*, Y.A.HUS., 402/129, 20 N 1317/22 Ocak 1890; *Ahenk*, sayı 1054, 29 N 1317/30 Ocak 1899.

⁵²⁸ *Ahenk*, sayı 960, 7 C 1317/12 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1904, 17 C 1317/23 Ekim 1899.

⁵²⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6633, 16 C 1317/21 Ekim 1899.

yevmiye talep etmişlerdir.⁵³⁰ Kasım ayı içerisinde inşaat işçilerinin yevmiyesinin 18-20 kuruş kadar artırılmasının⁵³¹ amelenin bu tutumuyla ilgili olması muhtemeldir. Bu arada afetzedelerden kerestesi olanlar, etraftan temin ettikleri marangoz ustaları sayesinde depremten iki hafta sonra kendi barakalarının inşasına başlamışlardır.⁵³²

Evlerin yeniden inşası ve tamiratında İstanbul ile başka yerlerden getirilen toplam 2.000 kadar duvarcı, marangoz ve amele görev yapmıştır.⁵³³ Şehremanetinde kurulan Komisyon-ı Mahsus tarafından 21 Şubat 1900 tarihine kadar İstanbul'dan gönderilen marangoz sayısı 701 idi.⁵³⁴ Aydın vilâyetinden talep olunan marangoz, inşaat ustası ve keresteler, İdare-i Mahsusa vapurlarınca ücretsiz olarak, yabancı vapurlarca indirimli bir şekilde taşınmıştır.⁵³⁵

Barakaların inşasında inşaat ustaları ve marangozlarla birlikte askeri zabitan ve jandarmalar da bilfiil çalışmışlardır.⁵³⁶ Özel görevlendirmelerinde askerlere tahsisat-ı mülkiye verilirken, afet hallerinde her hangi bir tahsisatın uygun görülmediği 28 Ekim 1899 tarihli tezkere-i sâmiye ile Seraskerlik makamına bildirildiği üzere inşaat işlerinde çalışan redif zabitlerine her hangi bir ücret ödenmemiştir.⁵³⁷

Ahenk gazetesi, Aydın Valisi Kamil Paşanın, 13 Ekim tarihinde deprem bölgesine yaptığı ikinci ziyaret sırasında inşaat için gerekli kerestelerin mahallerindeki ormanlardan kesilerek tedarik edilmesini, bu mümkün değilse İzmir'den getirilmesi emrettiği bilgisine yer vermiştir. Ancak İzmir'den sağlanan kerestenin de acil yapılmakta olan inşaata yetmemesi nedeniyle Komisyon-ı Umûmî bir taraftan kereste satın alınmasına karar verirken,⁵³⁸ diğer taraftan İstanbul'da Şehremanetinde kurulan Komisyon-ı Mahsustan da kereste, marangoz ve inşaat ustası gönderilmesini talep

⁵³⁰ *İkdâm*, sayı 1887, 29 Ca 1317/4 Ekim 1899.

⁵³¹ *İkdâm*, sayı 1927, 10 B 1317/13 Kasım 1899.

⁵³² *Ahenk*, sayı 960, 7 C 1317/12 Ekim 1899.

⁵³³ *BOA.*, Y.A.HUS., 402/129, 20 N 1317/22 Ocak 1900; *Ahenk*, sayı 1054, 29 N 1317/30 Ocak 1899.

⁵³⁴ *BOA.*, Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890.

⁵³⁵ *BOA.*, Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899; Afetzedelerin evlerinin inşası için Ocak ayının 12'sine kadar Aydın vilâyetine sevk edilen eşya ve kerestelerin tarife gereğince nakliye ücretinin %25'i - 1300 kûsur lira- Aydın Şimendifer Kumpanyası Müdürü Mösyö Purser tarafından karşılanmıştır. *Ahenk*, sayı 1039, 11 N 1317/12 Ocak 1899; İzmir'e sefer yapan yabancı bandıralı vapur şirketlerinin hepsi afetzede evlerinin inşa ve tamiri için gerekli inşaat malzemesi ile marangoz, yapıcı ustalarının taşınmasında her türlü kolaylığı göstermişlerdir. *İkdâm*, sayı 1933, 14 B 1317/17 Kasım 1899.

⁵³⁶ *Ahenk*, sayı 1435, 20 M 1319/9 Mayıs 1901; *İkdâm*, sayı 1907, 20 C 1317/25 Ekim 1899.

⁵³⁷ *BOA.*, DH.MKT.PRK., 2215/36, 22 C 1317/28 Ekim 1899.

⁵³⁸ *Ahenk*, sayı 964-966, 12-14 C 1317/17-19 Ekim 1899.

etmiştir.⁵³⁹ İstanbul'dan gönderilen kereste, marangoz ücretleri ile amelenin yevmiyeleri, nakil ve sigorta masrafları Şehremanetinde kurulan Komisyon-ı Mahsus hesabından karşılanmıştır.⁵⁴⁰ Bu arada özel olarak getirilip dağlara çıkarılan çok sayıdaki tahtacı sayesinde kereste imaline başlanmıştır.⁵⁴¹ Ayrıca keresteye aşırı derecede ihtiyaç duyulması sebebiyle Denizli'de görevli bulunan yaverlerden Binbaşı Nuri Beyin talebi üzerine merkezi hükümet, Cumali'de Hamidiye istasyonu civarında bulunan kereste fabrikasının eksikliklerinin giderilerek hemen açılmasına karar vermiştir.⁵⁴²

Bütün bu gayretlere rağmen Ekim ayının sonlarına kadar, yani bir aydan daha fazla bir süre marangoz ve kereste sıkıntısı çekildiği ve bu süreçte barakaların inşasının çok yavaş ilerlediği gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra yeterli miktarda marangoz ve malzemenin peyderpey afet bölgesine gönderilmesiyle birlikte inşaat işleri hızlanmaya ve istenildiği şekilde ilerlemeye başlamıştır.⁵⁴³ Bu arada Ekim'in ikinci haftası itibariyle yıkıntılardan çıkan enkaz ile az miktarda barakanın inşası bitirilmişse de bunlar yağın yağmuru olduğu gibi içeri geçirdiğinden buralara yerleşen afetzedelerin sırsıklam olmalarına sebep olmuştur.⁵⁴⁴

Tablo 8: Komisyon-ı Umûmî Tarafından Yeniden İnşa ve Tamir Ettirilen Evlerin Miktarı

Yerleşim Birimi	27 Ekim 1899 itibarıyla ⁵⁴⁵		30 Kasım 1899		25 Aralık 1899 itibarıyla ⁵⁴⁷	
	Yeniden İnşa	Tamir	Yeniden İnşa	Tamir	Yeniden İnşa	Tamir
Sultanhisar			60	77	66	481
Aydın			82	1.074	82	1.074
Sarayköy	220	2	603	-	993	152
Ortakçı			357	208	329	110

⁵³⁹ BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890; Kosova ve Manastır vilâyetlerine çok sayıda yapıcı gönderilmesi için yazılar yazılmıştır. *Ahenk*, sayı 963, 10 C 1317/15 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6632, 15 C 1317/20 Ekim 1899.

⁵⁴⁰ BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890.

⁵⁴¹ *Ahenk*, sayı 960, 7 C 1317/12 Ekim 1899.

⁵⁴² BOA., İ.HUS., 77/1317.C.19, 12 C 1317/18 Ekim 1899; BOA., BEO., 1389/104143, 13 C 1317/19 Ekim 1899.

⁵⁴³ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 44, 16 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 980, 1 B 1317/4 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1927, 10 B 1317/13 Kasım 1899.

⁵⁴⁴ *Ahenk*, sayı 961, 8 C 1317/13 Ekim 1899.

⁵⁴⁵ *Ahenk*, sayı 980, 1 B 1317/4 Kasım 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6649, 3 B 1317/6 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1919, 2 B 1317/5 Kasım 1899.

⁵⁴⁶ *Ahenk*, sayı 1002, 27 B 1317/30 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1947, 1 Ş 1317/5 Aralık 1899; *İkdâm* gazetesinin 18 Kasım tarihli haberine kadar Denizli'de 700, Sarayköy'de 600 barakanın inşaat ve tamirati bitirilmiştir. Ayrıca Denizlide 2.500 ve Sarayköy'de 1.200 barakanın daha inşa olunacağı bildirilmiştir. 25 Kasım 1899 tarihine kadar Yenipazar nahiyesi merkezinde 169 barakanın inşa ve 30 evin tamir edildiği bildirilmiştir. *İkdâm*, sayı 1934-1938, 15-21 B 1317/18-24 Kasım 1899.

⁵⁴⁷ *Ahenk*, sayı 1039, 11 N 1317/12 Ocak 1899.

Kuyucak			136	160	198	668
Buldan			20	146	53	518
Bozdoğan	19	90	35	510	57	1.351
Nazilli	95	15	228	30	513	1.885
Denizli	242	417	1.019	2.046	1.382	2.758
Atça	40				187	692
Yenipazar	100	30			418	455
Çine					-	284
Karahayıt					152	389
Köşk					51	95
Karacasu					301	820
Toplam	716	554	2.540	4.251	4.782	11.732

Tabloda yer alan bilgiler de Ekim ayının sonlarına kadar süreçte barakaların inşasının yavaş ilerlediğini bariz bir şekilde göstermektedir. Marangoz ve kereste ihtiyacının yeterli derecede karşılanamadığı 27 Ekim 1899 tarihine kadarki süreçte emanet usulü ile deprem bölgesinde toplam 716 ev yeniden inşa, 554 ev tamir edilmiştir. Ayrıca bu tarihe kadar bir aydan daha fazla bir süre geçmesine rağmen altı kaza haricindeki yerlerde henüz inşaat ve tamir çalışmalarına başlanamadığı dikkat çekmektedir.⁵⁴⁸ Bu arada *Ahenk* gazetesinin Ortakçı için verdiği rakamların birbiriyle çeliştiği görülmektedir. Her iki tarihte de bu köyde inşa edilen evlere dair verilen sayıda yanlışlık olduğu Şûrâ-yı Devlet azası Asım Beyin 7 Ocak 1900 tarihli raporundan anlaşılmaktadır. Nitekim Asım Bey, 350 evin inşa edileceğini belirttiği Ortakçı köyünde bu tarihe kadar inşası biten evlerin sayısını 160 olarak vermiş ve burada inşaat çalışmalarının bir müddet daha devam edeceğini bildirmiştir.⁵⁴⁹

30 Kasım itibariyle, yeniden inşa edilen evlerin sayısı 2.540'a, tamir edilen evlerin sayısı 4.251'e ulaşmıştır. Bu ikinci bir aylık dilimde yeniden inşa edilen evlerin miktarının en az üç, tamir edilen evlerin miktarının ise en az sekiz kat arttığı görülmektedir. Ancak henüz inşaat ve tamir çalışmalarının altı yerleşim biriminde başlamadığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte inşaat faaliyetlerinin Nazilli, Bozdoğan, Buldan taraflarında da yavaş gittiği, bunun tersine depremden büyük yara alan Sarayköy, Denizli, Ortakçı ve Kuyucak gibi yerlerde büyük bir kısmının tamamlandığı görülmektedir. Bu bağlamda depremde en fazla yara alan yerlerde evlerin yeniden inşasına ve tamirine öncelik verildiği söylenebilir. Diğer taraftan Aydın kazasındaki evlerin yeniden inşası ve tamirat işlerinin tamamlandığı görülmektedir ki,

⁵⁴⁸ *Ahenk*, sayı 980, 1 B 1317/4 Kasım 1899; 21 Kasım'a kadar Yenipazar nahiyesi merkezinde yeniden yapılan evlerin sayısı 169'a, 23 Kasım'a kadar Nazillide inşası tamamlanan evlerin sayısı 227'ye çıkmıştır. *Ahenk*, sayı 996, 20 B 1317/23 Kasım 1899.

⁵⁴⁹ *BOA.*, Y.MTV., 198/24, 6 N 1317/8 Ocak 1900.

bu durumun daha çok buradaki hasarın az olmasından ve kazanın sancak merkezi olmasından kaynaklandığı söylenebilir.⁵⁵⁰

25 Aralık 1899 tarihine gelindiğinde ise bir önceki sayılara göre yeniden inşa edilen evlerde iki kat, tamir edilen evlerde ise iki buçuk kat ilerleme olduğu görülmektedir. Nitekim bu tarih itibariyle Komisyon-ı Umûmî tarafından emanet usulü ile yeniden inşa ettirilen evlerin sayısı 4.782'ye, tamir ettirilen evlerin sayısı ise 11.722'ye ulaşmıştır. Ayrıca *Ahenk* gazetesinin haberine göre, İngilizlerin kurmuş olduğu yardım komisyonu, aynı tarihe kadar Sarayköy kazası afetzedeleri için 427 adet yeni ev inşa ettirmiştir.⁵⁵¹ Bu rakamın da eklenmesiyle birlikte 25 Aralık itibariyle Denizli ve Aydın sancaklarında yeni inşa edilen evlerin toplam sayısı 5.209'a ulaşmıştır.

Şûrâ-yı Devlet azası Asım Beyin Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine gönderdiği rapor, deprem bölgesindeki inşaat faaliyetlerinin durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Rapora göre Atça, Karahayıt, Çine ve Nazilli merkezinde inşaat ve tamirat işleri 7 Ocak 1900 tarihi itibariyle tamamen bitirilmiş iken, Nazilli'ye bağlı yerlerde 15 güne kadar inşaat çalışmasının son bulması beklenmekteydi. İnşaat işlerinin Bozdoğan kazasında ve bağlı köylerinde kısa sürede, Köşk nahiyesinde 10 gün içerisinde, Yenipazar ve Sultanhisar nahiyelerinde ise 20 güne kadar bitirileceği ifade edilmiştir. Raporda ayrıca Karacasu, Ortakçı ve Denizli sancağına bağlı yerleşim birimlerinde inşaat ve tamirat işlerinin ilkbahara kadar devam edeceği tahminine yer verilmiştir. Bu arada Asım Bey, bazı olumsuzlukların inşaat faaliyetlerini sekteye uğrattığına dair bilgiler vermiştir. Bu bağlamda Karacasu ile Denizli ve kazalarında kışın çok sert geçmesi nedeniyle çalışmalara bir müddet ara verilmiştir.⁵⁵² 12-13 Ocak 1900 tarihli *Ahenk* gazetesi ise Nazilli'nin yanı sıra Kuyucak ve Atça'da da barakaların inşasının

---

⁵⁵⁰ *Ahenk*, sayı 1002, 27 B 1317/30 Kasım 1899.

⁵⁵¹ *Ahenk*, sayı 1039, 11 N 1317/12 Ocak 1899; *The Levant Herald*, Vol 20, sayı 4, 22 Ocak 1900; İzmir'in büyük tüccarlarından Mösyö Vital, burada yerleşik İngiliz zenginlerinden topladığı yardım paralarıyla Ekim ayının başlarında Sarayköy'e bağlı Hasköy ve Turkaş köylerinde 200 ev inşasını bitirmiştir. *TNA.*, F.O., 195/2065, No. 68, 18 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6619, 2 C 1317/7 Ekim 1899. Yukarıdaki bilgilerin daha güncel olduğunu dikkate aldığımızda İngilizler tarafından inşa ettirilen ev sayısının iki kattan daha fazla arttığı söyleyebiliriz. *Ahenk*, sayı 953, 29 Ca 1317/4 Ekim 1899.

⁵⁵² Çine kazasında hasar gören evlerin tamiri, Aralık ayının başlarında ev sahiplerine para dağıtılması yoluyla sağlanmıştır. Nazilli kazasının merkezinde 231 yeni ev inşa edilmiştir. 350 evin inşa edileceğini belirtilen Ortakçı köyünde bu zamana kadar yapılan evlerin sayısı 160'tır. *BOA.*, Y.MTV., 198/24, 6 N 1317/8 Ocak 1900.

tamamlandığı bilgisine yer vermektedir. Ayrıca habere göre, afetzedelere tamir bedeli olarak verilmesi planlanan nakdi yardımların neredeyse tamamı dağıtılmıştır.⁵⁵³

Aydın Valisi Kamil Paşanın, inşaat faaliyetlerinin son durumu hakkında merkezi hükümeti bilgilendirdiği yazısına göre, 19 Ocak 1900 tarihi itibarıyla gönderilmekte olan yardım paraları sayesinde 5.598 adet ahşap ev yeniden inşa edilmiş, 11.957 evin tamiri tamamlanmış; açıkta kalan 80.000 afetzedenin tamamı bu meskenlere yerleştirilmiştir. Böylece tamir edilenlerle birlikte toplam 17.555 evin inşaat işleri tamamlanarak afetzedelerin hizmetine sunulmuştur. Ayrıca bazı kent ve köylerde mescit ve mabetler de yaptırılarak, Ramazan ayına denk gelen günlerde afetzedelere cemaatle namaz kılma imkânı sağlanmıştır. Bu tarih itibarıyla barakaların inşasının tamamlandığı ya da inşa edilmeyen çok az baraka kaldığı, aynı yazıda ilkbaharda ahır ve samanlık gibi yerlerin inşası ile yıkılan cami, mabet ve okulların tamirine başlanmak üzere ara verildiğinin belirtilmesinden anlaşılmaktadır.⁵⁵⁴

Resmi yazışmalardan ve gazete haberlerinden, harap olan cami, medrese, hükümet konağı, belediye dairesi gibi kamu binalarının inşasının büyük kısmının 1900'lü yılların başlarında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Denizli Çaybaşı Mahallesi'ndeki caminin tamirine Aralık 1900 tarihinde başlanmıştır.⁵⁵⁵ Sarayköy Belediyesi binasının inşaatı Aralık 1900'da; Buldan Belediye binasının yeni denilebilecek tarzda inşası ve tamiri Ocak 1901'de tamamlanmıştır.⁵⁵⁶ İnşaat ve tamirleri tamamlanan Denizli Mekteb-i İdadisi ve İnas Rüştüyesinin, Sultan II. Abdülhamit'in cülus yıldönümü olan 1 Eylül 1900 tarihinde resmi açılışları yapılmıştır.⁵⁵⁷ Denizli telgrafhanesinin inşaatı ise 1901 yılının Nisan ayında başlamış ve birkaç ay içerisinde bitirilmiştir. Tahir Efendi Medresesi'nin ve Denizli'deki Bayramyeri Camii'nin inşaatına 1901 yılının Mayıs ayında başlanmıştır.⁵⁵⁸ Depremde hasar gören bazı binaların tamirine ise uzun süre başlanamamıştır. Bu cümleden olarak Mayıs 1903 tarihi itibarıyla Denizli Ulu Camii'nin tamirine henüz başlanamadığı bilinmektedir.⁵⁵⁹

⁵⁵³ *Ahenk*, sayı 1039-1040, 11-12 N 1317/12-13 Ocak 1899.

⁵⁵⁴ *BOA.*, DH.MKT., 2299/92, 24 N 1317/26 Ocak 1900.

⁵⁵⁵ *Ahenk*, sayı 1029, 28 Ş 1317/31 Aralık 1899.

⁵⁵⁶ *Ahenk*, sayı 1318-1339, 18 N 1318-21 Ş 1318/14 Aralık 1900-9 Ocak 1901.

⁵⁵⁷ *BOA.*, MF.MKT., 528/10, 9 C 1318/4 Ekim 1900.

⁵⁵⁸ *Ahenk*, sayı 1406-1424, 15 Z 1318-4 S 1319/14 Aralık 1900-18 Mayıs 1901.

⁵⁵⁹ *BOA.*, DH.MKT., 911/4, 14 N 1322/22 Kasım 1904.

4) Ortakçı Köyünün Başka Yere Nakledilmesi

Nazilli kazası nahiyelerinden Kuyucak'a bağlı, 500 haneli Ortakçı (Burhaniye-Buharkent) köyü, depremden önce tren istasyonuna bir saat mesafede, bir dağın yamacında, oldukça dik ve uçurumlu bir mevkide bulunmaktaydı. Köy, depremde tamamen yıkılmış, üst tarafındaki kısım yarılarak köyün üzerine meyletmış ve tehlikeli bir hal almıştı.⁵⁶⁰ Harabe yığınınna dönen köydeki zikredilen yarıkların oluşturduğu tehlikeden dolayı halkın güvende olamayacağı ve kurulu olduğu yerde su bulunmaması nedenleriyle köyün eski yerinde yeniden inşasının büyük zorluklara sebep olacağı düşünülerek daha uygun bir yerde yeniden inşası planlanmıştır. Mahalli heyet ile seyyar inşaat teftiş heyetinin yaptığı incelemeler sonucunda köyün, köy halkına ait olan ve tren istasyonuna 5 dakika mesafesi bulunan şimdiki yerine taşınmasına karar verilmiştir.

İnşaat mühendisleri tarafından hazırlanan plana göre, Ortakçı köyünün sokakları 20'şer metre genişliğinde ve düz olarak tasarlanmıştır. Her ev için 30 metre eninde ve 30 metre boyunda arsalar tahsis edilmiştir. Köyün ortasında eni ve boyu 150 metre olan geniş bir alan bırakılmıştır. Bu alanın dört tarafına okul, cami, belediye ve lonca için yerler ayrılmıştır.

Komisyon, aynı tarzda ve bir hat üzerinde yapılmasını kararlaştırdığı köy evlerinin inşaat ustalığını götürü olarak kalfalara vermiştir. 31 Ekim 1899 Salı günü köyün bağlı bulunduğu Nazilli Kazası Kaymakamı Şemi Bey, Nahiye Müdürü İsmail Hakkı Bey ve köy halkının bütününe hazır bulunduğu bir ortamda köy imamı tarafından okunan dua, kesilen kurbanlar ve köy halkının "Padişahım Çok Yaşa" nağmelerini üç defa tekrarından sonra evlerin inşasına başlanmıştır.⁵⁶¹ Yapımına büyük özen gösterilen bu köyün diğer köylere de örnek bir model olması düşünülmüştür.

Padişahın ihsanları ve toplanan yardım parasıyla afetzede halk için 400 ev, 1 cami ve 1 okul inşa edilmiştir. Halktan gücü yetenler ise evlerini kendileri inşa etmişlerdir. Ortakçı köyündeki ev sayısının depremden önce 500 olduğu dikkate alındığında, Komisyon-ı Umûmî tarafından yapılan evler haricinde 100 evin ekonomik durumu iyi olan köy halkı tarafından yaptırıldığı anlaşılır.

Ortakçı'nın eski mevkiinde her hafta Cuma günleri kurulan pazar, 1 Mart 1900, Cuma günü yeni mevkiinde tekrar kurulmuştur. Pazarın açılışı, nahiye müdürü İsmail Hakkı Bey ve köy halkının hazır buldukları bir ortamda köy imamı tarafından dualar

⁵⁶⁰ BOA., DH.MKT., 2410/77, 8 C 1318/3 Ekim 1900; *Ahenk*, sayı 980, 1 B 1317/4 Kasım 1899.

⁵⁶¹ *Ahenk*, sayı 980, 1 B 1317/4 Kasım 1899.

ve “Padişahım Çok Yaşa” nağmeleriyle padişahın yeniden yâd edilmesiyle yapılmıştır. Ortakçı köyünün Ilıca mevkiinde bulunan hamamın inşaatı ise 1900 yılının Eylül ayından önce tamamlanmıştır. Belirtilen tarihte Avrupa’dan getirilen demir borular döşenerek köye ve daha önce inşa edilen hamama su getirilmiştir. Dakikada 70-80 kıyye (89,8-102,6 kg) miktarında akan bu suyun getirilmesiyle hamamın resmi açılışı da daha önceki açılışlarda olduğu gibi nahiyeye müdürü ve halktan ileri gelenlerin hazır bulunduğu bir törenle gerçekleştirilmiştir.⁵⁶²

Aydın Valiliği, 3 Eylül 1900 tarihli yazısıyla, yeniden inşa ve imar edilen köyün isminin Şehzade Burhaneddin Efendiye atfen Burhaniye olarak değiştirilmesi için padişahın iznini istemiştir.⁵⁶³ Köyün isminin değiştirilmesiyle birlikte köye yakın olan Ortakçı istasyonunun ismi de Burhaniye olarak değiştirilmiştir.⁵⁶⁴ Padişahın lütuflarına bir karşılık olarak Burhaniye olarak ismi değiştirilen Ortakçı Köyü, 1928 yılında köy kanununun tatbik edildiği yerlerden birisi olmuştur. Bu tarihte Burhaniye olan köyün ismi Buharkent olarak değiştirilmiştir.⁵⁶⁵

Bu arada köyün başka yerde yeniden inşası hususunda çok doğru bir karar verildiğini, depremde sonra yaşanan artçı şoklar ispatlamıştır. Nitekim bu artçı şoklardan birinde köyün üstünde yer alan küçük bir tepe çökmüştür.⁵⁶⁶ Ayrıca köyün yeni yerinde yeniden inşa edilmesinin buradaki halka büyük kolaylıklar ve kazançlar sağladığı söylenebilir. Daha önce su temininde sıkıntı çeken köy halkı bu eziyetten kurtulduğu gibi, köyün tren istasyonuna çok yakın inşa edilmesi, insan ve tarım ürünlerinin nakliyatını kolaylaştırmış ve ekonomik kazanç sağlamıştır.

5) İnşaat Masrafları ve Finansmanı

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde meydana gelen birçok büyük depremde, on binlerce halk her şeylerini kaybederek aç ve barınaksız kalmıştır. Bu mali bunalım döneminde devlet, fakir afetzedelerin doyurulması ve barındırılması gibi temel ihtiyaçları karşılamak yükümlülüğündeydi. Bu cümleden olarak devlet, afetzedelerin iâşesi, evleri yıkılan veya hasar gören fakir afetzedeler için yeni evlerin inşası ya da tamiri için büyük meblağlar harcamak zorunda kalmaktaydı. Afetzedelere iki şekilde

⁵⁶² *Ahenk*, sayı 1250, 30 Ca 1318/25 Eylül 1900.

⁵⁶³ *BOA.*, DH.MKT., 2410/77, 8 C 1318/3 Ekim 1900 *Ahenk*, sayı 1303,1, 27 Kasım 1900 salı

⁵⁶⁴ *Ahenk*, sayı 1435, 20 M 1319/9 Mayıs 1901.

⁵⁶⁵ *Köylerimiz* (İstanbul: Dâhilîye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, 1933), 125.

⁵⁶⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6622, 15 C 1317/21 Ekim 1899.

yardım edilmektedir. Bunlardan birincisi, evlerin merkezi ve mahalli hükümet temsilcilerinden oluşan afet yönetimini tarafından inşa ve tamirinin sağlanması şeklindeydi. İkincisi ise afetzedelere evlerinin inşa ya da tamir masraflarının verilmesi şeklinde gerçekleşmekteydi.

Yaşanan depremler sonrasında merkezi hükümet, mahalli yönetimlerden evleri ve dükkânları yıkılanların isimlerini de içeren depremle ilgili bilgilerin hızlı bir şekilde toplanarak İstanbul'a gönderilmesini emretmekteydi. Merkezi hükümetin isteği doğrultusunda her büyük deprem sonrasında hayatının kaybedenlerin ve evleri yıkılanların isimlerinin teker teker kaydedildiği defterler hazırlamakla birlikte hepsine ulaşamamıştır.⁵⁶⁷ Bu bağlamda Megri Kaza Meclisi tarafından hazırlanarak 10 Nisan 1851 tarihinde merkezi hükümete gönderilen bu türden bir defterin önemli ayrıntılar sunduğu söylenebilir.⁵⁶⁸

Osmanlı hükümetinin, meydana gelen depremler sonrasında herkese değil, evleri yıkılan ve hasar görenler arasından daha çok fakir ve ihtiyacı olan kişilere yardım ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim merkezi hükümet, depremin yaşandığı yerleşim birimlerindeki afetzedelerin maddi durumu hakkında bilgi almakta, ev veya dükkânları yıkılan afetzedelerden ne kadarının bunları inşa ve tamir edemeyecek düzeyde olduğunu mahalli yönetimden sormaktaydı.⁵⁶⁹ Ya da bunun tam tersi olarak, depremin meydana geldiği yerleşim birimlerinin yönetimleri vilâyet merkezine başvurarak yardım talebinde bulunmaktaydı. Örneğin 1863 depremi sonrasında Mentеше Sancağı Meclisinden vilâyet merkezine yazılan yazıda, köy halkının çiftçilikle geçimini sağlayan fakir insanlardan oluştuğu ve deprem nedeniyle daha zor duruma düştüğünden dolayı padişahın merhametine ve yardımına muhtaç durumda oldukları bildirilmişti.⁵⁷⁰ Aynı zamanda *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin *Impartial* gazetesinden aktardığı habere göre Aydın valisi, 29 Temmuz 1880 İzmir depremi sonrasında ev sahiplerinin devlete vergi

⁵⁶⁷ BOA., İ.DH., 231/13865, 27 Ca 1267/30 Mart 1851; BOA., A.MKT.MHM., 264/77, 7 Z 1279/26 Mayıs 1863; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6642, 25 C 1317/31 Ekim 1899.

⁵⁶⁸ BOA., İ.DH., 231/13865, 27 Ca 1267/30 Mart 1851.

⁵⁶⁹ İstanbul'dan 1881 depreminde Çeşme'de yıkılan dükkân ve ev sahiplerinden ne kadarının kendi dükkân ve evlerini inşa veya tamir edemeyecek düzeyde olduğu Çeşme Kaymakamlığına sorulmuş ise de merkezi hükümet tarafından afetzedelere yapılan herhangi bir nakdi yardım kaydına rastlanılmamıştır. BOA., Y.EE., 40/156, 26 Ca 1298/26 Nisan 1881.

⁵⁷⁰ BOA., A.MKT.MHM., 264/77, 7 Z 1279/26 Mayıs 1863.

borçlarının olup olmadığının kontrol edilmesi için Belediye Dairesine bir emir yazısı göndermiştir.⁵⁷¹

Osmanlı coğrafyasında meydana gelen depremler sonrasında merkezi ve mahalli hükümetler, çeşitli şekillerde temin ettikleri finans kaynaklarıyla afetzedelerin yaralarını sarmaya çalışmıştır. Depremzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan masrafların nereden karşılandığı, dönemlere göre değişiklik göstermiştir. Bu masraflar, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde Meclis-i Vâlânın görüşleri doğrultusunda devlet hazinesinden karşılanmaya çalışılmıştır. Nitekim 1851 Megri, 1863 Datça ve 1871 Marmaris depreminden sonra mahalli yönetimlere afetzede halkın ne kadar yardıma ihtiyacı olduğunun sorulduğu bilinmektedir.

1851 Megri depreminden sonra mahalli yönetim, nakdi yardım yerine deprezede halkın vergilerinin affedilmesini isterken,⁵⁷² 1863 Datça depreminden etkilenen afetzedeler için devlet hazinesi tarafından yardım yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu depremle ilgili olarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyeden Maliye Nezâretine yazılan yazıda, Aydın Valiliğinin depreme ilişkin yazısının müzakere edildiği belirtilmiş ve “Musab olan ahalinin ihtiyaçları olarak mezkûr evrak teferruatları meallerinden anlaşılıp, bu misüllülerin saye-i merhametvaye-i hazreti şahanede mazhar-ı muavenet oldukları dahi mesbûk olup buna ise hazine-i celilece malumat bulunacağından suret-i hale ve emsâline nazaran iktizâsının ve bu babda olan rey’ ve mütalâa-yı nezâretpenâhilerinin işar buyrulması (yazılması)”⁵⁷³ istenmiştir. Aynı depremde 1.500 civarında evin yıkıldığı, 250 kişinin hayatını kaybettiği⁵⁷⁴ Rodos için de “ahaliden muhtaç-ı iane olanlar hakkında icrayı muavenet olunması... Meclis-i Vâlâ kararı üzerine bir kıt’a emirnâme-i sâmi-i hazreti sadâretpenâhilerinde emr ü ferman buyrulmuştur” denilerek, afetzedeler için hazineden yardım edileceği belirtilmiştir. Ayrıca yıkılmaya yüz tutmuş binaların yıkılması, yollardaki enkazın kaldırılması gibi masrafların da hazineden karşılanacağı Meclis-i Vâlâ mazbatasında belirtilmiştir.⁵⁷⁵

1871 Marmaris depreminde ise afetzedelere dağıtılmak, yıkılan binaların yeniden inşası ve tamirinde kullanılmak üzere padişahın irâdesi ile İstanbul’dan toplam 300 liranın gönderildiği resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu bağlamda önce 150 lira

⁵⁷¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 653, 7 N 97/13 Ağustos 1880.

⁵⁷² *BOA.*, C.ML., 227/9483, 3 Ca 1268/24 Şubat 1852.

⁵⁷³ *BOA.*, MVL., 667/44, 11 N 1280/19 Şubat 1864.

⁵⁷⁴ *Tercüman-ı Ahvâl*, sayı 333, 22 Za 1279/10 Mayıs 1863.

⁵⁷⁵ *BOA.*, İ.MVL., 373/16375, 7 Za 1273/29 Haziran 1857.

gönderilmiş, ancak bu miktarın yeterli gelmemesi üzerine ilkinden birkaç ay sonra cami, mektep vs. binaların inşaatının tamamlanması için 150 lira daha harcanmasına padişahın irâdesi ile yetki verilmiştir.⁵⁷⁶

II. Abdülhamid döneminde depremlerin masrafları, daha önce bahsedildiği üzere padişahın kendi başkanlığında ya da himayesinde, afetin büyüklüğüne göre sadece İstanbul'da veya bütün Osmanlı vilâyetlerinde kurdurduğu iane komisyonları tarafından karşılanmıştır. II. Abdülhamid'in, genellikle Şehremanetinde kurduğu bu iane komisyonlarını tahtının son zamanlarına kadar çok yaygın bir şekilde kullandığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde çok sayıda yardım komisyonunun kurulduğu dikkat çekmektedir. Sadece 1881-1899 arasında Aydın vilâyetinde meydana gelen 1881 Sakız ve Çeşme, 1887 Karaburun, 1890 Kuşadası ve 1899 Denizli-Aydın depremleri sonrasında İstanbul'da dört defa iane komisyonu kurularak büyük bir yardım seferberliğine girişilmiştir. Benzer şekilde, 1894'te İstanbul'da ve 1898'de Balıkesir'de meydana gelen depremler sonrasında İstanbul'da kurulan iane komisyonları vasıtasıyla büyük yardım kampanyaları başlatılmıştır.⁵⁷⁷

İstanbul'da düzenlenen yardım kampanyalarından elde edilen ve ayrı ayrı fonlarda tutulan paralardan arta kalan miktarların daha sonraki afetlerdeki maddi açıkları kapatmak için kullanıldığına sık rastlanmaktadır. Bu bağlamda 1881 Sakız ve Çeşme depreminden artan paraların 1883 Çeşme ve Urla depreminde, 1894 İstanbul depreminden artan paraların bir kısmının 1898 Balıkesir, bir kısmının da 1899 Denizli-Aydın depremlerinde kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Hicaz yardım komisyonunda bulunan bir miktar para da 1899 depremine maruz kalan afetzedeler için kullanılmıştır.⁵⁷⁸

1899 depremi sonrasında yetkililerce bulunan çarelerden birisi, Aydın vilâyetine ithal olarak giren eşyadan İzmir Rüsûmât Nezâretince alınan % 8'lik ithalat gümrük vergisine bir sene müddetle uygulanması planlanan %3'lük zamdır. Bu zammın yapılması halinde resmi kayıtlara göre 50-60.000 lira gibi çok büyük bir gelir elde edileceği tahmin edilmiştir. İthalat vergisine yapılması düşünülen bu geçici zam

⁵⁷⁶ BOA., İ.DH., 646/44934, 17 Z 1288/27 Şubat 1872.

⁵⁷⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 841, 13 Ca 1298/12 Nisan 1881; BOA., Y.MTV., 27/62, 26 Za 1304/16 Ağustos 1887; BOA., İ.DH., 1214/95103, 11 C 1308/22 Ocak 1891; Engin, *a.g.m.*, 144; Turan, *a.g.e.*, 58.

⁵⁷⁸ BOA., İ.DH., 947/74927, 22 C 1302/8 Nisan 1885; BOA., İ.HUS., 77/1317.Ca.69, 24 Ca 1317/30 Eylül 1899; BOA., İ.DH., 1368/1317.C.8, 6 C 1317/12 Ekim 1899; 1894 İstanbul depreminin yaralarının sarılması amacıyla toplanan paradan Balıkesir depremzedeleri için aktarılan miktar 108.000 kuruştur. Turan, *a.g.e.*, 61.

planının uygulamaya geçirilmesi için ilk önce yabancı elçiler ile müzakere edilerek temsil ettikleri devletlerinin olurları alınmaya çalışılmıştır. Yabancı devletlerin olurunun alınmasını kolaylaştırmak için de bu ilave vergiden elde edilen gelirin harcanması esnasında İzmir’de kurulacak komisyonda yabancı tüccarlardan da üye bulundurulması kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁹

İthalat gümrük vergisine yapılması düşünülen zam planı 1 Ekim 1899 tarihinde yabancı devletlerin elçiliklerine teklif ve tebliğ edilmiştir. Bunun üzerine konu yabancı ülkelerin temsilcilerinin hazır bulunduğu Ticaret Komisyonunda görüşülmüş ve karara bağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁸⁰ *İkdâm* ve *Ahenk* gazetelerinin haberlerine göre, İzmir’de bulunan büyük devletlerin konsolosları, % 3 fazla gümrük vergisinin bir senede hâsıl edeceği miktarın tutarını ve bunun en uygun şekilde nasıl tahsil edileceğini belirten birer rapor hazırlamaları için emir almışlardır.⁵⁸¹

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti % 3’lük zam teklifini kabul ettiğini 16 Kasım 1899 tarihli yazısında bildirmiş, ancak bir şart öne sürmüştür. Bu şart, Osmanlı Devleti ile ticari ilişkileri bulunan Avrupa devletlerinin de geçici vergi zammını kabul etmesidir.⁵⁸² İngiliz konsolosluk belgelerinden elde edilen bilgilere göre, geçici vergi zammının bazı mahzurları olduğunu öne süren İngiltere hükümeti, bu öneriye sıcak bakmamıştır. Bu öneriyi birkaç açıdan sakıncalı gördüğüne dair düşüncelerini Ticaret Komisyonunda açıklayan Ernest Barkley isimli İngiliz temsilci, hükümetinin bu öneriyi kabul etmeyeceğini Türk delegelere bildirdiği gibi, ilave vergiye başvurulması yerine peşin borç para sağlanabileceği önerisinde bulunmuştur.

Barkley, bu önerinin uygulanması durumunda İzmir limanının değer kaybedeceğine işaret ederek, İzmir limanında gerçekleştirilen ticaretin önemli bir kısmının kıyıdağı diğer kentlerin limanlarına doğru kayacağını iddia etmiştir. Bu nedenle o, öneri uygulandığında bile yeterli başarıya ulaşamayacağı kanaatindedir. Diğer taraftan İngiliz temsilci, kendi ülkesinin menfaatleri açısından da bazı endişelerinin olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bu ilave vergi, emsal ve ilke sorunlarını da içermektedir. Önerinin gerçekleşmesi durumunda, Osmanlı hükümetinin yine

⁵⁷⁹ *BOA.*, İ.HUS., 77/1317.Ca 70, 24 Ca 1317/30 Eylül 1899; *BOA.*, İ.DH., 1368/1317.C.5; *Ahenk*, sayı 956, 2 C 1317/7 Ekim 1899; *BOA.*, Y.A.HUS., 401/80, 25 B 1317/29 Kasım 1899.

⁵⁸⁰ *TNA.*, FO, No:68, 18 Ekim 1899.

⁵⁸¹ *Ahenk*, sayı 974, 23 C 1317/28 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1908, 21 C 1317/26 Ekim 1899.

⁵⁸² *BOA.*, Y.A.HUS., 401/80, 25 B 1317/29 Kasım 1899; *BOA.*, İ.HUS., 80/1317.N.8, 6 N 1317/8 Ocak 1900; *BOA.*, BEO., 1430/107203, 12 N 1317/14 Ocak 1900.

gümrük vergisinin artırılmasını sağlamak amacıyla, bu vergi zammını örnek olarak kullanmak isteyebileceğini ya da İzmir limanında uygulanacak %3'lük vergi artışını imparatorluğun bütün limanlarında geçerli kılmak için ticaret anlaşmasını zorlayabileceğini düşünmüştür. Ayrıca Barkley, bu ilave vergiden elde edilecek tahsilâtın (makbuzların) kontrolünün, giderlerin kontrolü kadar önemli olduğunu ve bu noktanın ön raporda belirtilmesinin her halükarda gerekli olduğunu ve bu gibi şartlara Osmanlı hükümetinin razı olup olmayacağını kuşkulu olduğunu belirtmiştir.⁵⁸³

Merkezi hükümetlerin yanı sıra Aydın valilerinin de finansman problemine çözüm bulmaya çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda Aydın valisi, 1897 Denizli depreminde yıkılan evlerin tamiri için Denizli sancağında bir önceki sene emaneten idare olunan ve sahiplerinin belirlenmesi mümkün olmayan aşar ambarlarındaki fazlalarından 1312 senesi sonuna kadar oluşan ve hazineye ait olan fazlalık kısmının gelirinin kullanılmasını merkezi hükümetten talep etmiştir. Konu Meclis-i Vükelânın gündemine gelmiş ve valinin talebi kabul edilmiştir. Ayrıca bu yazıda “evvel vecihle mahaline mezuniyet itasıyla” denilmesi bu usulün Osmanlı Devleti'nde daha önceki senelerde meydana gelen afetlerin yol açtığı masrafların karşılanmasında kullanıldığını göstermektedir.⁵⁸⁴ Benzer bir talebin 1899 depremi sonrasında inşa edilecek afetzede barakalarında ihtiyaç duyulan meblağın tamamlanabilmesi için dönemin valisi Kamil Paşa tarafından da tekrarlandığı görülmektedir. Kamil Paşa bu doğrultuda vilâyet aşarının o seneki ihalesinde görülen, bir önceki seneye göre fazla olan miktarın yarısının yardım olarak Aydın vilâyeti afetzedelerinin yararına bırakılmasını merkezi hükümetten talep etmiştir. Bu istek de Meclisi-i Vükelâda görüşülmüş, ancak bu sefer öneri, vilâyet aşar gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye İdaresine bırakılmış olmasından dolayı itiraz ve şikâyet olacağı düşüncesiyle kabul edilmemiştir.⁵⁸⁵

Büyük depremlerde yapılan masrafların ne kadar tuttuğu ve nerelerden karşılandığı sorusu önem arz etmektedir. Bu bağlamda 1883'te Çeşme ve Urla'da meydana gelen depremde afetzede olan halkın iskânı için barakaların inşası ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesi maksadıyla yapılan masrafların miktarı, Dâhilîye Nezâretinin 7 Nisan 1884 tarihli yazısından anlaşıldığı üzere, 374.516 kuruştur. Bu paranın büyük bir kısmı 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme depremi için toplanan ve mal sandığına

⁵⁸³ TNA., F.O.,195/2065, No:68, 18 Ekim 1899.

⁵⁸⁴ BOA., İ.ML., 30, 29 L 1315/23 Mart 1898 *Ahenk*, sayı 481, 15 L 1315/8 Mart 1898.

⁵⁸⁵ BOA., İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

aktarılan 224.183 kuruş değerindeki yardım parasından karşılanmıştır. Dâhilîye Nezâreti, geri kalan 150.333 kuruşun ise İzmir’de toplanmakta olan yardım paralarından iade edilmesi kaydıyla vilâyet mal sandığından harcanması hususunda Aydın vilâyetine yetki vermiştir. Ancak Aydın Valiliği bu paranın toplanmakta olan nakdi yardımlarla kapatılamayacağını merkezi hükümete bildirmiştir. Bunun üzerine merkezi hükümet, bu paranın 80.000 kuruşunun Hicri 1299 (1881/82) senesi bütçesinden karşılanmasını ve açık kalan 70.333 kuruşun ise Hicri 1299 senesi bütçesi açığına ve zuhurat tertibi fazlasına ek olarak kaydedilmesini uygun görmüştür.⁵⁸⁶ Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı hükümeti, depremin meydana getirdiği zararları karşılarken, hazineden para harcamamaya ya da hazineden çıkacak parayı en asgari düzeyde tutmaya çalışmıştır.

1883 depremi sonrasında İstanbul’da padişahın himayesinde bir yardım komisyonu kurulmamış, ancak büyükelçi eşleri tarafından II. Abdülhamid’in himayesinde gerçekleştirilen bazı etkinliklerde yüklü miktarda yardım toplamışlardır. Ayrıca II. Abdülhamid de önemli bir miktarda bağışta bulunmuştur. Süleyman Bey, afetzedelere nakit olarak dağıtılan bu paraların toplam miktarı hakkında 8 Mart 1884 tarihinde merkezi hükümeti bilgilendirmiştir. Padişah tarafından bağışlanan 250.000 kuruş ile konser ve kermes hâsılatı olarak gönderilen 450.000 kuruş toplamı olan 700.000 kuruş ve 10.000 kuruşluk elbise adilane bir surette Çeşme, Urla ve Karaburun’daki afetzedelere dağıtılmıştır. Bunlara diğer yardım kuruluşlarında toplanarak dağıtılan paralar da eklendiğinde afetzedelere dağıtılan paranın toplam miktarı, 800.000 kuruşa yaklaşmıştır.⁵⁸⁷ Afet bölgesinde harcanan ve halka dağıtılan paralar toplandığında ise bu deprem sonrasında yapılan masrafın yaklaşık 1.200.000 kuruş (12.000 lira) tuttuğunu söyleyebiliriz.

1886 yılında meydana gelen Karaburun depreminin yaralarının sarılması için gerekli 1.300.000 kuruş civarında paranın 55.000 kuruşu İstanbul’da düzenlenen yardım kampanyasında toplanan paralardan karşılanmış olup, geri kalan miktarın nereden karşılandığı bilinmemektedir.

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin verdiği bilgilere göre 1890 Kuşadası depreminde yıkılan ev ve camilerin inşaat masrafının toplamı, 600.000-700.000 kuruş

⁵⁸⁶ BOA., İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883; BOA., İ.DH., 947/74927, 22 C 1302/8 Nisan 1885.

⁵⁸⁷ BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

civarındadır.⁵⁸⁸ Ancak bu miktarın abartılı olduğu daha sonra yapılan bir araştırma sonucu ortaya konulmuştur. Nitekim Aydın Vilayeti İdare Meclisi azasından Nesim Habib Efendi ile vilâyet memurlarından Reşad Bey tarafından daha sonra yapılan tahkikata göre, bahsi geçen depremde kısmen yıkılarak harap olan 287 ev ve vakıf binalarının tamir masrafının 200.000 kuruş tutacağı hesaplanmıştır.⁵⁸⁹ Aynı deprem sonrasında inşa edilmesi planlanan 50 adet barakanın masrafının ise 50.000 kuruş tutacağı öngörülmüştür. Sonuç olarak, inşaat faaliyetleri için harcanması gereken toplam tutarın 250.000 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

Kuşadası depremi sonrasında Aydın Valiliği, barakaların inşası için afetzede halka dağıtılacak 50.000 kuruşun daha sonra toplanacak yardım paralarından ödenmesi şartıyla mal sandığından karşılanması için merkezi hükümetten yetki istemiştir.⁵⁹⁰ Bununla birlikte Aydın Valiliği 2 Şubat 1891 tarihinde, Kuşadası depremi ve bu sırada vilâyette yaşanan diğer afetler nedeniyle toplam 10.000 lira civarında paraya ihtiyaç olduğunu merkezi hükümete bildirmiştir.⁵⁹¹ Ayrıca valilik, Hicaz Kıtıkzedeleri Komisyonuna Aydın vilâyeti tarafından gönderilecek olan 150.000 kuruşun Kuşadası depremzedelerine bırakılmasını talep etmiştir. Aydın Valiliğinin istekleri Meclis-i Vükelânın 30 Aralık 1900'de gündeme gelmiş, Aydın vilâyetinin Hicaz kıtlıkzedeleri için toplayacağı paranın tamamı olmasa da, inşa edilmek istenen barakaların masrafı olan 50.000 kuruşun Kuşadası depremzedelerine bırakılması kararlaştırılmıştır.⁵⁹² Dâhilîye Nezâretinin, paraların afetzedelere dağıtılıp dağıtılmadığını takip ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim adı geçen nezâret, 26 Mayıs 1891 tarihinde Aydın Valiliğine, bahsi geçen 50.000 kuruşun afetzedelere dağıtılıp dağıtılmadığını sormuş, ayrıca dağıtılmışsa kimlere ne miktarda dağıtıldığını gösteren defterin İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir.⁵⁹³

Bu sırada Aydın vilâyetinde meydana gelen doğal afetler neticesinde padişahın fermanı üzerine İstanbul ve İzmir'de kurulan yardım komisyonlarında toplam 530.900 kuruş toplanmış, ayrıca Hicaz İlane Komisyonunda biriken paradan 10.800 kuruşun daha Aydın vilâyetindeki afetzedeler yararına kullanılmasına yetki verilmiştir. Toplanan

⁵⁸⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3727, 10 Ca 308/22 Aralık 1890.

⁵⁸⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3763, 22 C 1308/2 Şubat 1891.

⁵⁹⁰ *BOA.*, İ.MMS., 117/5025, 20 Ca 1308/1 Ocak 1891.

⁵⁹¹ *BOA.*, Y.MTV., 47/182, 25 C 1308/5 Şubat 1891.

⁵⁹² Hicaz kıtlıkzedeleri için Aydın vilâyetinden 400.000 kuruş (4.000 lira) talep edilmiştir. Talep edilen bu paranın 250 bin kuruşu toplanarak gönderilmiştir. *BOA.*, İ.MMS., 117/5025, 20 Ca 1308/1 Ocak 1891.

⁵⁹³ *BOA.*, DH.MKT.,1836/71, 17 L 1308/26 Mayıs 1891.

541.700 kuruş yardım parasından, satın alınan un ücretleri hariç olmak üzere Kuşadası depremzedelerinin payına yaklaşık 101.000 kuruşluk bir miktar düşmüştür. Bu para Kuşadası afetzedelerine beş defada nakden gönderilmiştir.⁵⁹⁴ Bununla birlikte yıkılan evler için hesap edilen 200.000 kuruşluk tahmini miktarın yaklaşık 100.000 kuruşluk kısmının nereden karşılandığı ya da depremzedelere ayrılan miktarın depremin yaralarını sarmaya yetip yetmediği bilinmemektedir.

19 Ağustos 1895 Aydın ve 14 Kasım 1895 Bergama depremlerinin ne kadar zarara sebep olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte *Ahenk* gazetesinin verdiği bilgilere göre birinci depremin yaraları, Aydın Mutasarrıfı Ragıp Paşanın sancak dâhilinde başlattığı yardım kampanyası sayesinde sarılmaya çalışılmıştır. Gazete Ragıp Paşanın sancağa bağlı kazaları dolaşarak 18 Ekim 1895 tarihi itibarıyla büyük miktarda yardım toplamayı başardığı belirtmiş ve övgüde bulunmuştur.⁵⁹⁵ *Hizmet* gazetesinden elde edilen bilgilere göre Bergama depreminin yaralarının sarılması için Aydın vilâyetinden yardım olarak 30.000 kuruşun deprem mahaline gönderilmiştir.⁵⁹⁶

1899 depreminin yol açtığı masraflar, önceki depremlere nazaran çok daha büyük olup, resmi makamlarca bu rakamın en az 10.000.000 kuruş (100.000 lira) tutacağı hesaplanmıştır.⁵⁹⁷ Ancak depremin yaralarının tam olarak ne kadar masrafla sarıldığını öğrenebileceğimiz bir kaynağa ulaşamamıştır. Bununla birlikte toplanan yardım paraları ile merkezi hükümetin kullanımına izin verdiği paraların toplamının belirtilen rakama ulaşamadığı, 8.000.000 kuruş (80.000 lira) civarında kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim İzmir’de kurulan Komisyon-ı Umûmînin 22 Şubat 1900 tarihine kadar topladığı 870.284 kuruş,⁵⁹⁸ İstanbul’da kurularak bütün Osmanlı coğrafyasında yardım faaliyeti yürüten Komisyon-ı Mahsusun 25 Aralık 1900 tarihi itibarıyla topladığı 4.521.064 kuruş,⁵⁹⁹ Ziraat Bankası sandığından temin edilen 1.000.000 kuruş, Aydın vilâyeti sandığından temin edilen 1.000.000 kuruş, Hicaz Yardım Komisyonu sandığından gönderilen 154.000 kûsur kuruş⁶⁰⁰ ve 1894 İstanbul

⁵⁹⁴ Bütün afetzedeler için satın alınan una 171.233 kuruş harcanmıştır. *BOA.*, Y.EE., 87/68, 21 Ca 1309/23 Aralık 1891.

⁵⁹⁵ *Ahenk*, sayı 67, 2 C 1313/21 Ekim 1895.

⁵⁹⁶ *Hizmet*, sayı 900, 6 C 1313/23 Kasım 1895.

⁵⁹⁷ *BOA.*, BEO., 1379/103388, 25 Ca 1317/1 Ekim 1899; *BOA.*, İ.HUS., 77/1317.Ca.70, 24 Ca 1317/30 Eylül 1899; *BOA.*, İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

⁵⁹⁸ *Ahenk*, sayı 1072, 24 L 1317/24 Şubat 1900.

⁵⁹⁹ *Ahenk*, sayı 1327, 3 N 1318/25 Aralık 1900.

⁶⁰⁰ *BOA.*, İ.DH., 1368/1317.C.8, 6 C 1317/12 Ekim 1899; *BOA.*, BEO., 1385/103851, 9 C 1317/15 Ekim 1899; Her ne kadar Meclis-i Vükelâ, Ziraat Bankası sandığından 10.000, Aydın vilâyeti emvalinden

depremi sonrasında toplanılan, ancak sarfına lüzum kalmayan paralardan gönderilen 330.000 kuruş⁶⁰¹ alt alta toplandığında 7.875.348 kuruşa (78.753 liraya) tekabül etmektedir. Bu arada *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin bahsettiği üzere, Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla Tophane-i Âmirede bulunan 300.000 kuruş, banka vasıtasıyla Denizli ve Aydın afetzedeleri için Aydın vilâyetine gönderilmiştir;⁶⁰² ancak bu bilgi, arşiv belgelerinde ve diğer gazetelerce teyit edilememiştir. Bu durum bahsi geçen paranın, İstanbul depremi fonundan gönderilen 330.000 kuruşluk yardım parasıyla aynı olduğu izlenimini vermektedir.

1901 Mayıs'ında Müftü Tahir Efendi Medresesi'nin tamiri için mal sandığında bulunan Komisyon-ı Umûmîye ait paralardan 12.000 kuruş harcanması,⁶⁰³ bahsi geçen 8.000.000 kuruş (80.000 lira) civarındaki paranın barakaların inşası için yeterli geldiğini, hatta bir kısmının bazı kamu mülklerinin tamirine harcandığını gösterir.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, deprem mahallerinin sıcak para ihtiyacını acil olarak karşılamak için daha önce yardım komisyonlarınca toplanan ve kıyıda köşede duran bazı paralar ile Ziraat Bankası ve vilâyet mal sandıklarındaki paradan belirli bir miktarın afetzedeler için kullanılmasına izin verildiği görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak, Meclis-i Vükelâ, 1899 depremi gibi olağanüstü durumlarda, adı geçen sandıklara kaynak temin edilmesini kolaylaştırmak amacıyla önemli bir karar almıştır. Bu karar gereğince, afetzedelerin maddi problemlerine yardımcı olmak amacıyla sermayesi çok olan mahallerin Ziraat Bankası ve sandıklarından, nakdi yardıma ihtiyacı olan mahallerdeki eşdeğerlerine para gönderilmesi uygun görülmüştür.⁶⁰⁴

6) Depremler Sonrasında Bazı İstisnai Uygulamalar

Depremlerin yaralarının sarılması aşamasında, afetzedelerin iâşe ve iskânlarının yanı sıra onların eski refahlarına kavuşabilmeleri ve hayatlarını sıkıntısız bir şekilde sürdürebilmeleri için bazı mali ve idari tedbirler alınmış, normal dönemlerde görülmeyen bazı istisnai uygulamalara gidilmiştir. Bunlardan bazıları, aşar vergilerinin süresinin ertelenmesi, gümrük vergilerinde muafiyet uygulaması,

---

10.000 olmak üzere toplam 20.000 liranın afettede barakalarının inşası masraflarında kullanılması için mahalli hükümete yetki vermiş ise de (*BOA.*, BEO 1379/103388, 25 Ca 1317/1 Ekim 1899; *İ.HUS.*, 77/1317.Ca.70, 24 Ca 1317/30 Eylül 1899) bu paraların daha sonra toplanan yardım paralarından sandıklara iade edilip edilmediğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁶⁰¹ *BOA.*, *İ.HUS.*, 77/1317.Ca.69, 24 Ca 1317/30 Eylül 1899.

⁶⁰² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6618, 1 C 1317/6 Ekim 1899.

⁶⁰³ *Ahenk*, sayı 1424, 6 M 1319/26 Nisan 1901; *Ahenk*, sayı 1443, 4 S 1313/18 Mayıs 1901.

⁶⁰⁴ *BOA.*, *İ.DH.*, 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

afetzedelere uzun dönemli faizsiz kredi sağlanması, yetim kalan çocukların Darüşşafaka Mektebine kaydedilmesidir.

a) Vergi Sürelerinin Ertelenmesi

Aydın vilâyetinde meydana gelen depremlerin sadece bir tanesinde halkın ödemek zorunda olduğu vergilerin ertelendiği görülmektedir. 1851 yılında Fethiye ve civarında meydana gelen depremle birlikte Menteşe Kaymakamlığı, afetzede halkın merhamete şayan bulduklarını belirterek, bir senelik vergilerinin (231.181 buçuk kuruş) affedilmesini Aydın Valiliği aracılığıyla merkezi hükümetten talep etmiştir.⁶⁰⁵ Afetzede halkın durumu Meclis-i Vâlâda gündeme gelmiş ve Maliye Nezâretinin görüşleri doğrultusunda vergi affının usul-i hazineye uygun olmaması sebebiyle bu talep kabul edilmemiştir. Bununla birlikte Meclis-i Vâlâ, afetzedelerin vergi ödeme sürelerinin bir yıl ertelenmesine karar vermiştir.⁶⁰⁶

b) Gümrük Vergilerinde Muafiyet Uygulaması

20 Eylül 1899 depreminin yaralarının sarılması aşamasında başka vilâyetlerden Aydın vilâyetine gönderilen zahire, hayvan yemi ve inşaat malzemelerine gümrük vergisi muafiyeti getirilmiştir. Nitekim 9 Ekim tarihli *Tercüman-ı Hakikat* ve 12 Ekim tarihli *Ahenk* gazetelerinin aktardığı üzere, Aydın vilâyetine gönderilecek zahire ile hayvanlara verilmek üzere getirilen arpa, kepek vb. yemlerin, ihtiyaçlar giderilinceye kadar geçici olarak gümrük vergisinden muaf tutulması hususunda padişah fermanın yayımlanmıştır.⁶⁰⁷ Ayrıca, yıkılan ve hasar gören binaların yeniden inşası veya tamirinde kullanılmak üzere 11 Ekim 1899 tarihli padişah fermanıyla Aydın vilâyeti dâhilinde bulunan ormanlardan ağaç kesimine izin verilmiştir.⁶⁰⁸ Gazetelerin verdiği bilgiye göre, orman vergisi muafiyeti, ilk çıkarıldığında süresi 27 Ekim 1899 tarihine kadardır.⁶⁰⁹

Yine bu depremde zarar gören binaların yeniden inşasında veya tamirinde kullanmak için gerekli kireç, kum, taş, kiremit, tuğla ve demir gibi malzemelerin de gümrük vergisinden muaf tutulduğuna dair 13 Kasım 1899 tarihinde padişah fermanı

⁶⁰⁵ BOA., İ.MVL., 227/7790, 6 Ra 1268/30 Aralık 1851.

⁶⁰⁶ BOA., İ.MVL., 209/6790, 9 B 1267/10 Mayıs 1851.

⁶⁰⁷ *Ahenk*, sayı 960, 7 C 1317/12 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6621, 4 C 1317/9 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6646, 29 C 17/3 Kasım 1899.

⁶⁰⁸ BOA., İ.OM., 1, 5 C 1317/11 Ekim 1899; BOA., BEO., 1385/103845, 8 C 1317/14 Ekim 1899.

⁶⁰⁹ *Ahenk*, sayı 949, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6614, 27 Ca 1317/2 Ekim 1899.

çıkıştır.⁶¹⁰ Ayrıca, depremde zarar gören cami, mescit, medrese gibi binaların yeniden inşası veya tamiri için ormanlardan kesilecek keresteler ile minare ve kubbeler için gerekli olan kurşunların gümrüklerden vergisiz geçmesi hususu Şûrâ-yı Devlette karara bağlanmıştır.⁶¹¹ 22 Ocak 1900 tarihli *The Levant Herald* gazetesinin haberlerinden ise inşaatta kullanılan bütün bu materyallerin muafiyet süresinin uzatıldığını öğrenmekteyiz.⁶¹² Bunlara ilaveten, ülkenin her tarafından gönderilecek nakdi yardımların postaneler tarafından ücretsiz olarak nakline karar verilmiştir.⁶¹³

c) Afetzedelere Tohumluk Zahire ve Faizsiz Kredi Sağlanması

1899 depreminden sonra Komisyon-ı Umûmî, merkezi hükümetten aldığı yetki çerçevesinde, mahalli idareler vasıtasıyla tespit ettiği geçimini sağlamaktan mahrum, yardıma muhtaç ailelere un, tohumluk arpa ve buğday dağıtmış ya da bunların karşılanması için Ziraat Bankasından faizsiz kredi verilmesini kararlaştırmıştır.⁶¹⁴ Kredi kullanan yerlerden ikisinin depremden en fazla etkilenen Sarayköy ile Nazilli kazalarının afetzedeleri olduğunu *Ahenk* gazetesinden öğrenmekteyiz.

Aydın Valiliği, tohumluk zahireye ihtiyacı olduğunu tespit ettiği Sarayköy kazası çiftçilerinin durumunu Bâb-ı Âliye bildirmiş ve bunun üzerine padişahın irâdesi ile Sarayköy çiftçisine tohumluk tedariki için kefâlet-i mütesilsile yöntemiyle⁶¹⁵ Ziraat Bankasından 100.000 kuruş kredi verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak ziraat mevsimi girdiğinden Komisyon-ı Umûmî, vakit geçirmeksizin 3.500 kile⁶¹⁶ (89.760 kg) arpa ile 1.000 kile (25.645 kg) buğday satın almış, karşılığı daha sonra Ziraat Bankasına ödenmek şartıyla ihtiyaç içindeki çiftçilere dağıtmıştır.⁶¹⁷ Bu arada, *Ahenk* gazetesinin

⁶¹⁰ BOA., İ.OM., 1 (1317.B.9); *Ahenk*, sayı 1045, 18 N 1317/19 Ocak 1899.

⁶¹¹ *Ahenk*, sayı 997, 21 B 1317/24 Kasım 1899; *Ahenk*, sayı 1006, 2 Ş 1317/5 Aralık 1899.

⁶¹² *The Levant Herald*, Vol 20, sayı 4, 22 Ocak 1900.

⁶¹³ *Ahenk*, sayı 992, 15 B 1317/18 Kasım 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6659, 12 B 1317/15 Kasım 1899.

⁶¹⁴ BOA., İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1906, 19 C 1317/25 Ekim 1899; *The Levant Herald*, Vol 20, sayı 6, 5 Şubat 1900.

⁶¹⁵ Kefâlet-i mütesilsile, kefil olana diğer bir kişinin, o kişiye de başka birinin zincirleme kefil yapılması sistemidir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü* (İstanbul: Gökkuşbu Yay., 2010), 332.

⁶¹⁶ Kile ölçüğü kullanıldığı yere göre değişiklik arz etmekte olup, bir İstanbul kilesi 4 şinik ya da 20 okkaya eşittir. Okka (kıyye) ise 1,2821945 kg. eşittir. Diğer bir ifadeyle bir kile 25,64589 kg., 1 şinik 6,4114725 kg. eşit gelmektedir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 405-406, 528; Yılmaz, *a.g.e.*, 350; Aydın vilâyetinde kıtlıkzedelere dağıtılan zahirelerde kullanılan ölçek olarak birçok kayıta İstanbulî kile, bazılarında ise sadece kile olarak bahsedilmiştir. Kıtlık zamanlarında zahire miktarları İstanbul'daki merkezi hükümet tarafından belirlenmesi diğerlerinin de İstanbulî kile olduğuna işaret ettiğinden bütün kayıtlardaki İstanbulî kilenin kg karşılığı esas alınmıştır.

⁶¹⁷ *Ahenk*, sayı 1040, 12 N 1317/13 Ocak 1899.

haberlerinden deprem bölgesinin başlıca mahsullerinden biri olan pamuğun fiyatının birkaç yıl öncesinden başlayarak depremin yaşandığı sırada düşüşünün devam etmesinin çiftçi halkı zorladığı anlaşılmaktadır. Yaşanan bu olumsuzluklar nedeniyle afetzedelere dağıtılan kredilerin süresi ilk başlarda daha az iken, Aydın vilâyetinin merkezi hükümetten aldığı yetki üzerine 10 yıla çıkarılmış ve bu sayede taksit sayıları artırılarak çiftçi halkın ödedikleri miktar hafifletilmiştir.⁶¹⁸

d) Yetim Kalan Çocukların Dârüşşafaka Mektebine Kaydedilmesi

1899 depreminde anne ve babalarını kaybederek yetim ve kimsesiz kalan çocuklar, padişahın irâdesi üzerine İstanbul'a gönderilerek Dârüşşafaka Mektebine kaydedilmiştir.⁶¹⁹ 1863 yılından beri faaliyet gösteren ve eğitim alanındaki ilk sivil toplum hareketi olan bu kuruluşun, deprem nedeniyle öksüz ve yetim kalan çocukları tam burslu ve yatılı kabul ederek eğitim vermesi,⁶²⁰ sahipsiz kalan bu kişilerin ülkeye kazandırılması açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte aynı deprem sonrasında artçı şokların uzun süre devam etmesi nedeniyle Denizli ve Aydın sancaklarındaki okullarda, ne kadar olduğu bilinmemekle birlikte bir süre eğitime ara verilmiştir.⁶²¹

e) Afetzedede ve Yakınlarına Gösterilen İdari Kolaylıklar

Osmanlı hükümeti, depremde evleri hasar görenlere ve yakınlarını kaybedenlere çeşitli ayrıcalıklar sağlamıştır. Yaşanan bazı büyük depremler sonrasında afetzedede halktan ve onların yakınlarından bazılarının yetkili makamlara arzuhaller göndererek kendilerine yardım edilmesini istedikleri görülmektedir. Bu tür istekler karşısında merkezi hükümet, konunun muhatabı birimle iletişime geçerek ilgili kişiler için birtakım kolaylıklar sağlamaya çalışmıştır. Örneğin, Trablusgarp'ta hapis yatan üç mahkûmun, arzuhallerinde 1899 depreminde ailelerinin uğradığı zarar ve hasarı öne sürerek, hapis sürelerinin de az kaldığından bahisle aflarını istemeleri üzerine Sadâret makamı, Adliye

⁶¹⁸ *Ahenk*, sayı 1081, 6 Za 1317/6 Mart 1900.

⁶¹⁹ *İkdâm*, sayı 1919, 2 B 1317/5 Kasım 1899; *Ahenk*, sayı 987, 9 B 1317/12 Kasım 1899.

⁶²⁰ Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye üyeleri Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa tarafından önce esnaf çıraklarının eğitimini sağlamak amacıyla kurulmuş olup, sonradan yetimlerin yetiştirilmesi gündeme gelerek, bu yönde eğitim faaliyetine başlanmıştır. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (Ankara: TTK, 1999), 66.

⁶²¹ *Ahenk*, sayı 945, 19 Ca 1317/24 Eylül 1899.

Nezâretine yazdığı 26 Kasım 1899 tarihli yazıyla bu mahkûmlarının isteklerinin yerine getirilmesini istemiştir.⁶²²

Benzer şekilde, Aydın, Denizli ve Dinar'daki arazisinde bulunan evleri depremde yıkılan Divân-ı Hümâyûn Âmedî Kalemî çalışanlarından Safi Bey Efendinin dilekçesi üzerine, kendisine evlerini inşa ve tamiri için iki aylık ücretli izin verilmiştir.⁶²³ Ayrıca aynı depremde evi yıkılan bir ailenin İzmir'e ücretsiz olarak nakledilmesi isteği de Bahriye Nezâreti tarafından uygun görülmüştür.⁶²⁴

7) Yardım Toplama Faaliyetleri

Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde, Aydın vilâyetinde meydana gelen bir deprem sonrasında İstanbul ve İzmir'de merkezi ve mahalli hükümetler tarafından kurulmuş resmi bir yardım komisyonuna rastlanmamıştır. Bununla birlikte bu dönemde sivil inisiyatifin bir derece etkin olduğu söylenebilir. İlk olarak Hüdâvendigâr vilâyetine bağlı Bursa'da 1855 yılında meydana gelen yıkıcı deprem sonrasında şehir eşrafının kendi aralarında para toplayarak halka dağıttıkları görülmektedir.⁶²⁵ 1863 Datça ve Rodos depremi sonrasında da İzmir'de şehir eşrafı arasında yardım faaliyetlerine rastlamaktayız. Nitekim bu deprem sonrasında Aydın Valisi Ahmed Paşa Sadâret makamına hitaben kaleme aldığı yazısında, Rodos afetzedeleri için İzmir'de bazı gayretli kişiler tarafından yardım parası toplandığını ve bu paradan Mentеше depremzedeleri için bir pay ayrılarak her türlü zaruretlerinin giderileceğini bildirmiştir.⁶²⁶ Buna istinaden yayımlanan padişahın fermanı üzerine merkezi hükümet, İzmir'de eşraf tarafından toplanan 110.000 kuruş yardımın kimler tarafından yapıldığını gösteren bir defterin Takvim-i Vakâ'yi gibi gazetelerde yayınlanmak üzere İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir.⁶²⁷ Bu cümleden olarak her ne kadar kendi çatısı altında bir yardım komisyonu kurmasa da dönemin merkezi hükümetinin bu türden girişimlerde bulunan hayırsever halkı desteklediği, hatta afetzedeler için düzenlenen yardım kampanyalarına katılımı teşvik etmeye çalıştığı söylenebilir.

Daha önce bahsedildiği üzere, Sultan II. Abdülhamid dönemiyle birlikte afetzedelerin ihtiyaçları, artık iflas etmiş durumda olan devlet hazinesi yerine,

⁶²² BOA., BEO., 1408/105552, 23 B 1317/27 Kasım 1899.

⁶²³ BOA., Y.A.HUS., 400/129, 24 Ca 1317/30 Eylül 1899.

⁶²⁴ BOA., BEO., 1505/112834, 21 S 1318/20 Haziran 1900.

⁶²⁵ Özcan, *a.g.e.*, 143-144.

⁶²⁶ BOA., A.MKT.MHM., 264/77, 7 Z 1279/26 Mayıs 1863.

⁶²⁷ BOA., A.MKT.MHM., 276/52, 29 Ra 1280/7 Ağustos 1899.

İstanbul'da padişahın himayesinde kurulan yardım komisyonu vasıtasıyla toplanan yardım paralarından karşılanmaya başlanmıştır. Ayrıca yine ilk defa bu dönemde olmak üzere, vilâyet merkezlerinde valilerin başkanlığında resmi yardım komisyonları kurulmuştur.

Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki depremzedeler yararına Avrupa'nın birçok şehrinde de komisyonlar teşkil edilerek yardım toplandığı gibi, bazı Avrupa hükümetlerinin aynı ve nakdi yardımlarda bulduklarına rastlamaktayız. Bunların yanı sıra gazete idareleri her zaman depremzedelerin yanlarında olmuş; yerel ve ulusal gazeteler yaptıkları haberlerle insanları afetzedelere yardım etmeye teşvik etmişlerdir. Bazıları daha aktif rol alarak, düzenledikleri elbise yardımı kampanyalarıyla depremzedeleri yaklaşan kışın soğuktan korumaya çalışmışlardır. Bunların dışında bireysel olarak çok sayıda gıda, giyecek vs. yardımları yapıldığı gibi, bazı hayırsever işletme sahipleri de gelirlerini afetzedelere bırakmak üzere kermes, balo, tiyatro, konser, sergi gibi eğlence ve sanatsal faaliyetler tertip etmişlerdir. Genel itibariyle yardım faaliyetlerine katılım çok yüksek düzeyde olmakla birlikte, bazı yerlerde kıtlık, fakirlik gibi mecburi nedenlerden dolayı katılım az olmuştur.

a) Padişahın Himayesinde Kurulan Yardım Komisyonları

1881-1899 arasında Aydın vilâyetinde meydana gelen 1881 Sakız ve Çeşme,⁶²⁸ 1886 Karaburun,⁶²⁹ 1890 Kuşadası⁶³⁰ ve 1899 Denizli-Aydın depremleri sonrasında İstanbul'da iane komisyonları kurularak, büyük bir yardım seferberliğine girişilmiştir. Bu komisyonların üçü şehreminin, biri ise adliye nazırının başkanlığında kurulmuştur.

1881 depreminden sonra Sultan II. Abdülhamid'in emri ile Şehremanetinde, Şehremini Mazhar Paşanın başkanlığında Sakız ve Çeşme afetzedeleri için özel bir yardım komisyonu kurulmuştur. Ayrıca muhtarlar ve imamlar vasıtasıyla hayırsever vatandaşlardan yardım toplanarak Şehremanetine teslimi hususunda teşvikte bulunulmuş, küçük veya büyük yardım yapan herkesin isimlerinin, yaptıkları yardım miktarıyla birlikte ilan edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶³¹ 1883 depreminde ise İstanbul'da resmi nitelikli herhangi bir komisyon kurulmamış, ancak deprem masraflarının büyük bir kısmı 1881 depreminden artan yardım paralarıyla karşılanmıştır.

⁶²⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 841, 13 Ca 1298/12 Nisan 1881.

⁶²⁹ *BOA.*, Y.MTV., 27/62, 26 Za 1304/16 Ağustos 1887

⁶³⁰ *BOA.*, İ.DH., 1214/95103, 11 C 1308/22 Ocak 1891

⁶³¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 841, 13 Ca 1298/12 Nisan 1881.

1886-87 yıllarında İzmir sancağına bağlı Karaburun ve Konya vilâyetine bağlı Elmalı depremzedeleri ile İzmit sancağına bağlı Arslanbey köyü yangınzedeleri için yine Şehremanetinde bir yardım komisyonu kurulmuştur. Dersaâdet ve Beyoğlu taraflarında iki şube açan komisyon⁶³² 20'şer ve 5'er kuruşluk olmak üzere ilk partide 700.000 kuruşluk iane bileti bastırmışsa da ancak bununun 371.461 kuruşunu tahsil edebilmiştir. Afetzedelerin ihtiyacı bundan daha fazla olmasına rağmen yeterli ilginin olmaması nedeniyle ikinci parti biletin basımına geçilmemiştir. Toplanan yardım parasının 301.320 kuruşu Arslanbey yangınzedelerine dağıtılmıştır. Biletlerin basım masrafı ise 11.000 kuruş tutmuştur. Karaburun afetzedelerinin zararı 1.300.000 kûsur ve Elmalı afetzedelerine 130.000 kûsur kuruş olmak üzere toplam 1.430.000 kûsur kuruş olmasına rağmen geriye 59.141 kuruş kalmıştır. Tahsil edilemeyen bilet paralarından ancak çok az bir kısmının tahsil edilebilmesi ihtimali düşünüldüğünde, Karaburun depremzedelerine tahmin edildiği miktarda yardım parası dağıtılamamıştır. Çünkü kalan yardım parasından depremzedelerin her birinin payına 4 kuruş 5 para düşmüştür.⁶³³

1890 Kuşadası depreminin de bulunduğu bazı afetlerin kendisine arz edilmesinden sonra, afetzede tebaasının yaralarının sarılması amacıyla Sultan II. Abdülhamid merkezi ve mahalli hükümetin acil olarak komisyonlar kurarak, yardım çalışmalarına başlaması için emirler vermiştir. Bu bağlamda kendisinin himayesinde ve Adliye nazırının ikinci başkanlığında başkentte bir yardım komisyonu kurulmuştur.⁶³⁴ Bu komisyon afetzedeler için 324.000 kuruş toplayarak Aydın vilâyetine göndermiştir.⁶³⁵

1899 Denizli-Aydın depreminin hemen ardından Sultan II. Abdülhamid'in verdiği emirler doğrultusunda yine Şehremanetinde "Meclis-i Mahsus" isimli bir yardım komisyonu kurulmuştur.⁶³⁶ Arşiv belgeleri ile gazetelerin bu komisyon ve faaliyetleri hakkında verdiği detaylı bilgiler, padişahın himayesinde kurulan komisyonların daha iyi anlaşılması adına iyi bir örnek teşkil etmektedir.

---

⁶³² Dersaâdet şubesi üyeliğine Düyûn-ı Umûmiye Varidat-ı Mahsusa Müdürü Selim ve Meclis-i Emânet azasından Andon ve Astarıcılar Kethüdası Ahmed Efendiler seçilmiştir. *BOA.*, Y.MTV., 24/66, 16 Ra 1304/12 Ocak 1887.

⁶³³ *BOA.*, Y.MTV., 24/66, 16 Ra 1304/13 Aralık 1886; *BOA.*, Y.MTV., 27/62, 26 Za 1304/16 Ağustos 1887.

⁶³⁴ *BOA.*, İ.DH., 1214/95103, 11 C 1308/22 Ocak 1891.

⁶³⁵ *BOA.*, Y.EE., 87/68, 21 Ca 1309/23 Aralık 1891.

⁶³⁶ *BOA.*, İ.HUS., 77/1317.CA.49, 17 Ca 1317/23 Eylül 1899; ; *BOA.*, DH.MKT., 2250/94, 19 Ca 1317/25 Eylül 1899; *BOA.*, İ.DH., 1368/1317.C.5, 5 C 1317/11 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899.

Şehremini Halil Efendinin başkanlığında kurulan bu komisyon Meclis-i Emanet üyelerinden Mehmet Paşa, Zeki Megamiz Efendi ve Meclis-i Emanet muhasebecisi Mahmud Beyden oluşmuştur.⁶³⁷ Komisyon-ı Mahsus, yardım toplama görevinin yanı sıra, İzmir’de faaliyet gösteren Komisyon-ı Umûmînin istekleri doğrultusunda inşaat işlerinde ihtiyaç duyulan marangoz ve yapıcı ustalarının tedarik edilmesi, kereste, çivi gibi inşaat malzemelerinin satın alınması ve bunların deprem bölgesine nakledilmesi gibi vazifeleri de üstlenmiştir.⁶³⁸ Komisyonun bütün Osmanlı topraklarında düzenlediği yardım kampanyası bir yıldan fazla devam etmiştir.⁶³⁹

Meclis-i Mahsus, “Aydın vilâyetinde malûm’el-esâmi mahallerde âhiren hareket-i arz sebebiyle dûcâr-ı hasâr olan ahâlînin tehvîn-i ihtiyâçları için Dersââdetçe cem’ olunacak îâneye mahsûs Şhremânetinde müteşekkil komisyon tarafından tertîb olunan bilettir” ibaresinin yazılı olduğu, her biri farklı renklerde olan 10, 20, 50 kuruş ve 100 kuruşluk biletler bastırmıştır. Daha sonra 5 ve 500 kuruşluk biletlerin de bastırılmasına karar verilmiştir. Henüz depremin meydana getirdiği hasarın büyüklüğünün kavranmadığı bir dönemde bastırılan 400.000 kuruş değerindeki 22.000 bilet incelendiğinde bunun 15.000 adedinin 10 kuruşluk, 5.000 adedinin 20 kuruşluk, 1.000 adedinin 50 kuruşluk ve 1.000 adedinin de 100 kuruşluk olduğu görülmektedir ki, bu durum biletlerin büyük bir kısmının orta ve alt tabakaya hitap ettiğini gösterir.⁶⁴⁰

Depremden hasar gören binalar ile depremezelerin sayısının düşünülenden çok daha fazla olduğunun fark edilmesiyle bahsi geçen miktardaki bilet bedelinin depremin yaralarını sarmaya yetmeyeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle daha önce sadece İstanbul ile sınırlı tutulan yardım kampanyası, Sultan II. Abdülhamid’in fermanıyla Osmanlı Devleti’nin bütün vilâyetlerine ve bağımsız livalarına teşmil edilmiş,⁶⁴¹ ihtiyaç

---

⁶³⁷ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6609, 22 Ca 1317/27 Eylül 1899.

⁶³⁸ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

⁶³⁹ BOA., DH.MKT., 2423/89, 9 B 1318/2 Kasım 1900; BOA., DH.MKT., 2505/11, 14 Ra 1319/1 Temmuz 1901; *Ahenk*, sayı 1295, 23 B 1318/16 Kasım 1900; *Ahenk*, sayı 1327, 3 N 1318/25 Aralık 1900.

⁶⁴⁰ *Ahenk*, sayı 949, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899; *İkdâm*, sayı 1881-1892, 23 Ca-5 C 1317/28 Eylül-10 Ekim 1899.

⁶⁴¹ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899; BOA., İ.HUS., 77/1317.CA.62, 21 Ca 1317/27 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6610, 23 Ca 1317 /28 Eylül 1899; *İkdâm*, sayı 1883, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

doğrultusunda farklı zamanlarda 400.000, 800.000, 1.400.000 kuruşluk partiler halinde yeni biletlerin basılmıştır.⁶⁴²

Komisyon-ı Mahsus tarafından bastırılan biletlerin bir bölümü İstanbul içinde değerlendirilmiştir. Bu biletlerin bir kısmı çeşitli nezâretlere ve devlet dairelerine gönderilirken, bir kısmı da bankalara, demiryolu idarelerine, önemli tüccarlara, esnaf kethüdalarına özel tezkereler yazılmak suretiyle dağıtılmıştır. Bu bağlamda bedelleri tahsil edilmek üzere Dâhilîye Nezâretine 12.000, Bahriye Nezâretine 11.000, Maarif Nezâretine 15.000, Meclis-i Vükelâya da 50.500 kuruşluk bilet gönderilmiştir.⁶⁴³ Ayrıca İstanbul'da Denizli-Aydın depremzedeleri için teberru yapılmıştır. Bu nedenle depremden sonraki birkaç haftalık süreçte diğer yardım faaliyetlerinin hükümet nazarında ikinci plana itildiği görülmektedir. Örneğin 8 Ekim 1899 tarihi için Üsküdar'da bulunan Mizân-ı Terâkki isimli bir okula teberru yapılması amacıyla önceden ruhsat verilmişse de, aynı gün Denizli ve Aydın afetzedeleri için teberru yapılması kararlaştırıldığından okul için yardım toplama faaliyeti bir hafta sonraya ertelenmiştir.⁶⁴⁴

Kendi biletlerini basmak için izin alan yerler hariç diğer bütün vilâyetlere ve bağımsız mutasarrıflıklara İstanbul'dan bilet gönderilmiştir.⁶⁴⁵ Komisyon-ı Mahsus, depremde hasarın büyük olduğunu ve kış gelmeden önce afetzedelerin barınma ihtiyaçlarının giderilmesi için büyük meblağlara ihtiyaç duyulduğunu vurgulayarak, sadece vilâyet merkezlerinde değil, liva ve kazalarda da yardım toplanması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴⁶

Bu amaca ulaşmak için vilâyet liva ve kaza merkezlerinde kurulan yardım toplama komisyonları, kimi yerlerde valilerin ve kaymakamların, kimi yerde belediye başkanlarının, kimi yerlerde defterdarların veya müfettişliklerin başkanlığında

---

⁶⁴² BOA., DH.MKT., 2252/27, 22 Ca 1317/28 Eylül 1899; BOA., DH.MKT., 2252/101, 25 Ca 1317/1 Ekim 1899; BOA., DH.MKT.PRK., 2206/44, 23 Ca 1317/29 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611-20, 24 Ca-3 C 1317/29 Eylül-8 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 953, 29 Ca 1317/4 Ekim 1899.

⁶⁴³ Meclis-i Vükelâda bulunmamasından dolayı bu miktara Evkaf-ı Hümâyûn nazırı dâhil değildir. BOA., MF.MKT., 522/43, 1 Ca 1318/27 Ağustos 1900; DH.MKT., 2252/56, 23 Ca 1317/29 Eylül 1899; BOA., DH.MKT., 2303/102, 10 L 1317/11 Şubat 1900; BOA., DH.MKT., 2328/38, 3 Z 1317/4 Nisan 1900; BOA., DH.MKT., 2274/13, 18 B 1317/22 Kasım 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6611, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899; *İkdâm*, sayı 1881-1883, 23-25 Ca 1317/28-30 Eylül 1899; *Ahenk*, sayı 950, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

⁶⁴⁴ BOA., MF.MKT., 471/56, 9 C 1317/15 Ekim 1899.

⁶⁴⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6620, 3 C 1317/8 Ekim 1899.

⁶⁴⁶ BOA., DH.MKT.PRK., 2215/22, 21 Ca 1317; *İkdâm*, sayı 1897, 10 C 1317/15 Ekim 1899.

faaliyetlerini yürütmüşlerdir.⁶⁴⁷ Komisyon-ı Mahsus, her vilâyete ne kadar yardım toplayabileceğini sormuş ve gelen tahmini rakamlara göre bilet göndermiştir.⁶⁴⁸ Bu bağlamda Hicaz vilâyetinin 610.000, Sivas vilâyetinin 120.000, Suriye, Trablusgarp, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Diyarbekir ve Manastır vilâyetlerinin 100.000, Konya vilâyetinin 80.000, Selanik vilâyetinin 200.000, Hüdâvendigâr vilâyetinin 40.000, Kudüs livasının 50.000 kuruşluk yardım bileti talep ettiği bilinmektedir.⁶⁴⁹ Ayrıca bazı vilâyet ve livalara yardım bileti basımı için izin verilmiştir. Bu vilâyetlerden Trabzon vilâyetinde 300.000 kuruştan, Bağdat vilâyetinde 50.000 kuruştan fazla yardım parası toplanabileceği tahmin edilmiştir.⁶⁵⁰

Denizli ve Aydın afetzedeleri için düzenlenen yardım kampanyasına, Osmanlı Devleti'nin neredeyse bütün vilâyetlerinin büyük rağbet gösterdiği görülmektedir. Bu hususta, bazı istisnalar hariç vilâyetlerin birbirleriyle yarıştıkları ve biletleri tükendikçe Komisyon-ı Mahsustan yeni bilet talep ettikleri söylenebilir.⁶⁵¹ Ayrıca, bazı şehirlerin yanı sıra İstanbul'da afetzedeler yararına eğlence düzenleyen yardımseverler ve bazı kuruluşlar, ihtiyaç duydukları miktarda yardım biletini kendileri bastırma izni almışlardır.⁶⁵²

21 Şubat 1900 tarihine kadar basılan toplam 5.299.083 kuruşluk biletin 4.606.310 kuruşa tekabül eden kısmı Komisyon-ı Mahsus tarafından basılırken, geri kalan 692.773 kuruşluk kısmı Trabzon, İşkodra, Manastır, Selanik, Belgrat, Erzurum, Basra vilâyetleri ve Zor sancağı yardım komisyonları ile afetzedeler yararına tiyatro, balo vs. eğlence düzenleyenler tarafından bastırılmıştır.⁶⁵³ Ayrıca, 28 Kasım 1899 tarihine kadar Bağdat vilâyetinde 28.000 kuruşluk bilet basıldığı bilinmektedir.⁶⁵⁴

⁶⁴⁷ BOA., DH.MKT., 2324/28, 25 Za 1317/27 Mart 1900; *İkdâm*, sayı 1890, 3 C 1317/8 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1895, 8 C 1317/13 Ekim 1899.

⁶⁴⁸ BOA., DH.MKT., 2252/27, 22 Ca 1317/28 Eylül 1899.

⁶⁴⁹ BOA., DH.MKT., 2255/30, 3 C 1317; BOA., DH.MKT., 2269/55, 8 B 1317; BOA., DH.MKT., 2281/93, 4 Ş 1317; BOA., DH.MKT.PRK., 2215/7, 21 C 1317; BOA., DH.MKT., 2255/45, 3 C 1317; BOA., DH.MKT., 2258/71, 13 C 1317; BOA., DH.MKT., 2257/69, 10 C 1317; BOA., DH.MKT., 2261/80, 20 C 1317; BOA., DH.MKT., 2255/148, 5 C 1317; BOA., DH.MKT., 2255/33, 3 C 1317; BOA., DH.MKT., 2281/41, 3 Ş 1317; *Ahenk*, sayı 959, 6 C 1317; *İkdâm*, sayı 1898-1905, 11-18 C 1317.

⁶⁵⁰ BOA., DH.MKT.PRK., 2211/120, 10 C 1317/16 Ekim 1899; BOA., DH.MKT., 2255/31, 3 C 1317/9 Ekim 1899; BOA., DH.MKT., 2253/119, 29 Ca 1317/5 Ekim 1899; BOA., DH.MKT., 2254/16, 30 Ca 1317/6 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 956, 2 C 1317/7 Ekim 1899.

⁶⁵¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6620, 3 C 1317/8 Ekim 1899.

⁶⁵² BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

⁶⁵³ BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890.

⁶⁵⁴ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

Tablo 9: Yardım Biletlerinin Basıldığı Yerler ve Bedelleri⁶⁵⁵

Biletlerin Basıldığı Yer	21 Şubat 1900 tarihine kadar (kuruş)
Trabzon	453.600
Erzurum	121.000
Manastır	15.059,25
Belgrat	26.851,25
Basra	16.000
Zor	10.526,10
Selanik	14.344,30
İşkodra	7.532
Tiyatro vs.	27.855
İstanbul Dışındaki Yerlerde Basılan Biletlerin Toplam Bedeli	692.773,10
İstanbul'da Komisyon-ı Mahsusun Bastırdığı Biletlerin Bedeli	4.606.310
Basılan Bilet Bedellerinin Toplamı	5.299.083,10

Komisyon-ı Mahsusa bağışta bulunanların isimleri ve yaptıkları yardımların miktarı defterlere kaydedilmiştir.⁶⁵⁶ Ayrıca toplanan nakdi yardım miktarları İstanbul basınında “tebligat-ı resmiye” başlığı altında defterler halinde yayınlanmıştır. Resmi kaynaklardan aktarılan bilgilere göre komisyona yapılan yardım 1 Ekim itibariyle toplam 503.000 kuruştur.⁶⁵⁷ Giderek artış gösteren yardım miktarının 26 Ekim tarihi itibariyle 1.463.972 kuruşa, 12 Kasım tarihini itibariyle 2.289.178 buçuk kuruşa ulaştığı,⁶⁵⁸ 8 Aralık tarihi itibariyle 3.000.000 kuruşu geçtiği bilinmektedir.⁶⁵⁹ Toplanan paranın miktarı, 7 Ocak 1900 tarihinde 3.648.901 kuruşa, 8 Şubat tarihinde ise 3.894.237 kuruşa ulaşmıştır.⁶⁶⁰

Tablo 10: Komisyon-ı Mahsusun Bastığı, Tahsil Ettiği ve Edemediği Bilet Bedelleri

	23 Kasım 1899 tarihine kadar ⁶⁶¹		21 Şubat 1900 tarihine kadar ⁶⁶²	
	Tahsil Edilen	Tahsil Edilemeyen	Tahsil Edilen	Tahsil Edilemeyen (sandıkta 184.940)
Padişah	432.000		432.000	
Devlet Erkânı	21.600		21.600	
İstanbul'daki devlet daireleri, tüccar ve banka müdürlükleri	703.546		833.599	99.984
Vilayetler ve müstakil mutasarrıflıklar	1.712.206		2.726.772	1.000.182
Toplam	2.869.352	1.859.954	4.013.972	1.285.106

⁶⁵⁵ BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890.

⁶⁵⁶ BOA., DH.MKT., 2253/61, 28 Ca 1317/4 Ekim 1899.

⁶⁵⁷ Ahenk, sayı 954, 30 Ca 1317/5 Ekim 1899.

⁶⁵⁸ Ahenk, sayı 963-989, 10 C-12 B 1317/15 Ekim-15 Kasım 1899.

⁶⁵⁹ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

⁶⁶⁰ Ahenk, sayı 1037-1060, 9 N-10 L 1317/10 Ocak-10 Şubat 1899.

⁶⁶¹ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

⁶⁶² BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890; Devlet dairelerine gönderilen biletlerden 2 Kasım 1899 tarihi itibariyle Dâhilîye Nezâretinden 10.847 buçuk kuruş, Maliye Nezâretinden ise 14.050 kuruş bilet bedeli tahsil edilmiştir. BOA., MF.MKT., 522/43, 1 Ca 1318/27 Ağustos 1900; BOA., DH.MKT., 2303/102, 10 L 1317/11 Şubat 1900

Komasyon-ı Mahsus, 23 Kasım 1899 tarihine kadar 4.729.306 kuruşluk bilet basmış olup, bunun 2.869.352 kuruşunu tahsil etmiştir. 21 Şubat 1900 tarihine kadar bastığı 5.299.083 kuruşluk biletin ise 4.013.972 kuruşunu tahsil etmiştir. 23 Kasım itibariyle yapılan tahsilâtın 432.000 kuruşu padişah ihsanı olarak, 21.600 kuruşu mühür sahibi devlet ricalinden, 703.546 kuruş 20 parası İstanbul'daki devlet daireleri, tüccar ve banka müdürlüklerinden, 1.712.206 kuruşu vilâyetler ile müstakil mutasarrıflıklardan elde edilmiştir. 21 Şubat 1900 tarihinde, padişah ve mühür sahibi devlet ricali tarafından yapılan yardım aynı kalmakla birlikte, İstanbul'daki devlet daireleri, tüccar ve banka müdürlüklerinden tahsil edilen miktar 833.599 kuruşa, vilâyetler ve müstakil mutasarrıflıklardan tahsil edilen miktar ise 2.726.772 kuruşa çıkmıştır.

Tahsil edilemeyen bilet miktarı ise 23 Kasım itibariyle 1.859.952 kuruşa, 21 Şubat 1900 tarihi itibariyle ise 1.285.106 kuruşa düşmüştür. Bu tarihe kadar tahsil edilemeyen paranın 184.940 kuruşluk kısmı komisyon sandığında beklerken, 1.000.182 kuruşluk kısmı vilâyetlerde, 99.984 kuruşluk kısmı da İstanbul'daki çeşitli devlet dairelerinin merkezleriyle bazı yerlerde bulunmaktaydı.

Komasyon-ı Mahsusun, 28 Kasım 1899 tarihli toplantısında toplayabilmeyi hedeflediği tahmini yardım miktarı, 4.000.000 kuruştur.⁶⁶³ Bu rakamın aşılmasıyla birlikte komisyon, Mart 1900'da yeni bir rakam belirlemiş ve hedefi 5.000.000 kuruşa çıkarmıştır.⁶⁶⁴ Ancak komisyonun bu beklentisinin gerçekleşmediği, bu tarihten 9-10 ay sonra gazetelerde yayımlanan resmi tebligat haberlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim *Ahenk* gazetesinin haberine göre 25 Aralık 1900 tarihi itibariyle komisyonun tahsil ettiği bilet bedeli ancak 4.521.064 kuruş 35 paraya ulaşabilmiştir.⁶⁶⁵ Komasyon-ı Mahsusun topladığı bu miktarı, 1894 İstanbul ve 1898 Balıkesir depremlerinde toplanan paralarla kıyasladığımızda, bunlardan birincisinin ancak % 55'i kadar, ikincisinin ise çok üstünde yardım toplandığı görülür. Nitekim 1894 İstanbul depremi sonrasında toplanan miktar 8.287.399 kuruş iken⁶⁶⁶ 1898 Balıkesir depreminde 195.088 kuruşun toplanmıştır.⁶⁶⁷ Denizli ve Aydın'da meydana gelen hasar çok daha büyük olmasına rağmen, İstanbul

⁶⁶³ *BOA.*, Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899; *BOA.*, Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890.

⁶⁶⁴ *BOA.*, DH.MKT., 2317/26, 10 Za 1317/12 Mart 1900.

⁶⁶⁵ *Ahenk*, sayı 1327, 3 N 1318/25 Aralık 1900.

⁶⁶⁶ 28 Aralık 1894'e kadar toplanan miktardır. Alkan, *a.g.m.*, 13.

⁶⁶⁷ 1898'de afete maruz kalan afetzedeler için Şehremaneti komisyonu 29 Kasım 1898'e kadar toplanan rakamdır. Ocak ayında meydana gelen depremin üzerinden çok uzun zaman geçtiği dikkate alınırsa bu rakamın belki çok az üstüne çıktığı düşünülebilir. Turan, *a.g.e.*, 61.

depremi için toplanan yardım miktarının çok daha büyük olmasını, İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin payitahtı olmasıyla açıklayabiliriz.

Komisyon-ı Mahsus Başkanı Halil Bey, vilâyetlerin yardımsever halkları ile memurlarının birbirleriyle yarış içerisinde olduğunu, "... ahâlîsi taraflarından ibrâz-ı müessir fütüvvet ve re'fetde âdetâ yekdiğere müsâbakat olunarak tahsîsi Trabzon ve Suriye ve Edirne ve Beyrut vilâyetleriyle Karesi sancağı me'mûrîn ve ahâlîsine gösterilen müessir gayret ve himmet takdîre sezâ ve şu umûrda bu vilâyetler vülât-ı a'zamıyla Karesi mutasarrıfının mesâî ve himemât vakı'ası sûret-i fâikada görülmüş" cümlesiyle ifade etmiştir. Ayrıca, adı geçen vilâyet ve livaların yöneticilerinin büyük gayret gösterdiklerini belirtmiştir.⁶⁶⁸

Afetzedelere yapılan yardımlara en fazla rağbet gösteren, Trabzon vilâyeti sakinleri olmuştur. Trabzon vilâyetinde tahmin edilenden çok daha fazla miktarda yardım toplanmıştır. Vilâyette toplanan yardım 7 Ekim 1899 tarihi itibarıyla toplanabileceği tahmin edilen 300.000 kuruşa,⁶⁶⁹ Kasım ayının ortalarında ise 453.600 kuruşa ulaşmıştır.⁶⁷⁰ Trabzon vilâyeti haricindeki diğer bütün vilâyetler ile müstakil mutasarrıflıklardan 23 Kasım 1899 tarihine kadar toplanan 1.258.606 kuruş ile kıyaslandığında Trabzon vilâyetinde toplanan yardımın miktarı daha iyi anlaşılabilir. *Ahenk* gazetesinde belirtildiği üzere bu başarı, Vali Kadri Beyin başka vilâyetlerin yöneticilerine örnek teşkil edecek derecedeki gayret ve çalışmaları sayesinde gerçekleşmiştir.⁶⁷¹ Kadri Beyin çok başarılı bir performans sergilemesinin asıl sebebinin, daha önce defterdar olarak görev yaptığı Aydın vilâyeti⁶⁷² halkına karşı gösterdiği çok büyük bir vefa örneği olduğu söylenebilir.

Halkın afetzedelere yapılan yardıma büyük rağbet gösterdiği yerlerden birisi de Ocak 1898'de yıkıcı bir deprem yaşayan Karesi livasıdır. Henüz acıları taze olan Karesi halkının yaklaşık iki yıl sonra meydana gelen Denizli ve Aydın afetzedelerinin acılarını

⁶⁶⁸ BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890.

⁶⁶⁹ BOA., DH.MKT., 2253/119, 29 Ca 1317/5 Ekim 1899; BOA., DH.MKT., 2254/16, 30 Ca 1317/6 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 956, 2 C 1317/7 Ekim 1899.

⁶⁷⁰ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

⁶⁷¹ *Ahenk*, sayı 956, 2 C 1317/7 Ekim 1899.

⁶⁷² BOA., BEO., 182/13613, 23 N 1310/10 Nisan 1893; Kadri Bey, 19 Eylül 1297-23 Nisan 1299 (1 Ekim 1881-5 Mayıs 1883) tarihleri arasında Aydın vilâyetinde defterdarlık görevinde bulunmuştur. *H. 1308 Aydın Vilayeti Salnamesi*, 80.

daha yakından hissettikleri söylenebilir. Karesi livasından yedi defada gönderilen para, 27 Kasım tarihinde 79.500 kuruşa ulaşmıştır.⁶⁷³

Önemli derecede yardımın toplandığı yerlerden birisi de Edirne vilâyetine bağlı İskeçe kazasıdır. Edirne Valiliğinin, Sadâret makamına yazdığı 9 Kasım 1899 tarihli yazıya göre adı geçen kazada kurulan yardım komisyonu büyük gayret sarf ederek 72.600 kuruş toplamaya muvaffak olmuştur. Bazı vilâyetlerden bile daha fazla yardımın toplandığı İskeçe kazasının bu büyük başarısı karşısında Edirne valisi, komisyon başkanı Nâib Âşir Efendinin dördüncü rütbeden nişan-ı âliyle, komisyon üyesi ve önemli tüccarlardan Kondvili Efendinin ise dördüncü rütbe ile taltif edilmesi için Dâhilîye Nezâretine başvuruda bulunmuştur.⁶⁷⁴

Tablo 11: Vilâyet ve Livalardan Gelen Yardım Miktarları⁶⁷⁵

Vilâyet ve Livalar	Toplanan Miktar (kuruş)	Gönderildiği Tarih
Trabzon vilâyeti	453.600	15 Kasım 1899
Karesi livası	79.500	27 Kasım 1899
İskeçe kazası	72.600	9 Kasım 1899
Mekke-i Mükerrreme	110.000	5 Ekim 1899
Edirne vilâyeti	68.044	11 Ekim 1899
Suriye vilâyeti	75.000	26 Ekim 1899
Çatalca livası	39.605	14 Kasım 1899
Diyarbakir vilâyeti	30.000	19 Kasım 1899
Beyrut vilâyeti	100.000	4 Aralık 1899
Konya vilâyeti	74.830	5 Aralık 1899
Cezayir-i Bahr-i Sefid vilâyeti	83.200	19 Ocak 1900
Sivas vilâyeti	50.000	19 Kasım 1900
Kudüs-i Şerif livası	54.395	25 Ağustos 1900
Trablusgarp vilâyeti	250 adet Fransız altını	14 Ekim 1899

Komisyon-ı Mahsus Başkanı Halil Beyin yazısına göre, zaruri sebeplerden dolayı yardım toplama kampanyasına yeterince iştirak edemeyen yerler ise Adana, Van, Yemen vilâyetleri ve Bingazi sancağıdır.⁶⁷⁶ Adana Valiliği, vilâyette iskân edilen 4.000'den fazla muhacirin ihtiyaçlarının devamlı surette buradaki memur ve ahalinin yaptıkları yardımlarla giderilmesini,⁶⁷⁷ Van Valiliği vilâyet halkının fakr u zaruret içinde olmasını, zahire fiyatlarındaki artışı ve memura düzenli olarak maaş

⁶⁷³ BOA., DH.MKT., 2276/140, 24 B 1317/28 Kasım 1899.

⁶⁷⁴ BOA., DH.MKT., 2278/39, 27 B 1317/1 Aralık 1899.

⁶⁷⁵ BOA., DH.MKT., 2255/33, 3 C 1317; BOA., DH.MKT., 2261/52, 20 C 1317; BOA., DH.MKT., 2269/59, 9 B 1317; BOA., DH.MKT., 2273/2, 11 B 1317; BOA., DH.MKT., 2281/41, 3 Ş 1317; BOA., DH.MKT., 2291/63, 27 Ş 1317; BOA., DH.MKT., 2395/119, 29 R 1318; BOA., DH.MKT., 2423/89, 9 B 1318; BOA., DH.MKT., 2461/67, 23 Za 1318; BOA., DH.MKT., 2505/11, 14 Ra 1319; *Ahenk*, sayı 964, 12 C 1317/17 Ekim 1899.

⁶⁷⁶ BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1890.

⁶⁷⁷ BOA., DH.MKT., 2269/60, 9 B 1317/13 Kasım 1899.

ödenememesini mazeret olarak bildirmiştir.⁶⁷⁸ Ayrıca Bingazi Mutasarrıflığından toplanması istenilen 70.000 kuruştan ise Bingazi Mutasarrıflığına gönderilen Girit muhacirlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için vazgeçilmiştir.⁶⁷⁹

Komisyon-ı Mahsus, topladığı paranın büyük bir kısmını Bank-ı Osmanî vasıtasıyla nakit olarak İzmir'de vali başkanlığında kurulan Komisyon-ı Umûmîye gönderirken, bir kısmını da gerekli ihtiyaç maddelerinin tedariki için harcamıştır.⁶⁸⁰ Sandıkta biriken paraları elinde fazla tutmadan peyderpey İzmir'e gönderen Komisyon-ı Mahsus, 21 Şubat 1900 tarihi itibarıyla topladığı 4.013.372 kuruşun 3.204.066 kuruşunu çeşitli tarihlerde Aydın vilâyetine göndermiştir. Geriye kalan paranın 382.803 kuruşu Aydın vilâyetinden gelen talebe göre İstanbul'dan gönderilen kereste ile kerestelerin nakli ve sigorta ücretine; 71.731,5 kuruşu inşaat işlerinde çalışmak üzere gönderilen 701 marangozun yevmiyelerine; 6.045 kuruşu ise çeşitli masraflara harcanmıştır. Belirtilen tarih itibarıyla geriye kalan 349.326,25 kuruş banka ve komisyon vizesinde tutulmaktadır.⁶⁸¹ Komisyon-ı Mahsus ayrıca Denizli afetzedelerine dağıtılmak üzere Ekim ayının ortalarında 300 parça hazır elbise göndermiştir.⁶⁸²

Afetzedeler adına düzenlenen yardım toplama faaliyetleri sırasında bazı olumsuz durumların da yaşandığı görülmektedir. Böylesi durumlar karşısında Osmanlı hükümeti gerekli tedbirleri almaya, varsa suistimalleri önlemeye çalışmıştır. Örneğin Suriye Valisi Nazım Paşa, Dâhilîye Nezâretine yazdığı yazısında, vilâyet memurları ve hayırsever zenginlerin yardım kampanyasına büyük ilgi duymalarından memnuniyetlerini belirtirken, üst rütbeli komutanların bu hayırlı işe ilgi göstermemelerinden yakınmıştır.⁶⁸³ Nitekim Suriye Valisi, vilâyette bulunan askeri personelin yardım kampanyasına katılmaları için Dördüncü Ordu Komutanlığına başvurmuş ise de komutanlık yardım kampanyasına katılmaya sıcak bakmamış ve ancak Seraskerlikten emir geldiği takdirde gerekenin yapılacağı cevabını vermiştir. Valiliğe göre bu durum, halkın nazarında da olumsuz tesirler bırakacağından, Seraskerliğin konuyla ilgilenmesi hususunu merkezi hükümetten talep etmiştir.⁶⁸⁴

⁶⁷⁸ BOA., BEO., 1374/103035, 15 Ca 1317/21 Eylül 1899.

⁶⁷⁹ BOA., DH.MKT., 2317/79, 11 Za 1317/13 Mart 1900.

⁶⁸⁰ BOA., Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

⁶⁸¹ İstanbul'dan kereste olarak 70.845 adet fabrika tahtası, 10.000 adet çam direği, 6.000 adet lata gönderilmiştir. BOA., Y.A.HUS., 404/61, 16 Za 1317/18 Mart 1900.

⁶⁸² Ahenk, sayı 966, 14 C 1317/19 Ekim 1899.

⁶⁸³ BOA., Y.PRK.UM., 48/22, 30 Ca 1317/6 Ekim 1899.

⁶⁸⁴ BOA., DH.MKT., 2255/128, 5 C 1317/11 Ekim 1899.

Bir başka olumsuz durum da zimmet iddiasıdır. Kastamonu vilâyetine bağlı Kengrı (Çankırı) sancağı kazalarından Çerkeş'te belediye kâtibinin Aydın afetzedeleri ve Girit muhacirleri için toplanan paralardan 3.430 kuruşunu zimmetine geçirdiği tespit edilmiş ve soruşturma açılmıştır.⁶⁸⁵ Bir başka zimmet iddiası da Trabzon vilâyetinde yaşanmıştır. Vilâyete bağlı Bafra kazası halkından toplanan yardım parasından bir kısmının kaza kaymakamının elinde kaldığı yönünde bazı iddialar olmuştur. Dâhilîye Nezâreti Trabzon vilâyetine yazdığı yazıyla konunun araştırılmasını istemiştir.⁶⁸⁶

Yolsuzluk konusundaki başka bir olay ise Denizli'de yardımların dağıtılmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda Denizli kazasının Değirmenönü mahallesinden ser münadi Ahmed Cavit tarafından Dâhilîye Nezâretine gönderilen bir ihbarnamede, afetzedeler için toplanan yardımların gerektiği gibi sarf edilmediği iddia edilmiştir. Bunun üzerine Dâhilîye Nezâretinden Aydın vilâyetine yazı yazılarak, ihbarnamede belirtilen hususun araştırılması ve gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir.⁶⁸⁷

b) Aydın Valisi Başkanlığında Kurulan Vilayet Yardım Komisyonları

Vali ve mutasarrıfların başkanlığında faaliyet gösteren taşra yardım komisyonlarının ilkinde de Sultan II. Abdülhamid döneminde rastlanmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Aydın vilâyetinde meydana gelen neredeyse bütün büyük depremlerin ardından vilâyet merkezi İzmir'de, vali başkanlığında resmi bir yardım komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon, nakdi yardımın yanı sıra ekmek, elbise, baraka yapımı için tahta ve çeşitli eşyalardan oluşan yardımları da kabul etmiştir.

1883 Çeşme ve Urla depremi sonrasında afetzedeler için yardım toplamak amacıyla İzmir'de Aydın Valisi Naşid Paşa tarafından bir komisyon kurulduğu bilinmektedir. Üyelerinin liyakatsizliği ve randıman alınamaması sebebiyle ilk kurduğu komisyonu fesheden Naşid Paşa, daha sonra çalışmalarına Müslüman ve Rum eşrafından oluşturduğu karma bir komisyonla devam etmiş ve büyük miktarda para toplamaya muvaffak olmuştur.⁶⁸⁸ Komisyonun topladığı paranın miktarı 26 Kasım tarihi itibarıyla 200.000 kuruştur.⁶⁸⁹ Aydın Valiliği, topladığı yardım paralarından 29 Ekim 1883 tarihine kadar deprem bölgesine 17,53 ton ekmek, 5,05 ton peksimet, 3,94 ton

⁶⁸⁵ BOA., DH.MKT., 2553/6, 25 B 1319/7 Kasım 1901.

⁶⁸⁶ BOA., DH.MKT., 2324/28, 25 Za 1317/27 Mart 1900.

⁶⁸⁷ BOA., DH.MKT., 2581/33, 18 L 1319/28 Ocak 1902.

⁶⁸⁸ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43, 24 Ekim 1883.

⁶⁸⁹ BOA., İ.DH., 906/72024, 17 Ra 1301/16 Ocak 1884.

pirinç, 2.000 adet hasır, 750 metre muşamba, 3 sandık tıbbi malzeme, 517 çadır, 29.665 parça kereste ve 100 kadar marangoz göndermiştir.⁶⁹⁰

Aynı deprem sırasında afetzedeler adına büyük gayretleri görülen kişilerden birisi de Midilli Mutasarrıfı Kemal Beydir. Onun başkanlığında kurulan komisyonun topladığı yardım miktarı 28 Kasım 1883 tarihi itibarıyla 40.000 kuruş civarında olup, bunun 21.000 kuruşu nakit olarak Aydın Valiliğine gönderilmiş, geri kalanı depremzedeler için temin edilen ihtiyaç maddelerine harcanmıştır.⁶⁹¹ Midilli Mutasarrıflığı, topladığı bu yardım paralarından 29 Ekim 1883 tarihine kadar 2,56 ton ekmek ve peksimet, 897 kg zeytin, peynir, balık, 800 parça kereste⁶⁹² ve 60.000 adet kiremit temin ederek deprem bölgesine göndermiştir.⁶⁹³ Çeşme afetzedeleri için yardım kampanyasının başlatıldığı diğer bir yer olan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilâyetinin merkezi Rodos'ta ise 30 Kasım itibarıyla 1.000 kuruş civarında yardım parası toplanmıştır.⁶⁹⁴ Rodos'tan 29 Ekim 1883 tarihine kadar 379 kg ekmek, 400 kg pirinç ve 1.300 parça kereste gönderilmiştir.⁶⁹⁵

Kuşadası depreminin de içinde bulunduğu 1890-91 yıllarında meydana gelen afetler sonrasında daha önce bahsi geçtiği üzere Adliye nazırının ikinci başkanlığında İstanbul'da kurulan merkezi komisyonun yanı sıra İzmir'de Aydın valisinin ikinci başkanlığında kurulan vilâyet komisyonu da Sultan II. Abdülhamid'in "acil bir şekilde yardım toplama işine girişilmesini" emreden fermanı üzerine ve onun birinci başkanlığında kurulmuştur. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet Dairesinden 22 Ocak 1891 tarihinde kaleme alınan emir doğrultusunda faaliyete geçen⁶⁹⁶ ve devlet memurları ile eşrafın önde gelenlerinden oluşan bu komisyon,⁶⁹⁷ liva ve kazalarda kurulan alt komisyonlarla birlikte 6.000 lira toplayabileceğini hesaplayarak bu miktarda bilet bastırmıştır. Ancak bu rakamın çok altında, 2.069 lira toplayabilmiştir. Komisyon bu paranın yaklaşık 557 lirasını vilâyete bağlı kazalarda, geri kalanını vilâyet merkezi İzmir'de toplamıştır.⁶⁹⁸ Bu nedenle Aydın Valiliği, 29 Aralık 1890 tarihli yazısında

⁶⁹⁰ BOA., İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883.

⁶⁹¹ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 48, 28 Kasım 1883.

⁶⁹² BOA., İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883.

⁶⁹³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1646, 1651, 6 S 1301/7 Aralık 1883, 30 M 1301/1 Aralık 1883.

⁶⁹⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1632, 1645, 14 M 1301/15 Kasım 1883, 29 M 1301/30 Kasım 1883.

⁶⁹⁵ BOA., İ.DH., 900/71543, 4 M 1301/5 Kasım 1883.

⁶⁹⁶ BOA., Y.MTV., 47/182, 25 C 1308.

⁶⁹⁷ BOA., İ.DH., 1214/95103, 11 C 1308; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3727, 10 Ca 308/22 Aralık 1890.

⁶⁹⁸ BOA., Y.EE., 87/68, 21 Ca 1309/23 Aralık 1891

vilâyet dâhilinde bu kadar miktar paranın toplanmasının mümkün olamayacağını bildirerek, devletten maddi yardım yapılmasını talep etmiştir.⁶⁹⁹

Hizmet gazetesinin haberinden anlaşıldığı üzere 1894 Çine depreminin ardından Aydın vilâyetinde afetzedeler için yardım toplanmaya başlanmıştır.⁷⁰⁰ Benzer şekilde *Ahenk* gazetesi Ağustos 1895'te Aydın'da meydana gelen depremden sonra Aydın Mutasarrıfı Ragıp Paşanın sancakta evleri yıkılan afetzedeler için bir yardım kampanyası başlattığını ve 18 Ekim 1895 tarihi itibarıyla büyük miktarda yardım toplamayı başardığını bildirmiştir.⁷⁰¹

Aydın valilerinin başkanlığında başlatılan en büyük yardım kampanyası 1899 depremi sonrasındadır. Afet yönetimi başlığı altında detaylı bilgiler verdiğimiz Komisyon-ı Umûmînin yardım toplama faaliyetleri depremin hemen ardından başlatılmış ve aylarca sürmüştür. Komisyon, depremden birkaç gün sonra basımını gerçekleştirdiği yardım biletlerini, kısa bir süre içinde Aydın vilâyetinin depremden zarar görmeyen liva, kaza ve nahiyelerde kurulan mahalli yardım toplama komisyonlarına dağıtmıştır. Mahalli yardım toplama komisyonlarına gönderilen bilet miktarlarının belirlenmesinde yerleşim birimlerinin nüfusları dikkate alınmıştır. Komisyon-ı Umûmî halkı afetzedelere yardıma teşvik etmek için mahalli gazetelere ilan vermiş; hayırsever insanlardan yardımlarını olabildiğince hızlı bir şekilde yapmalarını istihdam etmiştir.⁷⁰²

Komisyon-ı Umûmînin Aydın vilâyeti dâhilinde topladığı nakdi yardım miktarı, Aydın Valisi Kamil Paşanın vilâyet dâhilinde toplanabileceğini tahmin ettiği 600.000 kuruşun⁷⁰³ çok üstüne çıkmıştır.⁷⁰⁴ Nitekim 1899 Kasım'ının başlarında, yani depremden 40-45 gün sonra Aydın valisinin tahmin ettiği rakamlara ulaşıldığı görülmektedir. 3 Kasım 1899 tarihi itibarıyla 591.908 buçuk kuruşa ulaşan nakdi yardım miktarı⁷⁰⁵ giderek artmış ve 14 Aralık itibarıyla 771.913 kuruşa,⁷⁰⁶ 22 Şubat 1900 tarihi itibarıyla 870.284 kuruşa ulaşmıştır.⁷⁰⁷ Daha sonraki süreçte toplanan

⁶⁹⁹ BOA., İ.MMS., 117/5025, 20 Ca 1308/1 Ocak 1891.

⁷⁰⁰ *Hizmet*, sayı 722, 13 B 1311/20 Ocak 1894.

⁷⁰¹ *Ahenk*, sayı 67, 2 C 1313/21 Ekim 1895.

⁷⁰² *Ahenk*, sayı 944-950, 18-25 Ca 1317/23-30 Eylül 1899.

⁷⁰³ BOA., DH.MKT., 2254/15, 30 Ca 1317/6 Ekim 1899.

⁷⁰⁴ *Ahenk*, sayı 1072, 24 L 1317/24 Şubat 1900.

⁷⁰⁵ *Ahenk*, sayı 980, 1 B 1317/4 Kasım 1899.

⁷⁰⁶ *Ahenk*, sayı 1016, 13 Ş 1317/16 Aralık 1899.

⁷⁰⁷ *Ahenk*, sayı 1072, 24 L 1317/24 Şubat 1900.

yardım miktarıyla ilgili bilgilere rastlanılmadığından bu rakamın üstüne çıkılıp çıkılmadığı bilinmemektedir.

Şehremanetinde kurulan Komisyon-ı Mahsusun bütün Osmanlı coğrafyasındaki tebaasından 25 Aralık 1900 tarihine kadar topladığı 4.521.064 kuruşa⁷⁰⁸ nispeten, Aydın vilâyetinin sadece depremde etkilenmeyen kısmında 22 Şubat 1900 tarihine kadar 870.284 kuruş yardım parası toplanabilmesi büyük bir başarıdır. Diğer bir ifadeyle hem yaptıkları yardımlarla hem de yardım toplama hususundaki gayretleriyle vilâyet sakinlerinin, çok yakınlarında yaşanan acıyı daha derinden hissettikleri ve hemşerilerine karşı çok vefakâr davrandıkları söylenebilir. Yukarıdaki yardım miktarlarından da anlaşılacağı üzere yardım kampanyaları, Kasım ayının başlarına kadarki 40-45 günlük süreçte Aydın vilâyetindeki hayırsever halk nazarında büyük ilgi görmüştür. Bu ilgi Kasım ayından sonra giderek azalmış ve 1900 yılının Mart ayına kadar devam etmiştir.

Halkın yardım kampanyalarına bu derece ilgi göstermesinde yerel ve ulusal basının katkısı çok büyük olmuştur. İzmir’de çıkan gazeteler, özellikle de *Ahenk* gazetesi nakdi ve ayni olarak yardım eden hayırseverlerin isimlerini, bağışladıkları para ve eşyaların miktarını listeler halinde yayınlarak halkı yardıma teşvik etmeye çalışmıştır. Ayrıca *Ahenk* gazetesinde Başyazar Ali Nazmi ile Bekir Selami, Salamon Mirzaracı, Tabib Mustafa Enver tarafından hayırsever vatandaşları depremzedelere yardıma çağırarak “Bend-i Mahsus: Zelâzile Felâketzedegâni için”, “Bend-i Mahsus: Felâketzedegâna Muâvenet Edelim”, “Fıkra yı Mahsûsa: Musâbîne Yardım Edelim”, “Bend-i Mahsûs: Sizin için Eski Bizim için Yeni” isimli makalelerin⁷⁰⁹ Aydın vilâyetinde beklenilenden daha fazla yardım toplanmasında etkili olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle bu yayınlar, yerel gazetelerin adeta Komisyon-ı Umûmînin yayın organı gibi çalıştığını göstermektedir.

Denizli ve Aydın’da meydana gelen bu büyük felaket karşısında İzmir’de zengin fakir, Müslim Gayrimüslim, küçük büyük, Osmanlı vatandaşı veya yabancı milletlerden herkes elinden geldiği miktarlarda nakdi veya ayni yardımda bulunmaya çalışmıştır. Kimi memurlar maaşlarının tamamını, kimi memurlar da maaşının belli bir miktarını bağışlamıştır. Fakir olan kişiler dışından tırnağından artırdığı küçük meblağların komisyonca kabul edilmesini istemiştir. Bu bağlamda İzmir Belediyesi memurları maaşlarının % 10’unu, Buldan Naibi Tahir Efendi 900 kuruştan ibaret olan tam maaşını

⁷⁰⁸ *Ahenk*, sayı 1327, 3 N 1318/25 Aralık 1900.

⁷⁰⁹ *Ahenk*, sayı 946, 21 Ca 1317/26 Eylül 1899.

afetzedelere yardım olarak bağışlarken, İzmir aşar memurları kendi aralarında 4.150 kuruş toplayarak Komisyon-ı Umûmîye göndermişlerdir. Selanikli bir fakir hayırsever ise Aydın Valiliğine sunduğu bir dilekçe ile dışından tırnağından artırdığı 10 kuruşun yardım olarak kabulünü istemiştir. Büyük felaket, afetzedelere yardımcı olabilmek adına öğrencileri dahi harekete geçirmiştir. Örneğin İzmir’de Hamidiye Sanayi Mektebi öğrencileri, “okulun bütçesinden uygun bir miktarın yardım olarak gönderilmesini, kendilerinin kuru ekmek dahi yemeye hazır olduklarını” belirten bir dilekçeyi okul yönetimine sunmuşlardır. Okul yönetimi de, okul idaresine halel getirmemek kaydıyla öğrenciler namına 5.000 kuruşun bağış olarak kabul edilmesini talep eden bir arizayı Aydın Valiliğine sunmuştur.⁷¹⁰

Aydın vilâyetinin depremde zarar görmeyen diğer bütün kaza ve nahiyelerine yardım biletleri gönderilmiştir. Bununla birlikte bir kısım yerleşim birimlerine ne miktarda bilet gönderildiği bilinmemektedir.

Tablo12: Aydın Vilayetine Bağlı Kazalara Gönderilen ve Tahsil Edilen Bilet Miktarı

Yerleşim Birimi	Nüfusa Göre Tahsis Edilen	Tahsil Edilen (kuruş)	Tarih (1899)
Ödemiş	16.000	10.000	1 Kasım
Urla	4.000	9.590	15 Ekim
Bergama	4.000	4.000	Kasımın ilk haftası
Foça	4.000	4.000	6 Ekim
Tire	14.000	14.000	21 Ekim
Torbali	2.500	2.000	9 Ekim
Kasaba	20.000	20.100	14 Ekim
Demirci	7.000	7.000	16 Kasım
Gördes	1.000	?	?
Milas	11.000	11.000	Kasımın ilk haftası
Nif	?	12.000	11 Ekim
Karaburun	?	4.000	10 Ekim
Söke	?	2.532	11 Ekim
Seydiköy	?	2.300	11 Ekim
Çeşme	?	3.200	11 Ekim

Genel itibariyle kaza ve nahiyelerde kurulan yardım komisyonları, biletlerin tamamının tükenmesini beklemeden, tahsil ettikleri yardım paralarını peyderpey olarak vilâyet merkezinde oluşturulan Komisyon-ı Umûmîye göndermişlerdir. Bu bakımdan kaza ve nahiyeye komisyonlarının büyük çaba harcadıkları söylenebilir. Nitekim yukarıdaki tablo incelendiğinde görülecektir ki bu komisyonların çoğu kendilerine

⁷¹⁰ *Ahenk*, sayı 946-959, 21 Ca-6 C 1317/26 Eylül-11 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 999-1012, 24 B-9 Ş 1317/28 Kasım-13 Aralık 1899.

tahsis edilen yardım biletlerinin bedelini bir ay içerisinde toplayarak Komisyon-ı Umûmîye iade etmiştir.

Bazı kaza ve nahiyelerin yardım toplama komisyonlarının üyeleri ve hayırsever vatandaşları, yardım toplama konusunda gösterdikleri gayret ve cömertlikleriyle diğerlerinden daha fazla ön plana çıkmışlardır. Bu yerleşim birimlerindeki komisyonlar, kendilerine tahsis edilen biletlerin bedellerini hemen toplayarak, bunların haricinde Komisyon-ı Umûmîden yeni biletler talep etmiştir. Örneğin Torbalı nahiyesine gönderilen 2.500 kuruşluk biletin 2.000 kuruşluk bedeli tahsil edilerek geri gönderildikten sonra 2.500 kuruşluk bilet daha talep edilmiştir. Yardım kampanyasına en fazla rağbet gösterenlerden birisi de Urla kazası sakinleri olmuştur. Urla kazasında gönderilen biletlerin bedelinin iki katından daha fazla yardım toplanmıştır. Kazaya 4.000 kuruşluk yardım biletinin ayrılmasına rağmen Kaymakam Hasan Hulusi Efendi ile mahalli memurların gayretleri ve kaza halkının büyük cömertliği neticesinde 9.590 kuruş tahsilât yapılarak Ekim'in 15'inden önce Komisyon-ı Umûmîye gönderilmiştir.⁷¹¹ 22 Şubat 1900 tarihi itibarıyla vilâyet genelinde 870.284 kuruş yardım parası toplandığı dikkate alındığında,⁷¹² birçok kaza ve nahiyenin de tabloda gösterildiği üzere kendilerine tahsis edilen biletlerin çok üzerinde yardım temin ettiği söylenebilir.

Bu arada afetzedeler adına yardım toplama işindeki yolsuzlukları önlemek için Komisyon-ı Umûmînin bazı tedbirler aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Komisyon-ı Umûmî, afetzedeler için bağışta bulunmak isteyenlerden bahşetmek istedikleri miktarı Osmanlı Bankası İzmir şubesine acil bir şekilde yatırmalarını ve karşılığında makbuz senedi yerine komisyonun mührü olan yardım bileti almaları çağrısında bulunmuştur. Diğer taraftan Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri ile yabancılar tarafından oluşturulan özel yardım komisyonlarında yardım toplayacak kişiler⁷¹³ belirlenmiş,

⁷¹¹ *Ahenk*, sayı 949-981, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899-2 B 1317/5 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1891, 4 C 1317/9 Ekim 1899.

⁷¹² *Ahenk*, sayı 1072, 24 L 1317/24 Şubat 1900.

⁷¹³ İzmir'deki Müslüman halk tarafından verilecek yardım paralarının kaydına ve toplanmasına memur edilen hususi komisyon heyeti, Ragıp Paşa, Belediye Reisi Yardımcısı Abdurrahman Efendi, Abdülkadir Paşazade Tevfik Bey, Nişlizade Mahmud Bey, Osmanzade Hacı Hasan Bey, Yemişçizade Sabri Beyden; Rum milleti tarafından verilecek yardım paralarının kaydına ve toplanmasına memur edilen hususi komisyon heyeti, Meclis-i İdare-i Vilâyet azasından Sefer Efendi, Toramanoğlu Serâkim Efendi, Mösyö Perikli Luka, Mösyö Diyonis Markopolo'dan; Ermeni milleti tarafından verilecek yardım paralarının kaydına ve toplanmasına memur edilen hususi komisyon heyeti Balyozzade Matyus Efendi, İseyan Lukas Efendi, Bakırcıyan Bedros Efendi, İplikciyan Artin Efendiden; Musevi milleti tarafından verilecek yardım paralarının kaydına ve toplanmasına memur edilen hususi komisyon heyeti Meclis-i İdare-i Vilâyet azasından İsak Paşa, Çanakçı Nesim Efendi, Nesim Habif Efendi, Yusuf Alazeraki Efendi, Kalife Politi Efendi, Behor Amado Efendi, Solamon Sarkani Efendiden; İzmir'de yerleşik yabancılar tarafından

bunların haricindeki kimselere yardım parası verilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca bağışta bulunanlara, yaptıkları yardım karşılığında makbuz olarak komisyon mührünün bulunduğu yardım biletlerinin verileceği ve yapılan yardımların miktarının yardımı yapanların isimleriyle birlikte kaydedileceği ilan edilmiştir.⁷¹⁴

c) Gazetelerinin Düzenledikleri Yardım Kampanyaları

Dönemin ulusal ve yerel basını, afetzedelerinin çektikleri sıkıntıları hafifletmek amacıyla devamlı surette halkı yardıma teşvik etmek için yayınlar yapmıştır. Bu bağlamda çoğu zaman yardım edenlerin isimlerini tam liste halinde yayınlayan, hatta yardım edenlere depremzedeler adına sık sık teşekkür eden dönemin basınının adeta yardım komisyonlarının birer yayın organları gibi çalıştıkları söylenebilir. İçlerinden bazıları ise sadece halkı teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda bizzat işin içine girerek afetzedeler için elbise yardımı kampanyaları düzenlemişlerdir. Bu bağlamda İstanbul'da yayımlanan dönemin önemli gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat* ile onu örnek alan *Ahenk* gazetesi 1899 Denizli-Aydın depremi sonrasında bizzat kendi bünyesinde bir yardım kampanyası başlatarak, başta depremzedeler olmak üzere herkesin büyük tevaccühünü kazanmıştır.

1899 Ekim'inin ortalarında eşya yardımı kampanyasını başlatan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, yaklaşmakta olan kışın evsiz kalan afetzedeleri ikinci defa şiddetli felakete sürükleyecek derecede çetin geçeceği gerçeğinden yola çıkarak, "Bî-çâregân musâbîni kışın soğuşundan, rutubetinden muhâfaza edecek vesâiti ancak bizim mürüvvetkârane îânemiz temîn idecektir..." sloganıyla yardımsever İstanbul halkını düzenlediği eşya kampanyasına katılmaya davet etmiştir. Gazete, giysi bağışı yapanların isimlerini, verdikleri eşyaların miktarlarıyla birlikte listeler halinde ilan etmiştir.⁷¹⁵

Gazete, afetzedelere dağıtılmak üzere topladığı eşyaları, İzmir'de kurulan Komisyon-ı Umûmîye göndermiştir.⁷¹⁶ Gazetenin deprem bölgesine beş kafiye halinde gönderdiği giyim eşyasının toplam sayısı 6.738 parça olup, bu miktara 565 arşın (384

---

verilecek yardım paralarının kaydına ve toplanmasına memur edilen hususi komisyon heyeti ise Bank-ı Osmanî şubesi müdürü Mösyö Socyafi Karadi, Lione Bankası şubesi müdürü Mösyö Gorgorlu, Kordon Tramvayları direktörü Mösyö Emetiso, ileri gelenlerden Marki Justiyani, Kont Alyoti, Reji Nazırı Mösyö Dekorson, Mösyö Arnest Paji, Mösyö Polikarp Bari'den oluşmaktadır. *Ahenk*, sayı 950, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

⁷¹⁴ *Ahenk*, sayı 950, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6617, 30 Ca 1317/5 Ekim 1899.

⁷¹⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6630, 13 C 1317/18 Ekim 1899.

⁷¹⁶ *Ahenk*, sayı 975, 24 C 1317/29 Ekim 1899.

m) basma ve 25 zira' (19 m) fanila dâhil değildir. Gazetenin yardım faaliyetlerinin 1900 Şubat'ının ortalarına kadar dört ay gibi uzun bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 13: Tercüman-ı Hakikat Gazetesinin Afetzedeler için Topladığı Eşyanın Cinsi ve Miktarı

Eşyanın cinsi	1.Kafile ⁷¹⁷	2.Kafile ⁷¹⁸	3.Kafile ⁷¹⁹	4.Kafile ⁷²⁰	5.Kafile ⁷²¹	Toplam
Ayakkabı (çift)	554				102	656
Gömlek	532	9	246	10	467	1.264
Mintan	544		242		463	1.249
Çorap (çift)	478		279		437	1.194
Don	543	5	246		363	1.157
Fanila (çift)		13				13
Hırka					124	124
Yemeni			211			211
Bez (parça)				10		10
Uçkur			7			7
Havlu (çift)		15				15
Gömlek bezi (top)		10				10
Alaca kumaş (top)		301		193	10	504
Amerikan bezi		58		19	1	78
Basma (top)		16	26	14		56
Çuha (top)		3				3
Astar (top)					1	1
Müstamel eşya	55		17	33	81	186
Toplam	2.706	430	1.274	279	2.049	6.738

Deprem sonrası afetzedelere sahip çıkılması için daimi surette makaleler, haberler yayınlarak Komisyon-ı Umûmînin yayın organı gibi çalışan ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin elbise yardımı kampanyasını kendi sayfalarında övgü ve teşekkürle yâd eden⁷²² *Ahenk* gazetesi, Başyazar Ali Nazmi imzasıyla 18 Ekim Çarşamba gününde çıkan ilanla bizzat kendi bünyesinde bir yardım kampanyası başlatarak bölge halkının “büyük teveccühünü” kazanmıştır.⁷²³ Gazetenin düzenlediği elbise kampanyasında hayırsever vatandaşlardan makbuz karşılığında entari, mintan, ceket, kuşak, yelek,

⁷¹⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6640, 23 C 1317/28 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 975, 24 C 1317/29 Ekim 1899.

⁷¹⁸ *Ahenk*, sayı 984, 6 B 1317/9 Kasım 1899.

⁷¹⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6659, 12 B 1317/15 Kasım 1899; *Ahenk* sayı 993, 16 B 1317/19 Kasım 1899.

⁷²⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6682, 25 B 1317/29 Kasım 1899.

⁷²¹ *Ahenk*, sayı 1060, 10 L 1317/10 Şubat 1899.

⁷²² *Ahenk*, sayı 975, 24 C 1317/29 Ekim 1899.

⁷²³ Başyazar Ali Nazmi Beyin İzmir halkını elbise yardımına daveti: “İdârehânemiz felâketzedegân âhâli için elbise kundura yorgan, yatak ve emsâli şeyler toplayarak mahallerine gönderip en ziyade muhtaç olanlara tevzi’ ettirmeyi tasavvur ederek bu günden itibaren eşya cem’ine başlamıştır. Civân-merdân âhâlimizden kavîyyen ümit ederiz ki evlerinde bulunub işlerine güçlerine yaramaması hasebiyle öteye beriye atılmış olan eşyayı lütfen idârehânemize bir makbûz mukâbilinde teslim ile hamiyet-i milliyye ve gayret-i vataniyelerini izhâr eylemeye ve bu sûretle bizi de şu hizmet-i nâçizimizde mahcûb itmeye inâyet buyuracaklardır. Bu bâbda erkeklerimizden ya da hanımlarımızdan lutf ve inâyet bekliyoruz. Hemân Cenâb-ı Hakk cümlemizi tevfiât-ı Subhâniyeye mazhâr buyursun. Âmin.” *Ahenk*, sayı 965, 13 C 1317/18 Ekim 1899.

gömlek, don, fanila, palto, çorap, pantolon, takım, fes, kundak, ayakkabı vs. toplanmıştır. Bu arada *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde olduğu gibi, *Ahenk* gazetesi de, bağış yapanların isimleri ve verdikleri eşyaları, miktarlarıyla birlikte listeler halinde ilan ederek halkı teşvik etmeye çalışmıştır.⁷²⁴

Gazetenin gönderdiği elbiseler, deprem bölgesindeki mahalli komisyonlar vasıtasıyla afetzedeye halka dağıtılmıştır. Komisyon-ı Umûmînin de uygun görmesiyle, 25 Ekim Çarşamba gününe kadar toplanan, 300 parçadan oluşan ilk kabile eşya Bozdoğan'a bağlı Yenipazar nahiyesi afetzedelerine; 28 Ekim tarihine kadar hanımlar tarafından hediye edilen, 150 parça eşyadan oluşan ikinci kabile eşya Denizli afetzedelerine; 31 Ekim tarihine kadar toplanan miktarını bilmediğimiz üçüncü kabile eşya yine Denizli afetzedelerine; 11 Kasım tarihine kadar toplanan 250 parça eşyadan oluşan dördüncü kabile eşya ise Kuyucak afetzedelerine gönderilmiştir. Ayrıca depremde yaralanarak İzmir'deki hastanelerde tedavi olan afetzedelerin giysi ihtiyaçları da giderilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde İzmir Gurebâ Hastanesine de 27 parça elbise gönderilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesiyile kıyaslandığında *Ahenk* gazetesinin topladığı elbise miktarının çok az olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumu, gazetenin kampanyasının daha kısa sürmesine ve *Tercüman-ı Hakikat*'in nüfusça çok daha kalabalık olan payitahtta bu kampanyayı sürdürmesine bağlayabiliriz.

d) Afetzedeler Yararına Düzenlenen Sosyal Etkinlikler

Aydın vilâyetinde meydana gelen bazı büyük depremler sonrasında hem Müslümanlar hem de yabancılar tarafından afetzedeler yararına konser, kermes, tiyatro, balo, sergi gibi birçok etkinlik düzenlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, depremedelere önemli bir destek, bu etkinlikleri düzenleyen kişiler ile dönemin sanatkârlarından gelmiştir. Bu tür sanatsal faaliyetler, afetzedeler için düzenlenen yardım kampanyalarının geniş kitlelere duyurulması ve onlar tarafından benimsenmesi bakımından önem arz etmektedir.

Depremzedeler yararına düzenlenen sosyal etkinlikler, başta Sultan II. Abdülhamid olmak üzere idareciler tarafından teşvik edilmiş ve desteklenmiştir. Örneğin Komisyon-ı Mahsus, Üsküdar ve Kadıköy taraflarında faaliyet gösteren tiyatro şirketlerinden afetzedeler yararına oyun sergileyenlerin ruhsatlarının Belediye Dairesi

⁷²⁴ Vergi memurlarından Şükrü Beyin hanımı yardım kampanyasına 100 parça eşya ile katılmıştır. *Ahenk*, sayı 965-975, 13-24 C 1317/18-29 Ekim 1899.

tarafından ücretsiz olarak verilmesini kararlaştırmıştır. Diğer taraftan bu tür etkinliklerden övgüyle bahseden dönemin ulusal gazetelerinin halkı afetzedeler yararına düzenlenen etkinliklere destek vermeye teşvik etmelerinin, katılımın sağlanması açısından önemli olduğu söylenebilir. Bu arada konser, kermes, tiyatro, balo, sergi vb etkinlik düzenleyenlerin yetkili mercilerden ruhsat aldıkları görülmektedir. Her hangi bir yolsuzluğa meydan vermemek için etkinliklerde elde edilecek hâsılatı nezaret etmek için Belediye Dairesinden birer memur görevlendirilmiştir.⁷²⁵

Aydın vilâyetinde yaşanan depremler nedeniyle afetzede olanlar yararına düzenlenen ilk sosyal etkinliklerle 1883 Çeşme ve Urla depremi sonrasında karşılaşmaktayız. Konser ve kermesten oluşan bu etkinlikler Avusturya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya büyükelçileri ile Yunanistan ve İspanya elçilerinin eşleri arasında İstanbul'da kurulan Büyükelçi Eşleri Yardım Komisyonu tarafından gerçekleştirilmiş ve çok yüklü miktarda bir hâsılat elde edilmiştir. Başarı o kadar büyüktür ki, düzenlenen iki etkinlik sayesinde komisyonun elde ettiği hâsılat, vilâyetlerde kurulan komisyonların topladığı yardım miktarını bile geçmiştir. Elçi eşlerinin düzenledikleri bu etkinliklerde Sultan II. Abdülhamid'in etkisinin yadsınamaz olduğu görülmektedir. Nitekim elçi eşlerinin organize ettiği konserin, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in kendisi tarafından önerilmesi, onun sadece afetzedelere büyük meblağlarda paralar ihsan etmekle kalmadığını, aynı zamanda afetzedelerin yardımına koşmaları için insanları teşvik ettiğini ve onların yararına düzenlenen etkinliklere maddi ve manevi destek verdiğini gösterir.

Konser

Büyükelçi Eşleri Yardım Komisyonu tarafından belediye salonunda 1883 Kasım'ı içerisinde Beyoğlu'nda Almanların sosyal faaliyetlerini yürüttükleri Teutonia (Tutonya) Kulübünde gerçekleştirilen bu ilk konsere katılım üst düzeyde olmuştur. Salonun her tarafı konserden çok önce dolmuştur. Yaklaşık 300 kişilik dev bir kadronun görev aldığı konser, sabah saat 09.00'da 100 kişilik büyük saray bandosunu yöneten Guatelli Paşanın işaretleriyle başlamış, gece yarısı 03.00 civarlarına kadar devam etmiştir. Bütün diplomat camiası ve Pera sosyetesinin seçkinleri konsere katılarak destek

---

⁷²⁵ Bu tür etkinlikleri düzenleyenler, gösterilerden elde ettikleri gelirleri, İstanbul'da Komisyon-ı Mahsusa, İzmir'de Komisyon-ı Umûmîye teslim etmişler veya bizzat görevlendirdikleri kişiler aracılığıyla deprem bölgesindeki yetkililerle birlikte dağıtımını gerçekleştirmişlerdir. *İkdâm*, sayı 1887, 29 Ca 1317/4 Ekim 1899.

vermişlerdir. Padişahı, Yaverân-ı Hazreti Şehriyârîden Ferik Rıza Paşanın temsil ettiği konsere, Maliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa, Nâfia Nazırı Nusret Paşa gibi Meclis-i Vükelâ üyeleri ile Necib Paşa, Münir Bey, Reşid Bey, Ahmed Bey gibi devletin yüksek kademelerinde görevde bulunanlar da katılmıştır. Konserde, satılan biletlerden elde edilen hâsılâtın yanı sıra bağış da kabul edilmiştir. Bağışlarla birlikte 195.961 kuruş hâsılât elde edilmiştir. Bu paranın 50.000 kuruşu Sultan II. Abdülhamid tarafından, 25.000 kuruşu yüksek devlet görevlileri tarafından yapılan bağışlardan, geri kalan kısmı ise bilet satışlarından elde edilmiştir.⁷²⁶

Afetzedeler yararına iki konser etkinliği de 1899 Denizli-Aydın depremi sonrasında düzenlenmiştir. *The Levant Herald* gazetesi ilk konserin M.O Dethier'in yönetiminde İstanbul Müzik Odası Kurumunun üyelerinden Mme Delhier, Mlle Roll, Messrs. G. Brassin, de Jaronsky, Mercenier ve Elling'in katılımıyla 17 Aralık 1899 Pazar günü düzenleneceğini duyurmuş ve konserin programı hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.⁷²⁷ 1899 depremi sonrasında gerçekleştirilen ikinci konser ise Fransa, İtalya ve Sırbistan elçileri hariç İstanbul'da bulunan bütün yabancı elçilerin himayesinde 14 Şubat 1900 tarihinde düzenlenmiştir. Bir önceki gibi İstanbul'da düzenlenen bu konser, dönemin meşhur Rus piyanisti Matmazel Eliz Keşen tarafından verilmiştir.⁷²⁸

Kermes

1883 Çeşme ve Urla depremi afetzedeleri yararına Büyükelçi Eşleri Komisyonu tarafından düzenlenen kermes de en az bu deprem sonrasında düzenlenen konser kadar ses getirmiştir. Elçi eşlerinin kermeste satılacak eşyayı memleketlerinden getirecekleri ve birbirlerinden eşya satın alacakları daha kermes kurulmadan gazete haberlerine yansımıştır.⁷²⁹ Fransız, Ceneviz, Fildişi, Eski Japon sanatlarının örneklerine ait binlerce hediye ve çeşitli eşyaların sergilendiği, "Marquise de Noailles" dükkânının lezzetlerinin, dekoratif şekilli nefis tatlarının satışa sunulduğu kermes, Rus Elçiliğinin Galatasaray'daki görkemli konutunun dört salonunda 20 Kasım 1883 tarihinde açılmış ve üç gün faaliyet göstermiştir. Kermes açıldıktan birkaç dakika sonra aşırı kalabalık

⁷²⁶ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 47-52, 21 Kasım-26 Aralık 1883; Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

⁷²⁷ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 48, 11 Aralık 1899.

⁷²⁸ *Ahenk*, sayı 1059, 9-11 L 1317/9-11 Şubat 1899.

⁷²⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1636, 19 M 1301/20 Kasım 1883; Çeşme ve Urla afetzedeleri için İstanbul'da bulunan büyük devletlerin elçilerinin eşleri vasıtasıyla düzenlenen kermeste kendisi tarafından gönderilmiş bir hediye de satışa sunulacağını öğrenen Avusturya İmparatoru, bu durumdan memnun kalarak Viyana Sefareti aracılığıyla teşekkürlerini iletmiştir. *BOA.*, Y.A.HUS., 180/54, 21 S 1302/10 Aralık 1884.

olmamak üzere faaliyet gösterilen dört salon da dolmuştur. Kermeste satışlardan elde edilen hâsılâtın yanı sıra büyük oranda bağış da toplanmıştır. *The Eastern Express* gazetesinin verdiği hesapların dökümüne göre kermesten elde edilen hâsılâtın toplamı 332.299 kuruşu bulmuştur.⁷³⁰ Resmi yazışmalarda kermes hâsılâtı olarak geçen paranın miktarı ise 300.000 kuruştur.⁷³¹ Büyükelçi Eşleri Komisyonunun düzenlediği konser ve kermesten 500.000 kuruşun üzerinde bir yardım parası toplaması gerçekten çok büyük bir başarıdır. Nitekim belirtilen rakam, 1883 depreminden çok daha yıkıcı olan 1899 depremi sonrasında düzenlenen, sayıca çok daha fazla olduğunu bildiğimiz etkinliklerden elde edilen miktarın toplamını dahi geçmiştir. Bu noktada büyükelçi eşleri tarafından düzenlenen bu iki sosyal etkinliğin daha çok İstanbul sosyetesine hitap etmesinin rolü olduğu söylenebilir.

Tiyatro

1899 depremi afetzedeleri yararına hem İzmir’de hem de İstanbul’da tiyatro oyunları tertip edilmiştir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre 3 Kasım 1889 akşamında İzmir’de gösterime giren tiyatro oyunu İzmir Rum cemaatinin kadınlarından oluşan bir yardım heyeti tarafından organize edilmiştir.⁷³² Diğer beş tiyatro oyunu ise İstanbul’da Temâşâhâne-i Osmânîye, Eğlencehâne-i Osmanî, Hayalhâne-i Osmanî şirketleri ile Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından düzenlenmiştir. Birçok tiyatro şirketinin bu işe iştirak etmesi, bunların depremzedelere yardım etmek amacıyla adeta birbirleriyle yarışıklarını göstermektedir.

İstanbul’da düzenlenen tiyatro gösterileri hakkında *İkdâm* gazetesi ayrıntılı bilgiler vermektedir. İlk tiyatro gösterisini düzenleyen kişi Kadıköy’de Papazın Bahçesi’nde faaliyet gösteren Hayalhane-i Osmanî Şirketi Müdürü Hasan Efendidir. 6 Ekim 1899 tarihinde dilekçesini Komisyon-ı Mahsusa sunan Hasan Efendi, masrafları kendisine ait olmak üzere afetzedeler yararına sergileyeceği bu oyunun bütün hâsılâtını bağışlamayı taahhüt etmiştir.

Üsküdar’da Sarıyaka’da belediye bahçesinde faaliyet gösteren Eğlencehâne-i Osmanî Şirketi Müdürü Şevki Efendi de 2 Ekim 1899 tarihinde Komisyon-ı Mahsusa verdiği dilekçe ile 8 Ekim Pazar günü sergilenecek oyunun hâsılâtını, masrafları

⁷³⁰ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 50-52, 12 Aralık 1883-Vol 4, sayı 3, 16 Ocak 1884.

⁷³¹ *BOA.*, Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

⁷³² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6659, 12 B 1317/15 Kasım 1899.

kendisine ait olmak üzere tamamıyla afetzedeler yararına bağışlayacağını bildirmiştir. Bu tiyatro gösterisinden 11.097 kuruş gibi önemli bir hâsılat elde edilmiştir. Gazetenin haberine göre pek çok biletin satılmasında Şevki Efendiye Dokuzuncu Daire-i Belediye Müdürü Musa Bey Efendinin büyük yardım ve katkıları olmuştur.

Yenibahçe’de faaliyet gösteren Temâşâhâne-i Osmânîye Şirketi ile Kadıköy’de faaliyet gösteren Osmanlı Dram Kumpanyasının müdürleri ise 29 Eylül 1899 tarihinde Komisyon-ı Mahsusa başvurarak Denizli ve Aydın afetzedeleri yararına oyun sergilemek istediklerini bildirmişlerdir. Temâşâhâne-i Osmânîye Kumpanyasının iki, Osmanlı Dram Kumpanyasının bir oyun için yaptıkları bu müracaat, komisyon tarafından kabul edilmiştir. Adı geçen şirketlerin yetkilileri bu oyunlardan önce biletlerin komisyon mührüyle mühürlenmesini ve Komisyon-ı Mahsusun görevlendirdiği özel bir memurun oyun mahallinde bulundurulmasını dilekçelerinde belirtmişlerdir. Gerçekleştirilen bu oyunlardan masrafları çıkarıldıktan sonra depremzedeler yararına elde edilen gelir çok fazla değildir. Öyle ki Osmanlı Dram Kumpanyasının Kadıköy’de sergilediği oyunda 11 Ekim 1899 tarihi itibarıyla 1.550 kuruş, Saffet Efendinin sergilediği oyunda ise 132 kuruş hâsılat elde edilmiştir.⁷³³

Balo

1899 depremi afetzedeleri yararına İstanbul’da dört defa balo düzenlenmiştir. Ulusal gazetelerin verdiği bilgilere göre Ayestefonos’da bulunan Yat Kulübü’nde 15 Ekim 1899 Pazar günü düzenlenen balo, Ayestefenos köyünde bulunan İstanbul İngiliz Elçiliği ikinci tercümanı Mösyö Marinyeh ile Reji İdaresi Başveznedarı Mösyö Arfo’nun girişimleriyle gerçekleştirilmiştir. Balodan 2.313 kuruş hâsılat elde edilmiştir.⁷³⁴ İkinci bir balo Hasköy Alyans İzrai’liyet Kız Mektebi tarafından düzenlenmiştir. Ancak düzenlenen balonun gelirlerinden önce okulun ihtiyaçlarını karşılanması ve bu gelirlerden artan kısmın afetzedelere bırakılması şart koşulmuştur. Balo için basılan biletlerin çok azı satılabildiğinden bu faaliyetten depremzedeler için herhangi bir yardım sağlanamamıştır.⁷³⁵ Ayrıca *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi Tarabya’da bulunan İngiltere Sefarethanesinde, Denizli ve Aydın afetzedeleri yararına birisi 24 Eylül 1899, diğeri 3 Ekim 1899 tarihinde gerçekleştirilen iki defa şenlik

⁷³³ *İkdâm*, sayı 1883-1892, 25 Ca-5 C 1317/30 Eylül-10 Ekim 1899.

⁷³⁴ *BOA.*, DH.MKT., 2257/28, 9 C 1317/15 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6634, 17 C 1317/23 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1904, 17 C 1317/23 Ekim 1899.

⁷³⁵ *BOA.*, MF.MKT., 479/19, 9 Ş 1317/13 Aralık 1899.

düzenlendiğinden bahsetmektedir. Katılımı sağlamak için şenliğe katılacak olanlar İngiltere Sefaretine ait bir vapurla ücretsiz olarak getirilip götürülmüşlerdir.⁷³⁶

Fotoğraf, Kitap ve Dergi Geliri Bağışı

1899 Denizli-Aydın depremine maruz kalan afetzedelere bir destek de ressam ve yazarlardan gelmiştir. Bu bağlamda *Ahenk* gazetesinin verdiği bilgilere göre, depremden sonra Sarayköy ve köylerinde birçok yeri gezerek deprem mahallerinin resimlerini çeken Ressam Tatyus Efendi, çıkarmış olduğu resimleri ücret karşılığı dağıtarak elde ettiği tutarı yardım komisyonuna bağışlamıştır.⁷³⁷

Muğla Naibi Müftizâde Ebubekir Hilmi Efendi ise kaleme aldığı “Üssü'l-Harekât” isimli bir risalenin hâsılatını daha basılmadan 1899 depremi afetzedelerine bağışladığını açıklayarak örnek bir davranış sergilemiştir. Ayrıca devlet idarecileri bu kitabın hızlı bir şekilde basılması amacıyla girişimde bulunarak, bu hayır işine katkı sağlamışlardır.⁷³⁸

Benzer bir örnek davranış da Rüsûmat-ı Emânet Muhasebe Kalemi kâtiplerinden Ali Galip Bey tarafından gösterilmiştir. Ali Galip Bey, yayınladığı Nota Mecmuası'nın 822 adedinin gelirini, bütün masrafları kendisi tarafından karşılanmak suretiyle depremzedelere bağışlamıştır. Bu arada Bâb-ı Âli Caddesi'nde kitapçılık yapan Burgaki Efendi, Komisyon-ı Mahsus mührü vurulan bu mecmuaların, hiçbir komisyon almadan satışını üstlenerek bu hayır işine katkıda bulunmuştur.⁷³⁹

e) Yabancılar ile Gayrimüslimlerin Yardım Faaliyetleri

Aydın vilâyetinde yaşanan büyük depremler, Osmanlı coğrafyasında ticaret yapan yabancı şirket sahiplerini de yardım sağlama konusunda birtakım girişimlere sevk etmiştir. Bu bağlamda özellikle Aydın vilâyetinde ticaretle uğraşan yabancı girişimcilerin, özellikle de İngilizlerin maddi anlamda afetzedelere önemli derecede katkı sağladıkları görülmektedir. Diğer taraftan Aydın vilâyetinde büyük miktarda Rum tebaanın yaşaması, İstanbul ve İzmir'deki Rum cemaatini harekete geçirmiştir.

Aydın vilâyetinde ticaretle uğraşan İngilizler 1883 Çeşme ve Urla ile 1899 Denizli-Aydın depremlerinden sonra kendi aralarında bir komisyon kurarak yardım

⁷³⁶ Bilet fiyatları 50 kuruştur. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6612, 25 Ca 1317/30 Eylül 1899.

⁷³⁷ *Ahenk*, sayı 959, 6 C1317/11 Ekim 1899.

⁷³⁸ *BOA.*, MF.MKT., 490/45, 5 Za 1317/7 Mart 1900.

⁷³⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6634, 17 C 1317/23 Ekim 1899.

toplamışlardır.⁷⁴⁰ Bu bağlamda 1883 depreminde Dr. Lattray, Dr. Varda, Dr. Tezakiroğlu, Mr. F. Giraud ve Mr. H. Whittall'den oluşan komisyon üyeleri, depreme maruz kalan köyleri ziyaret ederek hem incelemelerde bulunmuşlar hem de beraberlerinde götürdükleri ekmek ve battaniye gibi yardımları afetzedelere dağıtmışlardır.⁷⁴¹ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre bu komisyonun 15 Kasım tarihine kadar topladığı nakdi yardımın miktarı 30.000 kuruşu geçmiştir.⁷⁴²

Bir İngiliz şirketi olan Eastern Telgraf Kumpanyası, 1883'te deprem bölgesine doğrudan yardım malzemesi gönderen tek yabancı şirket olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda şirketin doğu memleketleri vekili Mösyö Beyyine, afetzedeler için getirdiği zahireyi birlikte dağıtılması için İngiliz donanmasında görevli gemilerden birinin kumandanına teslim etmiştir.⁷⁴³ Beyyine'nin afetzedelere dağıtmak amacıyla getirdiği ekmek ve pirincin miktarı 2 ton civarındadır.⁷⁴⁴

İzmir'de yaşayan İngilizler, 1899 depreminden sonra da “İngiliz Yardım Komitesi” isminde bir yardım komisyonu kurmuşlardır. Komisyon üyeleri oldukça gayretli bir şekilde çalışarak burada faaliyet gösteren İngiliz tüccarlarından kayda değer miktarda yardım toplamayı başarmışlardır. Nitekim komisyonun topladığı para, 1899 Ekim'inin ikinci haftası itibariyle 700.000 kuruşa ulaşmıştır. Özellikle 10.000'er kuruş bağışlayan Mösyö Peterson, Mösyö Vital, Mösyö Andorofis, Mösyö Forbes ve Mösyö Barfe'nin müdürlüğünde buldukları şirketlerin büyük katkıları olmuştur. Bu bağlamda İngiliz girişimcilerin, yürüttüğü yardım faaliyetleriyle diğer yabancı topluluklardan daha fazla ön plana çıktığı söylenebilir. Aydın vilayetindeki İngilizler arasında önemli sayılabilecek miktarda yardım toplanabilmesinde, İzmir ve hinterlandında yapılan ticarete İngiliz şirketlerin, diğerlerine göre daha fazla pay sahibi olmalarının etkili olduğu açıktır.

İngiliz yardım komisyonu üyeleri depremden sonra ziyaret ettikleri köylerde yardımlar dağıttıkları gibi, topladıkları yardım parasını daha çok Sarayköy'e bağlı Hasköy, Turkas ve Dayılı köylerinin yeniden imarı için harcamışlardır.⁷⁴⁵ Komisyon faaliyetlerinde büyük gayretleri olan İzmir'in büyük tüccarlarından Mösyö Vital, tedarik

⁷⁴⁰ TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

⁷⁴¹ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43, 24 Ekim 1883- Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

⁷⁴² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 1632, 1645, 14 M 1301, 29 M 1301/15 Kasım 1883, 30 Kasım 1883.

⁷⁴³ BOA., HR.TO., 527/45, 18 Ekim 1882; BOA., HR.TO., 527/46, 24 Ekim 1883.

⁷⁴⁴ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43, 24 Ekim 1883..

⁷⁴⁵ TNA., F.O., 195/2065, No 68, 18 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1883-1892, 25 Ca-5 C 1317/30 Eylül-10 Ekim 1899.

ettiği 100 inşaat ustası ve kereste ile birlikte adı geçen köylere giderek, Ekim ayının başlarında 200 ev inşası için çalışmalara başlamıştır. Mösyö Vital inşaat çalışmalarıyla bizzat ilgilenmiştir.⁷⁴⁶

İngiliz Yardım Komisyonu, istediği yardım faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için İngiltere’den de yardım istemiştir. Komisyon üyelerinden Mr. Edward Whittall, konsolosluga sunduğu raporunda “eğer İngiltere bize yardım etmezse hastalık ve ölümlerden büyük acı çeken fakir afetzedeler için topladığımız para sadece birkaç yüz liradan ibaret kalacaktır” diyerek, ülkelerinden kendilerini desteklemesini istemiştir. Whittall aynı raporda, İngiliz Yardım Komitesinin 17 Ekim 1899 tarihi itibariyle 200 aile için barınma imkânı sağlandığından, işlerin %50’den fazlasının tamamlandığından ve geri kalan işler için £1.000 civarında paraya ihtiyaç duyulduğundan bahsetmiştir.⁷⁴⁷ *Ahenk* gazetesinin haberine göre, 25 Aralık 1899 tarihine gelindiğinde İngiliz Yardım Komisyonunun Sarayköy kazası afetzedeleri için yapmış olduğu evlerin sayısı 427’ye yükselmiştir.⁷⁴⁸

İngiltere’nin İzmir Başkonsolosu Mösyö Cumberbatch’in İngiliz yardım komisyonunun üyelerini yalnız bırakmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki başkonsolos, komisyon üleriyle görüşmek ve depremde hasar gören yerleri bizzat görmek için Sarayköy’ü ziyaret etmiştir.⁷⁴⁹ İngiliz Askeri Ataşesi Parsonby da deprem bölgesini gezerek bir rapor hazırlamıştır. Kraliçenin sekreteri bu raporu duyduktan sonra *Times* ve diğer önde gelen Londra gazetelerinde yayınlanması için harekete geçmiştir.⁷⁵⁰

İngiliz Yardım Komisyonu, afetzedeler için yaptırdığı evlerin yanı sıra onlara kıyafet yardımında da bulunmuştur. Mösyö Vital her biri bir alaca (don), bir gömlek, bir yazma, bir çift çorap, bir çift pabuç, bir peştamal ve üstlükten ibaret 100 takım elbiseyi Sarayköy depremedelerine dağıtmıştır.⁷⁵¹ Madam Vital’in, Mösyö Rodlan’ın da yardımlarıyla Bornova’da topladığı bu kıyafetlerden başka afetzedelere 400 kuruş kadar para dağıtılmıştır.⁷⁵²

---

⁷⁴⁶ *Ahenk*, sayı 953, 29 Ca 1317/4 Ekim 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6619, 2 C 1317/7 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1902-1906, 15-19 C 1317/20-25 Ekim 1899.

⁷⁴⁷ TNA., F.O., 195/2065, No 68, 18 Ekim 1899.

⁷⁴⁸ *Ahenk*, sayı 1039, 11 N 1317/12 Ocak 1899.

⁷⁴⁹ *İkdâm*, sayı 1907-1909, 20-22 C 1317/25-27 Ekim 1899.

⁷⁵⁰ TNA., F.O. 195/2065, No 68, İzmir 18 Ekim 1899.

⁷⁵¹ *Ahenk*, sayı 993, 16 B 1317/19 Kasım 1899; *İkdâm*, sayı 1933, 14 B 1317/17 Kasım 1899.

⁷⁵² *İkdâm*, sayı 1906, 19 C 1317/25 Ekim 1899.

İngilizler afetzedelere sağlık alanında da yardım sağlamışlardır. Felaketin yaşanmasıyla birlikte 4 İngiliz'den oluşan özel bir heyet, deprem mahallerine giderek afetzedelere ekmek, şişelerle su, tıbbi malzeme, pamuk dağıtmıştır. Ayrıca tedaviye muhtaç yaralıların masraflarını karşılayarak onları İzmir'deki İngiliz Deniz Hastanesine göndermiştir. Bu bağlamda Denizli'de bulunan doktorlardan Vakalupolis Efendiye, 30 kadar hastanın daha İngiliz hastanesine gönderebileceğine dair yetki verildiği bilinmektedir.⁷⁵³ Konsolosluk raporuna göre, 200 ağır yaralı afetzededen 18'i İngiliz Deniz Hastanesine getirilmiştir.⁷⁵⁴

Osmanlı coğrafyasında ticaret yapan yabancılar, İstanbul'daki Komisyon-u Mahsus vasıtasıyla da afetzedelere yardım göndermişlerdir. Nitekim bu komisyon tarafından yabancılardan toplanılarak Komisyon-ı Umûmîye gönderilen paranın miktarı 11 Ekim itibariyle 113.735 kuruşa ulaşmıştır.⁷⁵⁵ Ayrıca, bazı yabancı girişimcilerin bireysel olarak yardım malzemesi dağıttığı ve komisyonlara para yardımında bulunduğu görülmektedir. Örneğin İstanbul'da bulunan Teutonia (Tutonya) isimli Alman kulübü tarafından 4.800 kuruş teberru yapılarak İzmir Alman konsolosu vasıtasıyla Komisyon-ı Umûmîye teslim edilmiştir.⁷⁵⁶ İleri gelen yabancı yardımseverler arasında 15.000 kuruşla Siselyan Efendi, 10.800 kuruşla Kasaba Demiryolu Şirketinin sahibi, 5.000 kuruşla Aseyan Efendi, 4.000 kuruşla tüccarlardan Atnaşveli kardeşler ve 4.752 kuruş yardım yapan İtalya başkonsolosu dikkatleri çekmektedir. Ayrıca İzmir-Kasaba Temdidi Demiryolu Şirketi daha önce bağısladığı miktara ilaveten afetzedelere 20.000 kuruş daha yardımda bulunmuştur.⁷⁵⁷

Kimi zenginler depremin ardından açıkta kalan afetzedelerin acil ekmek ihtiyacının karşılanması için harekete geçmişlerdir. İzmir merkezli Forbes Şirketinin⁷⁵⁸ Sarayköy şubesi depremden hemen sonra kazada halka un dağıtmıştır. Şirket müdürü Mösyö Neofilos Markoviç'in bu hayırsever davranışı *Ahenk* gazetesi tarafından örnek gösterilmiş, diğer zenginler de bu türden yardımlara teşvik edilmeye çalışılmıştır.⁷⁵⁹ Denizli'nin büyük tüccarlarından Kimon Bandalyos Efendi afetzedelere dağıtılmak

⁷⁵³ *İkdâm*, sayı 1888, 30 Ca 1317/5 Ekim 1899;

⁷⁵⁴ *TNA.*, F.O., 195/2065, No. 68, 18 Ekim 1899.

⁷⁵⁵ *Ahenk*, sayı 953-960, 29 Ca-7 C 1317/4-12 Ekim 1899.

⁷⁵⁶ *Ahenk*, sayı 1035, 6 N 1317/7 Ocak 1900.

⁷⁵⁷ *Ahenk*, sayı 947-958, 22 Ca-5 C 1317/27 Eylül-10 Ekim 1899.

⁷⁵⁸ Şirketin 1882 yılında Aydın, Nazilli, Sarayköy ve Söke'de birer tane olmak üzere beş adet meyan kökü işleme tesisi vardır. <http://www.aydinnethaber.com/yazi/aydinda-meyan-hikayesi--531.html?interstitial=true> (12.05.2012, 14:00)

⁷⁵⁹ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 42, 2 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 944, 18 Ca 1317/23 Eylül 1899.

üzere 20 çuval un bağışladığı gibi, satın alma komisyonu tarafından kendisinden satın alınan unun her çuvalını piyasasından 9-10 kuruş daha ucuza vererek önemli bir katkıda bulunmuştur. İzmir tüccarlarından Sakarat Seferyadi Efendi Nazilli fakirlerine dağıtılmak üzere 13 çuval ekmek göndermiştir.⁷⁶⁰ Preveze yardımseverleri 10.000 kıyye mısır darısını Komisyon-ı Umûmîye göndermiştir.⁷⁶¹

1899 depremi sonrasında İstanbul Rum Patriği Kostantinus Efendi de hükümetten aldığı izinle İstanbul'da kendi başkanlığında Rum ileri gelenlerinden oluşan özel bir komisyon oluşturmuştur. İlk olarak komisyon heyeti 50.000 kuruş bağışlayarak faaliyetlerine başlamıştır. Ayrıca *İkdâm* gazetesinin haberine göre Rum Patrikhanesi metropolit ve memurlarına dağıtılmak üzere İstanbul'da kurulan Komisyon-ı Mahsustan gönderilen 20.000 kuruşluk biletin 3.000 kuruşluk bedeli Rum Patriği tarafından karşılanmıştır. Bunlara ilaveten, komisyon faaliyetlerini Rum Ortodoks metropolitlerine yazı ile bildiren Rum Patriği, cemaatini yardım faaliyetlerine katılmaya davet etmiştir. Ayrıca Rum ileri gelenlerinden birisi oldukça fazla miktarda olduğu belirtilen kereste göndermiştir. Bu hayırsever kişi kerestenin ücretsiz olarak deprem bölgesine nakledilmesi için Rum Ortodoks Patrikliği vasıtasıyla girişimde bulunmuştur.⁷⁶² Bununla birlikte bazı vilâyet ve livalarda Rum metropolitlerinin başkanlığında komisyonlar kurularak afetzedeler için yardım toplanmıştır.⁷⁶³

Bazı hayırseverler arasında kurulan komisyonların da çok sayıda elbise toplama kampanyası düzenlendiği görülmektedir. Bu bağlamda İzmirli bazı yabancı hayırsever kadınlar, Madam Abbot, Madam Paleologo ve Madam Elssayan öncülüğünde kurulan komisyon⁷⁶⁴ topladığı 4 sandık ve 1 balya elbiseyi Buldan afetzedelerine, 1 sandık ve 1 balya elbiseyi Denizli'nin bazı köylerindeki afetzedelere göndermiştir.⁷⁶⁵

Aydın vilâyeti başmühendisi Baranovski Efendinin tavsiyesi üzerine kurulan hanımlardan oluşan bir yardım komisyonu, İzmir'de evlerden eski elbiseler toplamış ve gerekli olanların tamirini gerçekleştirmiştir.⁷⁶⁶ Aydın Demiryolu Komiseri Doblovski Efendi ile Baranovski Efendinin eşlerinin de iştirak ettiği bu heyet, etraftan topladığı kışlık elbiseleri Kasım ayının başlarında deprem mahallerine göndermiştir.

⁷⁶⁰ *Ahenk*, sayı 953-958, 29 Ca-5 C 1317/4-10 Ekim 1899.

⁷⁶¹ *Ahenk*, sayı 1016, 13 Ş 1317/16 Aralık 1899.

⁷⁶² *Ahenk*, sayı 957, 3 C 1317/8 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1887-1903, 29 Ca-16 C 1317/4-21 Ekim 1899.

⁷⁶³ *Ahenk*, sayı 946-952, 21-28 Ca 1317/26 Eylül-3 Ekim 1899.

⁷⁶⁴ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 43, 23 Ekim 1899.

⁷⁶⁵ *Ahenk*, sayı 1028, 27 Ş 1317/30 Aralık 1899.

⁷⁶⁶ *İkdâm*, sayı 1899, 12 C 1317/17 Ekim 1899.

Bu komisyonların dışında bazı hayırsever insanlar bireysel olarak, satın almak ya da etraftan toplamak suretiyle kıyafet yardımında bulunmuşlardır. *Ahenk* gazetesinin haberine göre, Meclis-i İdare-i Vilâyet üyelerinden İsak Paşanın ailesindeki kadınlar, etraftan toplam 503 parça eşya toplayarak Atça'ya göndermişlerdir. Büyük kısmı yeni olan bu eşyaların 14'ü yorgan, 5'i çarşaf, diğerleri giyim eşyasıdır. İsak Paşanın ailesinin ikinci defa topladığı 103 parçalık çeşitli giyim eşyası da Aralık ayının ortalarında yardım komisyonu kararıyla Aydın sancağında en fazla ihtiyacı olan afetzedelere dağıtılmak üzere gönderilmiştir. Kasım ayının ortalarında Madam Gordon Stelyo Hıristiyaki ve Piyer Çekini tarafından toplanan sekiz on çuval elbise Nazilli'de depremden en fazla zarar gören afetzedelere gönderilmiştir.

Balyozzâde Matyus Efendinin kızı ise satın aldığı 50 adet yorganı afetzedelere göndermiştir. Benzer şekilde, İzmir Almanya Konsolosluğu Başkâtibi Mösyö Jorji'nin eşi afetzedeler için 67 parça çeşitli giyim eşyası toplayarak Komisyon-ı Umûmîye teslim etmiştir. İstanbul'dan Beyoğlu Cemiyet-i Hayriyesi başkanı da İzmir Yunan Konsolosluğu vasıtasıyla afetzedelere dağıtılmak üzere bazı elbise ve çamaşır göndermiştir. Bir diğer elbise yardımı, İstanbul'dan, Teşrif-i Hümâyûn Müdürü Hacı Mahmud Efendi tarafından yapılmış olup, 60 parçalık elbiseden ibarettir.⁷⁶⁷

Bu arada Müslümanlar arasında da bireysel yardım faaliyetlerinde bulunanlar olmuştur. Bunlardan birisi afetzedeler için elbise toplayarak yardımda bulunmaya gayret eden Tavas kazası malmüdürü Ali Rüşdü Efendinin eşidir. Onun, etraftan toplayarak doğrudan doğruya Denizli'ye gönderdiği eşya, 11 buçuk top âlâca, 20 arşın (13,6 m) basma ve 31 adet çeşitli giyim eşyasından oluşmakta olup, toplam 62 parçadır. Buldan kazası eşrafından Tavaslızâde Osman Bey ise Buldan kazasına bağlı Ahmedli ve Tosunlar köylerinde depremden yıkılan 40 evin inşa ve tamirini üstlenmiştir.⁷⁶⁸

Aydın vilâyetinde yaşanan bazı büyük depremler sonrasında Avrupa hükümetlerinin bir kısmının ya bizzat doğrudan erzak, çadır gibi yardım malzemeleri göndererek ya da Osmanlı Devleti'ndeki elçilikleri vasıtasıyla iane komisyonlarına bağışta bulunarak yardım faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir. Bu bağlamda 1883 ve 1899 depremlerinde yabancı hükümetlerin yardımlarıyla karşılaşmaktayız.

1883'teki deprem sonrasında Yunan ve İngiliz hükümetleri harp gemileriyle Çeşme'ye doğrudan yardım malzemesi ulaştırmışlardır. Yunan hükümeti, 29 Ekim 1883

⁷⁶⁷ *Ahenk*, sayı 962-1016, 9 C-13 Ş 1317/14 Ekim-16 Aralık 1899.

⁷⁶⁸ *Ahenk*, sayı 968, 16 C 1317/21 Ekim 1899.

tarihine kadar harp gemileriyle 381 çuval peksimet, 5.500 kıyye (7.051 kg) ekmek ve bir miktar tıbbi malzeme, 193 çadır ve 8.650 parça kereste göndermiştir. Yunan harp gemileri yardım malzemeleriyle birlikte birçok doktor ve hastane yardımcısını da deprem mahaline getirmiştir.⁷⁶⁹ Ayrıca Atina Kızılhaç topluluğu da özellikle Rum kökenli yaralı ve evsiz afetzedelerin bulunduğu deprem mahallerine büyük miktarda yardım göndermiştir.

İngiltere'nin Osmanlı'daki büyükelçisinin isteği doğrultusunda bir İngiliz filosu 1883 Çeşme ve Urla depremi afetzedelerine yardım için gönderilmiştir. İngiliz Amiral Lord John Hay'ın komutasında bulunan ve Temeraire, Monarch, Helikon isimli zırhlı gemilerden oluşan bu filo, 21 Ekim sabahı Çeşmeye ulaşmış ve yardım malzemelerini Aydın valisine sunmuştur.⁷⁷⁰

1899 depremi sonrasında ise İzmir'de görev yapan Fransa, İtalya ve Avusturya büyükelçilerinin, hükümetleri namına yardım komisyonuna 1.000'er frank bağışladıklarını gazete haberlerinden öğrenmekteyiz.⁷⁷¹ Ancak İngiliz Yardım Komitesi üyesi Mr. Edward Whittall, Konsolos Yardımcısı Hampson aracılığıyla gönderdiği raporunda, Alman hükümetinin 150£, Avusturya hükümetinin 80£, Fransa hükümetinin 40£ yardım gönderdiğinden, İtalyan hükümetinin de 40£ yardım göndermeyi düşünmekte olduğundan bahsetmiş ve bu rakamların kraliçenin hükümetinin yapacağı yardım miktarının belirlenmesinde işe yarayabileceğini ifade etmiştir. Bu cümleden olarak İngiliz hükümetinin, ne miktarda yardım yaptığı bilinmemekle birlikte, diğer Avrupa ülkelerinin yaptığı yardımları dikkate alarak kendisinin yapacağı yardım miktarını belirlenmesi devletlerarası politik rekabetin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.⁷⁷² Bu arada *Ahenk* gazetesinin haberine göre, Yunan hükümetinin Denizli ve Aydın afetzedeleri için 20.000 drahma yardımda bulunması yönündeki kararı resmi gazetede yayınlanmıştır.⁷⁷³

Aydın vilâyetinde meydana gelen büyük depremlerden bazıları yurt dışında da büyük yankı uyandırmış; Avrupa'nın birçok şehrinde kurulan yardım komisyonları vasıtasıyla kampanyalar düzenlenmiştir. Bu bağlamda Avrupa'da ilk olarak Aydın

⁷⁶⁹ *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 43, 24 Ekim 1883.

⁷⁷⁰ TNA., F.O., 78/3539; 195/1453, No 43, 5 Kasım 1883.

⁷⁷¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6622, 15 C 1317/20 Ekim 1899; *İkdâm*, sayı 1891-1902, 4-15 C 1317/9-20 Ekim 1899.

⁷⁷² TNA., F.O., 195/2065, No 68, 18 Ekim 1899.

⁷⁷³ *Ahenk*, sayı 996, 20 B 1317/23 Kasım 1899.

vilâyetinde meydana gelen 1881 Sakız ve Çeşme depreminden sonra yardım komisyonlarının kurulduğu bilinmektedir. Ayrıca, 1883 Çeşme ve Urla ile 1899 Denizli-Aydın depremleri de Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır. Aydın vilâyetinin ticari ve tarımsal potansiyeli sayesinde yabancı tüccarların yoğunlukla faaliyet gösterdiği yerlerden birisi olması, Avrupa'da yardım kampanyalarının sıklıkla düzenlenmesinin önemli sebeplerinden olduğu söylenebilir. Nitekim vilâyet dâhilinde ticaret yapan Avrupalı tüccarlar ile daha önce İzmir şubelerinde görev alan banka müdürleri, Avrupa'nın büyük şehirlerinde depremzedeler için yardım kampanyaları başlatılmasında önemli rol oynamışlardır.⁷⁷⁴

Bu yardım kampanyalarının başlatılmasında Osmanlı merkezi yönetiminin de büyük etkisinin olduğu, Hariciye Nezâretinin yurtdışında yardım toplanması için İstanbul'daki elçilikler nezdinde girişimlerde bulunmasından anlaşılmaktadır. Nitekim Triyeste Başşehbenderliğinin 12 Şubat 1884 tarihinde Hariciye Nezâretine hitaben kaleme aldığı yazısından anlaşıldığı üzere, Hariciye Nezâreti 14 Ocak 1884 tarihinde Çeşme depremzedeleri ve Hasköy yangınzedeleri için yardım toplanmasını talep etmiştir. Buna cevaben Triyeste Başşehbenderliği bu iki felaketin üzerinden uzun zaman geçtiğini ve unutulduğunu belirterek yardım defteri açmaktan vazgeçildiğini bildirmiştir.⁷⁷⁵

Avrupa'daki halkın yardım kampanyalarına teşvik edilmesinde Rum Patriği ile papanın da önemli rolü olmuştur. Bu bağlamda Rum patriğinin 1881 Sakız ve Çeşme depremi sonrasında Avrupalı hayırseverleri yardıma teşvik etmek için Londra, Liverpool, Manchester, Paris, Marsilya ve Petersburg'a telgraflar çekerek oralarda yaşayan Rumları yardım komisyonları kurmaya davet ettiği bilinmektedir. Ayrıca İstanbul'daki Papalık Vekili Monsenyör Antonilli tarafından İtalya'da yardım defterleri açılması hususunun arz edilmesi neticesinde Papa, memurların ve ruhbanların hepsinin yardım toplama işine girerek toplanacak paranın İstanbul'a gönderileceğini bildirmiştir.⁷⁷⁶

1881 Sakız ve Çeşme depreminden sonra Paris'te, Londra'da, Budapeşte'de, Viyana'da, Berlin'de kurulan komisyonlarda büyük miktarlarda yardım parası

⁷⁷⁴ *Ahenk*, sayı 1029, 28 Ş 1317/31 Aralık 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6613, 26 Ca 1317/1 Ekim 1899.

⁷⁷⁵ *BOA.*, HR.TO., 334/32, 12 Şubat 1884.

⁷⁷⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 839-841, 10-13 Ca 1298/9-12 Nisan 1881.

toplanmıştır.⁷⁷⁷ 1883 Çeşme ve Urla depreminden sonra da yurtdışında yardım komisyonlarının kurulduğu bilinmektedir. Özellikle İngilizlerin ve Rumların öncülük ettikleri yardım kampanyaları neticesinde Londra’da Belediye tarafından 27.700 kuruş, Manchester’da Rum komisyonu tarafından 8.800 kuruş ve Atina’da 8.750 kuruş toplanmıştır. Bu paralar İngiliz elçisinin eşi Lady Dufrin’e gönderilmiş ve büyükelçi eşlerinin kurmuş olduğu komisyon tarafından afetzedeler yararına düzenlenen konser ve kermes hâsılatıyla birlikte deprem mahallerinde dağıtılmıştır.⁷⁷⁸

1899 Denizli-Aydın depreminden sonra yardım kampanyalarının tertip edildiği yerlerden birisi Almanya’dır. Daha önceleri Osmanlı Bankasının İzmir şubesinin müdürlüğü yapan, depremin yaşandığı sırada ise Almanya’da Deutche Bank müdürlüğünde bulunan Mösyö Hans’ın başkanlığında bir yardım komisyonu kurulmuştur. Bu örnek davranışıyla daha önce yaşadığı yerlerdeki insanlara karşı vefasını gösteren Mösyö Hans, oradaki yardımseverlerden topladığı 23.200 kuruşu İzmir Almanya Konsolosluğu vasıtasıyla İzmir’de kurulan Komisyon-ı Umûmîye göndermiştir.⁷⁷⁹ Ayrıca Almanya’nın Hamburg şehrinde, Rafael Köri Efendinin teşvikiyle ve Hamburg’daki Kumres Diskonto Bank Genel Müdürü Mösyö Wilhelm Hayniş’in çabalarıyla bir yardım komisyonu kurulmuş ve toplanan büyük miktarda meblağ İstanbul’da kurulan Komisyon-ı Mahsusa gönderilmiştir. Bu vefakâr hareket dönemin gazeteleri tarafından takdire şayan bulunmuştur. *İkdâm* gazetesi bu olayı “işte vatanperverlik budur. İnsan vatanından uzak olsa bile onun saadet ve felaketinden hissedar olmalı, hiçbir halinde unutmamalıdır. Köri Efendi iş bu teşebbüsüyle kendisinin bir vatanperver-i hakiki olduğunu gösteriyor. Binaenaleyh öyle bir zatı değil yalnız biz, bütün memleket takdir eder” şeklinde değerlendirmiştir.⁷⁸⁰

1899 depremi sonrasında yardım komisyonlarının kurulduğu yerlerden biri de Londra’dır. İngiliz konsolos raporlarında yer alan bilgilere göre, Londra’daki komisyon tarafından yardım toplamak amacıyla bir takım organizasyonlar gerçekleştirilmiş ve bankalardan birisi bağışları toplama isteğini bildirmiştir.⁷⁸¹ *Ahenk* gazetesinin *İspiransa* gazetesinden aktardığı haberlere göre, Londra’da kurulan bu komisyon 17 Aralık 1899

⁷⁷⁷ BOA., HR.MTV., 697/5, 27 Nisan 1881; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 838-962, 9 Ca-10 C 1298/8 Nisan-9 Mayıs 1881.

⁷⁷⁸ *The Eastern Express*, Vol 4, sayı 11, 12 Mart 1884.

⁷⁷⁹ *Ahenk*, sayı 1029, 28 Ş 1317/31 Aralık 1899; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 6613, 26 Ca 1317/1 Ekim 1899.

⁷⁸⁰ *Ahenk*, sayı 962, 9 C 1317/14 Ekim 1899.

⁷⁸¹ TNA., F.O., 195/2065, No 68, 18 Ekim 1899.

tarihine kadar 55 İngiliz lirası toplamıştır; bu paranın 20 lirası Baron Rothschild tarafından bağışlanmıştır.⁷⁸² Yardım komisyonunun kurulduğu yerlerden birisi de Atina'dır. Buradaki komisyon Rum Patriği'nin çağruları üzerine metropolitin başkanlığında ileri gelen sarraflardan oluşmuştur.⁷⁸³

8) Depremler Üzerine Yapılan İlmî Çalışmalar

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen depremlerle ilgili bilimsel bilgiye sahip olmak için yapılan çalışmalar, ilk olarak 1894 İstanbul depreminden sonra başlatılmıştır. Bu bağlamda II. Abdülhamid, Avrupa'daki Osmanlı elçileri vasıtasıyla yaptırdığı araştırma neticesinde birisi İstanbul Rasathanesine, diğeri Yıldız Sarayının bahçesine kurulmak üzere depremin büyüklüğünü ölçen iki adet sismograf cihazı sipariş etmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid, depremin meydana geldiği Marmara Denizinde araştırma yaptırmak üzere Atina Rasathanesi Müdürü Ejnitis'i İstanbul'a davet etmiştir. İstanbul Rasathanesi Müdürü Kombari Efendinin de eşlik ettiği Ejnitis ve ekibi, gerekli çalışmalarını yaparak depremle ilgili raporunu padişaha takdim etmiştir.⁷⁸⁴ Bu arada 1894 İstanbul depreminden sonra yapılan yukarıdaki girişimlere rağmen depremin büyüklüğünü ölçebilecek sismografların belirtilen yerlere kurulamadığı, 1898 Balıkesir ve 1899 Denizli-Aydın depremlerinin büyüklüğünün ölçülememesinden anlaşılmaktadır.

Rasathane-i Âmirede görev yapan deprem uzmanlarının Avrupa'daki meslektaşlarından bağımsız olarak, ilk defa Denizli-Aydın depremi üzerine birtakım ilmi araştırmalar yaptıkları resmi yazışmalardan anlaşılmaktadır. Depremler hakkında devamlı surette bilimsel araştırma yapılması amacıyla padişahın irâdesiyle ile Rasathane-i Âmireye bağlı olarak "deprem şubesi" kurulmuştu. Maarif-i Umûmîye Nezâreti, bir resmi yazışmada 1898 Ocak'ında meydana gelen Balıkesir depreminde bilimsel araştırma yapılmadığından bahisle yabancı rasathanelerin sorularına cevap verilemediğini ve mahcubiyet yaşandığını, aynı mahcubiyetin bir daha yaşanmaması için 20 Eylül 1899'da Denizli ve Aydın'da meydana gelen deprem hakkında bilimsel araştırma yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu nedenle Maarif Meclisi, Rasathane-i Âmire Müdürü Salih Zeki Beyin deprem bölgesine gönderilmesini rasathane

⁷⁸² *Ahenk*, sayı 1017, 14 Ş 1317/17 Aralık 1899.

⁷⁸³ *İkdâm*, sayı 1926, 9 B 1317/12 Kasım 1899.

⁷⁸⁴ Rusya Coğrafya Cemiyeti de Osmanlı Devletinden izin alarak 1894 depremiyle ilgili bir araştırma yapmıştır. Engin, *a.g.e.*, 146-147.

bünyesindeki deprem şubesinin kuruluş amacına uygun görmüştür.⁷⁸⁵ Bu cümlelerden Denizli-Aydın depremiyle ilgili rasathanedeki gelişmelerin, bilimsel çalışma yapmak amacından ziyade, yabancıların suallere cevap verebilmek kaygısıyla gerçekleştirildiği, dolayısıyla yapılan işin bir zorlama ile olduğu açıktır.

Alınan bu karar doğrultusunda 1899 depreminin sebeplerini ve ilmini araştırmak üzere 23 Kasım'da İzmir'e gelerek çalışmalarına başlayan Rasathane-i Âmire Müdürü Salih Zeki Bey ve rasathane kâtiplerinden Said Efendinin deprem hakkındaki incelemeleri bir aya yakın sürmüştür.⁷⁸⁶ Yapılan bu ilmi çalışmalarla birlikte deprem hususundaki gerekli fenni araştırmanın en iyi şekilde gerçekleşmesi için vilâyette bulunan eğitim memurlarının, memuriyet dairelerinin neresinde olursa olsun, hafif veya şiddetli deprem hissedildiğinde depremin meydana geldiği tam saati ve depremin şiddetini hemen telgrafla Rasathane-i Âmire Müdürlüğüne bildirmesiyle sağlanacağı düşünülmüştür. Bu husus deprem şubesinden gerekli mercilere gönderilen yazı üzerine bütün eğitim idarelerine tebliğ edilmiştir.⁷⁸⁷ Denizli-Aydın depreminden sonra bu yöndeki çalışmalara hız verilmiş olacak ki, deprem kataloglarından anlaşıldığı üzere 1902 yılından sonraki depremlerin büyüklüğüne ilişkin bilgilere deprem kayıt istasyonlarındaki aletlerden ulaşılabildiği görülmüştür.⁷⁸⁸

9) Madalyalar ve Teşekkürnâmeler

Deprem sonrasında arama-kurtarma, sağlık, yardım toplama ve dağıtımını, afetzedelerin iskânı gibi işlerde üstün hizmetleri görülen memur veya halktan kişiler madalya, nişan ve rütbelerinin terfileriyle ödüllendirilmiş ve onurlandırılmışlardır. Bu tür bir teşvik politikasıyla ilk defa II. Abdülhamid döneminde karşılaşmaktayız. Ödül alan kişinin devlete ve rejime karşı iyi niyetler besleyeceği ve onları bu tür işlerde teşvik edeceği düşüncesiyle nişan ve madalya dağıtmayı geleneksel hale getiren ve “iktidarının bir sembolü” olarak gören II. Abdülhamid,⁷⁸⁹ bu doğrultuda çok sayıdaki kişiye nişan ve madalya dağıtmıştır.

1883 depremi sonrasında afet yönetiminin başında bulunan Aydın Valisi Naşid Paşanın talebi doğrultusunda Merkez Mutasarrıfı Ragıb Bey, Mektubcu Hüseyin Hilmi

⁷⁸⁵ BOA., İ.MF., 1, 4 B 1317/8 Kasım 1899.

⁷⁸⁶ Ahenk, sayı 997-1021, 21 B-19 Ş 1317/28 Kasım-22 Aralık 1899.

⁷⁸⁷ Ahenk, sayı 951, 26 Ca 1317/1 Ekim 1899.

⁷⁸⁸ Esra Ayhan vd., *a.g.e.*, 2; H. Soysal vd., *a.g.e.*, 2.

⁷⁸⁹ Deringil, *a.g.e.*, 54.

Efendi, Merkez Mutasarrıflığı Tahrirat Müdürü Fuad Bey, Tahrir ve Vergi Müdürü Ali Efendi, Pasaport Müdürü Hayri Bey, Meclis-i İdare azalarından Hacı Ahmed ve Hacı Mehmed Efendiler, Ticaret Mahkemesi İkinci Başkanı Mehmed Efendi, İzmir ileri gelenlerinden Ispartalı Ohannes ve George Roubli Efendiler, Çeşme Belediye Reisi Rodaki Efendi, Çeşme Yardım Komisyonu azalarından Hacı Ahmed, Şerif ve Nikolaki Efendiler ile İzmir halkından Uzun Hacı Efendi nişan ile onurlandırılmışlardır. Bu kişilerden Merkez Mutasarrıfı Ragıb Bey ve Mektubcu Hüseyin Hilmi Efendi aynı zamanda rütbece terfi ettirilerek de taltif edilmişlerdir.⁷⁹⁰

Aynı deprem sonrasında padişahın temsilcisi olarak deprem bölgesinde görev yapan Yaver Süleyman Bey ise 19 Aralık 1883 tarihli arızasında, Vilâyet Merkez Mutasarrıfı Abdullah Ragıb Bey, Vilâyet Evkaf Muhasebecisi İsmail Hakkı Efendi, Hazine-i Hassa memurlarından Mehmed Arif Efendi, Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Umûm Muhâberât Müfettişliği İkinci Kâtibi İbrahim Lütfi Bey, Hazine-i Hassa-i Şahane İkinci Veznedarı Hacı Ahmed Efendi, Vilâyet Evrâk Müdürü Muavini Hüseyin Efendi, Yeni Foça Nahiyesi Müdürü Musa Remzi Bey, Çeşme Kazası Tahrirat Kâtibi Sadık Efendi, Çavuşân-ı Hazret-i Şehriyâriden Ahmed Çavuş'un rütbelerinin terfiini veya nişanla taltif edilmelerini istemiştir. Aydın valisinin listesinde olması sayesinde Merkez Mutasarrıfı Ragıb Beyin taltifi erkenden gerçekleşmişse de listede isimleri bulunan diğer kişilerin taltifinde bir gecikme yaşanmıştır. Gönderdiği listedeki kişilerin taltif edilmesinde ısrarcı olan Süleyman Bey, henüz isteğinin gerçekleşmemesi üzerine 30 Aralık 1883 ve 29 Ocak 1884 tarihinde iki âriza daha göndermiştir.

1883 depremi sonrasında padişah tarafından nişan-ı âli madalyası ile onurlandırılan kişilerden birisi de elçi eşlerinin düzenlediği konser hâsılatının dağıtımında görev yapan Bank-ı Osmanî başkâtibi Mösyö La Fontaine'dir.⁷⁹¹ La Fontaine, padişah adına sarayda Yaver-i Ekrem Hüseyin Hüsnü Paşa tarafından kabul edilmiş ve kendisine imtiyaz nişanı madalyası takdim edilmiştir.⁷⁹²

II. Abdülhamid, 1899 Denizli-Aydın depremi sonrasında da birçok kişiye nişan ve madalya dağıtmıştır. Bu bağlamda arama-kurtarma çalışmalarında gayretleri görülen Mehmed Salim Fırkateyn-i Hümâyûnundan çarhçı mülazım-ı evvel Abdülhalim Efendi, Cisir-i Cedîd Karakol Gemisinde görevli erlerden İzmirli Nuri, Rizeli Mahmudoğlu,

⁷⁹⁰ BOA., İ.DH., 906/72024, 17 Ra 1301/16 Ocak 1884.

⁷⁹¹ BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301/8 Mart 1884.

⁷⁹² *The Eastern Express*, Vol 3, sayı 52, 26 Aralık 1883.

Yusuf Kaptan ile Hemşinlioğlu Temel Reis “tahlisiye madalyası” ile onurlandırılmışlardır.⁷⁹³

Şehremini, 8 Aralık 1899 tarihli tezkeresi ile Komisyon-ı Mahsus üyelerinin olağanüstü gayretlerinin karşılığı olarak rütbelerinin terfi ile nişanla taltiflerini talep etmiştir. Komisyon Başkanı Halil Efendinin rütbesinin terfiini, üyelerden Mahmud Bey, Mehmed Paşa ve Zeki Megamiz Efendiler, para işleriyle ilgilenen Mehmet Efendi, hesap işlerinde görevli Saim, Rasim ve İhsan Efendiler, sevkiyat işlerinde görevli Hürşid Efendinin “Mecîdî nişanlarla” onurlandırılmasını talep etmiştir.⁷⁹⁴ Bununla birlikte şehremini, daha sonra 9 Ağustos 1900 tarihli tezkeresiyle, Şehremaneti Veznedar Muavini Ahmet Hulusi ile Mektûbî Kalemî Mümeyyiz-i Sânisî Hafız Rauf, mektûbî kalemî kâtiplerinden Osman Cemil, muhasebe kalemî kâtiplerinden İhsan Efendinin rütbelerinin terfiyle taltifini ve Kolcuhâne-i Osmanî Müdürü Şevki Efendinin nişanla onurlandırılmasını talep etmiştir.⁷⁹⁵ Şehremini 30 Ağustos 1900 tarihli bir başka tezkeresinde, Kastamonu Vilâyeti Meclis-i İdaresi ikinci kâtibi Fikri Efendinin nişan ile⁷⁹⁶ 28 Mart 1901 tarihli tezkeresinde ise Ankara vilâyetinden, muhasebe-i vilâyetten Rıza Efendinin rütbesinin terfi ile onurlandırılmasını istemiştir.⁷⁹⁷

Deprem bölgesinde afetzedelerin tedavisinde büyük gayret gösteren doktorlar, dördüncü ve beşinci rütbeden nişanlarla onurlandırılmıştır. Vilâyet sıhhiye müfettişi Mehmed Ali, Rum İspitalyası operatörü Doktor Daskalaki Efendi, Pisaltof Efendi, İzmir Gurebâ hastanesi doktorlarından Ali Nureddin, Belediye doktorlarından Abdurrahman Efendi, Hüsnü Bey, İzmir doktorlarından Arkir, Polu İpokrat, Seva Yorkiyadi, Sigalos ve İstavridi Efendiler, Mülkiye doktorlarından Abdurrahman, İzmir etibbasından İsak Toludanu, Eczacı Atnaş Pötidi ve Eczahane-i Osmanî eczacısı Levnidi Efendilere nişan ihсан buyrulmuştur.⁷⁹⁸ Bununla birlikte dağıtılan nişanların sahiplerine ulaşmasında gecikmeler yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim taltif edilenler arasında bulunan yabancı kökenli kişilerin dilekçeyle valiliğe başvurması üzerine Aydın Valisi Kamil Paşa,

⁷⁹³ *Ahenk*, sayı 1017, 14 Ş 1317/17 Aralık 1899.

⁷⁹⁴ *BOA.*, Y.MTV., 197/36, 5 Ş 1317/9 Aralık 1899.

⁷⁹⁵ *BOA.*, DH.MKT., 2395/49, 29 R 1318/27 Temmuz 1900.

⁷⁹⁶ *BOA*, DH.MKT., 2403/109, 22 Ca 1318/17 Eylül 1900 .

⁷⁹⁷ *BOA*, DH.MKT., 2473/119, 28 Z 1318/18 Nisan 1901.

⁷⁹⁸ *Ahenk*, sayı 988, 11 B 1317/14 Kasım 1899.

Dâhilîye Nezâretine hitaben kaleme aldığı 19 Mart ve 19 Temmuz 1901 tarihli yazılarla ihsan buyrulan nişanların bir an evvel gönderilmesini talep etmiştir.⁷⁹⁹

Resmi makamlar, yaşanan depremlerin yaralarının sarılmasına katkısı olanları değişik şekillerde ödüllendirirken, yardımları alan halk da padişaha teşekkür mektupları göndermiştir. Örneğin 1883 ve 1899 depremlerine maruz kalan afetzedelerin padişahın ihsanına nâil olmaları, iaşe ve iskânlarının sağlanması sebebiyle kendilerine yapılan yardımları karşılıksız bırakmadıkları, vefakâr davranarak padişaha hitaben teşekkür yazıları kaleme aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda 1883 Urla ve Çeşme depremi afetzedelerinin İstanbul'a gönderdiği teşekkürnâmelerde, padişahın özel temsilcisi olarak görev yapan yaverlerden Miralay Süleyman Bey ve ekibi ile merkezi hükümetin tayin ettiği Salih Paşa ve ekibinin gece gündüz demeden, büyük fedakârlıklarla afetzedelerin iskân ve iâşeleri için çalıştıklarını belirtilmiş, başta meclis heyeti olmak üzere bütün afetzede halkın, kendilerine minnettar oldukları dile getirilmiştir.⁸⁰⁰

1899 depremi sonrasında da iki teşekkürnâmenin kaleme alındığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Sarayköy kazası Meclis-i İdare Heyeti, mahalli eşraf ve ahalisi tarafından, diğeri Nazilli kazası deprem yardım komisyonu heyeti, kazaya bağlı köylerin muhtarları ve ileri gelenleri tarafından kaleme alınarak Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülükâne Başkitâbet-i Âlisine gönderilmiştir.⁸⁰¹

---

⁷⁹⁹ BOA., DH.MKT., 2472/97, 25 Z 1318/15 Nisan 1901; BOA, DH.MKT., 2518/142, 20 R 1319/17 Ağustos 1900.

⁸⁰⁰ BOA., DH.MKT., 1343/12, 1 Ra1301/31 Aralık 1883; BOA., Y.MTV., 97/13, 12 Ra 1301/11 Ocak 1884.

⁸⁰¹ BOA., Y.MTV.,198/121, 27 N 1317/29 Ocak 1900;BOA., Y.MTV., 199/32, 11 L 1317/12 Şubat 1900.

İKİNCİ BÖLÜM ÇEKİRGE AFETLERİ

Çekirge afetlerinin etki alanına ve zararlarına geçmeden önce çekirgelerin yaşamı hakkında birtakım bilgilere sahip olmak, bu afete karşı verilen mücadele ve alınan tedbirlerin boyutunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çekirgenin yaşamı, özellikleri ve çekirgeyle mücadele yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren Ticaret ve Nâfia Nezâreti tarafından hazırlanan Çekirge ve Yumurtalarının İtlâfına Dâir Tarifnâme ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin Haziran 1881’de yayınladığı on günlük yazı dizisindeki verilere göre, çekirgeler havalar soğumadan önce, havanın sıcaklığına göre Ağustos, Eylül veya Ekim aylarında mahsulü harap ettikten sonra çiftleşirler. Eğer yumurta döktükleri günlerde havalar soğuk ise hemen orada ölürler, hava sıcak ise ancak bir iki gün yaşayabilirler ve birkaç saat uzağa gidip telef olurlar. Bütün kış toprağın altında gömülü olarak kalan çekirge yumurtaları havalar ısındığında çatlamaya başlar. Çekirgeler genellikle Nisan ya da Mayıs aylarında yumurtalarından dışarı çıkarlar. İlkbahar soğuk olur ise Haziran ya da Temmuz aylarında dışarı çıktıkları görülür. Bazen havanın sıcaklığına aldanarak sonbaharda, vaktinden evvel açılan yumurtalarından çıkarlarsa da kışın soğuşundan ve açlıktan dolayı ölürler.

Yumurtadan çıktıklarında uçacak kanatları olmayan yavru çekirgeler 3-4 gün hiçbir şey yemezler, ancak daha sonraki günlerde tarladan tarlaya geçerek buldukları her şeyi yemeye ve telef etmeye başlarlar. Yumurtadan çıktıktan sonraki ilk üç hafta kanatsız olduklarından sersem gibi gezerler. Üç haftadan sonra yılanlar gibi derilerini değiştirdikten sonra sıçramaya başlarlar. Çekirgelerin ilk deri değiştirdikleri vakitlerde verdikleri zarar, kanatlanmış oldukları vakitte verdiklerinden çok daha fazladır. Bu dönemde bir tarladan öbür tarlaya geçerek yolda rast geldikleri bitkileri mahvederler. Altı haftadan sonra ikinci derilerini değiştirip kanatlanırlar. Ağustos ayına kadar yiyecek bulacaklarını umdukları her tarafa yayılırlar.⁸⁰²

Çekirgeler hakkında temel bilgiler veren bir diğer kaynak da İktisat Vekâleti Mücadele Müdürü Şevket Beyin *Çekirgelerin Envai, İtlafi* isimli 1931 yılında basılan

---

⁸⁰² BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896, 19 B 1298/17 Haziran 1881.

eseridir. Bu esere göre, çekirgeler Anadolu'ya daha çok sıcak memleketlerden gelir. Bu taraflara gelmelerinin sebebi, doğdukları yerde karınlarını doyuracak yiyecek bulamamalarıdır.⁸⁰³ Çekirgeler her bitkiyi yerlerse de özellikle hububatı ve bakliyatı çok severler. Burçağa pek musallat olmazlar. Haşhaş, meyan kökü gibi bitkilere nadiren saldırırlar. Çekirgeler günlük ortalama kendi ağırlıkları kadar bitki yerler. Sıcak zamanlarda, diğer zamanlara nispeten daha fazla yerler.⁸⁰⁴

Çekirgeler sıcağı severler, soğuktan ve nemli havalardan hoşlanmazlar. Bu nedenle sabahleyin ortalık iyice ısınmadan hareket etmezler. Güneşin kızgınlığı arttıkça hareketleri artar ve mahsullere daha fazla saldırırlar. Tarlaların üzerine aynı anda yüz binlerce ve milyonlarca çekirge dökülür. Hiçbir vakit ayrı ayrı ya da küçük gruplar halinde uçmazlar. Birbirleriyle birleşip heybetli ordular teşkil ederek yiyecek bulacaklarını ümit ettikleri memleketin üzerine inerler. Bu bilgileri veren *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin yazı dizisine göre:

Bazen çekirge orduları o derece büyük olur ki kalın bulut gibi güneşi kaparlar. Böyle bir ordu bir ağacın dallarını dahi kırabilir. Bir ağacın dalının bunların ağırlığından kırılabilmesi için o ağacın dalının üzerine ne kadar küçük olduğu bilinen çekirgelerden aşırı derecede konmuş olmasını gerektirmektedir. Çekirgelerin böylece konmasından birkaç ağaç değil, bazı zamanlar bir köyün bütün bağlarının ağaçları dahi kırılır.

Tercüman-ı Hakikat gazetesi, bu derece kalabalık halde gezen çekirgelerin meydana getirebileceği afeti şöyle tarif etmektedir:

Büyük bulutlar şeklini alarak uçan çekirgeler, tarlalara konarak ne bulur ise hepsini temizler. Bir tarlanın bütün mahsulünü bitirse de kanaat etmez ve başka bir tarlaya geçer. Oranın da mahsulünü tükettikten sonra ağaçları vesair işe yaramaz otları yemeye başlar. Bir odanın içinde kapalı kalsalar burada da boş durmaz ve bulduğu kitapları, kâğıtları ve hatta tahtaları bile yemeye ve kemirmeye başlarlar.⁸⁰⁵

---

⁸⁰³ Çekirgelerin çeşitleri çok olmakla birlikte Anadolu topraklarında sadece dört türü görülür. Bunlar Fas ve İtalyan çekirgeleri ile zaman zaman güneyde görülen Sudan çekirgesi ve Diyarbakır taraflarında görülen *Locusta Migratoria* isimli çekirgelerdir. Çekirgelerin türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket (İktisat Vekâleti Mücadele Müdürü), *Çekirgelerin Enval, İtlafi* (İstanbul: Hilal Matbaası, 1931), 1-13; Uzun yolculuk yapabilen çekirgelerin kanatları çok kuvvetlidir. Günde 136 km kadar uçabilirler. İki çift kanatları vardır, bunların bir çiftini uçmak için kullanırlar. Uçmaya yarayan kanatları altta olup uzun ve incedir. Çekirgenin erkeği dışısından rengi ve boyutu ile ayırt edilebilir. Erkek çekirge biraz daha sarıdır ve daha küçüktür. Dişi çekirgelerin hepsi çiftleşirken, erkeklerin ise sadece büyük olanları çiftleşir. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896, 19 B 1298/17 Haziran 1881.

⁸⁰⁴ Şevket, *a.g.e.*, 6-7.

⁸⁰⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896-899, 19-23 B 1298/17-21 Haziran 1881.

Mahsule ve diğer bitkilere bu derece zararı dokunan çekirge afetleri, çok eski tarihlerden beri dünyanın dört bir tarafında sık bir şekilde meydana geldiği bilinmekte olup, bazı geri kalmış ve gelişme aşamasındaki ülkelerde hâlâ zaman zaman yaşanmaktadır.⁸⁰⁶ Bu afetin Osmanlı coğrafyasında da çok yaygın bir şekilde yaşandığına dair Osmanlı arşivlerinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu bağlamda Aydın vilâyeti dışında 16. yüzyılın sonlarında Aydıncık ve Gönen’de, 17. yüzyılın sonlarında Edirne’de, 18. yüzyılda Kıbrıs, Eflâk, Ziştovi, Tuzla, Çanakkale, Babadağ, Rakka ve Adana’da çekirge afeti yaşandığı bilinmektedir.⁸⁰⁷

19. yüzyıla girildiğinde ise yaşanan çekirge afetleriyle ilgili kayıtlarda çok büyük bir artış görülmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu toprakların çok büyük bir kısmında, Anadolu, Balkanlar, Kuzey Afrika, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz ve Kıbrıs adasının birçok yerinde yüzlerce çekirge afeti yaşanmıştır.⁸⁰⁸ Mahsullerin büyük zarar gördüğü bu afetlerin bir kısmı beraberinde kıtlık getirmiş, bazıları ise göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Kıtlığa maruz kalan onlarca yerleşim biriminin halkı, mahalli yönetimleri vasıtasıyla merkezi hükümete başvurarak zahire temini, vergilerinin ertelenmesi ve birtakım mükellefiyetlerin (yükümlülüklerin) kaldırılması gibi konularda kendilerine yardım edilmesini talep etmek zorunda kalmışlar,⁸⁰⁹ bazı yerlerde ise 1848 yılında Hasankale ve Bayezid’de olduğu gibi çareyi göç etmekte bulmuşlardır.⁸¹⁰

---

⁸⁰⁶1999-2006 yılları arasında Asya kıtasında Kazakistan, Tacikistan, Afganistan, Çin ve Kafkasya’da mahsullere sıkça zarar veren çekirgeler, 2004 yılında Afrika kıtasında Mısır, Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Moritanya, Senegal gibi ülkeleri de etkilemiştir. *China Daily*, New York, 21 June 1999, 13 June 2002; *BBC Monitoring Central Asia*, London, 22 Apr 2000, 20 June 2001, 11 May 2002, 05 June 2006; *National Post*, Don Mills, Ont] 20 June 2001; *BBC Monitoring Middle East*, London, 22 Sep 2005; *BBC Monitoring Former Soviet Union-Economic*, London, 05 Aug 1999, 25 June 2000; *M2 Presswire*, Coventry, 27 May 2004; *EIU Views Wire*, Oct 29, 2004; *The Jerusalem Report*, 29 Nov 2004; *Al Bawaba*, London, 14 Oct 2004.

⁸⁰⁷ *BOA.*, İE.ML., 3/193, 29 Z 1001/3 Ekim 1690; *BOA.*, İE.ML., 60/5648, 9 Ra 1109/25 Ekim 1697; *BOA.*, C.DH., 321/16035, 29 M 1141/4 Eylül 1728; C.HR., 105/5205, 29 Z 1159/12 Ocak 1747; *BOA.*, C.BLD., 107/5327, 5 Za 1162/17 Ekim 1749; *BOA.*, C.BLD., 140/5427, 12 Ş 1193/25 Ağustos 1779; *BOA.*, C.DH., 245/12224, 29 Ş 1193/11 Eylül 1779; *BOA.*, C.İKTS., 21/1022, 18 S 1196/2 Şubat 1782; *BOA.*, C.DH., 315/15722, 20 B 120525 Mart 1791; *BOA.*, HAT., 188/8907, 29 Z 1206/18 Ağustos 1782.

⁸⁰⁸ *BOA.*, C.AS. 892/38400, 19 Ca 1215/8 Ekim 1800; *BOA.*, A.MKT.MHM., 2/67, 11 Ş 1263/25 Temmuz 1847; *BOA.*, MVL., 74/40, 5 C 1265/28 Nisan 1849; *BOA.*, A.MKT.MHM., 280/31, 28 R 1280/12 Ekim 1863; *BOA.*, A.MKT.MHM., 305/86, 9 S 1281/14 Temmuz 1864; *BOA.*, MV., 9/9, 06 B 1303/10 Nisan 1886; *BOA.*, Y.PRK.UM., 11/56, 24 C 1305/8 Mart 1888; *BOA.*, BEO., 1030/77186, 29 Ca 1315/12 Şubat 1888; *BOA.*, DH.MKT., 1602/46, 5 B 1306/7 Mart 1889; *BOA.*, DH.MKT., 2019/29, 19 R 1310/10 Kasım 1892; *BOA.*, DH.MKT., 2003/52, 26 S 1310/19 Eylül 1892; *BOA.*, A.DVN., 26/73, 23 C 1263/8 Haziran 1847.

⁸⁰⁹ *BOA.*, A.MKT.MVL., 10/80, 13 Za 1264/11 Ekim 1848; *BOA.*, C.DH., 321/16035, 29 M 1141/4 Eylül 1728; *BOA.*, C.BLD., 52/2594, 19 Za 1216/23 Mart 1802; *BOA.*, C.DH., 38/1887, 29 Za 1217/22 Nisan 1803; *BOA.*, A.MKT., 58/34, 29 Z 1262/18 Aralık 1846; *BOA.*, A.MKT., 147/24, 12 L 1264/11 Eylül

Çekirge afetinin en sık yaşandığı yerlerden birisi de Aydın vilâyetinin bulunduğu coğrafya, Batı Anadolu'dur. Eldeki mevcut veriler, 1850 yılı öncesinde Aydın vilâyeti dâhilinde 16. yüzyılda bir, 17. yüzyıllarda iki, 18. yüzyılda bir, 19. yüzyılın ilk yarısında ise 9-10 defa çekirge afetinin yaşandığını ve bunlardan bir kısmının mahsule büyük oranda zarar verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda Manisa'da 1556 yılının bahar aylarında meydana gelen büyük bir çekirge felaketi, kenttin tamamında ekili ürünler ile meyvelerinin telef olmasına ve halkın perişan bir hale gelmesine neden olmuştur. Yaşanan afet zahire kıtlığına ve buğday fiyatlarında artışa yol açmıştır.⁸¹¹

17. yüzyılın son çeyreğinde birisi Saruhan, diğeri Denizli sancağında olmak üzere iki büyük çekirge afetinin yaşandığı bilinmektedir. 1684 yılında Saruhan sancağında yaşanan çekirge afetinde mahsulâtın tamamının telef olması büyük bir kıtlığa sebep olmuştur. Yaşanan afet ve kıtlığın 1556 senesine eşdeğer ya da daha büyük olduğu kayıtlara geçmiştir.⁸¹² 17. yüzyılın sonlarında Denizli'de de büyük bir çekirge afetinin yaşandığı ise Denizli kadısının 1699 Mayıs'ında "birkaç yıldır çekirge istilasının yaşandığını ve bu nedenle halkın perişan ve darmadağın bir vaziyette bulunduğunu" belirten arizasından anlaşılmaktadır.⁸¹³ Başka bir çekirge afeti de 1778 yılında İzmir'de yaşanmış olup, bağ ve bahçelerdeki mahsule büyük zarar vermiştir.⁸¹⁴

19. yüzyılın ilk yarısında 1800 yılında Tavas'ta,⁸¹⁵ 1801 yılında İzmir'de çekirge afeti yaşanmıştır.⁸¹⁶ 1826 yılında İzmir, Menteşe ve Saruhan sancaklarını istila eden

---

1848; BOA., DH.MKT., 1337/104, 29 Za 1298/23 Ekim 1881; BOA., Y.PRK.BŞK., 5/43, 24 M 1299/16 Aralık 1881; BOA., DH.MKT., 1723/82, 22 N 1307/12 Mayıs 1890; BOA., DH.MKT., 406/66, 12 S 1313/4 Ağustos 1895; BOA., DH.İ.UM., 59-1/1-46, 19/L 1333/30 Ağustos 1915.

⁸¹⁰ BOA., MV., 32/63, 16 N 1305/27 Mayıs 1888; BOA., MVL., 28/14, 23 L 1264/22 Eylül 1848; BOA., MVL., 28/2, 12 L 1264/11 Eylül 1848. Çekirge afetinin daha eski zamanlarda Selçuklular döneminde de birçok yerde etkili olduğu bilinmektedir. Örneğin 1185 ve 1210'lu yıllarda Doğu Anadolu'da ekili ürünlere büyük zarar vererek büyük kıtlıklara yol açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Ögün Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 3 (İstanbul: TİSAV Yayınları, 2000), 7-22; Gülay Ögün Bezer, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtlık", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yayınları, 2001), 67-83.

⁸¹¹ Zeki Arıkan, "Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları*, c.X (İstanbul: yy, 1990), 128-129; M. Çağatay Uluçay, *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1942), 57.

⁸¹² Uluçay, *a.g.e.*, 57.

⁸¹³ Uluskan, *a.g.m.*, 357.

⁸¹⁴ Baykara, *a.g.e.*, 86.

⁸¹⁵ BOA., C.AS., 81/3818, 14 C 1215/2 Kasım 1800.

⁸¹⁶ İzmir'in ileri gelenlerinden Osmanzade Osman Efendinin, ordu için pişirmeye memur olduğu 10.000 kantar peksimetten 7.500 kantarını teslim ettiği, ancak 2.500 kantarını, çekirge ve mahsulün azlığından dolayı un bulamadığı için pişiremediği bildirilmiştir. BOA., C.AS., 525/21930, 8 Ca 1216/16 Eylül 1801.

çekirge adı geçen yerlerdeki mahsulü harap etmiştir.⁸¹⁷ 1827 yılında Saruhan sancağında devam eden afet, sancakta bulunan kazaların büyük kısmındaki ekili alanları telef etmiş ve fakara halkın ekonomik sıkıntı yaşamamasına sebep olmuştur. Bu nedenle başka yerlerden tohumluk zahire ile yemeklik darı ve arpa getirtirilerek afetzede halkın idareleri sağlanmıştır.⁸¹⁸ 1829 yılında çekirgenin Bergama'da bütün mahsulâtı telef etmesi, buradan başka yerlere göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur.⁸¹⁹ 1847, 1848 ve 1849 yılları çekirge afetinin arka arkaya geldiği yıllar olmuştur. Bu dönemde, İzmir'de mahsuller afetten sadece 1849 yılında etkilenirken,⁸²⁰ Kula ve Selendi'de mahsuller üç yıl süreyle büyük zarar görmüştür. Hatta Selendi'de çekirge afeti nedeniyle 1849 yılında kıtlık yaşanmıştır.⁸²¹

A) Çekirge Afetlerinin Etki Alanı ve Zararları

Tarihi kaynaklar, daha çok çekirge afetine karşı verilen mücadelelerden bahsettiğinden, çekirge afetlerinin nerelerde yaşandığı ve mahsule ne miktarda zarar verdiği hakkında net bilgilere sahip olmak çoğu zaman mümkün olmamıştır. Afetin zararlarından bahseden bir kısım kaynaklarda ise genellikle muğlâk ifadeler kullanılmış, çekirgenin mahsule az ya da çok zarar verdiği bahsedilmiştir. Bu konuda en detaylı bilgiler veren kaynak ise çok büyük çekirge afetleri sonrasında tutulan raporlardır. Bunların yanı sıra bazen çekirgeyle mücadelede konusunda toplanan bazı veriler, çekirgelerin mahsulleri telef ettikten sonra toprağa gömdükleri yumurtalar ve bu yumurtalardan çıkan yavruların toplattırılan miktarları, çekirge afetinin mahsullere verdiği zararın boyutu hakkında bir fikir verebilmektedir.

Bu afete karşı verilen mücadelelerden en azından bir yerleşim biriminde çekirge afetinin yaşanıp yaşanmadığını tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu cümleden olarak sonbahar, kış ve ilkbahar aylarında çekirgenin yumurta ve yavrularını telef etmek için verilen mücadele, miktarı bilinmese de çekirgenin yaşanan son yaz mevsiminde

⁸¹⁷ BOA., HAT., 897/39482, 25 Z 1241/31 Temmuz 1826; BOA C..ML., 9/375, 23 R 1242/24 Kasım 1826; BOA C.AS., 636/26801, 15 B 1242/12 Şubat 1827; BOA C.ML., 9/375, 23 R 1242/24 Kasım 1826.

⁸¹⁸ Hicri 1240 (1824/25) senesi bedelinden 12.500 kuruş tahsil edilememiştir. Hicri 1241 (1825/1826) senesinde devlet tarafından satın alınan buğdayın 76.200 kuruş tutarındaki bedelinin ödeme vakti girmişse de zahirenin darlığı sebebiyle ödenememiştir. 1242 (1826/27) senesinde Manisa sancağında çekirge afeti sebebiyle zahirenin kıt olduğu ve satın alınan buğdayın aynen ödenmesinde çaresiz olduklarından dolayı peyderpey ödemeleri isteğinde bulunulmuştur. BOA., C.ML., 9/375, 23 R 1242/24 Kasım 1826.

⁸¹⁹ Göç eden bu kişiler bir müddet sonra eski yerlerine geri dönmüşlerdir. BOA., C.DH., 201/10030, 6 Z 1242/1 Temmuz 1827.

⁸²⁰ BOA., A.MKT., 230/79, 1 Z 1265/18 Ekim 1849.

⁸²¹ Gökmen, *a.g.m.*, 130.

mahsule zarar verdiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle bir yerde çekirge yumurtasının bulunması, çekirgenin o bölgeye uğradığına ve genellikle mahsule zarar verdiğine delalet etmektedir. Örneğin bir yerde, 2011 yılının Ekim ayında çekirge yumurtasının veya 2012 yılının Nisan ayında çekirge yavrularının görülmesi, 2011 yılının yaz ve sonbahar aylarında o yerde çekirge afetinin yaşandığını gösterir. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan çekirge afetlerinin bir kısmının yeri ve yaşandığı yıllar, bu yolla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 14: Aydın Vilâyetinde Yaşanan Çekirge Afetleri (1850-1900)

Yıl	Saruhan sancağı	Aydın sancağı	İzmir sancağı	Denizli sancağı	Menteşe sancağı
1850	Demirci, Adala		Eski Foça, Yeni Foça ve Menemen		
1851	Manisa	Bazı kazalar	İzmir havalisi	Bazı kazalar	Bozüyük ve bazı kazalar
1852	Bazı kazalar	Bazı kazalar	İzmir havalisi	Bazı kazalar	
1853			?		
1854			?		
1855			?		
1856			İzmir		
1857				Denizli	
1858				Denizli	
1862	Adala,Küre,Sirge Marmaracık, Ilica, Mendehora, Eşme, Borlu, Selendi	Karahayıt, Kayran, Köşk, Karacasu, Kuyucak, Çine, Karpuzlu, Şahime, Arpaz, Bozdoğan, Yenipazar	Birgi,Ödemiş,Bayındır, Tire, Balyanbolu	Sarayköy, Denizli, Gököyük, Buldan	
1863	Manisa, Turgutlu, Sart, Adala, Küre, Akhisar, Gördük, Marmaracık,Eşme, Dağmarmara, Ilica, Mendehora, Borlu,İnegöl, Alaşehir, Selendi	Mandice, Söke, İneâbâd, Çine,Atça, Şahime, Arpaz, Karpuzlu,Sobuca,Karahayıt, Köşk,Yenipazar, Bozdoğan, Karacasu, Koçak, Nazilli, Kozpınar, Kayran, Dallica, Kuyucak,Karapınar, Köşkdere, Sultanhisar	Menemen,Çeşme, Urla, Seferihisar, Karaburun, Torbalı, Kuşadası, Tire, Suyut, Alaçatı, Kerkate, Cumaâbâd,Tiryande Birunâbâd,Çamlı, Birgi, Kelas,Karşıyaka,Ödemiş, Ayaşluğ,Bayındır, Balyanbolu	Sarayköy, Denizli,Honaz, Gököyük, Buldan, Tavas	Bozüyük
1872			?		
1874		Nazilli, Bozdoğan			
1876	Manisa, Alaşehir, Gördes, Gelenbe		Nif, Ödemiş ve Bayındır		
1877	Manisa		Eski Foça, Yeni Foça, Menemen, Karşıyaka Karataş	Tavas	Milas
1878			Bergama, Alaçatı		Milas
1879		Nazilli	Bergama		
1880	Soma, Kırkağaç, Akhisar				
1881			?		
1884			?		
1885			?		
1886		Çine	Çeşme, Menemen, Nif, Seferihisar, Cumaabad, Ödemiş, Bornova, Urla, Tire, Karşıyaka,Bayındır		

1887	Soma		Tire		
1888		Nazilli	Seydiköy, Bayındır, Tire, Ödemiş, Cumaabad, Urla,	Buldan	
1889	Eşme, Alaşehir	Bozdoğan, Nazilli, Ortakçı	Bayındır, Niğ, Torbalı, Cumaabad, Kuşadası	Denizli, Cumali, Çerkezköy, Başçeşme Buldan, Honaz	
1890		Nazilli	Ödemiş Tire, Bayındır		
1891	Eşme, Kula		Ödemiş		
1892	Eşme, Selendi		Ödemiş (Kelas ve Balyanbolu)		
1893	Eşme, Selendi, Kula		Ödemiş (Kelas ve Balyanbolu)		
1895	Turgutlu				
1897	Gördes		Urla		
1898			Urla		

1850 yılında, bir önceki sene ekili alanlara zarar veren çekirgenin gömdüğü yumurtalardan çıkan yavru çekirgelere karşı Saruhan ve Aydın sancaklarında başarılı bir mücadele verilerek buralarda afetin meydana gelmesi önlenmiş⁸²² ise de Hüdâvendigâr vilâyetinden Batı Anadolu'ya gelen çekirgeler Aydın vilâyetinin bazı kazalarında bir afetin yaşanmasına sebep olmuştur. Vilâyet dışından, Kütahya sancağından gelen çekirgeler Saruhan sancağının Demirci ve Adala kazalarında,⁸²³ Karesi sancağından gelen çekirgeler ise İzmir sancağının Foçateyn (Eski ve Yeni Foça) ve Menemen kazalarındaki ekili alanlara zarar vermiştir.⁸²⁴ Özellikle Adala kazasındaki mahsul büyük oranlarda telef olmuştur. Meydana gelen çekirge afeti nedeniyle kazada kıtlık yaşayan afetzede halkın büyük bir kısmı tarlaya ekecek tohumluk bulamadığından yardım için devlete başvurmak zorunda kalmıştır.⁸²⁵

Ceride-i Havâdis gazetesinin haberinden anlaşıldığı üzere, 1851 yılında, 28 Temmuz tarihi itibarıyla “çok sayıda çekirge Aydın ve Denizli sancağındaki ekili alanlara büyük miktarda zarar vermiş ve virmektedir.”⁸²⁶ *Impartial (İmparsiyal)* gazetesi yazarı Antuan Edwards da aynı yıl için “çekirgeler bütün araziye istila edip gerek bîçâre ahâlîye ve gerekse hazine-i miriyeyi düçâr-ı hasar bişmâr eylemişlerdir” diyerek, afetin verdiği zararın büyük olduğunu ima etmeye çalışmıştır.⁸²⁷ *Ceride-i Havâdis*'in bir sonraki yılda Menteşe ve Saruhan sancaklarında çekirgeye karşı verilen mücadelelerden

⁸²² BOA., İ.MVL., 170/5069, 25 B 1266/4 Mayıs 1853.

⁸²³ BOA., İ.MVL., 199/6234, 2 R 1267/4 Şubat 1851.

⁸²⁴ BOA., A.MKT.NZD., 16/45, 27 Za 1266/4 Ekim 1850.

⁸²⁵ BOA., C.İKTS., 17/802, 21 S 1267/26 Aralık 1850.

⁸²⁶ *Ceride-i Havâdis*, sayı 541, 1, 29 N 1267/28 Temmuz 1851.

⁸²⁷ BOA., HR.TO., 417/1, 20 Şubat 1852; BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852.

bahsetmesi, buralarda da afetin yaşandığına işaret etmektedir.⁸²⁸ O dönem Karahisar sancağı kazalarından olup, daha sonra Menteşe sancağında bağlanacak olan Bozüyük'te⁸²⁹ ve İzmir havalisinde çekirge afetinin yaşandığını, yine bir sonraki yıl çekirge afetine karşı verilen mücadeleden anlamaktayız.⁸³⁰ Eldeki veriler 1851 yılında Aydın vilâyetinin bütün sancaklarında çekirgenin mahsule zarar verdiğini göstermektedir.

1852 yazında İzmir,⁸³¹ Saruhan, Aydın ve Denizli⁸³² sancaklarında çekirge afetinin yaşandığı, yine bir sonraki yılın baharında çekirgeye karşı verilen mücadeleden bahseden gazete haberleri ile resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Meclis-i Vâlânın 16 Ekim 1853 tarihli mazbatasından anlaşıldığı üzere, vilâyet dâhilinde 1853 yılında da çekirge afeti yaşanmış ve mahsule zarar vermiştir. Mazbatada verilen bilgilere göre, Aydın Valiliği, çekirge ve kuraklık afetleri nedeniyle vilâyet dâhilinde zahirenin az olduğunu, Avrupa'da yaşanan zahire kıtlığı nedeniyle de yabancı tüccarların bazı mahallerden büyük miktarlarda zahire satın alarak dış memleketlere götürdüklerinin tespit edildiğini merkezi hükümete bildirmiş ve vilâyetin kıtlığa maruz kalmaması için buradan yapılacak ihracatın yasaklanmasını talep etmiştir.⁸³³

Aydın valisinin, 10 Mayıs 1856 tarihinde merkezi hükümete “bu sene görülen çekirge miktarının bir önceki yıldan daha az olduğunu” bildirmesinden⁸³⁴ yola çıkarak, 1855 ve 1854 yıllarında çekirge afetlerinin yaşandığını söyleyebiliriz. Valinin, yazısında bir önceki yıldan bahsetmesi 1855 yılında afetin yaşandığını göstermektedir. Ayrıca valinin yazısının Mayıs ayına ait olduğu göz önüne alındığında, bahsi geçen karşılaştırmanın çekirge yavruları üzerinden olduğu ortaya çıkmaktadır. 1855 yılı baharında çekirgenin yumurtadan çıktığının bilinmesi ise 1854 yılı yazında yumurta bırakan çekirgenin vilâyette etkili olduğunu göstermektedir.

1856 yılında çekirgenin İzmir'de verdiği zarara, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında İzmir'de yaralı İngiliz askerlerinin tedavi edildiği İngiliz Hastanesi ile Sarı Kışla'da görev yapmış olan George Rolleston ışık tutmaktadır. Kaleme aldığı raporda gözlemlerini aktaran Rolleston'un, “Haziran ve Temmuz'da bütün etraf hemen hemen

⁸²⁸ *Ceride-i Havadis*, sayı 583-586, 29 Ş-28 N 1268/18 Haziran-15 Temmuz 1852.

⁸²⁹ *BOA.*, A.MKT.UM. 101/93, 4 N1268/22 Haziran 1852.

⁸³⁰ *Ceride-i Havadis*, sayı 580, 7 Ş 1268/27 Mayıs 1852.

⁸³¹ *Ceride-i Havadis*, sayı 622, 14 Ş 1269/23 Mayıs 1853.

⁸³² *BOA.*, HSD.AFT., 1/72, 16 B 1269/25 Nisan 1853.

⁸³³ *BOA.*, A.MKT.UM., 144/18, 13 M 1270/16 Ekim 1853.

⁸³⁴ *BOA.*, A.MKT.UM., 236/54, 5 N 1272/10 Mayıs 1856.

tümüyle solmuş ya da doymak bilmez çekirgelerce çoktan yok edilmişken...” şeklindeki sözleri, bahsi geçen yılda İzmir halkının çekirge afeti nedeniyle umduğu miktarda mahsul kaldıramadığını göstermektedir.⁸³⁵

Denizli livası kaymakamı Abdi Efendinin 20 Mayıs 1858 tarihli yazısında, “birkaç seneden beri Denizli ve havalisini istila eden çekirgenin bu yıl da ekili alanları istila ettiğinden, iki ay içerisinde gerek kaza merkezinde ve gerekse köylerinde halkın perişan olduğundan” bahsetmesi⁸³⁶ 1858 ve öncesindeki birkaç yılda Denizli havalisinde çekirge afetinin yaşandığını göstermektedir.

1863 yılında meydana gelen çok geniş çaplı bir çekirge afeti sonrasında, Aydın Valiliğinin emriyle bütün sancak merkezlerinde oluşturulan çekirge komisyonlarının düzenlediği raporlar, 1862 ve 1863 yıllarında çekirgenin vermiş olduğu zararlar ve bu afetle karşı alınan ciddi tedbirler hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu raporlar, çekirge afetinden bu yıl fazla zarara uğramayan Menteşe sancağı hariç, vilâyetteki diğer dört sancağa mahsus, dört defter halinde hazırlanmıştır. Raporlarda bütün kaza ve nahiyeler teker teker ele alınarak çekirgenin mahsullere ne oranda zarar verdiği ortaya konulmuştur.

Raporlarda, 1863 yılında afetin yol açtığı hasarın yanı sıra, aynı yıl çekirgenin hangi kazalarda yumurtadan çıkarak mahsullere zarar verdiğinin belirtilmesi, 1862 yılında Saruhan, Denizli ve Aydın sancaklarındaki kazaların büyük bir kısmının çekirge afetinden etkilendiğini gösterir. Buna göre Aydın sancağının Karahayıt, Kayran, Karacasu, Kuyucak, Karpuzlu, Çine, Şahime, Arpaz, Bozdoğan, Yenipazar, Balyanbolu, Birgi, Köşk, Ödemiş, Bayındır, Tire; Saruhan sancağının Adala, Marmaracık, Ilıca, Mendehora (Gökçeören), Borlu; Denizli sancağının Sarayköy, Denizli, Eşme, Göküyük, Buldan, Küre, Selendi, Sirge (Alanyurt) kazaları çekirge afetinden etkilenmiştir. Raporlarda 1862 yılında mahsulün ne kadarının zarar gördüğüne dair herhangi bir bilgi verilmemiş ise de kaza sayısının çok olması, çekirgenin vilâyette yayıldığı alanın, dolayısıyla da verdiği zararın çok büyük olduğunu göstermektedir.

Çekirge komisyonlarının hazırladığı bu raporlardan elde edilen bilgilerden anlaşıldığı üzere çekirge afeti, 1863 yılında Aydın vilâyetinin bütün sancaklarında etkili olmuştur. Bahsi geçen yıldaki çekirge afetinin sahasının ve mahsule verdiği zararın bir önceki yıla nazaran çok daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Vilayetin çok büyük bir

⁸³⁵ Rolleston, *a.g.e.*, 101-102.

⁸³⁶ *BOA.*, A.MKT.MVL., 101/69, 22 S 1275/1 Ekim 1858.

kısımında etkili olan afetten en az Menteşe sancağı, en fazla Aydın sancağı kazaları etkilenmiştir. Ayrıca bir önceki sene afetin yaşanmadığı İzmir sancağının kazalarına çekirgenin uçkun olarak Aydın sancağından gittiği anlaşılmaktadır.

Aynı raporlar, çekirge afetinin 1863 yılında nerelere ve hangi mahsule ne oranda zarar verdiğini net ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koyma imkânı vermektedir. Buna göre çekirge afeti, 1863 yılında neredeyse bütün vilâyeti etkilemiştir. Aşağıdaki tabloda gösterildiği üzere, mahsuller afet nedeniyle birçok yerde büyük oranlarda zarar görmüş olup, pamuk, buğday ve arpa adeta topraktan silinmiştir.

Tablo 15: 1863 Yılında Çekirge Afetinden Etkilenen Kaza ve Nahiyeler

D e n i z l i s a n c a ğ ı	Sarayköy	Kazanın çoğu yerinde ekili alanları istila eden etmiş, arpa ve buğday mahsulünün büyük çoğunluğuna, pamuk ve susam mahsulünün birazına zarar vermiştir.
	Denizli	Kazanın büyük bir kısmında ekili alanları istila etmiş, arpa ve buğday mahsulünün büyük kısmına ve pamuk mahsulünün yarısına yakınına zarar vermiştir.
	Honaz	Buğday, arpa ve pamuk mahsulüne bir miktar zarar verirken, afyon, susam, tütün ve darı mahsulüne dokunmamıştır.
	Eşme	Kazanın dört köyünde arpa ve buğday mahsullerine büyük miktarda zarar vermiştir.
	Gököyük	Arpa ve buğday mahsullerine zarar vermiştir.
	Buldan	Arpa ve buğday mahsulüne zarar verirken, pamuk, susam ve afyon mahsulüne dokunmamıştır.
	Güre	Pamuk ve susam mahsulü zarar verirken, arpa mahsulüne dokunmamıştır.
	Selendi	Arpa ve buğday mahsulüne çok büyük oranda zarar vermiştir.
A y d i n	Karahayıt	Kazanın 4 köyünde arpa, buğday ve pamuk mahsulünün ¼'ünü telef etmiş, susam mahsulüne az miktarda zarar vermiştir. Darı mahsulüne ise dokunmamıştır.
	Sobuca	Bir önceki seneye oranla dört kat fazla ekilen pamuk mahsulünün tamamını, arpa, buğday ve susamın ¼'ünü, çavdarın ½'sini telef etmiş, mısır ve akdarıya ⁸³⁷ dokunmamıştır. Çok rastlanmayan bir şekilde, zeytin ağaçlarına da büyük zarar vermiştir.
	Kayran	Pamuk mahsulüne büyük oranda, arpa, buğday, susam, mısır ve tütün mahsullerine küçük oranlarda zarar vermiştir.
	Kuyucak	Kazada aşırı derecede görülen çekirge, arpa mahsulünün ½'sini, buğday ve pamuk mahsullerinin 1/3'ünü telef etmiştir. Susam ve darı mahsullerine zarar vermemiştir.
	Karacasu	Kazanın iki köyünde arpa ve buğday mahsulünün 1/3'üne, pamuk mahsulünün ½'sine, tütün, darı ve susam mahsullerinin küçük bir kısmına zarar vermiştir.
	Karpuzlu	Kazanın üç-dört köyünde arpa ve buğday mahsullerine küçük oranlarda zarar vermiştir.
	Çine	Kazanın dört-beş köyünde arpa ve buğdaya küçük oranlarda zarar vermiştir. Mahsulün gördüğü zararın küçük oranlarda olmasının sebebi, köy sakinlerinin gösterdiği gayret sonucu çekirgenin kısa zamanda telef edilmesidir. Ancak daha sonra uçkun olarak kazaya gelen çekirge de yine küçük oranlarda arpa, buğday ve pamuk mahsullerine zarar vermiştir.
Amasya	Aşırı derecede çekirge yumurtadan çıkarak arpa, buğday, çavdar mahsullerini büyük	

⁸³⁷ Akdarı ve gökdarı buğdaygillerden iki bitki olup, hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., 1997); *Derleme Sözlüğünde* akdarı, küçük taneli beyaz mısır olarak geçmektedir. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, c. I (Ankara: TDK Yay., 1993).

s a n c a ğ 1		oranda telef etmiştir.
	Arpaz	Arpa ve buğday mahsullerine küçük oranda zarar verirken, pamuk, darı ve susam mahsullerine dokunmamıştır.
	Bozdoğan	Kazanın birkaç köyünde arpa ve buğday mahsulünün ¼'ünü telef etmiştir. Tütün, susam ve mısır mahsullerine zararı dokunmamıştır.
	Yenipazar	Aşırı derecede çekirge yumurtadan çıkarak pamuk mahsulünün ½'sini telef etmiştir. Bunun üzerine kazadaki çiftçiler yeniden pamuk ekimi yapmışlarsa da bu sefer mahsulün 1/3'ünü başka yerden uçkun olarak gelen çekirge telef etmiştir. Arpa, buğday gibi hububat mahsulüne pek zararı dokunmamıştır.
	Balyanbolu	Kazanın 3 köyünde, az miktarda ekilen pamuğun tamamını, arpa ve buğday mahsulünün 1/3'ünü, susam ve darı mahsullerinin ise küçük bir kısmını telef etmiştir.
	Alaşehir	Pamuk mahsulünün yarısını telef etmiştir. Bir önceki seneye nispetle iki kat pamuk ekildiğinden, ancak geçen seneki miktar elde kalmıştır. Susam ve darı mahsulü de bir miktar zarar görmüştür. Arpa ve buğdaya zararı dokunmamıştır.
	İnegöl (Sarıgöl)	1848 yılından itibaren her sene yumurtasından çıkıp kazada arpa ve buğdaya ½ oranında zarar verdiği bildirilen çekirge, 1863 yılında pamuk mahsulüne 1/3 oranını telef etmiş, afyon ve susam mahsullerine de bir miktar zarar vermiştir.
	Birgi	Kazaya bağlı iki köyde ekili alanlara büyük zarar vermiştir.
	Koçak	Köşk taraflarından gelerek, pamuğa 1/3 oranında, arpa ve buğday mahsulüne küçük miktarlarda zarar vermiştir. Susam, darı vs. mahsule zararı dokunmamıştır.
	Karapınar	Tire ve Amasya taraflarından gelerek, pamuğun ½'sini telef etmiş, susam, darı vs. mahsule de az miktarda zararı dokunmuştur. Arpa ve buğdaya zararı dokunmamıştır.
	Atça	Arpaz ve Yenipazar taraflarından gelerek, pamuk mahsulüne bir miktar zarar vermiştir. Arpa, buğday, susam ve darı mahsullerine zararı dokunmamıştır.
	Nazilli	Arpaz ve Karacasu taraflarından gelerek, pamuk, büyük, arpa ve buğday mahsullerine küçük miktarlarda zarar vermiştir. Susam, mısır darısı ve sebzelere dokunmamıştır.
	Köşkderesi	Başka yerlerden gelerek, pamuk mahsulünün 1/3'ünü telef etmiş, arpa ve buğday mahsullerine küçük miktarda zarar vermiştir. Pamuk ziraatı ekili arazinin üçte birinden fazla olduğu için darı, susam ve sebzelere zararı dokunmamıştır.
	Köşk	Arpa ve buğday mahsullerinin 1/3'ünü, pamuk mahsulünün ½'sini telef etmiştir.
	Kelas	Birgi taraflarından çekirge gelmişse de mahsullere zarar vermemiştir.
	Sultan Hisar	Arpaz ve Yenipazar taraflarından gelerek, arpa ve buğday mahsulüne küçük miktarlarda zarar vermiş olup, diğer mahsullere zararı dokunmamıştır.
	Ödemiş	Kelas (Kiraz) ve Birgi kazaları taraflarından gelerek, arpa, buğday, pamuk ve tütün mahsulüne küçük miktarlarda zarar vermiştir.
	Dallica	Arpaz tarafından gelerek, pamuk mahsulünün yarısını telef etmiştir. Darı ve susam mahsullerine dokunmamıştır.
	Bayındır	Tire ve Ödemiş kazalarından gelerek, pamuğa ½ oranında, buğday, arpa, tütün ve bağ mahsullerine küçük miktarlarda zarar vermiştir. Darı, susam vs. mahsule dokunmamıştır.
	Tire	Kelas (Kiraz) taraflarından gelerek, arpa, buğday ve pamuk mahsulüne bir miktar zararı dokunmuştur. Diğer mahsuller zarar görmemiştir.
	Ayasluğ (Selçuk)	Tire ve İneâbâd taraflarından gelerek, pamuk mahsulüne büyük oranda, arpa, buğday, tütün, susam, darı ve sebzelere ise küçük oranda zarar vermiştir.
Güzelhisar-1 Aydın	Karahayıt ve Amasya taraflarından gelerek, pamuk mahsulüne büyük oranda, arpa, buğday, susam, darı ve sebzelere ise küçük oranda zarar vermiştir.	
İ z m i r s	Seferihisar	Aydın tarafından 18 gün boyunca çekirge gelmiş ve mahsulün tamamını yemiştir.
	Urla	Seferihisar tarafından gelerek mahsullere zarar vermeden başka yerlere gitmiştir.
	İneabad	Aydın tarafından gelerek pamuk mahsulünün tamamını yemiş, diğer mahsullere dokunmamıştır.
	Alaçatı	Seferihisar tarafından gelerek, bağ ve pamuk mahsullerini yemiştir.
	Suyut	Aydın tarafından gelerek, susam ve pamuk mahsullerine zarar vermiştir.
	Mandice	Aydın tarafından gelerek, pamuk mahsulünün tamamını telef etmiştir.
	Söke	Aydın tarafından gelerek, pamuk ve susam mahsullerini ½ oranında telef etmiştir.
Kuşadası	Aydın tarafından gelerek, pamuk mahsulünün tamamını telef etmiş ve bazı mahsullere küçük miktarda zarar vermiştir.	

a n c a ğ ı	Cumaabad	Torbali kazası tarafından gelerek, pamuk ve susam mahsullerinin tamamını, buğday ve arpa mahsullerinin bir kısmını telef etmiştir.
	Cisr-i Mustafa	Başka yerlerden uçun olarak gelerek, pamuk mahsulünün tamamını, buğday ve arpa mahsullerinin bir kısmını yemiştir.
	Tiryande	Aydın tarafından gelerek, pamuğun mahsulünün tamamını, buğday ve arpa mahsulünün küçük bir kısmını telef etmiştir.
	Birunâbâd (Bornova)	Başka yerlerden gelerek mahsulleri telef edip gitmiştir.
	Çamlı	Aydın tarafından gelerek bir miktar zarar vermiştir.
	Karşıyaka	Başka yerlerden gelerek bir miktar zarar vermiştir.
S a r u h a n s a c a ğ ı	Manisa	Birkaç yerde mahsule zarar vermiştir.
	Turgutlu	Aydın ve Kula taraflarından gelerek, pamuk mahsulünün ¼'ünü, sebzelerin ise küçük bir kısmını telef etmiştir. Arpa ve buğdaya dokunmamıştır.
	Sart	Alaşehir ve Kula taraflarından gelerek, pamuk, darı, tütün ve sebzelerin ¾'ünü, buğday ve arpa mahsullerinin küçük bir kısmını telef etmiştir.
	Adala	Büyük kısmı Alaşehir ve Kula taraflarından gelerek buğday, arpa, tütün ve sebzelerin ¼'ünü telef etmiştir.
	Palamut	Selendi ve Marmaracık taraflarından gelerek, pamuk, susam, darı ve tütün mahsullerinin ¼'ünü, buğday ve arpa mahsullerinin küçük bir kısmını telef etmiştir.
	Akhisar	Selendi ve Marmaracık taraflarından gelerek, pamuk, susam, darı ve sebzelerin 1/5'ini telef etmiştir. Buğday ve arpaya zarar vermemiştir.
	Gördük	Akhisar taraflarından gelerek, pamuk, susam, darı ve sebzelerin 1/3'ünü, arpanın küçük bir kısmını telef etmiş, buğdaya dokunmamıştır.
	Marmaracık	Bir kısmı başka yerlerden gelen çekirge pamuk mahsulüne biraz zarar vermiştir.
	Nif	Başka yerlerden gelerek pamuk mahsulüne biraz zarar vermiştir.
	Ilıca	Geçen seneye oranla iki kat ekilen pamuk mahsulünün büyük bir kısmı kaza dışından gelen çekirgeler tarafından telef edilmiştir.
	Dağmarmara	Ödemiş taraflarından gelerek buğday ve arpanın 1/3'ünü telef etmiştir.
	Mendahora	İnegöl taraflarından gelerek, buğday, arpa, susam mahsullerinin ¼'ünü telef etmiştir.
Borlu	Bir kısmı Kula kazasından gelen çekirge arpa ve buğday mahsulünün yarısını telef etmiştir. ⁸³⁸	

Tablodaki bilgilerden anlaşıldığı üzere 1863 yılında meydana gelen çekirge afetinden neredeyse bütün Aydın vilâyeti etkilenmiştir. Afetten en büyük zararı Aydın sancağındaki kazalar görmüştür. Sancaktaki Adala, Mazun, Amasya kazaları hariç diğer bütün kazaların mahsulleri büyük veya küçük oranlarda zarar görmüştür. İzmir sancağında Seferihisar, İneâbâd, Cumaâbâd, Kuşadası, Alaçatı, Mandice (Bağarası), Cisr-i Mustafa, Tiryande gibi yerlerde pamuk mahsulünün tamamı, diğer mahsullerin de önemli bir kısmı çekirgeler tarafından silip süpürülmüştür. Çekirgeler İzmir sancağında sadece Çeşme, Karaburun, Kerkate'de mahsullere dokunmamıştır. Denizli sancağının Sirge ve İnay kazaları hariç bütün kazaları afetten etkilenmiştir. Manisa sancağında ise Demirci, Kula, Kayacık, Gördes ve Foçateyn kazaları haricindeki bütün kazaların mahsulleri çekirge afetinden zarar görmüştür.

⁸³⁸ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

Afetten en fazla etkilenen yerler, başta Seferihisar olmak üzere İzmir sancağının yukarıda adı geçen kazaları olmuştur. İzmir Livası Çekirge Komisyonunun verdiği bilgiye göre “Seferihisar’a Aydın taraflarından 18 gün boyunca gelen çekirgeler, kazadaki mahsulün tamamını telef etmiştir.” Afetten en fazla etkilenen kazalardan birisi de buğday ve arpa mahsullerinin büyük bir kısmının, pamuk mahsulünün ise yarısına yakınının zarar gördüğü Denizli kazasıdır. Ayrıca, pamuk mahsulü Sobuca, İneabad, Mandice’de tamamen, Yenipazar, Nazilli, Köşk, Alaşehir, Dallica, Bayındır, Güzelhisar-ı Aydın, Ayasluğ, Söke, Ilıca’da ise en az en az % 50 oranında zarar görmüştür. Bunlara ilaveten Sarayköy, Eşme, Selendi, Amasya, Kayran ve Borlu’da da arpa ve buğday mahsulünün büyük kısmı ya da en az % 50’si çekirgeler tarafından telef edilmiştir. Bunun haricindeki çok sayıda kazanın mahsulleri de üçte bir oranında çekirge afetinden olumsuz etkilenmiştir.

Çekirge komisyonlarının hazırladıkları raporlardan, çekirgelerin 1863 baharında, Aydın sancağının çoğu kazasında, Denizli ve Saruhan sancaklarının bazı yerlerinde bir önceki sene bırakılan yumurtadan çıktıkları ve buralardan Menteşe sancağı hariç neredeyse vilâyetin her tarafına yayıldıkları anlaşılmaktadır. Menteşe sancağının, 1863 yılındaki afetten iki kazasının dışında etkilenmemesinin en büyük sebebi bu olsa gerektir. Ayrıca, Menteşe sancağında, diğer sancaklara kıyasla çekirgenin en fazla sevdiği bitkilerden olan pamuk ziraatının çok fazla yapılmamasının da afetten az etkilenmesinde rolü olduğu söylenebilir. Yumurtadan çıkan çekirgelerin yanı sıra, bazı kazalara başka yerlerden çekirge gelmesi buralardaki mahsulün çok daha fazla oranlarda telef olmasına yol açmıştır.

Tablodaki bilgiler incelendiğinde, çekirgenin bahsi geçen yıl en fazla pamuk, arpa, buğday ve çavdar mahsullerine zarar verdiği görülmektedir. Afyon, susam, tütün ve darı gibi mahsullere ise ya çok az zarar vermiş ya da hiç dokunmamıştır. Çok nadir de olsa bazı yerlerde zeytin ağaçlarına zarar vermiştir. Ayrıca bir önceki sene gömülen yumurtalardan çıkan çekirgelerin ilk önce ve daha çok hububat mahsulüne zarar verdiği, başka yerlerden uçkun olarak gelen çekirgelerin ise ilk önce ve daha çok pamuk mahsulüne zarar verdiği dikkat çekmektedir. Nitekim raporlarda “Kazada yumurtadan çekirge çıkmadığı için hububat mahsulü zarar görmemiştir” şeklinde ifade edilen bu durumun hububat ve pamuk ürünlerinin tarımsal süreciyle alakalı olduğu söylenebilir. Nitekim Batı Anadolu’da buğday ve arpa hasadı, haziran ve ağustos aylarında

yapılmakta iken, pamuk hasadı genellikle eylül ayının ortalarında başlayıp, kasım sonu, aralık ortalarına kadar sürmektedir. Çekirge havanın sıcaklığına göre ilkbahar sonu, yaz başlarında yumurtasından çıktığında ilk olarak tarlada hazır bulduğu olgunlaşmakta olan pamuk, buğday ve arpaya, uçkun hale gelip diyar diyar dolaştığı dönemlerde ise o sırada daha çok tarlada bulunan pamuk mahsulüne saldırmaktadır.

Aydın vilâyetinde yaşanan bu büyük afetten sonra, yedi sene çekirge istilasının meydana geldiğine dair hiçbir delil yoktur. Bu aradan sonra 1872 yılında, Aydın vilâyeti dâhilinde çekirge afetinin yaşandığını, Konsolos Cumberbatch'ın 1872 yılı raporunda yer alan “çekirge, fare ve kuşların mahsulde tahribat yaparak zarar verdiği” yönündeki notundan anlamaktayız.⁸³⁹ 1875 yılında Aydın sancağının Nazilli ve Bozdoğan kazalarında çekirge yavrularına karşı verilen mücadele, 1874 yılı yazında adı geçen yerlerde çekirge afetinin yaşandığına işaret etmektedir.⁸⁴⁰

1877 yılında yayın hayatına başlayan ve daha ilk sayılarından itibaren çekirgeyle mücadele hakkında bilgiler veren *İzmir* gazetesinin, bu yılın bahar aylarında Saruhan sancağına bağlı Manisa, Alaşehir, Gördes, Gelenbe, İzmir sancağına bağlı Nif, Ödemiş ve Bayındır'da⁸⁴¹ çekirge yavrularının toplattırılmasına dair verdiği bilgiler, adı geçen yerlerde 1876 yılında çekirge afetinin yaşandığına ve mahsule zarar verdiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan 1880 Şubat'ında meydana gelen istila sırasında, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberinde, çekirgenin Aydın havalisinde arka arkaya beş sene ortaya çıkarak mahsulâtı mahvetmek derecesinde zarar verdiği kaydedilmiştir ki bu beş senenin ilki, 1876 yılına tekabül etmektedir.⁸⁴²

Böcüzade Süleyman Sami'nin, *Isparta Tarihi* isimli eserinde belirttiği üzere 1877 yılında çekirgeler, yumurtadan çıkarak önce Aydın ve Denizli taraflarını istila etmiş, daha sonra Isparta taraflarına gitmiştir.⁸⁴³ *İzmir* gazetesi, çok net olmasa da çekirgenin 1877-78 yıllarında verdiği zarara ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Gazete 1877 yılında Saruhan ve İzmir sancaklarının bazı kazalarında çekirgenin mahsullere zarar verdiğinden bahsetmiş ve Nif (Kemalpaşa) nahiyesinden gönderilen bir notu

⁸³⁹ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)* (İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1998), 35.

⁸⁴⁰ *Basiret*, sayı 1522, 6 R 1292/12 Mayıs 1875.

⁸⁴¹ *İzmir*, sayı 11-35, 2 R-5 Ca 1294/21 Nisan-18 Mayıs 1877; sayı 78, 7 B 1294/18 Temmuz 1877.

⁸⁴² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 509, 14 Ra 1297/25 Şubat 1880.

⁸⁴³ Böcüzade Süleyman Sami, o dönemin toplumundaki afet algısını da eserinde yansıtmıştır. Verdiği bilgilere göre Isparta halkı, kentın çekirge afetine maruz kalmasını, dönemin Isparta Mutasarrıfı Âlim Paşanın içki içmesi ve çengi oynatması gibi aleni olarak işlediği günahlara bağlamıştır. Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi* (1330/1914), 597.

yayınlanmıştır. Bu nota göre “Nif nahiyesinde bu yıl çekirgelerin zararından dolayı bir önceki seneye nispetle mahsulâtın ancak dörtte birinin alınabileceği tahmin edilmektedir” ki bu oran, çekirgenin nahiyede verdiği zararın çok büyük olduğunu gösterir.⁸⁴⁴ Bunun yanı sıra aynı gazetenin haberlerinden öğrenildiği üzere, çekirgenin bu yılın yazında Manisa’da yumurta bırakması, burada da afetin yaşandığına işaret eder.⁸⁴⁵ Benzer şekilde 1878 yılının bahar aylarında Menteşe sancağının Tavas ve Milas kazaları ile İzmir sancağı dâhilindeki Eski Foça, Yeni Foça, Menemen, Karşıyaka ve Karataş’ta çekirge afetine karşı verilen mücadeleler, 1877 yazında çekirgenin buralarda etkili olduğunu gösterir.

İzmir gazetesinin verdiği bilgilere göre, 1878 yılı baharında Menteşe ve İzmir sancaklarının yukarıda adı geçen yerlerinde çekirgeyle mücadele edilmesine rağmen başarılı olunamamıştır. Yumurtadan çıkarak uçkun hale gelen çekirgeler, mahsule zarar verdiği gibi yumurta bırakarak bir sonraki sene için de tehlike oluşturmuştur. Afet, özellikle Milas, Eski ve Yeni Foça, Karataş ve Karşıyaka’da etkili olmuş ve ekili alanlar büyük oranda zarar görmüştür. Gazete, 22 Mayıs 1878 tarihli sayısında, Milas’ta çekirge yavrularının miktarının tarif edilemeyecek derecede çok olduğundan bahisle burada o senenin hububat ve diğer ekili ürünlerinden ümidin kesildiği; 5 Haziran 1878 tarihli haberinde ise çekirgelerin kanatlanarak ekili alanları talan etmeye başladığını bildirmiştir. Özellikle Foçateyn (Eski ve Yeni Foça)’de o kadar çok çekirge görülmüştür ki bunlar, bağlara dahi zarar vermiştir. Gazetenin 26 Haziran 1878 tarihli sayısındaki habere göre bu sefer çekirge İzmir civarında bulunan Karataş ve Karşıyaka taraflarında pek çok ekili-dikili alanı harap etmiştir. Ayrıca, çekirgeler, bağ ve bahçelerdeki ürünlerle diğer mahsullere de zarar vererek o sene çiftçilerin beklediği miktarda ürün kaldırmasına engel olmuştur.

İzmir gazetesi, 22 Haziran 1878 tarihinde “İstikbali Düşünmeli” başlığıyla verdiği yazıda, kenti istila eden çekirgelerin sayıca çokluğuna şöyle vurgu yapmıştır: “Dünkü gün öğleden evvel İzmir’e nüzûl eden (inen) çekirge tarif kabil itmez derecesinde idi. Cevv iden cenûb rüzgârlarıyla ekserisi Yunda tarafına meyyal olup, oralar adeta çekirgeden geçilmez dereceye gelmiş ve havada uçanlar güneşi setr eder (örter) raddede (derecede) bulunmuştu.”⁸⁴⁶ Bahsi geçen yerleşim birimlerinin haricinde

⁸⁴⁴ *İzmir*, sayı 78, 7 B 1294/18 Temmuz 1877.

⁸⁴⁵ *İzmir*, sayı 54, 2 C 1294/14 Haziran 1877.

⁸⁴⁶ *İzmir*, sayı 268-313, 20 R-20 C 1295/23 Nisan-26 Haziran 1878.

Alaçatı nahiyesi ve Bergama kazasında da çekirge afetinin yaşandığını ise bir sonraki yıl buralarda çekirgeye karşı verilen mücadeleden anlamaktayız.⁸⁴⁷

1880 ilkbaharında çekirgenin yumurta ve yavrularına karşı verilen mücadeleden 1879 yılı yazında Nazilli⁸⁴⁸ ve Bergama⁸⁴⁹ kazalarında çekirge afetinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Mahsullere zarar veren bir çekirge afeti de 1880 yılı yazında yaşanmıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre çekirge afeti bahsi geçen yıl Saruhan sancağının Soma, Kırkağaç ve Akhisar kazalarında etkili olmuştur.

1880-81 yıllarında baş gösteren çekirge afetinin verdiği zararın miktarını yine gazetelerden öğrenmekteyiz. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre, 1880 yılında Soma, Kırkağaç ve Akhisar'da mahsul afet nedeniyle zarar görmüştür. Bu zarar, afetin en fazla etkili olduğu Akhisar'da ekili alanlardaki ürünlerin % 40'ına tekabül ederken, diğer kazalarda daha azdır.⁸⁵⁰ Aynı gazetenin başka bir haberinde, "Aydın havalisinde çekirgelerin 1880 yılından önceki beş sene arka arkaya ortaya çıkarak "mahsulâtı mahvetmek derecesinde" zarar verdiğini ve bu nedenle ekonomik anlamda perişan olan çiftçi halktan hicreti bile düşünenlerin olduğunu" belirtmesi,⁸⁵¹ çekirgenin verdiği zararın halkın içine düştüğü durumu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Çekirge afetinin 1881 yılında mahsullere vermiş olduğu zararın oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. *İzmir* gazetesi, o sene vilâyeti istila eden çekirgenin aşırı miktarda olduğunu "...çekirge-i mazarrât dünkü gün yine zuhûr ederek bulut gibi ziyâ-i şemsi (güneşi) setr eder (örter) derecede idi" sözüyle açıklamaya çalışırken,⁸⁵² İngiltere'nin İzmir Konsolosu George Dennis raporunda bu durumu, "1880 ve 1881 ilkbaharında tarlalar, bahçeler ve yollar bu böceklerle resmen kararmıştır... Mayıs ve Haziranda çekirgeler hiç sonu olmayan bulutlar halinde her yeri kaplamış ve önlerine çıkan her şeyi yok etmişlerdir" cümleleriyle ifade etmiştir. Ayrıca Konsolos Dennis, çekirgelerin mahsule zarar verdikten sonra "Temmuz 1881'de birdenbire ortadan kaybolduğundan ve güçlü bir doğu rüzgârının onları karadan denize doğru ittiğinden"

⁸⁴⁷ Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları* (İzmir: Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, 1957), 95; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 272, 29 Ca 1296/20 Mayıs 1879.

⁸⁴⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 509, 14 Ra 1297/25 Şubat 1880.

⁸⁴⁹ Bayatlı, *a.g.e.*, 95.

⁸⁵⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 634, 14 Ş 1297/22 Temmuz 1880.

⁸⁵¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 509, 14 Ra 1297/25 Şubat 1880.

⁸⁵² *İzmir*, sayı 331, 23 B 1298/21 Haziran 1881.

bahsetmiştir.⁸⁵³ Bu ifade doğrultusunda, çekirgelerin birdenbire başka yerlere gitmeleri nedeniyle vilâyette yumurta bırakmadıklarını ve ziraatla uğraşan halkın en az altı yıl üst üste yaşadığı bu afetten kurtularak, bir sonraki sene için rahat bir nefes aldığı söylenebilir. Bunların yanı sıra konsolos, çekirge afetinin yedi yıldır Batı Anadolu tarımını olumsuz yönde etkilediğine ve üretimin geçmişteki yıllara oranla durgun olduğuna vurgu yapmıştır: bu dönemde çekirgenin en fazla zarar verdiği yıllar, 1880-81 olup, bu yıllarda buğday, arpa, fasulye ve mısır mahsulü istenilen düzeyde üretilmemiştir.⁸⁵⁴

İngiliz konsolosunun konsolosluk bölgesinde çekirge afeti ve mahsulâta ilişkin bu derece ayrıntılı bilgiler vermesinin, bu bölgeden İngiltere'ye yapılan ihracatla ilgili olduğu söylenebilir. Ayrıca, 1880-81 yıllarında çekirgenin Aydın vilâyetinde meydana getirdiği tahribat halk üzerinde çok etkili olmuş olacak ki, *İzmir* gazetesi bundan on-on bir yıl sonra bu afetin meydana getirdiği zararı yeniden hatırlatarak, halkın çekirge afetiyle mücadelede daha fazla gayret göstermesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

1884 yılında Aydın ve İzmir sancaklarında çekirge afetinin yaşandığını, bir sonraki yıl çekirge yavrularına karşı verilen mücadeleden anlamaktayız.⁸⁵⁵ Daha önceki yıllarda vilâyet dâhilinde görülmemesinden dolayı çekirgenin bu sene adı geçen sancaklara başka yerlerden geldiği söylenilebilir. 1885 yılında çekirge afetinin yaşandığını ise Konsolos George Dennis'in bu yıla ait raporundan öğrenmekteyiz.⁸⁵⁶

Bir sonraki yılın ilkbaharında çekirge afetine karşı verilen mücadeleden 1886 yılında İzmir sancağı dâhilindeki Çeşme, Menemen, Ödemiş, Tire, Bayındır, Urla, Seferihisar, Bornova, Karşıyaka, Nif (Kemalpaşa) ve Seydiköy ile Aydın sancağının Çine kazasında çekirge afetinin yaşandığı anlaşılmaktadır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre bu kazaların toplam 19 farklı yerinde çekirge yumurtasına rastlanmıştır.⁸⁵⁷ Ayrıca 1886'nın sonbahar aylarında sığırcık şeyhlerinin sığırcık suyu getirmeleri için davet edilmeleri de yukarıda verilen bilgiyi desteklemektedir.⁸⁵⁸

⁸⁵³ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 75-85; *İzmir*, sayı 331, 23 B 1298/21 Haziran 1881.

⁸⁵⁴ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 57, 75-85.

⁸⁵⁵ *The Eastern Express*, Vol 5, sayı 8, 29 Nisan 1885.

⁸⁵⁶ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 75-85.

⁸⁵⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2627-2649, 1 C-14 B 304/14 Mart-8 Nisan 1887.

⁸⁵⁸ Dâhilîye Nezâretinden vilâyet merkezlerine yazılan yazılarda daha çok sığırcık suyu getirecek olan şeyhlere gerekli kolaylık ve hürmetin gösterilmesi istenmiştir. Bazen de Dâhilîye Nezâreti ile Bahriye Nezâreti arasında yapılan yazışmalarda çekirge şeyhlerinin İzmir'e kadar ücretsiz olarak taşınmaları talep

Günümüzde Ankara ilinin Çamlıdere ilçesinde bulunan ve mübarek addedilen “sığircık suyu” isimli bir suyun çekirge afetinin yaşandığı yere götürüldüğünde çekirgenin baş düşmanlarından olan sığircık kuşlarını oraya topladığına inanılmaktadır. Sığircık suyunun tesiri Şeyh Ali Semerkandi’nin⁸⁵⁹ torunlarından olan şeyhlerin bizzat çekirge afetinin yaşandığı yere götürmeleriyle hâsıl olduğuna inanılmakta olduğundan, şeyhler çekirge afetinin yaşandığı yerlerden özel bir davetle çağırılmışlardır. Osmanlı döneminde bu suyun şeyhler tarafından çekirge afetinin yaşandığı birçok yere götürüldüğüne dair yüzlerce arşiv kaydı bulunmaktadır. Bu usulün çok eski dönemlerden beri Aydın vilâyetinde uygulanı geldiği bilinmektedir. Nitekim 16. yüzyılda Manisa’da çekirge istilası yaşandığında sığircık suyu getirildiğine dair bilgiler o dönemin şer’iye sicillerinde yer almıştır.⁸⁶⁰

Ayrıca Aydın valisinin Dâhilîye Nezâretine hitaben yazdığı 25 Mayıs 1887 tarihli yazıda “Birkaç seneden beri vilâyetin ekser mahallerinde zuhûr eden ve mevrûâtına irâs-ı hasâr eyleyen çekirge...” şeklindeki ifadesi de çekirgenin bu tarihten önceki birkaç yılda vilâyetin birçok yerinde mahsullere zarar verdiğiine ışık tutmaktadır.⁸⁶¹

---

edilmiştir. *BOA.*, DH.MKT., 1380/22, 28 S 1304/26 Kasım 1886; *BOA.*, DH.MKT., 1766/26, 16 S 1308/1 Ekim 1890.

⁸⁵⁹ İkinci halife Hz. Ömer’in soyundan bir aileye mensup olan Şeyh Ali Semerkandi 1320 yılında İsfahan’da doğmuştur. Nakşibendî tarikatından olan, tahsilini Semerkant ve Buhara’da tamamlayan Şeyh Ali Semerkandi, Mescid-i Haram’da 14 yıl imam-hatiplik, Medine’de Hz. Peygamberin kabrinin bulunduğu Ravza-ı Mutahhara’da 7 yıl türbedarlık yapmıştır. Ayrıca Şam, Kudüs, Irak, Konya, Karaman, Bozkır, Alanya, Çankırı’da irşad vazifesinde bulunan ve son olarak da Ankara vilâyetine bağlı Yabanâbâd kazasının Şorba nahiyesinin Kuzviran/Kuzören (daha sonra Şeyler ve Çamlıdere) köyüne yerleşen Şeyh Ali Semerkandî, 1457 yılında burada vefat etmiştir. Türbesi Çamlıdere kabristanının ortasındadır. Semerkandi’nin en önemli kerametlerinden birisi, duasıyla yerden çıkan suyun mahsule zarar veren çekirgeleri telef eden başları ve karınları beyaz “sığircık kuşları”ni çağırmasıdır. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde Bursa’da ekili alanları çekirge sürülerinin işgal etmesi üzerine, halkın çaresiz kaldığını duyan Şeyh Ali Semerkandî, yanında bulunan bu mübarek sudan bir miktar o bölgeye göndererek çekirgelerin yok olmasını sağlamıştır. Rivayete göre bu su, bir kap içinde yüksek bir yere asılmış ve suyun götürüldüğü yerde sığircık kuşları toplanıp, bir anda çekirge sürülerini mahvetmiştir. Bunun üzerine Padişah Murat Hüdâvendigâr, daveti üzerine Bursa’ya gelen Şeyh Ali Semerkandî’ye birçok önemli tekliflerde bulunmuştur. Hiçbir teklifi kabul etmeyen şeyhin padişahın sadece yöre halkının vergi ve askerlikten muaf tutulmasını istemiştir. Murat Hüdâvendigâr tarafından kabul edilen ve kendisinden sonraki padişahların fermanlarıyla da yenilenen bu istek neticesinde Milli Mücadele Dönemine kadar Şeyhler köyünden vergi ve asker alınmamıştır. Ayrıca çekirge suyu ismiyle meşhur olan bu suyun Şeyh Ali Semerkandi ve torunlarına ait olduğu fermanlarda belirtilmiştir. Abdulkerim Erdoğan, *Şeyh Ali Semerkandî ve Sığircık Suyu* (Ankara; Reyhan Yayınevi, 2010); <http://www.camlidere.bel.tr/sayfa.asp?sayfaID=30>; [http://www.seyhalisemerkandi.com/?&Syf=15&cat_id=5&baslik_name=xZ5leWggQWxpIFNlbWVya2FuZGkgSGF6cmV0bGVyaW5pbiBIQVIBVEk=\(18.10.2011, 16:00](http://www.seyhalisemerkandi.com/?&Syf=15&cat_id=5&baslik_name=xZ5leWggQWxpIFNlbWVya2FuZGkgSGF6cmV0bGVyaW5pbiBIQVIBVEk=(18.10.2011, 16:00)

⁸⁶⁰ Uluçay, *a.g.e.*, 57.

⁸⁶¹ *BOA.*, DH.MKT., 1422/79, 2 N 1304/25 Mayıs 1887.

Bunların yanı sıra çekirgenin yaz aylarında çok büyük miktarda yumurta gömmesinden yola çıkarak, 1886'da yaşanan çekirge istilasının vilâyette çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim vilâyet genelinde 14 Mart itibariyle toplattırılan 20.000 kıyye (25.640 kg) çekirge yumurtası⁸⁶² ve 11 Mayıs tarihi itibariyle toplattırılan 1.077.709 kıyye (1381 ton 622 kg) çekirge yavrusu miktarı,⁸⁶³ büyük çekirge sürülerinin vilâyeti istila ettiğini göstermektedir. Bu yıl toplanan çekirge yavrusu miktarının 1864 yılında toplanan 2.000.000 kıyyenin (2.564 tonun)⁸⁶⁴ yarısından biraz fazla olmasından yola çıkarak, mahsule verdiği zararın da 1863 yılının yarısı civarında olduğu çıkarımını yapabiliriz. Nitekim *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 4 Haziran 1892 tarihli sayısında, bu dönemde belirli bir süre boyunca devam eden çekirge afetleri nedeniyle ziraatçı halkın maddi olarak belinin büküldüğü ve afetin üzerinden birkaç yıl geçmesine rağmen kendilerini toparlayamadığı ifade edilmiştir:

Çekirgenin bundan evvel on seneden ziyâde vilâyetde itdiği tahrîbât umûmun hatırındadır. Evvelce de didiğimiz üzere furtuna bulutları gibi semâda gezen, bârân-ı belâ gibi gökden dökülen, canlanmış kum deryaları gibi ovaları, sahrâları müteharrik bir musîbet halinde gösteren bu âfet ahâlînin senelerce kedd-i yemînleriyle (el emekleriyle) meydana getirdikleri mahsûlâtı bir anda dinden harstan geçirmekte ve vilâyet-i müşârünileyh zürrâ'ı (ziraatla uğraşanları) umûmen fakr u fâka içinde bırakmakta idi. Bu âfet bî-min-el kadîm izâle idileli üç dört sene olduğu halde henüz ahâlî kendini toplayamamıştır. Bu sene yine orada burada baş göstermiş olması ahâlîyi fenâ halde korkutmakta bulunmuştur...⁸⁶⁵

1887 yılında Tire⁸⁶⁶ ve Soma⁸⁶⁷ kazalarında çekirge afetinin yaşandığını bir önceki yıl çekirgenin buralarda yumurta bırakmasından anlamaktayız. Ayrıca 1887 yılında çekirgeye karşı verilen mücadelenin yeterli gelmediğini ve mahsule zarar verdiğini yine sığırcık şeyhlerinin mübarek addedilen sudan getirmeleri için Aydın vilâyetine davet edilmesi göstermektedir.⁸⁶⁸

1888 yılında İzmir sancağının Tire, Bayındır,⁸⁶⁹ Ödemiş ve Urla kazaları ile Seydiköy nahiyesinde, Aydın sancağının Nazilli, Denizli sancağının Buldan kazalarında çekirge afetinin meydana geldiği, afetin yeniden meydana gelmesini önlemek için

⁸⁶² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2627, 1 C 1304/14 Mart 1887.

⁸⁶³ *Hizmet*, sayı 52, 17 Ş 1304/11 Mayıs 1887.

⁸⁶⁴ *BOA.*, A.MKT.MHM., 298/17, 13 Za 1280/20 Nisan 1864.

⁸⁶⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4171, 9 Za 309/4 Haziran 1892.

⁸⁶⁶ *The Eastern Express*, Vol 8, sayı 8, 22 Şubat 1888.

⁸⁶⁷ *BOA.*, HH.THR., 480/7, 5 C 1305/18 Şubat 1888.

⁸⁶⁸ *BOA.*, DH.MKT., 1454/25, 24 M 1305/12 Ekim 1887.

⁸⁶⁹ *BOA.*, DH.MKT 1594/98, 15 C 1306/16 Şubat 1889.

buralarda bir sonraki senenin ilkbaharında çekirgelere karşı yapılan mücadelelerden anlaşılmaktadır. Bu arada aynı yıl çekirgelerin büyük miktarda yumurta bıraktığının belirlenmesi, yukarıda adı geçen yerlerin bir kısmında mahsule zarar verdiğini de göstermektedir.⁸⁷⁰

Benzer şekilde, 1889 yılında, çekirge şeyhlerinin yaz aylarında Aydın vilâyetine sığırcık suyu getirmelerinden⁸⁷¹ ve çekirgenin Menteşe sancağı hariç Aydın vilâyetinin diğer sancaklarında yumurta bırakmasından çekirge afetinin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durum 1899 kış ve ilkbaharında her ne kadar büyük miktarlarda çekirge yumurtası toplanmışsa da, tam olarak başarılı olunamadığını; bazı yerlerde çekirgenin yumurtalardan çıkarak mahsullere zarar verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda Bozdoğan, Nazilli, Eşme, Alaşehir, Bayındır, Nif, Torbalı, Kuşadası, Seydiköy, Denizli,⁸⁷² Buldan, Ortakçı, Başçeşme, Çerkezköy, Honaz, Cumali'de çekirgeler, bahsi geçen yılın yazında mahsullere zarar vermiş, hatta toprağa yumurta gömmüştür.⁸⁷³

1890 yılında vilâyet dâhilinde çekirge afetinin yaşandığı, çekirge şeyhlerinin sığırcık suyu getirmeleri için vilâyete davet edilmelerinden⁸⁷⁴ ve *The Levant Herald* gazetesinin haberlerinden anlaşılmaktadır. Kötü mahsul beklentisinin tek sebebinin vilâyette yaşanan çekirge afeti olduğunu ifade eden bu gazete, çekirgeyle mücadele konusunda bu sene yetkililerin elinden gelen gayreti göstermelerine rağmen, ancak kısmen başarılı olduğunu belirterek, çekirgelerin yakında ekili alanlara saldırarak mahsule çok büyük miktarlarda zarar vereceğini tahmin etmiştir. Ayrıca gazete sayısız miktardaki çekirgenin vilâyetin yukarısında kalan ovaları istila ederek, alışılmışın dışında denize doğru inmek yerine Konya tarafına gittiğini bildirmiştir ki bu durum, çekirgenin bazı yerlerde uçkun hale gelmeyi başararak mahsullere de zarar vermiş olma ihtimalinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.⁸⁷⁵ Bu bilgilerden de yola çıkarak çekirgenin mahsule zarar verdiği yerlerden bazılarının, yumurta bırakmış olduğu bilinen

---

⁸⁷⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3200, 11 C 1306/12 Şubat 1889.

⁸⁷¹ BOA., DH.MKT., 1661/68, 3 S 1307/29 Eylül 1889; BOA., DH.MKT., 1662/85, 6 S 1307/2 Ekim 1889.

⁸⁷² *Hizmet*, sayı 333, 27 B 1307/ 18 Mart 1890.

⁸⁷³ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

⁸⁷⁴ BOA., DH.MKT., 1766/26, 16 S 1308/1 Ekim 1890.

⁸⁷⁵ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

Denizli, Alaşehir, Eşme, Bozdoğan, Nazilli, Bayındır Ödemiş Tire, Bayındır ve Seydiköy kazaları olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁷⁶

1891 yılında Ödemiş kazasının Kelas (Kiraz) ve Balyanbolu nahiyelerinde büyük bir çekirge afetinin yaşandığı, bir sonraki yılın ilkbaharındaki hummalı bir şekilde gerçekleştirilen yumurta toplama faaliyetinden anlaşılmaktadır. Bu yıl, afetin yaşandığı yerlerden ikisi de Eşme ve Kula kazalarıdır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre, çekirge Eşme kazasına uçkun olarak Kütahya sancağına bağlı Gediz kazasından gelmiştir.

1892 yılının ilkbaharında Ödemiş'e bağlı Kelas ve Balyanbolu nahiyelerinde çekirgeye karşı verilen büyük bir mücadele neticesinde 1.000.000 kıyye (1282 ton) civarında çekirge yavrusunun toplanması da bir önceki yıl çekirgenin buralardaki mahsule önemli derecede zarar verdiğini gösterir.⁸⁷⁷ Ayrıca *Hizmet* gazetesinin, 29 Nisan 1893 tarihli sayısında Aydın vilâyetinde çekirgeden en fazla muzdarip olan yer olarak gösterdiği Ödemiş kazasındaki ziraatçıların 15 seneden beri çekirge afetinden zarar gördüğünden bahsetmesi, kazadaki mahsulâtın 1892'deki bu afet nedeniyle bir miktar daha telef olduğunu göstermektedir.⁸⁷⁸ Kazada arpa, buğday ve pamuk yetiştirilmesinin⁸⁷⁹ çekirgeyi buraya çeken muhtemel sebeplerden biri olduğu söylenebilir.

1892 yılında Eşme kazası ve Selendi nahiyesinde çekirgenin yumurtadan çıkarak mahsule zarar verdiğini *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberlerinden öğremekteyiz.⁸⁸⁰ Ayrıca toprağa gömülmüş yumurtaların keşfedilmesi, çekirgenin Ödemiş kazasında bu yıl da mahsule zarar verdiğini gösterir.⁸⁸¹ Kula, Ödemiş ve Selendi'de görülen çekirgelerin 1893 yılında da mahsule zarar verdiğini yine bu senenin sonbaharında yumurta bırakmasından anlaşılmaktadır.⁸⁸² Bir başka çekirge afeti de 1895 yılında meydana gelmiştir. *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre, çok büyük miktarda çekirge Saruhan sancağının Turgutlu kazasında ekili alanları ve bahçeleri istila ederek

---

⁸⁷⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3723, 3 Ca 1308/15 Aralık 1890; *Hizmet*, sayı 329, 13 B 1307/4 Mart 1890; *a.g.g.*, sayı 445-453, 13 N-18 L 1308/22 Nisan-27 Mayıs 1891.

⁸⁷⁷ *Hizmet*, sayı 556, 6 Za 1309/1 Haziran 1892.

⁸⁷⁸ *Hizmet*, sayı 648, 13 L 1310/29 Nisan 1893.

⁸⁷⁹ *BOA.*, MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

⁸⁸⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4171-4178, 9-18 Za 1309/4-13 Haziran 1892; *Hizmet*, sayı 556-558, 6-13 Za 11309/1-8 Haziran 1892.

⁸⁸¹ *Hizmet*, sayı 648, 13 L 1310/29 Nisan 1893.

⁸⁸² *Hizmet*, sayı 742, 24 N 1311/31 Mart 1894.

zarar vermiştir. Çekirgenin istila ettiği alan 5.000 dönümün üzerindedir.⁸⁸³ Afetin Ekim ayı gibi geç bir vakitte yaşanması ve bir önceki sene burada çekirge yumurtasının görülmemesi, çekirgenin başka yerlerden geldiği izlenimini vermektedir.

Bir yıl aradan sonra, 1897 yılında İzmir sancağının Urla kazası ile Saruhan sancağının Gördes kazasında çekirge afeti yaşandığını, bir sonraki senenin ilkbahar aylarında çekirge yavrularının toplattırılmasından anlamaktayız. 1896 yılında çekirge afetinin yaşandığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamaması, adı geçen kazalarda 1897 yılında görülen çekirgenin başka yerlerden geldiğini göstermektedir. Ayrıca *Ahenk* gazetesinin haberinden, Urla'da Haziran 1898 itibariyle yumurtadan çıkan çekirgelerin mahsulâta zarar vermeye başladığını öğrenmekteyiz.⁸⁸⁴ Bunların yanı sıra Aydın vilâyetinde yaşanan çekirge afetlerinin 20. yüzyılda da devam ettiği bilinmektedir. Özellikle 1909-1916 yılları arasında neredeyse her sene vilâyetin birçok kazasında çekirge afeti yaşanmıştır.⁸⁸⁵

Konunun başında verilen tablodan ve yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, 19.yüzyılın ikinci yarısında, 1850-58 ve 1862-63 yılları arasında, 1872 yılında, benzer şekilde 1876-1881, 1884-1893 yılları arasında, 1895, 1897 ve 1898 yıllarında Aydın vilâyetinin bir veya birçok yerinde çekirge afeti yaşanmıştır. Kısacası 1850-1900 arasındaki 50 yılın en az 32 yılında çekirge afeti ile karşılaşmış, bu afetlerde vilâyetteki mahsuller büyük zarar görmüştür. Ayrıca kaynaklar, bazı yerleşim birimlerinin çok uzun zamanlardan beri çekirge afetinin zarar verdiğiinden bahsetmektedir ki bu durum, Aydın vilâyetindeki tarım alanlarının bu afetten yukarıda bahsedilenden çok daha uzun süre etkilendiğini gösterir. Örneğin *Hizmet* gazetesi, “Ödemiş kazasındaki halkın 15 seneden beri çekirge sebebiyle zarar gördüğünden”

⁸⁸³ *The Levant Herald*, sayı, Vol 15, sayı 42, 21 Ekim 1895.

⁸⁸⁴ *Ahenk*, sayı 549-550, 8-24 M 1316/29 Mayıs-13 Haziran 1898.

⁸⁸⁵ 1909 yılında Manisa, Yunddağı, Eşme ve Fethiye'de; 1910 yılında Bergama, Menemen, Kula, Eşme'de; 1911 yılında Bergama, Menemen, Söke, Kula, Eşme, Yunddağı, Denizli, Buldan, Garbikaraağaç'ta; 1912 yılında Bergama, Menemen, Foça, Manisa, Kırkağaç, Alaşehir, Kula, Eşme, Salihli, Denizli, Buldan, Honaz'da; 1913 yılında İzmir liva merkezi, Seydiköy, Bornova, Torbalı, Buca, Karşıyaka, Bayındır, Nif, Nazilli, Kula, Alaşehir, Manisa, Denizli merkez, Buldan, Çal, Sarayköy ve Tavas'ta; 1914 yılında İzmir, Buca, Bornova, Seydiköy, Urla, Nif, Menemen, Bayındır, Tire, Seferihisar, Ödemiş, Aydın liva merkezi, Nazilli, Ödemiş, Karacasu, Bozdoğan, Kula, Alaşehir, Manisa'nın birçok yeri ile Menteşe ve çevresinde; 1915 yılında Seferihisar, Değirmendere, Torbalı, Nif, Ödemiş, Tire, Kuşadası, Aydın ve bazı kazalar, Manisa'nın tüm kazaları, Denizli merkez, Buldan, Tavas, Garbikaraağaç, Sarayköy ve Çal'da; 1916 yılında Bergama, Ayazmend, Reşadiye, Dikili, Bornova, Buca, Torbalı, Değirmendere, Seferihisar, Bayındır, Nif ve Kuşadası, Aydın ve bazı kazaları, Manisa'nın ve Denizli'nin tüm kazalarında çekirge istilası yaşanmıştır. Gökmen, *a.g.m.*, 129-133.

bahsederken;⁸⁸⁶ 1863 yılında çekirge komisyonlarının tuttuğu raporlar, Mendehora (Gökçeören) kazasında 1848 yazından itibaren çekirgenin verdiği zarardan ve bazı sebeplerden dolayı pek çok hanenin perişan olduğunu; İnegöl kazası ile Borlu nahiyesinin ise 1844 yılından itibaren çekirgenin zararından kurtulamadığını belirtir.⁸⁸⁷ İngiltere'nin İzmir Konsolosu George Dennis'in, 1882 yılında kaleme aldığı raporda çekirge afetinin yedi yılda Batı Anadolu'yu kötü bir şekilde etkilediğini belirtmesi de yukarıdaki tezi desteklemektedir.⁸⁸⁸

19. yüzyılın ikinci yarısında yedi farklı yılda meydana gelen çekirge afetinin, tam olarak hangi yerleşim birimlerinde ortaya çıktığı bilinmemektedir. Bunların haricindeki çekirge afetlerini dikkate aldığımızda, bu afeti İzmir ve Saruhan sancakları dâhilindeki kazaları, diğer yerlere oranla çok daha fazla etkilediği söylenebilir. Rakamsal olarak ifade edecek olursak, İzmir sancağında 20, Saruhan sancağında 15, Aydın sancağında 9; Denizli sancağında 9 ve Menteşe sancağında 4 yıl çekirge afeti meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle sancaklarda yaşanan afetlerin sayısında, Aydın vilâyetinin güneyinden kuzeyine doğru gidildikçe artış kaydedilmiştir. Ayrıca çekirge afetinin Menteşe sancağında mahsullere pek zarar vermediği söylenebilir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Aydın vilâyetinde çekirge afetine en fazla maruz kalan yer, 9 kez bu afeti yaşamış olan Ödemiş kazasının ziraatla uğraşan kesimidir. Kazanın 15 seneden beri çekirgeden zarar gördüğünden bahsedilmesi,⁸⁸⁹ burada yaşayan insanların sık sık afete maruz kalarak büyük maddi kayıplara uğradığını göstermektedir. Diğer taraftan uzun süre ardı ardına görülmesi hasebiyle çekirge afetlerinin, yöre insanı için alışılmış, sıradan birer olay haline geldiği söylenebilir. Aynı zamanda bu durum, afete karşı kazada yapılan mücadelenin yeterli gelmediğinin bir göstergesidir.

Ödemiş kazasından sonra çekirge afetinin en fazla yedi defayla Bayındır'da; altışar defayla Eşme, Nazilli, Tire'de; beşer defayla Manisa, Bozdoğan, Denizli ve Urla'da; dörder defayla Alaşehir, Selendi, Adala, Menemen, Cumaâbâd, Balyanbolu, Buldan'da yaşandığı tespit edilmiştir.

Çekirge afetinin Aydın vilâyeti mahsullerine en fazla zarar verdiği yıl 1863'tür. Bu yıl afete maruz kalan kaza ve nahiyelerin sayısı, diğer dönemlere göre çok daha

⁸⁸⁶ *Hizmet*, sayı 648, 13 L 1310/29 Nisan 1893.

⁸⁸⁷ *BOA.*, MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

⁸⁸⁸ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 57.

⁸⁸⁹ *Hizmet*, sayı 648, 13 L 1310/29 Nisan 1893.

fazladır. Vilayetin çok büyük bir kısmını etkileyen bu afette, 68 yerleşim biriminde mahsuller zarar görmüştür. Buna rağmen bahsi geçen yılda zahire kıtlığı yaşandığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. 1862'deki afette 29, 1889'daki afette ise 16 yerleşim biriminin mahsulleri çekirge afetinden etkilenmiştir. 1877 ve 1888'deki afetlerde 8; 1876 ve 1886'daki afetlerde ise 7 yerleşim birimi afete maruz kalmıştır. Ayrıca 1862-63 yıllarında Saruhan, Aydın, İzmir ve Denizli sancaklarındaki kazaların yarısından fazlasının iki yıl ardı ardına afete maruz kaldığı göze çarpmaktadır. Aynı durum daha sonraki dönemde Manisa, Milas, Bergama, Urla, Cumaabad, Bayındır ve Selendi'de de yaşanmıştır. 1890'lı yıllarda ise Eşme taraflarında üçer, Ödemiş taraflarında dörder defa ardı ardına çekirge afeti yaşanmıştır.

B) Çekirge Afetinin Sonuçları

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde çok sık yaşanan çekirge afetleri birçok olumsuz sonucu da beraberinde getirmiştir. Afet nedeniyle tarımsal faaliyetler, zaman zaman küçük, bazen de büyük oranda zarar görmüştür. Çekirgenin mahsullere zarar vermesi, başta çiftçi halk olmak üzere mültezimleri ve devleti maddi anlamda büyük zararlara uğratmıştır. Nitekim çekirge istilaları nedeniyle vilâyet halkı, kıtlık yaşadığı bazı dönemlerde vergilerini ödeyememiş, hatta devletin yardımına mecbur kalmıştır. Afet nedeniyle zahire darlığı yaşanması, ticareti de sekteye uğratmıştır. Çekirge afetleri nedeniyle Aydın vilayeti dâhilindeki ticaret zarar görmüş, ayrıca buradan Avrupa'ya yapılan ihracat bazı zamanlar durma noktasına gelmiştir. Bunların yanı sıra çekirge afetinin yaşanmaması için verilen topyekûn mücadele, hem vilâyet halkını hem de idarecileri uzun zaman uğraştırmış ve büyük işgücü kaybına sebep olmuştur.

Aydın vilâyetinde yaşanan çekirge afetleri, birkaç defa zahire darlığına ya da kıtlığa neden olmuştur. Bu bağlamda 1850 yılında Saruhan sancağına bağlı Adala'da, 1853 ve 1878-81 yıllarında ise vilâyet genelinde zahire darlığı yaşanmıştır. 1853 yılında yaşanan zahire darlığının bir sebebi de kuraklıktır.⁸⁹⁰

Çekirge istilası nedeniyle 1850 yılında mahsulleri telef olan Adala kazasının çiftçi halkı, devletin yardımına muhtaç duruma düşerek, tohumluk zahire talebinde bulunmak zorunda kalmışlardır. Adala halkının bu talebi, 25 Mayıs 1851 tarihinde

⁸⁹⁰ BOA., İ.MVL., 199/6234, 2 R 1267/4 Şubat 1851; BOA., A.MKT.UM., 144/18, 13 M 1270/16 Ekim 1853.

Meclis-i Vâlâ toplantısında görüşülmüş; muhtaç durumdaki afetzedelere tohumluk zahire satın almaları için kredi verilmesi uygun görülmüştür. Talep edilen tohumluğun o zamanki rayiç fiyatı 77.000 kuruş olarak hesaplanmış ve afetzedelere kıyyesi (1,282 kg) beşer kuruş faizle mahalli mal sandıklarının nâfia hazinesi tertibinden kredi verilmesi öngörülmüştür. Kefalet sistemiyle verilecek paranın, eski borçlara ve başka şeylere değil, sadece ziraat işlerinde kullanılması şart koşulmuştur. Ayrıca, mahsul alındığında ödemeye gücü yetenlerden faiziyle birlikte, ödemeye gücü yetmeyenlerden yalnız anaparası alınarak bir sene mühlet verilmesi, bunlar arasında ölenler ve başka yerlere göçenler varsa onların borçlarının da terk ettikleri mallarından veyahut kefillerinden tahsil olunması kararlaştırılmıştır. Tohumluk zahirelerin bedelleri yardıma muhtaç olanlara ihtiyaçları oranında, ziraat müdürünün nezaretinde, Adala Kazası Meclisi tarafından dağıtılmıştır.⁸⁹¹ Aydın vilâyetinde farklı zamanlarda bundan çok daha büyük çekirge afetleri yaşanmasına rağmen bu tür bir uygulamaya 19. yüzyılın ikinci yarısında bir daha rastlanmamıştır. Merkezi hükümetin, çekirge afeti nedeniyle mahsulleri zarar görenlere sağladığı bu krediyle, bir taraftan zirai üretimin devamını sağlamaya çalıştığı, diğer taraftan da kıtlık ve ekonomik sıkıntı nedeniyle oluşması muhtemel göç gibi olumsuz sonuçların önüne geçmek istediği söylenebilir. Ayrıca devletin, afetzedelerin kıtlık yaşadığı sırada bile vergi affına, hatta vergi sürelerinin ertelenmesine pek sıcak bakmadığından yola çıkarak, vergi politikasından pek taviz vermediği söylenebilir.

1853 yılında yaşanan zahire darlığının kıtlığa dönüşmemesi için Aydın vilâyetinin, merkezi hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak gerekli bazı tedbirler almaya çalıştığı görülmektedir. Bu sırada Avrupa'da da zahire kıtlığının yaşanması nedeniyle Aydın vilâyetindeki zahireye olan talep artışı vilâyet idarecilerinin dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Aydın Valiliği, yabancı tüccarların bazı mahallerden büyük miktarlarda zahire satın aldıklarının ve hâlâ da satın almakta olduklarının tespit edildiğini merkezi hükümete bildirmiş, mahsulâtın az olduğu daha önceki senelerde olduğu gibi, vilâyetten yabancı ülkelere yapılan zahire ihracatının yasaklanmasını talep etmiştir.

Aydın Valiliğinin bu talebi merkezi hükümet nazarında kabul görerek, buradan yurtdışına zahire ihracatı yasaklanmıştır. Bununla birlikte daha önce mukavelesi imzalanmış zahirenin yabancı tüccarlara satılması konusunda bir sınırlama

⁸⁹¹ BOA., İ.MVL., 199/6234, 2 R 1267/4 Şubat 1851; BOA., C.İKTS., 17/802, 21 S 1267/26 Aralık 1850; BOA., A.AMD., 29/74, 1 R 1267/3 Şubat 1851.

getirilmemiştir. Sadâret makamından Aydın valisine gönderilen yazıda ise karaborsaya düşen zahire fiyatlarının artmaması ve ileride büyük bir kıtlığın meydana gelmemesi için yabancı tüccarlar ile karaborsacılar tarafından yapılan zahire satışının önüne geçilmesi istenmiştir.⁸⁹² Nitekim başka yerlerde yaşanan kıtlık hadiseleri de incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin kıtlık yaşanan yerlerde dışarıya zahire ihracını yasaklamayı genel bir politika haline getirdiği söylenebilir.⁸⁹³ Ayrıca devletin, afet nedeniyle oluşan kıtlık ortamında artan fiyatları aşağı çekmek, kıtlığı ve karaborsacılığı önlemek amacıyla yabancı ülkelerden getirilen zahireye gümrük vergisi muafiyeti uyguladığına dair örnekler sık rastlanmaktadır.⁸⁹⁴

Aydın vilâyetinde yaşanan çekirge afetlerinin mahsullere verdiği zarar Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Aydın vilâyetinden yapılan ihracatın, çekirge afetinin yol açtığı kıtlık sebebiyle zaman zaman çok azaldığı, bazen de devlet eliyle tamamen yasaklandığı görülür.

İzmir'de görev yapan İngiliz Konsolosu George Dennis, Aralık 1882 tarihli raporunda 1877-81 döneminde çekirge afeti nedeniyle yaşanan zahire darlığı ve sonuçları hakkında önemli bilgiler vermekte; çekirge afetinin Aydın vilâyetinden gerçekleştirilen dış ticarete verdiği zararları somut örneklerle açıklamaktadır. Konsolosun verdiği bilgilere göre, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret dengesi, 1877'de Osmanlı'nın lehine iken, çekirge afetinin yaşandığı 1877-1881 arasındaki beş yıllık dönemde tersine dönmüştür. 1877'den itibaren İzmir'den yapılan ihracatın önemli maddeleri olan buğday, arpa, mısır, fasulye, akdarı ve diğer baklagillerin ihracatında düşüş yaşanmaya başlamıştır. Hatta buğday, arpa ve bazı baklagiller çekirge afeti ve kuraklık nedeniyle bu dönemde hemen hemen hiç ihraç edilememiştir. Yine aynı sebeplerle 1880 ve 1881'de üzüm, pamuk, palamut, susam ve incir mahsulleri o kadar kötü olmuştur ki, bunlar arasından hiçbir ürün ihraç edilemediği gibi, bilakis yerel ihtiyacın karşılanması için ithalat yapılmıştır. Konsolosa göre “özellikle iç kısımlardaki Gediz, Kula ve Kırkağaç gibi tahıl ihraç eden bazı bölgelerde

⁸⁹² BOA., A.MKT.UM., 144/18, 13 M 1270/16 Ekim 1853.

⁸⁹³ 1886 yılında Bağdat ve Basra'da çekirgenin bir önceki yıl büyük miktarda yumurta bırakması nedeniyle ihtiyati bir tedbir olarak zahirenin 27 Mayıs 1886 tarihine kadar yabancı memleketlere ihracının yasaklanmasına karar verilmiştir. BOA., MV., 9/9, 6 B 1303/10 Nisan 1886. Afetin önlenmesiyle bu yasak 17 Temmuz 1886'da kaldırılmıştır. BOA., DH.MKT., 1351/88, 19 N 1303/21 Haziran 1886; Bağdat'ta 1891 yılında çekirgenin buğday ve arpa mahsulünü telef etmesi nedeniyle yeni bir zahire ihracı yasağı getirilmiştir. BOA., DH.MKT. 1890/94, 15 R 1309/18 Kasım 1891.

⁸⁹⁴ BOA., A.MKT.MHM., 402/34, 23 Za 1284; BOA., DH.MKT., 1379/116, 24 S 1304/22 Kasım 1886; BOA., MV., 23/11, 24 Za 1304/14 Ağustos 1887; BOA., DH.MKT., 1415/91, 02 Ş 1304/26 Nisan 1887.

büyük bir gıda kıtlığı yaşanmıştır. Öyle ki çiftçiler hayvanlarını, tarım aletlerini, eşlerinin mücevherlerini satmak zorunda kalmışlardır.” Ayrıca, çiftçilerin acil ihtiyaçlarını karşılamak için 1879-1881 arasında buğday ve arpa ithalatı yapılmış; Suriye, Mısır, Romanya, Rusya ve Fransa’dan 175.000 çuval un satın alınmıştır.

İngiliz konsolosu, 1882’de çekirge problemi bittiğinden ve hasat çok iyi olduğundan ticaret dengesinin Osmanlı Devleti lehine olmasını beklediğini de belirtmiştir. Nitekim Konsolos Dennis, 1885 yılında hazırladığı raporunda, çekirge afetinin yaşanmadığı 1882-1885 yılları arasında, kendi konsolosluk bölgesinde elde edilen mahsulün ve buna bağlı olarak ihracatın arttığını, ancak afetin yaşandığı 1885 yılında önemli bir düşüş yaşandığını ifade etmiştir. Ayrıca konsolos, bu düşüşte, bu dönemde Avrupa piyasalarında yaşanan genel durgunluğun da önemli bir etkisi olabileceğini belirtmiştir.⁸⁹⁵ İhracatta yaşanan düşüş, devletin elde ettiği gümrük vergilerinin de düşmesine yol açmıştır.

Bir kıtlık hadisesi de 1879 ve 1880 yıllarında çekirgenin bütün mahsulü telef etmesi neticesinde Bergama kazasında yaşanmıştır. Kıtlık sırasında adı geçen kazanın bazı yerlerinde hububat bulamayan halk, turp otu, çaltı pulu ve palamut göbeği gibi bitkileri öğütürerek yemek zorunda kalırken, karınca yuvalarından çıkardıkları buğdayları da tohumluk olarak kullanmıştır. Ayrıca kazada buğday ve arpa fiyatları aşırı derecede artmıştır; 8-10 kuruş olan buğdayın fiyatı 35-40 kuruşa, 5-6 kuruş olan darının fiyatı 25-30 kuruşa çıkmıştır.⁸⁹⁶

Çekirge afetinden en fazla etkilenen ziraatla uğraşan kesim olmuştur. Özellikle bir yerde ardı ardına yaşanan çekirge afetleri neticesinde mahsullerin telef olması, orada yaşayan çiftçi halkın maddi olarak çok daha zor durumda kalması anlamına gelmektedir. Bu tür durumlarda bazen mahsulleri çekirge afetinden zarar görmeyen insanlar bile ekonomik olarak derinden etkilenmiştir. Örneğin 1863 yılında yaşanan afet sırasında Saruhan Sancağı İdare Meclisi tarafından hazırlanan raporda, bu sancağa bağlı “Mendahora kazasında 1848 yazından itibaren çekirgenin ziyanından ve bazı sebeplerden dolayı pek çok hanelerin perişan olduğu, onların vergi yüklerinin de diğerlerine yüklenmesinin artık katlanılamaz hale geldiği” ifade edilmiştir.⁸⁹⁷ Bu durum, ardı ardına aynı yerlerde yaşanan çekirge afetlerinin o bölgenin ziraatla uğraşan

⁸⁹⁵ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 57-85.

⁸⁹⁶ Bayatlı, *a.g.e.*, 95.

⁸⁹⁷ *BOA.*, MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

kesiminin çektiği maddi sıkıntıları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca bu cümleden anlaşıldığı kadarıyla mahsul kaldıramayan afetzede halktan vergi alınmadığı için onların payına düşen vergiler çekirge istilasından etkilenmeyenlere paylaştırılmıştır. Bununla birlikte aynı ifadeden devletin kıtlık zamanlarında dahi vergisini eksiksiz almaya çalıştığı söylenebilir.

Çekirge afetinden zarar görenlerden birisi de öşür mültezimleridir. Uhdesine aldığı gelirlerin kar ve zararları kendilerine ait olan mültezimler, çekirgenin mahsulü telef ettiği yerlerde yeterince vergi toplayamamışlardır. Örneğin, Aydın vilâyetinde 1850 yılından itibaren 5-6 yıl boyunca büyük hasar veren çekirge afeti, öşür mültezimlerinin kârlarının azalmasına, hatta zarar ederek bazı aşar ihalelerinin feshedilmesine sebep olmuştur. Saruhan sancağına bağlı Kula kazası öşür gelirleri, 1850 yılından itibaren 5 seneliğine 1 yük 30.886 buçuk kuruş (130.886,5 kuruş) ücretle ziraatla uğraşan halkın üzerine maktûen (götürü olarak-toptan) ihale olunmuştu. Birkaç yıl süreyle yaşanan çekirge istilası nedeniyle halk Kula kazasının hicri 1267 (Kasım1850-Ekim 1851) senesi aşarından 76.757 buçuk ve 1268 (Ekim 1851-Ekim 1852) senesi aşarından 10.747 buçuk kuruş olmak üzere toplam 87.505 kuruş zarar etmiştir. Bu nedenle ihaleyi alan mültezim tarafından, zarar gösterilen miktarın affı ve 1269 (Ekim 1852-Ekim 1853) senesinden itibaren öşür mukataalarının feshi istenmiştir. Sadâret makamından Aydın Valisi Ali Paşaya gönderilen 30 Nisan 1853 tarihli yazıda bildirildiği üzere, maktûen ihale olunan aşar gelirlerinin kâr ve zararları mültezimlere ait olduğundan, zarar edilen 87.505 kuruşun affına yanaşılmamış, ancak bu miktarın ihaleyi deruhte eden mültezimden tahsil edilmesi kaydıyla, öşür ihalesinin 1269 senesinden itibaren feshedilerek tekrar ihaleye çıkılması Maliye Nezâretince uygun görülmüştür.⁸⁹⁸

Çekirge afetlerinden en fazla zarar görenlerden birisi de devletin kendisi olmuştur. Devlet, hem çekirge afetine karşı verilen mücadele sırasında gerekli malzemelerin ücretleri, memurların harcırahları gibi masrafları yüklenerek, hem de afetin sonuçları itibariyle ekonomik olarak zarar görmüştür. Çekirge afeti nedeniyle mahsul miktarının azalması, öşür müzayedelerinde bedelin düşmesine, dolayısıyla devlet hazinesine daha az verginin girmesine sebep olmuştur. Çekirge afetinin sona erdiği ve bunun neticesinde iyi mahsul alındığı yıllarda yapılan öşür müzayedelerinde, ihale bedellerinin artmasıyla devletin kasasına giren paralarda artış görülmüştür.

⁸⁹⁸ BOA., A.MKT.MHM., 55/31, 21 B 1269/30 Nisan 1853; BOA., A.AMD., 44/53, 28 B 1269/7 Mayıs 1853.

Öyle ki, 1863 yılında çekirge aşırı derecede yumurta bırakmasına rağmen, Meclis-i Vâlâ tarafından alınan tedbirlerin çekirgeyle mücadele eden mahalli yönetimler tarafından etkili bir biçimde uygulanmasıyla Aydın vilâyetinde olumlu sonuçlar alınmış ve bu durum ekonomiye hemen yansımıştır. Nitekim 1864 yılında mahsullerin bereketli olduğu Denizli Livası Meclisi tarafından Bâb-ı Âlîye bildirilmesi sonucunda⁸⁹⁹ öşür müzayedesinde bedelin zamlanması yoluna gidilmiştir. 5 Temmuz 1864 tarihinde, Sadâret makamından Denizli Kaymakamlığına hitaben yazılan şukkada başta pamuk olmak üzere mahsullerde artış görülmesi dikkate alınarak, öşür müzayedesinde bedelin zamlanması gerektiği bildirilmiştir. Bu bağlamda pamuğun, 15 yük 78.200 kuruş (1.578.200 kuruş) olan öşür bedeline 11 yük 21.800 kuruş (1.110.218 kuruş) zam yapılarak 27 yük kuruşa (2.700.000 kuruş) çıkarılarak ihale edilmesi uygun görülmüştür. Sadâret, bundan başka zam yapıp yapılmayacağı meselesinin, liva ziraatında görülen bereketle birlikte pamuk mahsulünün daha önceki senelere oranla ne kadar miktar artış sağlandığına bağlı olduğunu bildirmiştir. Görüldüğü üzere, çekirgeyle etkin bir mücadele, mahsulün bereketini doğrudan etkilemiş ve halkın maddi kaybının yanı sıra hazinenin de büyük oranda zarar görmesinin önüne geçmiştir.⁹⁰⁰

C) Çekirge Afetiyle Mücadele

Çekirgeyle mücadele etmek, diğer bir ifadeyle çekirge ve yumurtalarını toplamak, o bölgede yaz aylarında mahsullerin çekirge afetinden zarar görmesini önlemek için hayati önem taşımaktaydı. Merkezi hükümet ve özellikle Aydın Valiliği, çekirge afetinin yaşandığı bölgelerdeki yerel idarecilere gönderdikleri uyarı yazılarıyla; yerel ve ulusal basın da afetin meydana getirebileceği muhtemel zararlara dikkat çeken yayınlarıyla “halkı çekirgeyle mücadelenin elzem olduğu yönünde” bilinçlendirmeye ve teşvik etmeye çalışmışlardır. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, gerekli gayret gösterilmediğinde, yumurtadan çıkarak çekirgenin başka yerlere kolayca yayılabileceği tehlikesine vurgu yapmış, afetin verebileceği zararı şu şekilde özetlemiştir:

Zîrâ bu sene çekirge yumurtalarının itlâfına sarf idilen mesâî sarf olunmayıp da iş bir ihmâle daha kapdırılacak olsaymış milyarlarca cerâd (çekirge) kanatlandıkları zaman tekmîl-i Anadolu'nun (tamamının) mezzûatını mahv ü yebâb (harap) iderek azim bir muhâtara ve musîbet baş gösterdikten başka çünkü bu hayvanât bir nisbet-i mürebbîde olarak tezyîd iylediğinden (çoğaldığından) maâz-Allah gelecek

⁸⁹⁹ BOA., A.MKT.MHM 303/51, 13 M 1281/18 Haziran 1864.

⁹⁰⁰ BOA., A.MKT.MHM 305/5, 30 M 1281/5 Temmuz 1864.

seneki miktarları artık mahv ve sa'y-i beşer haricine çıkaracak kadar tezâyîd idebilecek imiş. Ale'l-umûm mahv idilen tohumların miktarı 100.000 kıyyeyi (128.200 kg) tecâvüz itmektedir. Beher kıyye tohumdan milyonlarca çekirge canlanacağı hesap edilir ise önü alınan dâhiyenin (belanın) ne yaman bir beliyye (musibet) olduğuna zihinler takrîb eder.⁹⁰¹

İzmir'de yayımlanan *Hizmet* gazetesi ise çekirge afetinin ne derece büyük zararlar verebileceğini, Denizli kazasında 15 Şubat 1890 tarihi itibariyle toplanan 67.355 kıyye (86 ton 383 kg) çekirge yumurtası üzerinden hesaplayarak ortaya koymaya çalışmış ve bu afetle mücadele etmenin önemine vurgu yapmıştır:

1 kıyyeye (1,282 kg) 1.838 yumurta bileziği girmekte olup, her bilezik yumurta 35-81 adet çekirge yumurtası içermektedir. Ortalama her bilezikte 50 yumurta olduğu dikkate alındığında bir kıyyede 91.900 adet yumurta bulunduğu hesap edilir. Denizli kazasında 67.355 kıyye (86 ton 383 kg) çekirge yumurtası toplandığına göre toplam 6 milyar 189 milyon 924.500 adet çekirgenin ortaya çıkacağı hesap edilir. Bu miktar çekirge büyüdükçe her biri 2 cm'lik yer kaplayacağından 134.350 dönüm (134,35 km²) araziye istila edecek ve bir günde, hatta belki bir anda bu arazinin mahsulünü yiyecektir.⁹⁰²

Aydın vilâyetinde yukarıda bahsedilen miktarın yaklaşık üç-dört katı büyüklüğünde çekirge yumurtasının toplandığı yıllar olmuştur. Örneğin yukarıdaki hesabı, aynı yılın 16 Mart'ına kadar vilâyet genelinde toplanan toplam 289.717 kıyye (371.417 kg)⁹⁰³ çekirge yumurtasına uyarladığımızda, toplam 26.624.992 çekirgenin, yumurtasından çıkarak, 577.885 dönüm (577,885 km²) arazinin mahsulüne zarar verebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Çekirgenin istila edebileceği büyüklükteki bu alanın, şu an 541 km²lik bir alana sahip olan İzmir'in Dikili ilçesinin⁹⁰⁴ kapladığı alandan çok daha fazla olduğu göz önüne alınırsa, olayın ciddiyeti daha iyi anlaşılır. Ayrıca aynı yıl vilâyetin çeşitli yerlerinde Haziran ayına kadar sürdürülen çalışmalar neticesinde büyük miktarlarda çekirge yavrusunun toplanması, çekirge istilasının, yukarıda belirtilenden daha fazla zarar verebileceğini gösterir. Nitekim *The Levant Herald* gazetesinin verdiği bilgilere göre, sadece Denizli sancağında 2 Haziran 1890 tarihine kadar 50.000 okka (64.100 kg) çekirge yavrusu toplanmıştır. Bu arada

⁹⁰¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 857,2, 4 C 98/3 Mayıs 1881.

⁹⁰² *Hizmet*, sayı 325, 29 C 1307/18 Şubat 1890; Gazete, Şubat ayının 16'sı itibariyle Denizli, Alaşehir, Eşme, Bozdoğan, Nazilli, Bayındır ve Seydiköy kazalarında 154.141 kıyye çekirge yumurtası toplandığı dikkate alarak yaptığı hesaplamada ise yumurtadan çıkacak 14.165.557.900 adet çekirgenin 307.458 küsur dönüm arazinin mahsulünü bir günde mahvedeceğini bildirmiştir. *Hizmet*, sayı 329, 13 B 1307/4 Mart 1890.

⁹⁰³ *Hizmet*, sayı 333, 27 B 1307/18 Mart 1890.

⁹⁰⁴ <http://www.gezi-yorum.net/izmir-dikili/> (20.04.2012, 11:00)

yumurtadan yeni çıkan çekirgeler henüz çok küçük olduğu için sayıları da o nispetle fazladır. Bazı yerlerde çekirgeler o kadar küçüktür ki bir okkaya (1,282 kg) 33.000 tane girmektedir.⁹⁰⁵ 1892 yılında Ödemiş kazasına bağlı Kelas ve Balyanbolu'da yaşanan çekirge istilası sırasında amelenin başında bulunan Musevi milletinden Bosfaki Efendi, *Hizmet* gazetesine gönderdiği yazıda büyük bir afet tehlikesini şöyle tasvir etmektedir:

Tarlanın yalnız bir dönümünde birkaç milyon aded çekirge itlaf edildi. Hâlbuki çekirgenin itlaf eylediği mahal tam on saatlik yer olup, Kelas ovası kâmilen çekirge ile memlû. Her tarla karınca yuvası gibi simsiyah bir derecede ve çekirge bulut tarzında yürümekte ve hatta karaya sığmayıp caddelere bile dökülmekte. Bu işe birkaç gün daha geç başlansa idi, değil vilayetimizi, vilayeti saire-i şahânenin mahsulât ve mezruâtını kâmilen mahv idecekti.⁹⁰⁶

Toplanan çekirge yumurtasının ve yavrusunun miktarları, bu afetin meydana getireceği tehlikenin boyutunu çok daha anlaşılır kılmaktadır. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere, mahsulâtı korumak adına, henüz çekirge afeti meydana gelmeden gösterilmesi gereken gayret ve alınması gereken tedbirler çok büyük öneme sahiptir. Aksi takdirde, ziraatla uğraşan halkın mahsulleri, afetin büyüklüğü nispetinde heba olacaktır. Hatta sadece o bölgeyi değil, büyük afetlerde Anadolu'nun önemli bir kısmını istila edebilecek çekirgenin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Sonuçta, hem halk, hem devlet hazinesi, hem de bölge ticareti büyük zarara uğrayacaktır.

1) Çekirgeyle Mücadelenin Sahası, Toplanan Çekirge ve Yumurtasının Miktarı

Kaza ve nahiye çekirge komisyonları, her 15 günde bir çekirgeye karşı verilen mücadele ve toplanan çekirge ve yumurtası hakkında bağlı olduğu liva ve vilâyeti bilgilendirmekteydi. Aydın vilâyeti de durumu merkezi hükümete rapor etmekteydi.⁹⁰⁷ Resmi yazışmaların yanı sıra dönemin gazetelerinin çekirgeyle mücadele ve sonuçları hakkında verdiği haberler vasıtasıyla bu afetle mücadele edilen yılların hepsinde olmasa da bir kısmında vilâyetin nerelerinde, ne miktarda çekirge yumurtası veya yavrusunun toplandığı bilgisine de ulaşmak mümkün olmuştur.

⁹⁰⁵ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890; *Hizmet*, sayı 348, 22 N 1307/ 10 Mayıs 1890.

⁹⁰⁶ *Hizmet*, sayı 556, 6 Za 1309/1 Haziran 1892.

⁹⁰⁷ *BOA.*, İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

Tablo 16: Aydın Vilâyetinde Çekirge Afetiyle Mücadele Edilen Yerler, Toplanan Çekirge ve Yumurtasının Miktarı (1850-1900)

1850	Aydın ve Saruhan sancaklarında 25 Mayıs 1850 tarihi itibarıyla 74.000 kıyye (94.868 kg) çekirge yumurtası ve yavrusu toplanmış, kalan bir miktar çekirgenin de toplanmasına devam edilmiştir. ⁹⁰⁸
1851	Aydın sancağında 21 Ocak 1851 tarihi itibarıyla 70.000 kıyye (89.740 kg) çekirge yavrusu toplanmış, ayrıca çok fazla çekirgenin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte Anadolu Müfettişi Mehmet İsmet Beyin 27 Nisan 1851 tarihli yazısından anlaşıldığı üzere, Aydın sancağının haricinde Denizli sancağında da çekirge yavrusu toplattırılmıştır. Ayrıca bir yıl önce çekirgenin yumurta gömdüğünün bilinmesi, Demirci, Adala, Eski Foça, Yeni Foça ve Menemen kazalarında da afetle mücadele edildiğini göstermektedir. ⁹⁰⁹
1852	1852 yılı, Aydın vilâyetinin bütün sancaklarında çekirgeye karşı mücadelenin verildiği bir yıl olmuştur. 18 Haziran itibarıyla Manisa'da 200.000 kıyye (256.400 kg) çekirge yavrusu toplanmıştır. ⁹¹⁰ Aydın ve Denizli sancaklarında çekirgeyle mücadele edildiğini ise Anadolu Müfettişi Mehmet İsmet Beyin adı geçen sancaklarda 5 Mayıs 1852 itibarıyla çekirge afetinin önünün alınmaya başlandığı bilgisini merkezi hükümete rapor etmesinden anlamaktayız. ⁹¹¹ Ayrıca <i>Ceride-i Havâdis</i> gazetesinin 27 Mayıs tarihli sayısındaki habere göre, İzmir Valisi Kamil Paşanın işi sıkı tutmasıyla çekirge afetinin meydana gelmesi önlenmiştir; İzmir havalisindeki ekili alanlara zarar verecek bir aşamaya geldiği bir sırada çekirge yavruları toplatılmıştır. Aynı gazetenin başka bir haberine göre ise aynı yıl Menteşe sancağında da çekirgeye karşı başarılı bir mücadele gerçekleştirilmiştir. ⁹¹²
1853	<i>Ceride-i Havâdis</i> gazetesinin verdiği bilgilerden İzmir havalisinde büyük miktarlarda görülen çekirgeyle bu yılın Mayıs ayı içerisinde mücadeleye devam edildiği anlaşılmakla birlikte ne miktarda çekirge ve yumurtasının toplandığı bilgisine ulaşılamamıştır. ⁹¹³
1854	Bir önceki yıl yaşanan çekirge afetinin mahsullere zarar vermesi üzerine Aydın Valiliğinin, aynı yılın güzünde, mahsulleri 1854 yılında meydana gelmesi beklenen çekirge afetinden korumak için eskisinden daha ciddi tedbirler aldığı görülmektedir. Nitekim Aydın valisi, sancak ve kaza idarecilerini uyardığı emir yazılarında bu işin sıkı tutulması ve çekirgeyle mücadelede gerekli ekipmanların önceden tedarik edilmesi yönünde talimat vermiştir. ⁹¹⁴
1855-1856	1856 yılı ilkbaharında liva ve kazalardan vilâyet merkezine gönderilen yazılar, çekirgenin bir önceki seneden daha az bulunduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla 1855 yılında çekirgeyle mücadele bir sonraki yıldan daha büyük olmuştur. ⁹¹⁵
1857-1858	Denizli Kaymakamı Abdi Efendinin 20 Mayıs 1858 tarihli yazısından 1858 ve öncesindeki birkaç yılda Denizli havalisinde çekirge afetine karşı mücadele edildiği anlaşılmakla birlikte ne miktarda çekirge ve yumurtasının toplandığı bilgisine ulaşılamamıştır. ⁹¹⁶
1863	Liva çekirge komisyonları tarafından hazırlanan raporlara göre, Aydın sancağının Karahayıt, Kayran, Karacasu, Karpuzlu, Çine, Şahime, Arpaz, Bozdoğan, Yenipazar, Balyanbolu, Birgi, Köşk, Ödemiş, Bayındır, Tire; Saruhan sancağının Adala, Marmaracık, Ilica, Mendehora, Borlu; Denizli sancağının Sarayköy, Denizli, Eşme, Göküyük, Buldan, Güre, Selendi, Sirge (Alanyurt) isimli kaza ve nahiyelerinde çekirgelerin bu yıl yumurtadan çıkarak mahsullere zarar vermesi, buralarda bu afetle mücadele edildiğini göstermektedir. Ancak başarılı olunamadığı, çekirgenin Aydın vilâyetindeki bütün sancakların kazalarına yayılarak mahsule büyük oranlarda zarar vermesinden anlaşılmaktadır. ⁹¹⁷

⁹⁰⁸ BOA., İ.MVL., 170/5069, 25 B 1266/4 Mayıs 1853.

⁹⁰⁹ BOA., A.MKT.NZD., 35/7, 23 B 1267/24 Mayıs 1851; BOA., MVL., 238/28, 16 B 1267/17 Mayıs 1851; BOA., İ.MVL., 199/6234, 2 R 1267/4 Şubat 1851; BOA., A.MKT.NZD., 16/45, 27 Za 1266/4 Ekim 1850.

⁹¹⁰ *Ceride-i Havâdis*, sayı 583, 29 Ş 1268/18 Haziran 1852.

⁹¹¹ BOA., A.MKT.UM., 99/29, 21 B 1268/11 Mayıs 1852.

⁹¹² *Ceride-i Havâdis*, sayı 580-586, 7-28 N 1268/27 Mayıs-15 Temmuz 1852.

⁹¹³ *Ceride-i Havâdis*, sayı 622, 14 Ş 1269/23 Mayıs 1853.

⁹¹⁴ BOA., A.MKT.UM., 156/75, 5 Ş 1270/3 Mayıs 1853; BOA., MVL., 274/12, 7 S 1270/9 Kasım 1853.

⁹¹⁵ BOA., A.MKT.UM., 236/54, 5 N 1272/10 Mayıs 1856.

⁹¹⁶ BOA., A.MKT.MVL., 101/69, 22 S 1275/1 Ekim 1858.

⁹¹⁷ *Tercüman-ı Ahvâl*, sayı 346, 18 Z 1279/5 Haziran 1863.

1864	Liva çekirge komisyonları tarafından hazırlanan raporlara göre, bu yıl Aydın sancağının Sobuca, Kuyucak, Şahime, Arpaz, Bozdoğan, Yenipazar, Alaşehir, İnegöl (Sarığöl) ve Tire; Saruhan sancağının Manisa, Turgutlu, Sart, Adala, Akhisar, Gördük, Marmaracık, Ilıca, Dağmarmara, Borlu, Mendehora; Denizli sancağının Sarayköy, Honaz, Eşme, Göküyük, Buldan, Güre, Selendi; İzmir sancağının Seferihisar, Urla, İnebad, Alaçatı, Suyut, Mandice(Bağarası), Söke, Kuşadası, Cumaabad, Tiryande, Çamlı ve Karşıyaka; Menteşe sancağının Bozüyük ve Tavas isimli kaza ve nahiyelerinde çekirgeye karşı etkin bir mücadele verilmiştir. Görüldüğü üzere Aydın vilâyetinin büyük kısmında çekirgeye karşı bu yıl öncekilere nazaran çok daha büyük bir mücadele verilmiştir. Bu mücadelenin büyüklüğü çekirge yavrularının miktarının fazlalığından da anlaşılmaktadır. 9 Nisan 1864 tarihi itibarıyla vilâyet genelinde 2.000.000 kıyyeye (2.564 ton) yakın çekirge yavrusu toplanmış ve toplanmaya devam edildiği merkezi hükümete yazılan yazıda bildirilmiştir. Bu rakamın çok daha fazla arttığı, 24 Nisan 1864 tarihine kadar sadece Aydın sancağında toplanan çekirge miktarının 1.819.000 kıyyeye (2.331 ton) ulaşmasından anlaşılmaktadır. Merkezi hükümete gönderilen 24 Nisan 1864 tarihli mazbatada, “Aydın sancağında daha önce hiçbir zaman, 1864 yılı baharında olduğu kadar çekirgenin görülmediği” ifade edilmesi bir önceki sene yaşanan afetin boyutu hakkında ipucu vermektedir. Saruhan sancağında ise 18 Nisan’a kadar karasinekten ufak olduğu bildirilen 500.000 kıyye (641.000 kg) çekirge yavrusu toplanmış ve ayrıca sancakta bir miktar daha çekirge yavrusunun bulunduğu bildirilmiştir. ⁹¹⁸ Sadece Aydın ve Saruhan sancaklarında toplanan çekirgenin miktarı 2.319.000 kıyyeye (2.972 ton) ulaşmıştır. Ayrıca bu iki sancakta çekirgeyle mücadeleye devam edildiği ve Denizli, İzmir ve Menteşe sancaklarında da büyük miktarda çekirge yavrusu toplandığı dikkate alınır ise bu rakamın çok daha üzerine çıkılacağı hesap edilebilir. Netice olarak alınan önemli tedbirler ve verilen büyük mücadele neticesinde bu yılın yazında çekirge afeti yaşanmamıştır.
1877	Çekirge afetiyle bu sene Saruhan sancağının Manisa, Gördes, Alaşehir Gelenbe, İzmir sancağının Nif, Ödemiş ve Bayındır taraflarında mücadele edilmiş ve Nisan ayından itibaren çekirgenin yavruları toplanmaya başlanmıştır. ⁹¹⁹
1878	Tavas kazasında 23 Nisan itibarıyla 45.000 kıyye (57.690 kg) çekirge yumurtası toplanmıştır. Ayrıca Menteşe sancağına bağlı Milas ile Eski ve Yeni Foça, Menemen, Karşıyaka ve Karataş gibi İzmir’in bazı yerlerinde çekirgeyle mücadele edilmiştir. Ancak, çekirgenin uçkun hale gelerek ekili alanlara zarar vermesi, İzmir’de bu afete karşı verilen mücadelenin yeterli gelmediğini göstermektedir. ⁹²⁰
1879	Bu yıl İzmir sancağının Alaçatı nahiyesinde çekirgeye karşı mücadele edilmekle birlikte ne miktarda çekirge yumurtası veya yavrusu toplandığı bilinmemektedir. ⁹²¹
1880	Aydın Valisi Hamdi Paşa, aldığı bu sıkı tedbirler sayesinde vilâyet dâhilinde çekirgeyi imha ettirdikten başka, yüz binlerce kıyye (yüz binlerce kg) çekirge yumurtası toplattırmıştır. ⁹²²
1881	Vilâyet genelinde 3 Mayıs tarihine kadar 100.000 kıyyeden (128.200 kg) fazla çekirge yumurtası toplanmıştır. ⁹²³
1885	Aydın ve İzmir sancaklarında 29 Nisan itibarıyla 100.000 okkanın (128.200 kg) üzerinde çekirge yavrusu toplanmış, ayrıca her iki sancakta da mücadeleye devam edilmiştir. ⁹²⁴
1887	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> gazetesinin verdiği bilgilere göre, İzmir sancağının Çeşme, Urla, Menemen, Ödemiş, Bayındır, Tire, Seferihisar, Bornova, Karşıyaka, Nif, Cumaâbâd (Seydiköy); Aydın sancağının Çine taraflarında 2 Nisan itibarıyla 82.682 kıyye (105.998 kg) çekirge yumurtası ⁹²⁵ ve 11 Mayıs itibarıyla toplam 1.077.709 kıyye (1381 ton 622 kg) çekirge yavrusu toplanmıştır. ⁹²⁶

⁹¹⁸ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863; BOA., A.MKT.MHM., 307/27, 22 S 1281/27 Temmuz 1864. BOA., A.MKT.MHM., 298/89, 21 Za 1280/28 Nisan 1864; BOA., A.MKT.MHM., 301/4, 18 Z 1280/25 Mayıs 1864.

⁹¹⁹ *İzmir*, sayı 11-78, 2 R-7 B 1294/21 Nisan-18 Temmuz 1877.

⁹²⁰ *İzmir*, sayı 271-313, 24 R-25 C 1295/27 Nisan-26 Haziran 1878.

⁹²¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 272, 29 Ca 1296/20 Mayıs 1879.

⁹²² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 509, 14 Ra 1297/25 Şubat 1880.

⁹²³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 857, 4 C 98/3 Mayıs 1881.

⁹²⁴ *The Eastern Express*, Vol 5, sayı 8, 29 Nisan 1885.

⁹²⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2627-2649, 1 C-14 B 304/14 Mart-8 Nisan 1887.

⁹²⁶ *Hizmet*, sayı 52, 17 Ş 1304/11 Mayıs 1887.

1888	Tire kazasında Şubat ayı itibariyle 26.000 okka (33.332 kg) çekirge yumurtası toplanmıştır. ⁹²⁷ Ayrıca bu yıl, Soma'da da çekirgeyle mücadele edilmiştir.
1889	Seydiköy, Ödemiş, Urla, Cumaabad, Nazilli ve Buldan'da 7 Şubat 1889 tarihinde kadar 115.000 kıyye (145.470 kg), ⁹²⁸ Tire ve Bayındır kazalarında 19 Mart itibariyle toplam 197.423 kıyye (371.417 kg) çekirge yumurtası toplanmıştır. ⁹²⁹ Vilâyet genelinde toplanan çekirge yumurtasının miktarı ise 300.000 kıyyenin üstüne çıkmıştır.
1890	16 Mart 1890 tarihine kadar çekirgenin bir önceki yıl bıraktığı yumurtalardan Denizli kazasında 186.380, Bozdoğan'da 32.897, Alaşehir'de 18.494, Eşme'de 17.802, Nazilli'de 18.370, Bayındır'da 5.015, Kuşadası'nda 216, Nif'de 5.177, Torbalı'da 1.850 ve Seydiköy'de 3.516 kıyye olmak üzere toplam 289.717 kıyye (371.417 kg) toplanmıştır. Bu zamana kadar Denizli'de toplanan çekirge yumurtası miktarının Aydın vilâyetinin tamamında toplanan miktarın yaklaşık 2/3'üne isabet ettiği dikkat çekmektedir. Ayrıca çekirgenin bu yıl bıraktığı yumurtalardan 22-26 Kasım 1890 tarihleri arasında Ödemiş'te 16.572 kıyye (21.245 kg) toplanmıştır. Bununla birlikte afetle mücadeleye devam edilmiş ve Denizli sancağında 2 Haziran 1890 tarihine kadar 50.000 okka (64.100 kg) çekirge yavrusu toplanmıştır. Sancak genelinde toplanan çekirgeler yaklaşık 3 metre derinliğinde ve 1,5 m çapında kazılan on dört kuyuda yakılmıştır. Bu miktarın 20.000 okkası Denizli sancağına bağlı Başçeşme'de üç gün içinde toplanan çekirge yavrusudur. Bunlara ilaveten İzmir taraflarında da çekirge yumurtası toplattırıldığı bilinmektedir. ⁹³⁰
1891	Bayındır'da 80.000 okkadan (102.560 kg) fazla çekirge yavrusu toplanmıştır. Ayrıca Ödemiş, Tire, Kuyucak'ta da afetle mücadele edilmiştir. ⁹³¹
1892	Mayıs ayının sonları itibariyle Ödemiş kazasının Kelas (Kiraz) ve Balyanbolu nahiyelerinde 1.000.000 kıyye (1.282 ton) civarında çekirge yavrusu toplanmıştır. ⁹³² Ayrıca Kula, Eşme, Selendi taraflarında da çekirgeyle mücadele edilmiştir. ⁹³³ <i>Hizmet</i> gazetesi "muhaberat-ı mahsus" başlığıyla yayınladığı yazıda, Kelas nahiyesinde çekirge afetine karşı verilen mücadeleyle ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Vilâyet Jandarma Kumandanı Hıfzı Bey ve İzmir Jandarma Binbaşısı Mehmed Efendinin gece gündüz gösterdiği çabanın takdire şayan olduğunu belirten gazete, bu sayede işe bir kat daha ehemmiyet verildiğini ve halkın büyük gayretleri sonucu toplanan milyonlarca kıyye çekirge ve yumurtalarının kazdırılan hendeklere gömülerek imha edildiğini bildirmiştir. Kelas nahiyesinde görülen aşırı derecedeki çekirge yumurtalarının toplanması için civar köyler ile Bayındır ve Tire kazalarından binlerce halk buraya getirilmiştir. Bu arada çekirge toplayan halkın idaresi ve işlerini sağlamak için memur ve halk arasında itibar sahibi kişilerin katkıları olmuştur. Bunlar arasında Bayındır'dan getirmiş olduğu 800'den fazla mükellef amelenin dört gün başlarında bulunan Bayındır Kaymakamı Rıza Bey ve Bayındır Belediye Reisi Mehmed Efendi; Tire'den sevk edilen amelenin başlarında bulunan Mustafa Ali ile tüccardan Bosfaki Beyler sayılabilir. Ayrıca Kelas nahiyesi ve etrafındaki köylerin ileri gelenlerinin, çekirge toplanması hususundaki önemli gayretlerinin yanı sıra Bayındır ve Tire'den gönderilen binlerce halkın haftalarca işesinin sağlanması hususunda da yardımları görülmüştür. ⁹³⁴
1893	<i>Hizmet</i> gazetesinin haberine göre Ödemiş kazasında Nisan ayında çekirgeyle mücadele edilmiştir. ⁹³⁵
1894	<i>Hizmet</i> gazetesinin haberine göre Kula ve Ödemiş taraflarında Mart ayında çekirge yumurtası toplamak için mesaive başlanmıştır. ⁹³⁶

⁹²⁷ *The Eastern Express*, Vol 8, sayı 8, 22 Şubat 1888.

⁹²⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3200, 11 C 1306/12 Şubat 1889.

⁹²⁹ *BOA.*, DH.MKT., 1606/123, 17 B 1306/19 Mart 1889.

⁹³⁰ *Hizmet*, sayı 333-348, 27 B-22 N 1307/18 Mart-10 Mayıs 1890; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3723, 3 Ca 1308/15 Aralık 1890; *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

⁹³¹ *Hizmet*, sayı 445-449, 13-27 N 1308/22 Nisan-6 Mayıs 1891.

⁹³² *Hizmet*, sayı 556, 6 Za 1309/1 Haziran 1892.

⁹³³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4178, 18 Za 1309/13 Haziran 1892.

⁹³⁴ Kelas nahiyesine bağlı Haliller köyünden Dumanlızade İbrahim Ağa ile oğlu Hüseyin Ağa, Dumanlızade Mustafa Ağa, Mehmed Ağa, Cerid Aşiretinden Hacı İbrahim Bey, Muhafız İbrahim Ağa, Bağlar köyünden Ömer Ağa ve Umur köyünden Halil Ağa çekirgenin toplattırılması ve bu işle görevli insanların işleri için gayret sarf etmişlerdir. Bu arada halkın kırlarda çekirge ve yumurtası toplamaları bazı tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. 1892 yılı baharında çekirge yumurtası toplayan 18 yaşındaki bir gencin ayağını yılan sokmuştur. *Hizmet*, sayı 550-558, 14 L-13 Za 1309/11 Mayıs-8 Haziran 1892.

⁹³⁵ *Hizmet*, sayı 648, 13 L1310/29 Nisan 1893.

1898	Urla ve Gördes kazalarında çekirgeyle mücadele edildiği bilinmektedir. Mayıs ayında Gördes'te çalışmalar bitirilirken, Urla'da Haziran ayında hala çekirge toplanmasına devam edilmiştir. ⁹³⁷
------	--

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, çekirge afetine yönelik en büyük ve en başarılı mücadelenin yapıldığı yıl, toplanan çekirge yavrusu miktarının en az 2.319.000 kıyyeye ulaştığı 1864 yılı olmuştur. Ayrıca, 300.000 kıyyeden fazla çekirge yumurtasının toplandığı 1852, 1889, 1890 yılları ile 1.000.000 kıyyeden fazla çekirge yavrusunun toplandığı 1887 ve 1891 yılları da çekirge afetine karşı çok çetin mücadelenin verildiği yıllardır.

2) Çekirgeyle Mücadelenin Süresi

Aydın vilâyetinde çok sık yaşanan çekirge afetine karşı verilen mücadeleler sırasında adeta zorunlu bir seferberlik ilan edilmiştir. Çekirgeyle mücadelenin, vilâyetin ziraatla uğraşan halkını, her sene yapılan çift sürmek, hasat kaldırmak gibi işler kadar, uzun bir süre uğraştırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim halk ve görevli memurların üstlendiği çekirgeyle mücadele mesaisi, çekirge ve yumurtasının miktarına göre bazen sadece birkaç hafta, bazı zamanlar ise en az birkaç ay sürmüştür.⁹³⁸ Aydın vilâyetinden merkezi hükümete yazılan yazılardan, 1864 yılında, çekirge yavrularının toplanması mesaisine vilâyetin her yerinde Martın ortalarında başladığı ve bu işin, Saruhan sancağında Nisan'ın 18'ine,⁹³⁹ Aydın sancağında Nisan'ın son haftasına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁴⁰ Bu bilgilerden yola çıkarak, 1864 yılındaki çekirge toplama mesaisinin bir buçuk ay kadar sürdüğü söylenebilir. Benzer şekilde, üst makamlara sunulan bilgilerden, aynı yıl Menteşe sancağının Tavas kazasını istila eden çekirgelerin iki ay içerisinde tamamen toplatıldığını öğrenmekteyiz.⁹⁴¹

İzmir gazetesinde, 1877 yılında çekirge yumurtasının toplanmasıyla ilgili haberler 5 Nisan'da başlayıp 17 Mayıs'a kadar sürmüştür.⁹⁴² Aynı konuyla ilgili 1887 yılına ait haberler ise *Hizmet* gazetesinde, 24 Şubat'ta başlayıp, 11 Mayıs tarihine kadar devam etmektedir.⁹⁴³ Bu bilgilerden, 1877 yılındaki mücadelenin yaklaşık bir buçuk ay,

⁹³⁶ *Hizmet*, sayı 742, 24 N 1311/31 Mart 1894.

⁹³⁷ *Ahenk*, sayı 549-550, 8-24 M 1316/29 Mayıs-13 Haziran 1898.

⁹³⁸ *BOA.*, A.MKT.UM., 99/29, 21 B 1268/11 Mayıs 1852; *Hizmet*, sayı 323, 22 C 1307/11 Şubat 1890; *a.g.g.*, sayı 345, 11 N 1307/29 Nisan 1890. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3723, 3 Ca 1308/15 Aralık 1890.

⁹³⁹ *BOA.*, A.MKT.MHM., 298/89, 21 Za 1280/28 Nisan 1864.

⁹⁴⁰ *BOA.*, A.MKT.MHM., 301/4, 18 Z 1280/25 Mayıs 1864.

⁹⁴¹ *BOA.*, A.MKT.MHM., 307/27, 22 S 1281/27 Temmuz 1864.

⁹⁴² *İzmir*, sayı 6, 21 Ra 1294/5 Nisan 1877; *İzmir*, sayı 35, 5 C 1294/17 Mayıs 1877.

⁹⁴³ *Hizmet*, sayı 30, 30 Ca 1304/24 Şubat 1887; *Hizmet*, sayı 52, 17 Ş 1304/11 Mayıs 1887.

1887 yılındakinin ise iki buçuk aydan fazla devam ettiği anlaşılmaktadır. Yine *Hizmet* gazetesinin haberlerinden, 1889 yılında çekirge afetiyle mücadelenin bir önceki yılın 20 Aralık'ında başlayıp, Mart ayının ortalarına kadar, yaklaşık üç ay devam ettiğini öğrenmekteyiz.⁹⁴⁴

1890 yılında çekirgeye karşı verilen mücadele çok daha uzun sürmüştür. Örneğin *Hizmet* gazetesi, Denizli ve kazalarında çekirgeyle mücadelenin Şubat ayının ilk günlerinde başladığını yazmaktadır. Nitekim 9 Şubat 1890 tarihine kadar 32.000 kıyye (41.024 kg); 28 Şubat tarihine kadar 111.240 kıyye; 16 Mart 1890 tarihine kadar 186.380 kıyye (238.939 kg) çekirge yumurtası toplanmıştır.⁹⁴⁵ Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, Denizli'de çekirge yumurtası toplama mesaisi en az bir buçuk ay sürmüş ancak sancakta ziraatla uğraşan halkın ve görevli memurların çilesi bununla bitmemiştir. Çünkü bu sefer de sancağın bazı yerlerinde kalan yumurtalardan çıkan çekirgelerin toplattırılması safhasına geçilmiştir. *The Levant Herald* gazetesinin 2 Haziran tarihli sayısında verilen bilgilere göre, bu tarih itibarıyla Denizli ve kazalarında yumurtalarından çıkan çekirgelerin toplattırılmasına devam edilmiştir.⁹⁴⁶ Bu yöndeki mesainin tam olarak ne zaman bittiği bilinmemektedir. Görüldüğü üzere, Denizli'de 1890 yılında en geç Şubat ayının başlarında başlayan çekirge ve yumurtasını toplama mesaisi, belirli aralıklarla en erken Haziran ayının başlarında bitmiş ve en az dört ay sürmüştür.

1891 yılında, meydana gelmesi muhtemel bir afeti önlemek için çekirge yumurtalarının toplanmasına, daha önce olduğu gibi, erken bir dönemde başlanmıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haberine göre Ödemiş'te 22-26 Kasım 1890 tarihleri arasında 16.572 kıyye çekirge yumurtası toplanmıştır. Bununla birlikte çekirge yumurtalarının tam olarak toplanamadığı anlaşılmaktadır.⁹⁴⁷ Çünkü *Hizmet* gazetesinin verdiği habere göre, yine Ödemiş'te 1891 yılı ilkbaharında çekirge ve serçe kuşlarına karşı 25-30 gün boyunca mücadele edilmiştir.⁹⁴⁸ Aynı gazetenin verdiği bilgilere göre, 1892 yılında Ödemiş kazasının Kelas ve Balyanbolu nahiyelerinde çekirge yavrularının toplanması için yine çok uzun zaman harcanmıştır. Bahsi geçen yılda çekirge yumurtası

⁹⁴⁴ BOA., DH.MKT., 1606/123, 17 B 1306/19 Mart 1889; *Hizmet*, sayı 239, 14 B 1306/16 Mart 1889.

⁹⁴⁵ *Hizmet*, sayı 323, 22 C 1307/11 Şubat 1890.

⁹⁴⁶ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

⁹⁴⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3723, 3 Ca 1308/15 Aralık 1890.

⁹⁴⁸ *Hizmet*, sayı 449, 27 N 1308/6 Mayıs 1891.

toplama mesaisi, ocak ayının sonlarında, çekirge yavrularını toplama mesaisi ise mayıs ayının ilk haftasında başlamış ve haziranın ilk haftalarına kadar sürmüştür.⁹⁴⁹

Halkın ve görevli memurların oldukça çok vaktini alan çekirge ve yumurtalarını toplama işinin öncelikli işler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemlerde halk diğer işlerini bırakmak zorunda kalmış; bir sonraki senenin mahsullerini noksansız almak için elzem olan çekirge ve yumurtalarının telef edilmesi işinde el birliğiyle çalışmıştır. Afettede halkın, bu işten dolayı, kendi işlerinin yanı sıra devlete olan angarya yükümlülüklerini de yerine getiremediği görülmektedir. Örneğin *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin vilâyetin resmi gazetesi olan *Aydın*'dan aktardığı habere göre, 1881 yılının Mayıs ayında halkın çoğu çekirge imhasıyla meşgul olmuş, angarya yükümlülüğü olan halktan inşaat işlerinde yararlanılamamıştır. Bu nedenle İzmir'de Yenikale'de yapılmayı bekleyen inşaat işleri tamamen askere kalmıştır.⁹⁵⁰

Meydana gelmesi muhtemel büyük bir çekirge afetini önlemek için çalıştırılan insan sayısı da oldukça fazladır. *The Levant Herald* gazetesinin verdiği bilgilere göre, 1890 yılında Denizli sancağının birçok yerinde çekirgeyle mücadele kapsamında, sadece Başçeşme'de çekirge toplama işinde çalışan insan sayısı 3.000'dir.⁹⁵¹ *Hizmet* gazetesi de 1891 yılında Ödemiş'te çekirge ve serçe kuşlarına karşı verilen mücadeleye halktan binlerce insanın katıldığından bahsetmiştir.⁹⁵² Ayrıca, 1892 yılında yine Ödemiş kazasının Kelas ve Balyanbolu nahiyelerinde aşırı derecede görülen çekirge yavrularının toplanması için civar köylerden, Bayındır ve Tire kazalarından binlerce insan buraya getirilmiştir. Sadece Bayındır'dan getirilen kişi sayısının 800 olduğu bilinmektedir.⁹⁵³

Çekirgeye karşı verilen mücadeleden bahseden tarihsel veriler incelendiğinde, 1878 yılına kadar çekirge yavrularının, bu tarihten sonra ise daha çok çekirge yumurtalarının toplattırılmasına önem verildiği görülmektedir. Toplanan çekirge ve yavrularına ilişkin bilgiler incelendiğinde görülecektir ki, 1851-78 arasındaki dönemde sadece çekirge yavruları toplanarak muhtemel bir afetin önlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. 1878 yılından itibaren çekirge yumurtalarının toplanmasına daha fazla önem verilmesi sayesinde tehlikenin önünün daha erkenden alınmaya çalışıldığı

⁹⁴⁹ *Hizmet*, sayı 523, 29 C 1309/30 Ocak 1892; *Hizmet*, sayı 556, 6 Za 1309/1 Haziran 1892.

⁹⁵⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 869, 18 C 1298/17 Mayıs 1881

⁹⁵¹ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

⁹⁵² *Hizmet*, sayı 449, 27 N 1308/6 Mayıs 1891.

⁹⁵³ *Hizmet*, sayı 556, 6 Za 1309/1 Haziran 1892.

sonucunu çıkarabiliriz. Ancak bazen yeterli çabanın gösterilmemesi ya da bazı yerlerde gözden kaçması sebebiyle yumurtadan çıkan çekirgeler olur ise bunlar da ikinci bir emek harcanarak toplattırılmıştır. Bazen de 1887 ve 1892 yıllarında olduğu gibi, genellikle toprağa gömülmüş yumurtaların aşırı olduğu bazı dönemlerde, çekirgenin yumurtadan çıkması beklenmiştir.

Görüldüğü üzere, çekirgeyle mücadele sırasında çalıştırılan çiftçi halk birkaç ay işlerinden uzak kalmıştır. Ayrıca çekirgeyle mücadele döneminin Batı Anadolu'da üretimi çok yapılan pamuk, tütün gibi bazı bitkilerin ekim dönemine, yani Nisan ve Mayıs aylarına denk geldiği görülmektedir. Bu da, bahsi geçen bitkilerin ekiminin gecikmesine neden olmakta ve dolayısıyla ürünün gelişimine olumsuz yönde etki etmekte; neticede, beklenen verimin daha altında bir mahsul elde edilmesine sebep olmaktadır.

Çekirgeyle mücadeleyle geçen süreye, tohumların ekimi, hasadın kaldırılması gibi ziraatla ilgili işleri de eklersek, çiftçi halkın hiç dinlenmeye fırsatı kalmadan neredeyse yıl boyunca çalıştığını söyleyebiliriz. Aynı zamanda çiftçi halkın, çekirge afeti nedeniyle gördüğü maddi kaybı telefi etmek için meşgul oldukları tarımsal faaliyetlerin yoğunluğunu artırmak zorunda kaldığı anlaşılmaktadır ki, bundan doğacak mesainin de onları zorladığı söylenebilir. Nitekim 1863 yılında meydana gelen çekirge afeti sırasında, bahsedilen sebeple bazı yerlerde çiftçi halkın, ya daha fazla araziye tohum ekerek ya da genellikle yılda iki defa ekilen pamuk gibi bitkileri üç defa ekerek zararlarını telefi etme yoluna gittiği bilinmektedir. Ancak bazı zamanlar üçüncü ekimin de çekirge tarafından zarar gördüğü olmuştur. Başka bir açıdan değerlendirdiğimizde, çekirge afetine maruz kalan yerlerin üreticilerinin aynı miktardaki mahsulü alabilmek için bir kat daha fazla çalışmak zorunda kaldıklarını söylemek mümkündür.⁹⁵⁴

3) Çekirgeyle Mücadelenin Psikolojik Sonuçları

Maddi zararların yanı sıra yılın üçte birlik veya dörtte birlik bir kısmını kapsayan uzun süreli bu mesailerin, çekirgeye karşı mücadeleyle mükellef tutulan halk ile onların başında bulunan görevli memurları fiziksel olarak çok zorladığı açıktır. Aynı mücadelenin, toplum üzerinde psikolojik etkilerinin de olduğu söylenebilir. Özellikle uzun ve zorlu bir mücadele sonucu çekirge ve yumurtalarının tamamının toplanmasından sonra, başka yerlerden uçkun olarak gelen çekirgelerin afetzedelerin

⁹⁵⁴ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

mahsullerine zarar verdiği göz önüne alındığında, halkta maddi kayıpların yanı sıra, psikolojik bir yıkıma da neden olduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi bir haberinde, Aydın vilâyetinde çekirgenin on sene önce verdiği zararın bütün vilâyet halkının hatırında olduğundan; afetin üzerinden üç dört sene geçmesine rağmen halkın henüz kendini toparlayamadığından ve bu nedenle 1892 yılında yaşanan çekirge afetinin halkı fena halde korkuttuğundan bahseder.⁹⁵⁵

Benzer şekilde, *Hizmet* gazetesi de 22 Nisan 1891 tarihli sayısında, bu dönemde yaşanan büyük derecedeki çekirge afetlerinin bölge insanının zihninden uzun süre silinmediğini ve yeni bir çekirge afeti baş gösterdiğinde ziraatla uğraşan halkın ümitsizliğe kapıldığını ifade eder:

Vilayetimizde bundan on, on iki sene evvel zuhur eden çekirgenin mahsûlâta virdiği zarar herkesin ma'lûmudur. Rençberin sermayesini dökerek vücûda getirdiği mahsûlâtı henüz tarlada iken tamamen ziyân olur idi. Çekirge âdî bir âfet değil karınca gibi birden çıkar, bârân-ı belâ gibi gökten dökülür. Sehâb-ı mütekellim gibi semâlarda gezer. Müdhiş bir musîbet idi ki bu hücumât-ı muhtelifesiyle vilâyetimiz ahalisini hakikaten şaşırtmış ve birkaç sene devam eden tahribât-ı mütezâyidesiyle çare bulmaktan hemen herkesi nevmîd (umutsuz) itmiş idi...⁹⁵⁶

Bundan önceki senelerde genel itibariyle Nisan-Mayıs aylarında yumurtadan çıkan çekirge, 1880 senesinde Ocak ayının ortalarında yumurtadan çıkmaya ve ekili alanları talan etmeye başlamıştır. Çekirge afetinin 1880 yılında çok erken bir zamanda görülmesinin, ziraatla uğraşan halkı daha da zora soktuğu muhakkaktır. Çünkü havaların soğuk olduğu bir mevsimde çekirgenin yumurtasını veya yavrusunu toplamak daha zor olsa gerektir. Çekirgeye karşı verilen mücadeleye rağmen bu işin üstesinden bir türlü gelinememesinin de halkın psikolojisini bozduğu görülmektedir:

Her sene Mayıs'ın on beşinde zuhûr itmekte olan çekirgenin bu sene Kânûn-ı Sâni (Ocak'ın) yirmisinde zuhûruna ne diyelim! Zurra'ın (ziraatçıların) o güzel manzaralı tarlalarını beher gün dolaşıp mezrûâtın neşv ü nemâsını temâşâ ile telezzüz iylemekte iken zuhûr iden musîbete ne dürlü çare itmeli? Bir senelik say' ve amel neticesi olan ve bir tıfl-i nevzâde (yeni bir çocuk) teşbîh idilebilen (benzetilebilen) mezrâûtı, düşman-ı cân ta'bîrine hesâbât olan haşerâtın ekl itmekte (yemekte) olduğunu görmek zurra' için hengâme-i kıyâmet addolunsa becâdır (yerindedir).

⁹⁵⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4171, 9 Za 309/4 Haziran 1892.

⁹⁵⁶ *Hizmet*, sayı 445, 13 N 1308/22 Nisan 1891.

Çekirge afeti verdiği zarar ve zahmetten dolayı çiftçi halkta büyük bir yılgınlığa ve umutsuzluğa sebep olmuştur. Ancak mahalli hükümetin çekirgeyi imha etmek için gösterdiği gayret ve fedakârlık, ziraatçılar için dayanak noktası, teselli sebebi olmuş ve müteakip yıllara dair ümitlerini kaybetmemelerini sağlamıştır. Bu bağlamda çekirge afetiyle mücadelede başta Aydın valileri olmak üzere idarecilerin ve görevli memurların gösterdikleri gayretler devamlı surette basına yansımıştır. Örneğin, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, 1879 yılında Aydın Valisi Hamdi Paşanın vilâyette halkı çekirge afetinden korumak için hayal ve hatıra gelmez cinsten çok etkili tedbirler aldığından övgüyle bahsetmiştir.⁹⁵⁷

4) Çekirgeyle Mücadeleyi Zorlaştıran ve Başarısızlığa Sebep Olan Faktörler

Görüldüğü üzere, çekirge yumurtası ve yavrularının görüldüğü yerlerde çoğu zaman afetin meydana gelmemesi için büyük mücadeleler verilmiş ancak bu konuda tam anlamıyla başarılı olunamamış; yumurtadan çıkarak uçkun hale gelen çekirge ardı ardına birçok yıl aynı yerlerin ve hatta bazen daha geniş bir sahanın mahsullerine zarar vermiştir. Çekirgeyle mücadelede zaman zaman yaşanan başarısızlıklarda, görevlilerin ihmallerinden, devletin imkânsızlıklarından, halkın bilinçsizliğinden ve coğrafi şartlardan kaynaklanan birtakım faktörler rol oynamıştır.

a) Çekirgeyle Mücadelede Görevli Personel ve Halkın İhmalleri

Başka yerlerden uçkun olarak gelen çekirge karşısında yapılacak çok fazla şey olmamakla birlikte birçok çekirge afetinin, çekirge yumurta ve yavrularının toplanmasında görevli olan idarecilerin, memurların ve halkın ihmalkârlıklarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu ihmalkârlık nedeniyle bazen çekirgeler, sadece yumurtadan çıktıkları yerlerde değil, birçok yerleşim biriminde mahsullere zarar vermişlerdir. Liva çekirge komisyonlarının raporlarından anlaşıldığı kadarıyla, 1863 yılında Aydın sancağının, başta Arpaz olmak üzere bazı kazalarında yumurtadan çıkarak uçkun hale gelen çekirgeler, önce aynı sancağın 10'dan fazla kazasına, buralardan da bir önceki yıl hiç yumurta görülmeyen İzmir sancağının neredeyse bütün kazaları ile Saruhan sancağının bazı kazalarına yayılmıştır. Ayrıca Denizli kazasından gelen bir miktar çekirge, Saruhan sancağının bazı kazalarında mahsulü istila etmiştir.

⁹⁵⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 509, 14 Ra 1297/25 Şubat 1880.

Kısaca, Aydın sancağındaki çekirge yumurtalarının toplanmaması, Aydın vilâyetinin bütün sancaklarını etkileyen bir afete dönüşmüştür.⁹⁵⁸

Çekirgeyle mücadelede görülen bu ihmalkârlık, merkezi hükümet ve Aydın Valiliğinin emirnâmelerinde, dönemin aydını diyebileceğimiz kişilerin merkezi hükümete sundukları tavsiye mektuplarında, dönemin ulusal ve yerel basınında sıkça vurgulanmış; çekirge afetiyle mücadelede görevli herkesin daha gayretli ve titiz davranması için çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında, çekirge talimatları, tarifnâmeleri, kanunnameleri hazırlayarak çeşitli tedbirler alan merkezi hükümetin, çekirge afetine meydan vermemek için yerel yönetimleri de sıkı bir şekilde takip ettiği görülmektedir. Bu bağlamda merkezi hükümet bütün vilâyetlere ve bağımsız mutasarrıflıklara, çekirge yumurtalarının ya da yumurtadan çıktıktan hemen sonra yavrularının toplanarak imha edilmesi hususuna dikkat edilmesi için sık sık emirnâmeler göndermiştir.⁹⁵⁹ Ayrıca Dâhilîye Nezâreti, bir yerde çekirge görüldüğünde buraya komşu olan vilâyetleri bilgilendirme yoluna gitmiş ve gerekli önlemlerin alınması için emirler vermiştir.⁹⁶⁰ Buna ilaveten süreci takip ederek, mahalli yönetimlerden çekirge afetine karşı verilen mücadelenin sonuçları hakkında bilgi istemiştir.⁹⁶¹ Örneğin 19 Ağustos 1863 tarihli emirnâme-i sâmi'de, taşralardaki bazı mahallerde yaşanan çekirge afetinin mahsulâta büyük zarar verdiği vurgulanmış; bir sonraki senenin mahsulâtının da telef olmasını önlemek için yumurta bırakmadan önce çekirgelerin önünün alınması gerektiği, aksi takdirde hem hazinenin hem de halkın büyük zarar edeceği, bu nedenle şimdiden çekirgenin imha edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yolda devletçe bazı fedakârlıklar yapılacağından bahisle halkın birlik içinde, gayretle çalışmasının kendi menfaatlerine olacağı vurgulanmıştır.⁹⁶²

Ayrıca, merkezi hükümetin tayin ettiği müfettişler, Anadolu'da çekirgeyle mücadelenin çekirge talimatına uygun olarak yapılıp yapılmadığını yerinde denetlemişler, eksikliklerin ve aksayan yönlerin giderilmesi için yerel yönetimleri

⁹⁵⁸ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

⁹⁵⁹ BOA., BEO., 780/58474, 1 Z 1313/14 Mayıs 1896; BOA., DH.MKT., 1594/98, 15 C 1306/31 Ekim 1896.

⁹⁶⁰ BOA., DH.MKT., 1835/10, 12 L 308/21 Mayıs 1891; BOA., A.MKT.UM., 21/62, 23 Ş 1266/1 Eylül 1850; BOA., DH.MKT., 1801/107, 10 C 1308/21 Ocak 1891.

⁹⁶¹ BOA., A.MKT.NZD., 16/45, 27 Za 1266/4 Ekim 1850; *Ceride-i Havadis*, sayı 583, 29 Ş 1268/18 Haziran 1852.

⁹⁶² BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

uyarmışlar ve onlara birtakım talimatlar vermişlerdir. Örneğin Anadolu Müfettişi Mehmet İsmet Bey, 1851 yılında Denizli ve Afyon, 1852 yılında Manisa taraflarına giderek çekirge afetiyle ilgili çeşitli incelemeler yapmış, idarecilere şifahen ya da yazılı olarak bazı uyarılarda bulunmuş, ayrıca mevcut durumu merkezi hükümete rapor etmiştir.⁹⁶³ Yaptığı gözlemler sonucunda çekirgeyle mücadele işinin daha sıkı tutulması kanaatinde olan Mehmet İsmet Bey, “çekirge hangi kaza dâhilinde yumurta bırakmış ise evvel o kazanın müdür ve erbâb-ı meclisi çıkıp ahâlî-i mevcûde ile mezkûr tohumları toplayıp çekirge mazarratından kurtarmaya cümleten say’u gayret olunması” maddesinin bu kişilerin görevleri arasına eklendiğinden ve hususta onlardan senetler alındığından bahsetmiştir.⁹⁶⁴

Aydın valilerinin de çekirge afetine meydan vermemek için yoğun emek harcadıkları, kendilerine bağlı idari birimleri sıkı bir şekilde takip ettikleri görülmektedir. Aydın Valiliği, çekirge istilasının yaşandığı yılların genellikle sonbahar ve kış aylarında, çekirgenin bir önceki sene görüldüğü yerlerde yumurta bırakıp bırakmadığının araştırılması ve çekirge yumurtalarının görüldüğü yerlerde erkenden gereğine bakılması için liva ve kazalara devamlı surette emirnâmeler göndermiştir.⁹⁶⁵ Örneğin 25 Nisan 1853 tarihinde, Aydın Valiliği tarafından Saruhan, Aydın ve Denizli sancaklarına yazılan uyarı yazısında “tahkîk olunduğuna göre ol havalide pek çok çekirge zuhûr itmiş ise de ahâlî tarafından toplanılması hakkında henüz layıkıyla gayret olunmamış olup...” denilerek, yumurtadan çıkan çekirgelerin elbirliğiyle telef edilmesi konusunda gerekli özenin gösterilmesi hususunda emir verilmiştir.⁹⁶⁶ Ancak emirlere rağmen, 1853’te çekirgenin mahsullere zarar vermesi üzerine, Aydın Valiliği 1854 mahsulünü çekirge afetinden korumak için eskisinden çok daha ciddi tedbirler almıştır.

Aydın Valiliği, 1853 yılının sonbaharında kazalara gönderdiği bir emirnâme ile çekirge istilasının yaşanmasının kuvvetle beklenmekte olduğunu bildirmiş ve önceden

---

⁹⁶³ BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852.

⁹⁶⁴ Mehmet İsmet Beyi çekirge ve yumurtasını toplama işinin daha ciddi tutulması gerektiği kanaatine götüren sebep, Karahisar’a bağlı bazı kazaların halkının çekirge afeti sebebiyle öşür vergilerinin oldukça fazla bir miktarını ödeyememeleri olmuştur. Mehmet İsmet Bey, çekirge musibeti yaşandığı bahanesiyle halkın, vergilerin ödenmesinin ertelenmesi yönündeki taleplerine meydan verilmemesine çalışmıştır. BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852; BOA., MVL., 238/28, 16 B 1267/17 Mayıs 1851; *Ceride-i Havadis*, sayı 583, 29 Ş 1268/18 Haziran 1852.

⁹⁶⁵ BOA., A.MKT.UM., 236/54, 5 N 1272/10 Mayıs 1856; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3962, 25 S 1309/29 Eylül 1891; *Hizmet*, sayı 521-523, 29 C-10 B 1309/17-30 Ocak 1892; *Hizmet*, sayı 742, 24 N 1311/31 Mart 1894.

⁹⁶⁶ BOA., HSD.AFT., 1/72, 16 B 1269/25 Nisan 1853.

hazırlık yapılması hususunda görevlileri uyarmıştır.⁹⁶⁷ Ayrıca Aydın vilâyeti dâhilinde bulunan bütün memurlara, çekirgenin toplanarak imha edilmesi için elden gelen gayret ve özenin gösterilmesini talep eden yazılar yazılmıştır. Çekirgelerin imhası için kaza ve nahiyelerin her birine ayrı ayrı özel memurlar görevlendirilmiş, halkın sıkı bir şekilde çalıştırılması, çekirge görülür görünmez gerekli malzemelerin tedarik edilmesi ve bu işle ilgili kişilere dağıtılması üzerinde durulmuştur. Çekirge yumurtası görülür görülmez kazma, kürek, süpürge gibi gerekli araç gereçlerin; çekirgenin yumurtadan çıktıktan sonraki günlerde ise torba ve çarşaf gibi şeylerin tedarik edilmesi ve görevli memurlar tarafından halka bölüştürülerek dağıtılması planlanmıştır. Ayrıca gerektiğinde, çekirge veya yumurtalarının kıyye hesabına göre ücretle toplattırılabilceği kararına varılmıştır.⁹⁶⁸

Tıpkı merkezi hükümet gibi, Aydın Valiliği de çekirge afetinin yaşandığı ya da yaşanması beklenen yerlere ilkbahar aylarında emirnâmeler yazarak, idarecilerden gerekli ihtimamı göstermelerini istemiş ve bazı uyarılarda bulunmuştur. Aydın vilâyetinde bazı memurlar hakkında soruşturma açılması⁹⁶⁹ bu işin vilâyetçe ne kadar ciddiye alındığını göstermesi açısından önemlidir. Çekirgeyle mücadele edilen yerleri dolaşan Anadolu Müfettişi Mehmet İsmet Bey 1852 tarihli bir yazısında, Aydın eyalet yönetiminin, vilâyetteki her kazada ve birbirine yakın köylerde yaşayan halkların el birliğiyle, çekirge yavrularının imha edilmesine gayret göstermeleri hususunda vilâyette bulunan bütün memurlara Mayıs ayına kadar tam dört defa gerekli ihtarda bulunduğunu belirtir.⁹⁷⁰ Bu da, önceki örnek gibi, Aydın Valiliğinin çekirgeyle mücadelede, emri altındaki mahalli idarecileri sıkı takip altında tuttuğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.⁹⁷¹

Bunların yanı sıra vilâyet ve sancak yöneticileri, çekirge afetiyle mücadele edilen yerlere giderek görevli memurları ve mükellef tutulan halkı bizzat teşvik etmişlerdir. Örneğin Saruhan livası kaymakamı Bâb-ı Âlîye yazdığı arızasında, 1864 yılında çekirge yavrusu toplanan yerlere gittiğini, bu sayede gevşeklik gösterdiği tespit edilen bazı kazaların halkının teşvik edildiğini ve çekirgenin daha hızlı bir şekilde

⁹⁶⁷ BOA., MVL., 274/12, 7 S 1270/9 Kasım 1853.

⁹⁶⁸ BOA., A.MKT.UM., 156/75, 5 Ş 1270/3 Mayıs 1853.

⁹⁶⁹ BOA., HSD.AFT., 1/72, 16 B 1269/25 Nisan 1853; *Hizmet*, sayı 323, 22 C 1307/11 Şubat 1890; *Hizmet*, sayı 445-449, 13-27 N 1308/22 Nisan-6 Mayıs 1891; *İzmir*, sayı 11, 2 R 1294/16 Nisan 1877.

⁹⁷⁰ BOA., A.MKT.UM., 99/29, 21 B 1268/11 Mayıs 1852.

⁹⁷¹ *Hizmet*, sayı 449, 27 N 1308/6 Mayıs 1891.

toplanması için gerekli bütün tedbirlerin alınarak görevli memurlara gerekli uyarıların yapıldığını bildirmektedir.⁹⁷² Ayrıca, 1877 yılında dönemin Aydın Valisi Sabri Paşanın çekirgeye karşı mücadele verilen yerlerden olan Manisa'ya, oradan da Alaşehir'e giderek yerinde incelemelerde bulunduğu bilinmektedir.⁹⁷³ 1891 yılı baharında ise Aydın Mutasarrıfı Ragıp Paşa ile Nazilli kazası kaymakamı Cemal Bey Kuyucak'ta çekirge afetinin yaşandığı yerlere giderek teftişlerde bulunmuşlardır.⁹⁷⁴

Vilayet yönetiminin, çekirgeyle mücadeleyi sıkı tutmak için İzmir'de yayımlanan yerel gazetelere verdiği ilanlarla da çekirge ve yumurtasını toplamakla mükellef halkı uyardığı ve bazı hatırlatmalarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin Aydın Vilayeti İdare Meclisi, 27 Nisan 1878 tarihinde yerel gazetelerden *İzmir*'e, 27 Nisan 1890 tarihinde de *Hizmet* gazetesine iki resmi ilan vermiştir. Bu ilanlarda “mükellef tutulan herkesin belirli tarihlere kadar ücretsiz olarak toplayacağı beşer kıyye (6,41 kg) çekirgeyi, çekirge komisyonlarına teslim etmesinin zorunlu kılındığı” duyurulmuş; belirtilen miktarda çekirge toplamayanların ya da eksik toplayanların kıyye (1,282 kg) başına 5 adet beşlik⁹⁷⁵ nakdi cezaya çarptırılacağı yönünde uyarıda bulunulmuştur. Ayrıca bu tarihe kadar teslimat yapmayanlardan 6 Mayıs'tan itibaren 10'ar adet beşlik alınacağı belirtilmiştir. Benzer şekilde, yine gazetelerden öğrendiğimize göre, 1887 yılında da, çekirge komisyonunun aldığı karar gereğince, çekirge toplamaya gitmeyenler para cezasına çarptırılmışlardır. Kesilen nakdi cezaların çekirge toplama işinde kullanılmakta olduğu bildirilmiştir.⁹⁷⁶ Özetle, vilâyet yönetiminin hem ceza hem de teşvik yoluyla mükellef halkı çekirge toplamaya sevk ettiği söylenebilir.

Alınması gereken tedbirler konusunda dönemin devlet adamları ile devrin aydını diyebileceğimiz bazı kişilerin önerileri ve geliştirdikleri yöntemler Meclis-i Vâlâda müzakere edilmiş, uygun görülenler uygulamaya konulmuştur. Bu kişilerin üzerinde durdukları ortak nokta, çekirgeyle mücadeleden sorumlu olan herkesin verilecek emirler ve yapılacak denetimlerle bu işi sıkı tutmasıdır. Bu arada, çekirgeyle mücadelede eksikliklere dikkat çeken bu kişilerin, hem halka, hem de devlete büyük zararları

⁹⁷² BOA., A.MKT.MHM., 298/89, 21 Za 1280/28 Nisan 1864.

⁹⁷³ *İzmir*, sayı 21-23, 16-18 R 1294/30 Nisan-2 Mayıs 1877.

⁹⁷⁴ *Hizmet*, sayı 455, 22 L 1308/31 Mayıs 1891.

⁹⁷⁵ Beşlik veya çeyrek Abdülmecid döneminde (1839-1861) bastırılan ve Mecidiye olarak anılan gümüş paranın dörtte biridir. Ünal, *a.g.e.*, 110.

⁹⁷⁶ *İzmir*, sayı 271, 24 R 1295/27 Nisan 1878; *Hizmet*, sayı 49, 6 L 1304/30 Nisan 1887; *a.g.g.*, sayı 345,11 N 1307/29 Nisan 1890.

dokunan bu beladan kurtulmak için merkezi ve yerel idareye yardımcı olmaya çalıştıkları söylenebilir.

Bu kişilerden *Impartial* gazetesi yazarı Antuan Edwards, Meclis-i Vâlânın da gündemine gelen, 20 Şubat ve 16 Nisan 1852 tarihli iki mektubunda “1851 yılında memurların çekirge yumurtalarının toplanması hususunda ilk başlarda hiçbir tedbir almadıklarını, sonradan gösterilen gayretin ise vakitsiz olduğunu, sonuç olarak çekirgelerin bütün araziyi istila etmesiyle gerek çaresiz halkın ve gerekse devlet hazinesinin büyük zarar gördüğünü” ifade etmiş; uygulamanın yanlış olduğuna ve tedbirsizliğe dikkat çekmiştir.

Aydın vilâyetinde 1852 yılında kötü ürün beklentisinin tek sebebinin çekirge afeti olduğunu belirten Edwards, çekirgeyle mücadelede görevli memurların gerekli özeni göstermediğinden bahisle “eyalette bulunan me’murların cümlesine evâmîr-i şedîde ve tenbihât-ı ekîde gönderilmesi lâzımedendir” diyerek, işin ciddi tutulmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda çekirge istilasının yaşandığı yerlerdeki mahalli memurları gayretlendireceği düşüncesiyle İstanbul’dan İzmir havalisine 5-6 gayretli ve yetenekli memurun gönderilmesini önermiştir.⁹⁷⁷

Yine aynı tarihlerde, Biga sancağından ismini belirleyemediğimiz bir şahıs da Edwards gibi çekirgeyle mücadele işinin sıkı tutulması yönünde önerilerde bulunmuştur. Öneri sahibi, özellikle görevli memurlar tarafından çekirgelerin yumurtalarından çıktığı zamanların gözden kaçırılmamasına ve daha sonraki tedbirlerin alınmasına büyük dikkat ve özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, çekirge yumurtalarının ortaya çıktığı vakitten başlamak üzere bir ay zarfında her bir kazanın müdürü vasıtasıyla köylülere 15-20 kıyye ağırlığında birer torba yumurta toplattırılması mükellefiyetinin getirilmesini önermiştir. Şahsın başka bir önerisi ise ceza ve ödül sisteminin getirilmesi yönündedir. Ona göre bu tedbirler yeterli gelmezse o yerin halkı bir kat daha fazla çekirge toplamaya mecbur tutulmalı ya da gönüllü olarak fazladan çekirge toplayanlara mükâfat olarak bir miktar ücret verilmelidir, ancak çekirgeler büyüdükçe toplaması da kolaylaşacağından bu miktar azaltılmalıdır. Ayrıca yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere de ceza verilmelidir.⁹⁷⁸ Aydın vilâyetindeki uygulamalardan bahseden tarihsel veriler, Edwards’ın, merkezden beş altı kişinin

⁹⁷⁷ BOA., HR.TO., 417/1, 20 Şubat 1852; BOA., HR.TO., 417/21, 16 Nisan 1852; BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852.

⁹⁷⁸ BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852.

gönderilmesi yönündeki tavsiyesinin kabul görmediğini, ancak Biga'dan gelen ceza ve ödül sistemine dair önerinin kabul gördüğünü göstermektedir.

Farklı bir öneri de çekirge afetinin önlenmesi için fikir yürüterek–Çekirgeyle Mücadele Yöntemleri başlığı altında ele alınacak olan- iki yöntem geliştiren Denizli Kaymakamı Abdi Efendiden gelmiştir. 1858 yılında Denizli livası ve buraya bağlı yerleşim birimlerini teftişinde “halkın perişanlık içerisinde bulunmasının en büyük sebebinin çok yıllardan beri ekili alanları istila eden çekirge musibeti olduğunu fark ettiğini” ifade eden Abdi Efendi, çekirge musibetini ortadan kaldırma işinin büyük emek harcanması gereken önemli işlerden olduğuna vurgu yaparak bir öneride bulunmuştur. Abdi Bey, çekirgeyle mücadelede yeterli gelmediğini düşündüğü sivil memurlar ile vilâyet, liva ve kazalarda görevli redif zabitanı ve erlerinin, “ordu-yı hümâyûn dairelerinde bulunan” miralay, kaymakam, binbaşı, kolağası, yüzbaşı ve çavuş gibi redif zabitanı ve erleriyle desteklenmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Abdi Beyin mektubu Meclis-i Vâlâ toplantılarında gündeme gelmiş, ancak askeri yetkililerle ilgili önerisi hakkında görüş belirtilmemiştir. Bu dönemde, Aydın vilâyetinde çekirgeye karşı verilen mücadeleyle ilgili kaynaklarda yüzbaşı, binbaşı vs. unvanlarına sahip askeri yetkililerden hiç bahsedilmemesi bu teklifin de kabul görmediğine işaret etmektedir. Ancak bu tekliften 35 yıl sonra, 1892 yılında Ödemiş kazasına bağlı yerlerde aşırı derecede ortaya çıkan çekirge yavrularının toplattırılmasında, Vilayet Jandarma Kumandanı Hıfzı Beyin, Merkez Jandarma Taburu Binbaşısı Mehmed Efendinin ve birçok askeri yetkilinin büyük sorumluluklar aldığı ve afete karşı başarılı bir mücadele verdikleri bilinmektedir.⁹⁷⁹ Bu cümleden olarak gerek Antuan Edwards'ın ve gerekse Denizli livası kaymakamı Abdi Efendinin önerilerinden bazılarının zamanla anlaşıldığı ve uygulamaya konulduğu söylenebilir. Bu kişilerin yanı sıra çekirgeyle mücadeleye katkı sağlayan bir başka kurum da, *Hizmet* gazetesinin haberlerine göre, çekirge afetinden kurtulmak için bir önlem raporu hazırlayarak mahalli hükümete teslim eden Ticaret Odasıdır.⁹⁸⁰

Ayrıca, dönemin basınının da çekirgeyle mücadele konusunda çok büyük katkıları olmuştur. Yaşanan afetler ve zararlarına sayfalarında geniş yer ayıran dönemin gazeteleri, çekirge afetine karşı verilmesi gereken mücadelenin ciddiyetinden dolayı bir

⁹⁷⁹ BOA., DH.MKT., 1985/101, 17 M 1310/11 Ağustos 1892; *Hizmet*, sayı 606, 26 Ra 1310/18 Ekim 1892.

⁹⁸⁰ *Hizmet*, sayı 62, 23 N 1304/15 Haziran 1887.

tarafından halkı bilinçlendirmeye çalışmış, diğer taraftan da gerekli tedbirlerin alınması için devamlı surette yetkililere çağrılarda ve tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bazen de yeterli tedbirler almadıklarından dolayı mahalli hükümetleri eleştirmişlerdir. Aynı zamanda dönemin basını çekirgeyle mücadelede gayretleri görülen mahalli yöneticiler ve memurlardan övgüyle bahsederek, hem onları bir şekilde onurlandırmış hem de diğerlerini bu işe teşvik etmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle, gazetelerin çekirge afetiyle mücadelede halka ve devlet kurumlarına yardımcı olmaya çalıştığı söylenebilir.

Örneğin *İzmir* gazetesi 1877 yılı baharında kaza kaymakamlarına, nahiye müdürlerine ve memurlara seslenerek, devlet ve milletin menfaati adına çekirge belasından kurtulmak için elden gelen fedakârlığın gösterilmesi için çağrılar yapmıştır. Aynı yıl Bayındır kazasında çekirgeyle mücadele için gösterilen gayretlerin memnuniyet verici olduğunu bildirerek, bu işle görevli olanları devamlı surette teşvik etmeye çalışmıştır. Aynı gazete 1878 baharında ortaya çıkan çekirgenin tamamen imha edilemediğinden ve bu konuda gerekli gayretin gösterilmediğinden bahisle mahalli hükümeti yeterli önlemleri almamakla suçlamıştır.⁹⁸¹ Daha önce çekirge ve yumurtalarını toplamanın önemine sıkça değinen *Hizmet* gazetesi ise “Denizli Mutasarrıfı Şerif Paşanın çekirge yumurtası toplama işinde özel bir gayret göstermesinin memlekete hizmet bakımından takdir edilmesi gerektiğini” bildirerek, “vilâyetteki bütün memurların bu derece gayretli olması halinde mahsullerin çekirge afetine maruz kalmayacağını” iddia etmiştir.⁹⁸²

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin, çekirgeyle mücadele yöntemlerinden bahseden on günlük yazı dizisi, konumuz açısından büyük önem taşımakta olup, gazetelerin çekirge afetine karşı gösterdiği hassasiyete güzel bir örnektir. Bu gazete de yerel gazeteler gibi, çekirgeyle mücadelede başarılı olan yöneticileri ön plana çıkarmıştır. Örneğin 1879 yılında Alaçatı halkının, nahiye müdürü Ahmet Hikmet Beyin büyük gayret göstermesi sayesinde çekirgenin tamamen imha edildiği bilgisini gazeteye ulaştırması üzerine, gazete de “halkın teşekkürünü kazanmanın bir hükümet memuru için övünülecek bir şey olduğunu” bildirerek, adı geçen nahiye müdürünün gayretlerini takdire şayan bulduğunu belirtmiştir.⁹⁸³

⁹⁸¹ *İzmir*, sayı 7-9, 23-28 Ra 1294/7-12 Nisan 1877; a.g.g., sayı 287-309, 20 Ca-21 C 1295/22 Mayıs-22 Haziran 1878.

⁹⁸² *Hizmet*, sayı 323, 22 C 1307/11 Şubat 1890.

⁹⁸³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 272, 29 Ca 1296/20 Mayıs 1879.

b) Her Yerde Gerekli Çabanın Gösterilmemesi

Kendi idari birimlerinde ortaya çıkan çekirgenin yumurta ve yavrularını toplatmanın sorumluluğu içinde olan yerel yöneticilerin en büyük korkularından birisi, başka yerlerden gelen çekirgenin mahsulleri telef etmesi ve yumurtasını bırakmasıydı. Bu nedenle hem merkezi hem de mahalli hükümetlerin, çekirge ve yumurtalarını aynı anda ortadan kaldırmak için gerekli çalışmaları yapmayan idarecilerin uyarılmaları konusunda titiz davrandıkları görülmektedir. Çünkü bazı yerlerde çekirge yumurta veya yavrularının toplanmasında özen gösterilmemesi nedeniyle uçkun hale gelen çekirgeler, sadece yumurtadan çıktıkları yerlerin değil, başta komşu kazalar olmak üzere başka sancakların, vilâyetlerin mahsullerine de zarar vermektedir.

Böyle bir zaâfiyet, 1850 yılında Kütahya sancağına bağlı Kula kazasında yaşanmıştır. Bunun üzerine buraya komşu olan Adala kazası yöneticileri, hem mevcut endişelerini, hem de halkın gösterdiği gayretle çekirge yavrularının toplandığını liva yönetimine bildirmişlerdir. Saruhan livası kaymakamı Âlim Ağanın da, mevcut durumu “Kula kazasında dahi kesret üzere çekirge zuhûr iderek kaza-i mezbûr tarafından asla bunun çaresine bakılmadığı ve bu halde yine etraf ve civarına sirayet ederek bunca çekilen emekler heba olacağı beyanıyla icabının icrası hususu” ifadeleriyle üst makamlara bildirmesi üzerine merkezi hükümet, çekirge yumurtalarının bir an evvel toplanması hususunda Hüdâvendigâr valisi ile Kula Kaza Meclisini ihtar etmiştir.⁹⁸⁴ Buna rağmen korkulan olmuş ve Kula kazasında ortaya çıkan çekirge Adala kazasındaki ekili alanları istila ederek mahsullerini telef etmiştir.⁹⁸⁵ Benzer şekilde, aynı yıl, vilâyetin Saruhan ve Aydın sancaklarında verilen başarılı bir mücadele ile buralarda afetin önlenmiş olmasına rağmen vilâyet dışından, Kütahya ve Karesi sancaklarından gelen çekirgeler, Demirci, Adala, Eski Foça, Yeni Foça ve Menemen kazalarında ekili alanlara zarar vermiştir.⁹⁸⁶

Aydın vilâyetinden Dâhilîye Nezâretine yazılan 19 Mayıs 1890 tarihli yazıda da benzer endişelerin idareciler tarafından paylaşıldığı görülmektedir. Bu yazıda Aydın valisi, Denizli sancağında ortaya çıkan çekirgelerin tamamının imha edildiğini, ancak

⁹⁸⁴ BOA., A.MKT.UM., 15/45, 5 Z 1266/12 Ekim 1850; BOA., A.MKT.MHM., 21/45, 11 B 1266/23 Mayıs 1850.

⁹⁸⁵ BOA., İ.MVL., 199/6234, 2 R 1267/4 Şubat 1851.

⁹⁸⁶ BOA., İ.MVL., 170/5069, 25 B 1266/4 Mayıs 1853; BOA., İ.MVL., 199/6234, 2 R 1267/4 Şubat 1851; BOA., A.MKT.NZD., 16/45, 27 Za 1266/4 Ekim 1850.

Karahisar'ın bazı köylerinde ve Karahisar'a bağlı Sandıklı kazasında görülen büyük miktarlardaki çekirgenin uçkun olarak gelmesinden korkulduğunu bildirmiştir.⁹⁸⁷

c) Halkın Bilinçsizliği ve Bazı Hurafeler

Halkın benimsedikleri bazı batıl inançlar ve bilinçsizce davranışları, çekirge afetiyle mücadeleyi zorlaştıran etkenlerden biri olmuştur. Bunlardan birisi, çekirgenin doğal düşmanlarından olan sığırcık kuşlarının avlanmasıdır. Aydın vilâyeti yönetimi, çekirge afetiyle mücadeleyi zorlaştıracak bu tür bilinçsizce davranışları yasaklama yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Aydın vilâyeti zabıtası 1878 yılında meydana gelen çekirge afeti sırasında çekirgenin imhasında etkin olan bu kuşların avlanmasını yasaklamış ve bunu 23 Mayıs 1878 tarihinde *İzmir* gazetesine verdiği bir ilanla halka duyurmuştur.⁹⁸⁸

Zabıta bu ilanında, büyük miktarda sığırcık kuşunun bölgeye gelerek ekili arazilere zarar veren çekirgeyi yemesinin memnuniyet verici olduğunu belirttikten sonra, bazı avcıların, bölge insanının geçim kaynağı olan tarım ürünlerinin düşmanı olan çekirgeleri imha eden bu kuşları avlayarak öldürmelerinin insaniyete aykırı, kabul edilemez bir gericilik olduğunu belirtmiştir. İlanda “sarı serçe” denilen zararsız ve faydalı kuşları öldürmeye kalkışanların zabıta tarafından tutuklanacağı ve haklarında kanuni işlem yapılacağı duyurulmuştur. Ayrıca ilanın yayınlandığı *İzmir* gazetesi, bu kuşların avlanmasının çekirgenin işini kolaylaştıracağına vurgu yaparak, bu konuda insanları bilinçli davranmaya davet etmiştir. Bunun yanı sıra gazete, bu anlatılanları kavrayamayacak ya da önemsemeyecek çok hırslı avcılarının olmasını da esefle karşıladığını ifade etmiştir.⁹⁸⁹ Zabıtanın bu girişimi, tabiattaki dengenin korunmasının insan hayatında ne kadar önemli olduğu vurgulayan güzel bir örnektir. Çünkü sığırcık kuşları bütün mahsulâtı telef eden çekirgelerden kurtulmak için doğal bir çözümdür. Bu ilanda belirtildiği üzere 1878 yılında büyük miktarda sığırcık kuşunun bölgeye gelerek

⁹⁸⁷ BOA., DH.MKT., 1724/105, 29 N 1307/19 Mayıs 1890.

⁹⁸⁸ *İzmir*, sayı 288, 21 Ca 1295/23 Mayıs 1878.

⁹⁸⁹ Sığırcık kuşlarının yasaklanmasına dair ilan: “Şu ara sığırcık denilen kuş külliyyet üzere bu havaliye gelip mezruâta mazarratı olan çekirgeyi itlaf itmekte olduğu ma’el memnûniyyet işitilip görülmektedir. Lakin bazı avcılar bu hayırlı kuşları dahi vurup öldürmekte olduğu işitiliyor. Hâlbuki şu mevsimlerde hiçbir kuşun saydı (avlanması) câiz olmadığı şöyle dursun böyle nev-i beşerin sebab-i hayatı olan mezruât düşmanlarını itlâfa çalışan kuşların öldürülmesi insâf ve insaniyete muvâfık olmayan bir hal-i merdûd olacağından ve ba’de-zîn çekirge gibi mezruâta mazarratı müsellemler bulunan ve sarı serçe denilen serçelerden mâadâ o misüllü zararsız ve nâfi kuşları öldürmeye cesaret idenler zabıtaca tutulup haklarında muâmele-i kanûniye icra idileceğinden cümlelerin ma’lûmu olmak üzere ilan idilmiştir.” *İzmir*, sayı 288, 21 Ca 1295/23 Mayıs 1878.

ekili arazilere zarar veren çekirgeyi yediği ve böylece çekirgeyle mücadele eden kişilere yardımda bulunduğu bilinmektedir.

Çekirgeyle mücadeleyi olumsuz etkileyen bir faktör de halktaki “çekirgeleri öldürmenin günah olduğuna dair” inançtır. Bu toplumsal algı, halkın zaman zaman çekirgeyi telef etmekten kaçınmalarına sebep olmuş, çekirgeyle mücadeleyi yöneten idarecileri zor durumda bırakmıştır. O dönemin İslam toplumunda yerleşik olan böyle bir algının çekirgeyle mücadeleyi etkilediğine dair, dönemin gazetelerinde yer alan birçok örnek bulunmaktadır.⁹⁹⁰ Örneğin 1852 yılında Manisa’da yaşanan çekirge afeti sırasında *Ceride-i Havâdis* gazetesi, “telefât hayvâniyenin cevâzı olmayacağı lıkırdısı dahi bazı mahallerde ahâlîye söylenmekte bulunmuş olduğundan” bahsetmektedir. Kimler tarafından söylendiği bilinmeyen bu sözlerin, çekirge afetiyle mücadeleyi olumsuz yönde etkilediği, bu konuda alınan tedbirlerden anlaşılmaktadır. Nitekim çekirgeyle mücadeleyi yöneten idareciler, halkı yeniden çekirge toplamaya sevk etmek için “her bir mazarratın (zararlı şeyin) telefinin câiz olduğu hakkında şer’i cevaz olduğunu” ilan etmek zorunda kalmışlardır.⁹⁹¹ Benzer bir tedbir de merkezi hükümet tarafından alınmıştır; Dâhilîye Nezâreti 20 Haziran 1881 tarihinde bütün vilayetlere bir yazı göndererek “çekirgelerin telef edilmesinde dinen sakınca bulunmadığını” bildirmiştir.⁹⁹²

Tercüman-ı Hakikat ve Ankara gazeteleri, halka bu yönde telkinlerde bulunarak çekirgeyle mücadeleyi olumsuz yönde etkileyenlerin “sığırcık şeyhleri” olduğu konusunda hemfikirdirler. Adı geçen gazeteler, çekirge şeyhlerinin gittikleri yerlerde “sığırcık kuşlarının rızkına mani olduğundan bahisle çekirgelerin çeşitli usullerle öldürülmesinin günah olduğunu söylediklerini” belirtmişler ve onları eleştirmişlerdir.

⁹⁹⁰ İtalyan seyyah Giovanni Mariti, 1760’lı yıllarda Kıbrıs Adası’nda meydana gelen çekirge sırasında Türklerin, bu afetle mücadele etmek isteyene Gayriüslimlere müdahale ettiklerini belirtmektedir. İtalyan seyyah Türklerin İslam’ın kaderci yaklaşımıyla çekirge istilasını Tanrı’nın gazabı olarak gördüklerini ve buna boyun eğmenin gerekliliğine inandıklarını ifade etmektedir. Erler, *a.g.m.*, 203-204.

1912 yılında Saruhan sancağında halkın “çekirgenin kanatlarında ayet-i kerime yazılı olduğu gerekçesiyle” çekirgeyi yakarak telef etmekten kaçındığı gazete haberlerine yansımıştır. Bunun üzerine vilâyet naibi başkanlığında kurulan komisyon, konuyu değişik İslam âlimlerinin görüşleri doğrultusunda inceleyerek başka şekillerde telef edilmesi mümkün olmayan çekirgelerin yakılarak da telef edilebileceği belirtilmiştir. Aydın Valiliği komisyonun bu görüşünü içeren bir tamim yayınlarak sancak ve kazalara göndermiştir. Bu yıl Tire’de de aynı durumla karşılaşmış ve halk çekirgeyi yakmaktan kaçınmıştır. Bunun üzerine bu bölgedeki çekirgeyle mücadeleyle görevli Tevfik Bey, toplumdaki bu algının giderilmesi için Tire’de Yeni Cami’de cuma namazından sonra üç dört bin kişiye vaaz vermiştir. Gökmen, *a.g.e.*, 163.

⁹⁹¹ *Ceride-i Havadis*, sayı 583, 29 Ş 1268/18 Haziran 1852.

⁹⁹² *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yay., 1938), 192.

Ayrıca halkı bunlara inanmamaya çağırarak, çekirge ve yumurtalarının her tarafça mümkün mertebe toplamasına gayret edilmesini tavsiye etmişlerdir. Bu bağlamda dönemin gazetelerinin, çekirge şeyhlerinin aksine halkı bilinçlendirmek için bir kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları ve bunun da çekirge ve yavrularını toplamak için halkı sürekli teşvik eden mahalli idarecilerin işlerini kolaylaştıran bir etken olduğu söylenebilir.

Ankara gazetesinin sığırcık şeyhleri hakkındaki iddia ve suçlamaları bununla da sınırlı değildir. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin bu gazeteden aktarma yaptığı yazıda, “sığırcık suyunun, sığırcık kuşları üzerinde tesiri olmadığı ve sığırcık şeyhlerinin çeşitli bahanelerle insanları kandırdığı” iddia edilmiştir. Yazıyı kaleme alan kişi, “suyun tesirinin şeyhlerin suyu götürmeleriyle hâsıl olacağı yönündeki inancın” yersiz olduğunu iddia ederek, eğer sığırcık kuşları bu suya müptela ise suyu kimin götürdüğünün önemini olmadığını, dolayısıyla sığırcık şeyhlerinin zahmeti seçerek uzak mahallere gitmelerine gerek olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca yazar, tezini güçlendirmek için sığırcık şeyhlerinin kendi köylerinde yaşanan çekirge istilasında mahsulün epey zarar gördüğünü belirtmiş ve “Kendisi muhtaç-ı himmet bir dede, nerede kaldı gayriye himmet ide” sözüyle şeyhlerin kendilerine bile hayırlarının dokunmadığını vurgulamıştır.⁹⁹³

Ankara gazetesi yazarının, sığırcık şeyhlerini, “çekirgenin öldürülmesinin günah olduğunu” söyleyerek halkı yanlış yönlendirmelerinden dolayı eleştirmesinin haklı olduğu kabul edilebilir. Diğer taraftan halka böylesi telkinlerde bulunan sığırcık şeyhlerinin tarikat ehli olduklarını ve meseleye dini açıdan baktıklarını göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca bu tür uygulamaların hepsinin halkı yanlış yönlendirdiğini ve işe yaramadığını söylemek de yanlış olur. Osmanlı arşiv belgelerinde şeyhlerce, çekirge afetinin yaşandığı yerlere sığırcık suyunun götürüldüğüne dair yüzlerce kayıt vardır. Sığırcık kuşlarının çekirge afeti yaşanan bölgeye gelip gelmedikleri bilinmemekle birlikte, 1886-1894 aralığındaki sekiz yılda sığırcık şeyhlerinin Aydın vilâyetine tam altı defa davet edildiği görülür.⁹⁹⁴ Bu, halkın nazarında suyun kerametine ve olumlu sonuçlarına dair bir inanç olduğunu gösterir ve bu inanın bazen olumlu sonuçlar

⁹⁹³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 799, 23 Ra 1298/23 Şubat 1881; *a.g.g.*, 751, 16 M 1279/28 Aralık 1880.

⁹⁹⁴ *BOA*, DH.MKT., 1380/22, 28 S 1304/26 Kasım 1886; *BOA*, DH.MKT., 1454/25, 24 M 1305/12 Ekim 1887; *BOA*, DH.MKT., 1661/68, 3 S 1307/29 Eylül 1889; *BOA*, DH.MKT., 1662/85, 6 S 1307/2 Ekim 1889; *BOA*, DH.MKT., 1766/26, 16 S 1308/1 Ekim 1890; *BOA*, DH.MKT., 1869/66, 15 S 1309/20 Eylül 1891; *BOA*, DH.MKT., 220/10, 22 N 1311/29 Mart 1894.

getirdiğini ima eder. Aksi takdirde Aydın vilâyeti örneğinde olduğu gibi, sığırcık şeyhlerinin ardı ardına afet bölgesine çağırılmaları çok anlamsız olurdu.

d) Coğrafi Şartların Elverişsizliği

Çekirgenin bazı zamanlar kayalık ve sarp yerlere, çalılık alanlara yumurta bırakması çekirgeyle mücadeleyi zorlaştıran etkenlerden birisi olmuştur. Nitekim Aydın valisi, merkezi hükümete yazdığı yazıda 1851 yılında çekirgenin Saruhan sancağında oldukça sarp yerlere yumurta bıraktığını ve bu nedenle çekirgenin yavrularının ancak yumurtadan çıktıklarında toplanabileceğini bildirmiştir.⁹⁹⁵ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi ise 1880 yılı kışında, dönemin Aydın Valisi Hamdi Paşanın, çalılar arasından ve bazı yerlerden yüz binlerce kıyye çekirge yumurtası toplattırduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁹⁶

e) Doğru Yöntemin Kullanılmaması ve Maddi İmkânsızlıklar

Devletin bu dönemdeki maddi imkânlarının elverişsizliği nedeniyle çekirgeyle mücadele için gerekli paranın ayrılamadığı görülmektedir. Bu durum çekirge ve yumurtalarını telef etmek için ucuz ve başarı oranı daha az yöntemlerin uygulanmasına neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle bu dönemdeki maddi imkânsızlıklar nedeniyle çekirge afetine karşı henüz kimyasal yöntemlerin kullanımı söz konusu değildir. Nitekim hem yöneticiler hem de gazeteler birçok defa Aydın vilâyetinde uygulanan çekirgeyi telef ve imha etme yöntemlerinin yetersizliğine dikkat çekmişlerdir.

Denizli Kaymakamı Abdi Efendi, uygulanan mevcut yöntemlerin yetersizliğini görmüş olacak ki, 1858 yılında iki yeni yöntem geliştirerek, merkezi hükümete bunların uygulanmasını önermiştir. Bu yöntemleri gündemine alan, ancak uygulanabilir bulmayan Meclis-i Vâlâ, Denizli sancağını istila eden çekirgelerin ortadan kaldırılması için Kıbrıs Adası'nda uygulanmakta olan hendeklere yönlendirme yöntemini⁹⁹⁷ tavsiye etmiş; aynı zamanda çok fazla masraf yapılmamasını bildirmeyi ihmal etmemiştir.⁹⁹⁸

1878 yılında Aydın vilâyeti dâhilinde çekirgeye karşı verilen mücadelede başarısız olunması üzerine *İzmir* gazetesinin, çarşaf ve çalı gibi şeylerle çekirgeyle mücadele etmenin yeterli gelmediğine dikkat çektiği bilinmektedir. Bir de tavsiyede

⁹⁹⁵ BOA., A.MKT.NZD., 16/45, 27 Za 1266/4 Ekim 1850.

⁹⁹⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 509, 14 Ra 1297/25 Şubat 1880.

⁹⁹⁷ 1845-1869 yılları arasında çok sayıda çekirge istilasına maruz kalan Kıbrıs'ta bu sırada çekirgeyi telef etmek amacıyla "hendeklere yönlendirme" yöntemi uygulanmaktadır. Bundan önce adada çarşaf yönteminin uygulandığı bilinmektedir. Erler, *a.g.m.*, 197. Çekirgeyle mücadele yöntemleri için bkz. sayfa 252.

⁹⁹⁸ BOA., A.MKT.MVL., 101/69, 22 S 1275/1 Ekim 1858.

bulunan gazete, bu sıralar Kıbrıs'ta uygulanılarak başarı elde edildiğini belirttiği, “kenarları muşambalı bez perde yöntemini” önermiştir.⁹⁹⁹

Merkezi hükümetin de yeni yöntemler arayışı içinde olması, uygulanan yöntemlerden tam randıman alınmadığının bir göstergesidir. Osmanlı merkezi hükümetinin Avrupalı devletlerin çekirgeye karşı ne tür bir mücadele verdiklerini takip ettiği; böylece ülkede tam olarak bir türlü önü alınamayan çekirge afetlerini farklı yöntemler deneyerek ortadan kaldırmak istediği görülür. Nitekim, 1896 yılında, Fransızların Cezayir'de bazı kimyevi maddeler kullanarak çekirgeleri neredeyse tamamen imha ettiğini öğrenen Orman Maâdin ve Ziraat Nezâreti, bu yöntemi Osmanlı Devleti'nde de uygulamak istemiş ve birtakım araştırmalar yaptırmıştır. Konunun gündeme geldiği Şûrâ-yı Devletin 6 Nisan 1896 tarihli tezkeresinden elde edilen bilgilere göre, adı geçen nezâret, Paris Sefareti aracılığıyla Cezayir'de uygulanan usulle ilgili gerekli yerlerden bilgi almak için girişimlerde bulunmuştur. Araştırma sonucu, Avrupa'da çekirgenin imhası için uygulanmakta olan bu usul için 3 milyon Frank ve Osmanlı'dakinden çok daha fazla zaman harcamak gerektiği öğrenilmiştir. Neticede nezâret, bu kadar para ve vakit harcanamayacağını ve bu duruma çekirge talimatının da müsait olmadığını öne sürerek, mevcut yöntemlerin daha ciddi tedbirlerle işletilmesini kararlaştırmıştır.¹⁰⁰⁰ Bu sırada Avrupa'da uygulanan kimyevi usullerin Osmanlı Devleti'nde tatbik edilememesinin Osmanlı Devleti'nin mali durumuyla ilgili olduğu ortadadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin mali durumundaki kötü gidişatın ülkede çok sık bir şekilde yaşanan çekirge afetine karşı verilen mücadeleyi olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Her ne kadar bu dönemde çekirgeyle kimyevi usullerle mücadele edilememişse de en azından bu konuda araştırma yapılmış olması, çekirge afetiyle başa çıkabilmek için çareler arayan Osmanlı Devleti yöneticilerinin Batı'daki gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

5) Çekirgeyle Mücadelenin Masraf ve Finansmanı

Mahsulleri telef etmesi neticesinde çekirgelerin halka, mültezimlere ve devlet hazinesine büyük zarar verdiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra çekirge afeti yaşanmaması için verilen mücadele de büyük miktarda masraflara yol açmıştır. Bu bağlamda çekirge veya yavrularının toplattırılması için halka kıyye başına ücret

⁹⁹⁹ *İzmir*, sayı 288, 20 Ca 1295/22 Mayıs 1878; *a.g.g.*, sayı 309, 21 C 1295/22 Haziran 1878.

¹⁰⁰⁰ *BOA.*, BEO., 780/58474, 1 Z 1313/14 Mayıs 1896.

ödenmiş, çekirgeyle mücadelede gerekli kireç, bez, kazma, kürek vesair şeyler satın alınmış ve çekirgeyle mücadelede görevli idareci ve memurların harcırahları karşılanmıştır.

Çekirge afetiyle ilgili birçok problem ve konuda olduğu gibi, çekirge ve yumurtalarının ücretsiz ya da para karşılığında toplattırılması konusu da Meclis-i Vâlâ, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus gibi istişari organlarda çözüme kavuşturulmuştur. 1850 yılında Meclis-i Vâlâ, çekirge ve yumurtaların, halka ücretsiz olarak toplattırılmasını kararlaştırdığı bilinmektedir. Ancak aynı yıl, hem vilâyetin Aydın ve Saruhan sancaklarında çekirge yumurtalarının çok fazla olması ve hem de çekirge yumurtası ve yavrularını ücretsiz toplayan halkın gevşek davranması, vilâyet yöneticilerini çekirgelerin uçkun hale gelebileceği hususunda endişelendirmiştir. Yavru çekirgelerin uçkun hale gelmesi durumunda, halkın yanı sıra görevlendirilecek askerlerin bile fayda etmeyeceği düşünülmüştür.

Aydın Valiliğinin, böylesi olumsuz bir sonucun masraftan kaçınılarak çekirge ve yumurtalarının halka ücretsiz toplattırılmasından kaynaklandığını merkezi hükümete bildirmesi üzerine Meclis-i Vâlâ çok önemli bir karar almıştır. Yaşanması muhtemel bir çekirge afetinin devlet hazinesine girecek öşür ve diğer mal vergilerini düşüreceğini de dikkate alan Meclis-i Vâlâ, çekirge toplayan halka kıyye başına ücret ödenmesini kararlaştırmıştır. Aydın vilâyetinde yeni başlatılan bu uygulamada, toplanacak çekirgenin büyüklüğüne göre fiyat biçilmiştir; 300-320 adedi 1 dirhem (1,77 gram) gelen küçük çekirgelerin kıyyesinin 2 kuruşa, 150-160 adedi 1 dirhem gelen orta boydaki çekirgelerin kıyyesinin (1,28 kg) 40 paraya ve 50-60 adedi 1 dirhem gelen büyük boydaki çekirgelerin kıyyesinin 30 paraya toplattırılması uygun görülmüştür.¹⁰⁰¹ Ayrıca çekirgenin ücret karşılığı toplattırılması yönteminin, ilk olarak Aydın vilâyetinde uygulandığı ve daha sonra ülkenin başka yerlerinde çıkan çekirge afetlerine teşmil edildiği anlaşılmaktadır.

Bu usulün her zaman uygulanıp uygulanmayacağı, çekirge afetinin yaşandığı yıllarda Meclis-i Vâlâda sık sık gündeme gelmiştir.¹⁰⁰² Resmi yazışmaların incelenmesi neticesinde, parayla çekirge ve yumurtasını toplattırma usulünün 1855 yılına kadar her

¹⁰⁰¹ BOA., İ.MVL., 170/5069, 25 B 1266/4 Mayıs 1853; BOA., A.MKT.NZD., 35/7, 23 B 1267/24 Mayıs 1851.

¹⁰⁰² BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852.

yıl uygulandığı belirlenmiştir.¹⁰⁰³ 1864 yılında Şûrâ-yı Devletin, çekirge toplamakla mükellef tutulan halkın çok zahmet çekmiş olduğunu göz önüne alarak, bu işte çalışanlara her bir kıyye için 4 para ödenmesine karar verdiği bilinmektedir.¹⁰⁰⁴

İleriki tarihlerde ücret uygulamasında kısmen değişikliğe gidildiği görülmektedir. Uzun bir süre çekirge yavrusu toplatma işi, kıyye başına para verilerek uygulanmış olsa da, Aydın Vilayeti İdare Meclisinin aldığı karardan ve yerel gazetelerden *İzmir*'de yayınlattığı resmi bir ilandan anlaşıldığına göre, 1878 yılından itibaren çekirge yumurtaları parayla, yavruları ise bulunduğu miktara göre üçer-beşer para ödenerek veya ücretsiz olarak toplattırılmıştır.¹⁰⁰⁵ Merkezi hükümetin yaptığı kanuni düzenlemeler de sadece çekirge yumurtasına ücret ödendiğini göstermektedir. Çekirge talimatından anlaşıldığı üzere, 1302 (21 Ekim 1884-9 Ekim 1885) senesinde çekirge yumurtası toplayanlara kıyye başına 20'şer para verilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁰⁶ *The Levant Herald* gazetesinin 1887 yılında çekirge yumurtası toplatma masraflarının ödendiğinden bahsetmesi de bu kararın Aydın vilâyetinde uygulandığına işaret eder.¹⁰⁰⁷ Benzer şekilde, vilâyet yönetiminin 1890 yılında *Hizmet* gazetesine verdiği resmi ilandan, çekirge yavrularının mükellef tutulan halka ücretsiz olarak toplattırıldığı anlaşılır.¹⁰⁰⁸

1892 yılına gelindiğinde, bazı sebeplerden dolayı, ücretle çekirge yumurtası toplattırılması usulüne son verildiği görülür. Ticaret ve Nâfia Nezâreti, 1892'de Şûrâ-yı Devlete gönderdiği 15 Haziran 1892 tarihli mazbatasında, çekirge yumurtası toplayan kişilere kıyye başına 20'şer para verilmesinin bazı suistimallere yol açtığından yakınmış ve bu kararın feshedilerek halkın ücretsiz olarak çalıştırılmasını talep etmiştir. Ayrıca bazı mahallerce, mükellefiyet esasına göre çekirge yumurtası toplattırma usulünün çok daha faydalı olduğunu yönünde görüşlerin bildirildiğini ifade eden Ticaret ve Nâfia Nezâretinin bu teklifi üzerine Şûrâ-yı Devlet, mevcut Çekirge Talimatı'nın 8. maddesinde değişiklik yaparak, yeniden mükellefiyet esasına dönülmesini uygun

¹⁰⁰³ BOA., MVL., 274/12, 7 S 1270/9 Kasım 1853; BOA., A.MKT.UM., 106/72, 22 Z 1268/7 Ekim 1852.

¹⁰⁰⁴ BOA., İ.ŞD., 2/65, 2 M 1285/25 Nisan 1868.

¹⁰⁰⁵ *İzmir*, sayı 271, 24 R 1295/27 Nisan 1878.

¹⁰⁰⁶ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰⁰⁷ *The Levant Herald*, Vol 7, sayı 20, 20 Nisan 1887.

¹⁰⁰⁸ *Hizmet*, sayı 345, 11 N 1307/29 Nisan 1890.

görmüştür. Bu değişiklik 12 Ekim 1892 tarihinde padişahın irâdesi ile yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁰⁹

Çekirge yumurtası ve yavrusu toplattırmak için yapılacak masrafların nereden karşılanacağı da Meclis-i Vâlâ tarafından belirlenmiştir. 1850’li yıllarda merkezi hükümetin hazineyi fazla zarara uğratmayacak, masrafların çok büyük bir kısmını halka yükleyecek bir çözüm bulduğunu söyleyebiliriz. Buna göre çekirge toplama masrafının 1/10’u öşür mültezimleri, 9/10’u ise hasat zamanında halktan alınmak üzere emval sandıklarından karşılanmaktaydı. Öşür mültezimleri, ödedikleri miktarı, uhdesine aldıkları ihale nedeniyle devlete ödeyecekleri paradan düşmekteydiler. Diğer bir ifadeyle bu para hazineden kasasından çıkmaktaydı.

Öşür mültezimlerinin paylarına düşen 1/10’luk kısmın, devlete ödeyecekleri miktarı aşması durumunda, eksik kalan miktar halka paylaştırılmıştır. Bu miktar da yine mahsul vaktinde geri ödenmek kaydıyla mal sandıklarından karşılanmıştır. Aşar ihalesi gerçekleşmeyen sancak ve kazaların çekirge toplatma masrafının ise ihale zamanında öşür mültezimlerinin hisselerine bırakılması, ihale miktarını aşan kısmının ise yine halk tarafından ödenmek üzere mal sandıklarından karşılanması kararlaştırılmıştır. Bu arada merkezi hükümetin Aydın vilâyetine yazdığı emirnâme-i sâmililerle, mal sandıklarından karşılanan paraların mahsul vakti geçmeden son kuruşuna kadar halktan geri alınmasını istediğini ve bunun üzerinde titizlikle durduğu görülmektedir.¹⁰¹⁰

Çekirge ve yumurtalarının toplanması için yapılan masrafların bu usulle karşılanması hem işlerin daha hızlı görülmesini hem de hazinenin çok fazla zarar görmemesini sağlamıştır. Maddi ve manevi anlamda en büyük yük, ziraatla uğraşan halka yüklenmiştir. Bu durum, devlet yetkililerince de ifade edildiği üzere, doğrudan, hazinenin ekonomik durumunun kötü olmasıyla ilgilidir. 1853 yılında, çekirge afetlerini önlemek amacıyla alınması gereken tedbirlerin görüşüldüğü Meclis-i Vâlâda, bir sonraki yıl çekirge afeti meydana gelmesi durumunda “mesârif-i merkûmenin cümleten hazine-i celile tarafından tesviyesi şân-ı saltanat ve câna minnet ise de hazine-i celile şu aralık mesârif-i mühimme-i müste’celesini bile rûyet ve tesviyede dûçar-ı müşkîlât olduğundan” ifadeleriyle, gerekli masrafın tamamının devlet hazinesinden karşılanması saltanatın şanına yakışırsa da hazinenin o sıralarda önemli acil masrafları bile

¹⁰⁰⁹ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰¹⁰ BOA., İ.MVL., 170/5069, 25 B 1266/4 Mayıs 1853; BOA., A.MKT.NZD 35/7, 23 B 1267/24 Mayıs 1851; BOA., A.AMD., 19/3, 24 B 1266/5 Haziran 1850.

karşulamakta zorluk çektiğinden açık bir şekilde bahsedilmiş ve çekirge musibetinin ortadan kaldırılması için yapılacak masrafların 1/10'unun hazineye, 9/10'unun halka ait olacağı şeklinde uygulanmakta olan usulde devam edilmesi karar kılınmıştır.¹⁰¹¹

25 Nisan 1865 tarihli Şurâ-yı Devlet mazbatasından 1864 yılında çekirgeye karşı verilen mücadelenin masraflarının, halk tarafından değil, devlet hazinesinden karşılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1864 yılında Aydın livasında toplattırılıp imha ettirilen 300.000 kıyye çekirge yavrusu için hazineden halka toplam 30.998 kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır. Aynı yıl vilâyet genelinde 24 Nisan tarihi itibariyle sadece Aydın ve Saruhan sancaklarında 2.319.000 kıyye (2.972 ton) çekirge yavrusu toplandığı¹⁰¹² dikkate alınırca, halka 239.682 kuruş (2.396 lira) ödenmesi gerektiği ve bu paranın da epey yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹³ Aynı afet nedeniyle yapılan resmi yazışmalar, çekirge toplayan halkın ekmek parasının ve diğer masraflarının da karşılandığını göstermektedir. Bu masraflar için 24 Nisan 1864 tarihine kadar 17.527 buçuk kuruş harcanmıştır.¹⁰¹⁴ Masrafların hazineden karşılanması uygulamasının 20. yüzyılın başlarında da sürdüğü, resmi yazışmalardan ve Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat'tan anlaşılmaktadır. Ziraat Nezâretinin, vilâyet mal sandıklarına gönderdiği tahsisat, vilâyet çekirge komisyonları tarafından afetin yaşandığı liva ve kazalara ihtiyaçları oranında taksim edilmiştir.¹⁰¹⁵

Çekirgeye karşı verilen mücadelede yapılan diğer masraflar, talimatnameler ve kanunnamelerde de yer almıştır. Örneğin 1892 yılında çekirge talimatnamesinin 8. maddesinde yapılan bir değişiklikle, çekirgeyle mücadelede görevli idareci ve memurların harcırahları ile gerektiğinde satın alınacak kireç vesair şeylerin masraflarının nereden karşılanacağı hususunda bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, zabitanın dâhiliyle seçilecek komisyon heyetinin, istihdam edilecek kâtabin yevmiye ve harcırahları ile gerektiğinde satın alınacak kireç vesair şeylerin masraflarının yarısı çekirge bulunan kaza veya livanın belediye sandığından ve diğer yarısı da menafi sandığı sermayesinden karşılanacaktır. Belediyesi olmayan yerlerde masrafların tamamı

¹⁰¹¹ BOA., MVL., 274/12, 7 S 1270/9 Kasım 1853; BOA., A.MKT.UM., 156/75, 5 Ş 1270/3 Mayıs 1853.

¹⁰¹² BOA., A.MKT.MHM., 298/89, 21 Za 1280/28 Nisan 1864.

¹⁰¹³ Aydın sancağında 1864 yılında çekirgeyle yapılan mücadelede yapılan masraflar Dîvân-ı Muhâsebâtta birkaç yıl sonra görüşülerek bir mazbata tanzim edilmiştir. Mazbata daha sonra Maliye Nezâretinde görüşülerek Şurâ-yı Devlete havale buyrulmuş ve bu konudaki padişahın irâdesi 26 Nisan 1868 yılında çıkmıştır. BOA., A.MKT.MHM., 298/17, 13 Za 1280/20 Nisan 1864; BOA., A.MKT.MHM., 301/4, 18 Z 1280/25 Mayıs 1864

¹⁰¹⁴ BOA., İ.ŞD., 2/65, 2 M 1285/25 Nisan 1868.

¹⁰¹⁵ BOA., İ.MMS., 8, 4 Z 1330/14 Kasım 1912; BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

menafi sandıklarından, menafi sandığı olmayıp da belediyesi bulunan yerlerde tamamı belediyeden, her ikisinin de bulunmadığı yerlerde ise daha sonra yerine konulmak üzere mal sandıklarından karşılanacaktır.¹⁰¹⁶ Çekirge talimatnamesinde daha sonra yapılan bir değişiklikle çekirgeyle mücadele için köylere giden daimi ve geçici memurlar ile komisyon üyelerine verilmesi gereken yevmiye ve harcırahlar ile ambar bedeli ve diğer masrafların mal sandıklarından temin edileceği belirtilmiştir.¹⁰¹⁷

Orman Maâdin ve Ziraat Nezâretinin, Şûrâ-yı Devlette müzakere edilen 20 Mart 1896 tarihli tezkeresinde, Çekirge Talimatı'nın 8. maddesindeki harcırah kısmının, düsturlarda yer alan memuriyet-i mülkiye harcırah kararnamesinin Asâkir-i Zabıta İdare-i Mülkiyeye Dâir Nizamât'ın "kaymakamlarla jandarma zabitân ve neferleri dâhil daire-i memuriyetlerinde dolaştıkları müddetçe yevmiye ve harcırah verilmeyeceği" maddesiyle çeliştiğine dikkat çekilmiştir. Bu durumda sadece çekirge komisyonunda görev yapan kişilere harcırah ve yevmiye verilmesi gerekirken, o vakte kadar yukarıda adı geçen görevlilere de para ödendiği belirtilmiştir. Ayrıca tezkerede, çekirge komisyonlarının üyelerine, çekirge ile mücadele edilen yerlere gitmeyerek kazadan çekirgenin imhasına nezaret ettikleri halde yevmiye verildiği veya verilmek istendiği sarfiyat senetleriyle bazı evraklardan anlaşıldığı bildirilmiştir. Bunlar üzerine, bütün vilâyet ve müstakil mutasarrıflıklara, çekirge imhası için o zamana kadar kaymakamlara, jandarma zabitân ve erlerine, ayrıca afetin yaşandığı yerlere gitmeyerek merkezden işi idare eden komisyon heyeti üyelerine ödenen harcırah ve yevmiyelerin geri alınması, bundan sonra adı geçen kişilere harcırah ve yevmiye verilmemesi gerektiği yönünde tebligatlar gönderilmiştir. Şûrâ-yı Devlette de görüşülen bu konuda Orman Maâdin ve Ziraat Nezâretinin görüşü yönünde karar alınmıştır.¹⁰¹⁸

Mülki idareciler, jandarma zabitân ve erleriyle ilgili olan bu kararın belli bir süre sonra yeniden değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. 14 Kasım 1912 tarihinde Çekirge Kanun Layihası'nın ikinci ve yedinci maddelerine yapılan ilavelerle, zabitân memurunun yeterli gelmemesi halinde geçici olarak görevlendirilen redif zabitânına, çekirge tahsisatından maaş ve ta'yînâtlarının (erzaklarının) bir mislinin nakden verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, yedinci maddeye yapılan ilaveyle mülkiye

¹⁰¹⁶ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰¹⁷ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰¹⁸ BOA., BEO 804/60241, 19 M 1314/30 Haziran 1896.

memurları ile jandarma zabıtân ve erlerine, çekirgenin telefi için toplandıkları yerler memuriyet sahaları içinde olsa bile harcırah ve yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰¹⁹

Önceden menafi sandıklarından karşılanan, çekirge yumurtası toplayanlara kıyye başına verilen ücretler dâhil bütün masrafların, daha sonra Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinin bir yansıması olarak görebileceğimiz Ziraat Bankası şubelerinden karşılanmasına karar verilmiştir. Bu karar, Ziraat ve Nâfia Nezâretinden 27 Haziran 1891 tarihinde Dâhilîye Nezâretine yazılan yazıda bildirilmiştir.¹⁰²⁰

Konuyla ilgili olarak, Bayındır Kazası İdare Meclisinin talebi üzerine Aydın Valiliğinin çekirgeyle mücadelede maddiyata ilişkin bir talebi dikkat çekicidir. Aydın Valiliği, Dâhilîye Nezâretine yazdığı 1 Haziran 1892 tarihli yazısında, Ödemiş'in Kelas nahiyesindeki ekili alanları istila eden çekirgenin toplanması işinde çalışmış olan Bayındır amele-i mükellefesinin “yol inşaatı mükellefiyetlerinin” kaldırılmasını ve nakdi bedellerini vermeyenlerin çarptırıldığı iki günlük cezalarının affedilmesini talep etmiştir. Ancak Dâhilîye Nezâreti, bu tür vazifeleri yapanların cezadan affi hakkında bir nizam olmadığından bahisle meseleyi Ticaret ve Nâfia Nezâretine sormuş ve amele-i mükellefe adına olumsuz sonuç çıkmıştır. Açıklanan kararda Ticaret ve Nâfia Nezâreti, çekirgenin, Ziraat Bankası şubelerinden verilecek ücret mukabilinde halk tarafından imha edilmekte olduğundan bahisle bu işin halkın mükellefiyetlerine sayılacak olmasının mahzurlu olduğunu belirtmiş; bunun başka yerlere emsal teşkil edeceğini, birçok yerden bu tür isteklerin geleceğini, dolayısıyla neticesinde yol, köprü tamiri ve inşaatı çalışmalarının masraflarının artıracığı ve bunun da bu tür elzem işleri engelleyeceği vurgulanmıştır. Konu Şûrâ-yı Devlet Dâhilîye Dairesinde de görüşülmüş ve Aydın Valiliğinden nakdi bedelin tahsiline gayret etmesi istenmiştir.¹⁰²¹

6) Çekirgeyle Mücadele için Yapılan Yasal Düzenlemeler

19. yüzyılın ikinci yarısında merkezi ve mahalli hükümetler, kendilerine bağlı birimleri sıkı takip altına almışlar; çekirgeyle mücadele konusunda gösterilecek zaafiyetlere meydan vermemeye çalışmışlar ve çekirgeyle mücadeleyi etkin kılacak

¹⁰¹⁹ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰²⁰ BOA., DH.MKT., 1848/119, 3 Z 1308/10 Temmuz 1881.

¹⁰²¹ Yol ve köprü işleriyle mükellef olan amelelerin senede dörder gün bilfiil çalışmaları ya da on altışar kuruş nakdi bedel vermeleri gerekmekteydi. Nizamname hükümlerine göre nakdi ödemelerini zamanında yapmayanlardan ikişer günlük bedel olarak 8 kuruşun fazla alınmaktaydı. BOA., DH.MKT., 196/39, 27 C 1311/5 Ocak 1894; BOA., DH.MKT., 1975/17, 25 Z 1309/21 Temmuz 1892; BOA., ŞD., 1391/1, 11 L 1311/17 Nisan 1894; BOA., BEO., 389/29175, 17 L 1311/23 Nisan 1894.

birçok yasal düzenlemeye imza atmışlardır. Bu bağlamda ilk yasal düzenlemeyle 1863 yılında çekirgenin vilâyetin büyük bir kısmında mahsulleri telef etmesi ve aşırı derecede yumurta bırakması sonrasında alınan tedbirler sırasında karşılaşılmıştır.

1863'te, Aydın Valisi Ahmed Paşanın talimatıyla Denizli, Aydın, İzmir ve Saruhan livalarında, her kazadan birer temsilcisinin yer aldığı liva çekirge komisyonları oluşturulmuştur. İzmir Meclis-i Kebir-i Eyaleti, liva çekirge komisyonlarının gönderdikleri raporlar doğrultusunda, bahsi geçen yılın yazında yukarıda bahsi geçen ve çok ciddi tedbirleri içeren “Çekirge Talimatı” hazırlamıştır. Sekiz maddeden oluşan bu talimatnamede çekirgeyle mücadelede görevli idareciler ile halkın sorumlulukları belirlenmiş, çekirge ve yumurtalarının hangi yöntemlerle toplanıp imha edileceği konusunda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu talimatnameyle çekirgeye karşı verilen mücadelede idarecilerin sorumlulukları daha fazla artırılmıştır.¹⁰²² 1851 yılında Anadolu Müfettişi Mehmet İsmet Beyin isteği doğrultusunda yapılan bu düzenlemeyle, köy muhtarları ve kaza müdürleri;¹⁰²³ 1863 yılında Aydın Valiliğinin hazırladığı çekirge talimatıyla liva kaymakamları, çekirge ve yumurtalarını toplayan halk ile onların başında bulunan memurları teftiş ve teşvik etmekle sorumlu kılınmıştır.¹⁰²⁴

Çekirgeyle mücadelede, üzerine büyük görev düşen kurumlardan birisi de, ismi 1891'de Orman Maâdin ve Ziraat Nezâreti olarak değişecek olan Ticaret ve Ziraat Nezâretidir. Bu nezâretin en önemli vazifesi, çekirgeyle daha etkin mücadele edebilmek adına çeşitli tedbirler içeren layihalar hazırlamak ve bunların devletin gerekli istişari organlarda görüşülerek yasallaşmasını sağlamaktır. Bu bağlamda adı geçen nezâret tarafından hazırlanan “Çekirge Tohumunun İtlafı Hakkında Talimat”, “Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dâir Tarifnâme”, “Çekirgenin İtlâfına Dâir Kanunname”nin layihaları, Meclis-i Vâlâ, Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ gibi devletin istişare ve karar mercilerinin gündemine gelerek yasal bir mahiyet kazanmıştır. Çekirgeyle mücadele konusunun, özellikle büyük çekirge afetleri meydana geldiğinde ilgili nezâretler ile adı geçen istişari organlarının gündemini devamlı meşgul etmesi, bu afete karşı alınması gereken tedbirlerin son derece önemli olduğunu göstermektedir.

¹⁰²² BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹⁰²³ BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852; BOA., MVL., 238/28, 16 B 1267/17 Mayıs 1851; *Ceride-i Havadis*, sayı 583, 29 Ş 1268/18 Haziran 1852.

¹⁰²⁴ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

Merkezi hükümet tarafından hazırlanan ve *Umur-ı Nâfia ve Ziraat Mecmuası*'nın 39. sayısında yayımlanan Çekirge Tohumunun İtlafı Hakkında Talimat'a, ilk olarak 1892 yılında bir maddesinde yapılan değişiklik vesilesiyle rastlamaktayız. Ancak maddelerinin neredeyse tamamının daha önceden Aydın vilâyetinde uygulanıyor olması, bu talimatın tarihinin çok daha eski olduğunu göstermektedir. Talimatın nahiye müdürlerinden bahsetmesi bu birimin en erken 1871'de kurulduğunu, Ticaret ve Ziraat Nezâretinden bahsetmesi ise en geç 1891'de sonlandırıldığını göstermektedir. Dokuz maddeden oluşan ve hükümlerinin uygulanması yetkisi Dâhilîye ile Ziraat ve Ticaret Nezâretlerine ait olan bu talimatta, bir yerde çekirge ya da yumurtası keşfedildiğinde, kimlerin ne tür sorumluluk ve görevlerinin olduğu, afetle etkin bir şekilde mücadele edilmesi için ne tür tedbirlerin alınması gerektiği ve yapılan masrafların nereden karşılanacağı hususlarında kaideler yer almaktadır. Aynı belgeler arasında yer alan Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dâir Tarifnâme'de ise çekirgenin yaşamı hakkında bilgiler verilmiş, çekirge ve yumurtalarının en kolay şekilde nasıl toplanacağı ve imha edilebileceği anlatılmıştır. Çekirge talimatında, ilk olarak, bir mahalde çekirge görüldüğünde en alt makamlardan, merkezi hükümet nezdindeki üst makamlara kadar bahsi geçen kurumlara ve kişilere hangi sıra ile haber verileceği belirtilmiştir. Buna göre bir çekirge afetiyle karşılaşıldığında, köy ihtiyar heyetleri ve muhtarlar derhal tabi oldukları müdür ve kaymakamlara; müdür ve kaymakamlar ise hem civardaki diğer müdür ve kaymakamlara hem de liva ve vilâyete durumu bildirmek zorundaydılar. Vilayet de telgrafla afeti Dâhilîye Nezâreti ile Ziraat ve Ticaret Nezâretlerine bildirmeye mecburdu.¹⁰²⁵

Çekirgeyle mücadeleye gereken önemin verilmesi için çalışmalar yapan Orman Maâdin ve Ziraat nazırı, Şûrâ-yı Devlette görüşülen 6 Nisan 1896 tarihli tezkeresi ile yerel idarecilerin görevleriyle ilgili yeni bir düzenlemenin yapılmasını talep etmiştir. Nezâret bu yeni düzenlemede, mahalli hükümetin idarecileri olan vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin, bizzat çekirgeyle mücadele edilen yerlere giderek, afetin ortadan kaldırılması için olağanüstü bir gayret göstermelerini ve sonuç alınmaksızın görev yerlerine dönmemelerini önermiş, hatta sorumluluk alanları dâhilindeki yerlerde çekirge ya da yumurtası kalırsa, bundan da sorumlu tutulmalarını tavsiye etmiştir.¹⁰²⁶

¹⁰²⁵ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Umûr-ı Nâfia ve Ziraat Mecmuası*, c. II, sayı 39, 1 Ş 1310/18 Şubat 1893 (İstanbul: Alem Matbaası 1893).

¹⁰²⁶ BOA., BEO., 780/58474, 1 Z 1313/14 Mayıs 1896.

Bahsi geçen bu ciddi öneriler, Orman Maâdin ve Ziraat Nezâretinin çekirge afetiyle mücadele işine giderek daha fazla önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Esasen, adı geçen nezâretin 1896 yılında teklif ettiği bu tekliflerin bazılarının bir süredir Aydın Valiliği tarafından uygulanmakta olduğu bilinmektedir. Nitekim Aydın Valiliği, 1891 yılında yaşanan çekirge ve serçe kuşlarının istilası sırasında gerekli ihtimamı göstermeyen memurların muhakeme edileceğini bildirmiş, hatta çekirgenin toplanması ve imhası hususunda ihmali görülen Söke kaymakamı hakkında işlem başlatmıştır.¹⁰²⁷

1912 senesi yazında Aydın vilâyetinde çok büyük bir çekirge afeti yaşanması ve bu yılın sonbaharında çekirgenin vilâyetin birçok yerinde toprağa büyük miktarlarda yumurta gömmesi merkezi hükümeti yeniden harekete geçirmiştir. Yapılan tahkikata göre 4 milyon kıyyeye (5.128 ton) yakın olan çekirge yumurtasının bir sonraki senenin ilkbaharına kadar toplanması gerektiğinden, Ticaret ve Ziraat Nezâreti çekirgeyle mücadelede daha başarılı olabilmek adına çok daha ciddi tedbirler içeren bir yeni yasal düzenleme için girişimde bulunmuştur. Nitekim nezâret, yeterli gelmediğini belirttiği yürürlükteki çekirge talimatnamesinin yerine bir çekirge kanunname layihası düzenlemiştir. Meclis-i Vükelânın, 14 Kasım 1912 tarihinde Meclis-i Umûmîye sevk ettiği Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat, Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vakâyi'nin* 19 Kasım 1912 tarihli sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰²⁸ Ancak bu dönemde Aydın vilâyetindeki ekili alanların aşırı derecede görülen çekirgeler tarafından istila edilmesi nedeniyle bu kanun, resmi gazetede ilanından 60 gün geçmesi beklenmeden, geçici olarak hemen yürürlüğe konulmuştur.¹⁰²⁹

14 Kasım 1912 tarihli Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat ile çekirgeyle mücadele sırasında uygulanan hükümlerin talimatname seviyesinden kanunname seviyesine çıkarılması, işin ciddiyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda bu yasal düzenleme, önceki talimatnamede olmayan bazı önemli yenilikleri içermektedir. Bu yeniliklerden en önemlisi, livalarda mutasarrıfların, kazalarda kaymakamların, nahiyelerde müdürlerin başkanlığında kurulan çekirge komisyonlarının

¹⁰²⁷ *Hizmet*, sayı 449, 27 N 1308/6 Mayıs 1891.

¹⁰²⁸ Her bir dönüm arazide 5 kıyyeye çekirge yumurtası bulunduğu farz edilerek 775.598 dönüm arazide 3.777.990 kıyyeye yumurta bulunacağı hesaplanmıştır. *BOA.*, İ.MMS., 8, 4 Z 1330/14 Kasım 1912; *BOA.*, İ.MMS., 12, 11 Z 1330/21 Kasım 1912; *BOA.*, T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913; “Çekirgenin İtlâfı Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, *Düstûr*, No. 6, 4 Z/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, Dersaâdet, Matbaâ-yı Âmire, 26-28.

¹⁰²⁹ “Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkat ile Kânûn-ı Muvakkat-ı Mezkûrun 2 ve 7. Maddelerine Müzeyyel Fıkarâta Dâir Kânûn-ı Muvakkatin Tarih-i Mer'iyetleri Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, *Düstûr*, No. 8, 4 Z 1330/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, 29.

daha üstünde, vilâyet merkezlerinde valilerin başkanlığında birer çekirge komisyonunun kurulmasıdır. Her ne kadar 1863 yılında yapılan düzenlemelerde ifade edildiği üzere, çekirgeyle mücadelede en son sözü vali başkanlığında toplanan Meclis-i Kebir söylemekte ise de ziraatta uzmanlaşmış kişilerin de yer aldığı bu komisyonun kurulması, mükâfat ve ceza yöntemleri ile görevlilerin teşvik edilmesi, çekirge afetine karşı daha etkin mücadele yapılması açısından önem arz etmektedir.¹⁰³⁰

Ayrıca yeni hazırlanan çekirge kanunnamesinin 2, 7 ve 8. maddelerine bazı ilaveler yapılarak daha güçlü hale getirildiği görülmektedir. İkinci maddeye yapılan ilavede, mükellef halkın sevki için komisyonca gönderilen zabıtân memurunun yeterli gelmemesi halinde, gerektiği kadar redif zabıtânının geçici olarak bu işle görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Kanununun sekizinci maddesine 1 Şubat 1913 tarihinde yapılan ilavelerle ise mükelleflere verilecek cezalara vilâyet, liva ve kazalarda belediye meclislerinin, nahiyelerde ise nahiye meclislerinin karar vereceği belirtilmiştir. Ayrıca bu hususta meclislerin verdiği kararlara temyiz yolu da kapatılmıştır. Meclislerce belirlenen nakdi parayı ödemeyenlerin cezalarının, Ceza Kanunu'nun 27. maddesi gereği hapis cezasına çevrileceği bildirilmiştir. Yine aynı yıl yapılan değişikliklerle yaş sınırının düşürülmesi, çekirgenin aşırı olduğu zamanlarda mükellef tutulan köy ve kazaların sayısının artırılması, mükellef tutulan miktar haricinde toplanılan çekirge ve yumurtasına kıyye başına ücret verilmesine dair uygulamaları,¹⁰³¹ bu afetle mücadeleye katılımı artırmak için yapılan önemli düzenlemelerdir. Ayrıca, mükellef tutulan halkın sevkinde ihtiyaç halinde redif zabıtânından da yararlanılabilmemesinin, nakdi ceza ve bu ödenmediğinde hapis cezası uygulamasının, katılımı artırmaya yönelik suistimalleri önleyici nitelikte tedbirler olduğu anlaşılmaktadır.

7) Çekirgeyle Mücadele Eden Personel ve Kurullar

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı merkezi ve mahalli hükümetleri, halka ve hazineye çok büyük zararlar veren çekirge afetine karşı daha etkin mücadele edebilmek

¹⁰³⁰ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰³¹ BOA., İ.MMS., 27, 27 C 1331/4 Mayıs 1913; BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913; “Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkatın 2 ve 7. Maddelerine Müzeyyel Fıkarât Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, *Düstûr*, No. 7, 4 Z 1330/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, 28; “Çekirge İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkatın 8. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, *Düstûr*, No. 31, 23 S 1331/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, 50; “Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkata Müzeyyel Kânûn-ı Muvakkat”, *Düstûr*, No. 329, 24 Za 1331/24 Ekim 1913, Tertîb-i Sâni, c. 5, 841-842.

amacıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birtakım çekirge talimatları, kanunları hazırlamışlardır. Bu yasal düzenlemelerde çekirgeyle mücadelede kimlerin, hangi kurulların ne tür sorumluluk ve görevleri olduğuna dair hükümlere yer verilmiştir. Merkezi ve mahalli hükümetler arasında gerçekleştirilen resmi yazışmalar ve gazeteler bu yasal düzenlemelerdeki hükümlerin uygulamaları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Burada değinilen kaynaklar ışığında, çekirgeyle mücadele eden kurul ve kişilerin görev ve sorumluluklarından bahsedilerek, bunların Aydın vilâyetindeki uygulaması hakkında bilgi verilecektir.

a) Mükellef Halk

Halkın çekirgeye karşı verilen mücadeledeki görevlerinden ilk olarak 1863 yılında Aydın Valiliğinin hazırladığı Çekirge Talimatı'nda bahsedilmiştir. Bu talimatnameye göre, çekirge istilasının yaşandığı yere en yakın köy ve kazanın eli ayağı sağlam bütün halkı, bahar mevsimi gelmeden 15 gün önce çekirgenin yumurtadan çıktığı ya da zarar vererek geçip gittiği yerleri teftiş ederek, yumurta bırakıp bırakmadığını araştırmakla yükümlü kılınmıştır. Çekirgenin yumurta bıraktığı yerler, dağ etekleri ve orman araları gibi çok uğrak olmayan kesimlerde ise buradan gelip geçen kişiler yerel meclislere haber vermek zorundadırlar.¹⁰³² Ayrıca, merkezi hükümetin hazırladığı Çekirge Talimatı'ndan, çekirge yumurtalarını araştırıp bulma görevinin, ileriki senelerde halktan alınarak köy ve kaza ihtiyar meclisleri ile muhtarlara verildiği, dolayısıyla bu işin daha sıkı tutulduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³³

Halkın görevleri sadece bundan ibaret değildir. Aynı zamanda halk, çekirge ya da yumurtalarını toplamakla mükellef tutulmuştur. Çekirge ve yumurtasının miktarı aşırı olduğunda en yakın kazanın nüfusu, bu yeterli gelmediğinde ise buraya yakın diğer kazaların halkları mükellef kılınmıştır.¹⁰³⁴ Merkezi hükümetin hazırladığı çekirge talimatında bu mesafe üç saat olarak belirlenmiştir.¹⁰³⁵ 14 Kasım 1912 tarihli Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat'ta 29 Mayıs 1913 tarihinde yapılan değişiklikle bu mesafe, mükellef halkın yeterli gelmemesi durumunda beş saate çıkarılmıştır. Aynı zamanda şehir ve kasaba halkları da köy halklarının mükellef tutulduğu miktarda çekirge veya yavrusunu toplamakla yükümlü kılınmıştır. Ayrıca bu

¹⁰³² BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹⁰³³ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰³⁴ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹⁰³⁵ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

değişiklikle, çekirge ve yavrularını toplamakla mükellef kişilerin yaş sınırı 18'den15'e düşürülmüştür.¹⁰³⁶

Halktan görevini yerine getirmeyerek muhalefet edenler, yürürlükte olan nizamname hükümlerine uygun olarak cezalandırılmaktaydı.¹⁰³⁷ İlk olarak Aydın Valiliğinin 1863 tarihli Çekirge Talimatı'nda, çekirge yumurtası keşfine çıkmayanlar ile dağ etekleri ve orman araları gibi uğrak olmayan yerlerden geçip de haber vermeyenlerin bundan mesul tutulacağından bahsedilmiştir.¹⁰³⁸ Ayrıca belirtilen miktarda çekirge veya yumurtasını toplamayan mükellef halk da nakdi cezaya çarptırılmıştır. Nitekim Aydın Vilayeti İdare Meclisi, 1878 ve 1890 yıllarında çekirgeyle mücadele sırasında, *İzmir ve Hizmet* gibi yerel gazetelere verdiği resmi ilanlarla belirli tarihe kadar istenilen miktarda çekirge toplamayanların ya da eksik toplayanların kıyye başına 5 adet beşlik¹⁰³⁹ nakdi cezaya çarptırılacağını duyurmuştur.¹⁰⁴⁰ Ayrıca, 14 Kasım 1912 tarihli Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat ile çekirgeyle mücadelede ödül sistemi getirilerek halktan maksimum düzeyde yararlanılmaya çalışılmıştır. Ödül sistemini getiren bu kanun ile hükümete çekirge yumurtasının bulunduğu yeri haber veren kişi eğer halktan biri ise çekirge komisyonunun görüşü doğrultusunda bir liradan üç liraya kadar mükâfat verilmesini kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴¹

b) Takipçiler

Takipçiler, çekirge tarifnâmesine uygun olarak, çekirge veya yumurtalarını mükellef tutulan halka toplattırmak ve imha ettirmekle; aynı zamanda mükellef tutulan

¹⁰³⁶ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913; "Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkata Müzeyyel Kânûn-ı Muvakkat", *Düstür*, No. 198, 22 Ca 1331/29 Nisan 1913, Tertib-i Sâni, c. 5, Dersaâdet, Matbaa-yı Âmire, 1332, 504-505.

¹⁰³⁷ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰³⁸ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹⁰³⁹ Beşlik ya da çeyrek Abdülmecid döneminde (1839-1861) bastırılan ve Mecidiye olarak anılan gümüş paranın dörtte birine denir. Ünal, *a.g.e.*, 110.

¹⁰⁴⁰ *İzmir*, sayı 271, 24 R 1295/27 Nisan 1878; *Hizmet*, sayı 345, 11 N 1307/29 Nisan 1890.

¹⁰⁴¹ 14 Kasım 1912 tarihli Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat, çekirge yumurtalarının aşırı olduğu ve halkın kendi köylerindeki arazileri sürüp bunları toplayamayacakları durumlarda, üç saatlik mesafe içinde bulunan civar köylerin halklarının de belli miktarda çekirge ve yumurtasını toplamakla mükellef tutulacaklarını belirtmektedir. Ayrıca köy ve kasabaların sınırları dışında uzak yerlerde veya çekirgenin yumurtalarını toplaması için mükellef tutulan halkın yeterli gelmediği durumlarda Komisyon-ı Mahsusun tespit edeceği köylerden amale ve sabanların bu tür yerlere gönderilmesi, ancak amele ve çifte koştuğu saban başına günlük uygun ücret verilmesi uygun görülmüştür. BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

halkı teftiş ederek onların bu işi suistimal etmesine engel olmakla yükümlüydüler.¹⁰⁴² Takipçiler kaza dâhilinde mevcut ise zabîtandan (subaylardan), aksi takdirde halkın ileri gelenlerinden seçilmekteydi. 1912 yılında yapılan bir düzenlemeyle, komisyonca sevk olunan zabitân memurunun yeterli gelmemesi halinde gerektiği kadar redif zabitânının da geçici olarak takipçilik işiyle görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴³

Denizli Kaymakamı Abdi Beyin 1858 yılında, “redif zabitânı ve erlerinin, ordu-yı hümâyûn dairelerinde bulunan üst rütbeli kişiler tarafından desteklenmesine” dair merkezi hükümete yaptığı öneriden,¹⁰⁴⁴ bu tarihlerde, muvazzaf vazifede olan redif zabitânı ile sadece savaş ve talimlerde askeri birliklere çağrılan, geri kalan zamanda kendi işleriyle uğraşan redif erlerinden takipçi olarak faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, çekirge talimatlarında, binbaşı, yüzbaşı gibi üst rütbeli askeri yetkililerden hiçbir şekilde bahsedilmemesine rağmen, Aydın vilâyetinde bunun bir uygulamasına rastlanmaktadır. Örneğin 1887 yılında zabitândan Kolağası Sadık Efendi çekirgeye karşı mücadelenin verildiği yerleri teftiş etmek için İzmir sancağının birçok kaza ve köyünü dolaşmıştır.¹⁰⁴⁵ 1892 yılında ise Ödemiş kazasının Kelas ve Balyanbolu nahiyelerinde aşırı derecede çekirge yavrusunun görülmesi üzerine, önce Merkez Jandarma Taburu Binbaşısı Mehmed Efendi, daha sonra da Aydın Jandarma Kumandanı Hıfzı Bey çekirge yumurtalarının toplanması ve imhasından sorumlu kişiler olarak görevlendirilmişlerdir.¹⁰⁴⁶ Hatta adı geçen iki askeri yetkilinin dışında, İzmir Süvari Jandarma yüzbaşlarından Rıza, Ödemiş Jandarma Yüzbaşısı Mehmed Efendi, İzmir Jandarma Piyade çavuşlarından İstanbullu Hakkı gibi askeri yetkililerin iftihar madalyasıyla onurlandırılması istenilen kişiler arasında yer almaları, 1892 yılında çekirgeyle mücadeleye askeriyede görev yapan rütbeli ve rütbesiz kişilerin önemli katkı sağladığını göstermektedir.¹⁰⁴⁷ Bu durum, aynı zamanda Abdi Beyin önerisinin uzun bir süre sonra uygulamaya konulduğunu gösterir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı sırasında

¹⁰⁴² BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰⁴³ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰⁴⁴ BOA., DH.MKT., 1985/101, 17 M 1310/11 Ağustos 1892; *Hizmet*, sayı 606, 26 Ra 1310/18 Ekim 1892.

¹⁰⁴⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2657, 25 B 1304/ 19 Nisan 1887.

¹⁰⁴⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4173, 12 Zilkade 1309/7 Haziran 1892; *Hizmet*, sayı 550,14 L 1309/11 Mayıs 1892.

¹⁰⁴⁷ BOA., DH.MKT., 1985/101, 17 M 1310/11 Ağustos 1892; *Hizmet*, sayı 606, 26 Ra 1310/18 Ekim 1892.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Aydın vilâyetinde de çekirge toplama işinde amele (işçi) taburlarından faydalanılmıştır.¹⁰⁴⁸

c) Kâtip ve Ambar Memurları

Kaza çekirge komisyonuyla birlikte çekirge afetiyle mücadele edilen yerlere giden muhasebe kaleminden bir kâtip, çekirge komisyonunun yazı ve hesap işlerini yürütürdü.¹⁰⁴⁹ Ambar memurları ise mükellef halkın getirdiği çekirge ve yumurtalarını teslim alarak, bunların miktarlarını belirten makbuzlar verirlerdi. Ayrıca, mükelleflerin fazladan topladıkları çekirgeler için kaza komisyonlarınca belirlenen tarife doğrultusunda ücretlerini öderlerdi.¹⁰⁵⁰

d) Muhtarlar, Kaza ve Köy İhtiyar Meclisleri

Aydın Valiliğinin hazırladığı 1863 tarihli Çekirge Talimatı'nda, kaza müdürlerinin köy köy dolaşarak çekirgelerin kırılmasının sağlanmasına gayret ve özen göstermeleri şart koşulmuştu.¹⁰⁵¹ Merkezi hükümetin hazırladığı Çekirge Talimatı'na göre, sonbaharda havalar soğumadan önce yumurta bırakan çekirgelerin yumurta bıraktığı yerde veya o civarda ölmelerinden yola çıkarak, çekirgelerin yumurtalarını nerede toprak altına gömdüklerini araştırıp bulma görevi, köy ve kaza ihtiyar meclisleri ile muhtarlara verilmişti. Bu kişiler, önce sürülmüş ve ekilmiş arazilerin topraklarını kontrol ederler, buralarda bulamazlarsa o civarda bulunan sürülmemiş tarla vesair araziye açarak çekirge yumurtalarını bulmaya çalışırlardı. Keşfettikleri bu tür yerleri, mahalli hükümetler tarafından görevlendirilen memurlara gösterirlerdi.¹⁰⁵² Aydın Valiliğinin 1890 yılında *Hizmet* gazetesine verdiği resmi ilanda, muhtarlarla birlikte ihtiyar meclislerinin üyesi olan imam, papaz ve hahamların da görevlerinde titizlik

---

¹⁰⁴⁸ Osmanlı Klasik Döneminden itibaren orduda istihdam edilen amele taburları akıncıların hemen arkasından gider ve ordudan bir günlük mesafede yol açarak, köprüleri tamir ederek, kazık çakarak ordunun geçeceği güzergâhı tayin ederlerdi. II. Meşrutiyet'ten (1908) itibaren Osmanlı ordusunda muharip sınıflarda görev yapan, Birinci Dünya Savaşı patlak verince de orduya alınan Gayrimüslim askerler, gelişen savaş koşulları, özellikle toplu firarlar ve Doğu cephesinde Ermenilerin gönüllü olarak Rus ordularına katılmaları nedenleriyle amele taburlarına gönderilmişti. Bu kişilerden cephe gerisinde ziraat, demiryolları, ağaç kesimi, inşaat faaliyetlerinde maden ocaklarında ve fabrikalarda yararlanmıştı. Geniş bilgi için bkz. Cengiz Mutlu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: 2006).

¹⁰⁴⁹ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰⁵⁰ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰⁵¹ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹⁰⁵² BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

göstermeleri için ihtar edilmesi, çekirgeyle mücadelede toplumların dini temsilcilerine de önemli görevler düştüğünü göstermektedir.¹⁰⁵³

1912 tarihli Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat ile çekirgeler tarafından gömülen yumurtaların nerede olduğunu araştırıp bulma sorumluluğu olan bu kişilere, meskûn olmayan yerlerde aşiret reisleri eklenmiştir. Köy muhtarları, ihtiyar meclisi üyeleri ile aşiret reislerinden oluşan bu sorumlu kişilerin çekirge yumurtası bulunan mevkilerin isimlerini ve genişliğini defterlere kaydederek birer suretini vilâyet merkezine göndermeleri zorunlu kılınmıştır. Ayrıca muhtarlar, ihtiyar meclisleri üyeleri ve aşiret reislerinin, görevlerini ihmal etmeleri veya zamanında icra etmemeleri durumlarında 3 lira cezaya çarptırılmaları uygun görülmüştür.¹⁰⁵⁴

e) Kaza ve Nahiye Çekirge Komisyonları

Aydın Valiliğinin 1863 tarihinde hazırladığı Çekirge Talimatı'na göre bir yerde çekirgenin yumurtası ya da yavrusu görülüp, kaza idaresine haber verildiğinde, o kazanın müdürü ve meclis azaları, kaza halkını bir araya getirmek, imece usulüyle çekirge yumurtalarını toplattırmak ve imha ettirmekle yükümlüydü.¹⁰⁵⁵ Merkezi hükümetin hazırladığı çekirge talimatındaki bilgilerden, daha sonra kaymakamlar başkanlığında kaza çekirge komisyonları, nahiye müdürlerinin başkanlığında ise nahiye çekirge komisyonlarının kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu gelişme ile bahsi geçen görev, kaza idare meclislerinden alınarak özel çekirge komisyonlarına devredilmiştir. Bu gelişme, çekirgeyle daha sistemli bir şekilde mücadele edilmeye başlandığını gösterir.

Merkezi hükümetin hazırladığı talimata göre, kaza ve nahiye çekirge komisyonları, bu yerleşim birimlerinin ileri gelenlerinden seçilen beş-altı kişiden oluşmaktaydı. Komisyon heyeti, takipçi olarak yanına aldığı gerekli miktardaki zabitan kuvvetiyle birlikte hemen çekirge yumurtasının bulunduğu yere gitmekte, afetin arkası alınmadıkça da geri dönmemekteydi. Afetin büyüklüğüne göre liva ve vilâyetin başında bulunan idareciler de çekirge bulunan mahallere giderek çekirge veya yumurtalarının toplanıp imha edilmesi işine nezaret etmekteydiler. Çekirge Tarifnâmesi'ndeki hükümlerin uygulanmasına nezaret ederek gerekli tedbirleri alan bu komisyon, hangi köylerden halkın bir araya getirileceğini, her bir şahsın ne kadar çekirge ya da yumurta

¹⁰⁵³ *Hizmet*, sayı 345,11 N 1307/29 Nisan 1890.

¹⁰⁵⁴ *BOA.*, T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰⁵⁵ *BOA.*, MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

toplayacağını da karara bağlardı. Toplattırılan çekirge yumurtasının miktarı, çekirgeyle mücadele için ne kadar masrafa yol açtığı hakkında her 15 günde bir hazırladığı cetvellerle, bağlı olduğu liva ve vilâyeti bilgilendirmekte, gerektiği hallerde mutasarrıf ve valiyle müzakere ederek onların talimatlarını yerine getirmekteydi.

Çekirgeyle mücadelede görev yapan takipçi, kâtip, ambar memuru gibi bütün memurlar kaza çekirge komisyonları tarafından tayin edilirdi. Aynı zamanda komisyon, kullanılacak olan kazma, kürek, kireç, bez gibi ihtiyaç maddelerini tedarik etmekte, toplanılan çekirge ve yumurtalarının imhalarına kadar bekletildiği ambarlar kiralamaktaydı.¹⁰⁵⁶

f) Liva Çekirge Komisyonları

Liva çekirge komisyonları, Aydın vilâyetinde ilk olarak 1863 yılında vilâyet genelinde yaşanan büyük çekirge afetinden sonra kurulmuştur. Komisyonların kuruluş amacı, 1863'teki çekirgenin toprağa çok sayıda yumurta gömmesi nedeniyle 1864 yılında meydana gelmesi muhtemel bir afeti önlemek için geniş çaplı araştırmalar yapmak ve liva dâhilinde çekirge toplanması için gerekli tedbirleri almaktır. Çekirge talimatında liva meclisinde oluşturulan çekirge komisyonlarına, livalara bağlı olan kazaların her birinden, “söz dinler birer üye”nin katıldığı belirtilmiştir. Bu söz dinler kişinin, kazanın ileri gelenlerinden ya da önemli görevlerde bulunan memurlardan birisi olması muhtemeldir. Meclis-i Kebir-i Eyaletin (daha sonra vilayet idare meclisi) talepleri doğrultusunda çalışmalar yapan liva çekirge komisyonları, 1863 yılındaki büyük afetten sonra livalara bağlı kaza ve nahiyelerde çekirgenin hangi mahsule ne oranda zarar verdiğini, çekirgenin yumurta bırakıp bırakmadığını tespit etmiştir. Aynı zamanda, bir sonraki senenin baharında çekirgeye karşı verilecek mücadelede birbirine yardım edecek kazaların aralarındaki uzaklığı, kazaların kaç köyden oluştuğunu, nüfuslarını, buralarda hangi mahsulün yetiştiğini belirten çok kapsamlı birer rapor hazırlayarak Meclis-i Kebir-i Eyalette sunmuştur. Ayrıca, vilâyet yönetiminin hazırladığı Çekirge Talimatı ile sancak kaymakamlarının da bizzat çekirgeyle mücadele edilen yerlere giderek gerekli teşvik ve tedbirleri almaları mecbur tutulmuştur.¹⁰⁵⁷

İncelenen tarihsel verilerde, 1863'ten 1910'lu yıllara kadar bir daha liva çekirge komisyonlarıyla karşılaşılması, Aydın vilâyetinde kurulan bu komisyonun 1864

¹⁰⁵⁶ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892.

¹⁰⁵⁷ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

yılında meydana gelmesi muhtemel çekirge afetini önlemek amacıyla geçici olarak kurulduğunu gösterir. Daha sonra, liva çekirge komisyonlarına ancak 1912 tarihli Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat'ta rastlamaktayız. Vilayet çekirge komisyonlarına bağlı olarak hareket eden bu komisyonun başkanlığını mutasarrıflar yürütmekteydi. Ayrıca komisyonda bir ziraat ve bir fen memuru, Liva İdare Meclisi, Belediye Meclisi ve Ziraat Odasından birer üye ile bir maliye memuru (kâtip) bulunmaktaydı. Ziraat ve fen memuru bulunmayan livalarda, bunların yerini ziraatla uğraşan iki kişi almaktaydı.¹⁰⁵⁸

g) Vilayet Çekirge Komisyonu

Vilayette çekirge afetine karşı mücadelede en üst düzeyde sorumluluğa sahip olan vilâyet çekirge komisyonlarından ilk olarak 1912 tarihli Çekirgenin İtlafına Dâir Kanun ve Talimat'ta bahsedilmektedir. 1900 yılı öncesinde çekirge afetiyle ilgili yazışmalar ve gazete haberlerinde varlığına rastlanmayan böyle bir kurulun bütün görevlerinin, bu tarihten önce Aydın valisinin başında bulunduğu Aydın Vilayeti İdare Meclisi tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır. Nitekim çekirge afetini önlemek amacıyla çekirge talimatının hazırlanması, liva çekirge komisyonlarının kurulması gibi birçok tedbir aldığından bahsettiğimiz Aydın Vilayeti İdare Meclisi, çekirgeyle mücadele çalışmalarını yerinde inceleyip denetlemiş, verdiği talimatlarla liva ve kaza çekirge komisyonlarını yönlendirmiştir. Aydın Valiliği, 1863 tarihli Çekirge Talimatı'nda da yer aldığı üzere, çekirge istilasının yaşandığı yerlere vilâyet merkezi İzmir'den teftiş amacıyla özel memurlar tayin etmiştir. Hatta bazı zamanlar Aydın valileri ya da meclis üyelerinden bazıları, bizzat çekirge afetinin yaşandığı yerlere giderek çalışmaları yerinde denetlemişlerdir.¹⁰⁵⁹

Aydın Vilâyeti İdare Meclisinin çekirge afetiyle ilgili bütün yetkilerini devralan vilâyet çekirge komisyonunun, afetle mücadelede uzman bir kadroya sahip olduğu görülmektedir. Komisyonda, başkan pozisyonunda bulunan Aydın valisinin yanı sıra Vilayet İdare Meclisi, Belediye Meclisi ve Ziraat Odasından birer üye ile bir ziraat memuru, bir fen memuru ve vilâyet muhasebe kaleminden tayin olunacak bir memur

¹⁰⁵⁸ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰⁵⁹ BOA., İ.MVL., 170/5069, 25 B 1266/4 Mayıs 1853; BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863; BOA., A.AMD., 19/3, 24 B 1266/5 Haziran 1850; *İzmir*, sayı 271, 24 R 1295/27 Nisan 1878; *Hizmet*, sayı 648, 13 L 1310/29 Nisan 1893.

bulunmaktaydı. Liva ve vilâyet çekirge komisyonlarında ziraat ve fen memurlarının bulunması, çekirge afetine karşı etkin bir mücadele verilmek istendiğini gösterir.

Vilayet çekirge komisyonunun, yapılması gereken bazı harcamalarla ilgili görev ve sorumlulukları da bulunmaktaydı. Çekirgenin yerleşim yerlerinin dışına gömdüğü yumurtalarının toplattırılması ya da bu yerlerin sürdürülmesini, fazladan toplatılan çekirge yavruları için halka ne oranda para verileceğini vilâyet çekirge komisyonu kararlaştırmakta idi. Ayrıca komisyon, çekirgeyle mücadele sırasında vilâyet dâhilinde yapılan harcamaların hesabının tutulmasından ve bu paranın gerekli yerlere aktarılmasından sorumluydu. Nitekim vilayet komisyonu, geçici çalıştırılan memurların ücretini, çekirge komisyonu üyelerinin yevmiye ve harcırahlarını, çekirge yumurtalarının imha edilinceye kadar depolandığı ambarların kiralarını, çekirgeyle mücadele için satın alınan kireç, kürek, kazma gibi aletlerin ücretini ve yerleşim yerlerinin dışında bulunan çekirge yumurtalarının toplattırılması ya da bu yerlerin sürdürülmesi için harcanan paraların tutarını bir cetvele kaydetmekte ve bir nüshasını Ziraat Nezâretine göndermekteydi. Ayrıca komisyon, Ziraat Nezâretinin vilâyet mal sandıklarına gönderdiği tahsisatı, ihtiyaçları oranında liva ve kazalara taksim etmekte ve bu tahsisatın harcanabilmesi için liva ve kaza komisyonlarına yetki vermektedir.¹⁰⁶⁰

h) Anadolu Müfettişliği

Merkezi hükümetin tayin ettiği müfettişler, Anadolu'da çekirgeyle mücadelenin çekirge talimatına uygun olarak yapılıp yapılmadığını yerinde denetlemekte; eksikliklerin ve aksaklıkların giderilmesi için mahalli hükümeti bilgilendirmekte ve çeşitli tavsiyelerde bulunmaktaydı. Ayrıca çekirge afetine karşı yürütülen mücadelede başarılı olunması için alınması gereken tedbirler konusunda raporlar hazırlayarak merkezi hükümeti yönlendirmekteydi. Anadolu müfettişlerinin 1850'li yıllarda Denizli, Manisa, Karahisar gibi çekirge afeti yaşanan yerleri dolaştıkları bilinmekte olup, daha sonraki süreçte teftiş yaptıklarına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁰⁶¹

8) Çekirgeyle Mücadele Yöntemleri

Merkezi hükümet tarafından hazırlanan Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dâir Tarifnâme ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin yazı dizisinden elde edilen bilgilere göre

¹⁰⁶⁰ BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹⁰⁶¹ BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852; BOA., MVL., 238/28, 16 B 1267/17 Mayıs 1851; *Ceride-i Havadis*, sayı 583, 29 Ş 1268/18 Haziran 1852.

meydana gelmesi muhtemel bir çekirge afetinin önlenmesi, çekirge ömrünün üç döneminde diğer dönemlere göre daha kolaydı. Farklı yöntemlerin uygulandığı bu dönemlerin birincisi, sonbahar ve kış aylarında çekirge yumurtalarının telef edildiği dönemdi. İkincisi, ilkbaharda havaların ısınmasıyla birlikte çekirgelerin yumurtalardan çıktıktan sonraki ilk iki-üç hafta; hareket kabiliyetlerinin sınırlı olduğu dönemdi. Bahsi geçen ilk iki döneme göre çekirgelerin imhasının daha zor; ama çekirgelerin diğer uçkun zamanlarına göre daha kolay olduğu üçüncü dönem ise çekirgelerin çiftleşme zamanlarıydı.¹⁰⁶² Tarihsel veriler incelendiğinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde çekirge afetine karşı yukarıda bahsedilen üç dönemde de mücadele edildiği ama genellikle ilk iki dönemde daha fazla çaba harcandığı görülür.

1850'lerin başında İzmir'de meskûn *Impartial* gazetesi yazarı Antuan Edwards ve Biga sancağından bir şahıs, çekirgeyle mücadelenin hangi dönemlerde yapılmasının daha etkili olduğu konusunda fikir yürüterek, benimsedikleri görüşleri merkezi hükümete öneri olarak sunmuşlardır. Her iki öneri de Meclis-i Vâlâda gündeme gelmiştir. Edwards, “çekirgeyle mücadelede başarılı olabilmek için ilk başta işe çekirge yumurtalarının telef edilmesiyle başlanması gerektiğini” savunmuştur. Edwards, çekirge yumurtalarının tarlaların kenarında bulunacağını belirterek, köylülerin bunları iki-üç gün içinde imha edebileceklerini ifade etmiş, bu nedenle yumurtaları toplama işinin, çekirgelerin yumurtadan çıktıktan sonraki safhada telef edilmesinden çok daha kolay olduğunu” vurgulamıştır.¹⁰⁶³ Biga sancağından gelen öneride ise bir öncekinden farklı olarak, “çekirgelerin, birbirlerine yapışık gibi yığılıp kaldıkları, yumurtalarından çıktıktan sonraki ilk birkaç gün içinde toplanmasının daha kolay olduğu” belirtilmiştir.

Aydın vilâyetindeki uygulamalar, Meclis-i Vâlâda, Antuan Edwards'ın önerisinin değil, Biga sancağından gelen önerinin kabul edildiğini göstermektedir. Eldeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, çekirgeye karşı 1851-1878 yılları arasında verilen mücadele sırasında sadece çekirge yavrusunun toplattırılmıştır. Ancak daha sonraki süreç için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çünkü bu dönemki verilerden, bu tarihten itibaren çekirgenin yumurtasının toplattırılmasına daha fazla öncelik verildiği anlaşılmaktadır. Çekirgeyle hangi usullerle mücadele edilmesi gerektiği konusunda da merkezi hükümete bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu öneri sahiplerinden

¹⁰⁶² BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 900, 24 B 1298/22 Haziran 1881.

¹⁰⁶³ BOA., HR.TO., 417/1, 20 Şubat 1852; BOA., İ.MVL., 234/8205, 20 C 1268/11 Nisan 1852.

birisi, çekirgeyle mücadele için iki yöntem geliştiren Denizli Kaymakamı Abdi Bey, diğeri ise icat ettiği makinenin kullanılmasını öneren ve bu cihazı tanıtan Anderyas Simon isimli bir mucittir.

Denizli kaymakamı, çekirgelerin kuru ot ile veya barut kullanılarak yakılmasını önermiştir. İki yöntemin çıkış noktası da aynıdır. Nitekim Abdi Bey bu yöntemleri, insanların, kanatlanmadan önce bir arazide ayrı yığınlar (kümeler) halinde bulunan çekirgelerin üzerine doğru giderek, onları koyun sürüsü gibi istedikleri tarafa doğru yönlendirebilmelerinin kolay olmasından yola çıkarak geliştirmiştir.

Birinci yöntem, çekirgenin ortaya çıktığı yerlerde, büyük ot yığınlarının oluşturulması ve etrafında bulunan çekirge gruplarının önce ot yığınının bulunduğu harman üzerine sevk edilmesi; daha sonra da ot yığınının birkaç yerinden tutuşturarak çekirgeleri canlı canlı yakmaktan ibaretti. Denizli kaymakamı bu yolun ucuz olduğunu belirtmiş, ancak “Bunca ibâdullahın canlı yakılmakta olduğu meydanda iken bu suâl hasbel insâf irâd olunmaz” diyerek, bu metodun dini açıdan sakıncalı olduğuna dair çekincesini de ifade etmiştir. Bu nedenle kaymakam daha çok, çekirgeleri barutla yakma metodunun uygulanmasını tavsiye etmiştir. Bu usul, yine ot yığınları hazırlanan harmanların barut saçılarak ateşe verilmesinden ibaretti. Bu metodun diğeri göre daha pahalı ama daha kolay olduğunu belirten Abdi Bey, yapılan masrafın, hazinenin ve halkın çekirge istilası sebebiyle maruz kaldığı zarardan çok daha az olduğunu ifade ederek, barut metodunun bütün vilâyetlerde uygulanmasını tavsiye etmiştir.

Abdi Beyin bu önerileri Meclis-i Vâlâda görüşülmüş, ancak daha önce hiçbir yerde uygulanmayan, çekirgeyi barut ya da ot ile yakmak metodlarının, Denizli kaymakamı tarafından belirtilen fayda ve etkiyi sağlamayacağına dair bir kanaate varılmıştır.¹⁰⁶⁴ Ancak 1910’lu yıllarda Aydın vilâyetinin değişik yerlerinde çekirgenin yakılarak telef edildiğine rastlanmaktadır. Hatta bu yıllarda mahalli hükümetin, bu yöntemi uygulamakta ısrarcı olduğu, ancak bazı yerlerde halkın, “inançları açısından çekirgeyi yakarak telef etmekten kaçındıkları” görülmüştür.¹⁰⁶⁵

Bükrüş’te ikamet eden Anderyas Simon ise 13 Mart 1892 tarihinde Dâhilîye Nezâretine gönderdiği arzuhalinde, çekirgenin elektrik kuvveti ile telef ve imhası için geliştirdiği bir aleti tanıtmış, aynı zamanda icat ettiği cihazın fotoğraflarını ve kullanım kılavuzunu göndermiştir. Simon, çekirgeleri telef etmekteki hızının şimdiye kadar

¹⁰⁶⁴ BOA., A.MKT.MVL., 101/69, 22 S 1275/1 Ekim 1858.

¹⁰⁶⁵ Gökmen, *a.g.e.*, 163.

kullanılan usullere göre üstün ve masraflarının az olduğunu belirttiği bu cihazın denenmesini talep etmiş, kendisinin hükümetin emrine hazır bulunduğunu, çağrılması durumunda İstanbul'a gelebileceğini bildirmiştir.

Çekirgenin elektrik kuvveti ile telef edilmesine yarayan bu cihazın kullanımı için çekirgenin bulunduğu arazi etrafında yaklaşık 35 cm yüksekliğinde bir set yapılmalı ve bu arazi sürülmelidir. Ayrıca telef edilen çekirgeleri gömmek için bir hendek açılır. Son olarak seddin dış tarafı boyunca biri düz ve diğeri ters olmak üzere “izvilatörler” üzerine hendeğe eğimli iki tel bağlanır; böylece set üzerine çıkarak tellere dokunan çekirgeler derhal telef olup hendeğe düşerler ve orada bulunan amele tarafından toplanılıp hendeğin yakınlarına açılmış çukurlara doldurulurlar. Set inşa olunamayan yerlerde 3 metre aralıklı 35 cm yüksekliğinde kazıklar çakılmalı ve üzerlerine bir tahta yerleştirilmelidir. Her kazığın yukarıdaki ucuna çekirgelerin geldikleri yöne, aşağıdan yukarıya doğru yerleştirilen tahtalar üzerine ip asılmalıdır; yaklaşık 50 cm genişliğinde setten zemine doğru eğimli bir bez gerilmelidir. Böylece çekirgeler, bez üzerine çıkmaya mecbur olacağından, tellerin bulunduğu tahtaya vardıklarında derhal telef olurlar.¹⁰⁶⁶ Anderyas Simon tarafından yapılan bu önerinin merkezi hükümet tarafından kabul mü yoksa red mi edildiğine dair bir bilgi yoktur; ancak bu düzeneğin Osmanlı Devleti'nde kullanıldığına dair herhangi bir kayda ulaşılamamış olmasından, önerinin merkezi hükümet tarafından pek olumlu karşılanmadığı sonucunu çıkartabiliriz.

Denizli livası kaymakamı ve Anderyas Simon tarafından teklif edilen, ancak uygulanmayan yöntemlerin yanı sıra Osmanlı coğrafyasında, çekirgenin, yukarıda belirtilen üç safhasında telef ve imhasında yaygın olarak kullanılan birçok yöntem mevcuttu. Merkezi hükümetçe hazırlanan Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dâir Tarifnâme, İzmir Kebir-i Eyaletince hazırlanan Çekirge Talimatı, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 1881 Haziran'ında çekirgeyle mücadele yöntemleri hakkında yer verdiği yazı dizisi, İktisat Vekâleti Mücadele Müdürü Şevket Beyin 1931 yılında kaleme aldığı *Çekirgelerin Envai, İtlafı* isimli eseri ve dönemin gazetelerinde çıkan haberler çekirgeyle mücadele sırasında uygulanan bu yöntemlerden ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir.

---

¹⁰⁶⁶ BOA., HR.TO 537/14, 13 Mart 1892; BOA., DH.MKT., 1957/11, 7 Za 1309/3 Haziran 1892.

a) Çekirge Yumurtalarının Telef ve İmhası

Yukarıda belirtilen kaynaklara göre, çekirgenin yumurtalarını telef etmek, mahsulâtı çekirge afetinden korumanın en kolay ve en ucuz yoludur. Çünkü çekirgeler, daima birlikte yaşarlar ve yumurtalarını aynı yere gömerler. Çekirgenin yedi sekiz parmak derinlikte toprak altına gömdüğü yumurtaları birbirine yapışık olarak bir arada bulunur ve buna yüksük (bilye) denir. Uçları hafifçe kavisli, 4-4,5 mm uzunluğunda ve güvercin yumurtası büyüklüğünde olan yüksüklerde, yaklaşık 80-100 (*Hizmet* gazetesinin haberine göre Batı Anadolu'da 35-81 arasında) çekirge yumurtası bulunur. Bu özellikleri sayesinde çekirgeleri aynı bölgede bulmak ve ortaya çıkacak çok sayıdaki çekirgeyi aynı anda telef etmek mümkündür. Çekirgelerin yaşam biçimleri, onların nasıl telef edilebileceği konusunda diğer bazı önemli ipuçları da sunar.

Örneğin, çekirgeler genellikle kumsal yerlerde ya da hiç ot bitmeyen ovalarda yumurtladıkları için onları başka yerlerde aramaya gerek yoktur. Genellikle yumurtanın daha iyi korunduğu, sürülmüş ve ekilmiş sert topraklı tarlalar ile kumlu yerleri seçerler. Sürülmüş ve ekilmiş olan tarlaları severlerse de, sürülmemiş kırlara da yumurta bırakabilirler. Ormanda yumurtlayacak olurlarsa, soğuktan yumurtaları ve kendileri telef olur. Ayrıca çekirgeler yumurtalarını döktükten sonra ölmüş olarak bulunurlarsa yumurtalarını ya oraya ya da o civarda bulunan sürülmemiş tarla vesair araziye bırakırlar ki, bu da onların buralardaki toprakların açılarak kolayca bulunmalarını sağlar.¹⁰⁶⁷ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi yazarı da bu özellikleri nedeniyle çekirgelerin yumurtalarını toplamanın, onlardan kurtulmanın en iyi ve en akıllı yolu olduğunu vurgulamıştır.

Sonbahara doğru, başka yerlerden gelen çekirgelerin bu dönemde telef edilmeleri mümkün olmadığından, hangi gün nerede bulduklarının ve ne zaman çiftleşmeye başladıklarının takip edilmesi, yumurtalarını nerede bıraktıklarının bilinmesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü bu durum, bir sonraki sene meydana gelmesi kuvvetle muhtemel bir afeti önlemek için büyük kolaylık sağlayacaktır.

Gazetenin konuyla ilgili olarak verdiği bilgilere göre, çekirge yumurtalarının telef edilmesine sonbaharda başlamak gerekmektedir. Aydın vilâyetinde daha çok kış

¹⁰⁶⁷ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896, 19 B 1298/17 Haziran 1881. Şevket, *a.g.e.*, 5; Aydın vilâyeti dâhilinde yaşanan çekirge afetiyle ilgili yazılarında *Hizmet* gazetesi bölgeyi istila eden çekirgelerin 35-81 arasında yumurta bıraktığından bahsetmiştir. *Hizmet*, sayı 325, 29 C 1307/18 Şubat 1890.

aylarında bu işe başlandığı görülmektedir.¹⁰⁶⁸ Yumurtaların imha edilmesiyle bütün çekirge afetini ortadan kaldırmak tamamen mümkün değilse de, büyük bir afetin önüne geçilmiş olunur ve ilkbahar veya yaz aylarında ortaya çıkacak çekirgenin sayısının çok azaltılması sağlanır.¹⁰⁶⁹

Çapalama ve Elle Toplama Yöntemi

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin yazı dizisinde, yumurtaları toplayarak imha etme usulünde başarılı olabilmek için tertipli bir şekilde çalışmak gerektiği vurgulanmaktadır. Buna göre birkaç kişi tarlanın ya da bayırın bir ucundan, birkaç kişi de öbür ucundan başlayarak birbirlerine doğru kazma, çapa vs. ile toprağı kazarlar ve her birisi elleriyle topladığı çekirge yumurtalarını beraberinde götürdüğü torbalara koyarlardı. Ayrıca hepsi aynı sırayla geri dönerek kazdıkları yerleri, gizli yuva kalmaması için gözden geçirirlerdi. Bu şekilde bütün bağ ya da tarla kontrol edildiği için oldukça güvenilir bir yöntemdir.¹⁰⁷⁰

Aydın Vilayeti Çekirge Talimatı'nda "Çekirge tohum (yumurta) halinde görüldüğü sûrette çapa, kazma veyâhûd bel gibi aletler ile ezilip bu sûretle def' ve izâle idilecektir"¹⁰⁷¹ şeklinde bir ifadenin yer alması, çekirge yumurtalarının toplanmadan ezilerek telef edildiğine ya da yumurtaların ezildikten sonra toplandığına işaret eder. Son olarak, toplanan çekirge yumurtaları, derin kuyulara gömülerek ya da yakılarak imha edilirdi.¹⁰⁷²

Yumurtaları Dış Tesirlere Maruz Bırakma (Toprağı Sürme) Yöntemi

Düz alandaki tarla veya bayırlarda gömülü bulunan çekirge yumurtalarını telef etmenin bir başka yolu da buraların çift hayvanları vasıtasıyla sürülmesiydi. Bu sayede çekirge yumurtaları yağmur, soğuk gibi dış tesirlere maruz bırakılarak telef edilirdi. Ancak bu işin zamanı önem arz etmekteydi. Bu yöntemde tarlalar özellikle sonbaharda, çekirgenin yumurtalarını gömdüğü yerlerde yedi-sekiz parmak derinliğinde sürülürdü. Daha sonra tarladaki toprak kesikleri, çekirgenin gömdüğü yumurtaları dışarı çıkarmak ve toprağın yüzüne getirmek için demir tırmıklarla parçalanırdı. Toprak kuru ve katı

¹⁰⁶⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 900-904, 24-28 B 1298/22-26 Haziran 1881.

¹⁰⁶⁹ *BOA.*, İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896, 19 B 1298/17 Haziran 1881.

¹⁰⁷⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 900, 24 B 1298/22 Haziran 1881.

¹⁰⁷¹ *BOA.*, MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹⁰⁷² *BOA.*, İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *BOA.*, T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

değil ise sürmek gerekmez, sadece tırmıklamak yeterlidir. Tepe ya da bağ gibi sürülemeyecek arazilerde gömülü olan çekirge yumurtalarını dış tesirlere maruz bırakarak telef etmek içinse kazma ile çapalama yapılırdı.¹⁰⁷³

19. yüzyılda gerek merkezden Aydın vilâyetine, gerekse Aydın Valiliğinden liva ve kazalara, çekirge yumurtası nedeniyle afet tehlikesinin baş gösterdiği sırada gönderilen emir yazılarının hepsinde bunların toplattırılarak imha edilmesi istenmiştir. Benzer şekilde, gazeteler de haberlerinde çekirge yumurtalarının toplattırıldığından bahsetmişlerdir. Bununla birlikte ne gazetelerde ne de resmi yazılarda, toprağın sürülmesi ile ilgili kayıtlara hiç rastlanmamıştır. Çekirge yumurtasını telef etmek için sadece iki usul kullanıldığı dikkate alındığında, Aydın vilâyetinde çekirge yumurtalarının toplanarak telef edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

b) Çekirge Yavrularının Telef ve İmhası

Çekirge Tarifnâmesi ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre, ilkbaharda havalar ısınmaya başladığında yumurtadan çıkan çekirgeler, kanatları olmadığından ömürlerinin ilk iki-üç haftasında uçamazlar ve sersem gibi gezerler. Özellikle ilk üç-dört gün çok yavaş hareket ederler ve hiç bir şey yemezler. İlk günlerindeki bu özelliklerinden dolayı çekirge yavrularını telef etmek çok kolaydır. Diğer bir ifadeyle çekirgeler, yumurtadan çıktıktan sonraki ilk üç-dört gün zarfında toplanamazlarsa, artık mahsule zarar vermeye başlayacaklarından ve dolayısıyla giderek güçleneceklerinden onları imha etmek, özellikle sıçramaya başlayacakları ilk iki-üç hafta sonrasında çok daha zor olur. Kanatlanıp uçmaya başladıklarında ise çekirgeleri telef etmek artık mümkün olmaz. Bu nedenle özellikle çekirge yavrularının görülür görülmez telef edilmesinin ve bu konuda birlikte hareket etmenin önemi büyüktür. Çünkü yumurtadan çıktığı ilk üç günde, yüz binlerce çekirgeyi bir günün içinde iki üç kişi telef edebilirken, birkaç gün sonra büyüdüğünde aynı miktar çekirgeyi ancak yüz kişi telef edebilir.

---

¹⁰⁷³ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini, birçok yerde topraklar sürüldükten sonra çekirgenin yuvalarının toplandığını ya da bu tarlaların üzerinde çekirgelerin yumurtasını pek iştahla yiyen ve bundan hiçbir zarar görmeyen domuzların birkaç gün yaydınarak çekirgelerin imha edildiğini bildirmektedir. Bununla birlikte sonbaharda sürülmüş ovaların üzerinde davarların, ineklerin veya atlarının serbestçe salıverilmesi, bu hayvanların gezdikleri ovada zemini pekleştirmelerini sağlayacağını ve sonbahardan kalmış olan çekirgelerin dışarı çıkabilmelerinin önlenmiş olacağını belirtmektedir. Çünkü yumurtadan yeni çıkmış olan çekirge pek zayıf olduğundan katı yeri delemeyebilir ya da yaramaz. Bu sayede toprağın altında mahpus kalarak açlıktan ölür. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 900, 24 B 1298/22 Haziran 1881.

Çiftleşme dönemlerinde çekirgelerin ya da toprağa gömmüş oldukları yumurtaların tamamının toplanmış olduğu düşünülse de, bazen göze ilişmeyerek toprak altında kalan yumurtalardan çekirgeler çıkmaktaydı. Bu nedenle ilkbaharda havalar ısınmaya başladığı anda ihtiyatı elden bırakmamak gerekmekteydi. Ayrıca sonbahar-kış aylarında yumurtaların toplandığı yerler ve civarları mutlaka yeniden gözden geçirilmeli ve yavru çekirgeler görüldüğünde hemen çeşitli usullerle telef edilmeliydi. Çekirge yavrularını telef etmek için birçok yöntem geliştirilmiştir. Çekirgeleri elle toplama, sıcak suda haşlama, ateşte yakma, ağaç dallarıyla vurarak veya at koşturma yoluyla ezme, çarşaflara, hendeklere yönlendirme, sandık ve çinko-levha usulleriyle, kimyevi maddeler kullanarak telef etmek, bu yöntemlerden bazılarıdır.

Elle Toplama Yöntemi

Çekirgenin yavruları da, yumurtaları gibi elle toplanabilmektedir. Yumurtadan çıktıktan sonraki ilk günlerde yüksek ovalardaki tarlalarda küme halinde yaşayan çekirgeler, geceleri ağaçlar ya da otlar üzerine çıkıp uyumayı severler. Yumurtadan çıktıktan sonraki birkaç gün içinde yavru çekirgeler sabah vakitlerinde henüz ağaç veya ot üstünde uyumaktayken hızlı bir şekilde toplanabilirler. Çekirge Tarifnâmesi'nde, bu yöntemin yaygın olarak uygulanabilmesi için civardaki yüksek ovalara ağaç dikilmesi tavsiye edilmiştir.¹⁰⁷⁴ Aydın vilâyetinde çekirgeye karşı verilen mücadeleler sırasında devamlı surette çekirge yavrularının toplattırıldığından bahsedilse de, bu işin elle mi yoksa başka usullerle mi yapıldığı bilinmemektedir.

Sıcak Suyla Haşlama Yöntemi

Bu usulün Aydın vilâyetinde uygulandığına dair en büyük delil, 1863 yılında meydana gelen büyük çekirge afetinden sonra hazırlanan Aydın Valiliği Çekirge Talimatı'dır. Çekirge yavrularının telef edilmesiyle ilgili iki usulden bahseden talimatnamede, "çekirge tohumdan çıkmış ise ba'zân sıcak su dökerek ... def' ve izâle idilecektir" denilmektedir. Bu usulün de, elle toplamadaki gibi, çekirge yavruları henüz ağaç ve ot üzerinde uykudayken uygulandığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁵

¹⁰⁷⁴ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896-902, 19-26 B 1298/17-24 Haziran 1881.

¹⁰⁷⁵ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

Ateşle Yakma Yöntemi

Yumurtadan çıktıktan sonraki ilk günlerde ağaç üzerinde uyuyan çekirge yavrularının etrafı gecedan istif edilen kuru ot, çalı çırpı ile kuşatılır. Sabahleyin güneş doğmadan önce, çekirgeler henüz uyuşuk bir haldeyken otlar veya çalı çırpılar yakılarak çekirgeler aşırı sıcak sayesinde telef edilir. Dışarı uçmak isteyen çekirgeler de ateşin içine düşüp yanarlar.¹⁰⁷⁶ Aydın Valiliğinin 1863 tarihli Çekirge Talimatı'ndan, Aydın vilâyetinde çekirge yavrularının sadece sıcak suyla haşlanarak değil, aynı zamanda henüz uykudayken ateş yakılarak telef edildiğinden bahsedilmiştir.¹⁰⁷⁷ Ayrıca, Aydın vilâyetinde 1910'lu yıllarda, çekirgeler, ateş püskürten bazı makinelerin kullanılmasıyla telef edilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁷⁸

Vurarak Öldürme Yöntemi

Bu yöntemde, çekirgelerin etrafı sarılır, çam, funda ve katırtırnağı dallarıyla yavaş yavaş ürkütülüp hepsi bir araya getirilir ve sonra aynı ağaç dallarıyla vurulmak suretiyle öldürülür.¹⁰⁷⁹ 1878 yılında *İzmir* gazetesinde, Tavas, Milas, Eski ve Yeni Foça, Karşıyaka ve Karataş'ta çekirge istilasının yaşandığı sırada, çarşaf ve çalı gibi şeylerle çekirgeyle mücadele etmenin yeterli gelmediğinden" bahsedilmesi,¹⁰⁸⁰ Aydın vilâyetinde çekirgeye karşı verilen mücadelede bu usulün de bu tarihlerde yaygın olarak kullanıldığını, ancak istenilen sonucun alınmadığını gösterir.

Çarşaf Yöntemi

Bu usulde, İktisat Vekâleti Mücadele Müdürü Şevket Beyin tarifine göre, üç-dört metre uzunluğunda ve iki buçuk metre genişliğinde Amerikan bezinin tam ortasına bir torba dikilmesiyle meydana gelen çarşafın alt kısmı yere degecek şekilde, üst kısmı dikeye yakın bir şekilde tutulur. Yan yana gelmek suretiyle çevresi sarılan çekirgeler, dal parçalarıyla oldukça yavaş bir şekilde çarşafa doğru sevk edilirler.

¹⁰⁷⁶ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896, 19 B 1298/17 Haziran 1881.

¹⁰⁷⁷ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹⁰⁷⁸ Bu aletlerden birincisi gazla çalışan bir tulumbadır. Bir okka gaz ile 5 km² lik alandaki çekirgeler iki saatte telef edilebilmektedir. İkinci bir alet, yine gazla çalışarak alev püskürten bir cihazdır. Ziraat Nezâreti, 1914 yılında Türk Matbaası sahibi Şemseddin Efendi ile biraderi tarafından icat edilen ve belirtilen yılda Aydın vilâyetindeki bir çekirge komisyonu tarafından denenerek başarılı bulunan bu aletten satın almak için on adet sipariş vermiştir. Ayrıca, çalışma sistemi Şemseddin Efendinin icat ettiği makineye benzeyen, püskürttüğü ateşle taşların ve çalıkların arasındaki çekirgeleri yok etmede bile etkili olan ateş süpürgesi isimli başka bir makine daha icat edilmiştir. Gökmen, *a.g.m.*, 150-156.

¹⁰⁷⁹ Şevket, *a.g.e.*, 54.

¹⁰⁸⁰ *İzmir*, sayı 309, 21 C 1295/22 Haziran 1878.

Tamamen çarşafa girdikleri zaman, iki ucun silkelenmesi suretiyle çarşafın ortasında bulunan torbaya akıtılırlar. Her çarşaf için 15-20 kişiye ihtiyaç duyulur. Bu nedenle bahsi geçen yöntem, nüfusu az olan yerlerde pek iyi sonuç vermez. Şevket Beyin verdiği bilgilere göre eksiksiz uygulanırsa bu yöntemden % 75 olumlu sonuç alınabilir.¹⁰⁸¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde bu usulün yaygın olarak kullanıldığına dair birçok tarihi kayıt bulunmaktadır. Örneğin 1853 yılında Aydın, Saruhan ve Denizli sancaklarında çekirgenin yumurtadan çıktıktan sonraki günlerde torba ve çarşaf gibi şeylerin tedarik edilerek, görevli memurlar tarafından halka dağıtılmasının planlandığı bilinmektedir.¹⁰⁸² 1878 yılında Milas'ta meydana gelen çekirge afeti sırasında *İzmir* gazetesi, Şevket Beyin aksine bu usulün yeterli olmadığını iddia ederek, çekirgeyle mücadelenin Kıbrıs Adası'nda uygulandığı gibi kenarları kaygan muşambalı bezler ile yapılmasını tavsiye etmiştir.¹⁰⁸³ Şahabettin Ege'nin kaleme aldığı hatıratından çarşaf usulünün, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki ilk yıllarda da kullanıldığını öğrenmekteyiz. Şahabettin Ege, eserinde içlerinde kendisi gibi öğrencilerin de bulunduğu binlerce halkın günlerce kırlarda çekirgeyle mücadele ettiğinden, çalı ve ağaç dallarıyla çekirgeleri çarşafın üzerine kovaladıklarından bahsetmektedir.¹⁰⁸⁴ Bu yöntemin Aydın vilâyetinde 1914 ve 1915 yıllarında da uygulandığı bilinmektedir. Nitekim gazete haberlerine göre, 1915 yılında çarşaf usulüyle Nif'de Mayıs sonuna kadar 140.000 kıyye çekirge toplanarak telef edilmiştir. Bu kadar ileri bir tarihte hâlâ kullanılıyor olması, bu usulün en çok kullanılan usullerden birisi olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸⁵

Hendeklere Yönlendirme Yöntemi

Bu yöntemde, çekirge yavrularının yola çıktığında hangi tarafa gittiğini bilmek çok önemlidir. Eğer bu bilinirse, çekirgenin güzergâhındaki yolun üzerinde geceleyin bir arşın (0,68 m) ya da biraz daha fazla derinlikte ve yirmi-otuz arşın (13,6-20,4 m) uzunluğunda bir hendek kazılır. Yüzer arşın (68 m) uzaklıkta arka arkaya birkaç hendek daha açılır. Çekirge ertesi sabah bu hendeğin içine düşer ve geri dönemez. Çünkü

¹⁰⁸¹ Şevket, *a.g.e.*, 52-54.

¹⁰⁸² BOA., A.MKT.UM., 156/75, 5 Ş 1270/3 Mayıs 1853.

¹⁰⁸³ *İzmir*, sayı 287, 20 Ca 1295/22 Mayıs 1878.

¹⁰⁸⁴ A. Şahabettin Ege, *Eski İzmir'den Anılar*, Yay. Haz. Erkan Serçe (İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2002), 46-47.

¹⁰⁸⁵ Gökmen, *a.g.m.*, 155-156.

arkadan gelenler buna mani olurlar. Bütün hendek çekirge ile dolar. Öyle ki arkadan gelenler, artık hendeğin içine dökülmüş olanların üzerinden geçerler ve onlar da yüzer arşın arayla açılan diğer hendeklere düşerler. Hendeklerin yanında hazır bekleyen adamlar hendeğin içine düşen çekirgelerin üzerlerini toprakla kapatırlar. Sonra hendeklerin üzerini ayaklarıyla çiğnerler ya da kalın ağaçlarla döverler. Ayrıca, kazılmış olan hendeğe doğru saban ile oluklar açmak çekirgelerin hendeğe daha kolay yönelmesini sağlar¹⁰⁸⁶

19. yüzyılda çekirge afetine çok sık maruz kalan yerlerden biri olan Kıbrıs Adası ve civarında yaygın olarak uygulanmakta olan bu usul, 1858 yılında Meclis-i Vâlâ tarafından Denizli sancağını istila eden çekirgelerin ortadan kaldırılması için tavsiye edilmiş, ancak gereğinden fazla masraf yapılmaması istenmiştir.¹⁰⁸⁷ Nitekim hendek usulünün, Aydın vilâyetinde 1864 yılında çekirgeye karşı verilen mücadele sırasında uygulandığı görülür. Bu tarihte, Denizli livasından Bâb-ı Âlîye gönderilen yazıda çekirgenin 10 arşın (6,8 m) uzunluğunda ve 4 karış derinliğinde kazılan hendeklere sürülerek üzerlerinin toprakla kapatılması suretiyle imha edildiği bildirilmiştir.¹⁰⁸⁸

Muşambalı Bez Perde Yöntemi

Bu usulde, üst kısımlarına beş parmak eninde muşamba dikilmiş olan Amerikan bezinden yapılmış perdeler, kazıklarla düz hatlar halinde ya da daire şeklinde çekirge görülen yerlere dikilerek bir set oluşturulur. Bezin yere gelen kısmı çekirgenin alttan geçmemesi için toprakla örtülür. Bezden oluşturulan set boyunca 20-30 adım aralıklı kuyular açılarak, ağız kısımları çinko levhalarla çevrenir. Sabah vakitlerinde çekirge yavruları yürümeye başladıklarında karşılarında bu bez perdeleri bulurlar. Bezlere tırmansalar da üst kısmında muşamba bulunduğundan ayakları ile tutunup setin ötesine geçemezler ve sürüler halinde set boyunca sağa sola doğru ilerlerler; karşılarında çıkan ilk kuyuya düşerler. Kuyuların ağzının çinko ile kaplı olması ve üst üste yığılması nedeniyle buradan çıkamayan çekirgelerin üzerleri toprakla örtülür ve çiğnenerek imha edilirler.¹⁰⁸⁹ Aynı yöntemin anlatıldığı Çekirge ve Yumurtalarının İtlafına Dâir Tarifnâme’de ise set boyunca kazılan birçok hendekten değil, sadece uzunca bir

¹⁰⁸⁶ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896, 19 B 1298/17 Haziran 1881; *İzmir*, sayı 309, 21 C 1295/22 Haziran 1878.

¹⁰⁸⁷ BOA., A.MKT.MVL., 101/69, 22 S 1275/1 Ekim 1858.

¹⁰⁸⁸ BOA., A.MKT.MHM., 298/17, 13 Za 1280/20 Nisan 1864.

¹⁰⁸⁹ Erler, *a.g.m.*, 200.

hendekten bahsedilmektedir.¹⁰⁹⁰ *İzmir* gazetesi, 1868 yılından beri Kıbrıs'ta uygulanan ve başarı elde edilen bu yöntemden övgüyle bahsetmiş ve 1878 yılında Aydın vilâyetinde de kullanılmasını önermiştir.¹⁰⁹¹ Bununla birlikte bu usulün Aydın vilâyetinde kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir.

Kimyevi Maddelerle Mücadele Yöntemi

Çekirgelerin imhasında kullanılan kimyevi usuller, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupalılar tarafından bilinmekteydi. Daha önce belirtildiği üzere Osmanlı yöneticileri, Fransızlarca Cezayir'de uygulanan kimyevi usullerden daha 1890'lı yıllarda haberdardılar, ancak pahalı olması sebebiyle bu usulü henüz o dönemlerde kullanmamışlardı.¹⁰⁹² Ama kısa bir süre sonra şartları zorlayarak bu usulün uygulanmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Aydın vilâyetinde çekirgeye karşı verilen mücadelede kimyevi usullerin kullanımıyla ilk olarak 1913 yılında karşılaşılmıştır. Bu usulün kullanımı ileriki yıllarda hem Aydın vilâyetinde¹⁰⁹³ hem de Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu diğer coğrafyada artış göstermiştir.

İktisat Vekâleti Mücadele Müdürü Şevket Beyin eserinde verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere bu yöntemde, çekirgeleri öldürmek için adi sabun, petrol, arsenik gibi kimyevi maddeler kullanılır. Bunların içinden en ucuz ve kullanışlı olanı sabunla yapılanıdır. 4 kg adi sabun belirli miktarda sıcak suyun içine atılarak eritilir ve biraz dinlendirilir. İyice karıştırıldıktan sonra 100 kg su eklenir ve pülverizatörlere doldurularak sabah ve akşam serinliğinde bir araya toplanmış olan çekirge yavrularının üzerine püskürtülür. Sabunlu suyla iyice ıslanan çekirgeler, ıslanma derecesine göre 2-25 dakika zarfında telef olurlar. Adi sabun yerine Arap sabunu da kullanılabilen bu yöntemde kimyevi maddeleri kullanmak için bazı makineler icat edilmiştir. Pahalı olması nedeniyle petrolün kullanımının sınırlı kaldığı, çoğunlukla da sabunun kullanıldığı bu usulün, 1930 yılında Güney ve Doğu Anadolu illerini istila eden çekirgelerin telef edilmesinde büyük katkısı olmuştur.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁰ BOA., İKAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896, 19 B 1298/17 Haziran 1881; *İzmir*, sayı 309, 21 C 1295/22 Haziran 1878.

¹⁰⁹¹ *İzmir*, sayı 288, 20 Ca 1295/22 Mayıs 1878; *a.g.g.*, sayı 309, 21 C 1295/22 Haziran 1878

¹⁰⁹² BOA., BEO., 780/58474, 1 Z 1313/14 Mayıs 1896.

¹⁰⁹³ Gökmen, *a.g.m.*, 156.

¹⁰⁹⁴ Şevket, *a.g.e.*, 55-56.

Çinko Levha Yöntemi

Bu yöntem, muşambalı bez perde yönteminin çinkoya uyarlanmış şeklidir. Çinkonun kayganlığından faydalanılmıştır. Buna göre, çekirgelerin yürümekte olduğu istikamete çinko levhalarla bir set oluşturulur; çinko seddin önünde uzunca bir çukur değil, aralıklı olarak uzunluğu 1,80-2,90 m, genişliği 75-80 cm kadar olan küçük küçük birçok çukur açılır. Çekirgenin çıkamaması için çukurların ağızları çinkoyle maskelenir. Sete ulaşan çekirge yavruları ayaklarıyla çinkoya tutunamadıklarından levhaların ötesine geçemezler. Bir korku hissedip sıçramaya da lüzum görmediklerinden sağa veya sola doğru giderler ve karşılıklarına çıkan ilk çukura düşerler. Almanya'dan getirilen bir uzman heyet tarafından öğretilen bu yöntem, Osmanlı Devleti'nde ilk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun birçok yeri Fas çekirgesi tarafından istila edildiğinde uygulanmıştır. Özellikle büyük çekirge sürülerinin telef edilmesinde diğer yöntemlerin hepsinden daha üstündür ve her yerde uygulanabilmektedir.¹⁰⁹⁵ Bu yöntem, bahsi geçen dönemde Aydın vilâyetinde de kullanılmıştır.¹⁰⁹⁶

Tahta Tırpanla Ezme Yöntemi

Çekirge Tarifnâmesi ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde kullanılması tavsiye edilen bir usul ile tahta tırpan sayesinde çekirge yavruları ezilerek öldürülür. Bu usulde çekirgelerin yumurtalarından çıktıktan üç gün sonra ovada gezinmeye başlamalarından faydalanılır. Çekirge yavruları kendilerine gidecek bir yol seçip, hep birlikte aynı istikamete gittiklerinde, insanlar ellerinde birer süpürge ile çekirgelerin önünde set olup, yolu kaparlar. Çekirgeler ileri gidemeyip geri dönmek isteyince, bu defa da arkalarında set kuran insanlar tarafından engellenirler. Neticede hepsi birbirine karışıp üst üste yığılırlar ve birbirlerine sarılırlar. Bu sırada insanlar onları yakından kuşatırlar. Daha sonra üç-dört arşın (2-2,7 m) uzunluğunda bir ağaç üzerine uzunca ve çalılı ağaç dalları bağlanarak elde edilen bir tırpana öküz ya da at koşulmasıyla çekirgeler ezilerek öldürülür. Bu işlemin bir kaç kez tekrarlanmasıyla çok sayıda çekirge telef edilir.¹⁰⁹⁷ 19.

¹⁰⁹⁵ Çinko Levha yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket, *a.g.e.*, 18-56.

¹⁰⁹⁶ Gökmen, *a.g.m.*, 156.

¹⁰⁹⁷ Çekirge kırmaya yarayan tırpanlar iki türdür. Birinci tür çekirge kırma makinesinin yapılışı ve kullanılışı şöyledir: Her biri dört arşın uzaklığında iki tane kalın ağaç sırıgının arası iki parmak kalınlığında açık bırakılarak uçlarından birbirlerine bağlanır. Sonra bu iki sırıgın arasına bir ucundan öbür ucuna kadar bir buçuk arşın uzunluğunda ağaç kalıpları geçirilirse uzun süpürge gibi bir şey olur ki buna çekirge kıran tırpan denilir. Üstüne de bir kalın tahta konulur. Yine de hafif olursa üzerine başka şeyler de konulabilir. Sonra sırıkların iki uçlarından ip bağlanarak atlar koşulur. Çekirgenin baş gösterdiği ova birkaç kısma taksim edilir ve her kısımda on beş adam görev yapar. On kişi ellerinde süpürgelerle kendi

yüzyılda Aydın vilâyetinde bu yöntemin uygulandığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Sandık Yöntemi

Bu yöntemde ise yavru çekirgeler, sandık şeklindeki bir aletin yardımıyla canlı canlı toplanır ve imha edilirler. Kullanılması kolay olan bu aleti yapmak için iki arşın (1,36 m) uzunluğunda ve iki arşın eninde olan tahtanın yanlarına bir tarafı iki arşın, diğer tarafı bir arşın iki köşeli tahta yapıştırılır. Sonra iki arşın uzunluğunda ve bir arşın (0,68 m) eninde başka bir tahta birinci tahtanın altına yapıştırılır. Böylece bir tarafı kesik ve açık bir sandık elde edilir. Son olarak bu sandığın üstüne iki arşın uzunluğunda ve yarım arşın eninde bir tahta daha yapıştırılarak alet tamamlanmış olur. Koşulduğu vakit dağılmasın diye sandık iki ağaç üzerine konulur ve bu sandığın önüne atlar koşulur.

Daha sonra, çekirgelerin bulunduğu ovanın ucunda birkaç hendek açılır ve ovanın öbür ucundan sandığa koşulan atlar hendeğe doğru olabildiğince hızlı koşturulur. Atlarla birlikte sandık da hızlı bir şekilde ilerledikçe çekirgeler içine girerler ve bir daha dışarı çıkamazlar. Çünkü içeri giren çekirgeler önce ne yapacaklarını şaşırırlar, sonra tam uçmaya hazırlanırken daha sonra giren çekirgelerin baskınına uğrarlar ve onların altında kalırlar. Sandıktaki çekirgeler hendeğın içine dökülerek ezilirler. Böylesi birkaç alet yan yana hendeğe doğru koşturulursa çok daha iyi sonuç alınır. Bütün bu işlemleri anlatan köşe yazarı, verdiği bilgilere ilaveten, ovanın sadece bir tarafına değil, her iki tarafına hendeklerin açılmasının daha etkili olacağını belirtmiştir. Ovanın bir ucundan itibaren sandığa dolan çekirgeler ovanın diğer ucundaki hendeğe boşaltılırken, aletler geri döndüğünde sandığa yeni düşen çekirgeler, ovanın diğer ucunda açılması önerilen diğer hendeğe boşaltılmalıdır.¹⁰⁹⁸ 19. yüzyılda Aydın vilâyetinde bu yöntemin uygulamasıyla karşılaşılmamıştır.

---

kısımlarının etrafını kuşatarak çekirgelerin daireden dışarı çıkmasını engellerken, diğer beş kişi tırpanları çekerek çekirgelerin ölmelerini sağlarlar. Tırpanla kırma yönteminden olumlu sonuç alabilmek için çekirgeler daha uykudayken, gün doğmadan önce uygulanmalıdır. Ayrıca çekirgelerin diğer kısma geçmesini önlemek için ovadaki her kısım bu uygulamaya aynı anda başlamalıdır. İkinci tür çekirge kırma makinesinin yapılışı ve kullanımı: İki arşın uzunluğunda ve altı parmak eninde iki tahtanın ortasına diş tabir edilen ince tahtalar dizilerek yerleştirilir. Tarak biçiminde olması için bu dişler birbirlerine yakın dizilirler. Büyük olan iki tahtanın üzerine ve dişlere doğru uzanmış başka bir tahta daha ilave edilir. En son ilave edilen tahtaya at koşmak için halkalar çekilir. Bu tahtanın üzerine ağırlık olarak herhangi bir şey konulur. Dişlerin yere doğru eğilmiş kalması için üste konulan tahta çok sağlam olmalıdır.

¹⁰⁹⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 903, 27 B 1298/25 Haziran 1881.

Çekirge talimatlarından elde edilen bilgilerden, telef edilen çekirgelerin insanların sağlığı açısından her yere gömülmemesine ve çeşitli etkenlerle yüzeye çıkmamasına dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim ambarlarda biriktirilen ölü çekirgeler, görevli memurlar tarafından yerleşim birimleri, kuyular ve su membalarından uzak yerlerde kazdırılan derin çukurlara gömülerek, üzerleri iyice çignenmiştir. Daha sonra üzerine yeterli miktarda sönmemiş kireç dökülmesine, bunun üzerine ise en az bir arşın (0,68 m) kalınlığında toprak atılmasına dikkat edilmiştir.¹⁰⁹⁹

c) Çekirgelerin Çiftleştikten Sonra Telef ve İmhası

Çekirgeleri, çiftleştikleri sırada sabahları ezerek kırmak, uçkun olduğu diğer dönemlere kıyasla daha kolaydır. Çünkü dişi çekirgeler, kanatları yumurta ile dolu olduğundan ağırlaşır ve uçamazlar. Bazı mahallerde ovanın bir ucundan öbür ucuna bir sürü at koşturulup, çiftleşen çekirgeler ezilmek suretiyle öldürülmeye çalışılır. Yumurtlamış çekirgeleri kırmak, çok kısa bir süre sonra zaten kendiliklerinden öleceklerinden, boşuna zaman harcamaktır. Büyük ve şişkin olan yumurtlamamış dişi çekirgeler, yumurtlamış çekirgelerden en kolay sonbaharda ayırt edilebildikleri için, onların bu dönemde kırılmaları daha uygundur. Ayrıca çekirge yumurtalarının soğukta telef olduğu halk tarafından bilindiğinden, çoğu yerde çekirgeler sonbaharda çiftleşme vakti yaklaştığında ormana doğru sürülerek, orada yumurtlamaları ve kendiliğinden telef olmaları sağlanırdı.¹¹⁰⁰

Merkezi hükümetten vilâyete gönderilen emir yazılarından Aydın vilâyetinde nadir de olsa çiftleşme dönemlerinde çekirgeye karşı mücadele edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 19 Ağustos 1863 tarihli emirname-i sâmi'de, Aydın vilâyeti kastedilerek, taşralardaki bazı mahallerde belirtilen senede yaşanan çekirge afetinin mahsulâta büyük zarar verdiği vurgulanmış, bir sonraki senenin mahsulâtının da telef olmasını önlemek için “yumurta bırakmadan önce çekirgelerin önünün alınması gerektiği,” aksi takdirde hem hazinenin hem de halkın büyük zarar edeceği belirtilmiştir.¹¹⁰¹

Çekirgeler kanatlandıktan sonra onları telef etmek neredeyse imkânsızdır. Ancak kanatlı çekirge ordusu yaklaştığında, çoğu yerde insanların ovalarda ateşler yaktıkları, bu ateşe tiftik atıp ve bağırıp çağrıştıkları bilinmektedir. İnsanlar bu yöntemle, diğer bir

¹⁰⁹⁹ BOA., İ.KAN., 3, 20 Ra 1310/12 Ekim 1892; BOA., T.OMİ., 1636/11, 21 N 1331/24 Ağustos 1913.

¹¹⁰⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 896-897, 19-21 B 1298/17-19 Haziran 1881.

¹¹⁰¹ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

ifadeyle duman, ses ve kokunun etkisiyle çekirgeleri tarlalarından uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu yöntemin çekirgeyi telef ve imha etme için değil, uzaklaştırmak için uygulandığı; herkesin kendi tarlasını korumasına hizmet ettiği söylenebilir. Kesin bir çözüm olmadığı ortadadır. Çünkü oraya konmayan çekirgeler, kondukları başka tarlaların mahsulünü yemekte-dirler. Hatta çekirgenin daha sonra gittiği yerden geri dönüp o tarlaların mahsulünü de yeme ihtimali vardır.

d) Çekirgenin Tabii Düşmanı Olan Hayvanlar Vasıtasıyla İmhası

Bazı hayvanlar çekirgeleri yemek suretiyle insanlara hizmet ederler. Çekirge düşmanı bu hayvanların başında; sığırcık kuşu, beyaz martılar, turnalar, kargalar, domuzlar, yaban fareleri, kör sıçanlar, kediler, köpekler, kurbağalar ve balıklar gelir. Bunların arasında çekirgeye en fazla zarar veren hayvan, sığırcık kuşlarıdır. Sığırcık kuşlar daima çekirgenin arkasından gelirler. Bu kuşlar, çekirgeyi yemekten çok telef ederler. İnsanlarda, sığırcık kuşlarını gördüklerinde, o bölgede çekirgenin de olacağına dair inanç vardır.¹¹⁰²

Çekirge düşmanı hayvanların yanı sıra bazı tabiat olaylarının da çekirgenin telefine sebep olduğu görülmektedir. Nitekim çekirge afetine karşı alınması gereken tedbirler konusunda 1852 yılında merkezi hükümete bazı öneriler sunan Antuan Edwards, bu yazılarından birinde, baharda devamlı surette yağın yağmurların çekirgelerin kanatlı olanlarının ölümüne sebep olduğuna dair bir rivayetten bahseder. Bu cümleden olarak bazen afete dönüşen tabiat olaylarının, bazen de insanları bu tür afetlerden kurtaran bir rahmet olarak işlev gördüğü söylenebilir.¹¹⁰³

9) Madalyalar ve Teşekkürnâmeler

Çekirgeye karşı verilen mücadelede üstün gayretleri görülen kişilerin nişan, madalya ya da tahsînnâme-i sâmil¹¹⁰⁴ ile onurlandırılması yoluna gidilmiştir. Bu tür ödüllere idareciler, memurlar ve halk çekirgeyle mücadele konusunda teşvik edilmeye çalışılmıştır. Merkezi hükümet tarafından Aydın vilâyetinde ilk ödüllendirme girişimine 1864 yılında çekirge yavrularının toplanması sırasında rastlanmaktadır.

¹¹⁰² *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 900-904, 24-28 B 1298/22-26 Haziran 1881.

¹¹⁰³ *BOA.*, HR.TO., 417/21, 16 Nisan 1852.

¹¹⁰⁴ Tahsînnâme, devlet memurları tarafından her hangi bir işte gösterilen başarı sebebiyle o işin beğenildiğine dair âmir tarafından yazılan, bugünkü takdimnamelerin karşılığında olan bir yazıdır. Tahsînnâme-i Sâmi ise Sadrazam tarafından yazılan bu tür yazılara denilmektedir. M. Zeki Pakalın, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. III (İstanbul: MEB Yayınları, 1971), 378.

Çekirgeyle mücadelede gösterdiği büyük gayret ve hizmet nedeniyle Denizli kaymakamının talebi üzerine, Denizli Livası Naibi Sururi Efendi taltif edilmiş ve bu durum Bâb-ı Âlî tarafından Şeyhülislamlık makamına iletilmiştir.¹¹⁰⁵ Aynı yıl Aydın Valiliği, Sadâret makamına yazdığı 16 Nisan 1864 tarihli yazısında, Saruhan livasında görevli memurlar ile halkın gösterdiği gayret ve sebatın kendileri tarafından takdirle karşılandığından bahisle, çekirgeyle mücadele eden halk ve memurların bir kat daha teşvik edilmesi amacıyla tahsinnâme-i sâmi ile onurlandırılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Bâb-ı Âlîden Saruhan livası kaymakamlığına gönderilen yazıda, memurlar ve halk tarafından gösterilen gayretin memnuniyet verici olduğu belirtilmiş, bu musibetin ortaya çıkardığı büyük zararlar göz önünde bulundurularak çalışmaların hızlı bir şekilde sürdürülmesi ve gerekli teşviklerin yapılması tavsiye edilmiştir.¹¹⁰⁶ *Hizmet* gazetesinin haberine göre, bir tahsinnâme-i sâmi de 1887 yılında çekirgeye karşı verilen mücadelede gösterdiği gayretlerden dolayı Aydın Valisi Nazif Paşaya gönderilmiştir.¹¹⁰⁷

Çekirge afetiyle mücadelede üstün hizmetleri görülen kişilerin ilk defa II. Abdülhamid döneminde nişanlar, madalyalar ve rütbelerinin terfi edilmesi ile onurlandırıldıkları görülmektedir. Aydın Valiliğinin isteği üzerine Vilayet Jandarma Kumandanı Hıfzı Bey, Merkez Jandarma Taburu Binbaşısı Mehmed Efendi, İzmir Süvari Jandarma yüzbaşlarından Rıza, Ödemiş Jandarma Yüzbaşısı Mehmed Efendi, İzmir Jandarma Piyade çavuşlarından İstanbullu Hakkı, Balyanbolu Nahiyesi Müdürü Hasan Sabri, Kelas Nahiyesi Müdürü Refet Bey, Tahrirat Kâtibi Ahmet Bey, Kelas ve Tire eşrafından Ömer ve Mustafa Ali Ağalar, Tire'nin itibarlı tüccarlarından ve İtalya Devleti tebaasından olan Bosfaki Efendi çekirgeyle mücadelede gösterdikleri gayretler nedeniyle padişah tarafından 17 Kasım 1892 tarihinde birer iftihar madalyasıyla onurlandırılmışlardır.¹¹⁰⁸ Ayrıca, yine Aydın Valiliğinin isteği üzerine Merkez Jandarma Taburu Binbaşısı Mehmed Efendi rütbece alaybeyliğine terfii ettirilmiştir.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁵ BOA., A.MKT.MHM., 303/15, 8 M 1281/13 Haziran 1864.

¹¹⁰⁶ BOA., A.MKT.MHM., 298/17, 13 Za 1280/20 Nisan 1864; BOA., A.MKT.MHM., 298/45, 17 Za 1280/24 Nisan 1864; BOA., A.MKT.MHM., 298/89, 21 Za 1280/28 Nisan 1864.

¹¹⁰⁷ *Hizmet*, sayı 58, 9 N 1304/1 Haziran 1887.

¹¹⁰⁸ BOA., DH.MKT., 1985/101, 17 M 1310/11 Ağustos 1892; BOA., DH.MKT., 2021/32, 26 R 1310/17 Kasım 1892; *Hizmet*, sayı 606, 26 Ra 1310/18 Ekim 1892.

¹¹⁰⁹ BOA., DH.MKT., 1988/89, 23 M 1310/17 Ağustos 1892.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEL AFETLERİ

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemlerde ülkenin çeşitli yerlerinde birçok sel felaketleri yaşanmıştır. Klasik dönemde yaşanan sel felaketlerinden, sonuçları ve alınması gereken tedbirler bakımından önemli addedilenler, Divân-ı Hümâyûnun gündemine girmiş ve burada yapılan görüşmelerin not edildiği mühimme defterlerine kaydedilmiştir; 1565-1578 yılları arasında İstanbul'da üç defa, Edirne, Üsküp ve Demirhisar'da ikişer defa, Kareferya, Karasu Yenicesi kazası, Arnavud Belgradı, Mihalçık, Manyas, Bosna ve Akhisar'da birer defa sel afeti yaşanmıştır.¹¹¹⁰

17. yüzyılda 1688/1689 yılında Edirne civarında¹¹¹¹ ve Beyşehir'de, 1780 yılında Isparta'da Gölcük Boğazı'nda, 19. yüzyılın ilk yıllarında Manastır vilâyetinin Pirlipe kasabasında, 1820/1821 yılında Girit'te, 1828 yılında Manastır'da, 1848 yılında yine Isparta'da meydana gelen sel felaketleri, belirtilen bölgelerde büyük maddi kayıplara yol açmıştır.¹¹¹² 19. yüzyılın ikinci yarısında Gümüşhane sancağında dört defa,¹¹¹³ Isparta'da iki defa, Karesi sancağına bağlı Bigadiç kazası,¹¹¹⁴ İzmit,¹¹¹⁵ Halep ve Diyarbakır'da birer defa sel afeti yaşanmıştır.¹¹¹⁶

Osmanlı coğrafyasında sel afetlerinin en çok yaşandığı yerlerden birisi de Aydın vilâyetidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından önce vilâyet dâhilinde 1550, 1842, 1847 ve 1848 yıllarında sel afetlerinin yaşandığı bilinmektedir. Şer'iyye sicillerinde, Aralık 1550'de Manisa'da şiddetli bir sel afetinin yaşandığı, hatta böyle bir afeti kırk yıldır kimsenin görmediği ifade edilmişse de, afetin vermiş olduğu hasar hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹¹¹⁷ 15 Ekim 1842 tarihinde, Bergama kazası merkezinde, adına

¹¹¹⁰ Orhan Kılıç, "Mühimme Defterlerine Göre 16. yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Doğal Afetler (Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları)", *Pax Otomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), 800-808.

¹¹¹¹ Süreyya Faroqi, "Tarımsal bir Değişimin Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel 1688-89, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler Sempozyumu*, Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Haz. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 273.

¹¹¹² Gönüllü, *a.g.m.*, 351-374.

¹¹¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alparşlan Demir-Esat Aktaş, "Gümüşhane Sancağında Doğal Afetler (1888-1910)," *OTAM*, sayı 24 (Ankara, 2010), 21-54.

¹¹¹⁴ Bkz. Gönüllü, *a.g.m.*, 351-374.

¹¹¹⁵ "Floods in Turkey," *The Manchester Guardian*, 12 April 1880.

¹¹¹⁶ "Floods in Asia Minor," *The Manchester Guardian*, 9 April 1884.

¹¹¹⁷ Arıkan, *a.g.m.*, 126.

ağıtlar ve destanların kaleme alındığı çok büyük bir sel afeti yaşanmıştır. Görgü tanıklarının ifadesine göre sel sırasında 300 kadar insan ve birçok hayvan boğularak hayatını kaybetmiş, birçok ev yıkılmış ve birçok eşya telef olmuştur.¹¹¹⁸ Başka bir büyük sel afeti, Merdimencik, Yenipazar, Gediz ve Kurşunlu akarsularının taşması sonucu 19 Ağustos 1847 tarihinde Saruhan sancağına bağlı Sart kazasının köylerinde yaşanmıştır. Mahalli yetkililerce hazırlanarak Sadâret makamına, oradan da Meclis-i Vâlâya gönderilen hasar tespit defterinde yer alan bilgilere göre, Yenipazar çayı civarında bulunan Değirmen deresi ile başka yerlerde sel sularına kapılan 14 kişi boğularak can vermiştir. Ayrıca 457 büyük ve küçükbaş hayvanın telef olduğu bu sel afetinde, evler ve ürünler de çok büyük zarar görmüştür.¹¹¹⁹

Başka bir sel afeti de, 1848 yılında Çeşme kazasında Hurmalık Çarşısı içinden geçen çayın taşması neticesinde meydana gelmiştir. Bu afet, çarşı civarındaki birkaç dükkân ve hanenin yıkılmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹²⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısı da Aydın vilâyetinde sel afetlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur.

A) Sel Afetlerinin Etki Alanı ve Tarihleri

Aydın vilâyetinde yağmur yağışları en fazla sırasıyla kış, sonbahar ve ilkbahar mevsimlerinde olup, yaz kuraklığı mutlak gibidir. Vilayetteki yağışların başka bir özelliği de ilkbahar yağmurlarının düzensizliğidir. Zamanı ve miktarı her sene birbirine

---

¹¹¹⁸ Bergama'daki afetle ilgili olarak 28 kıtalık uzun bir sel destanı kaleme alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Bayatlı, *Bergama'da Yakın Tarih Olayları* (İzmir: Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, 1957), 63-69.

¹¹¹⁹ Merdimencik çayının taşmasıyla Salihli'deki evlerin yarısı sel sularına maruz kalmış ve 4 ev yıkılmıştır. Sart kazasına bağlı Salihli, Yenipazar ve Allahdiyen, Manastır, Durasıllı, Taytan köyleri ile kazada iskân edilen Bozan-ı Cedit ve Kara Hızır aşiretlerinin malları selden büyük zarar görmüştür. Sel suları, adı geçen köylerde buğday ve arpa harmanlarını alıp götürmüş, bağ, bahçe, bostan, darı ve susam tarlalarını basıp mahsulü harap etmiştir. Ayrıca sel, birçok hayvanı da köylülerin elinden almıştır; 13 öküz, 14 inek, 77 koyun, 344 keçi, 5 beygir, 4 eşek yaşanan sel felaketi sırasında telef olmuştur. *BOA.*, İ.MVL., 110/2528., 27 Z 1263; Aydın Valiliği sel felaketinin yol açtığı büyük miktardaki hasarın kaza halkını yardıma muhtaç duruma düşürdüğünü Sadâret makamına bildirmiş, afete maruz kalan halkın vergilerinin bir kısmının affedilmesini ve tohumluk zahire ve hayvan satın alabilmeleri için onlara borç olarak bir miktar para verilmesini merkezi hükümetten talep etmiştir. Konu Meclis-i Vâlâda görüşülerek Sart kazası emvalinden 20.000 kuruşun afetzedelere verilmesi uygun görülmüştür. *BOA.*, C. DH., 121/6029, 6 M 1264/14 Aralık 1847; *BOA.*, İ.MVL., 110/2528., 27 Z 1263.

¹¹²⁰ Hurmalık Çarşısı içinden geçen çayın taşkınlarını önlemek amacıyla bir takım tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Mahalli yetkililerce kaleme alınan resmi yazılarda, sel afetinin önünü almak için bir miktar arazinin satın alınarak düzlenmesine karar verildiği, bunun için 25.000 kuruş akçeye ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve bu masrafların devlet hazinesinden karşılanması istenmiştir. Bu talepler Meclis-i Vâlâda görüşülmüş ve bahsedilen mahalin tetkik edilmesinin uygun olacağı kaptanpaşaya bildirilmiştir. Ancak yapılan tahkikatın neticesine ve bu taleplerin kabul edilip edilmediğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. *BOA.*, A.MKT., 135/33, 16 Z 1264; *BOA.*, A.MKT., 138/82, 8 Ş 1264.

uymayan yağışlar, genellikle kısa bir sürede ve şiddetle boşanır.¹¹²¹ Vilâyetin, Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Bakırçay nehirleri ile bunları besleyen birçok çay ve dereyi barındırması, bu akarsuların daha çok kış aylarında yağın şiddetli sağanak yağışlar neticesinde taşmasına neden olmuştur. Ayrıca vilâyette, nehir taşkınları haricinde de çok sayıda sel afeti yaşanmıştır. Vilâyet dâhilinde yaşanan sel felaketlerini bir tasnif dâhilinde ele almak, konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu bağlamda, Gediz, Büyük Menderes, Bakırçay, Küçük Menderes nehirleri ve onları besleyen çayların sebep olduğu sel felaketleri ile bu nehirlerin taşkınları haricinde oluşan sel felaketleri ayrı ayrı ele alınarak, zararlarına değinilecektir.

Tablo 17: Aydın Vilâyetinde Meydana Gelen Sel Afetleri (1850-1900)

Afet Yılı	B.Menderes	Gediz	K.Menderes, Bakırçay vd.	Diğer sel afetleri
1860		Manisa		
1865	Nazilli			Aydın, İzmir
1868		Menemen		
1873		?		
1874				Foça
1875				?
1876		Kasaba(Nif çayı)	Bergama (Bakırçay)	
1881				Alaçatı, Çeşme Bergama
1883		Manisa		
1885				İzmir, Bayındır
1887	Kuyucak	Foça		Menemen,Bergama İzmir , Mandice
1888	Sarayköy			İzmir(2defa), Manisa
1889	Söke		? (K. Mend-Kızılçay)	
1891	Söke,Aydın,Nazilli, Bozdoğan, İneâbâd	Manisa,Kasaba, Salihli, Foça	Kırkağaç,Manisa (Bakırçay) Ödemiş (K.Mend)	Milas, ?
1892	Aydın-Çine arası	?		
1893	Söke, Balat, Aydın		İzmir (?)	
1895	Söke			
1896			İzmir (Meles Ç), Urla (Çamlı Ç) İzmir (K.Mend.)	Dikili, Milas
1897	Nazilli, Yenipazar, Söke,Aydın,Koçarlı, Karapınar,Bozdoğan	Alaşehir (Derbent çayı), ? (Nif çayı)	Bergama,Soma (Bakırçay),Bayındır Tire, Kuşadası (K.Mend.)	
1898			Soma (Bakırçay)	
1899			Birgi(Sasullu Deresi) Urla ?, Ula ?	Akhisar,Kırkağaç Ödemiş,Kuyucak Garbikaraağaç, Soma

¹¹²¹ Erol Tümertekin, *Kurak Bölgelerde Ziraat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957), 48-50.

1) Büyük Menderes Nehri Taşkınları

Dinar civarındaki dağlardan kaynağını alarak, Aydın vilâyeti içinde kuzey doğu-güney doğu istikametinde ilerleyerek Çivril, Çal, Sarayköy, Nazilli, Aydın, Söke ovalarından geçen, Milet Harabeleri yakınlarında Adalar (Ege) Denizine dökülen ve 450 km uzunluğuyla vilâyetin en büyük nehri olan¹¹²² Büyük Menderes nehri, tarihsel kaynaklardan elde edilen bilgilere göre 19. yüzyılın ikinci yarısında 12 defa taşmıştır.

Tercüman-ı Ahvâl gazetesi, *Journal dö Constantinople* gazetesinden aktardığı haberinde, 1865 Haziran'ın ilk haftasındaki yağmur fırtınası sebebiyle yaşanan Büyük Menderes taşkınında, "sel sularının, Nazilli'ye bağlı köylerde evleri, hayvanları ve ağaçları silip süpürürcesine yıkıp götürdüğünden" bahsetmiştir. Özellikle, evlerin % 90'ından fazlasının yıkıldığı Bereketli köyü, bu afetten çok büyük zarar görmüş; 139 eve sahip köyde sadece 22 ev yıkılmadan ayakta kalabilmiştir.¹¹²³ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye mazbatasından anlaşıldığı üzere, yaşadıkları afet nedeniyle Bereketli köyü sakinleri, o sene vergilerini ödeyemeyecek dereceye gelmiş, hatta bir kısmı başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır.¹¹²⁴

1887-1889 yılları arasında nehrin üç yıl arka arkaya taşıdığı görülmektedir. Aydın Valiliği, nehrin, 1887 yılı sonlarında meydana gelen taşkınında yatağını değiştirerek, Nazilli kazasına bağlı Kuyucak nahiyesinde verdiği zararlar hakkında Bâb-ı Âlîyi bilgilendirmiş ve nehrin eski yatağına döndürülmesi için yardım talebinde bulunmuştur. Valiliğin yazısından anlaşıldığı üzere Kuyucak nahiyesinde mahsuller selden büyük zarar görmüştür.¹¹²⁵ Büyük Menderes nehrinin 1888 Haziran'ında Sarayköy civarlarında taşarak bazı yerleri su altında bıraktığı yönündeki bilgiler ise *Tercüman-ı Hakikat* ve *The Levant Herald* gibi bazı ulusal gazetelerin haberlerine yansımıştır.¹¹²⁶ Bu gazetelerden *The Levant Herald*, aynı nehrin 1889 Haziran'ında tekrar taşıdığını yazmıştır. Bu taşkın, o derece büyük olmuştur ki, Söke ve Beşparmak Dağı arasındaki ova bir göl haline dönmüş, birçok yerde ulaşım sadece botlar sayesinde yapılabilmektedir.

¹¹²² H.1308. *Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 635; Emrullah Güney, *Türkiye Hidrocoğrafyası* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004), 92.

¹¹²³ *Tercüman-ı Ahvâl*, sayı 654, 21 M 1282/16 Haziran 1865.

¹¹²⁴ BOA., MVL., 719/89, 23 Z 1282/9 Mayıs 1866.

¹¹²⁵ BOA., ŞD., d., 91, evrak no, 105, 12 Ca 305/26 Ocak 1888.

¹¹²⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3009, 20 L 1305/30 Haziran 1888; *The Levant Herald*, Vol 8, sayı 26, 27 Haziran 1888.

Sel nedeniyle hububat, afyon ve incirde yıllık üretim her zamankinden daha az olmuştur.¹¹²⁷

Tarihsel kaynaklar, Aydın vilâyetinin 19. yüzyılın ikinci yarısında sel afetlerinden en fazla etkilendiği yıl olarak, 1891'i göstermektedir. Aydın vilâyeti için bir "felaket yılı" olarak niteleyebileceğimiz bu yılın Ocak ayının ikinci haftasının ilk günlerinde başlayıp 24'üne kadar devam eden şiddetli yağmurlar neticesinde Büyük Menderes, Gediz, Küçük Menderes ve Bakırçay nehirleri taşarak etraflarına büyük zarar vermiştir. Ayrıca bazı yerlerde nehir taşkınlarından bağımsız olarak sel afetleri yaşanmıştır. Bahsi geçen yılda, sel sularının ekili alanların yer aldığı ovalardan çekilmesi günler almış ve ürünler büyük zarar görmüştür. Bunun yanı sıra sel suları, yerleşim birimlerine, hayvanlara, ulaşım ve iletişime de büyük zararlar vermiştir.¹¹²⁸

Büyük hasar meydana getiren 1891 kışındaki bu sel afetleri hakkında Aydın vilâyetiyle merkezi hükümet arasında çok sayıda yazışma gerçekleşmiştir. Bu yazışmaların birkaçında Aydın Valiliği, Büyük Menderes nehrinin taşkını ve zararları hakkında merkezi hükümeti bilgilendirmiştir. Ayrıca Söke kazasındaki Rum cemaatin 28 Ocak 1891 tarihinde kaleme aldığı mahzar (teşekkürnâme) da konuyla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Bu belgelerden elde edilen verilere göre, Büyük Menderes nehri taşkını neticesinde Söke ovası ile civardaki birçok köy sular içinde kalmıştır. Su o kadar yükselmiştir ki, afete maruz kalan köylerdeki toplam 629 evde yaşayan¹¹²⁹ 2-3.000 civarındaki insan, hayatlarını ancak ağaç ve çardaklar üzerine çıkarak kurtarabilmiştir. Sular içinde mahsur kalan 2.000'den fazla hayvan da selzedeler gibi kurtarılmayı beklemiştir. Selzedeler, ayrı bir başlıkta ele alınacağı üzere, başarılı bir afet yönetimi sonucunda kurtarılmıştır.¹¹³⁰ Afet sırasında Bozdoğan'da sele kapılan bir kız çocuğu hayatını kaybetmiş, Söke'de üç baş hayvan telef olmuştur.¹¹³¹ Aydın Valisi Refet Paşanın 29 Ocak 1891 tarihinde Sadâret makamına yazdığı yazıda sel sularının % 90 derecesinde çekildiğini bildirmesi,¹¹³² Söke ovasının en az bir hafta göl halinde kaldığını ve bu süreçte selzedelerin günlük yaşamlarına dönemediğini göstermektedir.

¹¹²⁷ *The Levant Herald*, Vol 9, sayı 23, 16 Haziran 1889.

¹¹²⁸ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹¹²⁹ *BOA.*, Y.A.HUS., 243/67, 19 C 1308/30 Ocak 1891.

¹¹³⁰ *BOA.*, Y.PRK.AZN., 5/11, 17 C 1308/28 Ocak 1891.

¹¹³¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹¹³² *BOA.*, Y.A.HUS., 243/67, 19 C 1308/30 Ocak 1891.

Bu sel afetiyle ilgili olarak verilen yukarıdaki resmi nitelikli bilgileri gazetelere yansıyan haberler tamamlamaktadır. 1891 yılındaki Büyük Menderes nehrinin taşkınyla ilgili haberler, vilâyetin resmi gazetesi olan *Aydın*'da ve aynı bilgileri bu gazeteden aktaran *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde geniş yer bulmuştur. Gazete haberlerine göre, bu taşkında sadece Söke değil, Aydın, Nazilli, Bozdoğan ve İneâbâd (Germencik) ovaları da tamamıyla sel suları altında kalmıştır. Gazete, afete maruz kalan kişi ve ev sayısını da vermiş; 1.000 evde yaşayan 4.000'den fazla insanın sele maruz kaldığından bahsetmiştir. Gazetelerde, afetin boyutunun resmi kayıtlardan çok daha büyük gösterilmesini, gazete haberlerinin, resmi belgelerin kaleme alındığı tarihten on gün kadar sonra yayınlanmasıyla ve bu yüzden sel felaketinin verdiği zararın tüm boyutlarıyla ortaya çıkmasıyla açıklamak mümkündür. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre, ovaların günlerce sular altında kalması nedeniyle afetin ekili alanlara verdiği zarar tam olarak anlaşılammıştır. Sel sularından öte, selin getirdiği kum ve çamurların tarlalardaki ekili ürünlerin üstünü kaplaması daha fazla zarara sebep olmuştur.¹¹³³

The Levant Herald gazetesi aynı yılın 1891 Şubat'ının başlarında yağın yağmurlar nedeniyle yeni bir sel afetlerinin yaşandığından bahsetmektedir. İlk başlarda yağın yağmurun büyük zarar verdiğiinden korkulmuşsa da, dört günlük iyi havanın ardından suların çekilmesiyle zararın beklendiği kadar olmadığı anlaşılmıştır. Hatta bazı yerlerde toprağı sulaması nedeniyle selin faydalı olduğu belirtilmiştir. Özellikle Söke ovasında meyân kökü üretimi bundan faydalanmıştır. Ayrıca gazete, birkaç köylünün Söke ovasında suda boğulduğunun rivayet edildiğini, ancak resmi makamların henüz bu bilgiyi doğrulamadığını belirtmiştir.¹¹³⁴

Aydın Valiliğinin yazısından, 1891 yılındaki Büyük Menderes taşkınlarının Denizli ve Sarayköy civarlarına da zarar verdiği, aynı zamanda ulaşımı sekteye uğrattığı anlaşılmaktadır. Nitekim Denizli ve Sarayköy arasındaki şose yolların bozulması ve köprülerin hasar görmesi üzerine bu civarda oturan halk, mahalli hükümete bir dilekçe vererek, yolculuklarını kolaylaştırması açısından birkaç ay önce inşası tamamlanan Denizli demiryolu hattının biran evvel açılmasını talep etmiştir. Aydın Valiliği tarafından Dâhilîye Nezâretine ulaştırılan bu talep, 27 Ocak 1891 tarihinde Sadâret

¹¹³³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹¹³⁴ *Levant Herald and Eastern Express*, Vol 11, sayı 6, 9 Şubat 1891.

makamının bilgisine sunulmuş ancak Denizli demiryolu hattının erkenden açılıp açılmadığı konusunda herhangi bir kayda ulaşılamamıştır.¹¹³⁵

Şose yollara zarar veren bir diğer sel afeti, 1892 yılında yine Büyük Menderes nehrinin taşkını sonucunda yaşanmıştır. Ticaret ve Nâfia Nezâreti ile Sadâret makamı arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere, bu afette Aydın-Çine arasındaki yol büyük hasar görmüştür; sel suları yolun 3.800 metrelik kısmını harap etmiş ve nehir üzerinde bulunan bir köprünün tamamen yıkılmasına sebep olmuştur. Aydın vilâyeti mühendisleri tarafından yapılan inceleme, zararın nehrin civarındaki arazinin gevşek yapısından kaynaklandığını ortaya koymuş, bu nedenle buraya yapılacak yol ve köprünün taşkınlara direnemeyeceği, dolayısıyla da her sene büyük masraflara sebep olacağı ifade edilmiştir. Neticede vilâyet mühendisleri, bu yolu terk ederek başka güzergâhta yeni bir yol ile yeni bir köprünün inşasına ve yolun yüksekliğinin artırılmasına karar vermişlerdir. Ancak o bölgenin halkı, inşa edilmekte olan yeni yolun güzergâhını, Büyük Menderes nehrinin kollarının bu civardan geçmesi nedeniyle daha sakıncalı bulmuş ve yeni yolun sel afetlerinden korunaklı olmadığı yönünde merkezi hükümete arzuhaller göndermiştir. Bu arzuhaller üzerine Ticaret ve Nâfia Nezâreti harekete geçerek, iki yol ve köprü için ayrıca para ve emek harcanmasının doğru olmadığı yönünde görüş bildirmiş ve yeni yapılmakta olan yoldan vazgeçilerek eskisinin tamirini istemiştir.¹¹³⁶

Hizmet gazetesinin verdiği bilgilere göre, Büyük Menderes nehri 1893 kışında yeniden taşmıştır. Şubat ayı içerisinde, birçok defa yaşanan taşkınlar neticesinde, Balat ve Söke ovaları ile bazı yerler sular altında kalmıştır. Gazete, açık havalarda suların çekildiğini, ancak her yağmur yağdığında tarlaların, özellikle de bataklık arazilerin yeniden su altında kaldığını yazmış; doğal olarak zararın da büyük olduğunu vurgulamıştır. Şubat ayında, Balat ovasında yaşanan beş taşkının en sonuncusunun mahsullere verdiği zarar, diğerlerinin hepsinden daha büyük olmuştur. Bazı yerlerde seller buğday ve arpanın neredeyse tamamını mahvetmiştir. Bu kötü hava şartlarına karşı en dayanıklı ürün olan bakla mahsulü dahi zarar görmüştür. Gazetenin, meydana gelen zararın % 50 ila % 80 civarında olduğunu belirtmesi, sel afetinin oldukça büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece sel suları değil, bu taşkınlar sırasında bulanık akan suyun tarlalarda kil bırakması da ürünler üzerinde olumsuz etkilere neden

¹¹³⁵ BOA., DH.MKT., 1803/43, 16 C 1308/27 Ocak 1891.

¹¹³⁶ BOA., BEO., 222/16578, 3 Z 1310/18 Haziran 1893.

olmuştur. Ayrıca, aynı yıl, 14 Mayıs'ta Aydın'a yarım saat mesafedeki Geçid çayında bir taşkın yaşanmış, bu civardaki bağlar ve diğer mahsuller tamamen mahvolmuştur.¹¹³⁷

Daha sonraki dönemde, 1895 ve 1900 yılları arasında yaşanan Büyük Menderes nehri taşkınlarıyla ilgili bilgileri *The Levant Herald* gazetesinden almaktayız. Sel felaketleriyle ilgili çok fazla bilgiye rastladığımız bu gazetenin haberine göre, 1895 yılının bahar aylarında yaşanan taşkın nedeniyle Söke ovası yine sular altında kalmış ve sel sularında mahsur kalan 12 kişi kurtarılmıştır. Bahsi geçen sel afeti Söke kazasında birçok ev ile kamu binasının yıkılmasına ya da ciddi boyutta hasar görmesine yol açmıştır.

Nehir, 1897 yılında, Şubat ve Haziran aylarında iki defa taşarak etrafına zarar vermiştir. Aydın vilâyeti genelinde görülen şiddetli yağmur yağışları nedeniyle diğer nehirlerin ve akarsuların da taşıdığı Şubat ayında, Büyük Menderes taşkını Söke, Aydın, Koçarlı ve Karapınar ovalarını göle çevirmiş ve Nazilli'de 18 evin yıkılmasına yol açmıştır. Haziran taşkınında ise Bozdoğan ve Yenipazar arasındaki ovalık arazi tamamen sular altında kalmış ve buralardaki ekili arpa, buğday, darı mahsulleri zarar görmüştür.¹¹³⁸

Büyük Menderes nehrinin bir taşkını da 1899 yılında yaşanmıştır. Bu taşkın, daha önce bahsedilenlerden farklı olarak, aşırı yağmur yağışlarından değil, yaşanan büyük bir deprem sonrasında meydana gelmiştir. *İkdâm* gazetesinin bir Rum gazetesinden aktardığı habere göre, 20 Eylül 1899 tarihinde Büyük Menderes çukurluğunda meydana gelen yıkıcı deprem sırasında sularında büyük artış görülen nehir taşması sonucu, güzergâhında kalan birçok yeri su basmıştır. Ayrıca nehrin sularının miktarında günlerce azalma olmamıştır.¹¹³⁹ Bunun yanı sıra 1900 yılı Ocak ayının son haftasında meydana gelen Büyük Menderes taşkınında Aydın, Umurlu, Köşk, Nazilli ve Söke ovaları sel suları altında kalmıştır. Bu afet aynı zamanda adı geçen yerler arasında ulaşımın belli bir süreliğine kesilmesine yol açmıştır.¹¹⁴⁰

Görüldüğü üzere, nehri, özellikle kış ve bahar aylarında sık sık taşarak etrafında büyük hasara yol açmış, özellikle de tarım alanlarına büyük zarar vermiştir. Bu nehrin

¹¹³⁷ *Hizmet*, sayı 628-630, 28 B-5 Ş 1310/15-22 Şubat 1893; sayı 653, 1 Za 1310/17 Mayıs 1893.

¹¹³⁸ *The Levant Herald*, Vol 15, sayı 16, 29 Nisan 1895; Vol 17, sayı 7-8, 26, 15-22 Şubat, 28 Haziran 1897; Vol 20, sayı 6, 5 Şubat 1900.

¹¹³⁹ *İkdâm*, sayı 1882, 24 Ca 1317/29 Eylül 1899.

¹¹⁴⁰ *The Levant Herald*, Vol 15, sayı 16, 29 Nisan 1895; Vol 17, sayı 7-8, 26, 15-22 Şubat, 28 Haziran 1897; Vol 20, sayı 6, 5 Şubat 1900.

taşkınları en çok Söke, Aydın ve Nazilli ovalarını etkilemiştir. Büyük Menderes taşkınlarında dikkat çeken bir husus, meydana getirdiği sel afetinin etki alanının çok geniş olması ve her defasında birçok ovayı aynı anda sular altında bırakmasıdır. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, nehrin taşkınlarının çok büyük bir kısmı, 1887'den sonraki yıllarda meydana gelmiştir.

2) Gediz Nehri Taşkınları

Gediz nehri, Gediz kasabasında bulunan Murat dağından kaynağını alıp, Uşak civarından, Kula, Adala kasabalarının ortasından, Salihli, Manisa kasabalarının kuzeyinden geçerek Menemen'e ulaşır ve İzmir körfezinin kuzey kesiminde, Çamaltı ve Foça tuzlaları arasında denize dökülür. Tarihsel kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, vilayetin ikinci büyük akarsuyu olan Gediz nehri ile onu besleyen kollarından bazılarının, şiddetli yağmurlar nedeniyle 19. yüzyılın ikinci yarısında 11 defa taşıdığı ve etrafına büyük zararlar verdiği tespit edilmiştir. Gediz nehri, ana yatağında yedi kez taşarken, bu nehrin kollarından olan, Manisa ve Turgutlu arasında Gediz'e karışan Nif çayı 2 ve Alaşehir'den geçen Derbent çayı 1 defa taşmıştır. Ayrıca, kenarlarına setler inşa edilmesinden, Gediz nehrinin başka bir kolu olan Kumçay'da da taşkınların yaşandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴¹

Gediz nehrinin, 19. yüzyılın ikinci yarısında ilk olarak 1860 kışında, Manisa ovasına tesadüf eden bölümünde taşarak etrafına zarar verdiğini, Kuşadası metropolit vekilinin merkezi hükümete gönderdiği bir arizadan öğrenmekteyiz. 1861 Ocak'ının ortalarında yazılan bu arizada, geçmiş birkaç haftalık bir süreçten bahsedilmesi, afetin en erken 1860 yılının son aylarında yaşandığına işaret etmektedir. Metropolit vekili, arizasında “nehrin üzerinden kayıkla geçilemeyecek derecede taşıdığından, can kaybı ve maddi zararlara neden olduğundan, iki-üç hafta boyunca katırcıların gidip gelemediklerinden; bu nedenle ticaretin sekteye uğradığından” bahsetmiş ve yıkılmış halde bulunan Gediz nehri üzerindeki köprüünün yeniden inşa edilmesini talep etmiştir.¹¹⁴²

Aydın Vilâyeti İdare Meclisinin, Bâb-ı Âliye gönderdiği 18 Temmuz 1868 tarihli mazbatadan anlaşıldığı üzere, 1868 yılı Şubat ve Mart aylarında bol miktarda

¹¹⁴¹ BOA., İ.TNF., 5, 23 B 1315/18 Aralık 1897; BOA., İ.TNF., 6, 5 B 1315/30 Kasım 1897; BOA., BEO., 1056/79145, 27 B 1315/22 Aralık 1897; Güney, *a.g.e.*, 88.

¹¹⁴² BOA., A.MKT.UM., 449/28, 4 B 1277/16 Ocak 1861.

yağan yağmurlar nedeniyle Gediz nehri bu kez de Menemen’de taşmış ve çok büyük zararlara yol açmıştır.¹¹⁴³ Nitekim İngiltere’nin İzmir Konsolosu Cumberbatch, 1868 yılı İzmir raporunda “alçak bölgelerdeki ürünlerin su baskınları nedeniyle telef olduğunu ve bu nedenle buğday ile arpanın yüksek bölgelerin ürünü haline geldiğini” belirtmiştir.¹¹⁴⁴

1868 taşkını sonrasında, Aydın Valiliğine sunulmak üzere vilayet mühendisleri tarafından hazırlanan bir rapor, Gediz nehrinin Menemen’de taşmasının sebep ve sonuçları hakkında çok önemli bilgiler içermektedir. Nehir sularının, kaynağından çıkmasından itibaren 36 saat dolaşarak Manisa ovasına, oradan da Menemen ovasına iki saat mesafede olan boğazdan geçerek Menemen’e ulaştığını belirten rapora göre, Gediz’in Menemen ovasında taşmasının iki önemli sebebi vardır. Bunlardan birincisi, Manisa ovası yüksek iken, Menemen ovasının alçak, aynı zamanda denize akıntısının az olmasıydı. Bu yüzden kışın akıntısı çok daha fazla olan Gediz’in suları birdenbire boğazdan akmakta ve bu suların yarısı Menemen ovasında kalarak, burada bulunan ekili araziye basmaktaydı. Raporda bahsedilen ikinci sebep ise özellikle boğazdan Menemen’e kadar olan kısımda Gediz’e karışan birçok akarsuyun bulunması ve bu akarsuların Gediz’in sularını arttırmasıydı; Kanderesi, Değirmen deresi, Emir-i Âlem, Nişli, Asarlı, Süleymanlı, Dereköy, Koyunderesi ve Çayıllı çaylarından gelen sular Gediz nehrini şişirmekte ve ana yatağı üzerinde taşkına sebep olmaktaydı.

1868 yılındaki taşkın sonucunda, Gediz nehrinin Menemen ovasında yatağını değiştirerek, üç farklı yataktan akmaya başlaması sonucunda, güzergâhı üzerinde bulunan tarlalar, büyük gelir getiren memlehalar (tuzlalar) ve İzmir limanı önemli derecede zarar görmüştür. Özellikle limanın ve memlehaların gördüğü zararın bertaraf edilmesi, Gediz nehrinin eski yatağına döndürülmesini zorunlu kılmış ve bu da büyük masraflar gerektirmiştir.

Raporda, “nehir her sene yolunu değiştirirken ovada bulunan tarlaları berbat eder” ve “... sene be sene yatağını değiştirmesi ovanın topraklarının gevşek ve kumsal olmasına sebep vermektedir” denilmesi, belki kayıtlara geçmese de, Gediz’in Menemen ovasında çok sık bir şekilde taşıdığını ve tarımsal faaliyetlere büyük zarar verdiğini

¹¹⁴³ BOA., A.MKT.MHM., 434/77, 27 L 1285/10 Şubat 1869.

¹¹⁴⁴ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, 14.

göstermektedir. Ayrıca ikinci ifadede, ovanın verimli topraklarının zarar gördüğüne de dikkat çekilmiştir.¹¹⁴⁵

1873 yılında Gediz nehrinin bir kez daha taşarak etrafına zarar verdiğini İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch'in bu yıla ait raporundan anlamaktayız.¹¹⁴⁶ Düzenli olarak hükümetlerine raporlar gönderen dönemin İngiliz konsolosları, Aydın vilâyetinde yaşanan nehir taşkınlarına ve zararlarına çok sık değinmişlerdir. Konsolosların bu konuda kendi hükümetlerine devamlı bilgiler sunmasının muhtemel nedeni, İzmir ve ard bölgesinde tarımın büyük zarar görmesi ve dolayısıyla kendi ülkelerinin ticaretinin olumsuz yönde etkilenmesi idi. Çünkü yine İngiliz konsolosunun ifadesiyle "İzmir ticaretinin neredeyse yarısı, İngiltere'de ikamet eden tüccarların elinde" idi.¹¹⁴⁷

Gediz nehrinin sadece ana yatağında değil, kollarında da taşkınlar yaşanmıştır. Nitekim Aydın Valiliğinin Bâb-ı Âliye yazdığı yazıdan, Saruhan sancağına bağlı Kasaba (Turgutlu) kazasından geçen Gediz nehrinin kollarından biri olan Nif (Kemalpaşa) çayının 1876 yılında taşarak yatağını değiştirdiği ve bunun neticesinde kazadaki ekili tarlalar ile mahsullere büyük zarar verdiği anlaşılmaktadır.¹¹⁴⁸ Bundan 10 yıl sonra, 1883 kışında Gediz nehrinin yeniden taşarak etrafına zarar verdiğini ise mahalli ve merkezi hükümetler arasında yapılan yazışmalardan öğrenmekteyiz. Detaylı bilginin bulunmadığı bu yazışmalara göre afet sırasında sular içinde mahsur kalan insanlar başkaları tarafından kurtarılmıştır. Manisa ve civarında meydana gelen bu sel afeti nedeniyle evler ve köyler harap olmuştur. Gediz nehri üzerinde, Manisa'da bulunan demir köprü ile telgraf direklerinin yıkılması, ulaşımı, posta ve telgraf iletişimini kısa bir süreliğine sekteye uğratmıştır. Afet sonrasında, evleri yıkılan selzedelere Aydın Valiliği tarafından gerekli yardımlar yapılmıştır.¹¹⁴⁹

1885-1886 yıllarında, İzmir limanına verdiği zarar nedeniyle yatağı değiştirilerek, Ağrıya körfezine akıttırılan Gediz nehrinin, 1887 kışında yeniden taşarak

¹¹⁴⁵ ŞD.NF., 1375/54, 29 Za 1286/2 Mart 1870.

¹¹⁴⁶ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 42.

¹¹⁴⁷ Konsolos Cumberbatch'in verdiği istatistiksel rakamlara göre 1871 yılında İzmir'den yapılan toplam ihracat ve ithalatın miktarı 7.803.320 sterlin iken bu rakamın 3.665.230 sterlini İngiltere'nin payına aittir. *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 34.

¹¹⁴⁸ BOA., ŞD., d., 276/9, evrak no.184, 4 Ca 1293/28 Mayıs 1876.

¹¹⁴⁹ BOA., Y.A.HUS., 173/12, 10 Ca 1300/19 Mart 1883; BOA., İ.DH., 1295-3/102086, 12 Ca 1300/ 21 Mart 1883.

Foça'da bulunan memlehalara zarar verdiği, bu nehrin taşkınlarının önlenmesi için çalışmalar yapan mühendislerin raporlarında ifade edilmiştir.¹¹⁵⁰

Daha önce ifade edildiği üzere, Aydın vilâyeti için felaket yılı olarak tanımladığımız 1891 yılında taşan nehirlerden birisi de Gediz'dir. Öyle ki Kasaba Demiryolu Şirketi yetkilileri, "demiryolunun inşa edildiği tarihten beri bu derece büyük bir taşkın görülmediğini" ifade etmişlerdir.¹¹⁵¹ Ocak ayında meydana gelen taşkının sebep olduğu büyük sel afeti sırasında yaşananlar ve bu afetin vermiş olduğu zararlar, Aydın Valiliği tarafından Sadâretin bilgisine arz edilmiştir. Kış aylarında yaşanan sel felaketlerinin sonuçları hakkında merkezi hükümeti birkaç defa bilgilendiren Aydın Valiliğinin yazısına göre, Manisa ovası, Çavuşoğlu Çiftliği, Çobanisa, Hacılar (Hacıhaliller) ve Hamzabeyli köylerinin sel afetinden gördüğü zarar çok büyüktür. Adı geçen yerler arasında en büyük hasar, Çavuşoğlu Çiftliğinde meydana gelmiştir; sel suları köyde bulunan 70 evden 65'ini alıp götürmüştür. Bu büyük afet sırasında çok sayıda insan bağ kulübelerinde mahsur kalmışsa da, ayrı bir başlıkta ele alınacağı üzere, başarılı bir afet yönetimi sergilenerek kurtarılmıştır.¹¹⁵²

1891 yılında yaşanan bu sel afeti, vilâyetin resmi gazetesi olan *Aydın*'da da geniş yankı bulmuştur. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin *Aydın* gazetesinden aktardığı haberdan elde edilen bilgilere göre, adı geçen yerlerin yanı sıra Salihli, Kasaba (Turgutlu) merkezleri, Ahmetli köyü ve Foça kazasına bağlı Gerenköy de Gediz nehri taşkınından önemli derecede etkilenmiştir. Bu yerleşim birimleri arasında özellikle Gerenköy büyük zarar görmüştür. Sel suları köydeki 30 kadar evin büyük bir kısmını harap etmiş; bir kısmına da ciddi boyutta hasar vermiştir. Köy halkı Foça'dan gönderilen memurlar tarafından kurtarılarak Foça bağlarında bulunan kulübelere yerleştirilmiştir. *Aydın* gazetesi, adı geçen yerleşim birimleri ile bunların dışındaki bazı yerlerde de birçok evin yıkıldığı bilgisini vermiş, ancak tam olarak nerede ve kaç evin yıkıldığı belirtmemiştir. Bahsi geçen bu büyük taşkında insanlardan hayatını kaybeden olmamış ise de birçok hayvan telef olmuştur. Bunun yanı sıra ürünler ve ulaşım büyük zarar görmüştür.¹¹⁵³ Ayrıca Hicri 1308 (1890/91) tarihli Aydın vilâyeti salnamesi de

¹¹⁵⁰ BOA., ŞD., 1182/20, 12 B 1305/25 Mart 1888.

¹¹⁵¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹¹⁵² BOA., Y.A.HUS., 243/55, 16 C 1308/27 Ocak 1891. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi ise Çavuşoğlu Çiftliğinde 65 evin bulunduğunu ve bunların 60 tanesinin sel suları tarafından götürüldüğünü bildirmiştir. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹¹⁵³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

Gediz nehri taşkınlarının Menemen kazası dâhilindeki ekili arazilere büyük zarar verdiğini teyit etmektedir.¹¹⁵⁴

Aydın valisinin Sadâret makamına yazdığı 25 Ocak 1891 tarihli yazıdan, Gediz nehri üzerindeki bazı köprülerin bu taşkın esnasında yıkıldığı ya da hasar gördüğü anlaşılmaktadır. 1891 kışındaki taşkın esnasında Manisa'da Salhane Köprüsü ile Akhisar'da Gördük Köprüsü yıkılırken, Gediz nehri üzerinde bulunan büyük bir köprü'nün ayaklarından biri hasar görmüştür. Aynı sel afeti sırasında, Manisa-Kasaba arasındaki demiryolun bazı yerlerinde suların bir arşından (0.685 m) fazla yükselmesi, trenlerin, 1885 yılında olduğu gibi, seferlerini birkaç gün durdurmasına yol açmıştır. Sel aynı zamanda telgraf tellerinin kırılmasına yol açarak iletişimi sekteye uğratmıştır. Sel sırasında demiryolu ulaşımı ile telgraf iletişiminin kesilmesi, günlük yaşamı felç etmiş; ayrıca afet sırasında bağ kulübelinde mahsur kalan afetzedelerin kurtarma operasyonlarını da doğrudan etkilemiştir; İzmir'den demiryolu ile acil olarak kayıklar getirtilmek istenilmiş, ancak Aydın Valiliği ile iletişime geçilememiştir.¹¹⁵⁵

The Levant Herald gazetesinin verdiği bilgilerden, 1891 yılı Şubat'ında Gediz nehrinin yıl içerisinde ikinci defa taşştığını öğrenmekteyiz. Manisa civarında meydana gelen bu afet esnasında 20 ev yıkılmıştır.¹¹⁵⁶ Aynı gazete, Gediz nehrinin 1892 yılında da taşştığını, ancak bu sefer çok fazla zarar meydana getirmediğini, hatta toprağın verimini artırdığını ifade etmiştir.¹¹⁵⁷ 1 Ekim 1881-5 Mayıs 1883 tarihleri arasında İzmir'de defterdarlık görevinde bulunan, dönemin Trabzon Valisi Kadri Bey¹¹⁵⁸ 25 Mart 1893 tarihli yazısında, Gediz nehrinin 1893 yılında taşştığına ve tıpkı 1868 yılında olduğu gibi yatağını değiştirerek İzmir limanına zarar verdiğine dair bir bilgi edindiğinden bahisle bazı endişe ve tavsiyelerini Sadâret makamıyla paylaşmıştır. Bunun üzerine merkezi hükümet, Aydın vilâyetinden Gediz nehrinin İzmir limanına zarar verip vermediği konusunda bir rapor düzenlenmesini istemiştir. Vilayet mühendisleri tarafından hazırlanan raporda, Kadri Beyin verdiği bilgi yalanlanmış; nehrin yatağının 1886 yılında değiştirilmesinden beri İzmir limanının hiçbir zarar

¹¹⁵⁴ İbrahim Cavid, *H. 1308 Aydın vilâyeti Salnamesi*, Haz. Murat Babuşçuoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin (Ankara: TTK Yayınları, 2010), 581.

¹¹⁵⁵ *BOA.*, Y.A.HUS., 243/55, 16 C 1308/27 Ocak 1891; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹¹⁵⁶ *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 8, 23 Şubat 1891.

¹¹⁵⁷ *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 8, 23 Şubat 1891.

¹¹⁵⁸ *H. 1308 Aydın Vilayeti Salnamesi*, 80.

görmediği ve Menemen’de inşa edilen set zarar görmedikçe de böyle bir şeyin mümkün olamayacağı ifade edilmiştir.¹¹⁵⁹

Kesin tarihi bilinmemekle birlikte yine Gediz nehrinin kollarından biri olan Kumçay’ın 1897 yılından önce taşıdığı, bu akarsuyun taşkınlarının önlenmesi amacıyla bir set yapıldığından bahseden resmi yazışmalardan öğrenmekteyiz.¹¹⁶⁰ Ayrıca *The Levant Herald* gazetesinin verdiği bilgilere göre, 1897’nin Şubat ayında Gediz nehri ile kollarından olan Nif ve Derbent çaylarının taşkınları yaşanmıştır. Nif çayı, taşkın sırasında çok sayıda sığırı önüne katarak götürmüştür. Derbent çayının taşkınında ise Alaşehir’de bir Hıristiyan at üstünde akarsudan karşıya geçerken boğulmuştur.¹¹⁶¹ Bunlara ilaveten aynı tarihlerde yaşanan Gediz nehri taşkınında İzmir-Manisa arasındaki demiryolu hattı zarar görmüştür.¹¹⁶² Kasaba Demiryolu Temdidi İşletmesi Müdürü Şemi Beyin Sadâret Demiryolları İdaresine yazdığı telgraftan anlaşıldığı üzere, aynı yılın 4 Haziran’ında yağın şiddetli yağmurlar neticesinde ulaşılma zarar veren bir başka sel afeti daha yaşanmıştır. Bu afette demiryolu hattının 104 ve 105. kilometreleri arasındaki 500 metrelik kısmı bozulmuş; tren seferleri, demiryolunun bozuk kısmı tamir edilinceye kadar bir müddet aktarma yapılmak suretiyle devam etmiştir.¹¹⁶³ Büyük Menderes ve Gediz nehirleri kadar olmasa da, aşırı yağış dönemlerinde vilâyette taşkınlara sebep olan bir diğer nehir de, Küçük Menderes’tir.

3) Küçük Menderes Nehri Taşkınları

Ödemiş kazasının arkasında uzanan Bozdağlar’dan kaynağını alan Küçük Menderes nehri, kuzeydoğu-güneybatı istikametinde Balyanbolu civarından, Tire’nin kuzeyinden ve Kuşadası yakınlarından geçerek Kuşadası körfezine dökülür. 145 km uzunluğundaki¹¹⁶⁴ bu nehir 19. yüzyılın ikinci yarısında birkaç defa taşarak etrafına zarar vermiştir. Ayrıca bu nehrin kollarından Kızılçay’da da taşkınların yaşandığı bilinmektedir.

İlk olarak, *The Levant Herald* gazetesinin verdiği bilgilerden, 1889 yılı Haziran’ında birkaç gün birbiri ardına yağın çok şiddetli yağmurlar neticesinde

¹¹⁵⁹ BOA., BEO., 182/13613, 23 N 1310/10 Nisan 1893.

¹¹⁶⁰ BOA., İ.TNF., 5, 23 B 1315/18 Aralık 1897; BOA., İ.TNF., 6, 5 B 1315/30 Kasım 1897; BOA., BEO., 1056/79145, 27 B 1315/22 Aralık 1897.

¹¹⁶¹ *The Levant Herald*, Vol 17, sayı 7-8, 15-22 Şubat 1897.

¹¹⁶² *The Levant Herald*, Vol 17, sayı 7-8, 15-22 Şubat 1897.

¹¹⁶³ BOA., Y.MTV., 159/71, 4 M 1315/5 Haziran 1897.

¹¹⁶⁴ *H. 1308 Aydın Vilâyeti Salnâmesi*, 635; Güney, a.g.e., 91.

Kızılçay'ın taşıdığını öğrenmekteyiz. Habere göre, adı geçen nehrin etrafındaki setlerden taşması sonucu ovaları sel suları basmış ve mahsuller büyük zarar görmüştür.¹¹⁶⁵

1890-1891 yıllarında Aydın vilâyetinde deprem, kuraklık ve sel afetine maruz kalan afetzedeler için İstanbul ve Aydın vilâyetinde toplanan yardım paralarından Ödemiş kazası afetzedeleri için 10.000 kuruş ayrıldığı ve Bayındır afetzedelerine un gönderildiği bilinmektedir.¹¹⁶⁶ Küçük Menderes nehrinin güzergâhında bulunan bu yerlerin afetzedeleri için de pay ayrılması, sel felaketlerinin yoğun olarak yaşandığı 1891 kışında, Gediz ve Büyük Menderes nehirleri gibi, Küçük Menderes nehrinin de taşıdığı izlenimini vermektedir. Bu dönemde Bayındır'da bir kuraklık yaşanmış ise de Ödemiş'te kuraklık ve deprem afetlerinin yaşanmadığının bilinmesi, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Mahalli hükümetin merkeze gönderdiği yazılar, Ticaret ve Nâfia Nezâretinin tezkereleri ve o döneme ait gazete haberleri, adı geçen nehrin 1896-1897 yılları kışında arka arkaya taşıdığını göstermektedir. *The Levant Herald* gazetesi, Küçük Menderes nehrinin 1896 Aralık'ında birkaç yerde taşıdığından bahsetmiş ancak taşkınların nerelerde yaşandığı ve zararları konusunda ayrıntılı bilgi vermemiştir. Sadece bir Rum çocuğunun bahsi geçen afette öldüğünden bahsetmiştir.¹¹⁶⁷ Oysa Aydın Valiliğinin, gerekli tedbirlerin alınması için Ticaret ve Nâfia Nezâretine gönderdiği 18 Ağustos 1897 tarihli telgraf, Küçük Menderes nehri taşkınlarıyla ilgili çok önemli bilgiler vermektedir:

Aydın vilâyeti dâhilinde kâin çiftliğân-ı hümâyûn ile Tire ve Bayındır ve Kuşadası kazaları mülhakâtından bazı kura-yı emiriyye ile arazisine ötedenberi irâs-ı hasâr iden Menderes nehri geçen fasl-ı şitâda yine tuğyan iderek arazi-i seniyye ile arazi-i emiriyyeye hasârât-ı azîme ika' itmiş olduğu gibi geçende nüzûl iden bârândan dahi nehr-i mezkûr sedleri harap olarak elyevm 2.000 dönüm arazinin su altında kaldığı...¹¹⁶⁸

Bu cümledeki, “ötedenberi irâs-ı hasâr eden Menderes nehri...” ifadesi, kayıtlarda çok az geçmesine rağmen, Küçük Menderes nehrinin sık sık taşıdığına ve Tire, Bayındır, Kuşadası kazalarına bağlı köylerdeki ekili alanlara büyük hasar verdiğine işaret etmektedir. Ayrıca “...geçen fasl-ı şitâda” ifadesi, Küçük Menderes nehrinin bir önceki yılın, yani 1896'nın kışında, “geçende nüzûl iden” ifadesi ise 1897'nin kışında

¹¹⁶⁵ *The Levant Herald*, Vol 9, sayı 23, 16 Haziran 1889.

¹¹⁶⁶ *BOA.*, Y.EE., 87/68, 21 Ca 1309/23 Aralık 1891.

¹¹⁶⁷ *The Levant Herald*, Vol 16, sayı 52, 28 Aralık 1896.

¹¹⁶⁸ *BOA.*, İ.TNF., 1, 9 M 1316/30 Mayıs 1897.

taştığını göstermektedir. Ayrıca, yukarıdaki alıntı yazıdan 1897 kışında meydana gelen taşkında, nehir kenarlarındaki setlerin harap olduğu ve tarlalardaki ürünlerin büyük zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Hazine-i Hassa Nezâreti, Küçük Menderes taşkınlarının önü alınmadığı takdirde sadece devlet çiftliklerinden 10.000 dönüme yakın arazide ziraat yapılamayacağını beyan etmiş; Aydın Valiliğinden, adı geçen nehrin taşkınlarının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.¹¹⁶⁹ Aydın Valiliğinin 23 Eylül 1897 tarihinde merkezi hükümete gönderdiği telgraftan Küçük Menderes nehri taşkını nedeniyle meydana gelen sel afetinden etkilenen yerlere Ödemiş ve Torbalı da ilave edilmiştir.¹¹⁷⁰

4) Bakırçay Nehri Taşkınları

Küçük Menderes nehri ölçüsünde taşkınlara sebep olan bir diğer nehir de, Balıkesir'in güneyindeki Ömer Dağından doğan, Soma ve Kırkağaç kazasının yakınlarından ve bu kazaya bağlı Bakır köyünün içinden geçen, daha sonra Madra ve Yund dağlarının arasından Bergama'yı geçerek Çandarlı körfezine dökülen, 129 km uzunluğundaki Bakırçay'dır. Bol alüvyon taşıması sebebiyle tarihte aktığı limanı dolduran ve Elia isimli bir liman kentinin içlerde kalmasına sebep olan Bakırçay nehrinin¹¹⁷¹ 19. yüzyılın ikinci yarısında 1876, 1891, 1897 ve 1898 yıllarında dört defa taşarak sel felaketine sebep olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Bakırçay'ın güzergâhında bulunan Soma, Kırkağaç, Bergama, Dikili civarlarında 1881, 1887, 1896 ve 1899 yıllarında sel afetlerinin meydana gelmesi, adı geçen nehrin bu yıllarda da taşıdığı ihtimalini akla getirmektedir. Osman Bayatlı ve Raif Nezihi'nin eserlerinde verdiği bilgilerden, Bakırçay nehrinin 19. yüzyılın ilk yarısında ilk olarak, 1876 yılının Haziran ayının başlarından itibaren yirmi gün boyunca şiddetli bir şekilde yağın yağmurlar nedeniyle taşıdığını öğrenmekteyiz. Bu taşkında Bergama'da bulunan ovalık alanlar su altında kalmış, ekili ürünler, bağ ve bostanlar tamamıyla mahvolmuştur.¹¹⁷²

1891 yılında vilayetteki diğer nehirler gibi Bakırçay'da taşmıştır. Kırkağaç kazası ile buraya bağlı Bakır köyünde çok büyük hasara yol açan bu afetin tam olarak ne zaman yaşandığı kaynaklarda belirtilmemiş olmakla birlikte afet bilgisinin, *Hizmet* gazetesinden alıntı yapan *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin 13 Şubat tarihli sayısından

¹¹⁶⁹ BOA., İ.TNF., 1, 9 M 1316/30 Mayıs 1897.

¹¹⁷⁰ BOA., ŞD., 1211/22, 8 Za 1315/31 Mart 1898.

¹¹⁷¹ H. 1308 Aydın Vilâyeti Salnâmesi, 633; Güney, a.g.e., 86-87.

¹¹⁷² Raif Nezihi, *İzmir'in Tarihi* (İzmir: İzmir BB Yayınları), 15. Fasıkül, 3; Bayatlı, a.g.e., 95.

elde edildiği dikkate alındığında, sel afetinin bu tarihten birkaç gün önce yaşandığı tahmin edilebilir.¹¹⁷³ Ayrıca gazete haberinde nehir taşkınyndan da bahsedilmemiştir. Ancak afetin meydana getirdiği tahribatın büyüklüğü ve afetin meydana geldiği yerleşim birimlerinin Bakırçay nehrinin güzergâhında bulunması, bu yıkıcı sel afetinin adı geçen nehrin taşkını sonucu meydana geldiğini göstermektedir. Nitekim yol açtığı zarar çok büyük olan bu afet sonucunda Kırkağaç kazası merkezinde 311 ev hasar görmüştür. Buna ilaveten kaza hükümet konağının idare meclisi dairesi kısmen yıkılmıştır. Ayrıca nehrin içinden geçtiği Bakır köyünde bulunan 71 evin büyük kısmı tamamen yıkılmış, bir kısmı hafif derecede hasar görmüştür. Bu afet nedeniyle evleri yıkılan 300 kadar selzede açıkta kalmıştır. Sel felaketinin bir önceki yıl yaşanan kuraklığın ardından gelmesi adı geçen kaza ve köy halkının durumunu daha da kötüleştirmiştir.¹¹⁷⁴

1897 Şubat'ında meydana gelen Bakırçay taşkınynda ise Bergama ovası ve Soma sular altında kalmıştır. Özellikle Soma'nın gördüğü hasarın çok büyük olduğunu belirten *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre, sel suları önüne kattığı her şeyi alıp götürmüştür. Adı geçen yerleşim birimlerinde özellikle ürünlerin gördüğü zarar büyük olmuştur. Ulaşımı da sekteye uğratan bu taşkın sırasında İzmir-Soma hattı büyük hasar görmüş ve Soma'da demiryolu istasyonunu kente bağlayan demir köprü yıkılmıştır. Hasar ve zarar o derece büyüktür ki, hattın bozulan kısımları ancak iki haftalık bir sürede tamir edilebilmiştir. Meydana gelen zarar, *The Levant Herald* gazetesinin verdiği tahmini bilgilere göre 200.000 franktır.¹¹⁷⁵

Bir diğer Bakırçay taşkını da 1898 kışında meydana gelmiş ve Soma hattı üzerinde birtakım hasarlara yol açmıştır. Nitekim yaşanan taşkın sonrasında Aydın Vilayeti İdare Meclisi üyelerinden Abdülkadir Paşa ile Başmühendis Baranovski ve Ziraat Müfettişi Zakariyan Efendiler meydana gelen hasarın halka ait olan kısmını incelemek için afet bölgesine gitmişlerdir.¹¹⁷⁶ Bu akarsuların haricinde 19. yüzyılın

---

¹¹⁷³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891; Haftalık yayımlanan *The Levant Herald* gazetesinin 9 Şubat tarihli sayısında Söke ovasında yaşanan bir selden bahsedilmesi, Aydın vilâyetinin birçok yerleşim biriminin bu tarihlerde yoğun yağış aldığı düşünürmekte ve Kırkağaç'taki yaşanan sel afetinin de Şubat ayının ilk haftasında meydana geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 6, 9 Şubat 1891.

¹¹⁷⁴ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 Receb 1308/13 Şubat 1891

¹¹⁷⁵ *The Levant Herald*, Vol 17, sayı 7-8, 15-22 Şubat 1897.

¹¹⁷⁶ *Ahenk*, sayı 516, 26 Za 1315/ 18 Nisan 1898.

ikinci yarısında Aydın vilâyetinde bazı küçük akarsular da taşkınlara sebep olmuş, afet mahallerinde çeşitli zararlara yol açmışlardır.

5) Diğer Akarsu Taşkınları

Yukarıda bahsedilenlere nispeten daha hafif zararlara yol açan ve tamamının 1889 yılından sonra meydana geldiğini tespit ettiğimiz bu kategorideki sel afetleri, Meles ve Çamlı çayları ile Sasullu deresinde meydana gelen taşkınlardan kaynaklanmıştır. Ayrıca, taşkınlardan bahseden kaynaklar, bazı çayların isimlerini vermeden sadece zararlarına değinmiştir. Örneğin kaynaklarda ismi verilmeyen bir çayın taşkını 1893 kışında meydana gelmiştir. İzmir’de yayımlanan *Hizmet* gazetesinin verdiği bilgilere göre, çok şiddetli geçen 1893 kışında 10 gündür aralıksız bir şekilde yağan yağmurlar, İzmir’de çayların taşmasına ve ekili alanların küçük oranlarda zarar görmesine sebep olmuştur.¹¹⁷⁷

Ahenk gazetesi ise 1896 yılının Ocak ayında Aydın vilâyetinin çeşitli yerlerinde yaşanan birkaç taşkın hakkında bilgi vermektedir. Gazetenin haberine göre, 4-5 Ocak 1896 tarihlerinde yoğun bir şekilde yağan yağmurlar İzmir’in yanı sıra birçok yeri sular altında bırakmıştır. Seydiköy ve Buca arasından kaynağını alarak, İzmir’in kuzeyinde, Bornova’da denize dökülen Meles çayının aynı tarihlerde taşması sonucu, bu çayın yatağı civarındaki mahalleleri su basmış ve bazı binalar yıkılmaktan kurtulamamıştır. Buna ilaveten Kemer Köprüsü yakınlarındaki bir kahvehane yıkılmıştır. Bunların yanı sıra Murtakiye Mahallesi’nde bir ev yıkılmış olup, bir beygir ve bazı hayvanlar enkaz altında kalarak telef olmuştur. Ayrıca aynı tarihlerde Urla’da taşan Çamlı çayı yollara ve köprülere zarar vermiş; taşkın sonucu yıkılan köprü nedeniyle İzmir ile Urla arasındaki ulaşım kesilmiştir.¹¹⁷⁸

29 Eylül ve 2 Ekim 1899 tarihlerinde Ödemiş ve civarına dolu ile karışık şiddetli yağmurlardan hâsıl olan sel afetleri etkili olmuştur. *Ahenk* gazetesinin verdiği bilgilere göre Ödemiş’te çarşıları sel suları basmıştır. Ayrıca Ödemiş’e gelmekte olan bir kişi eşeğiyle birlikte sel suları tarafından çaya sürüklenmişse de başkaları tarafından kurtarılmıştır. Afetin tarımsal faaliyetlere verdiği zarar büyük olmuştur. Birkaç yüz bin kendir mahsulünün tamamının zarar gördüğü bu afette, zararın 1.000 lira civarında

¹¹⁷⁷ *Hizmet*, sayı 624, 14 B 1310/1 Şubat 1893.

¹¹⁷⁸ *Ahenk*, sayı 89, 22 B 1313/8 Ocak 1896.

olduğu tahmin edilmiştir.¹¹⁷⁹ Aynı tarihte yaşanan sel afetleri hakkında bilgi veren diğer önemli bir gazete *İkdam*'dır. Bu gazeteden öğrendiğimize göre Birgi kasabasında ve Sasullu deresinde 2 Ekim 1899 tarihinde taşkınlar meydana gelmiştir. Birgi nahiyesinin bağlı olduğu Ödemiş kazasından Aydın Valiliğine gönderilen yazıya göre, sel sularının kavak ağaçlarına ve tarlalara verdiği zarar büyük miktardadır. Ayrıca sel suları Sasullu deresinde bulunan debbağhanedeki bütün derileri alıp götürmüştür.¹¹⁸⁰

Ahenk gazetesi, Ödemiş ve civarlarındaki sel afetlerinden iki hafta sonra 12 Ekim 1899 tarihinde Urla'da meydana gelen başka bir sel afetinden bahsetmektedir. Afet, saatlerce devam eden şiddetli bir fırtınanın zeytin ağaçlarının kökünden çıkarması ve bazı taş merdivenleri yıkmasıyla başlamış, bunun ardından yağın şiddetli yağmurların yol açtığı çay taşkınları ufak boyutlu bir sel felaketine dönüşmüştür. Sel suları fırtınanın yerinden söktüğü ağaçları ve taş merdivenleri sürükleyip götürmüştür. Bunun yanı sıra aynı kazada 14 ve 15 Ekim tarihlerinde yağın şiddetli yağmurlar da sel afetine neden olmuştur. Bu taşkınlarda sel suları çayların kenarında bulunan hayvanlar ile kulübeleri alıp götürmüştür. Özellikle kentteki Amerikan asmalarına zarar vermiştir; sel asmaların köklerini çıkaracak derecede toprağı aşındırmıştır.¹¹⁸¹ Bunlara ilaveten aynı tarihlerde yağın şiddetli yağmurlar nedeniyle Seferihisar kazasından gelmekte olan üzüm yüklü develer yollarına devam edemeyerek yüklerini Üçkuyular mevkiine indirmek zorunda kalmış ve tam bu sırada şiddetle hücum eden sel suları üzüm çuvallarını süpürüp götürmüştür.¹¹⁸²

Buraya kadar Aydın vilâyetindeki akarsu taşkınlarının neden olduğu sel felaketleri üzerinde durduk; ancak kaynakların gösterdiği üzere sel felaketleri sadece nehir taşkınları sebebiyle oluşmamıştır. Aşırı yağışlı dönemlerde nehirlerden bağımsız olarak bazı yerlerde birçok sel afetinin yaşandığı bilinmektedir ki, bir sonraki bölümde, nehir taşkınlarının sebep olmadığı ya da incelenen kaynaklarda bu durumun açık bir şekilde belirtilmediği sel felaketlerine yer verilecektir.

6) Diğer Sel Afetleri

Nehir taşkınlarının sebep olmadığı sel afetlerinin ilkini, İstanbul'da yayımlanan 25 Şubat 1865 tarihli *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis* gazetesinin İzmir'de yayımlanan

¹¹⁷⁹ *Ahenk*, sayı 954,-957, 30 Ca-3 C 1317/5-8 Ekim 1899.

¹¹⁸⁰ *İkdam*, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

¹¹⁸¹ *Ahenk*, sayı 960, 7 C 1317/12 Ekim 1899; *İkdam*, sayı 1898, 11 C 1317/16 Ekim 1899.

¹¹⁸² *Ahenk*, sayı 963, 17 Ekim 1899/12 C 1317.

Impartial gazetesinden aktardığı haberden öğrenmekteyiz. Gazetenin verdiği bilgilere göre bu tarihten bir hafta kadar önce İzmir ve çevresine yağın aşırı yağışların yol açtığı sel afetinde ekili alanlar büyük zarar görmüştür. Sel afetleri sadece tarladaki ürünlere değil, ağaçlara da büyük zarar vermiştir; bahsi geçen afet Birunâbâd (Bornova) civarında 1.000 kadar zeytin ağacının devrilmesine yol açmıştır.¹¹⁸³ Aydın Kaymakamlığının, yaşadıkları afet nedeniyle vergilerini ödeyemeyen bir kısım halkın borçlarının ertelenmesiyle ilgili olarak üst makamlara yazdığı bir tezkere, aynı yılın kışında Aydın kazasında da bir sel afetinin yaşandığını göstermektedir.¹¹⁸⁴

İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch'ın kaleme aldığı raporlar, 1874 ve 1875 yıllarında başka sel afetlerinin daha yaşandığını gösterir. Cumberbatch, raporunda, 1874 yılında Foça ovasının tamamının su altında kaldığını ve ürünlerin gördüğü zararın çok büyük olduğunu, “bu derece büyük bir hasarı o zamana kadar hiç görmedim” diyerek ifade etmiştir. Cumberbatch, bahsi geçen dönemde, önce kuraklığın, ardından da sel felaketinin meydana gelmesinin, o yıl her türlü tahılın ekimi geciktirdiğini, tüm ürünlerin tahrip olduğunu, özellikle buğdayın adeta topraktan silindiğini belirtmiştir. Ayrıca, 1875 yılı raporunda ise su baskınları nedeniyle birçok yerde kış ürünlerinin kısmen tahrip olduğunu belirtmiş; ancak, 1875 yılındaki afetin nerede yaşandığından bahsetmemiştir¹¹⁸⁵

Bu kategoride incelenen bir diğer afet de, *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin haber yaptığı 23 Şubat 1881 tarihli sel felaketidir. Gazetenin verdiği bilgilere göre, “7 Şubat'tan itibaren devam eden yağmurlar, birçok seneden beri emsâli görülmedik surette nüzûl etmiştir.” Bu şiddetli yağışlar, Aydın vilâyetinin bazı yerleşim birimlerinde sel afetine yol açmış, özellikle de Alaçatı ile Çeşme'de büyük zararlara sebep olmuştur; Alaçatı'da 150, Çeşme'de ise 120 civarında ev harap olmuştur. Bu arada Aydın Valiliği tarafından alınan bazı tedbirlerin Çeşme'de sel afetlerinin zararlarını önleme konusunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aynı gazete, yağmurun şiddetle yağdığı günlerde devamlı sel sularının bastığını belirttiği Çeşme'deki Harmanlık Çarşısı'ndaki mağazaların alınan tedbirler sayesinde bu sene selden zarar görmediğini ifade etmiştir.¹¹⁸⁶ Aynı yıl bir başka sel felaketinin de Bergama ovasında

¹¹⁸³ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 108, 29 N 1281/25 Şubat 1865; Nezihi, *a.g.e.*, 5.

¹¹⁸⁴ *BOA.*, A.MKT.MHM., 326/59, 13 L 1281/11 Mart 1865/11 Mart 1865.

¹¹⁸⁵ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 46-49.

¹¹⁸⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 799, 23 Ra 1298/23 Şubat 1881.

yaşandığını, Bayatlı'nın *Bergama'da Yakın Tarih Olayları* isimli eserinden öğrenmekteyiz. Sel felaketinin zarar verdiği şeylerden birisi de tarla ve bahçelerden kaldırılan mahsullerdir. Bu bağlamda 1881 yılında yağın şiddetli yağmurlardan hâsıl olan sel suları Bergama'da ovaları basarak yığınlar halinde bulunan pamuk kozalarının çoğunu alıp götürmüştür.¹¹⁸⁷

The Eastern Express gazetesinin haberlerine göre 1885 Aralık'ının ilk haftasında Aydın vilâyetinde, yağın sağanak yağmurların yol açtığı, bazı yerlerin botların rahatlıkla ilerleyebileceği kadar suyla dolduğu, büyük maddi kayıplara yol açan bir sel felaketi yaşanmıştır. Sel sularının en fazla etkilediği yerler, İzmir'in Bornova, Buca, Tabakane, Murtakiye, Karataş, Göztepe, Balıkova semtleridir. Bu afetlerde birisi Bornova'da genç bir çoban olmak üzere üç kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, sel suları nedeniyle Buca'da bir duvar yıkılmıştır. Bunların yanı sıra sel suları ulaşımı sekteye uğratmıştır; birçok bölgede demiryolları hatlarının derin sular altında kalması nedeniyle Kasaba Demiryolu Şirketi seferlerini kısa bir süreliğine durdurmak zorunda kalmıştır.¹¹⁸⁸ Aydın Valiliğinin Dâhiliye Nezâretine çektiği telgraftan anlaşıldığı üzere, aynı tarihlerde Bayındır kazasına bağlı Hasköy köyü de sular altında kalmış, hatta sular nedeniyle mahsur kalan afetzede halktan bazıları başkaları tarafından kurtarılmıştır.¹¹⁸⁹ 1886 yılının sonunda İzmir'de yağın şiddetli yağmurlar bu sefer Murtakiye semtinde bulunan bir karakolun yıkılmasına neden olmuştur.¹¹⁹⁰

1887 yılı içinde Büyük Menderes ve Gediz taşkınları haricinde Aydın vilâyeti dâhilinde üç sel felaketi daha meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi *Hizmet* gazetesinin haberine göre, 8 Ocak 1887 tarihinde yağın yağmurların Menemen ve Bergama'da yol açtığı sel afetidir. Bu afet neticesinde Bergama'da bazı ev ve dükkânların duvarları yıkılırken, hükümet dairesi tamire muhtaç duruma gelmiştir. Bergama kazasına bağlı Ilica nahiyesinin müdürlük dairesi ile Menemen kazası hükümet dairesi de selden hasar görmüştür. Ayrıca, sel her iki kazada ürünlerin zarar görmesine sebep olarak maddi zarara yol açmıştır.¹¹⁹¹

---

¹¹⁸⁷ Bayatlı, *a.g.e.*, 96.

¹¹⁸⁸ *The Eastern Express*, Vol 5, sayı 40, 9 Aralık 1885

¹¹⁸⁹ Hasköy afetzedelerinin kurtarılması için gerekli 2.000 kuruş Aydın vilâyetinin 1301 senesi bütçesinden karşılanmıştır. *BOA.*, DH.MKT., 1354/61, 8 L 1303/10 Temmuz 1886; *BOA.*, ŞD., 1382/8, 8 S 1306/14 Ekim 1888.

¹¹⁹⁰ *BOA.*, DH.MKT., 1382/108, 8 Ra 1304/5 Aralık 1886.

¹¹⁹¹ *Hizmet*, sayı 17, 12 R 1304/8 Ocak 1887.

Bahsi geçen yılda ikinci sel afeti Eylül ayında İzmir’de meydana gelmiştir. *Hizmet* gazetesinin haberine göre 22-23 Eylül 1887 tarihinde yağın yağmurların yol açtığı sel suları, İzmir sokaklarını göle çevirmiş ve yukarı mahallerdeki bazı evlerin eşyalarını kışla önüne kadar sürüklemiştir. Hasar gören yerlerden biri olan Yemiş Çarşısı’nda sel nedeniyle tahmini olarak 1.000-2.000 liralık bir zarar meydana gelmiştir. Ayrıca “İzmir sokaklarının yağın az miktardaki yağmurlarda bile göl haline geldiğini” belirten gazete, bu nedenle “yollarda yürümenin zorlaştığını, karşıdan karşıya geçmek için hamal sırtına binmek gerektiğini ve görülen manzaranın garip bir durum oluşturduğunu” ifade etmiştir.¹¹⁹² Bu sel felaketi, yabancı basında da gündeme gelmiş; İngiltere’de yayımlanan *The Manchester Guardian* gazetesinin haberinde, çok sayıda evin hasar gördüğü ve zararın büyük olduğu belirtilmiştir.¹¹⁹³ Yıl içerisinde üçüncü bir sel afetinin meydana geldiğini, dönemin Aydın Valisi Nazif Paşanın Dâhilîye Nezâretine yazdığı 14 Kasım 1887 tarihli yazısından öğrenmekteyiz. Aydın valisinin verdiği bilgilere göre, Söke’ye birkaç gün önce doluyla karışık olarak yağın yağmurun yol açtığı sel, özellikle bu kazaya bağılı Mandice (Bağarası) nahiyesinin Kaya Çıracı ve Timurçay Kaya köylerinde önemli derecede zarara yol açmıştır. Sel adı geçen köylerde 5.000 kadar zeytin ağacını kökünden çıkarırken, 3 yağhaneyi tamamen harap etmiştir. Ayrıca birkaç karasığır sel sularına kapılarak telef olmuştur.¹¹⁹⁴

Hasara sebep olan iki sel afeti de, 1888 yılı kışında meydana gelmiştir. *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre, Ocak ayının başında İzmir ve Ege Denizinde çıkan şiddetli fırtınaya dolu ve yağmurların da eşlik etmesiyle kentin içinde ve limanda büyük bir afet yaşanmış; caddeleri basan seller bazı evlere zarar verirken, dalgalar da iskeleyi harap etmiştir. Ayrıca, dalgalar küçük balıkçı gemilerini iskeleye fırlatmış, hatta bazılarının parçalanmasına sebep olmuştur.

Aynı gazetenin verdiği bilgilere göre 10 ve 11 Şubat tarihlerinde yağın şiddetli sağanak yağışların sebep olduğu sel, İzmir ve Manisa’da büyük hasara yol açmıştır. Bu afet sırasında İzmir’de 3, İzmir’e bağılı Yakaköy’de 11 ve Manisa’da 10 olmak üzere toplam 24 ev yıkılmıştır. Ayrıca birçok hayvan sel sularına kapılarak telef olmuştur. Bunların yanı sıra sel afeti ulaşımı da sekteye uğratmıştır. Yakaköy ile Manisa arasındaki ulaşımın kesilmesinin yanı sıra bazı yerlerde tren seferleri yapılamamıştır.

¹¹⁹² *Hizmet*, sayı 88, 7 M 1305/25 Eylül 1887.

¹¹⁹³ “Heavy Rainfall At Smyrna,” *The Manchester Guardian*, 23 Eylül 1887.

¹¹⁹⁴ *BOA.*, Y.A.HUS., 208/3, 1 Ra 1305/17 Kasım 1887.

Ayrıca sel suları, bazı köprülerin yıkılmasına yol açmıştır. Yıkılan köprülerden birisi Turgutlu ile Çobanisa arasındaki köprüdür. Bu nedenle Alaşehir'den gelen trenler 10 Şubat Cuma gününde yıkılan köprünün ötesine geçememiştir. Aynı şekilde buradan Birunâbâd (Bornova)'a gitmek için hareket eden trenler de aynı durumla karşılaşmış ve Mersinliköy'ün ötesine geçememiştir. Bu arada telgraf hatlarının büyük bir kısmının tahrip olması nedeniyle iletişim de kesilmiştir. Yukarıda bahsedilen tren hatlarında yolda mahsur kalarak evlerine ulaşamayan, aynı zamanda hatlarının tahribatı nedeniyle telgrafla iletişime geçemeyen yolcuların bir süreliğine endişeye kapıldıkları kayıtlara geçmiştir.

Gazete ayrıca, bu tarihlerde vilâyetin her tarafında meydana gelen sellerin ciddi zararlar verdiğiinden bahsetmiştir.¹¹⁹⁵ Aydın valisi ise Dâhilîye Nezâretine gönderdiği bir yazıda, Rumi 1300 yılının Kanûn-ı Sâni ayı (13 Ocak-12 Şubat 1888) içinde 60 saat boyunca aralıksız devam eden yağmurların İzmir'de sele sebep olduğunu bildirmiştir.¹¹⁹⁶ Bu sel afetinin, gazetenin bildirdiği afetle aynı olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre, başka bir sel afetinde sebze bahçeleri ve üzüm bağlarının bulunduğu Kokoryalı, Saint Georges Çiftliği, Balçova, Narlıdere ve Yeniköy'de ürünler, özellikle de çiçeklenmekte olan zeytin ağaçları ciddi boyutta zarar görmüştür. Bunların yanı sıra 1889 yılının Haziran ayında ardı ardına birkaç gün boyunca yağın yağmurlar nedeniyle İzmir'de yaşanan sel felaketi mahsullere büyük zarar vermiştir.¹¹⁹⁷

1891 yılında büyük zarara neden olduğundan bahsettiğimiz Büyük Menderes, Gediz, Küçük Menderes ve Bakırçay taşkınlarından başka, vilâyetin çeşitli yerlerinde birkaç sel felaketi daha meydana gelmiştir. İlk sel felaketi Şubat ayının ilk günlerinde Milas kazasında yaşanmıştır. Habere göre, Milas kazasının Hayatlı, Ahmedçavuş, Merkepci mahalleleri yedi saat süreyle su altında kalmıştır. Sel suları 100'e yakın binanın duvarının yıkılmasına sebep olmuş, Güllük dalyanını,¹¹⁹⁸ oradaki rıhtımı ve kulübeleri alıp götürmüştür. Bu afette can kaybı yaşanmamışsa da 1.500 liradan daha

¹¹⁹⁵ *The Levant Herald*, Vol 8, sayı 1, 4 Ocak 1888; sayı 8, 22 Şubat 1888.

¹¹⁹⁶ *BOA.*, DH.MKT., 1489/26, 13 C 1305/26 Şubat 1888.

¹¹⁹⁷ *The Levant Herald*, Vol 9, sayı 23, 16 Haziran 1889.

¹¹⁹⁸ Dalyan, deniz, göl ve ırmakların kıyılarına yakın yerlerinde ağ ve kazıklarla oluşturulan, büyük balık avlama yerleridir. *Türkçe Sözlük* (Ankara: 2005, TDK Yay.), 467.

fazla zarar meydana gelmiştir.¹¹⁹⁹ Bir başka afetin de bundan birkaç hafta sonra Manisa bölgesinde meydana geldiğini, 23 Şubat tarihli *The Levant Herald* gazetesinin haberlerinden öğrenmekteyiz. Bu afetin de bir önceki gibi şiddetli olduğu ve büyük hasar verdiği bildirilmiştir.¹²⁰⁰ Ayrıca gazete, aynı yılın yaz aylarında, 12 Temmuz'da başlayan sağanak haldeki yağmura fırtınanın eşlik etmesiyle başka bir sel afetinin yaşandığından bahsetmiş ancak afetin vilâyetin neresinde meydana geldiğine dair bilgi vermemiştir. Bu afet sırasında üzüm asmaları ile pamuk tarlaları büyük zarar görmüştür.¹²⁰¹

Benzer şekilde, 1896 Ocak'ının ilk haftasında vilâyetin farklı yerlerinde iki sel afeti meydana gelmiştir. Milas ve Dikili'de yaşanan bu afetlerin ikisi de hayvanlara büyük zarar vermiştir. *Ahenk* gazetesinin haberine göre, Dikili'deki afette Mustafa Ağa isimli bir Arnavut'a ait olan 600 kıvrıkcık koyundan oluşan bir sürünün sular tarafından sürüklenmesi sonucunda hayvanların tamamı telef olmuştur. Sürüyü idare eden iki çoban, son anda ağaçlara çıkarak canlarını kurtarabilmişlerdir. Diğerlerine nazaran daha pahalı olduğundan, telef olan kıvrıkcık koyunlar nedeniyle meydana gelen zararın 400 liradan fazla olduğu tahmin edilmiştir.¹²⁰² Haftalık çıkan *The Levant Herald* gazetesi de 20 Ocak tarihli sayısında Bergama'da 500 koyunluk bir sürünün sel suları tarafından götürüldüğünü bildirmiştir.¹²⁰³ İki farklı gazetenin, telef olan hayvan sayısına ve afetin meydana yerlere dair verdiği bilgilerin birbirine yakınlığı, aynı afetten bahsedildiği izlenimini vermektedir. Bu cümleden olarak *The Levant Herald* gazetesinin, afetin yaşandığı yerleşim birimini daha genel ele aldığı, Dikili yerine buranın bağlı olduğu Bergama kazasının ismini verdiği ihtimal dâhilindedir. Benzer sonuçlara sebep olan bir sel afetinden de *Ahenk* gazetesi bahsetmektedir. Habere göre 5 Ocak 1896'da Milas'ta yaşanan afette sel suları bir deve ve üç düvenin cesetlerini sürükleyerek götürmüştür.¹²⁰⁴

1899 yılında vilâyette meydana gelen sel afetleri, genellikle kış mevsiminde yaşanan çok sayıdaki sel afetinden farklı olarak, sonbahar yağışlarından

---

¹¹⁹⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891; Haftalık yayımlanan *The Levant Herald* gazetesinin 9 Şubat tarihli sayısında Söke ovasında yaşanan bir selden bahsedilmesi, Aydın vilâyetinin birçok yerleşim biriminin bu tarihlerde yoğun yağış aldığını düşündürmekte ve Kırkağaç'taki yaşanan sel afetinin de Şubat ayının ilk haftasında meydana geldiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 6, 9 Şubat 1891.

¹²⁰⁰ *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 8, 23 Şubat 1891.

¹²⁰¹ *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 28, 20 Temmuz 1891.

¹²⁰² *Ahenk*, sayı 89-91, 22-25 B 1313/8-11 Ocak 1896.

¹²⁰³ *The Levant Herald*, Vol 16, sayı 3, 20 Ocak 1896.

¹²⁰⁴ *Ahenk*, sayı 89, 22 B 1313/8 Ocak 1896.

kaynaklanmıştır. Yerel ve ulusal basının verdiği bilgilere göre, sel afetleri bu yıl Eylül ve Ekim aylarında etkili olmuş ve Aydın vilâyetinin birçok yerinde ekonomik kayba yol açmıştır. 28-29 Eylül 1899 tarihinde, “bardaktan dökülürcesine yağdığı” ifade edilen yağmurlar nedeniyle birçok yerde yaşanan sel afetleri, Akhisar, Kırkağaç ve Soma taraflarına büyük hasar vermiştir. Sel suları Soma’da birçok hayvanı, Akhisar ve Kırkağaç taraflarında ise kurutulmak üzere sergide bulunan üzümleri sürükleyip götürmüştür.¹²⁰⁵

İstanbul’da yayımlanan gazetelerden, *İkdam* gazetesi de, 1899 yılının Ekim ayının ilk haftasında Aydın vilâyetinin üç farklı yerinde sel afetinin yaşandığından bahsetmektedir. Bu afetlerden birincisi Garbikaraağaç (Acıpayam) kazasında meydana gelmiş olup, şiddetli yağın yağmurların yol açtığı sel suları kazanın içinden geçerek güzergâhında bulunan köhne evler ile yerinden söktüğü ağaçları önüne katıp sürüklemiştir. Hatta bir kadın, kentin aşağı mahallesinde sel tarafından 200 metre kadar sürüklenmiş ve son anda kurtarılmıştır. Aynı zamanda sel suları, meydana bulunan makinelerde 30 liralık bir zarar meydana getirmiştir. Sel afetinin yaşandığı ikinci yer, Kuyucak kazasıdır. Bu afette kazaya bağlı Ortakçı köyü civarındaki tren istasyonuna yakın bir yerde demiryolu hattının bir kısmı bozularak tamire muhtaç hale gelmiştir. Üçüncü sel afeti ise Ekim ayının ilk haftasında şiddetli yağmurlara maruz kalan Kasaba (Turgutlu) kazasında yaşanmıştır. Özellikle 6 Ekim tarihinde, oldukça şiddetli yağın yağmurlar kentin sokaklarını göle çevirmiştir.¹²⁰⁶

Ulusal ve yerel basının verdiği bilgilere göre 1900 yılı kışı da Aydın vilâyetinde sel felaketlerinin yaşandığı bir başka dönemdir. *Ahenk* gazetesi, bu yılın Ocak ayının ortalarından Şubat ayının 19’una kadar, bir ay boyunca sürekli yağmur yağdığını; Ocak ayının ortalarında İzmir Karşıyaka’da Alaybeyi civarındaki bazı evleri su bastığını ve Şubat ayının ortalarında İzmir’in birçok yerinde sel afeti yaşandığını belirtir. Bu son sel afetinde, başından sonuna kadar su ile dolan Göztepe Caddesi’ndeki evlerin bodrum katlarını su basmıştır. Ayrıca rıhtımın, Balıkthane Önü, Fasulye Caddesi ve bazı yerleri geçilemeyecek derecede su ile dolmuştur.¹²⁰⁷

Tarımsal faaliyetler ve binalar, sel felaketinin yaşanmadığı bazı zamanlarda, aşırı yağışlı dönemlerde de zarar görmüştür. Örneğin İngiltere’nin İzmir Konsolosu

¹²⁰⁵ *Ahenk*, sayı 952, 28 Ca 1317/3 Ekim 1899; *İkdam*, sayı 1889, 2 C 1317/8 Ekim 1899.

¹²⁰⁶ *İkdam*, sayı 1892-1898, 5-11 C 1317/11-17 Ekim 1899.

¹²⁰⁷ *Ahenk*, sayı 1043-1069, 16 N-21 L 1317/17 Ocak-22 Şubat 1900.

Cumberbatch'ın verdiği bilgilere göre, 1868 yılında vilâyet genelinde üzüm mahsulü sıcaklık ve yağmurdan zarar görmüştür. Aynı konsolosun raporundan anlaşıldığı üzere, İzmir'de 1870 kışında aşırı derecede yağın yağmurlar verimi düşürmüştür. 1876 yılının tarım açısından kötü geçtiğini bildiren Konsolos Stephen Joly'nin raporuna göre arpa, buğday, mısır ve akdarı mahsulleri hasat sırasındaki yoğun yağışlardan büyük oranda etkilenmiştir.¹²⁰⁸

Hizmet gazetesi, yağmurların tarımsal mahsullere zarar verdiği birkaç hadiseden bahsetmektedir. 12 Nisan 1887 tarihinde yağın yağmurların Bayındır'da sadece bağlara,¹²⁰⁹ 1897 yılı Haziran'ında şiddetli olarak yağın yağmurların ise mahsullerin geneline verdiği zarar büyük olmuştur. Gazetenin tahminine göre bahsi geçen ikinci yağışlarda afetin verdiği zarar, Urla'da % 50, Manisa'da % 40 oranındadır. Ayrıca bu dönemde yağmur yağışları ekili ürünlere de zarar verdiği için, beklenen miktarda mahsul kaldırılamamıştır.¹²¹⁰

Ahenk gazetesinin verdiği bilgilerden 1898 Ocak'ının başlarında yağın şiddetli yağmurların, harap bir halde bulunan Kırkağaç hükümet dairesinin yıkılmasına sebep olduğunu öğrenmekteyiz.¹²¹¹ Başka bir örnek ise 1896 yılında afete dönüşerek Manisa civarlarındaki yerlerin mahsulüne büyük zarar veren şiddetli yağmurların, sadece Kasaba'da 500.000 okka (641.000 kg) kuru üzümü telef etmesidir. Buna ilaveten aynı yağmur yağışları sırasında birkaç yerleşim biriminin incir mahsulü de büyük oranda zarar görmüştür.¹²¹²

Görüldüğü üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyeti, sel afetlerinin çok sık yaşandığı bir coğrafya olmuştur; incelemeye tabi tutulan 1850-1900 arasındaki 50 yılın 21 yılında Aydın vilâyetinin çeşitli yerlerinde 61 defa sel afeti yaşanmıştır. Yağış miktarı, fiziki yapı, nehirlerin ıslahı vb. birçok faktörün yanı sıra sel afetlerinin meydana gelmesinde, vilâyet coğrafyasının küçük büyük birçok nehir, çay ve dere tarafından bir ağ gibi örülmüş olması önemli bir rol oynamıştır. Bununla ilintili olarak, sel felaketlerinin çoğu, aşırı yağışların sebep olduğu Büyük Menderes, Gediz, Küçük Menderes, Bakırçay gibi büyük nehirler ve bunları besleyen akarsuların taşkınlarından kaynaklanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan 61 sel afetinin 36'sına nehir

¹²⁰⁸ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti* 15, 21, 53.

¹²⁰⁹ *Hizmet*, sayı 44, 19 B 1304/13 Nisan 1887.

¹²¹⁰ *Hizmet*, sayı 1103, 15 M 1315/16 Haziran 1897

¹²¹¹ *Ahenk*, sayı 728, 23 Ş 1316/6 Ocak 1898.

¹²¹² *The Levant Herald*, Vol 16, sayı 38, 21 Eylül 1896.

taşkınları yol açarken, 25'ine nehir taşkınlardan bağımsız olarak şiddetli sağanak yağışlar sebep olmuştur. Ayrıca ikinci sırada bahsedilen sel felaketlerinin bir kısmının, nehir yataklarının güzergâhında bulunan Soma, Bergama, Kırkağaç, Manisa, Akhisar, Menemen, Foça, Aydın, Söke gibi kentlerde meydana geldiği dikkat çekmektedir ki, kaynaklarda bir nehir taşkınlından bahsedilmemiş ise de, bu afetlerin bir kısmının da nehir taşkınlardan kaynaklanmış olduğu ileri sürülebilir.

19. yüzyılın ikinci yarısında vilayetin tamamında meydana gelen sel afetlerinin mevsimsel dağılımını incelendiğinde, bunların daha çok kış aylarında yaşandığı görülür. Tam olarak ne zaman meydana geldiğine dair bilgilere ulaşılamayan 7 sel afeti haricindeki sel afetlerinden 33'ü kış, 11'i sonbahar, 8'i ilkbahar ve 2'si yaz aylarında yaşanmıştır. Bu durum, daha önce belirtildiği üzere Aydın vilâyetinde yağmur şeklindeki yağışlarının en fazla sırasıyla kış, sonbahar, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde yaşandığıının bir göstergesidir.

Vilayet halkı, sel afetlerinden en fazla 1891, 1897 yıllarında etkilenmiştir. Bu yıllarda neredeyse bütün nehirler taşmış ve her birinde 10'dan fazla yerleşim birimi etkilenmiştir. Bunlar kadar olmasa da, sel afetlerinin vilâyette etkili olduğu diğer üç yıl, 1865, 1887 ve 1899'dur. Sel afetlerinin Aydın vilâyetinde en fazla etkilediği yerler ise İzmir, Söke, Manisa, Bergama, Aydın, Nazilli, Foça, Kasaba, Menemen ovalarıdır.

B) Sel Afetlerinin Sonuç ve Etkileri

Görüldüğü üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyeti dâhilinde meydana gelen sel felaketlerinin verdiği maddi ve manevi zararlar oldukça büyüktür. Sel felaketleri, vilâyetin çeşitli yerlerinde, özellikle de nehirlerin güzergâhında bulunan yerleşim birimlerine, evlere, dükkânlara, ekili alanlara, işlemlere, insanlara, hayvanlara ve limanlara büyük zarar vermiştir. Bunlardan en önemlisi, hiç kuşkusuz sellerin neden olduğu ölümler olup, 19. yüzyılın ikinci yarısında sel afetleri nedeniyle sadece 6 kişinin hayatını kaybettiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda ölümlerle sonuçlanan sel afetlerinden bahsedilmekle birlikte ölü sayısına ilişkin rakam verilmemiştir. Sel felaketlerinin 1842 yılında 300 civarında ve 1847 yılında 14 insanın can kaybına neden olduğu dikkate alındığında, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde kaybedilen can sayısının, birinci yarısına nazaran oldukça sınırlı kaldığı söylenebilir. İnsanların yanı sıra hayvanlar da sel felaketlerinde zarar görmüştür.

Özellikle 1865, 1896, 1897 ve 1899 yıllarında yaşanan sel felaketlerinde vilâyet dâhilinde yüzlerce küçük ve büyükbaş hayvan can vermiştir.

Sel felaketlerinin en fazla zarar verdiği şeylerden birisi de yerleşim birimleridir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bazı büyük sel afetleri, küçüklü büyüklü birçok yerleşim biriminin harap olmasına ya da daha küçük oranlarda zarar görmesine yol açmıştır. Evlerin zarar gördüğü sel felaketlerinin büyük bir kısmı, 1881 yılında ve sonrasında meydana gelmiştir. Aydın vilâyeti için felaket yılı olarak kabul ettiğimiz 1891 yılında meydana gelen sellerde yıkılan ve hasar gören evlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Öyle ki bu yılda yıkılan ve hasar gören ev sayısı, 19. yüzyılın ikinci yarısında yıkılan ve hasar gören toplam ev sayısından daha yüksektir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyeti genelinde sel felaketlerinin yol açtığı zarara bakıldığında, 1.200 civarında binanın yıkıldığı ya da büyük oranda zarar gördüğü söylenebilir. Başta taşkınlar sonucu meydana gelenler olmak üzere, sel afetlerinin en fazla zarar verdiği şeylerden birisi de ovalık alanlardaki ekili arazilerdir.

Sel felaketleri, en fazla ekili alanlardaki ürünlere zarar vermiştir. Ovaları basan sel sularının çekilmesi çoğu zaman günler almıştır. Resmi yazışmalarda, konsolos raporlarında ve gazetelerde sel felaketlerinin, özellikle de nehir taşkınlarının tarımı olumsuz etkilediği, ovalık alanlarda ekili ürünlere ve ağaçlara verdiği zararın çok büyük olduğu devamlı olarak ifade edile gelmiştir. Selin getirdiği kum ve çamurlar, tarlalarda ekili olan ürünlerin üstünü kaplayarak, selden daha fazla zarara sebep olmuştur.¹²¹³ Ancak burada bahsedilen alüvyonlu topraklar, sel afetinin yaşandığı senenin ürünlerine büyük zarar verse de, daha sonraki senelerde ürünlerin gelişimini olumlu yönde etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkarlar. Ayrıca sel sularının, bazı yerlerde suya ihtiyacı olan toprağın sulanması bakımından katkısı olmuştur. Örneğin 1891 yılı Şubat'ında sel felaketine maruz kalan bazı yerlerde toprağın sulanması nedeniyle selin faydalı olduğu, özellikle meyan kökü üretiminin bundan faydalandığı belirtilmiştir.¹²¹⁴ Kışın meydana geldiğinde ekili alanlara büyük zarar veren sel felaketlerinin, yazın daha çok sergide kurutulan ya da nakliyatı yapılan mahsullere zarar verdiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan sel afetleri, sadece yerleşim birimlerine ve tarımsal faaliyetlere büyük zararlar vermekle kalmamış, aynı zamanda vilâyetteki ulaşım ve iletişimin sekteye uğramasına, çevre problemlerinin

¹²¹³ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹²¹⁴ *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 6, 9 Şubat 1891.

oluşmasına, bölge ve devlet ekonomisinin de önemli derecede zarar görmesine neden olmuştur. Ulaşımı engelleyen diğer sel felaketleri 1883,1885, 1889, 1891, 1892 ve 1896-1900 arasındaki yıllarda yaşanmıştır.

Aydın vilâyetinde çok sık bir şekilde meydana gelen nehir taşkınları çevreye de önemli derecede zarar vermiştir. Nehir taşkınları sonucu oluşan çevre problemlerinden en önemlileri bataklıkların oluşumu ve ayrı bir başlıkta ele alınacağı üzere limanların kum ve toprakla dolmasıdır. Kaynaklar, çok sık olmamakla birlikte, bazı sel afetleri sırasında taşkınların yol açtığı bataklık problemine değinmiştir. Örneğin Hicri 1308 (1890/91) tarihli Aydın vilâyeti salnamesi, Küçük Menderes'in her iki tarafında taşkınlar nedeniyle bataklık oluştuğundan bahsetmiştir.¹²¹⁵ Birkaç defa teşebbüs edilen nehirlerin ulaşımına açılması projelerinde de mevcut bataklıkların kurutulması ziraata açılması planlanmıştır. Örneğin 1884 yılında Ser Kılarî Osman Efendiye verilen Büyük Menderes nehri üzerinde taşımacılık yapma imtiyazına, bu nehrin meydana getirdiği bataklık arazinin ziraata uygun hale getirilmesi konusu da dâhil edilmiştir. Devlete ait olan bataklık arazilerin kurutulmasıyla, bu yerlerin tapularının imtiyaz sahibine verilmesi kararlaştırılmıştır. Büyük Menderes nehrinin ulaşımına açılması projesinin sonuçsuz kalması, bu nehrin etrafındaki bataklıkların ıslah edilmeden, olduğu gibi kalmasına sebep olmuştur.¹²¹⁶

1889 yılında Büyük Menderes nehrinin ulaşımına açılması yeniden gündeme geldiğinde, imtiyazı alan Osmanlı Devleti tebaasından Ohannes Samancı Efendi, nehrin etrafındaki bataklıklar konusuna da değinmiştir. Her sene meydana gelen taşkınlarda, nehrin etrafındaki arazinin büyük bir bataklığa dönüştüğünü ifade eden Ohannes Samancı Efendi, bu bataklıkların halkın sağlığını tehdit ettiğini ve kurutulması tarıma açılmasının halka ve devlete büyük katkı sağlayacağını vurgulamıştır.¹²¹⁷ Bataklıklar konusunda bilgi veren bir diğer kaynak da *Hizmet* gazetesidir. Bu gazetenin haberine göre 1893 kışında meydana gelen birkaç Büyük Menderes taşkını sırasında tarlalar, özellikle de bataklık araziler yeniden su altında kalmıştır.¹²¹⁸

Bazı bataklık alanların ziraata açılması için ayrıca imtiyazlar da verilmiştir. 13 Temmuz 1898 tarihli *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin verdiği bilgilere göre, Salihli

¹²¹⁵ *1308 Aydın Vilâyeti Salnamesi*, 613.

¹²¹⁶ *BOA.*, Y.A.RES., 52/27, 5 Ra1308. Çelik, *a.g.m.*, 121.

¹²¹⁷ Mehmet Başaran, "Büyük Menderes nehri Efsaneleri ve 19. Yüzyılda Nehir Ulaşımı Projesi," *Toplumsal Tarih*, sayı 54, İstanbul 1998: 49-51.

¹²¹⁸ *Hizmet*, sayı 628-630, 28 B-5 Ş 1310/15-22 Şubat 1893.

kasabası civarındaki bataklıkların kurutulması işi, 450 lira mukabilinde Kasaba Demiryolu Kumpanyasının uhdesine verilmiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde 2.000 dönüm arazi ziraata açılmıştır.¹²¹⁹ Görüldüğü üzere taşkınlar sonucunda nehirler, etrafındaki bir kısım araziye bataklık haline getirmiş; tarım yapılan araziye kısıtladığından halkın ve devletin gelirlerini doğrudan etkilemiştir.

Nehir taşkınlarının yol açtığı çevre problemlerinin en büyüğü, limanların gördüğü zararlardır. Bu konuyla ilgili hem arşiv kaynaklarında hem de İngiltere'nin İzmir konsoloslarının raporlarında ayrıntılı ve çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Limanlara en fazla zararı Gediz nehri taşkınları vermiştir. Bu tehlikeye ilk olarak 1857 yılında dikkat çekildiği bilgisine sahibiz. Belirtilen tarihte Büyük Menderes ve Gediz nehirlerinin ulaşımına açılması projesi gündeme geldiğinde; Gediz'in İzmir limanındaki boğaza kum ve çamur getirdiği ve bu yüzden oradan gelip geçen gemilerin genellikle karaya oturmakta olduğu ifade edilmiş; bu problemin giderek daha çok müşkülâta sebep olacağı vurgulanmıştır. Bu nedenle iki nehrin keşfini yapmak için padişah fermanı ile görevlendirilen Erkan-ı Harbiye zabitanından Kaymakam Abdullah Beyden, nehirle ilgili çalışması sırasında bu problemi de halletmesi istenmiştir.¹²²⁰

Abdullah Beyin bu konudaki çalışmalarıyla ilgili her hangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak daha sonraki tarihlere ait başka kaynaklarda sorunun devam ettiği yönünde bilgiler mevcuttur. Gediz nehri taşkınları neticesinde İzmir limanının girişindeki tehlikeli duruma dikkat çeken bir diğer isim, İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch'tir. İzmir'de uzun süre görev yapan bu konsolos, raporlarında Gediz nehri taşkınları sonucunda İzmir limanının maruz kaldığı tehlikeye defalarca değinmiş ve bu problemin en kısa sürede çözülmesi gerektiğine vurgu yapmış; 1864 yılı İzmir ticaret raporunda, İzmir limanının giriş kısmının Gediz nehrinin getirdiği alüvyonlu topraklar nedeniyle her yıl giderek daraldığını belirtmiştir. Benzer şekilde halefleri olan diğer konsoloslar, Stephen Joly ve George Dennis de raporlarında İzmir Limanının taşkınlar sebebiyle gördüğü zarara dikkat çekmişlerdir.¹²²¹

1868 yılında Menemen civarında taşarak yatağını değiştiren Gediz nehrinin bu tarihten itibaren İzmir limanında Yenikale civarına akmaya başladığı; bunun üzerine bu konuda uzman bazı kişilerin limanın maruz kaldığı tehlikeye dikkat çektikleri ve tedbir

¹²¹⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı, 918,2, 15 Ş 1298/13 Temmuz 1898.

¹²²⁰ *BOA.*, A.DVN., 121/28, 23 C 1273/18 Şubat 1857.

¹²²¹ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 5.

alınması için yetkili mercilere başvurdukları görülmektedir. Mühendislik hususunda maharetli olduğu bildirilen Kasaba Demiryolu Müdür Yardımcısı Nihad Bey, taşkınım kısmen demiryollarına da hasar vermesi vesilesiyle, Gediz nehrinin eski ve yeni yatakları hakkında bir rapor ve bazı haritalar hazırlamış ve bunları Aydın Vilâyeti İdare Meclisine sunmuştur. Nihad Bey, raporunda, nehrin yatağını değiştirmeden önce döküldüğü İzmir limanının dışındaki yerde, suların derin olması nedeniyle verdiği zararın daha az olduğunu, 1868 yılı itibariyle ise nehir sularıyla birlikte gelen kum ve toprakların limanı doldurmaya başladığını bildirmiştir. Nihad Bey, ayrıca limanın toprak tutan kısmının 15 yıla kadar, vapur ve yelkenli gemilerin İzmir'e iki saat mesafede bulunan Yeni Kale'den bile içeri giremeyecek derecede dolacağını ifade etmiş; bu tehlike nedeniyle nehrin mutlaka eski yatağına döndürülmesi gerektiğini vurgulamış, ancak bu işin masraflarının çok fazla tutacağını belirtmiştir.¹²²²

1868 yılı raporunda Cumberbatch, nehrin ağzının eski yerinden en az 3 mil (4,8 km) uzaklaştığını bildirmiştir. Özellikle İzmir'den 6 mil (9,6 km) uzaklıkta olan Akhisar yakınlarındaki toprağın özelliği nedeniyle Gediz nehrinin buradan büyük miktarlarda tortu getirdiğini belirten konsolos, bu durumun Yenikale'deki küçük girişi kapama tehdidi oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, yıl boyunca Gediz nehrinde suların sığrılarının bile içemeyeceği derecede bulanık aktığını söylemiştir. Kısacası Cumberbatch, iç kısımlardan sürüklenen büyük miktardaki toprak ve taşın denize inmesi sonucu, Gediz nehrinin kaynağının değişmesiyle oluşmaya başlayan kumun kıyıyı giderek büyüttüğünü ve İzmir limanında bulunan Yenikale girişini yavaş yavaş doldurarak daralttığını ifade etmiştir. Tedbir alınmazsa ileriki zamanlarda liman girişinin kapanabileceği yönündeki endişesini sık sık, neredeyse görevli olduğu her sene raporlarında paylaşmıştır.

Cumberbatch, çok sık yaşanan Gediz nehri taşkınlarının daha çok nehrin ağzının temizlenmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca, Kasaba Demiryolu Müdür Yardımcısı Nihad Bey gibi, Cumberbatch de, İzmir limanının maruz kaldığı tehlikenin ancak nehir yataklarının düzeltilmesiyle çözülebileceği yönünde görüş beyan etmiştir. Cumberbatch'in halefi olan konsolosların da bu konuyla yakından ilgilendiği raporlarından anlaşılmaktadır. Örneğin Konsolos Stephen Joly, 1877 yılına kadar nehrin eski yatağına döndürülmesi için hiçbir şeyin yapılmadığını belirtirken; George Dennis,

¹²²² BOA., A.MKT.MHM., 434/77, 27 L 1285/10 Şubat 1869.

1882-85 yılları arasındaki ticaret raporlarında, selefleri gibi Gediz nehrinin İzmir limanını birikintiler ile doldurduğunu, bu durumun kontrol altına alınmaması halinde limanın ortadan kalkacağını ileri sürmüştür.¹²²³

İzmir limanının maruz kaldığı tehlikeye dikkat çekenlerden birisi de, daha önce defterdarlık göreviyle İzmir’de bulunması hasebiyle konuya vâkıf olan, dönemin Trabzon Valisi Kadri Bey idi. Birinci bölümde bahsedildiği üzere, 1899 Denizli-Aydın depremi sonrasında afetzedeler yararına Trabzon’da çok büyük miktarlarda yardım toplayan Kadri Bey, daha önce görev yaptığı İzmir’e karşı vefakâr davranışlar sergilemiş, Ayasluğ limanının başına gelenlerin İzmir limanının da başına gelmemesi için konuyla ilgili endişelerini merkezi hükümete bildirmiş ve bazı tavsiyelerde bulunmuştur.

1885-1886 yıllarında yapılan çalışmalarla nehrin yatağının değiştirilmesiyle, limanın gördüğü zarar önlenmişti. Ancak Kadri Bey, Gediz nehrinin, 1893 yılında bir defa daha yatağını değiştirerek yeniden İzmir limanını doldurmaya başladığını ifade etmiş ve limanının gördüğü zararın önlenmesi hakkında bir rapor hazırlayarak, 25 Mart 1893 tarihinde Sadâret makamına göndermiştir. Kadri Bey, çok önceleri Küçük Menderes nehrinin, getirdiği kum ve çamurlarla Ayasluğ (Selçuk) limanını kullanılamaz hale getirmesinden yola çıkarak, bu nehrin birkaç kat büyüklüğünde olan Gediz nehrinin ise İzmir limanına ne derece zarar verebileceğini vurgulamaya çalışmıştır.

Onun verdiği bilgilere göre, 1893 yılı itibarıyla sahile 3 saat mesafesi olan Ayasluğ şehri harabesi daha önce geniş bir limanın kenarında bulunmaktaydı. Ödemiş dağlarından ve Tire kazasının altından akan, Ayasluğ (Selçuk)’un yanından Kuşadası körfezine inen Küçük Menderes nehrinin getirdiği kum ve çamurlar, önce limanın ağzını, sonra da kenarlarını doldurmuştur. Bu durum nedeniyle sığ hale gelmeye yüz tutan liman, gemilerin giriş çıkışına engel olacak bir dereceye gelmiş ve en sonunda bir sazlık haline dönüşmüştür. Gediz nehri de, tıpkı Küçük Menderes nehri gibi, daha önce aktığı limanı doldurarak kullanılamaz hale getirmekteydi:

Gediz nehri de birçok sene evveleri Menemen kasabası civarından tahvîl-i mecrâ iderek İzmir limanını doldurmaya başlamasıyla bundan 40-50 sene evvel limanın, Menemenle İzmir şehri arasında müsâdif sahalarında ve rıhtım üzerinde mevzû’ olup müteveffa Delâlbaşı Mehmed Ali Ağanın mutasarıf olduğu dalyanların

¹²²³ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, 16-56, 86-87.

yerlerinde bugün Manisa şimendifer hattının istasyonlarıyla diğer ebniyeler bulunmaktadır.

1893 yılında kaleme alınan bu metinde, 40-50 yıl öncesinden bahsedilmesi, eskiden Menemen ile İzmir limanı arasında bulunan limanın 1840-1850'li yıllarda zarar gördüğüne işaret eder. Bu bilgiler, daha önce bahsettiğimiz Erkan-ı Harbiye Zabitanı Abdullah Beyin görevlendirilmesinin sebeplerinden birine de işaret eder.

Nehirlerin limana akması sonucunda meydana gelen olumsuz tabloyu geçmişten iki örnekle açıklayan Kadri Bey, 1881-1883 tarihleri arasında İzmir'de defterdar olarak görev yaptığı sırada topçu mühendislerinden Arif Bey tarafından yapılan incelemenin sonuçları üzerinden İzmir limanının durumu hakkında bazı bilgiler vermiştir. Buna göre limanın girişinde bulunan Yenikale burnundan karşısına doğru olan boğazın muayenesi neticesinde deniz sularıyla örtülü 12.600 metre mesafenin sadece 120 veya 160 metrelik kısmının gemilerin girip çıkmasına müsait olup; geri kalan kısmı Gediz nehrinin getirdiği kumlarla dolmuş ve su seviyesi yarım arşına (0,34 m) inmiştir. Kadri Beyin uyarıları neticesinde dönemin valisi Nahid Paşa, Bâb-ı Âliye müracaat ederek birkaç milyon kuruş masrafla Gediz nehrini eski yatağına döndürmüştür. Ayrıca Kadri Bey, limanın muayene işinin çok önemli bir mesele olduğunu; bu yüzden sadece vilâyet mühendislerine bırakılmaması, onlar tarafından yapılan planların mühendislikte büyük kabiliyeti olan Aydın Demiryolu Müdürü Mösyö Perser ve Kasaba Demiryolu Müdürü Mösyö Kemp'e de incelettirilmesini tavsiye etmiştir.

Trabzon Valisi Kadri Beyin uyarısı üzerine Sadâret durumu 6 Nisan 1893 tarihli bir yazıyla Ticaret ve Nâfia Nezâretine bildirmiş ve İzmir limanının zarar görmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir. Bunun üzerine Ticaret ve Nâfia Nezâreti 22 Ağustos 1893 tarihinde Aydın vilâyetinden, taşkın sebebiyle Gediz nehri yatağının ne derece bozulduğunun, limanın ne derece zarar gördüğünün ve bahsi geçen zararların berteraf edilmesi için alınması gereken tedbirlerin vilâyet mühendisleri tarafından araştırılmasını ve bir rapor düzenlenmesini talep etmiştir.

Aydın Valiliğinin 19 Eylül 1893 tarihinde gönderdiği emir üzerine vilâyet başmühendisliği, 10 gün içinde nehir ve liman üzerinde gerekli incelemeleri yaptırarak valiliğe bir rapor sunmuştur. Heyet-i Fenniye Müşaviri Mösyö Galan tarafından hazırlanan 29 Eylül 1893 tarihli raporda, nehir yatağının değiştiği günden beri İzmir limanında herhangi bir zarar meydana gelmediği, Menemen'de inşa olunan seddin

sağlamlığını muhafaza ettiği sürece de limanın zarar görmesinin söz konusu olamayacağı belirtilmiştir. Aydın Valiliğinin isteği üzerine Gediz nehrinin incelenmesinde görevli Mühendis Mahmud Aziz Bey de, Aydın Valiliğine sunduğu raporunda vilâyet başmühendisliğinin ifadelerini doğrulamıştır.¹²²⁴ Dolayısıyla 1868 yılındaki taşkından itibaren, Gediz nehrinin getirdiği kum ve topraklarla dolma tehlikesi geçiren İzmir limanı, 1886 yılında yatağının değiştirilmesiyle zarar görmekten kurtulmuştur. Limanın, bu tarihten 19. yüzyılın sonuna kadar Gediz nehri sebebiyle yeni bir tehlike yaşadığına dair hiç bir bilgiye rastlanmamıştır. Nehir taşkınlarının limanlara, tuzlalara, tarım arazilerine verdiği zararlar, merkezi ve mahalli hükümetlerin aldığı birtakım tedbirler sayesinde önlenmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında nehir taşkınlarının meydana getirdikleri zararlar dikkate alındığında en fazla zararı, Gediz nehri taşkınlarının verdiği görülür.

Sel felaketlerinin zarar verdiği yerlerden birisi de sanayi üretiminin yapıldığı işletmelerdir. Bu bağlamda Aydın vilâyetinde 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen sel afetlerinden memlehalara (tuzlalar), yağhaneler, hayvan derilerinin işlendiği debbağhaneler ile deniz kıyılarında balık yetiştirilen dalyanların gördüğü zararlar büyük olmuştur.

Gediz nehri, 1868 kışında meydana gelen taşkında yatağını değiştirerek Atmaca ve Sığır memlehalarını ağzına kadar su, kum ve çamurla doldurmuştur. Yıllık 15.000 lira hâsılat sağlayarak hazinenin başlıca gelir kaynaklarından olan tuzlaların gördüğü zarar büyük olmuştur. Memlehalara gelecek zararın ortadan kaldırılması için nehrin eski yatağına döndürülmesi elzem işlerden görülmüştür. Ekim 1870 tarihli bir Şûrâ-yı Devlet mazbatasında belirtildiği üzere, İzmir Rûsumât Emâneti Nazırı Şevket Bey, memlehalara Gediz nehri nedeniyle gördüğü zararların önlenmesi hususuna başından beri çok önem vermiş ve ileride de aynı problemlerin yaşanmaması için Aydın Valiliği aracılığıyla hükümet nezdinde defalarca girişimde bulunmuştur. Aynı konu 1869 yılında Aydın Vilayeti İdare Meclisi tarafından da gündeme getirilmiş ve mutlaka tedbir alınması gerektiği ifade edilmiştir.¹²²⁵

Önemli bir gelir kaynağı olan bu memlehalara taşkınlardan korunması hususu, Gediz nehrinin uzun yıllar sonra gerçekleştirilen ıslahında dikkate alınmıştır. Öyle ki, nehrin yatağı 1885-1886 yıllarında, İzmir limanına ve memlehalara verdiği zarar

¹²²⁴ BOA., BEO., 182/13613, 23 N 1310/10 Nisan 1893

¹²²⁵ BOA., A.MKT.MHM., 434/77, 27 L 1285/10 Şubat 1869; İ.Ş.D., 19/829, 11 B 1287/7 Ekim 1870.

nedeniyle değiştirilmiş ve Agriya (Agria) körfezine akıttırılmıştır. Ancak 1887 kışında nehrin, yeni yatağında, denize döküldüğü yerde yeniden taşması sonucu, bu sefer Foçateyn (Eski ve Yeni Foça)'deki memlehalara tatlı su karışmış ve zarar büyük olmuştur. Nehir taşkınlarını önlemek için alınan tedbirler kısmında bahsedileceği üzere, bu taşkın sonrasında Foçateyn memlehalalarının zarar görmesini önlemek için önemli çalışmalar yapılmıştır.¹²²⁶ Yapılan çalışmalara rağmen memlehalaların Gediz nehri taşkınları sebebiyle gördüğü zarar devam etmiş; 1891'in Ocak ayında meydana gelen taşkında bu sefer Çamaltı ve Ada memlehalaları bir miktar hasar görmüştür.¹²²⁷

Sel afetlerinin zarar verdiği ticari işletmelerden birisi de yağhanelerdir. 1887 Kasım'ı içerisinde yağın doluyla karışık yağmurların yol açtığı afet sırasında sel suları, Söke kazasına bağlı Mandice (Bağarası) nahiyesinin Kaya Çıracı ve Timurçay (Demirçay) Kaya köylerinde 5.000 kadar zeytin ağacını kökünden çıkardığı gibi, zeytinlerin işlendiği 3 adet yağhaneyi de tamamen harap etmiştir.¹²²⁸

Debbağhaneler, sel afetlerinden zarar gören diğer bir işletmedir. 2 Ekim 1899 Pazartesi günü aşırı yağın dolu ve yağmur yağışlarının yol açtığı taşkında sel suları debbağhanedeki bütün derileri alıp götürmüştür.¹²²⁹

Zarar gören bir diğer işletme de deniz kenarında kurulan dalyanlar; ağ ve kazıklarla kurulan balık avlanma yerleridir. 1878 yılına ait bir belgeye göre, Gediz nehrinin, Menemen iskelesi civarında yatağını değiştirmesiyle, Sultan III. Mustafa'nın evkafından olan ve Ragıb Beyin uhdesinde bulunan Sığır dalyanı toprakla dolarak kullanılamaz hale gelmiştir. Belgede nehrin eski yatağına dönme ihtimalinin kalmadığından bahsedilmiş; mevcut dalyanın yerine oluşan arazinin dalyan sahibine mi, yoksa devlete mi ait olacağı konusu Şûrâ-yı Devlette karara bağlanmaya çalışılmıştır.¹²³⁰ Bu tarihten önce Gediz nehri en son 1868 yılında yatağını değiştirdiğine göre, dalyanın hasar gördüğü tarih de bu zamana ait olmalıdır. Dalyanlarda hasara sebep olan bir başka sel afeti de, 1891 Şubat'ında yaşanmıştır. Milas'ta yaşanan ve 100'e yakın binanın yıkılmasıyla sonuçlanan bu sel afeti, aynı zamanda Güllük dalyanını, oradaki rıhtımı ve kulübeleri de alıp götürmüştür.¹²³¹

¹²²⁶ BOA., ŞD., 1182/20, 12 B 1305/25 Mart 1888.

¹²²⁷ BOA., ŞD., 1192/25, 25 Za 1308/2 Temmuz 1891.

¹²²⁸ BOA., Y.A.HUS., 208/3, 1 Ra 1305/17 Kasım 1887.

¹²²⁹ İkdâm, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

¹²³⁰ BOA., ŞD.MLK., 2414/18, 26 M 1296/20 Ocak 1879.

¹²³¹ Tercüman-ı Hakikat, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

Görüldüğü gibi Aydın vilâyetinde yaşanan sel afetleri, ulaşıma, işletmelere ve ticarete zarar vermiştir. Ancak tarımsal faaliyetlere verdiği zararla kıyaslandığında bu zararın çok daha küçük olduğu söylenebilir.

C) Afet Yönetimi

Görüldüğü üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde çok sayıda sel afeti yaşanmış ve bunun sonucunda insanlar, hayvanlar, ekili alanlar, yerleşim birimleri, işletmeler büyük zarar görmüş ve çevre problemleri yaşanmıştır. Sel afetleri nedeniyle yaşanan bu zararları önlemek ya da asgari seviyede tutmak için Aydın Valiliği ve merkezi hükümet çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda sel sularında mahsur kalan afetzedelerin kurtarılmasını, mahsullerini kaybeden selzedelere zahire yardımında bulunulmasını, nehir taşkınlarından korunmak için küçük yerleşim birimlerinin başka bir yerlere nakledilmesini, ekonomik kayıpların, çevre problemlerinin ve nehir taşkınlarının önlenmesi için alınan tedbirleri afet yönetimi çerçevesinde ele alabiliriz.

1) Selzedeleri Kurtarma Operasyonları

19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen birkaç nehir taşkını sırasında afetzedeler sel suları nedeniyle mahsur kalmıştır. Bu tür durumlarda mahalli hükümetlerin girişimleriyle afetzedeler kurtarılmaya çalışılmıştır. 1883 yılında yaşanan Gediz nehri taşkınında sel sularına maruz kalan Manisa kazasına bağlı bazı köylerin halkının başkalarının yardımıyla kurtarıldığı bilinmektedir. Ayrıca Aydın Valiliğinin merkezi hükümete bildirdiğine göre sel afetinde evleri yıkılan afetzedelere gerekli yardımlar yapılmıştır.

1891 kışında yaşanan Gediz ve Büyük Menderes taşkınlarında yine afetzedelerin sel sularında mahsur kaldığı, her iki afette de selzedelerin başarılı bir afet yönetimiyle kurtarıldığı bilinmektedir. Ocak ayında meydana gelen Gediz taşkınında, 1883 yılında olduğu gibi, yine Manisa'da bağ kulübelerinde çok sayıda insanın mahsur kaldığının duyulması üzerine bu yerleşim biriminin bağlı olduğu Saruhan Mutasarrıflığı, selzedeleri kurtarmak için hemen harekete geçmiştir. Mutasarrıf Kamil Bey İzmir'den trenlerle acil bir şekilde kayıklar yetiştirilmesi için Aydın Valiliğine telgraf çekmek istenmişse de, telgraf tellerinin kırılması ve demiryolunun su altında kalması nedenleriyle iletişim ve ulaşım mümkün olmamıştır. Bunun üzerine mutasarrıf,

Manisa’da acil bir şekilde kayıklar yaptırarak mahsur kalan selzedelerin imdadına koşmuş ve hepsinin kurtarılmasını sağlamıştır.¹²³²

Aynı günlerde meydana gelen Büyük Menderes nehri taşkını neticesinde ise Söke ovası ile civardaki birçok köyde sular o kadar yükselmiştir ki, insanlar hayatlarını ancak ağaç ve çardaklar üzerine çıkararak kurtarabilmiştir. 629 evde yaşayan¹²³³ 2-3.000 civarındaki insan ve 2.000’den fazla hayvan sular içinde mahsur kalarak kurtarılmayı beklemiştir. Kurtarma faaliyetleri Aydın mutasarrıfı ile Aydın Valiliğince görevlendirilen jandarma kumandanı tarafından yürütülmüştür.¹²³⁴ Vilayet merkezinden üst makamlara yazılan 22 ve 23 Ocak 1891 tarihli iki resmi yazıda bildirildiği üzere, İzmir’den özel trenlerle gönderilen kayıklar sayesinde suda mahsur kalan selzede insanlar ve hayvanlar kurtarılmıştır.¹²³⁵ Ayrıca, yardıma muhtaç duruma gelen Söke selzedelerine Aydın livası merkezinden ekmek gönderilmiştir.¹²³⁶ 29 Ocak 1891 tarihinde, Sadâret makamına yazdığı yazıda, sel sularının % 90 derecesinde çekildiğini belirten Aydın Valisi Refet Paşa, selzedelere günlük yiyecek verilmekte olduğunu ve onlar için yardım toplanmasına başlandığını bildirmiştir.¹²³⁷ Bu bilgilerden yola çıkarak Söke ovasının en az bir hafta göl halinde kaldığı ve bu süreçte selzedelerin günlük yaşamlarına dönemediği söylenebilir.

Söke kazasının Müslüman ve Hıristiyan cemaatleri mensuplarının, padişaha hitaben yazdıkları iki mahzar (teşekkürname), 1891 yılında meydana gelen sel sırasında kurtarma faaliyetlerine katılan Aydın Mutasarrıfı Ragıp Paşa ile kaza memurlarının gösterdiği çabaların halk nazarında takdire şayan olduğunu göstermektedir. Söke kazası müftüsü, naibi ve bazı kişiler, Sadâret makamına gönderdiği mazbata ile “Aydın Livası Mutasarrıfı Ragıp Paşanın, beraberinde getirdiği kayıklar sayesinde kazada sel suları içinde mahsur kalan köylerin afetzedeleri ile onların hayvanlarını kurtardığını ve kendisinin bizzat çamurlar içinde koşarak büyük gayret sarfettiğini” bildirerek teşekkürlerini arz etmişlerdir.¹²³⁸ Söke kazasının Rum cemaati de 28 Ocak 1891 tarihinde kaleme aldığı mahzarda, “sel felaketine uğrayan Söke kazası köylerinde

¹²³² BOA., Y.A.HUS., 243/55, 16 C 1308/27 Ocak 1891.

¹²³³ BOA., Y.A.HUS., 243/67, 19 C 1308/30 Ocak 1891.

¹²³⁴ BOA., Y.PRK.AZN., 5/11, 17 C 1308/28 Ocak 1891.

¹²³⁵ BOA., İ.DH., 1214/95103, 11 C 1308/22 Ocak 1891; BOA., DH.MKT., 1802/1, 12 C 1308; *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹²³⁶ BOA., Y.A.HUS., 243/55, 16 C 1308/27 Ocak 1891; BOA., Y.A.HUS., 243/67, 19 C 1308/30 Ocak 1891.

¹²³⁷ BOA., Y.A.HUS., 243/67, 19 C 1308/30 Ocak 1891.

¹²³⁸ BOA., Y.A.HUS., 243/67, 19 C 1308/30 Ocak 1891.

mahsur kalan 2-3.000 afetzede ile 2.000'in üzerindeki hayvanın Aydın Livası Mutasarrıfı Ragıp Paşa, vali tarafından gönderilen jandarma kumandanı ve Söke kaymakamlığının müşterek çalışmaları ile kurtarılarak, ihtiyaçlarının giderildiğini belirtmişler; tebaa-yı sâdika Hıristiyanlar olarak kendilerinin mahalli idarecilere ve merhametli padişahlarına hep birlikte dua ve teşekkür ettiklerini bildirmişlerdir.¹²³⁹ Söke kazası halkının, kendileri için gösterilen bu üstün gayretleri ve teşekkürlerini Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet Dairesi aracılığıyla padişaha bildirmeleri bir vefa örneği olarak görülmelidir. Çünkü farklı dinlere mensup afetzede halktan kişilerin bu mahzarları yazmaktaki amaçları bu idareci ve memurların padişah tarafından taltif edilmelerini sağlamak olsa gerektir. Aynı zamanda bu mahzarların, halkın, yukarıda belirtilen devlet görevlilerinin şahsında padişaha karşı bağlılıklarını bildirdikleri bir araç olduğu söylenebilir.

2) Yardım Faaliyetleri

Sel felaketlerinin hem halka hem de devlete verdiği zarar büyük olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere selzedelerin bazıları evini, hayvanlarını kaybederken, bazıları da tarlaya ektiği ürünlerini ve mahsulünü kaybetmiştir. Yaşanan bazı büyük sel felaketlerinin neticesinde selzedeler yardıma muhtaç duruma gelmiştir. Afetin derecesinin büyük olduğu dönemlerde devlet selzedelerden vergi alamadığı gibi, onlara maddi ve manevi olarak destek olmaya çalışmıştır. Bu zorlu süreçte devlet, evleri yıkılan selzedeleri başka yerlere yerleştirmiş ve onların ödeyemedikleri vergileri bir süreliğine ertelemiştir. Ayrıca, padişahın emri ile İstanbul ve İzmir'de selzedeler adına yardım komisyonları kurularak belli bir süre afetzedelerin un, buğday ve hayvanlarının saman ihtiyaçları giderilmiştir.

1865 Haziran'ının ilk haftasında sel sularına maruz kalarak evlerini, hayvanlarını ve birçok eşyalarını kaybederek büyük zarara uğrayan Nazilli kazasına bağlı köylerin sakinleri, özellikle de sahip olduğu evlerinin % 90'ından fazlası yıkılan Bereketli köyü afetzedeleri,¹²⁴⁰ ekonomik olarak büyük bir darboğaza girmiş; yaşadıkları afet nedeniyle vergilerini zamanında ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Bunun üzerine Nazilli kazasının bağlı bulunduğu Aydın Kaymakamlığı, Bereketli köyü afetzedelerinin vergilerinin tadil edilmesi ve ödeme sürelerinin ertelenmesi için

¹²³⁹ BOA., Y.PRK.AZN., 5/11, 17 C 1308/28 Ocak 1891.

¹²⁴⁰ *Tercüman-ı Ahvâl*, sayı 654, 21 M 1282/16 Haziran 1865.

girişimde bulunmuştur. Merkezi hükümetin durumdan haberdar olmasıyla birlikte bu konu Meclis-i Vâlânın gündemine gelmiş ve mahalli idarenin talebi kabul edilmiştir. Netice olarak Nazilli kazasının 712.108 buçuk kuruş olan eski vergisinde 112.108 buçuk kuruş indirim yapılarak, vergi 600.000 kuruşa düşürülmüştür. Vergi indiriminin, afetzedelerin gördüğü zarar dikkate alınarak kaza içindeki köylere adilane bir şekilde paylaşılması karara bağlanmıştır. Ayrıca selzedelerin, afetin yaşandığı yıl için ödeyecekleri vergilerinin bir yıl ertelenerek, bir sonraki yılın, Rumi 1282 (Mart 1867) vergisiyle birlikte alınmasına karar verilmiştir.¹²⁴¹

Sel afetleri nedeniyle halkın en fazla yardıma muhtaç duruma düştüğü bir diğer yıl, 1891'dir. Aydın vilâyeti için felaket dönemi olarak niteleyebileceğimiz 1890-1891 yıllarında vilâyet halkı birçok büyük afete maruz kalarak, çok zor bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde mahalli yönetim, sadece sel afetiyle değil, başka doğal afetlerle de boğuşmuştur; önce 1890 yılının bahar ve yaz aylarında kuraklık nedeniyle vilâyetin birçok yerinde ciddi bir kıtlık,¹²⁴² ardından 15 Aralık 1890 tarihinde Kuşadası'nda yıkıcı bir deprem¹²⁴³ ve bundan çok kısa bir süre sonra, 1891'in Ocak ve Şubat aylarında, vilâyetin birçok yerinde; Söke, Aydın, Nazilli, Bozdoğan, İneâbâd (Germencik), Manisa, Kasaba, Salihli, Foça, Kırkağaç'ta nehir taşkınları sebebiyle çok büyük sel afetleri yaşanmıştır.

Doğal afetlerin arka arkaya gelmesi Aydın vilâyeti yöneticilerini zor durumda bırakmıştır. Çünkü vilâyette yaşanan kuraklık, deprem ve sel nedeniyle birçok insan yardıma muhtaç hale düşmüş; 1891 yılında yaşanan sel felaketleri, afetzede halkı maddi olarak zor durumda bırakmıştır.

Aydın vilâyetinde bu dönemde yaşanan afetlerin kendisine arz edilmesinden sonra Sultan II. Abdülhamid'in, tıpkı büyük depremlerde olduğu gibi, afetzede tebaasının yaralarının sarılması konusunda hemen yetkilileri harekete geçirdiğini, merkezi ve mahalli hükümetin acil olarak yardım çalışmalarına başlaması için verdiği emirlerden anlamaktayız. Bu bağlamda II. Abdülhamid, başkent İstanbul'da kendisinin birinci, Adliye Nazırı Rıza Paşanın ikinci başkanlığında ve İzmir'de yine kendisinin

¹²⁴¹ BOA., A.MKT.MHM., 326/59, 13 L 1281/11 Mart 1865/11 Mart 1865; BOA., MVL., 719/89, 23 Z 1282/9 Mayıs 1866.

¹²⁴² *Hizmet*, sayı 364, 21 Za 1307/8 Temmuz 1890.

¹²⁴³ Meydana gelen deprem, 80 evin tamamen, 500 evin kısmen yıkılmasına sebep olmuştur. Depremden sonra uzun süre yağın yağmurlar hasar gören evlerin bir kısmının daha yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3727, 10 Ca 308/22 Aralık 1890.

birinci, Aydın valisinin ikinci başkanlığında olmak üzere afetzedeler için birer yardım komisyonunun kurularak, acil bir şekilde yardım toplama işine girişilmesini ferman buyurmuştur. Bu ferman Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet Dairesinden 22 Ocak 1891 tarihinde kaleme alınan emir yazısıyla Aydın vilâyetine bildirilmiştir.

Ayrıca padişahın 28 Ocak 1891 tarihli fermanı gereğince merkezi hükümet, Aydın Valiliğinden afetzedelerin ihtiyaç durumunu araştırmasını istemiştir. Aydın Valisi Refet Paşa, bahsi geçen emirnâmeğe cevaben yazdığı 2 Şubat 1891 tarihli yazısında, vilâyette Manisa'nın yanı sıra Söke, Nazilli, Bozdoğan, Foçateyn, Menemen kazalarının da sel afetinden etkilendiğini ve özellikle evlerini kaybedenlerin yardıma muhtaç duruma geldiğini bildirmiştir. Bunların yanı sıra bir önceki sene yaşanan şiddetli kuraklık nedeniyle mahsul kaldıramayıp kıtlık yaşayanlara ve Kuşadası depremi afetzedelerine de yardım edilmesi gerektiğini belirtmiş, bunun için 10.000 liraya yakın bir paraya ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca vali, vilâyet merkezi İzmir ile vilâyetteki diğer kazalarda kurulan komisyonlarda en fazla 6.000 liranın toplanabileceğinden bahisle geri kalan miktar için merkezi hükümetten yardım talep etmiştir.

Adliye nazırının ikinci başkanlığında İstanbul'da faaliyet gösteren iane komisyonu, selzedeler için 3.000 lira civarında bir para toplamış ve bu parayı 1 Şubat 1891 tarihinde İzmir'de kurulan iane komisyonuna teslim etmiştir. Bu arada, Aydın vilâyeti dâhilindeki yardım komisyonlarında, valinin tahmin ettiği 6.000 liradan çok daha az; sadece 2.000 lira civarında bir para toplanabilmiştir. Bu paranın yaklaşık 557 lirası vilâyete bağlı kazalarda, geri kalan kısmı ise vilâyet merkezi İzmir'de toplanmıştır. İstanbul'daki iane komisyonundan 3.240 lira, Hicaz iane komisyonunda biriken paradan ise 108 lira Aydın vilâyetine gönderilmiştir. Aydın vilâyeti muhasebe müdürünün 23 Aralık 1891 tarihli yazısından, toplanan 5.417 lira yardım parasının tamamına yakınının Aydın afetzedeleri için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yardım paralarından Söke, Foça, Menemen, Ödemiş, Manisa, Kasaba, Bayındır selzedelerine, Manisa kıtlıkzedelerine ve Kuşadası depremzedelerine pay ayrılmıştır.¹²⁴⁴

Aydın gazetesi, İzmir'de kurulan yardım komisyonunda sorumluluk sahibi yetkililerin büyük gayret gösterdiklerini ve selzedelerin bu yardım kampanyasından büyük memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir. Nitekim gazete, selzede halkın minnet

¹²⁴⁴ BOA., Y.MTV., 47/182, 25 C 1308/5 Şubat 1891; BOA., Y.EE., 87/68, 21 Ca 1309/23 Aralık 1891; BOA., İ.DH., 1214/95103, 11 C 1308/22 Ocak 1891; Y.MTV., 48/23,7 B 1308/16 Şubat 1891.

ifade eden “efzâyiş-i ömr ve ikbâl ve tezâyüd-i şevket ve iclâl Hazret-i Zillullahi da’vât mukaddesini göklere çıkarmakta” sözleriyle, padişaha büyük sevgi gösterilerinde bulunduğunu ifade etmiştir.¹²⁴⁵ Bu ifadelerden yola çıkarak, büyük zararlar meydana getirse de afetlerin halk ile devlet arasındaki bağları kuvvetlendirdiğini, aynı zamanda padişahın tebaası nezdinde meşruiyetini sağlamlaştırdığını söyleyebiliriz.

Aydın valisinin Dâhilîye Nezâretine yazdığı 7 Şubat 1891 tarihli arizasından, toplanan yardım paralarının veya un, saman vesaire gibi ihtiyaç duyulan ürünlerin dağıtımına rağmen, Manisa kazasındaki afetzedelerin durumunun bir müddet sonra yukarıda belirtilenden çok daha kötü bir hale geldiği anlaşılmaktadır. 1891 yılının Ocak ayında meydana gelen sel afeti nedeniyle kazada 5.000 kişi yardıma muhtaç duruma gelmiştir. Ayrıca arizada, yardım edilmediği takdirde 20.000 kişiden bazılarının açlık nedeniyle yaşamını yitirebileceği belirtilmiş; bunu önlemek için acil un yardımı yapılması çağrısında bulunulmuştur. Manisa kıtlıkzedelerinin açlık tehlikesini ortadan kaldırmak ve üç aylık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla talep edilen unun miktarı 337.500 kıyye (432.675 kg) olup, bedeli 400.000 kuruş tutmuştur. Ayrıca selzedeler için günlük 100'er dirhemden (177 gram) üç aylık olarak 112.500 kıyye (144.225 kg) un verilmesi planlanmıştır. Ancak bu kez, dağıtılacak unlar yardım paralarından değil, halka verilen kredilerden karşılanmıştır.

Kıtlıkzede ve selzedeler için talep edilen toplam 450.000 kıyye (576.900 kg) unun bedelinin, hasat vakti halktan alınmak üzere hazine tarafından acilen karşılanmasını zaruri olduğu Dâhilîye Nezâretine bildirilmiştir. Mevcut durum Dâhilîye Nezâreti tarafından bir gün sonra, 8 Şubat 1901 tarihinde Sadâret makamına arz edilmiş olup, 10 Şubat 1901 tarihinde istenilen miktarda paranın harcanması için padişahın irâdesi ile Aydın Valiliğine yetki verilmiştir.¹²⁴⁶

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 13 Şubat 1891 tarihli haberinde belirtildiği üzere, üçüncü bir yardım kampanyası, aynı yıl sel felaketinden büyük yara alan Kırkağaç kazasında düzenlenmiştir. 1891 yılı kışında Kırkağaç kaza merkezinde 311 ev ile birkaç resmi binanın hasar görmesi ve 300 kadar afetzedenin açıkta kalmasıyla sonuçlanan sel afeti sonrasında kaza kaymakamının başkanlığında kurulan bu komisyonun topladığı paralar ile un ve kömür alınarak, afetzedelere dağıtılmıştır.

¹²⁴⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹²⁴⁶ *BOA.*, İ.DH., 1219/95449, 1 B 1308/10 Şubat 1891.

3) Afetzedelerin İskânı ve Gerenköy'ün Başka Bir Yere Nakli

Afet yönetimi bağlamında ele alabileceğimiz konulardan birisi de afetzedelerin geçici veya kalıcı olarak başka yerlerde iskânıdır. Aydın Valiliği sel afetleri sonucu evleri yıkılan selzedeleri 1891 yılı kışında olduğu gibi, açıkta bırakmayarak başka yerlere yerleştirmiştir. Gediz nehrinin taşkını sonucu yaşanan sel felaketi sonucu evleri yıkılan Gerenköy sakinleri Foça kazasından gönderilen memurlar sayesinde Foça bağlarında bulunan kulübelere,¹²⁴⁷ Manisa selzedeleri ise Koldere'deki devlet çiftliğine yerleştirilmiş ve bütün ihtiyaçları tedarik edilmiştir.¹²⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin selzedeleri yeni bir sel afetinden korumak için aldığı daha köklü bir tedbir ise nehir güzergâhlarında bulunan yerleşim birimlerini daha uygun coğrafi şartlara sahip yerlere nakletmek idi. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında, genellikle köy sakinlerinin talepleri doğrultusunda gerçekleştirilen bu uygulamaya ülkenin farklı yerlerinde rastlanmaktadır. Yeri değiştiren köylerden birisi de, Hıristiyan olan halkının büyük bir kısmı, Müslüman halkın arazilerinde ortakçılık¹²⁴⁹ ve bağlarında çapacılık yaparak geçinen, Foça kazasına bağlı Gerenköy'dü.¹²⁵⁰

Gediz nehri üzerinde incelemeler yapan mühendislerin Aydın Valiliğine sundukları raporlardan anlaşıldığı üzere, 1868 yılı kışında Menemen ovasında taşan adı geçen nehrin yatağını değiştirerek İzmir limanına akmaya başlaması, limanın girişinin kapanması açısından tehlikeli bir durum oluşturmuştu.¹²⁵¹ Bu nedenle 1885-1886

¹²⁴⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 3770, 4 B 1308/13 Şubat 1891.

¹²⁴⁸ *The Levant Herald*, Vol 11, sayı 8, 23 Şubat 1891.

¹²⁴⁹ Ortakçılıkta kişi, başka birine ait olan toprağı işler ve toprak sahibi ile ürünü paylaşır. Genellikle üretim araçları toprak sahibi tarafından temin edilir. Ünal, *a.g.e.*, 531.

¹²⁵⁰ *BOA.*, BEO., 13/907, 6 Za 1309/2 Haziran 1892. Örneğin Mudurnu nehrinin taşması nedeniyle devamlı sel felaketlerine maruz kalan İzmit sancağının Bedil köyü sakinleri tarafından, 1892 kışında meydana gelen taşkın sonrasında köylerinin yüksek bir mevkiye taşınması için talepte bulunulmuştur. Aynı yıl sel felaketine maruz kalan Sivas vilâyeti kazalarından Divriği'ye bağlı Bahtiyar köyünün bir saat mesafede bulunan Ağaç isimli metruk araziye nakledilmesi hususu Şûrâ-yı Devlette görüşülerek uygun bulunmuştur. Evlerini yapacak güçleri olmayan 16 aile için 16.000 kuruş masrafla evler inşa edilmesine, diğer köy sakinlerinin ise evlerini kendi imkânlarıyla inşa etmelerine karar verilmiştir. Taşınması hükümetçe uygun görülen yerlerden birisi de Aydın vilâyeti Kasaba kazasına bağlı Ilıca nahiyesi merkezi olan Ahmetli köyünün Saz Mahallesi ile Çerkes Bayındır köyüdür. Ahmetli çayının sürekli yaşanan taşkınlarının adı geçen yerlerde sel felaketine sebep olması bu yerleşim birimlerinin taşınmasını gündeme getirmiştir. Konu Aydın İdare Meclisinde görüşülmüş ve adı geçen yerleşim birimlerinin demiryolu üzerinde bulunan Bekiroğlu Mehmet ve Tütüncü Yani isimli kişilere ait olan 28 dönümlük araziye nakledilmesi uygun görülmüştür. Aydın vilâyetinin konuyu Dâhilîye Nezâretine bildirmesi üzerine, adı geçen nezâret 28 Mayıs 1907 tarihinde toplam 28 liraya satın alınması mümkün olan bu araziye naklini uygun görmüş ve konuyu Sadârete arz etmiştir. Gönüllü, *a.g.m.*, 365-368.

¹²⁵¹ *BOA.*, A.MKT.MHM., 434/77, 27 L 1285/10 Şubat 1869; *BOA.*, ŞD.NF., 1375/54, 29 Za 1286/2 Mart 1870.

yıllarında yapılan çalışmalarla yatağı değiştirilen nehir, Foçateyn kazasında bulunan, Hıristiyan halkın meskûn olduğu Gerenköy içinden geçirilerek açık denize dökülmeye başlamıştı. Ancak Gediz nehrinin 1891 yılında yeniden taşmasıyla bu sefer yeni yatağı üzerindeki Gerenköy’ü sel suları basarak büyük hasara yol açmış; köyde 30 kadar hane yıkılmış ya da büyük oranda harap olmuştur. Bu afet, köy halkına maddi olarak büyük zarar vermiş ve onları gelecek konusunda endişeye sevk etmiştir. Çözüm olarak Gerenköy sakinleri, köylerinin, Gediz nehri taşkınlarının zarar veremeyeceği daha güvenli bir yere taşınması için hükümete başvurmuşlardır. Neticede, evleri yıkılan köy sakinlerinin defalarca vuku bulan talepleri üzerine merkezi hükümet, adı geçen köyün, İsmailiye Harabesi ismiyle anılan tepeye nakledilmesine karar vermiştir.¹²⁵²

Aydın Valiliği, merkezi hükümete gönderdiği 9 Şubat 1892 tarihli bir yazıda belirttiği üzere, taşkınla birlikte harap olan eski köydeki binaların enkazının yeni kurulan köyün evlerinin inşaatında kullanılmasını ve köy halkının enkaz naklinde ve inşaat işlerinde çalıştırılmasını kararlaştırmıştır.¹²⁵³ Valilik, başka bir yazısında, köyün inşasında sadece duvarcı ve marangoz yevmiyesi ile nakit gerektiren bazı araç gereçlerin sağlanması amacıyla 2.500 liraya ihtiyaç olduğunu belirterek, bu paranın “amele-i mükellefe ücretlerinden” karşılanabileceğini Bâb-ı Âliye bildirmiştir. Bu konu Meclis-i Vükelâda gündeme gelmiş; köyün yeni yerinde kurulması için Aydın vilâyetinin istediği 2.500 liralık kaynağın adı geçen fondan ayrılması uygun görülmüştür. Ardından, 31 Ekim 1891 tarihli padişahın irâdesi ile köyün yeni yerine taşınması konusu kesinlik kazanmıştır.

Aydın Valiliği, 2.500 liranın köydeki bütün evlerin nakli için yetmeyeceğini düşünerek, bu paranın sadece fakir olanların hanelerinin nakli ve inşası için kullanılmasını planlamıştır. Bu nedenle ilk olarak Foçateyn kazası kaymakamının nezaretinde, vilâyet merkezi İzmir’den gönderilecek bir mühendis, kaza idare meclisi üye ve memurlarından birer kişi, Gerenköy muhtarı ve ihtiyar meclisi üyelerinden oluşan bir komisyonun, hakkaniyet derecesinde gerekli keşif ve tahkikatı yapmaları için görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu keşif ve tahkikatta, nakledilecek ev sahiplerinden kimlerin fakir ve yardıma muhtaç olduğu, ev yaptırmaya gücü yetmeyen bu tür kişiler için yapılacak evlerin usta masrafı, inşaat malzemeleri için harcanacak paranın saptanmasına ve yeni inşa edilecek köyün haritasının düzenlenmesine

¹²⁵² BOA., BEO., 13/907, 6 Za 1309/2 Haziran 1892.

¹²⁵³ BOA., BEO., 253/18951, 25 M 1311/8 Ağustos 1893.

çalışılmıştır. Ancak o sırada mevsim gereği şiddetli bir şekilde yağan yağmurların sellere yol açması nedeniyle keşif ve tahkikatın icrası mümkün olmamıştır; suların çekilmesinden sonra vilâyet mühendisi Burhaneddin Efendi bu iş için görevlendirilmiştir. Bu girişimlere rağmen Gerenköy sakinlerinin verdikleri dilekçeler ile merkezi ve mahalli hükümetler arasındaki yazışmalardan, köyün yeni yerine naklinin hemen gerçekleşmediği, bu işin birkaç yıl aldığı anlaşılmaktadır.

Nitekim, Ticaret ve Nâfia Nezâretine yazılan 2 Haziran 1892 tarihli bir yazı, bu tarih itibariyle henüz Gerenköy naklinin gerçekleşmediğini gösterir. Köyün nakli konusunda mahalli yetkililerce herhangi bir fiili teşebbüste bulunulmamış olsa gerek ki, Gerenköy halkı, muhtar ve ileri gelenleri birçok imza ile sundukları arzuhalde, bu sefer evlerinin inşa ve tamiri ile köylerinin üst tarafına bir set daha inşa edilmesini talep etmişlerdir.¹²⁵⁴ Bunun üzerine Dâhilîye Nezâreti 18 Haziran 1892 tarihli telgrafıyla Aydın Valiliğinden Gerenköy'ün nakli hususunda şimdiye kadar ne yapıldığını ve henüz bir teşebbüste bulunulmamış ise bu işin neden ertelendiğini sormuştur. Gerenköy'de bulunan bağların yakınında bir kanal açılmasına karar verilince, Gerenköy sakinleri, 27 Temmuz 1893 tarihinde yeni bir arzuhal kaleme almışlardır. Arzuhallerinde bu durumun kış mevsiminde nehrin taşması sonucu köylerinin harap olmasını ve dolayısıyla geçim kaynaklarının zayi olmasını beraberinde getireceğini belirterek, kanalın başka bir yerden açılmasını talep etmişlerdir.¹²⁵⁵

Gerenköy'ün İsmailiye Harabelerine naklinin hangi tarihte gerçekleştirildiği tam olarak bilinmemekle birlikte 1897 yılında yapılan yazışmalardan en geç bu tarihe kadar yeni köyün evlerinin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihte Rum Patrikliği, köyün yeniden kurulması için tahsis edilen 2.500 lira miktarındaki paradan 1024 küsur liranın arttığını belirterek, bu para ile Gerenköy'de bir okul ve bir kilisenin yapılması için talepte bulunmuştur. Köy halkının tamamının Rum cemaatine mensup olması nedeniyle patrikliğin bu isteğinde herhangi bir mahzur görülmemiş; okul ile kilisenin yapımı hususundaki padişahın irâdesi 6 Temmuz 1897 tarihli buyruldu-i sami ile Aydın vilâyetine tebliğ olunmuştur. Yapılan keşfe göre eski kilisenin enkazının kullanılmasıyla birlikte iki binanın toplam 685 küsur lirayla inşa edilebileceği tahmin

¹²⁵⁴ BOA., BEO., 13/907, 6 Za 1309/2 Haziran 1892; BOA., DH.MKT., 1887/43, 5 R 1309/8 Kasım 1891; BOA., BEO., 74/5500, 29 S 1310/22 Eylül 1892.

¹²⁵⁵ BOA., BEO., 253/18951, 25 M 1311/8 Ağustos 1893.

edilmiştir. Mekâtib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müfettişliğince gerekli muamele yerine getirilerek belirtilen yılda iki binanın inşasına başlanmıştır.¹²⁵⁶

4) Nehir Taşkınlarını Önlemek Amacıyla Alınan Tedbirler

Aydın vilâyetindeki nehirlerin birçok defa etrafındaki setleri harap ederek, yataklarını değiştirdiği bilinmektedir. 1864¹²⁵⁷ ve 1868¹²⁵⁸ tarihlerinde Gediz nehri, 1876 yılında Gediz nehrinin kollarından Nif çayı¹²⁵⁹ ve tarihi bilinmemekle birlikte Büyük Menderes nehri yatağını değiştirmiştir.¹²⁶⁰

Ekili alanlardaki ürünlerin, tuzlaların ve İzmir limanının zarar görmesini önlemek için 19. yüzyılın ikinci yarısında çok sık olarak taşan Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Bakırçay nehirleri ile bunları besleyen bazı akarsuların taşkınlarını önleyici tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda taşkınlar sonucu yatağını değiştiren nehirlerin eski yataklarına döndürülmesi, kanallar açılması, kenarlarına setler inşa edilmesi ve setlerin muhafazası için dış kısımlarına çeşitli ağaçlar dikilmesi gibi çalışmalar yapılmıştır. Alınan bu türden önlemleri de afet yönetimi açısından değerlendirmek mümkündür.

Nehir taşkınlarının önlenmesi amacıyla setlerin yapımının ilk defa 1857 yılının başlarında gündeme geldiği tespit edilmiştir. Bu tarihte Erkan-ı Harbiye Zabitanı Kaymakam Abdullah Bey, elverişli bulunması halinde ulaşıma açılması düşünülen Menderes ve Gediz nehirlerinin keşif ve muayene ettirilmesi için padişahın irâdesiyle memur tayin edilmiş ve kendisine yapması gereken işleri belirten 18 Şubat 1857 tarihli bir talimatname verilmiştir. Abdullah Bey'e verilen talimatlardan birisi, nerelerde setler inşa edilirse nehir taşkınlarının önlenebileceği konusunun araştırılmasıdır. Abdullah Beyin araştırmasıyla ilgili her hangi bir kaynağa ulaşılamadığından bu konuda bilgi mevcut değildir.¹²⁶¹ 19. yüzyılın ikinci yarısında, merkezi ve mahalli hükümet yetkilileri, diğerlerine nispeten daha büyük zarara yol açması nedeniyle, en fazla Gediz nehri taşkınlarını önlemek için çaba harcamışlardır.

¹²⁵⁶ BOA., MF.MKT., 362/58., 1 Ra 1315/31 Temmuz 1897.

¹²⁵⁷ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, 5.

¹²⁵⁸ BOA., A.MKT.MHM., 434/77, 27 L 1285/10 Şubat 1869.

¹²⁵⁹ BOA., ŞD., d., 276/9, evrak No:184, 4 Ca 1293/ 28 Mayıs 1876.

¹²⁶⁰ BOA., ŞD., d., 91, evrak no:105, 12 Ca 1305/26 Ocak 1888.

¹²⁶¹ BOA., A.DVN., 121/28, 23 C 1273/18 Şubat 1857.

a) Gediz Nehri Taşkınlarını ve Zararlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler

Konsolos Cumberbatch'ın raporlarında belirttiği üzere, 1864 yılında Gediz nehri Menemen kazası yakınlarında yatağını değiştirmiş; ancak sonradan asıl yatağına geri dönmüştür.¹²⁶² Fakat nehir, 1868 yılı taşkınında yatağını yine değiştirerek, üç farklı koldan akmaya başlamıştır. Bu kollardan ikisi Menemen ovasına, diğer kol Karşıyaka'da bulunan Atmaca ve Sığır memlehalari arasından İzmir limanına dökülmeye başlamıştır.¹²⁶³ Nehrin bu sefer kendiliğinden eski yatağına dönmemesi üzerine, mahalli ve merkezi yönetim hemen girişimde bulunmuştur. İlk olarak mühendislik alanında kabiliyetli biri olan Kasaba Demiryolu Müdür Yardımcısı Nihad Bey, nehrin eski ve yeni yataklarında incelemeler yapmış ve hazırladığı bir raporu Aydın Valiliğine sunmuştur. Aydın Valiliği, bu rapor doğrultusunda merkezi hükümetle iletişime geçerek, Gediz nehrinin eski yatağına döndürülmesi için talepte bulunmuştur. Ardından, taşkın sonrası alınması gereken tedbirler, Şûrâ-yı Devlette müzakere edilmiş ve padişahın 1 Ocak 1869 tarihli fermanı ile eski yatağına döndürülmek istenilen Gediz nehrinin keşif ve muayenesi için o dönemde Balıkesir yolu başmühendisi olan Sokolski Efendi, 3.000 kuruş maaş ve 2.000 kuruş harcırahla Aydın vilâyetine tayin edilmiştir.¹²⁶⁴ Sokolski Efendi, yaptığı keşif sonucunda bir rapor hazırlayarak Aydın vilâyetine sunmuştur. 17 Ağustos 1869 tarihli raporunda Sokolski Efendi, nehrin sularının Menemen'e bağlı Buruncuk köyü önünden Foça yakınlarındaki Çavuş ırmağına çevrilmesini ve bunun için 30 metre genişliğinde, 2.500 metre uzunluğunda bir kanal yapılmasını; İzmir limanını dolmaktan kurtaracak bu kanal inşasında çalışacak amelelerin 8 kuruş yevmiye ile çalıştırılmasını önermiş ve kanalın günde 2 metre ilerleyebileceğini dikkate alarak, inşaatın tamamlanması için toplam 3.800.000 kuruşa ihtiyaç olduğunu hesap etmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda mühendisler ve halk tarafından Gediz nehrinin yatağıyla ilgili birbirinden farklı beş proje ortaya konulmuştur. Bunların hepsi de vilâyet mühendisleri ve Aydın Vilayeti İdare Meclisinde tartışılmış, uygun görülen projenin uygulanmasına karar verilmiştir. Bunlardan birincisi Sokolski Efendinin çizdiği projedir ki, taşkınları önleyemeyeceği ve masraflı olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir. Çünkü yönünün çevrilmesi ve Çavuş ırmağıyla birleşmesi durumunda, nehrin taşıdığı

¹²⁶² *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 5, 47.

¹²⁶³ *BOA.*, A.MKT.MHM., 434/77, 27 L 1285/10 Şubat 1869.

¹²⁶⁴ *BOA.*, A.MKT.MHM., 434/77, 27 L 1285/10 Şubat 1869.

suyun artacağı ve kış mevsiminde yağın aşırı yağışların Gediz nehrinde yeniden taşkınlara sebep olacağı; nehrin yeniden yatağını değiştireceği düşünülmüştür. Bu nedenle vilâyet mühendisleri, bu projenin uygulanması durumunda, açılacak kanalın iki tarafına setlerin inşa edilmesini ve ayrıca halkın susuz kalmaması için nehrin yönü doğrultusunda Belen, Doğu ve Yanık köprüleri önünden nispeten çok daha küçük kanalların açılması gerektiğini savunmuşlardır. Bütün bunlar 3.800.000 kuruş tutan kanal inşaatına ek olarak, 2.000.000 kuruş masraf gerektirmiş; neticede yapılması gereken masrafların toplamı 6.000.000 kuruşa yaklaşmıştır.

İkinci proje, açılacak kanalın ağzının Yenikale'den başka bir yere verilmesini öngörmüştür. Bu proje ile nehir sularının beraberinde getirdiği kum ve toprağın liman içine akması önlenerek, limanın tehlikeden kurtarılması ve civardaki köylerin halkının çektiği susuzluğa son verilmesi hedeflenmiştir. Ancak birincisiyle aynı mahzuru taşıdığı ifade edilen bu projeye de sıcak bakılmamıştır.

Üçüncü proje, nehrin oldukça dolaşık olan eski yatağının temizlenerek ıslah edilmesini öngörmekteydi. Islah edilse de, taşkınları önleyemeyeceği düşünüldüğünden, nehrin eski yatağına döndürülmesine çok sıcak bakılmamıştır. Çünkü nehrin eski yatağının, yenisine göre oldukça kıvrımlı olması, suyun fazla yer dolaşması ve buradaki akıntısının fazla olması nedenleriyle şimdiki yatağından daha fazla taşkına sebep olacağı ve yatağını yeniden değiştireceği görüşü hâkim olmuştur. Ayrıca bu önerinin gerçekleşmesi için nehrin eski yatağından bir kısmını doldurmuş olan kum ve toprağın temizlenmesi gerekmektedir ki, bunun da 5-600.000 kuruş masrafa yol açacağı dikkate alınmıştır.

Dördüncü proje, nehrin sularını Yanıkköy bağları civarında iki kısma bölerek, birinin halkın ihtiyacı için mevcut yatağında korunması, diğerinin Çavuş ırmağına doğru akıtılması ve etrafındaki seddin kuzeyine yeni setler inşa edilmesidir. Vilâyet mühendislerine göre bu teklif, suyun şiddetini kesecek gibi görünse de, nehrin liman ve memlehalara verdiği zararı önleyemeyeceğinden, boşuna masraf yapılacağı anlamına gelmekteydi.

Anlaşılabacağı üzere, ilk dört projenin mahzurlu, müşkülâtlı veya masraflı olduğu düşünülmüş; bu yüzden hiç birisine sıcak bakılmamıştır. Nitekim vilâyet mühendisleri, yukarıda bahsi geçen projelerin uygulanmaları durumunda, Gediz nehri taşkınlarını kesin olarak önleyeceklerine dair teminat verememişlerdir. Beşinci ve kabul edilen son

proje ise nehrin taşkın sonrasındaki yatağında bırakılıp, yalnız Menemen kazası ve köylerinin güvenliği için gerekli mahallere setlerin yaptırılmasını içermekteydi. Kabul edilen bu proje sayesinde Menemen ovasında yaşanan su baskınlarını tamamen önleyemese de en asgari seviyede tutacağı, dolayısıyla nehrin eski yatağına döndürülmesinden daha etkili olacağı düşünülmüştür.

En masrafsız ve en meşakkatsiz yolun seçilmesiyle, Menemen kazası ile buraya bağlı köylerin ekili alanları Gediz nehri taşkınlarından korunmaya çalışılmış, ancak İzmir limanının ve memlehalının gördüğü büyük zarar devam etmiştir. Bu yüzden, Aydın Valiliği 21 Kasım 1869 tarihli yazısında, taşkınlarla liman ve memlehalının zarar görmesini de engelleyecek daha uygun bir proje bulunduğu takdirde, masrafların karşılanması için halkın yardımlarına başvurulacağını belirtmiştir.¹²⁶⁵

Gediz nehrinin taşkın sonrasındaki yatağında bırakılması sonucunda memlehalının ve İzmir limanının gördüğü zarar devam ettiğinden, Rüşumât Emâneti, nehrin eski yatağına döndürülmesi için yeniden girişimde bulunmuş; Turuk ve Maâbir Müdürü Mösyö Porter'den gerekli incelemeleri yapmasını istemiştir. Ancak Nâfia Nezâreti, Porter'in İstanbul'daki işlerinin yoğunluğu dolayısıyla İzmir'e gönderilemeyeceğini; Gediz nehrinin verdiği zararlarının önlenmesi için vilâyet başmühendisliğine Mösyö Porter tarafından özel bir talimat iletileceğini ve alınacak neticeye göre gereğinin yapılacağını bildirmiştir.

Rüşumât Emânetinin, 8 Ekim 1870 tarihli yazısında belirttiği üzere, henüz işe başlanmamasından dolayı Porter'in verdiği talimat işe yaramamıştır. Ayrıca Rüşumât Emâneti, Gediz'in eski yatağının dolmasından ve yeni yatağının genişlemesinden sonra nehrin eski yatağına döndürülmesinin mümkün olmayacağına vurgu yapmıştır. Bunların yanı sıra yıllık 9.000.000 kuruş hâsılat elde edildiğini belirttiği Sığır, Atmaca ve Foçateyn memlehalının tamamen çalışılmaz hale geleceğine ve İzmir limanının kumla dolacağına yeniden dikkat çekerek, rüşumat müdürünün veya onun gibi yetkili başka birisinin nehrin verdiği bu zararları yerinde incelenmesinde fayda gördüğünü beyan etmiştir.

Bunun üzerine Şûrâ-yı Devletin 8 Ekim 1870 tarihli toplantısında Mösyö Porter ya da Mürsel Beyin bir ekiple İzmir'e giderek incelemelerde bulunması uygun görülmüştür. Ayrıca yapılması gereken işin ehemmiyetli olduğundan ve İzmir'de sadece

---

¹²⁶⁵ BOA., ŞD.NF., 1375/54, 29 Za 1286/2 Mart 1870.

bir mühendis bulunduğundan bahisle, İstanbul'dan 500 kuruş maaşla geçici olarak işten anlayan kabiliyetli bir mühendisin ve her biri 500 kuruş aylıkla üç yardımcının gönderilmesine, bunların 40.000 kuruşa kadar yapacakları masrafların mal sandığından karşılanmasına karar verilmiştir.

Nehir taşkınlarının olumsuz etkilerinin nasıl önlenebileceğine dair öneriler ve bilgiler içeren bir diğer çalışma da, Karl Von Scherzer'in 1873 tarihinde yayımlanan *İzmir* isimli kitabındaki "Gediz Nehrinin Taşmasına Karşı Alınacak Önlemler" başlıklı yazısıdır. Çalışmada, dönemin Aydın vilâyeti başmühendisi C. Morgosyan'un, problemin nasıl çözüleceğine ilişkin düşüncelerine yer verilmiştir. Başmühendis, eski nehir yatağının yeteri kadar derin olmaması nedeniyle rezervuar (suların toplandığı veya gerektiğinde kullanılmak üzere konulduğu yer) sisteminin kullanılmayacağını, bu sistemin ancak barajla birlikte düşünüldüğünde verimli olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Morgosyan, Menemen ve Manisa ovalarında nehir yatağı güzergâhında yapılacak taşabilir barajlarda çamurun birikeceği alanın çok yer kaplayacağından ve zaten bunun vilâyetin maddi olanaklarını çoktan aşacağından bahisle, sorunun ancak aralıklı olarak yapılacak taşabilir barajlar sayesinde çözülebileceğini ifade etmiştir. Küçük çaplı taşmalarda bu tip barajların yeteri kadar güvenli olduğunu ancak suyun çok yükseldiği zamanlarda nehir çamurunun toplanmasını engelleyemeyeceğini ifade eden Morgosyan, aralıklı taşabilir barajların maliyetinin de az olması nedeniyle uygulanabilir olacağını belirtmiştir.

Başmühendis ayrıca, nehir kıyılarının yükseltilerek nehir yatağının etkilenmesinin engellenebileceğini ifade etmiştir. Nehrin ağzında birikecek olan alüvyonların burada tıkanıklığa yol açacağını, dolayısıyla Menemen ovasının sular altında kalmasına neden olacağını belirtmiş ve aynı zamanda burada biriken çamurun kıyı akıntısıyla İzmir'e sürükleneceğinden bahsetmiştir. Ona göre çözüm, biriken çamurun kepçeyle taranması ve uzaklaştırılmasıydı.¹²⁶⁶

Gediz nehriyle ilgili çalışmaların uzun süre ihmal edildiğini, Osmanlı hükümetini hiçbir tedbir almamakla suçlayan, İngiltere'nin İzmir'de görev yapan konsoloslarının raporlarından öğrenmekteyiz. Konsolos Cumberbatch'ın 1873 yılı raporuna göre, Gediz nehrinin ağzının temizlenmemesi, nehrin sık sık yatağından taşmasına ve ürünlerin büyük oranda hasar görmesine sebep olmaktaydı. Mahalli

¹²⁶⁶ Karl Von Scherzer, *İzmir*, Çev. İlhan Pınar (İzmir: İzmir BB Yayınları, 1873), 138.

hükümetin, nehir taşkınlarının verdiği zararların önlenmesi hususundaki tutumu hakkında bilgiler veren Cumberbatch, 1869-1874 yıllarında hazırladığı altı raporun her birinde, Gediz nehrini eski yatağına döndürmek ve kıyılarını güçlendirmek için hiçbir girişimde bulunulmadığını kaydetmiştir. Bunun yanı sıra Cumberbatch, dönemin Aydın valisinin, 1874 yılında nehrin yatağını Eski Foça'ya doğru yönelterek, körfezi tortudan kurtarma düşüncesinin bulunduğundan bahsetmiştir. Aydın valisinin bu düşüncesi Cumberbatch'ten sonra İzmir'de görev yapan Konsolos Stephen Joly'nin raporlarında da teyit edilmiştir; ancak aynı konsolosun, nehri eski yatağına döndürmek için 1877 yılına kadar hiçbir çalışmanın yapılmadığını bildirmesi, valinin fikirlerinin uygulamaya geçmediğini göstermektedir. Konsolos George Dennis de 1882-85 yılları arasındaki raporlarında, selefleri gibi Gediz nehrinin İzmir limanını birikintilerle doldurduğunu, bu durumun kontrol altına alınmadığı takdirde limanın ortadan kalkacağını belirtmiştir.

Konsolos raporları, 1880'li yıllarda Gediz nehrinin eski yatağına döndürülmesi için yapılan çalışmalar hakkında da bilgiler vermektedir. Konsolos George Dennis'in raporuna göre, Gediz nehrinin eski yatağına döndürülmesi için yapılmasına karar verilen kanalın inşaatı, bilfiil olarak 1885 yılının Ekim ayında başlamış ve 1886 yılının Mart ayında tamamlanmıştır.¹²⁶⁷ Ayrıca, Aydın vilâyeti başmühendisliği, sonraki tarihlerde meydana gelen bir taşkınla ilgili vilâyet merkezine sunduğu raporunda, Gediz nehri yatağının yukarıda belirtilen tarihlerde değiştirilmesi hakkında bazı önemli bilgilere yer vermiştir. Bu rapora göre, daha önce İzmir'in Karşıyaka nahiyesi civarında Menemen ve Papaziskelesi'ne dökülmekte olan nehrin yatağı ve ağzı, vilâyet mühendislerinin çalışmalarıyla değiştirilmiş; nehir Menemen ovasında üç mahalden, Belen mevki, Buruncuk ve Maltepe'den küçük kanallar açılarak, Hacı limanı tarafında bulunan Agriya körfezine akıttırılmış ve bu sayede İzmir limanı tehlikeden kurtarılmıştır.¹²⁶⁸

Hükümetin İzmir limanındaki tehlikenin ciddiyetinin farkına uzun yıllar sonra varabildiği görülmektedir. Nehrin yatağını değiştirmek için 1868 yılından 1885 yılına kadar tam 17 yıl beklenmiştir. Bu süreç içerisinde İzmir limanının girişinin toprakla dolması, hatta bazı mahallerinin gemilerin girişine müsait olmayan bir hale gelmesi, kuşkusuz önemsenmesi gereken, ancak buna rağmen ihmal edilmiş bir meseledir.

¹²⁶⁷ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 16-56, 86-87

¹²⁶⁸ *BOA.*, BEO., 182/13613, 23 N 1310/10 Nisan 1893

Yatağı değiştirilerek Agriya körfezine akıtılan Gediz nehri, yeni yatağı üzerinde 1887 kışında yeniden taşarak, Foça'da bulunan memlehalara zarar vermiştir. Bu taşkın, bu zamana kadar yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu ortaya çıkararak, birtakım yeni tedbirlerin alınmasını gündeme getirmiş; bu dönemde buradaki memlehalara idaresini ve gelirlerini uhdesine alan Düyûn-ı Umûmîye İdaresi ve Maliye Nezâreti, çeşitli tarihlerde birçok defa Ticaret ve Nâfia Nezâretine başvurarak, memlehalara nehir taşkınından zarar görmesini engellemek için gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir. Bunun üzerine taşkının yaşandığı 1887 yılında, Ticaret ve Nâfia Nezâreti Fen Müşaviri Mösyö Galan, 1888 kışında ise Turuk ve Maâbir Müdür Yardımcısı Arslan Efendi, Gediz nehri üzerinde gerekli incelemeleri yapmak üzere İzmir'e gönderilmişlerdir.

Adı geçen kişiler ile Mösyö Yeribo isimli bir mühendis tarafından hazırlanan raporların, Şûrâ-yı Devlette müzakere edilmesi neticesinde ileriki senelerde meydana gelmesi muhtemel taşkınlarda Foçateyn memlehalara ile Menemen ovasının zarar görmemesi için nehrin, Agriya Adasının kuzey taraflarına açılan yeni yatağının, yaklaşık 3-4 metre kadar genişletilmesine karar verilmiştir. Buna ilaveten nehrin kenarlarının yükseltilmesi, yatağının Ezmik nehriyle birleştiği kısma bir set yapılması ve ilk inşaatın başlatıldığı Kozluca Seddi şevlerinin aşağı kısmının kayalarla, seddin denizde bulunan kısmının son noktasındaki kayaların aralıklarının ise ihtiyaç görülürse taş, kum ve toprakla doldurulması kararlaştırılmış; bahsedilen bu işlerin 354.500 kuruş masrafla tamamlanabileceği tahmin edilmiştir. Bunların yanı sıra Gediz'in eski yatağına dönmemesi ve taşkınların önlenmesi için daha önce 3 km inşa edildiği belirtilen Menemen seddine 2,5 km daha ilave edilmesi planlanmış; yapılan keşif sonucu bu ilave setin, 416.000 kuruş masrafla inşa edilebileceği anlaşılmıştır. 1889 Nisan'ında başlaması kararlaştırılan bu çalışmaların toplam masrafı olan 770.500 kuruşun, Rumi 1304 (13 Mart 1888-13 Mart 1889) senesi nâfia tahsisatından karşılanması kararlaştırılmış ve bu hususta, 30 Mart 1888 tarihinde Ticaret ve Nâfia Nezâretine bir talimat verilmiştir.¹²⁶⁹ Ayrıca 30 Mart 1888 tarihli Meclis-i Vükelâ mazbatasından elde edilen bilgilere göre, Gediz nehrinin ağzı birkaç defa Agıryaba körfezine döndürülmeye çalışılmış ve bu işler için yapılan toplam masraf 1.191.000 kuruş tutmuştur.¹²⁷⁰

¹²⁶⁹ BOA., ŞD., 1182/20, 12 B 1305/25 Mart 1888; BOA., MV., 30/47, 16 B 1305/29 Mart 1888.

¹²⁷⁰ BOA., MV., 30/47, 16 B 1305/29 Mart 1888.

Hicri 1308 (18/1891) tarihli Aydın vilâyeti salnamesinde mahalli hükümet tarafından yaptırılan setler sayesinde taşkınların önünün alındığı belirtilmişse de,¹²⁷¹ 1891'in Ocak ayında meydana gelen büyük Gediz nehri taşkını, bir defa daha, hem setlerin hem de yukarıdaki bahsedilen diğer çalışmaların yeterli gelmediğini; yeni tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğunu göstermiştir. Nitekim vilâyette görev yapan mühendisler tarafından hazırlanan rapora göre, 1891 taşkınında, daha önce nehrin Menemen'de yatağının değiştirdiği noktada, yani Gediz'in eski ve yeni yatakları arasına yapılan setin şevinin (aşağı doğru eğimli kısmının) 23 metrelik kısmı, suların baskısına dayanamayarak hasar görmüştür. Ayrıca bu taşkın Maltepe civarlarında, nehrin sol sahilindeki memlehalara zarar görmesini önlemek için yapılan çalışmaları tehlikeye düşürmüştür. Bunların yanı sıra suların bir kısmı, seti dolaşıp eski yatağına akmaya başlamıştır. Buruncuk gölü önündeki sular, Kozluca tepelerinin doğu tarafında bulunan alçak noktalardan geçerek Üçtepeler isimli yere kadar ovayı basıp denize akmıştır.

Düyûn-ı Umûmîye İdaresi, bu taşkında Çamaltı ve Ada isimli yerlerdeki memlehalara zarar görmesi nedeniyle merkezi hükümete yeni bir başvuru daha yapmıştır.¹²⁷² Buna ilaveten nehir taşkınlarından etkilenen yerleşim birimlerinin, daha sonra yaşanması muhtemel taşkınlara maruz kalmamak için birtakım taleplerini hükümete ilettikleri görülmektedir. Bu bağlamda, taşkında büyük zarar gören Foçateyn kazasına bağlı Gerenköy'ün muhtarı ve sakinleri, köylerinin yukarı kısmına bir set daha yapılması için gerekli mercilere bir arzuhal göndermişlerdir.¹²⁷³ Bunun üzerine, Gediz'in verdiği zararları önlemek amacıyla yeni bir inceleme yapılmış ve nehrin tehlike arz eden kısımlarına yeniden setler inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. 13 Haziran 1891 tarihli Şûrâ-yı Devlet mazbatasından anlaşıldığı üzere, yapılmasına karar verilen inşaatın, memlehalara yönelik kısmı 56.050 ve Menemen tarafına ait kısmı 297.505 kuruş olmak üzere toplam 353.555 kuruş masraf tutacağı hesaplanmış ve bu paranın Aydın vilâyetinin 1307 (1891/1892) senesi bütçesine ilave edilmesi kararlaştırılmıştır.

1891 taşkınından sonra mahalli hükümetin kararlı tutumu sayesinde, nehir taşkınlarını önlemek için yapılan çalışmalar devam etmiştir. Vilayet başmühendisliğinin 29 Eylül 1893 tarihli raporu, 1890'lı yıllarda alınan ve alınmak istenilen tedbirler

¹²⁷¹ İbrahim Cavid, *H. 1308 Aydın vilâyeti Salnamesi*, Haz. Murat Babuşçuoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin (Ankara: TTK Yayınları, 2010), 581.

¹²⁷² BOA., ŞD., 1192/25, 25 Za 1308/2 Temmuz 1891.

¹²⁷³ BOA., BEO., 13/907, 6 Za 1309/2 Haziran 1892; BOA., DH.MKT., 1887/43, 5 R 1309/8 Kasım 1891; BOA., BEO., 74/5500, 29 S 1310/22 Eylül 1892.

hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Heyet-i Fenniye Müşaviri Mösyö Galan tarafından hazırlanan rapordan anlaşıldığı üzere, Menemen tarafında bulunan demiryolu hattından başlayarak Patoz Burunu isimli mevkiye kadar, nehir yatağının kenarlarına 15 km uzunluğunda bir set inşa edilmesi planlanmıştır. Rapor, yapılacak çalışmaların yanı sıra daha önce yapılan çalışmalardan da bahsetmektedir; bu seddin, 5 km'si bir yıl önce, 4 km'si 13 Haziran-29 Eylül 1893 tarihi arasında tamamlanmış, geri kalan 5 km'lik kısmının ise 12 Mart 1894 tarihine kadar bitirilmesi planlanmıştır. Gediz nehrinin incelenmesinde görevli mühendislerden Mahmud Aziz Bey ise kendi raporunda, büyük seddin yıkılmasını önleyecek bazı tedbirlerin alındığından bahsetmiştir. Onun çok önem verdiği bu tedbirler, güz mevsiminde setlerin dış tarafına söğüt, ıhlamur, kavak vesaire fidanlar dikilmesi ve seddin sağlamlığını perçinlemek için gerek görülen yerlere kazık çakılmasıdır. Adı geçen mühendise göre, “set muhafaza edildikçe limanın sıhhatine zarar dokunması da mümkün olmayacaktır.”¹²⁷⁴

Ticaret ve Nâfia Nazaretinin, Gediz'in Menemen ovasında taşmasını önlemek için yapılmakta olan büyük seddin inşasının ilerlediğini bildiren 8 Şubat 1894 tarihli tezkeresi, Gediz mühendisleri ile Nezâret Fen Müşavirliğine ait raporlar hakkında bilgiler vermektedir. Gediz mühendisliği, büyük seddin üçüncü kilometresi dâhilinde, 200 metre uzunluğundaki bir kısma kaplama duvarlarının, Patoz burunu mevkiinde ağız kapaklı ufak bir köprünün, Çavuş ve Musabey köyleri hizalarında iki adet menfez inşasının gerekli olduğuna karar vermiş ve bu inşaatın 46.024 kuruş masraf tutacağını hesaplamıştır. Ancak nezâret müşaviri Mösyö Galan, bundan farklı olarak, aynı neticenin başka yöntemlerle ve daha az masrafla alınabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre, yağmur sularını denize akıtmak için lüzum görülen köprü ve menfezler yerine kanallar açılırsa, kaplama duvarı yerine bu kısma taşlar dökülürse ve sedde yakın yerlerde yatağını değiştirmekte olan nehrin taşkınlarını önlemek için nehir yatağının 150 metrelik kısmı ıslah edilirse, aynı sonuç Gediz mühendislerinin projesine göre çok daha az masrafla alınabilecektir; çünkü yapılacak bu işlerin masrafı sadece 15.000 kuruş tutacaktır.¹²⁷⁵

¹²⁷⁴ BOA., BEO., 182/13613, 23 N 1310/10 Nisan 1893.

¹²⁷⁵ BOA., ŞD., 1200/24., 5 L 1311/11 Nisan 1894.

b) Küçük Menderes Nehri Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler

Küçük Menderes nehri, 1897 yılı taşkınında kenarlarındaki setleri harap ederek yatağını değiştirmiştir. Taşkının pek çok devlet çiftliğini su altında bırakması neticesinde Hazine-i Hassa Nezâreti harekete geçmiş ve taşkınların önüne geçilememesi durumunda 10.000 dönüme yakın arazide ziraat yapılamayacağını beyan etmiştir. Bunun üzerine merkezi hükümet, Aydın vilâyetinden gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Aydın Valiliği de Küçük Menderes ve Fetrek nehirlerinin zararlarının önlenmesi için gerekli incelemeleri yaptırarak, hazırlanan keşifname ve haritaları merkezi hükümete göndermiştir. Elimizdeki verilere göre yapılan çalışmalardan birisi, Küçük Menderes nehrinin kollarından olan, Torbalı nahiyesi içinden geçen Kızılçay'ın taşkınlarını önlemek için yatağının değiştirilmesidir. Yapılacak keşfe göre bu çalışmaların toplam masrafı 263.800 kûsur kuruş tutmuştur. Bu masrafın 14.814 kuruşu Küçük Menderes nehri üzerine yapılacak köprüye aittir ve bu paranın diğer köprüler gibi amele-i mükellefe ücretlerinden¹²⁷⁶ karşılanması kararlaştırılmıştır. Aydın Valiliği, diğer çalışmaların ziraatla ilgili işler olması hasebiyle geriye kalan 248.998 kuruşun nâfia parasından karşılanması için izin istemiştir. Ancak Ticaret ve Nâfia Nezâreti heyet-i fenniyesi tarafından yapılan keşif çalışması sonucu tadilat için harcanması öngörülen masraf, 219.000 kuruşa indirilmiştir ve bu masrafın hazineye yükletilmesi uygun görülmemiştir. Daha sonra Aydın Valiliği, Rumi 1312 senesi sonuna (12 Mart 1897) kadar “tarik bedelât-ı nakdiyesinde”¹²⁷⁷ epeyce para biriktiğini belirtmiş ve masrafların bu paradan karşılanması için Ticaret ve Nâfia Nezâretinden izin istemiştir.¹²⁷⁸ Konu, Şûrâ-yı Devletin gündemine gelmiş ve Aydın vilâyetinin bu talebi

---

¹²⁷⁶ Belirli bir hizmeti ortaklaşa ve bedava yapma yükümlülüğüdür. Ya da bu yükümlülükten muaf olabilmek için belli miktarda bedel ödenmesi gerekmektedir. Örneğin yol ve köprü (turuk ve maâbir) işleriyle mükellef olan ameleler, 19. yüzyılın sonlarında senede 4'er gün bilfiil çalışmakta ya da 16'şar kuruş nakdi bedel vermekteydiler. Nizamname hükümlerine göre nakdi ödemelerini zamanında yapmayanlardan 2'şer günlük bedel olarak, 8 kuruş fazla alınmaktaydı. *BOA.*, DH.MKT 196/39, 27 C 1311/5 Ocak 1894.

¹²⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemine kadar bazı köylerin halkları, köprücüler ve derbentçiler gibi daima yol ve köprü inşaatlarında çalıştırılırken, bu dönemden itibaren mükellefiyet uygulaması getirilmiştir. Buna göre, 16-60 yaşları arasındaki erkekler, yaşadıkları yerleşim birimlerine 12 saat mesafedeki yolların inşa ve tamirinde yılda dört gün çalışma mecburiyeti getirilmiştir. Pakalın, *a.g.e.*, c. III, 408-409.

¹²⁷⁸ *BOA.*, İ.TNF., 1, 9 M 1316/30 Mayıs 1897.

kabul görmüştür. Padişahın bu husustaki, 30 Mayıs 1898 tarihli irâdesi üzerine gerekli çalışmalara hemen başlanmıştır.¹²⁷⁹

c) Kumçay'ın Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler

Gediz nehri sadece ana yatağı üzerinde taşmamış, aynı zamanda bazı kollarında da taşkınlar yaşanmıştır. Demirci dağlarından kaynağını alarak, Kırkağaç kasabası yakınlarından geçen ve Manisa ovasında Gediz nehrine karışan Kumçay¹²⁸⁰ nehrinin taşkınlarının önlenmesi amacıyla kenarlarına bir set inşa edildiğini, Saruhan sancağı İdare Meclisinin mazbatasından öğrenmekteyiz. Konuyla ilgili resmi yazışmalarda, Kumçay'ın ne zaman taşıdığına ve setin ne zaman inşa edildiğine dair bilgiler yoktur. Ancak 1897 yılına Saruhan İdare Meclisinin mazbatasında, “setin inşasından itibaren hazine gelirlerinin hayli artmış olduğundan” bahsedilmesi, setin inşasının başlangıç tarihi olarak mazbata tarihinin birkaç yıl öncesine işaret etmektedir. Aynı zamanda bu ifade, setin inşasından sonra Kumçay'ın bir müddet taşmadığını da göstermektedir.

Saruhan Sancağı İdare Meclisinin mazbatası, inşa edilen setin masraflarının nereden karşılandığı konusunda da bilgiler vermektedir. Buna göre masrafların, nehrin civarında bulunan 25.000 dönüm miktarındaki arazinin sahiplerinden dönüm başına ikişer kuruş toplanmasıyla elde edilecek 50.000 kuruş ile karşılanması kararlaştırılmıştır. Toplanan paradan geri ödenmek şartıyla menafî sandığından temin edilen 25.000 kuruşa, o zamana kadar arazi sahiplerinin bir kısmından tahsil edilebilen 20.000 kuruş ilave edilerek 45.000 kuruş masrafla belirtilen setin inşası tamamlanmıştır.¹²⁸¹

¹²⁷⁹ BOA., ŞD., 1211/22, 8 Za 1315/31 Mart 1898; BOA., İ.TNF., 1, 9 M 1316/30 Mayıs 1897; BOA., BEO., 1136/85133, 14 M 1316; BOA., BEO., 1284/96250, 11 Za 1316/16 Mayıs 1894; *Ahenk*, sayı 561-581, 6 S-1 Ra 1316/26 Haziran-20 Temmuz 1898.

¹²⁸⁰ H. 1308 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 634.

¹²⁸¹ Setin inşası tamamlanmış, ancak menafî sandığından borç olarak alınan para, arazi sahiplerinin bir kısmından dönüm başına düşen 2'şer kuruşların tahsil edilememesi nedeniyle ödenememiştir. Ayrıca Saruhan Sancağı Meclis-i İdaresinin mazbatasından anlaşıldığı üzere, çiftçilerin her birinin ne kadar ödemesi gerektiğini gösteren tevzi defterinin hükümet konağı yangınında yanması ve sonradan bir kısım arazilerin elden ele intikal etmesi, kalan paraların tahsillerini zorlaştırmıştır. Bu nedenlerle Saruhan Sancağı Meclis-i İdaresi, borçluların menafî sandığına ödemesi gereken 25.000 kuruştan muaf tutulmasını talep etmiştir; menafî sandıkları tahsisatının sarfî nizamnamesi gereğince buradan verilen paraların çeşme, kaldırım, mektep ve köprü olmak üzere dört çeşit umumi menfaatine hizmet edecek tesisata harcanmasının gerektiği beyanıyla setin de köprü gibi umumi menfaate hizmet eden müesseselerden olduğu ve inşa tarihinden beri hazine gelirlerinin hayli artmış olduğu belirtilmiştir. Konu önce Ticaret ve Nâfia Nezâretinde, ardından da 29 Kasım 1897 tarihinde Şûrâ-yı Devletle görüşülerek Saruhan sancağı İdare Meclisinin talebi uygun görülmüştür. BOA., İ.TNF., 5, 23 B 1315/18 Aralık 1897; BOA., İ.TNF., 6, 5 B 1315/30 Kasım 1897; BOA., BEO., 1056/79145, 27 B 1315/22 Aralık 1897; BOA., ŞD., 1210/27, 4 B 1315/29 Kasım 1897.

d) Nif Çayı Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler

Saruhan sancağına bağlı Kasaba kazasından geçen Gediz nehrinin kollarından biri olan Nif çayı 1876 yılında taşarak yatağını değiştirmiştir. Aydın valisi, çayın eski yatağına döndürülmesi amacıyla yapılan faaliyetler hakkında merkezi hükümeti bilgilendirmiş ve bu işin masraflarının halk tarafından karşılanmak suretiyle ihale edileceğini Bâb-ı Âliye bildirmiştir.¹²⁸²

e) Büyük Menderes Nehri Taşkınlarını Önlemek İçin Alınan Tedbirler

Taşıdığı alüvyonlarla aktığı limanın dolmasına; Antikçağ'ın önemli şehirlerinden Milet'in bir liman kenti olma fonksiyonunu yitirmesine ve deniz kıyısından 9 km kadar uzaklaşmasına sebep olan Büyük Menderes nehri taşkınlarının¹²⁸³ önlenmesi için de bazı girişimlerde bulunulmuştur. 1888 yılında Büyük Menderes nehrini eski yatağına döndürmek için çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu amaçla Aydın vilâyeti Bâb-ı Âliden 15.000 kuruş yardım edilmesini talep etmiştir ancak yapılan çalışmaların ayrıntısına ulaşamamıştır.¹²⁸⁴

5) Gediz Nehri Üzerindeki Köprünün İnşası

Şiddetli yağın yağmurlar ve bunların neticesinde meydana gelen birçok sel afeti sırasında köprülerin yıkılması, şose ve demiryolu hatlarının tahrip olması sonucu, Aydın vilâyeti dâhilindeki ulaşım zaman zaman sekteye uğramıştır. Yaşanan afetlerin sonrasında bazı zamanlar hayvanla seyahat mümkün olmamış, nehirlerden ancak kayıkla geçilebilmiş ve trenler seferlerine kısa süreliğine ara vermek zorunda kalmıştır.

Meclis-i Vâlâ mazbatalarından anlaşıldığı üzere, Gediz nehri üzerinde bulunan köprü, 1861 yılına kadar 20 yıldan fazla bir süre yıkık halde kaldığından, bunun özellikle taşkın dönemlerinde ulaşımı sekteye uğrattığı ve bazı olumsuz neticelere sebep olduğu söylenebilir. Manisa'ya bir saat uzaklıkta, Manisa-Kırkağaç yolunda beygir, deve gibi hayvanlar ve arabalar ile işleyen postanın, Manisa'ya nakledilen zahire ve diğer şeylerin yolu üzerinde bulunan köprüyü kullanmak zorunda olanlar, ancak kayıklar vasıtasıyla nehrin ötesine geçilebilmişlerdir; insanlar, su ve çamur içinde kayığa ulaşmaya kadar büyük sıkıntı çekmişlerdir. Hatta nehrin taşıdığı sıralarda kayıklar işlememiş, dolayısıyla bu civarda ulaşım, tarımsal ve ticari faaliyetler tamamen

¹²⁸² BOA., ŞD., d., 276/9, evrak no:184, 4 Ca 1293/ 28 Mayıs 1876.

¹²⁸³ Güney, *a.g.e.*, 92.

¹²⁸⁴ BOA., ŞD., d., 91, evrak no, 105, 12 Ca 305/26 Ocak 1888.

sekteye uğramıştır; taşkın dönemlerinde çiftçiler işlerinin başına gidememiş, ticari eşyalar gitmesi gereken yerlere sevk edilememiştir. Daha da kötüsü, karşıdan karşıya geçişler sırasında can kayıpları yaşanmıştır. Ticaretle uğraşanlar ve sıradan insanlar, nehri geçerken her defasında kayıkçılara belli bir ücret ödemek zorunda kalmışlardır; kayıkçılar yüklü-yüksüz hayvanlardan yirmişer, insanlardan ise beşer kuruş nakil ücreti almıştır.

Kuşadası metropolit vekilinin, Gediz nehrinin 1860 yılında Manisa ovasında “üzerinden kayıkla geçilemeyecek derecede taşıdığı ve iki-üç hafta boyunca katırcıların gidip gelemediklerini” merkezi hükümete bildiren ve yeni bir taş köprüünün inşa edilmesini talep eden arızasından anlaşıldığı üzere, Gediz nehri üzerindeki köprüünün yıkık halde kalması, ticari faaliyetleri doğrudan etkilemiştir. Çünkü bu durum, alış veriş yapamayan tüccarların yanı sıra ellerindeki mahsulleri satamayarak zaruri ihtiyaçlarını karşılamayan bölge halkını çok zor durumda bırakmıştır.

Bu derece önem arz etmesine rağmen Meclis-i Vâlâ mazbataları ile merkezi ve mahalli hükümetler arasında yapılan yazışmalardan, köprüünün inşasının uzun bir zaman gerçekleştirilemediği anlaşılmaktadır. Nitekim köprüünün inşası 1847, 1851, 1854, 1858 ve 1860 yıllarında mahalli yöneticilerin ve bölgenin önde gelen insanların talepleri doğrultusunda tam beş defa Meclis-i Vâlânın gündemine gelmiş, ancak sonuncusuna kadar tam bir netice alınamamıştır.¹²⁸⁵ Meclis-i Vâlâ, her defasında köprüünün inşa edilmesi yönünde karar almasına rağmen, bilinmeyen bir sebeple bu konuda padişahın irâdesi çıkmadığından, köprüünün inşa edilmesi ertelenmiştir. 1851 yılında Meclis-i Vâlâ, köprüünün inşaat masraflarının bütçenin nâfia tertibinden karşılanmasını kararlaştırmış; köprüden geçişlerde ücret alınması gibi kaynak problemini çözecek bazı öneriler sunulmuş ve en sonunda köprüünün inşası, 1865 yılında halktan toplanan paralarla tamamlanmıştır. Bütün bunlar, bu ertelemeğin devletin yaşadığı maddi problemlerle ve bu işe kaynak ayırmak istememesiyle ilgili olduğunu göstermektedir.

Köprüünün inşa edilmesi için mahalli yönetimden ve bölgenin bazı ileri gelenleri tarafından, köprüünün inşa ve tamir masrafları için gerekli olan para ihtiyacını karşılayacak bazı ilginç önerilerin geldiği görülmektedir. Yapılan bu öneriler, sadece

---

¹²⁸⁵ En son 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ile başlayan Tanzimat Döneminin başlarında 80.000 kuruş akçe masrafla tamir edilen bu köprüünün yeniden inşası için gerekli masrafın, 1851 yılında yapılan keşifle 91.000, 1854 yılında yapılan keşifle 115.000, 1861 yılında yapılan keşifte 300.000 kuruş tutacağı tahmin edilmiştir.

bahsi geçen dönemde değil, köprünün hasar görmesi ihtimaline karşı ileriki dönemlerde de para problemini çözmeyi amaçlamıştır. İlk olarak Saruhan Sancağı Meclisi, 1854 yılında köprünün inşası gündeme geldiğinde, buradan gelip geçenlerden ücret alınmasını kararlaştırmıştır. Buna göre, yaya olarak geçenlerden 5, atlı olarak geçenlerden ve yüklü beygirlerden 10, yüklü develerden ve arabanın boşundan 15, arabaların yüküsünden ise 25 para ücret alınması uygun görülmüş ve yılda tahminen 10.000 kuruştan fazla hâsılat elde edilebileceği düşünülmüştür. Köprüden geçişlerde ücret alınması önerisi, 1860 yılında merkezi hükümetten Gediz üzerinde taş köprünün inşa edilmesini talep eden Kuşadası metropolit vekili tarafından da tekrarlanmıştır.

Meclis-i Vâlâ, köprünün 1860'lı yıllarda inşasına karar vermeden önce, metropolit vekilinin verdiği bilgilerin doğru olup olmadığının araştırılmasına karar vermiştir. Bu bağlamda merkezi hükümet, Ocak 1861'de Aydın Valiliğinden, Gediz'in taşkınlarının bölge halkı ile ticari faaliyetlere zarar verip vermediğini, bu sırada nehrin kayık ile geçilip geçilmediğini, köprü inşasına gerçekten ihtiyaç olup olmadığını sormuş ve gerekli görülmesi halinde inşa edilecek taş ya da ahşap bir köprünün masraflarının hesaplanmasını emretmiştir. Ayrıca Meclis-i Vâlâ, metropolit vekilinin, köprüden geçişler sırasında vergi alınması yönündeki fikrini uygulanabilir bulmuştur.

Merkezi hükümetten Ekim 1861'de İzmir Valisi Rıza Paşaya yazılan yazıda devletin mali durumunun elverişli olmadığı belirtilerek, köprünün inşasının halktan toplanacak yardımlarla yapılması istenmiştir. Bu yazı doğrultusunda masrafı 300.000 kuruşa ulaşan köprünün inşası, halktan toplanan yardımlarla ancak 1865 yılı içerisinde tamamlanabilmiştir. Meclis-i Vâlânın daha sonraki görüşmelerinde, yeniden inşa edilecek köprüden geçişlerin ücretsiz olarak sağlanmasına karar verildiği anlaşılmaktadır.¹²⁸⁶

Mahalli hükümetin bir arizısından, Gediz üzerindeki bu köprünün, 1870 kışında taşkın nedeniyle yeniden hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Bu sefer, kendi aralarında bir komisyon oluşturan Saruhan sancağı ileri gelenleri, daha önce bahsedilen “resm-i mürur,” yani köprüden geçişlerin vergilendirilmesini revize ederek yeniden gündeme getirmişlerdir. Nitekim bu komisyonun Aydın Valiliğine gönderdiği tezkereden

¹²⁸⁶ BOA., A.MKT.MVL., 4/71, 17 R 1263/4 Nisan 1847; BOA., İ.MVL., 207/6645, 16 C1267/18 Nisan 1851; BOA., MVL., 274/18, 23 N 1270/19 Haziran 1854; BOA., MVL., 785/59, 23 C 1277/6 Ocak 1861; BOA., A.MKT.UM., 449/28, 4 B 1277/16 Ocak 1861/16 Ocak 1861; BOA., A.MKT.UM., 449/28, 4 B 1277/16 Ocak 1861; BOA., MVL., 616/58, 15 R 1278/20 Ekim 1861; BOA., A.MKT.MVL., 134/20, 18 R 1278/23 Ekim 1861; BOA., İ.DH., 544/37845, 2 Ş 1282/21 Aralık 1865.

anlaşıldığı üzere, köprünün tamiri ve suyun akıntısına karşı yapılması düşünülen setlerin inşası 40-50.000 kuruş masraf tutmuştur. Bahsi geçen komisyon, bu masrafa karşılık olmak üzere, buğday, arpa ve kömür gibi zaruri ihtiyaçlardan oluşan yüklerden başka köprüden geçecek her çeşit yükü olan arabalardan üçer ve yükü olan her bir deveden birer kuruş alınmasını uygun görmüş ve Aydın Valiliği aracılığıyla bu konuda merkezi hükümetin iznini istemiştir. Saruhan sancağı ileri gelenlerinin kurduğu komisyonunun, köprüden geçişlerde elde edilecek paraları, köprünün sadece bu seferki tamirinde değil, daha sonra tamire muhtaç olduğunda da kullanmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Ancak Şûrâ-yı Devlet, gündeme gelen bu konu hakkında olumsuz görüş beyan etmiş ve daha önce olduğu gibi masrafların halktan toplanacak yardım paralarıyla karşılanmasını uygun görmüştür.¹²⁸⁷ İdarecilerin ve Saruhan sancağı ileri gelenlerinin köprüden geçişlerin ücrete tabi tutulması konusunda gösterdiği ısrar, Gediz nehrinin taşkınları sebebiyle sık sık hasar gören köprünün tamirinin finansmanı konusunda devamlı sorun yaşandığını gösterir.

Görüldüğü üzere Aydın Valiliği, büyük sel felaketleri dönemlerinde sel baskınına maruz kalmış afetzedelerin barınma ve iâşe ihtiyacını karşılamış; ancak merkezi yönetimi, meydana gelen zarar hakkında bilgilendirmeyi ve gerektiğinde taleplerini İstanbul'a iletmeyi de ihmal etmemiştir. Yıkılan bazı köprü ve yolların inşasını kendi imkânlarıyla sağlayan mahalli yönetim, nehir taşkınlarını önlemek amacıyla yapılan ve büyük masraflar gerektiren faaliyetlerde merkezi hükümetten yardım istemiştir. Ayrıca İstanbul'da ve Aydın vilâyeti dâhilinde kurulan yardım komisyonları selzedelerin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

Nehir taşkınlarının çok sık yaşanmasında, devletin ihmalinin de etkili olduğu söylenebilir. Devletin, taşkınları önlemek, halkın ve çevrenin gördüğü zararı bertaraf etmek için gereken tedbirleri almakta geç kaldığı ve nehirlerin ıslah edilmesi için çok uzun bir süre teşebbüste bulunmadığı görülür. Gediz nehri üzerindeki yıkık bir köprünün inşasının, Meclis-i Vâlâda defalarca gündeme gelmesi ve buna rağmen 20 yıldan fazla bir süre inşa edilememesi; ayrıca 1868'de yatağını değiştirerek İzmir limanına ve memlehalara büyük zarar vermeye başlayan Gediz nehrinin eski yatağına döndürülebilmesi için gerekli çalışmaların ancak 1885 yılında başlaması, devletin ihmalkâr tavrına şahitlik eden iki önemli örnektir. Devlet, selzedelerin yaralarını,

---

¹²⁸⁷ BOA., ŞD., 1375/62,13 Ca 1287/11 Ağustos 1870.

yeniden düzenli bir şekilde vergi ödeyebilecek duruma gelmelerini sağlayacak şekilde en az masrafla sarmış; ancak büyük masraflar gerektiren daha kalıcı çözümleri uzun süre görmezden gelmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURAKLIK ve DİĞER DOĞAL AFETLER

Deprem, çekirge ve sel afetlerinin dışında, Aydın vilâyetini etkileyen diğer doğal afetler, kuraklık, fırtına, dolu, yıldırım düşmesi, şiddetli soğuklar ve don olaylarıdır. Bu afetler içerisinde, sonuçları itibariyle vilâyet dâhilinde en etkili olanı kuraklık olup, diğerleri o derece zarar vermemiştir. Bundan dolayı kuraklık haricindeki diğer afetlerin hepsi aynı alt başlık altında ele alınmıştır.

A) Kuraklık

Aydın vilâyetinin sahip olduğu topraklar, yıl içerisinde kuraklığın Anadolu'da en erken hissedildiği sahalardan birisidir. Yaz kuraklığının mutlak olduğu Anadolu'nun batısında genellikle Nisanın ikinci yarısından Ekimin ikinci yarısına kadar yağışsız ve toprakta su yetersizliği ile beliren kurak bir dönem hüküm sürer. Yağışsız dönem bazı yıllarda Ekim ayının sonuna kadar uzayabilmektedir.¹²⁸⁸ Vilayette en erken Nisan ayında Menteşe sancağının yer aldığı güney Ege kıyılarında kendisini hissettiren kuraklık, Mayıs ayında tüm Ege kıyı şeridinde hâkim olur, Temmuz ayına kadar şiddetini artırır ve Ekim ayına kadar devam eder.

İyi bir hububat mahsulü elde etmek için iklim şartlarının elverişli olması gerekmektedir. Kurak dönemin normalden daha uzun olması, sonbaharda yerini nemli şartlara geç terk etmesi veya ilkbahar aylarını kaplaması mahsulün gelişimini doğrudan etkilemektedir. Batı Anadolu'da tarlaya güzlük tohum ekimi genellikle Ekim ayının ilk haftalarında yağmur yağışlarından sonra yapılmalıdır. Diğer taraftan buğdayın yetiştirme döneminde en kritik devresi olan başaklanma ve çiçeklenme devreleri kuraklık başlamadan önce, dane sütlenmesi ve erme devreleri ise kurak dönem başlangıcında

---

¹²⁸⁸ Bakırçay ovasında kurak dönem diğer ovalara nispeten daha kısa sürmektedir. Kurak dönem Manisa ve Akhisar ovalarında yılın yaklaşık % 48-50'sini kapsamakta iken Bergama'da % 39,5'ini kapsamaktadır. Asaf Koçman-Şevket Işık-Mustafa Mutluer, "Ege Ovalarında Yağış Değişkenliği ve Kuraklık Sorunu", *Ege Coğrafya Dergisi*, sayı 8 (İzmir: 1995), 27-30; Kuraklığın şiddet ve süresi de göz önüne alındığında Kıyı Ege Akdeniz sahil kuşağıyla birlikte Güneydoğu Anadolu'dan sonra Anadolu ve Trakya'daki kurak bölgeler arasında ikinci sırada yer alır. Erol Tümertekin, *Kurak Bölgelerde Ziraat* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957), 82.

veya sınırında meydana gelmelidir. Tohum ekimi Mart, Nisan aylarında yapılan yaz buğdayı, kış buğdayından daha fazla kuraklık tehlikesiyle karşı karşıyadır.¹²⁸⁹

Tarımsal üretim açısından önemli olan dönemlerde yağışların yetersizliği ya da tamamen kesilmesi, tarlada ekili bulunan tohumların gelişimini tamamlayamamasına, dolayısıyla da ürünlerin zarar görmesine neden olmaktadır. Geçici bir dönem için etkili olan, az da olsa yağışların görüldüğü, tam anlamıyla kuraklık olarak nitelendirilemeyecek yetersiz yağış dönemlerinde mahsuller zarar görse de, geniş boyutlu bir tahribattan söz etmek mümkün değildir. Ancak yağışların tamamen kesilerek yağmursuzluğun çok daha geniş dilimlere yayılması, havaların anormal derecede ısınması, topraktaki nem oranının düşmesi kuraklığı beraberinde getirmektedir.

Coğrafi ve iklim şartları itibariyle Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların büyük kısmı, farklı tarihlerde çok sayıda şiddetli kuraklık afetine maruz kalmıştır. Osmanlı coğrafyasında, Aydın vilâyeti dışında, 16. yüzyılın ikinci yarısında Kırım,¹²⁹⁰ Mısır, Kırım, Ünye, Terme, Samsun, Van, Yenişehir, Bosna Hersek, Üsküp, Vulçitrin, Peçin Şam, Bağdat, Halep, Kudüs, Trablusşam, Kıbrıs, İnebahtı, Bursa, Lâpseki, Kütahya, Rodos, Ege adaları¹²⁹¹ ve İstanbul'da; 17. yüzyılda Anadolu'nun bazı yerlerinde;¹²⁹² 18. yüzyılda Tuna ve Karedeniz sahillerinde;¹²⁹³ 19. yüzyılda ise İstanbul, Trablusgarp, Bingazi, Tunus, Cezayir, Akdeniz adaları, Kıbrıs, Tırhala, Bosna, Tekirdağ, Adana, Şam, Bağdat, Musul, Van, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Malazgirt, Çıldır, Hicaz Bölgesi, Yemen, Ankara, Konya, Niğde, Nevşehir, Çankırı, Karahisar, Eskişehir, Kocaeli, Bolu, Yozgat, Sivas, Kastamonu, Kütahya, Bursa, Hamid,¹²⁹⁴ Gümüşhane,

---

¹²⁸⁹ Tümertekin, *a.g.e.*, 82, 106-110.

¹²⁹⁰ Karadeniz'in kuzeyinde 1560 yılında kuraklık nedeniyle yaşanan kıtlık, Osmanlı Devleti'nin seferlerini etkileyecek derecede ciddi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gilles Veinstein, "Karadeniz'in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdiği Tepkiler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 297-306.

¹²⁹¹ Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtlıklar", *Türkler*, c. X (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 718-723.

¹²⁹² Mustafa Öztürk, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı* (Antakya: 1996), 236-37.

¹²⁹³ Kılıç, *a.g.m.*, 718-723.

¹²⁹⁴ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)* (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010), 117-133.

Ova, Bayburt, Tercan, Palu ve Bayezid’de bir veya birkaç defa kuraklık nedeniyle kıtlık hadisesi yaşanmıştır.¹²⁹⁵

Osmanlı coğrafyasında çeşitli şekillerde insanlara zarar veren kuraklık afetinin sonuçlarından birisi kuyulardan, çeşmelerden suların çekilmesi nedeniyle halkın susuzluk çekmesidir. Bir diğer önemli sonucu ise iktisadi ve sosyal anlamda olumsuz sonuçlara neden olan zahire kıtlığına sebep olmasıdır. Bu olumsuz sonuçlardan en önemlisi, insanların açlık nedeniyle veya yetersiz beslenme sebebiyle yakalandıkları salgın hastalıklar sonucu yaşamlarını yitirmeleridir. Kıtlık sebebiyle aç kalan insanların bazıları, çareyi başka yerlere göç etmekte bulmuşlardır.¹²⁹⁶

Osmanlı Devleti’nde kuraklık nedeniyle ortaya çıkan olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlardan ilki, 1596’da İstanbul’da baş gösteren ekmek sıkıntısıdır. Benzer şekilde 1687 yılında, Anadolu’nun bazı yerlerinde yaşanan kıtlık sırasında ekmeklik buğday bulunamamış; insanlar mazi, ayırık kökü ve ceviz kabuğu öğütüp yemek zorunda kalmışlar; bir kısmı da açlık nedeniyle ölüme mahkûm olmuştur.¹²⁹⁷

1841 yılında Anadolu’nun doğusunda meydana gelen kıtlık sırasında ise burada yaşayan halktan civar bölgelere ve Rusya’ya göç edenler olmuştur. 1845 yılında birçok ülkeyi tesiri altına alan kuraklığın neden olduğu kıtlık nedeniyle Ankara’da çok sayıda insan hayatını kaybetmiş; Ankara, Gerede, Diyarbakır ve İzmit taraflarından başka yerlere göçler yaşanmıştır. Yine kıtlık sebebiyle 1853’te Tunus’tan, 1864 yılında Harput sancağının Palu kazasından, 1865 yılında Bosna’dan başka yerlere göçler olmuştur. 1867’de Tunus’ta yaşanan büyük bir kıtlık sebebiyle en az 15-20.000 kişi açlık

---

¹²⁹⁵ Yunus, Özger, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Kuraklık ve Kıtlık Hadisesi ile Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları,” *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, c. V, sayı 19 (Ankara: 2008), 89-90; Kuraklık nedeniyle Selçuklular zamanında da büyük boyutlu kıtlıklar yaşanmıştır. 1092 yılında Doğu Anadolu’da, 1100 yılında Urfa ve el- Cezire’de, 1124-25 yıllarında Musul, Irak ve Suriye’de, 1171 yılında Suriye, Filistin’de, 1178’de Suriye, el- Cezire, Irak, Diyarbakır, Musul, Ahlat, Malatya’da kuraklık nedeniyle meydana gelen kıtlıkların hepsi de aç kalan insanların ölümlerine sebep olmuştur. Bununla birlikte 1223 yılında kuraklık nedeniyle yaşanan kıtlık, Irak, Musul, el- Cezire ve Diyarbakır’da göçlere ve fiyat artışlarına sebep olmuştur. Bezer, *a.g.m.*, 67-74; 1200-1202 yılları arasında kuraklık nedeniyle Mısır’da yaşanan kıtlık büyük bir felaketi beraberinde getirmiştir. Yüz binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Mısır’da hekimlik ve eğitimlik yapan Abd al-Latif İbn Yusuf al Bağdadi 1204 yılında yayınladığı *Mısır Tarihi* isimli eserinde, yaşanan kıtlığın çok vahim bir netice doğurduğunu şöyle anlatmaktadır: “...yoksul insanlar leş, ceset, köpek ve hayvan dışıkları yemeye başladılar. Kısa zamanda bu insanları yamyamlaştırmaya kadar götürdü. Artık çocukların pişirilip yenmesi seyrek olaylardan değildi. Yetkili bir memurun kızartılmış bir çocuğu bir sepet içinde taşıdığını kendi gözlerimle gördüm...” Yücel Feyzioğlu, “Mısır’da Kıtlık İnsanları Nasıl Yamyamlaştırdı?”, *Bilim ve Ütopya* (2002), 54-55.

¹²⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *The Famine in Asia-Minor: Its History, Compiled From The Pages of the “Levant Herald”* (İstanbul: Isis Yayıncılık, 1989); Erler, *a.g.e.*; Öztürk, *a.g.m.*, 213-219.

¹²⁹⁷ Öztürk, *a.g.m.*, 236-237.

nedeniyle hayatını kaybetmiştir. 1873-74 yıllarında ise Anadolu'nun gördüğü en büyük kıtlık sırasında, farklı yerlerde yaklaşık 25.000 insan hayatını kaybetmiş; ayrıca kuraklığın yaşandığı yerlerdeki büyükbaş hayvanların % 82'si, küçükbaş hayvanların % 96-97'si telef olmuştur. Bu yıllardaki kuraklık sırasında başta Ankara'dan olmak üzere Çankırı, Konya, Kırşehir, Yozgat, Van ve Bingazi'den başka taraflara büyük miktarda nüfus hareketliliği yaşanmıştır.¹²⁹⁸ Bir başka göç hareketi de 1891-93 yılları arasında kuraklık nedeniyle meydana gelen kıtlık sırasında Erzurum, Gümüşhane, Bayburt, Bayezid ve Tercan'dan başka taraflara doğru yaşanmıştır.¹²⁹⁹

Aydın vilâyetinde yaşanan kuraklıklarla ilgili ilk kayıtlar, Hicri 966 (1552/1553) tarihine aittir. Manisa'da bahsi geçen yıl yaşanan kuraklık nedeniyle hiçbir bitki yetişmediği bilinmektedir.¹³⁰⁰ 19. yüzyıl öncesinde vilâyette kuraklığın yaşandığı başka bir yıl, 1845'tir. İzmir'de yaşanan bu kuraklık nedeniyle buradan İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarına zahire gönderilmesinin zor olduğu bildirilmiştir. Ayrıca 1845 yılında merkezi hükümet tarafından Aydın vilâyetine bir emirnâme-i sâmi gönderilerek, ileride halkın kıtlık çekmemesi için ihtiyatlı davranılması, hububat satın alınarak ambarlara doldurulması ve halkta bulunan zahireyi satın almak isteyen vurguncu tüccarların kazalara sokulmaması ya da tevkifi istenmiştir. Son maddeye dikkat edilmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır.¹³⁰¹ Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, Aydın vilâyet dâhilinde 19. yüzyılın ikinci yarısında da birçok kuraklık afeti yaşanmış ve bunların bazıları kıtlık, salgın hastalık, su sıkıntısı gibi olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir.

1) Kuraklığın Etki Alanı ve Tarihleri

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde toplam 15 yıl, normalden daha kurak geçerek bir afete dönüşmüştür. Bu dönemde kuraklık hadisesi, en fazla Saruhan sancağında, en az ise Menteşe sancağında yaşanmıştır. 1853 yılı kuraklığının vilâyetin neresinde meydana geldiği bilinmemekle birlikte, bu afetten, Saruhan sancağı 9-10, İzmir sancağı 8, Aydın sancağı 6, Denizli sancağı 3 ve Menteşe sancağı sadece 1 yıl etkilenmiştir.

¹²⁹⁸ Erler, *a.g.e.*, 117-133, 144, 176-185.

¹²⁹⁹ Özger, *a.g.m.*, 90-91.

¹³⁰⁰ Arıkan, *a.g.m.*, 129.

¹³⁰¹ BOA., A.MKT., 29/30, 15 L 1261/17 Ekim 1845.

Kapsadığı sahanın genişliği ve meydana getirdiği sonuçlar bakımından 1887, 1890 ve 1898 yıllarında yaşanan kuraklıklar daha ön plana çıkmaktadır. 1898 yılı kuraklığı az çok vilâyetteki bütün sancaklarda etkili olurken, 1887 yılı kuraklığı, başta Saruhan sancağı olmak üzere Aydın, İzmir ve Denizli sancaklarını; 1890 yılı kuraklığı ise Saruhan, İzmir ve Aydın sancaklarını çok ciddi bir şekilde etkilemiştir.

Tablo 18: Aydın Vilâyetinde Yaşanan Kuraklık Afetleri (1850-1900)

Tarih	Saruhan sancağı	İzmir sancağı	Aydın sancağı	Denizli sancağı	Menteşe sancağı
1851	Kula kazası ve sancağın doğu sınırındaki yerler				
1853	(Kaynaklarda Aydın vilâyeti olarak geçmiştir) ?				
1863	İnay, Eşme, Selendi, Adala	Menemen	Söke, Mandice		
1874			Nazilli ve Aydın vilâyetinin Konya vilâyetine olan sınır bölgesi		
1879		İzmir			
1880-1881	Kula ve Kırkağaç				
1887	Alaşehir, Selendi, Eşme, Kula, Ahmetli, Gördes, Borlu, Salihli	Ödemiş	Nazilli, Bozdoğan	Sarayköy, Buldan, Çal	
1889		İzmir			
1890	Manisa	İzmir, Seferihisar, Bergama, Bayındır, Menemen	Aydın, Bozdoğan, Sabuncu, Çine, Söke, Karahayıt		
1893				Buldan	
1894		Bergama			
1897	Kula				
1898	Manisa, Salihli, Alaşehir, İnegöl	Menemen, Yeni Foça, Ödemiş	Karacasu, Söke, Bozdoğan	Sarayköy, sancaktaki bazı yerler	Bodrum
1899	Kula				
1900	Akhisar	Bayındır	Nazilli		

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde meydana gelen kuraklık afetlerinden en fazla dört defayla Kula'nın; üçer defayla Nazilli, Söke, Bozdoğan, Menemen ve İzmir'in; ikişer defayla Manisa, Alaşehir, Salihli, Eşme, Selendi, Bayındır, Ödemiş, Bergama, Buldan ve Sarayköy'ün kuraklıktan etkilendiği anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra Akhisar, Karacasu, Çal, Gördes, Ahmetli, Mandice (Bağarası) de kuraklıktan daha az etkilenen yerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında vilâyet dâhilindeki ilk kuraklık hadisesi 1851 yılında gerçekleşmiştir. Kıtlığa sebep olan bu kuraklığın, Saruhan sancağının isimlerini bilmediğimiz bazı kazalarında ve daha sonra bu sancağa bağlanacak olan Kula kazasında etkili olduğunu, afetzedelere zahire yardımı yapılması konusunda mahalli idareciler ile merkezi hükümet arasında gerçekleştirilen resmi yazışmalardan anlamaktayız.¹³⁰²

Sadâret makamının Aydın Valiliğine hitaben kaleme aldığı talimat niteliğindeki bir yazısı da 1853 yılında Aydın vilâyeti dâhilinde kuraklık yaşandığını göstermektedir. Bu emir yazısında, yaşanan kuraklık ve çekirge afetleri nedeniyle mevcut zahirenin vilâyet nüfusuna yetmeyeceğine dikkat çekilmiş, zahirenin yabancı tüccarlar ile vurgunculara satılmaması yönünde talimat verilmiş, aksi takdirde ileride kıtlık yaşanabileceği ve özellikle de fakir halkın bu durumdan etkilenebileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte yazıda kuraklığın vilâyette nereleri etkilediğine dair bir bilgi verilmemiştir.¹³⁰³

Aydın vilâyetine bağlı livalarda kurulan çekirge komisyonları tarafından hazırlanan kapsamlı raporlarda, 1863 yılında vilâyet dâhilinde çekirge afetinin yol açtığı zararların yanı sıra mahsulün kuraklık nedeniyle bazı yerlerde telef olduğu bilgilerine de yer verilmiştir. Bu bağlamda, belirtilen yılda yaşanan kuraklık sonucunda Aydın vilâyetinin İnay, Eşme, Selendi, Söke, Adala, Mandice (Bağarası), Menemen, Akhisar, Manisa, Dağmarmara kazalarında mahsulât önceki senelere oranla çok daha düşük olmuştur. 1863 yılı kuraklığı, aynı yıl Aydın vilâyetinin neredeyse tamamında görülen çekirge afetinin meydana getirdiği zahire darlığının daha da büyümesine yol açmıştır. Çekirge afetiyle ilgili bölümde bahsedildiği üzere, bazı yerlerde bu afetlerden sadece birisi etkili olurken, bazı yerlerde iki afet birden etkili olmuştur. Örneğin Eşme kazasında buğday ve arpa mahsulleri çekirge afetinden, susam, afyon ve darı mahsulleri kuraklık nedeniyle zarar görmüştür. Selendi kazasında, çekirge büyük oranda buğday ve arpaya, kuraklık ise pamuk, afyon ve burçak mahsullerine zarar vermiştir. Her iki afetin zarar verdiği yerler, Mandice ve Akhisar kazalarıdır. Çekirgenin az miktarda zarar verdiği Manisa kazasında ise pamuk mahsulünün yarısından fazlası kuraklık nedeniyle telef olmuştur. Adala kazası ile çekirgenin ekili alanlara pek dokunmadığı Söke

¹³⁰² Aynı yıl Kütahya sancağına bağlı Eğrigöz ve Dağardı kazalarında da kuraklık nedeniyle kıtlık yaşandığı resmi yazışmalara yansımıştır. *BOA.*, İ.MVL., 228/7842, 22 Ra 1268/15 Ocak 1852.

¹³⁰³ *BOA.*, A.MKT.UM., 144/18, 13 M 1270/16 Ekim 1853.

kazasında kuraklık sebebiyle pamuk mahsulü alınamamıştır. Ayrıca Adala kazasında kuraklıktan dolayı arpa, buğday, afyon, darı mahsulleri istenildiği gibi gelişmemiş ve bir önceki seneye kıyasla daha az ürün alınmıştır. Çekirge afetinin görülmediği Menemen kazasında da kuraklık sebebiyle mahsulât daha önceki senelere nispetle az olmuştur. 1863 yılında vilâyetteki mahsuller, bahsi geçen afetler nedeniyle büyük miktarda zarar görse de bu dönemde kıtlık yaşandığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹³⁰⁴

1874 yılında Orta Anadolu’da yaşanan şiddetli kuraklık şartları, Aydın vilâyetinin Konya vilâyetine sınır olan bölgelerini de etkisi altına almıştır. Aydın sancağının Nazilli kazası kuraklık nedeniyle yeterli miktarda mahsul kaldıramayan yerlerden birisidir.¹³⁰⁵ İngiltere’nin İzmir Konsolosu Cumberbatch de, 1874 yılı raporunda İzmir bölgesinde büyük kuraklık hadisesi yaşandığını belirtmektedir. Konsolos “kuraklık ve ardından meydana gelen sel felaketleri nedeniyle her türlü hububat ekiminin geciktiğini, tüm ürünün tahrip olduğunu ve bu derece büyük bir hasarı şimdiye kadar hiç görmediğini” ifade etmiştir. Bu rapora göre özellikle buğday topraktan silinmiştir. Ülkenin başka yerlerinde yaşanan şiddetli kıtlıklar nedeniyle hububat arzının fazla olduğu 1874 yılında, Aydın vilâyetinde de kıtlık yaşanmaması için ihracat yasaklanmıştır.¹³⁰⁶

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin verdiği bilgilere göre 1879 yılında Anadolu’nun birçok kentinde görülen kuraklık afeti, İzmir taraflarında da kendisini hissettirmiş, önceki senelere nispetle vilâyette daha az mahsul kaldırılmasına sebep olmuştur.¹³⁰⁷ Bu bilgi İngiltere’nin İzmir Konsolosu George Dennis’in 1877-1881 dönemine ait raporunda verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Rapora göre, belirtilen dönemde kuraklık afeti ile 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle tarım nüfusunun azalması sonucu, elde edilen mahsullerin bazılarında gerileme yaşanmıştır. Konsolosun verdiği bilgilere göre, özellikle 1880-1881 yıllarında yaşanan kuraklık çok daha etkili olmuştur. Bahsi geçen yıllarda yaşanan kuraklık, Saruhan sancağının Kula ve Kırkağaç kazaları ile Kütahya sancağının Uşak ve Gediz kazalarını etkilemiştir. Çiftçiler kuraklık

¹³⁰⁴ BOA., MVL., 660/41, 22 Ca 1280/4 Kasım 1863.

¹³⁰⁵ Erler, *a.g.e.*, 147-148.

¹³⁰⁶ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 44.

¹³⁰⁷ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 344, 20 Ş 1296/9 Ağustos 1879.

ve daha çok da çekirge afeti nedeniyle meydana gelen kıtlıktan kurtulabilmek için hayvanlarını, tarım aletlerini ve eşlerinin mücevherlerini satmak zorunda kalmıştır.¹³⁰⁸

Ulusal gazeteler, 1887 yılında yaşanan kuraklık ve kuraklığın gelişimi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yılın bahar aylarında toprağın ihtiyacı olan yağmurun yağmaması kuraklık yaşayan Aydın vilâyeti ziraatçısını endişelendirmiş ve yağmurun yağması için 7 Mart'ta Aydın valisi ile vilâyette görevli diğer önde gelen memurların da katıldığı yağmur duaları düzenlenmiştir.¹³⁰⁹ Yağmur İzmir'e, yıl içinde ilk olarak 26 Mart'ta yağmışsa da bunun devamı gelmemiştir. Daha sonra, 10 Haziran'da az miktarda yağmur yağmıştır. Ancak bunun da devamının gelmemesi nedeniyle çiftçi halkta dehşetli bir kıtlık korkusu hâkim olmuştur.¹³¹⁰ Anlaşıldığı üzere, hububat mahsulünün yetişmesi için en kritik devre olan kış mevsimi ile bahar mevsiminin başlarında vilâyet şiddetli bir kuraklık yaşamıştır.

Kıtlıkzedelere yapılması gereken zahire yardımlarına ilişkin olarak, kaza ve liva idare meclislerinin vilâyete gönderdikleri arizalar ile Aydın Valiliği ve merkezi hükümet arasında geçen yazışmalardan, 1887 yılında vilâyette etkisi daha önce bahsedilenlerden çok daha şiddetli ve çok daha geniş çaplı bir kuraklık hadisesinin yaşandığını öğrenmekteyiz.

1887 yılında yaşanan bu kuraklık afeti Saruhan sancağının Kula, Alaşehir, Salihli ve Eşme kazalarında; Aydın sancağının Nazilli ve Bozdoğan kazalarında; Denizli sancağının Sarayköy, Buldan, Çal kazalarında ve İzmir sancağının Ödemiş kazasında etkili olarak zahire kıtlığına yol açmıştır.¹³¹¹ Yaşanan kuraklığın şiddeti hakkında fikir edinebilmek için Alaşehir kazasında bahsi geçen yıl elde edilen mahsulâtı, önceki senelerde üretilen mahsulâtla kıyaslamak faydalı olacaktır. Alaşehir kazasında, daha önceki senelerde üretilen buğday mahsulâtı ortalama 165.000 şinik¹³¹² (1.057.881 kg) iken; 1887 yılında 12.000 şiniğe (76.936 kg), arpa mahsulâtı 900.000 şinikten (5.770.260 kg) 160.000 şiniğe (1.025.824 kg) düşmüştür. Ayrıca, 10.000 kıyye (12.821 kg) kadar olan susam mahsulâtı 500 kıyye (641 kg) civarına düşmüştür.

¹³⁰⁸ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, 57-58.

¹³⁰⁹ Tercüman-ı Hakikat, sayı 2621, 11 C 1304/7 Mart 1887.

¹³¹⁰ The Levant Herald, Vol 7, sayı 14, 6 Nisan 1887; sayı 24, 15 Haziran 1887.

¹³¹¹ BOA., DH.MKT., 1443/73, 9 Z 1304/29 Ağustos 1887; BOA., DH.MKT., 1450/108, 8 M 1305/26 Eylül 1887; BOA., DH.MKT., 1481/27, 15 Ca 1305/29 Ocak 1888.

¹³¹² Zaman, bölge ve tahılın cinsine göre değişiklik gösteren kile, şinik'in dört katı olup standart bir 20 okkaya ya da 25,659 kilograma eşit bir hububat ölçüsüdür. Fehmi Yılmaz, Osmanlı Tarih Sözlüğü, İstanbul: Gökkuşbu Yay., 2010), 350.

Gökdarı mahsulâtı da daha önceki senelere oranla ancak 1/4 oranında alınabilmiştir. Bunların yanı sıra 1887’de çavdar ve mısır darısı mahsulâtı çok az, afyon mahsulâtı yok denilecek miktarda elde edilirken, akdarı mahsulâtı tamamen telef olmuştur.¹³¹³ Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere kuraklıktan ciddi bir şekilde etkilenen Alaşehir kazası halkı 1887 yılında, daha önceki senelere göre ancak % 7,2 oranında buğday; % 17,7 oranında arpa; % 5 oranında susam mahsulü elde edebilmiştir.

Aydın vilâyeti dâhilinde, şiddetli bir kuraklık afeti de, üç yıl sonra, 1890’da meydana gelmiştir. 1890 yılı kuraklığı hakkında bilgiler veren kaynaklardan birisi İngiltere’nin İzmir Başkonsolosu Holmwood’a ait rapordur. Konsolos, 1889-90 kışının etkisinin tüm ülkede hissedildiğini ancak gerçek kuraklığın sadece Aydın vilâyetinde yaşandığını vurgulamıştır. Konsolosun verdiği bilgilere göre vilâyette yağmur, 1899 Temmuz’undan itibaren altı ay boyunca hiç yağmamış, 1890’ın ilk aylarında ise çok az yağmıştır. Nisan’da yağın az miktardaki yağmur sayesinde çiftçiler darı, susam ve pamuk gibi ürünlerden yaz ekimlerini yapabilmişlerse de, daha sonra beklenen yağışlar gelmemiştir. “Sıcaklığın yüksek olması nedeniyle sulamanın sadece yüzeyi etkilediğini ve toprağın altının neredeyse piştiğini” söyleyen konsolosa göre, tarımsal faaliyet için çok önemli olan Ekim-Haziran arasındaki yağışlar sadece normalin dörtte biri oranında kalmıştır. Sonuç olarak, olumsuz iklim şartlarından dolayı, hem buğday, arpa gibi hububat tohumlarının ekimi zamanında yapılamamış, hem de ürün için en kritik devreler kurak geçmiştir. Öyle ki İzmir’de 150 mil (241 km) civarındaki sahada hububat kuraklıktan büyük zarar görmüş, özellikle de “şehrin meşhur arpası” hiç yetişmemiştir.¹³¹⁴

1890 yılında, Aydın vilâyetinde meydana gelen kuraklık ve mahsullerin gördüğü zararlar ilgili olarak *Hizmet* gazetesi de önemli ve detaylı bilgiler sunmaktadır. Gazetenin 8 Temmuz 1890 tarihli haberine göre, 8 ay önce, kış mevsiminin başında başlayan kuraklık Temmuz ayında da vilâyetin her tarafında devam etmiştir. Kuraklık sebebiyle ürünlerin hepsinde, özellikle de çok yetişen ve Avrupa’ya ihraç edilen buğday, arpa ve baklada yeterli miktarda mahsul elde edilememiştir. Bu ürünlerin yanı sıra vilâyetin çoğu yerlerinin başlıca ürünleri olan üzüm, pamuk ve darının yaklaşık % 50’si telef olmuş, geri kalan kısmı da tehlike altına girmiştir. Gazetenin başka bir sayısında verilen habere göre Seferihisar bağları, kuraklık nedeniyle mahsullerini Temmuz ayının ilk iki

¹³¹³ BOA., Y.PRK. KOM., 5/8, 9 Za 1304/30 Temmuz 1887.

¹³¹⁴ İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti, 108.

haftasında % 30 nispetinde dökmüştür. Kuraklığa ilaveten Temmuz ayının ortalarında bastıran sıcaklar, o zamana kadar oluşan az miktardaki mahsulâtı da tehlikeye sokmuştur.¹³¹⁵

Uzmanlar tarafından yapılan tahminlere yer veren *The Levant Herald* gazetesi, 2 Haziran tarihli haberinde, İzmir'den Balatçık'a kadarki kısımda, buğday ve diğer tahıllarda hasadın % 40-50 oranında gerçekleştiğini; Balatçık'tan Sarayköy'e kadar olan kısımda yapılan zirai faaliyetlerin ise tamamıyla işe yaramayacak şekilde sonuçlandığını yazmıştır. Ekinler sadece 20-25 cm uzunluğunda kalmış, başakların içi pek dolmamıştır. Burgaz ovasında orta kalitede, Denizli ve dolaylarında ise tam dolu başaklarıyla yüksek standartlarda mahsul elde edilebilmiştir. Buralarda ürünlerin iyi olması, fazla yağış almasından değil, etraftan geçen Büyük Menderes nehrinin Babadağ'ın karlarının erimesiyle dolması ve ziraatla uğraşan halkın topraklarını buradan sulamaları sayesinde. Bu cümleden yola çıkarak, kuraklık zamanlarında sulamalı tarımın büyük önem taşıdığı ve vilâyetin akarsu ağlarıyla örülü olmasının bir avantaj olduğu söylenebilir. Bergama ovasındaki kayıplar % 25, Balat ovasındaki kayıplar ise % 75 oranında iken, Manisa ve Menemen kazalarındaki mahsul tamamen harap olmuştur. Aynı gazete, 14 Temmuz 1890 tarihli sayısında, vilâyetteki mahsullerin hepsinin son birkaç aydır yayılan büyük kuraklıktan etkilendiğini bildirmiştir. Üzüm mahsulünün her zamankinin % 40'ına dahi ulaşmayacağını, hububat mahsulünün ise bir önceki yılın yarısından daha az olmasının beklendiğini belirtmiştir. Menemen'de tamamen harap olan hububatın yanı sıra kavunlar da her zamankinin çeyreği kadar bile büyümemiştir.

1890 yılında yaşanan kuraklık vilâyetteki tarımsal faaliyetlerin neredeyse tamamını etkilemiş; hatta bazı yerlerde çok ciddi derecede hissedilmiş ve zahire kıtlığına sebep olmuştur. Sadece tahıllar değil, vilâyette üretilen üzüm, afyon vs. mahsuller de kuraklıktan büyük zarar görmüştür.¹³¹⁶ 1890'daki kuraklıktan en fazla Saruhan sancağında Manisa, Akhisar ile Manisa arasında kurulmuş ve verimli arazilere sahip olan Kapaklı isimli muhacir köyü; Aydın sancağında Aydın kazasına bağlı Görenler, Âşıklar ve Çerkez muhacirinin iskân edildiği Şevketiye, Şištepe, Tepecik köyleri, Bozdoğan ve Söke kazaları ile Sabuncu nahiyesi; İzmir sancağında Menemen

¹³¹⁵ *Hizmet*, sayı 364-366, 21-28 Za 1307/8-15 Temmuz 1890.

¹³¹⁶ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890; sayı 28, 14 Temmuz 1890.

ve Bergama kazaları ile merkez vilâyete bağlı Arbakbaşı ve Taşkesiği köyleri etkilenmiş ve bunun neticesinde zahire kıtlığı yaşamışlardır.¹³¹⁷

Hizmet gazetesinin haberlerinden anlaşıldığı üzere, 1893 ve 1894 yıllarında Aydın vilâyetinin birkaç yerinde kuraklık yaşanmıştır. Habere göre 1893 yılında önce şiddetli kış, daha sonra da kuraklık sebebiyle Buldan kazası köylerinin çoğunda önceki senelere nispeten çok daha az mahsul alınmıştır.¹³¹⁸ 1894 yılı baharında bol miktarda yağış alan Aydın vilâyetinin büyük kısmının aksine, bir damla yağmur düşmeyen Bergama'da da kuraklık yaşanmıştır. Kazada kuraklıktan hasar gören mısır ve buğday gibi mahsuller Haziran ayına kadar kuruyup mahvolmuştur. Ayrıca susam ve pamuk mahsulleri de büyük oranda zarar görmüştür.¹³¹⁹

Vilayetin diğer gazetesi *Ahenk*'ten 1897 yılında Aydın vilâyetinin bazı kazalarında başka bir kuraklık daha yaşandığını öğrenmekteyiz. Gazetenin haberine göre 1897 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle Saruhan sancağının Kula kazasında arpa, buğday vs. kış ürünleri gerektiği gibi gelişmemiş, darı ve susam gibi mahsuller de yaz mevsiminde tamamen mahvolmak derecesine gelmiştir. Kazada bu senenin mahsulü bir önceki seneden % 40-45 oranında düşük olmuştur.¹³²⁰

1898 yılında yaşanan kuraklık ise Aydın vilâyetinin 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı en büyük kuraklıktan birisidir. İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu Cumberbatch'ın raporundan anlaşıldığı üzere, soğuk geçen 1897-98 kışından sonra 1898 ilkbahar ve yazının kurak geçmesi en fazla arpa, buğday ve fasulye mahsullerini olumsuz etkilemiştir.¹³²¹ *Ahenk* gazetesi de, 1898 yılında yaşanan kuraklığın Aydın vilâyetindeki sonuçlarının daha bahar aylarında görülmeye başlandığını bildirmiştir. Öyle ki Nisan ayının başlarında uzun bir müddet yağmur yağmaması nedeniyle Alaşehir ve Menemen ovalarında mahsuller kurumaya başlamış, Salihli ve Bodrum havalisinde bakla mahsulünün tamamına yakını mahvolmuştur.¹³²² Bu yılki kuraklık Aydın vilâyetinde en fazla buğday tarımını etkilemiştir. *The Levant Herald* gazetesinin

¹³¹⁷ *BOA.*, MV., 59/28, 29 Ra 1308/12 Kasım 1890; *BOA.*, DH.MKT., 1785/60, 14 R 1308/27 Kasım 1890; *BOA.*, İ.DH., 1219/95449, 1 B 1308/10 Şubat 1891; *BOA.*, DH.MKT., 1757/14, 17 M 1308/2 Eylül 1890; *Hizmet*, sayı 373, 26 Z 1307/12 Ağustos 1890; *Hizmet*, sayı 397, 21 Ra 1308/ 4 Kasım 1890; Bayatlı, *a.g.e.*, 96.

¹³¹⁸ Mahsulün azlığına rağmen Buldan kazasının aşar ihalesi, yöneticilerin gayretleriyle eskisinden 33 bin 450 kuruş fazlasına ihale olunmuştur. *Hizmet*, sayı 676, 27 M 311/9 Ağustos 1893.

¹³¹⁹ *Hizmet*, sayı 774, 28 M 1312/1 Haziran 1894.

¹³²⁰ *Ahenk*, sayı 576, 24 S 1316/14 Temmuz 1898.

¹³²¹ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 141.

¹³²² *Ahenk*, sayı 505, 14 Za 1315/6 Nisan 1898; *Ahenk*, sayı 509, 28 Za 1315/10 Nisan 1898; *Ahenk*, sayı 645, 15 Ca 1316/1 Ekim 1898.

haberine göre, bu yıl vilâyet dâhilinde gerçekleştirilen buğday hasadı daha önceki yıllara nazaran sadece % 33 civarındadır. Diğer ürünlerin hasadı ise % 50'den daha az oranlarda gerçekleşmiştir.¹³²³ İngiltere'nin Aydın'da görev yapan konsolos yardımcısı, raporunda mahsulün Aydın'da gördüğü zararlarla ilgili olarak istatistikî bilgilere yer vermiştir. Buna göre Aydın'da bir önceki seneye kıyasla üzüm üretiminde % 30, arpa ve buğdayda % 50, fasulyede % 60, mısırdaki % 40 düşüş yaşanmıştır.¹³²⁴ Ayrıca vilâyetteki palamut mahsulü de kuraklıktan zarar görmüştür.¹³²⁵

1898 yılı kuraklığı, Aydın vilâyetinin bütün sancaklarında etkili olmuştur. Kuraklık, Saruhan sancağının Manisa, Salihli ve Alaşehir kazaları ile bu kazaya bağlı İnegöl nahiyesi; Aydın sancağının Söke, Bozdoğan ve Karacasu kazaları; İzmir sancağının Menemen ve Ödemiş kazaları; Denizli sancağının Sarayköy kazası ile Menteşe sancağının Bodrum kazasında etkili olmuş ve bu yerlerin çoğunda afetzedeler halk, zahire kıtlığı yaşayarak, devletten yardım istemek zorunda kalmıştır.

Büyük kıtlığın yaşandığı 1898 yılının güz aylarında kuraklığın devam etmesi, 1899 yılının tarımsal faaliyetlerini de tehdit etmiştir. Nitekim *İkdam* gazetesi 1898 Kasım'ının sonlarına doğru havaların kurak gitmesinin halkın ziraatla uğraşan kesimini yeniden endişeye sevk ettiğini ve iklim şartları aynen devam edecek olursa, vilâyetteki tarıma büyük zarar vereceğini ifade etmiştir. Aynı gazete, Aralık ayının ortalarına doğru vilâyetin birçok yerinde başlayan yağışların ziraatla uğraşan halkı sevindirdiğini belirtmiştir.¹³²⁶ Bu fırsattan yararlanan çiftçiler sabanlarına sarılarak toprağı sürmeye ve ekmeye başlamışlardır. Aralık ayının 21 ve 22'sinde ikinci defa yağmur yağmışsa da¹³²⁷ bunun yetersiz olması ziraatçıların endişesini arttırmıştır. Nitekim *The Levant Herald* gazetesi muhabiri yağmur yetersizliği nedeniyle Aralık ayının ortalarında toprakların çoğunun hâlâ ekilemediğinden ya da en uygunsuz şartlarda ekildiğinden bahsetmiş ve bütün vilâyette endişenin hâkim olduğunu belirtmiştir. Gazete "vilâyette her şeyin tarıma bağlı olduğundan bahisle yağmurun burada yaşam veya ölüm sorunu olduğuna" vurgu yapmıştır.¹³²⁸ Yetersiz yağışlar, 1899 yılında vilâyetteki tarımsal faaliyetlere zarar vermişse de bunun etkisi çok geniş olmamıştır. Aydın vilâyetinin, zahire yardımına dair

¹³²³ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 51, 19 Aralık 1898.

¹³²⁴ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 153.

¹³²⁵ *Ahenk*, sayı 645, 15 Ca 1316/1 Ekim 1898.

¹³²⁶ *İkdâm*, sayı 1577, 14 B 1316/28 Kasım 1898; sayı 1593, 2 Ş 1316/16 Aralık 1898.

¹³²⁷ *Ahenk*, sayı 712-717, 5-11 Ş 1316/18-24 Aralık 1898.

¹³²⁸ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 51, 19 Aralık 1898.

Dâhilîye Nezâretine hitaben kaleme aldığı yazısından, sadece Kula kazasına bağlı 9 köyde zahire kıtlığının yaşandığı anlaşılmaktadır.¹³²⁹

Ahenk gazetesi, bir sonraki yılda, 1900'de Aydın vilâyetinin bazı yerlerinde yine kuraklık yaşandığını yazar. Bahsi geçen yıl yaşanan kuraklıktan Nazilli, Bayındır ve Akhisar kazaları ile İzmir'in bazı yerleri etkilenmiştir. Bu yılki kuraklıktan dolayı, Nazilli kazasının başlıca mahsulü olan pamukta istenilen verim elde edilememiş; Buna, son birkaç yıldır pamuk fiyatında yaşanan % 50'lik düşüş ve 20 Eylül 1899 depremi de ilave edilirse, Nazilli halkı, geçimlerini sağlayamayacak dereceye gelmiştir.

Kaynakların aktardığı üzere, yaz kuraklığı 1900 yılında bazı mahsullere zarar vermiştir. Eylül ayı itibariyle henüz yağmur yağmaması en fazla afyon tarımını etkilemiştir. Çünkü ilk afyon ziraatının bu zamana kadar gerçekleşmiş olması gerekirken, bitkiler susuzluk nedeniyle çok sert olan toprağın dışına çıkamamıştır. Ayrıca Bayındır ve Akhisar kazaları ile Palamut nahiyesinde kuraklık nedeniyle zeytin taneleri Ekim ayı içerisinde dökülmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra yağmursuzluk nedeniyle hububat tohumları ekilememiştir. Mahalli hükümet, zararı en az seviyede tutmak için bazı tedbirler almıştır. Örneğin, halkın isteği üzerine Aydın Vilayeti İdare Meclisi, Bayındır halkının ve hazinenin uğradığı zararı asgari düzeyde tutmak için dökülen zeytin tanelerinin işlenmesi amacıyla yağhanelerinin açılmasına karar vermiştir.¹³³⁰

Eldeki veriler, Aydın vilâyetinde 19. yüzyılın ikinci yarısında 15 yılın normalden çok daha kurak geçtiğine işaret eder. Bu tabiat olayından vilâyete bağlı sancaklar içerisinde en fazla, sırasıyla Saruhan, İzmir ve Aydın sancakları etkilenirken, Menteşe sancağı ise kuraklıktan çok fazla etkilenmemiştir. Diğer bir ifadeyle güneyden kuzeye doğru gidildikçe kuraklık etkisini daha fazla hissettirmiştir. Nitekim en fazla kuraklığa maruz kalan yerler, Saruhan sancağının Kula, Manisa, Alaşehir, Salihli, Eşme kazaları ile Selendi nahiyesi, İzmir sancağının İzmir, Menemen, Bayındır, Ödemiş kazaları, Aydın sancağının Nazilli, Söke, Bozdoğan, Bergama kazaları ve Denizli sancağının Sarayköy kazası olmuştur.

¹³²⁹ BOA., DH.MKT., 2288/115, 21 Ş 1317/25 Aralık 1899.

¹³³⁰ *Ahenk*, sayı 1260-1288, 13 Ca-16 B 1318/8 Eylül-9 Kasım 1900.

2) Kuraklığa Karşı Çözüm Arayışları

Kuraklığın yaşanmaması ya da zararlarının en aza indirilmesi için maddi ve manevi birtakım girişimlerle karşılaşmıştır. Kuraklığın yaşanmaması için yapılan manevi girişimlerin başında yağmur duaları gelmektedir. Öyle ki, kuraklığın yaşandığı zamanlarda tarımsal faaliyetlerinin zarara uğrayacağı endişesine kapılan ziraatçı halk ile idarecilerin yağmur dualarına çıkarak niyazda bulduklarına yaygın bir şekilde rastlanmaktadır. Örneğin Mart 1887'de,¹³³¹ Kasım 1889'da,¹³³² Nisan, Kasım ve Aralık 1898'de¹³³³ kalabalık halk yığınlarının yağmur duasına çıktığını gazete haberlerinden öğrenmekteyiz. Hatta bazen Ödemiş ve Foça kazalarında olduğu gibi, iki üç gün arka arkaya şehrin dışına yağmur duasına çıkıldığı zamanlar olmuştur.¹³³⁴

Osmanlı Devleti'nde yağmur dualarının düzenlenmesine genellikle devlet yöneticilerinin ön ayak olduğu görülmektedir. Hatta bazı zamanlar merkezi hükümet, kentteki ulema ve yöneticilerin de katılımıyla birlikte yağmur dualarının düzenlenmesi için mahalli hükümetlere emirler göndermiştir.¹³³⁵ Zaten Aydın vilâyeti dâhilinde düzenlenen yağmur dualarına da en başta ve çoğu zaman, vilâyet, sancak ve kaza yöneticilerinin katıldıkları görülmektedir. Örneğin 7 Mart 1887'deki yağmur duasına Aydın valisi ile vilâyette görevli diğer önde gelen memurlar katılmışlardır.¹³³⁶ Ayrıca Aydın Valiliği, her nerede yağmur duası düzenlenecekse, katılımı sağlamak için alt birimlere emir yazıları göndermiştir.¹³³⁷ Mahalli idarecilerin yağmur dualarına katılmaları, ayrıca halkı buna teşvik etmeleri ya da zorlamaları, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde idare ve dinin iç içe olduğunu ya da idarecilerin dini uygulamalarda halkın önünde bir model olduğunu göstermektedir. Bu arada *The Levant Herald* gazetesinin haberlerinden, vilâyette yaşanan kuraklık hadiseleri sırasında Gayrimüslimlerin de yağmur yağması için kendi ritüellerinde dua ettiklerini öğrenmekteyiz.¹³³⁸

¹³³¹ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2621, 11 C 1304/7 Mart 1887.

¹³³² *Hizmet*, sayı 301, 3 Ra 1307/28 Kasım 1889.

¹³³³ *Ahenk*, sayı 505, 14 Za 1315/6 Nisan 1898; *Ahenk*, sayı 685, 3 B 1316/16 Kasım 1898; *Ahenk*, sayı 689, 8 B 1316/22 Kasım 1898; *Ahenk*, sayı 707, 29 B 1316/13 Aralık 1898; *Ahenk*, sayı 712, 5 Ş 1316/18 Aralık 1898; *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 51, 19 Aralık 1898.

¹³³⁴ Bu dönemde Ödemiş'in bazı yerlerinde kuraklık nedeniyle arpa mahsulü Kasım ayında kurumaya ve kararmaya başlamıştır. *Ahenk*, sayı 685,3 B 1 316/16 Kasım 1898; *Ahenk*, sayı 707, 29 B 1316/13 Aralık 1898.

¹³³⁵ Kılıç, *a.g.m.*, 727.

¹³³⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2621, 11 C 1304/7 Mart 1887.

¹³³⁷ *Hizmet*, sayı 301, 3 Ra 1307/28 Kasım 1889.

¹³³⁸ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 51, 19 Aralık 1898.

Ayrıca kuraklığın hüküm sürdüğü zamanlarda yapılan duaların makbul olması için çok daha hassas davranıldığı görülmektedir. Bu bağlamda kıtlıkzede halk, aynı zamanda istiğfar yoluyla ve haramlardan kaçınarak Allah'ın lütfünü celb etmek istemiştir. Bu arada halkın mahalli yöneticiler ve gazeteler tarafından bu yönde teşvik edildiği açıkça görülmektedir. Örneğin 1890 yılında yaşanan kuraklık sırasında “Hayli seneden beri böyle bir kuraklık afetinin görülmediğini” ifade eden *Hizmet* gazetesi, “herkesin tövbe ve istiğfara devamla beraber Dergâh-ı Ulûhiyyet’e sığınarak nüzül-ı rahmet dilemesini” tavsiye etmiştir.¹³³⁹ Diğer taraftan *Ahenk* gazetesinin haberlerinden anlaşıldığı üzere Manisa’da 1898 yılının bahar aylarında yaşanan kuraklık afeti, toplum nazarında “Allah’ın kullarını cezalandırması olarak” görülmüş olmalı ki, Belediye Dairesi, devam eden kuraklık nedeniyle kahvehanelerde tavla ve kâğıt oyunlarının oynanmasını yasaklamıştır.¹³⁴⁰

Yağmur dualarına çıkıldığında, kurbanlar kesildikten sonra duaların edilmesi de bunlardan birisidir.¹³⁴¹ Yağmur dualarının genellikle Müslümanların kutsal günü olması hasebiyle cuma günleri düzenlenmesi de tesadüf olmasa gerektir.¹³⁴² Bazen de “hayır” yapılarak Allah’ın lütfü dilenmiştir. Bu bağlamda 1898 Aralık’ında yaşanan kuraklık sırasında fakara halkın doyurulduğu bilinmektedir.¹³⁴³

Maddi girişimlere gelince, ziraatla uğraşan halkın kuraklığın olumsuz tesirlerini en aza indirmek için birtakım arayışlar içerisine girdikleri görülmektedir. Bunlardan birincisi, yakınlardaki nehirlerden yararlanılarak ekili alanların sulanmasıdır. Örneğin *Hizmet* gazetesinin haberine göre, Nazilli’de Müslüman bir çiftçi 1890 yılında yaptığı bir dolap sayesinde Büyük Menderes nehrinden aldığı suyla tarlalarını sulamaya başlamıştır. Onun bu icadı çiftçilerin bir kısmı tarafından taklit edilmiş ve özellikle kuraklık dönemlerinde toprağın suya olan ihtiyacı nehirlerden karşılanmaya çalışılmıştır. Benzer bir girişim de Yenipazarlı Hıristiyan bir çiftçiden gelmiştir. Bu kişinin Büyük Menderes nehrinden bir kanal açması sayesinde Kuyucak ile Yenipazar

¹³³⁹ *Hizmet*, sayı 364, 21 Za 1307/8 Temmuz 1890.

¹³⁴⁰ *Ahenk*, sayı 513, 23 Za 1315/15 Nisan 1898; *Ahenk*, sayı, 689, 8 B 1316/22 Kasım 1898.

¹³⁴¹ Buldan’da 1901 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle Nisan ayının sonlarına doğru kaza kaymakamı, ulema ve halk Yayla isimli mevkiye çıkarak kurbanlar kesmişler ve huşu-ı kalb ile yağmur için dua etmişlerdir. Yapılan bu duadan sonra yağmurun yağması sonrasında halk, şükür secdesine kapanarak hamd ve şükür etmiştir. *Ahenk*, sayı 1427, 10 M 1319/30 Nisan 1901.

¹³⁴² *Hizmet*, sayı 301, 3 Ra 1307/28 Kasım 1889.

¹³⁴³ *Ahenk*, sayı 712, 5 Ş 1316/18 Aralık 1898 .

arasında 1.500 dönüm kadar arazi kuraklık döneminde suya kavuşmuştur.¹³⁴⁴ Manisa halkının da kuraklık sebebiyle bağlarını ve mahsullerini tehlikeden kurtarmak için bazı yerlerde sulamaya çalıştığını yine aynı gazetenin haberlerinden öğrenmekteyiz.¹³⁴⁵ Yine 1890 kuraklığı sırasında Denizli ve dolaylarında tam dolu başaklarıyla yüksek kalitede mahsul elde edilebilmesi, Büyük Menderes nehrinden yapılan sulama sayesinde olmuştur. Burada bahsedilenler, sulamalı tarıma geçişin, vilâyet için hayati derecede öneme sahip olan tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilmesinde sağlayacağı katkıya birer örnek teşkil etmektedir.¹³⁴⁶

Kuraklıktan etkilenmemek için bulunan bir diğer çözüm yolu da kuraklığa daha dayanıklı alternatif ürünlerin ekilmesidir. 1887 yılında Denizli ve Saruhan sancaklarında kuraklıktan mahsulleri telef olan halk, zararlarının bir kısmını telafi etmek maksadıyla tütün üretimi yapmak için dilekçeyle Aydın Valiliğine başvuruda bulunmuşlardır. Bununla ilgili nizamnameye göre, belirli olan ziraat mevsimi geçtikten sonra ruhsat verilmemekte olması Aydın Valiliğini harekete geçirmiştir. Valilik, Dâhilîye Nezâretine başvurarak, Reji İdaresine bu hususta emir verilmesini ve halkın perişanîyetinin giderilmesini talep etmiştir. Bunun yanı sıra Dâhilîye Nezâreti, kıtlıkzede halk için girişimde bulunarak Maliye Nezâreti tarafından gereğinin acilen yerine getirilmesini talep etmiştir.¹³⁴⁷

Üçüncü bir çözüm arayışı da Avrupa'nın her tarafında bir hayli senelerden beri, Osmanlı Devletinde ise birkaç yıldan beri uygulanmakta olan bir yöntemle ilgilidir. *Hizmet* gazetesi yazarlarından Zakariyan, 1890 yılının kış aylarında yaşanan kuraklık zamanlarında, tohumların vakitli vakitsiz ekilmesi nedeniyle hububatın toprak içinde gereği gibi gelişmemesi durumunda uygulanmak üzere Aydın vilâyeti halkına mahsulleri bir nebze kurtaracak bu yöntemi önermiştir. Son zamanlarda ekilen ekinlerden vazgeçilerek, en azından bir buçuk ay öncesinde ekilen ekinleri kurtarmak için uygulanan bu yöntem, mamûl veyahut ince demir dişli tırmıklar ile tarlanın sürülüş istikametinin tersine doğru bir iki defa taranmasıdır. Tarlaları tırmıklamaktaki amaç, toprağın içindeki mevcut rutubeti kuraklığa karşı zabt etmek ve ekin köklerinde bulunan gözleri havanın ve hararetin tesirine açık hale getirmektir. Bu arada yazar, dişleri kalın

¹³⁴⁴ *Hizmet*, sayı 382, 29 M 1308/12 Eylül 1890.

¹³⁴⁵ *Hizmet*, sayı 364, 21 Za 1307/8 Temmuz 1890.

¹³⁴⁶ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

¹³⁴⁷ *BOA.*, DH.MKT., 1432/85, 23 L 1304/15 Temmuz 1887.

olması nedeniyle ekinin köklerini mahvettiğinden ağaç dişli ahşap tırmıkların kullanılmamasını tavsiye etmiştir.¹³⁴⁸

3) Kuraklığın Sonuç ve Etkileri

Aydın vilâyetinde yaşanan çok sayıda kuraklık afeti, ürünlerin telef olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle en fazla zararı, başlıca geçim kaynağı tarımsal faaliyet olan Aydın vilâyeti halkı görmüştür. Kuraklığın yaşandığı bütün yıllarda maddi kayba uğrayan çiftçi halk, bazen hiç mahsul kaldıramayarak zor durumda kalmış ve çareyi devletten yardım istemekte bulmuştur. Tarımsal faaliyetlerin zarar görmesi, sadece ziraatla uğraşan halkı değil, vergi gelirleri bakımından kayba uğrayan öşür mültezimlerini ve devleti de önemli derecede etkilemiştir.

Aydın vilâyetinde kurak geçen 1853, 1863, 1874, 1879, 1893, 1894, 1897 ve 1900 yıllarında merkezi hükümetten zahire yardımı konusunda mahalli bir isteğe rastlanmaması, bu yıllarda zahire darlığının hafif bir şekilde atlatıldığına işaret etmektedir. Ancak, vilâyette yaşanan 1851, 1887, 1890, 1898, 1899 kuraklıkları, daha önce bahsi geçenlere göre çok daha şiddetli gerçekleşmiş ve birçok yerleşim biriminde kıtlıkla sonuçlanmıştır. Kıtlık yaşanan yerlerin afetzedeleri mahalli hükümetler aracılığıyla kendilerine zahire yardımı yapılmasını talep etmişlerdir. Bu talep karşısında Osmanlı merkezi hükümeti, Maliye Nezâretinin özel memurlarına yaptırdığı araştırma sonucu kıtlıkzede halka, ya yardım komisyonlarında toplanan paradan ya mahalli aşar ambarlarındaki mahsulün devlete ait olan fazlalık kısmından yardım etmiş ya da onlara kredi vermek suretiyle destek olmuştur.

Kuraklığın Aydın vilâyetinde yol açtığı en önemli sonuç ise kıtlıklar sırasında yaşanan salgın hastalıklar neticesinde meydana gelen toplu ölüm vakalarıdır. Denizli sancağının Sarayköy kazasına bağlı Kadı nahiyesinde 56 kişi salgın hastalıklar nedeniyle yaşamını yitirmiştir.¹³⁴⁹ Vilayette yaşanan kuraklık hadiselerinin bir diğer sonucu da, insan ve hayvanların su sıkıntısı çekmesidir. Kıtlıkla sonuçlanan 1890 ve 1898 kuraklıkları aynı zamanda başta vilâyet merkezi İzmir olmak üzere bazı yerleşim birimlerinin susuzluk çekmesine ve buralarda yaşayan insanların başka yerlerden su getirmek için bazı sıkıntılara katlanmalarına neden olmuştur.

¹³⁴⁸ *Hizmet*, sayı 334, 2 Ş 1307/27 Mart 1890.

¹³⁴⁹ *BOA.*, DH.MKT., 1445/27, 19 Z 1304/13 Şubat 1887.

Kuraklık nedeniyle mahsullerini kaybeden afetzedeler, afetin büyüklüğüne göre ekonomik kayıp yaşamışlardır. Zahireleri kalmayan ve dışarıdan satın alma gücü de olmayan afetzedeler devlete muhtaç duruma gelmiştir. Borç olarak aldıkları bu zahireyi ya da ücretini bir sonraki senenin hasat mevsiminde geri ödemek zorundaydılar. Bu nedenle kıtlıkzedelerin, iklim şartları el verdiği takdirde, birisi kuraklığın yaşandığı yıl, diğeri de aldıkları zahirenin ya da bedelinin ödendiği yıl olmak üzere en az iki yıl kendilerini toparlayamadıkları söylenebilir.

Kıtlık hadiselerinin doğrudan etkilediği bir diğer kesim öşür mültezimleridir. Bazı kıtlık dönemlerinde mültezimler, kuraklık nedeniyle mahsul kaldıramayan halktan öşür alamadıklarından hazineye olan borçlarını ödeyememişlerdir. Büyük miktarlarda zarar eden mültezimlerin bir kısmı, çareyi borçlarının süresinin ertelenmesi için merkezi hükümete başvurmakta bulmuştur. Örneğin 1887 yılında Çal kazasında öşür bedelini ödeyemeyen Za'yar Çiftliği mültezimi İbrahim Bey ve kefillerinin malları haciz yoluyla alınmak istenmiştir. Bu durumda mültezim ve kefiller Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine yazdıkları arizalarda, “kıtlık nedeniyle 5.000 kuruş değerindeki arazilerini 1.500 kuruşa satmak zorunda kaldıklarını, hatta mal ve emlâklarının satılmasıyla dahi borçlarının kapatılmasının mümkün olmadığını, bunun yanı sıra İcra Kanunu'nun 64. maddesinde, böyle kıtlık zamanlarında borçların tehir edileceğine dair bir hüküm bulunduğunu” belirterek, faiziyle birlikte ödemek üzere borçlarının süresinin Rumi 1304 yılı hasat mevsiminde kadar ertelenmesini” talep etmişlerdir.¹³⁵⁰ Aynı yıl Çal kazası merkezinden Sami Güran isimli bir başka mültezim de Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine hitaben bir âriza kaleme alarak, “yaşanan kıtlık nedeniyle halktan öşür alamadığından bahisle kendisine yardım edilmesini istemiştir. Ancak konunun kendisine sorulması üzerine Maliye Nezâreti, çekirge afetleri sırasında yaşanan kıtlıklarda olduğu gibi, ihalelerin kar ve zararı mültezimlere ait olmak üzere yapıldığını belirterek, bu gibi hallerden dolayı kendilerine ek süre verilmesinin uygun olmadığı yönünde görüş bildirmiştir.¹³⁵¹

Kuraklık nedeniyle istenilen oranda mahsul alınamaması, ziraatçı halk ve mültezimlerin yanı sıra devletin gelirlerini de doğrudan etkilemiştir. Çünkü mahsulün rekoltesinde meydana gelen düşüş, bir taraftan öşür ihalelerinin normal dönemlere

¹³⁵⁰ BOA., Y.PRK.AZJ., 12/85, 10 Ca 1305/24 Ocak 1888.

¹³⁵¹ BOA., DH.MKT., 1487/7, 6 C 1305/19 Şubat 1888; BOA., Y.PRK.AZJ., 12/85, 10 Ca 1305/24 Ocak 1888.

oranla daha düşük fiyatlarla sonuçlanmasına sebep olurken, diğer taraftan ihracat miktarını azaltmıştır. Örneğin 1898 yılında yaşanan kuraklık nedeniyle Kula kazası mahsullerinin öşürü, bir önceki seneden %12,5 eksik bedelle ihale edilmiştir. Hatta *Ahenk* gazetesi, mahsulde meydana gelen büyük zarara nispeten öşür bedelinin çok fazla düşmemesini, kaza kaymakamı Alâeddin Bey ile Aydın vilâyeti maiyet memurlarından Mehmet Ali Beyin gayret ve teşviklerine bağlamıştır.¹³⁵²

Kuraklık afetinin devlete verdiği bir zarar da ihracat miktarını, dolayısıyla da hazineye giren gümrük vergilerini düşürmesidir. 1853 yılında Avrupa'da da zahire kıtlığının yaşanması nedeniyle Aydın vilâyetindeki zahireye yönelik talep artışı vilâyet idarecilerinin dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine Aydın Valiliği, yabancı tüccarların bazı mahallerden büyük miktarlarda zahire satın aldıklarından ve hâlâ da satın almakta olduklarından bahisle mahsulâtın az olduğu daha önceki senelerde olduğu gibi, vilâyetten yabancı ülkelere yapılan zahire ihracatının yasaklamasını talep etmiştir. Aydın Valiliğinin bu talebi merkezi hükümet nazarında kabul görerek, buradan yurtdışına zahire ihracatı yasaklanmıştır. Ancak daha önce mukavelesi imzalanmış zahirenin yabancı tüccarlara satılması konusunda bir sınırlama getirilmemiştir.

Kıtlık hadiseleri, çoğu zaman zahire fiyatlarındaki artışı da beraberinde getirmiştir. Fiyatların artışında, yaşanan kıtlıklar sırasında, tüccar ve vurguncuların devamlı surette zahire satın alarak başka yerlere nakletmelerinin de etkili olduğu resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Örneğin merkezi hükümet 1853 yılında yaşanan zahire darlığı sırasında bu durumdan bahsederek Aydın Valiliğini uyarmış, tüccar ve vurgunculara karşı önlem alınmazsa ileride kıtlık yaşanabileceğine dikkat çekmiştir.¹³⁵³

4) Afet Yönetimi

Kuraklık sonucu mahsullerin telef olması, 19. yüzyılın ikinci yarısında vilâyetin bazı yerlerinde 5 yıl zahire kıtlığının yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan kıtlıklar sırasında yemeklik ve tohumluk zahire bulamayan afetzedeler yardıma muhtaç duruma gelmiş ve çareyi devlete başvurmakta bulmuşlardır. Merkezi hükümet, kuraklık sonucu meydana gelen kıtlık hadiselerinden iki şekilde haberdar olabilmıştır. Bunlardan ilki, kuraklık nedeniyle mahsul kaldıramayan kaza veya köy kıtlıkzedelerinin, durumlarını doğrudan Sadâret makamına bildirmek ve zahire yardımını talebinde bulunmak amacıyla

¹³⁵² *Ahenk*, sayı 576, 24 S 1316/14 Temmuz 1898.

¹³⁵³ *BOA.*, A.MKT.UM., 144/18, 13 M 1270/16 Ekim 1853.

kaleme aldıkları umumi arzuhallerdir. Sadrazam, bizzat halk tarafından kendisine gönderilen bu arzuhalleri Maliye Nezâreti, Meclis-i Vükelâ gibi diğer makamlarla birlikte değerlendirmiş ve Dâhilîye Nezâreti aracılığıyla bahsi geçen afetzedelere yapılması gereken yardımlar hakkında Aydın Valiliğini bilgilendirmiştir.¹³⁵⁴

Merkezi hükümet, bir istisna sayabileceğimiz bu arzuhallerden daha ziyade, Aydın Valiliğinin kıtlıkzedelere zahire ve saman yardımı yapılmasına dair arızaları sayesinde kıtlık veya kuraklıklardan haberdar olabilmıştır.¹³⁵⁵ Aydın Valiliği zahire miktarını belirlerken kazalardan gelen talebi dikkate almıştır. Yani kıtlığa maruz kalan yerlerin yerel idareleri silsile yoluyla merkezi hükümetten yardım istemiştir. Önce kazalar sancaklara, sancaklar vilâyete, vilâyete de Dâhilîye Nezâretine başvuruyordu. Daha sonra Dâhilîye Nezâreti durumu Sadâret makamına havale etmekteydi. Sadâret makamı önce Maliye Nezâretinden görüş istemekteydi. Maliye Nezâreti ise kıtlık yaşanan yerlerde zahireye duyulan ihtiyaç konusunda özel olarak görevlendirdiği bir memura araştırma yaptırmaktaydı. Daha sonra Sadâret makamı tarafından Meclis-i Vükelâyâ taşınan konu, burada müzakere edilmekte ve genellikle de Maliye Nezâretinin zahire ihtiyacına dair yaptırdığı araştırmalar doğrultusunda karar alınmaktaydı. Neticede, Meclis-i Vükelâ, ne miktarda zahire yardımı yapılacağı ve ihtiyaç duyulan zahire ya da bedelinin nereden karşılayacağı konularında Aydın Valiliğine yetki verilmekteydi.

Aydın vilâyeti yetkilileri, merkezi hükümetin takdir ettiği ölçüdeki zahireyi kıtlıkzedelere, bir sonraki senenin hasat döneminde aynen ya da bedel olarak geri ödemek ve kefil göstermek¹³⁵⁶ kaydıyla teslim etmiştir. Geri ödemelerde afetzede halka verilen zahirelerin dağıtıldığı tarihteki rayiç fiyatlar esas alınmıştır.¹³⁵⁷ Bu zahirenin kaynağı, Meclis-i Vükelâdan alınan yetki çerçevesinde, ya mahalin zahire ambarlarında bulunan oşür fazlaları ya da ziraat sandıklarından sağlanan kredi idi. Kıtlık çeken bir yerleşim biriminin zahire ihtiyacı öncelikle afetin yaşandığı mahalin zahire ambarlarında bulunan oşür fazlalarından karşılanmaktaydı. Buralardaki zahire yeterli

¹³⁵⁴ BOA., DH.MKT., 1445/27, 19 Z 1304/8 Eylül 1887; BOA., DH.MKT., 1450/108, 8 M 1305/26 Eylül 1887; BOA., DH.MKT., 1773/81, 6 Ra 1308/20 Ekim 1890.

¹³⁵⁵ BOA., DH.MKT., 1445/27, 19 Z 1304/8 Eylül 1887.

¹³⁵⁶ Kefil gösterme ya da kefalet sistemi, bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin, asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılmasıdır. Yılmaz, *a.g.e.*, 331.

¹³⁵⁷ BOA., MV., 56/4, 17 Z 1307/4 Ağustos 1890; BOA., DH.MKT., 1757/1, 17 M 1308/2 Eylül 1890; BOA., DH.MKT., 1757/14, 17 M 1308/2 Eylül 1890; BOA., DH.MKT., 2152/113, 11 Ş 1316/25 Aralık 1898; *Ahenk*, sayı 669, 13 Ca 1316/29 Ekim 1898; *Ahenk*, sayı 752, 22 N 1316/2 Şubat 1899.

gelmediğinde ise kıtlığın yaşandığı yerlerin civarlarında bulunan ambarlardaki öşür fazlalarından temin edilen zahireler ile ihtiyaç giderilmeye çalışılmaktaydı. Kıtlıkzedelere zahire dağıtımı sırasında aşar memurlarının yanı sıra kıtlığa maruz kalan kaza veya nahiyelerin idare meclisi üyeleri de hazır bulunmaktaydılar.¹³⁵⁸

Öşür ambarlarında zahire bulunmadığında ya da yeterli gelmediğinde, mal sandıkları veya Ziraat Bankasından alınan kredi ile şahıslardan zahire satın alınma yoluna gidilmekteydi. Bu noktada mahalli hükümet kıtlık yaşanan yerlerdeki şahıslardan zahire satın almamaya özen göstermiştir. Bundan maksat, kıtlığın yaşandığı yerdeki zahire miktarını azaltmamak ve orada alım gücü olanların bu kişilerden zahire satın almasına imkân sağlamaktır. Bir diğer uygulama, ülkenin her tarafında kıtlıkzedeler için kurulan komisyonlar vasıtasıyla toplanan yardım paralarından hibe şeklinde, yani karşılığı alınmamak üzere zahire dağıtılmasıydı.

a) Kıtlıkzedelere Yapılan Zahire Yardımları

1851 kıtlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde kuraklık sebebiyle meydana gelen beş kıtlık hadisesinin ilkidir. Bu yılda yaşanan kıtlık hadisesinin neticesinde Saruhan sancağının ismini bilmediğimiz bazı kazalarındaki çiftçi halkın tarlaya ekecek tohumlarının kalmaması, üretimin devamı adına, ziraatçıların yanı sıra Saruhan sancağındaki mahalli yöneticileri de endişelendirmiştir. Aynı yıl sancağın bazı yerlerinde çekirge afetinin yaşanması, kıtlığın derecesini artırmıştır. Bu nedenle Saruhan Sancağı İdare Meclisi ve Aydın Valiliği, halkın perişan hale gelmemesi ve hazinenin zarara uğramaması için merkezi hükümete başvurmuşlardır. Zahire yardımı isteyen bir diğer yer de, o dönem Kütahya sancağına bağlı bulunan ancak daha sonra Saruhan sancağı kazalarına katılacak olan Kula kazasıdır.

Aydın ve Hüdâvendiğâr valileri, Kütahya sancağının Kula, Eğrigöz ve Dağardı kazaları ile Saruhan sancağında yaşanan kıtlık sırasında, “afetzedelerin başka yerlere göç etmelerinin ancak gerekli zahire yardımının yapılmasıyla önlenebileceğinden” bahisle kıtlıkzedelere zahire dağıtılması için merkezi hükümete başvurmuşlardır. Saruhan ve Kütahya sancakları için talep edilen zahirenin toplam bedeli 800.000 kuruş civarındadır. Kütahya sancağında ihtiyaç duyulan zahirenin toplam bedelinin 200.000 kuruşa yakın olduğuna dair mevcut kayıtlar, Saruhan sancağının payına 600.000 kuruş düştüğünü göstermektedir. Kütahya sancağı için talep edilen paranın 120.000 kuruşu

¹³⁵⁸ *Ahenk*, sayı 761, 8 L 1316/18 Şubat 1899.

Kula kazası kıtlıkzedelerinin, geri kalan kısmı ise diğer kazaların payına düşmüştür. Bu veriler ışığında, Saruhan sancağında yaşanan kuraklık ve kıtlık afetinin, Kütahya sancağına kıyasla daha ciddi olduğu söylenebilir.

Saruhan ve Kütahya sancaklarındaki kıtlıkzedelere yapılacak yardım konusunda Maliye Nezâretinin görüşü istenmiştir. Daha sonra konunun müzakere edildiği Meclis-i Vâlâ görüşmelerinde “afetzedelere yardım edilmediği takdirde özellikle vergisi ağır olan Saruhan sancağı tarafından hiç öşür vergisi tahsil edilememesi neticesinde hazinenin büyük kayba uğrayacağı, aynı zamanda kıtlıkzede çiftçi halkın perişan olacağı” vurgulanmış ve “mutlaka yardım edilmesi” yönünde görüş beyan edilmiştir. Ancak aynen ve nakden verilmesi istenilen zahire ve yardım parasının miktarının epey yekûn tutması nedeniyle bu paranın tamamının hazine tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı bildirilmiştir. Daha sonra, belirtilen rakamın nâfia hazinesinden karşılanması düşünülmüş, ancak bu da hayata geçirilememiştir.

En sonunda, hazineye yük getirmeyecek başka bir çözüm bulunmuştur; Ankara ve Konya kuraklıklarından sonra yaşanan kıtlıkta afetzedeler için toplanan yardım parasından artan 502.000 kuruşun kullanılmasına ve yeni yardımların toplanarak kıtlıkzedeler için zahire satın alınmasına karar verilmiştir. 24 Kasım 1851 tarihli yazıya göre, bu tarihe kadar yapılan yardım faaliyetleri neticesinde, 236.000 kûsur kuruş civarında para toplanmıştır. Kıtlıkzedeler için tahsis edilen bu paralar toplandığında 738.000 kuruşa tekabül eder ki bu da Saruhan ve Kütahya afetzedeleri için talep edilen rakama çok yakındır. Ayrıca halktan kıtlıkzedeler için yardım toplanmaya devam edilmiştir. Bunların yanı sıra Meclis-i Vâlâda zahirenin Saruhan sancağına oldukça yakın mesafede bulunan Bursa, Konya ve Ankara sancaklarından satın alınması kararlaştırılmış; ancak buralardan satın alınacak zahirenin gönderilmesinde müşkülât yaşanması durumunda, bu zahirenin İzmir yöresinden satın alınması planlanmıştır.¹³⁵⁹

1887 yılında yaşanan kuraklık ve kıtlık ise bir öncekinden daha şiddetli olmuş, sadece Aydın vilâyetini değil, Anadolu’daki birçok vilâyet ve sancağı derinden etkilemiştir. Van, Musul, Bitlis, Diyarbekir, Zor, Mamuret’ül-Aziz, Konya, Adana ve Karahisar taraflarında Aydın vilâyetinden çok daha şiddetli biçimde yaşanan kuraklık

---

¹³⁵⁹1850’li yılların başında kurulan kaht (kıtlık) komisyonları sayesinde bütün Osmanlı coğrafyasında kıtlıkzedeler için yardım toplanmıştır. Bu arada Midilli halkı bir önceki sene zeytin ağaçlarının bozulmasından dolayı buradan yardım toplanmasından vazgeçtiğini 6 Ocak 1852 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında belirtilmiştir *BOA.*, İ.MVL., 228/7842, 22 Ra 1268/15 Ocak 1852.

ciddi bir kıtlığa sebep olmuştur. Bu nedenle adı geçen yerlerin kıtlıkzedeleri için bütün vilâyetlerde yardım toplanmıştır.¹³⁶⁰

Menteşe sancağı hariç Aydın vilâyetindeki diğer sancaklarının tamamında etkili olan 1887 kuraklığı, hem kapsadığı alan hem de olumsuz etkileri itibariyle 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarından bu tarihe kadar Aydın vilâyetinde yaşananların en büyüğüdür. Nitekim Aydın Valiliği, Dâhilîye Nezâretine yazdığı 29 Ağustos 1887 tarihli arızasında, mahsulleri kuraklıktan telef olan Eşme, Çal, Kula, Alaşehir, Salihli, Sarayköy ve Buldan kazalarının halkının “ayrık kökü ile beslendiklerinden” bahsederek, buralardaki kıtlıkzede halkın hem yemeklik hem de tohumluk zahireye şiddetli derecede muhtaç bulduklarını belirtmiş, Anadolu kıtlıkzedeleri için vilâyetten toplanması istenilen yardım paralarının yukarıda ismi geçen kazaların afetzedelerine tahsis edilmesini talep etmiştir. Ayrıca, Aydın Valiliğinin Dâhilîye Nezâretine yazdığı yazılardan, yukarıda adı geçen kazalara ilave olarak, Denizli, Nazilli ve Bozdoğan kazaları ile İzmir sancağının Ödemiş kazası çiftçilerinin de kuraklıktan etkilenerek zahire kıtlığa maruz kaldığı anlaşılmaktadır.¹³⁶¹

1887 yılında kıtlığa maruz kalan kaza ve livaların idare meclisleri Aydın Valiliğine başvurarak, kıtlıkzedelerin idare ve iaşelerinin sağlanarak başka yerlere göç etmelerinin önüne geçilmesi ve çiftçilerin ziraatlarına devam edebilmeleri için gerekli miktarlarda tohumluk ve yemeklik zahire tedarik edilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Aydın Valiliği, kıtlığa maruz kalan kazaların idarecilerine 13 Temmuz 1887 tarihinde bir emir yazısı göndererek, zahiresizlik ve unsuzluk sebebiyle başka yerlere göç edenler olup olmadığının araştırılmasını, kuraklık sebebiyle afettede olan halkın ihtiyacı olan zahire miktarının belirlenmesini istemiştir.

Aydın Valiliğinin isteği doğrultusunda gerekli tahkikatları yapan kaza idare meclisleri, bu tahkikatların sonuçlarını bağlı oldukları livalar aracılığıyla vilâyet merkezine bildirmişlerdir. Kula Kazası İdare Meclisi, 46 köyde fakr u zaruret içinde bulunan 800 ailenin her birine yirmişer kile zahire dağıtılmasını elzem görmüştür. Ayrıca kaza idare meclisi, ziraatla uğraşan halkın bir sonraki hasat mevsimine kadar darlık çekeceğini düşünerek, başka bir istekte daha bulunmuştur; aile bireylerinin

¹³⁶⁰ “Bend-i Mahsus: Anadolu’ya Yardım”, *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 557, 12 Ca 1307/22 Nisan 1888.

¹³⁶¹ *BOA.*, DH.MKT., 1443/73, 9 Z 1304/29 Ağustos 1887; *BOA.*, DH.MKT., 1445/27, 19 Z 1304/8 Eylül 1887; *BOA.*, DH.MKT., 1481/27, 15 Ca 1305/29 Ocak 1888.

geçimlerini sağlayabilmeleri için kıtlıkzede aile reislerinin, tohum ekme mevsimine kadarki üç ay zarfında, amelelik gibi hizmetlere sevk ve teşvik edilmesini talep etmiştir.

Salihli Kazası İdare Meclisi, kazadan göç edenler olmadığını, kazada bulunan halkın hepsinin kuraklıktan etkilenmediğini, zaruret ve darlık içinde bulunan halkın bir kısmının ihtiyaçlarını palamut mahsulünden yararlanarak hafiflettiğini bildirmiştir. Ancak aynı mazbatada, kaza dâhilinde kendilerini idare edecek kadar zahireleri ve palamut mahsulü olmayan kıtlıkzedelerin de bulunduğu belirtilerek yardım istenmiştir. Ayrıca yerli kaza mültezimlerinin elinde bulunan zahirenin, kazadaki gücü yeten kişiler tarafından satın alınmasına imkân sağlamak amacıyla talep edilen zahirenin kaza dışından satın alınması tavsiye edilmiştir.

Alaşehir Kazası İdare Meclisi ise kazaya bağlı bazı nahiye ve köylerde durumun çok daha ciddi olduğunu tespit etmiştir. Yapılan tahkikata göre kazaya bağlı İnegöl (Sarıgöl) nahyesinin 20 köyünde 916 hanede meskûn 4.907 kişi kuraklıktan ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Ayrıca kaza idare meclisinin mazbatasında, kıtlıkzedelerden pek çoğunun kendilerini idare edemedikleri takdirde göç etmeye mecbur kalacakları belirtilmiştir.¹³⁶²

1887 kıtlığı sırasında, Kula kazası 16.000 kile (410.329 kg); Salihli kazası 10.000 kile (256.459 kg); Alaşehir kazası 37.090 kile (951.206 kg); Nazilli ve Bozdoğan kazaları toplam 50.000 kıyye (64.109 kg) zahire yardımı talebinde bulunmuştur. Aydın Valiliği, kaza idare meclislerinden gelen talepler doğrultusunda kıtlıkzedelere dağıtılmak üzere merkezi hükümetten toplam 1.652 ton zahire talep etmiştir. Ancak konuyla ilgili Meclis-i Vükelâ mazbatalarına ulaşılamadığından, bu miktarın ne kadarının merkezi hükümet tarafından karşılandığı bilinmemektedir. Bunlar arasında sadece Nazilli ve Bozdoğan kazalarına ait talebin 15 Ocak 1888 tarihinde toplanan Meclis-i Vükelâ tarafından aynen kabul edildiği bilinmektedir.¹³⁶³

Yukarıdaki yerleşim birimlerine ilave olarak Çal ve Denizli kazaları kıtlıkzedeleri için de yardım istenmiştir. Zahire ihtiyacının miktarı bilinmemekle birlikte, Aydın Valiliği bu zahireyi temin edebilmek için merkezi hükümetten toplam 24.430 lira talep etmiştir. Ancak Maliye Nezâreti bu rakamı abartılı bularak, satın alınacak zahirenin bedelini 9.160 liraya indirmiştir. Meclis-i Vükelâ, 29 Kasım 1887 tarihli toplantısında Maliye Nezâretinin yaptığı indirimi kabul ederek, bu paranın

¹³⁶² BOA., Y.PRK. KOM., 5/8, 9 Za 1304/30 Temmuz 1887.

¹³⁶³ BOA., DH.MKT., 1481/27, 15 Ca 1305/29 Ocak 1888; BOA., MV., 27/64, 2 Ca 1305/16 Ocak 1888.

menafi sandığı hâsılatından karşılanmasına izin vermiştir. Ancak bu miktardaki paranın yetmemesi üzerine Aydın Valiliği defalarca yardım talebinde bulunmuştur. Bu talepler karşısında Meclis-i Vükelâ, 15 Ocak 1888 tarihli toplantısında 3.000 liranın, 16 Şubat 1888 tarihinde 3.600 liranın, 8 Mart 1888 tarihli toplantısında 5.000 liranın Denizli sancağı afetzedelerinin ihtiyaçlarını karşılaması için menafi sandıklarından tahsis edilmesine karar vermiştir. Bu rakamları alt alta topladığımızda Denizli sancağı kıtlıkzedeleri için tahsis edilen zahire ücretlerinin 20.760 lira tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu miktar, Aydın Valiliğinin ilk başta talep ettiği 24.430 liralık rakama oldukça yakın olup, Maliye Nezâretinin, kıtlıkzedelere zahire satın alımı için gerekli olan paranın miktarında yaptığı indiriminin, isabetli bir karar olmadığını göstermektedir.

Görüldüğü üzere, yaşanan kıtlık sırasında merkezi hükümete başvuran Aydın Valiliği, kıtlıkzedelerin ihtiyacını karşılamak için en fazla buğday ve arpa olmak üzere, tohumluk ve yemeklik olarak, farklı cinsten zahireler ya da bunların ücretini talep etmiştir. 1887 yılı kıtlığının verdiği zararın toplam maliyetini ortaya koyabilmek için kaba bir hesap yaptığımızda, Aydın Valiliğinin merkezi hükümetten Saruhan ve Aydın sancakları kıtlıkzedelerine dağıtılmak üzere toplam 1.652 ton zahire ile Denizli kıtlıkzedeleri için satın alınacak zahirenin bedeli olarak 24.430 lira talep etmiştir. Merkezi hükümetin, vilâyetin talep ettiği zahire bedelinin 20.760 lirasını karşıladığı bilinmekle birlikte, yukarıda belirtilen miktardaki zahirenin ne kadarını karşıladığına dair bilgilere ulaşamamıştır. Bunların yanı sıra Aydın Valiliği ile Kahtzede (Kıtlıkzede) Komisyonu arasındaki yazışmalarda belirtildiği üzere, vilâyetin 1887 kıtlığı sırasındaki ihtiyacı 40.000 liradan fazla tutmuştur. Bu rakamdan Denizli sancağı kıtlıkzedeleri için harcanan parayı çıkardığımızda, Saruhan ve Aydın sancaklarında dağıtılan zahirenin bedelinin, 20.000 lira civarında olduğu hesap edilebilir.

Aydın Valiliği, 1887 yılında vilâyetteki kıtlıkzedelerin zahire ihtiyaçlarının Kahtzede Komisyonunda toplanan yardım paralarından karşılanması için oldukça ısrarcı davranmıştır. Ancak valiliğin bu talebi kısmen kabul görmüştür. Konya, Adana ve Karahisar kıtlıkzedeleri için Eylül 1887 tarihine kadar Aydın vilâyetinde toplandığı bildirilen 20.000 liradan¹³⁶⁴ 10.000 lirası Aydın vilâyeti kıtlıkzedelerine tahsis

¹³⁶⁴Dâhilîye Nezâreti Anadolu kıtlıkzedeleri için toplanan bu paraların hesabını Aydın vilâyetinden sormaktadır. Nezâret, Aydın Valiliğine yazdığı 28 Şubat 1889 tarihli tebligatnâmede Aydın vilâyeti dâhilinde Anadolu kıtlıkzedeleri için toplanan paranın 10.000 lirasının hesabının süratli bir şekilde görülmesini isterken (BOA., DH.MKT., 1599/84, 27 C 1306/28 Şubat 1889); 3 Nisan 1890 tarihli yazıda Aydın vilâyetinde sarfedilecek 10.000 liradan ne kadar miktarın ne zaman tahsil edildiğini, hangi

edilmiştir. Aydın Valiliğinin yazılarından anlaşıldığı üzere, 1887 kıtlığı sırasında vilâyette maddi gücü zayıf olan afetzedelere dağıtılan zahirelerin bedelleri Kahtzede Komisyonundan Aydın vilâyetine tahsis edilen 10.000 liralık yardım parasından karşılanmıştır. Bunun yanı sıra maddi gücü yeten kıtlıkzedelere zahireler, hasat vaktinde bedelleri geri alınmak şartıyla dağıtılmıştır.¹³⁶⁵

1887 kıtlığı sırasında bazı yerleşim birimlerinden kıtlıkzedelerin doğrudan Sadâret makamına başvurarak, kendilerine zahire yardımı yapılmasını istedikleri dikkat çekmektedir. Kıtlıkzedelerin Sadâret makamı nezdindeki girişimlerinin sebebi, mahalli hükümetler nezdinde yaptıkları girişimlerin sonuçsuz kalması ya da zahire yardımı işini hızlandırmak istemeleri olabilir. Bu bağlamda Kula kazasına bağlı Selendi nahiyesi halkı umumi bir arzuhal kaleme almıştır. Benzer bir şekilde Ödemiş kazasına bağlı Ayasort köyünden İmamzâde Mehmed de, daha önceki senelerde olduğu gibi köy halkına ve kendisine kefalet usulü ile zahire verilmesini talep etmiştir. Bu talepler, merkezi hükümet tarafından olumlu karşılanmış ve bu hususta Dâhilîye Nezâreti 26 Eylül 1887 tarihinde Aydın Valiliğine hitaben bir emir yazısı kaleme almıştır.¹³⁶⁶

Aydın vilâyetinde kuraklık nedeniyle meydana gelen kıtlık hadisesinin sebep olduğu en önemli sonuçlardan birisi salgın hastalıkların yaşanmasıdır. Kıtlık nedeniyle ihtiyaç duyduğu gıdayı temin edemeyerek aç kalan ya da yeterli derecede beslenemeyen insanların bedenleri zayıf düşer ve bu durum sindirim sistemleri ile savunma metabolizmalarında meydana gelen bozulmaları beraberinde getirir. Netice olarak zayıf bünyeye sahip bu tür insanlar, bedenlerinin hastalıklara karşı direnç gösterememesi nedeniyle hayatlarını kaybederler.

1887 yılında, Aydın vilâyetinin birçok yerinde yaşanan kıtlık sırasında Denizli sancağı kazalarından Sarayköy'e bağlı Kadı nahiyesinde Rumi 1303 yılının Kanun-ı Evveli (13 Aralık 1887-11 Ocak) içinde 56 kişinin hayatını kaybetmesi, yaşanan bu ölümlerin açlıktan mı yoksa hastalıktan mı kaynaklandığı tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Mahalli ve merkezi hükümetlerin yaptığı tahkikatlarda farklı sonuçlar elde

---

mahallere ne kadarının sarf edildiğini ve henüz bankadan ne kadarının tahsil olunmadığını sormuştur. *BOA.*, DH.MKT., 1437/74, 18 Za 1304/8 Ağustos 1887; *BOA.*, DH.MKT., 1443/73, 9 Z 1304/29 Ağustos 1887/29 Ağustos 1887.*BOA.*, DH.MKT., 1449/2, 2 M 1305/20 Eylül 1887; *BOA.*, DH.MKT., 1713/118, 12 Ş 1307/3 Nisan 1890.

¹³⁶⁵ *BOA.*, MV., 26/64, 22 Ra 1305/8 Aralık 1887; *BOA.*, MV., 27/64, 2 Ca 1305/16 Ocak 1888; *BOA.*, DH.MKT., 1481/27, 15 Ca 1305/29 Ocak 1888; *BOA.*, MV., 28/58, 3 C 1305/16 Şubat 1888; *BOA.*, MV., 29/62, 24 C 1305/8 Mart 1888.

¹³⁶⁶ *BOA.*, DH.MKT., 1445/27, 19 Z 1304/13 Şubat 1887; *BOA.*, DH.MKT., 1450/108, 8 M 1305/26 Eylül 1887.

edilirken, dönemin gazetelerinden *The Levant Herald*, yaşanan ölümler nedeniyle mahalli hükümeti suçlayıcı çok ciddi iddialarda bulunmuştur.

Olay, Kadı nahiyesi ve Sarayköy kazası idarecilerinin, ölüm hadiselerinin açlık sebebiyle meydana geldiğini Denizli sancağına bildirmesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak ölüm vakalarıyla ilgili bu gerekçe, Denizli sancağı ve Aydın vilâyeti idarecileri tarafından gerçekçi bulunmamış olacak ki, bu konuda bir tahkikat yapılması kararlaştırılmıştır. Denizli Mutasarrıfı Feham Paşa ile vilâyet sıhhiye müfettişi tarafından yapılan incelemeler neticesinde, ölümlerin açlıktan değil, Eylül ayından beri o bölgede devam eden ishal, dizanteri ve humma gibi hastalıklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Kadı nahiyesi müdürü ve Sarayköy kazası kaymakamının üst makamlara yanlış bilgi vermesini affedilemez bir suç olarak değerlendiren Aydın Valiliği, Dâhilîye Nezâretine yazdığı 21 Ocak 1888 tarihli arizasında “bu tür ihmalkârlıklara ibret teşkil etmesi açısından” belirtilen iki idarecinin azledilmesini talep etmiştir. Bu noktada, salgın hastalıkların sebebinin araştırılmasından hiç bahsetmeyen Aydın valisinin, yaşanan bu salgın hastalıkların, dolayısıyla da ölümlerin afetzedelerin maruz kaldığı açlık ve yetersiz beslenme problemlerinden kaynaklanabileceğini düşünmediği ya da göz ardı ettiği görülmektedir.

Meclis-i Vükelânın, gündemine gelen bu önemli meselenin derinden incelenmesini sağlayarak, salgın hastalıklar nedeniyle yaşanan ölümlerin gerçek sorumlularını tespit etmeye çalışması önem arz etmektedir. Nitekim Meclis-i Vükelâ, gerekli tahkikatın İzmir’de görevli bir askeri yetkili tarafından yapılması için Seraskerliğe emir verilmesini kararlaştırmıştır. Tahkikatı yapmakla görevlendirilen Âdem Bey, yaptığı inceleme neticesinde sunduğu raporda, Aydın Valiliğinin düşüncesinin tersine, Denizli Mutasarrıfı Feham Paşanın halk nazarında itibarının kalmadığını belirterek, azledilmesi yönünde görüş bildirmiştir.¹³⁶⁷ Bunun üzerine savunmaya geçen Aydın Valiliği, Denizli Mutasarrıfı Feham Paşanın kıtlık çeken yerlerin halkı için gerekli her şeyi yaptığına ve mutasarrıfın azledilmesinin yanlış olacağına dair düşüncelerini merkezi hükümetle paylaşmıştır. Denizli mutasarrıfının azledilmesine ilişkin soruşturmanın yapılıp yapılmayacağı hususu Şûrâ-yı Devlete havale edilmiştir.¹³⁶⁸ Arşiv kayıtlarında soruşturmanın neticesine ulaşılacakla

¹³⁶⁷ BOA., A.MKT.MHM., 496/75, 1 Ş 1305/13 Nisan 1888; BOA., ŞD., 951/138, 29 L 1305/9 Temmuz 1888.

¹³⁶⁸ BOA., DH.MKT., 1522/106, 9 Za 1305/18 Temmuz 1888.

birlikte Hicri 1305 (1887/88) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinden yer alan bilgiler, Denizli mutasarrıflığına 2 Haziran 1888 tarihinde Mahmud Pertev Paşanın atandığını göstermektedir ki, bu da Feham Paşanın azledildiğini sonucunu ortaya çıkarmaktadır.¹³⁶⁹

Kıtlık yaşanan yerlerde meydana gelen ölümlerle ilgili *The Levant Herald* gazetesi Aydın vilâyeti yönetimini suçlayıcı çok ciddi iddialarda bulunmuştur. Baladan, Babarlar, Bahardır, Yenice, Şeyhli, Kadıköy, Karayusuf köylerinin kıtlıktan büyük hasar gördüğünü belirten gazete, ölümlerin kıtlık ya da kıtlığın yol açtığı hastalıklardan kaynaklandığını ileri sürmüştü ve bundan Aydın vilâyeti yöneticilerini sorumlu tutmuştur. Çünkü gazetenin iddiasına göre vilâyet yetkililerinin depolarda bulunan zahireleri şiddetle ihtiyaç hâsıl olan yerlere zamanında ulaştıramaması, kıtlıkzede halkın büyük sıkıntılar çekmesine ya da hayatlarını kaybetmesine sebep olmuştur.

Gazete, aynı zamanda büyük miktarda buğdayın kıtlık yaşanan yerlere yardım olarak dağıtılmasından dolayı Padişah II. Abdülhamid'ten övgüyle bahsetmiş ve kıtlık çeken birçok yerleşim biriminin sıkıntılarının giderildiğini ifade etmiştir. Yardımların, Denizli sancağında en son tren istasyonunun bulunduğu Sarayköy'e kadar gönderildiğini belirten gazete, problemin mahalli idarecilerin tutumu nedeniyle zahirenin buradan sonraki kısımlara dağıtımında yaşandığını ileri sürmüştür. Bu işin sorumlusu olarak da Aydın vilâyeti yönetimini suçlamıştır. Gazetenin iddiasına göre bu sırada, Sarayköy'den kıtlık mahallerine buğdayın develer ile taşınması için yapılan kontrat sona ermiştir. Yeni nakliyat ihalesi sırasında üst düzey vilâyet memurlarının deve sürücülerini düşük ücretlerle zahire taşımaya zorlamaları, onların bu işi angarya olarak görmelerine ve başka bölgelere kaçmalarına sebep olmuştur. Netice olarak, vilâyetin, alışlagelmiş nakliye araçlarından mahrum kalması, ticari hareketliliği kestiği gibi yardım ulaşmayan kıtlık bölgesindeki onlarca talihsiz insanın açlıktan ölmesine yol açmıştır. Ayrıca bu durum, Sarayköy'de aylarca kalan buğdayın çürümesiyle sonuçlanmıştır. 22 Şubat 1888 tarihli haberde, son iki haftadır gidişatın korkunç olduğu, bazı bölgelere bir miktar tahıl dağıtılsa da yardım ulaşmayan insanların 2-3 gündür hiçbir şey yemedikleri ve neticede kıtlık, açlık sebebiyle yaşanan salgın hastalıklar ve

---

¹³⁶⁹ H. 1305 (1887/88) *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 30.

bunlara ilave olarak şiddetli soğuklardan dolayı çok sayıda ölüm vakasının yaşandığı bildirilmiştir.¹³⁷⁰

Aydın valisi ve Denizli mutasarrıfının, ölümlerin hastalık nedeniyle gerçekleştiğini ispatlamaya çalışmaları, hastalıkların gerçek sebebini göz ardı ederek, onların kıtlık sırasında afet yönetimindeki, diğer bir ifadeyle zahire dağıtım organizasyonundaki başarısızlıklarını gizleme çabasından ibaret olduğu düşünülebilir. Vilayet ve sancak yönetimleri, kaza kaymakamı ve nahiye müdürünün azledilmesiyle işin üstünü kapayarak, suçun kendilerine bulaşmasını önlemek istedikleri söylenebilir. Aynı salgın hastalıkların 1874 kıtlığı sırasında Orta Anadolu'da açlık, yetersiz ve yanlış beslenme sebepleriyle yaşandığının bilinmesi,¹³⁷¹ Meclis-i Vükelânın yaptırdığı tahkikatın sonucunda Denizli mutasarrıfının suçlayan rapor ve *The Levant Herald* gazetesinin verdiği bilgilerin birbirini desteklediği görülmektedir. Özellikle Meclis-i Vükelâ tarafından yaptırılan tahkikat neticesinde, afetzedelerin Denizli mutasarrıfına karşı iyi hisler beslemediğinin ortaya çıkması, kıtlık sırasında ihtiyaç içindeki halkın yeterli miktarda zahire yardımı alamadıklarına işaret etmektedir. Buna ilave olarak Aydın Valiliğinin, vilâyet dâhilinde yaşanan kıtlık nedeniyle afetzedelere yardım edilmesine dair Dâhilîye Nezâretine hitaben kaleme aldığı arızasında, “Eşme, Çal, Kula, Alaşehir, Salihli, Sarayköy ve Buldan kazalarında halkın kıtlık sebebiyle ayrık kökü ile beslendiklerinden” bahsetmesi,¹³⁷² salgın hastalıkların, özellikle de ishalin sebebinin kıtlıkla birlikte “yanlış beslenme yöntemlerinden” kaynaklandığı konusunda fikir vermektedir. Neticede, eldeki veriler, Aydın vilâyetinde 1887 yılında görülen ölümlerin, salgın hastalıklardan, salgın hastalıkların ise kuraklığın yol açtığı kıtlıktan kaynaklandığını göstermektedir. Ancak, aynı veriler, ölümlerin yaşanmasında mahalli yöneticilerin ihmallerinin de, en az kuraklık ve kıtlık kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kadı nahiyesinde yaşanan bu toplu ölüm hadiselerinden başka, *The Levant Herald* gazetesi, 21 Mart 1887 tarihli sayısında, vilâyetin doğu sınırında bulunan Gördes, Ahmetli, Borlu gibi yerler ile Uşak ve civar bölgesinde ekmek kıtlığı ve açlık nedeniyle ölüm vakaları yaşandığından bahsetmiştir. Gazete buralarda yaşanan kıtlığın sonucu olarak kadınların çocuklarıyla birlikte caddelerde ekmek dilendiklerini, nadir de

¹³⁷⁰ *The Levant Herald*, Vol 8, sayı 8, 22 Şubat 1888.

¹³⁷¹ Erler, *a.g.e.*, 167-170.

¹³⁷² *BOA.*, DH.MKT., 1443/73, 9 Z 1304/29 Ağustos 1887/29 Ağustos 1887.

olsa insanların yoksulluktan baygın hale geldiklerini, herkesin kıtlıktan etkilenmesi nedeniyle onlara yardım edecek kimselerin olmadığını, vaktiyle rahatlık içinde yaşayanların birçoğunun bile şimdi kıtlık nedeniyle sıkıntı çektiklerini bildirmiştir. Ayrıca Uşak'tan İzmir Ortodoks Başpiskoposluğuna gönderilen bir mektupta, bu vahim durum şu şekilde anlatılmıştır: “Kısa süre içinde birkaç aile tamamen açlıktan ölecek. Bir hafta içinde yardım gönderilmezse kuşkusuz her gün birçok ölüm vakalarıyla karşılaşacağız, caddelerde acınacak halde ve ölmekte olan kadınlar ile çocukları görmek dehşet verici. Yardımlarınız acilen gitmezse çok geç olacak.” Başpiskoposa gönderilen bu mektuptaki ifadeler, 1887 yılında vilâyette yaşanan kıtlığın meydana getirdiği çok vahim sonuçların, daha önce bahsi geçen ölüm hadiselerinden sonra da devam ettiğini göstermektedir.

1887 kuraklığı gibi, 1890 yılında yaşanan kuraklık da Aydın vilâyetinde çok etkili olmuş ve vilâyettin tamamında tarımsal faaliyetleri etkilemiştir. Ancak bazı yerlerin ürünleri daha ciddi oranda zarar görerek, kıtlık yaşanmıştır. Daha sonra açıklanacağı üzere, ardı ardına gelen bu kuraklıklar, sadece bölgenin değil, ülke ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir.

1890 yılı kuraklığından en fazla zararı, Saruhan sancağının Manisa kazası görmüştür.¹³⁷³ Saruhan Sancağı İdare Meclisinin Aydın Valiliğine gönderdiği mazbataya göre Manisa kazasında 12.123 nüfusa ve 3.541 çift hayvanına sahip olan 76 köy ve mahalle halkı kıtlık yaşamıştır.¹³⁷⁴ *Hizmet* gazetesinin verdiği bilgilere göre bu köylerden en fazla zarar görenlerden birisi Akhisar ile Manisa arasında kurulmuş ve verimli arazilere sahip olan Kapaklı isimli muhacir köyüdür.¹³⁷⁵ Bunun yanı sıra Aydın sancağında Aydın kazasına bağlı Görenler, Âşıklar, Çerkez muhacirinin iskân edildiği Şevketiye, Şiştepe ve Tepecik köyleri,¹³⁷⁶ Sabuncu nahiyesi, Bozdoğan ve Söke

¹³⁷³ BOA., İ.DH., 1219/95449, 1 B 1308/10 Şubat 1891.

¹³⁷⁴ BOA., İ.DH., 1219/95449, 1 B 1308/10 Şubat 1891; Dâhiliye Nezâretinin Sadâret makamına yazdığı yazılarda Aydın vilâyeti tarafından 115.607 kile buğday, 35.410 kile arpa ve 31.246 kile darı olmak üzere toplam 182.263 kile zahire talep edildiği bildirilmiştir. BOA., DH.MKT., 1768/86, 23 S 1308/8 Ekim 1890; BOA., DH.MKT., 1774/110, 11 Ra 1308/25 Ekim 1890.

¹³⁷⁵ *Hizmet*, sayı 397, 21 Ra 1308/4 Kasım 1890.

¹³⁷⁶ BOA., DH.MKT., 1785/60, 14 R 1308/27 Kasım 1890.

kazaları;¹³⁷⁷ İzmir sancağında Menemen¹³⁷⁸ ve Bergama¹³⁷⁹ kazaları ile merkez vilâyete bağlı Arbakbaşı ve Taşkesiği köyleri kuraklık neticesinde zahire kıtlığı yaşamıştır.¹³⁸⁰

1890 yılında, Bayatlı'nın eserinde görüldüğü üzere, Bergama kazası da zahire kıtlığı yaşayan yerler arasındadır. Adı geçen kazada ilkbahar sonlarının çok kurak geçmesi, buğday ekinlerinin bir kısmının kelle çıkaramamasına, çıkan başakların da olgunlaşmadan kurummasına sebep olmuştur. Kazada ekmeklik buğday kıtlığının baş göstermesi nedeniyle çarşıda arpa ve darıdan yapılan ekmekler satılmıştır. Ayrıca çoğu yerlerde bakladan yapılan ekmekler yenilirken, bazı yerlerde de kurutulan mısır koçanları, palamut göbekleri ve öğütülen asma çubuklarından yapılan bazlamalar yenilmiştir.¹³⁸¹ Bununla birlikte Aydın Valiliğinin, Bergama kazası için merkezi hükümetten herhangi bir yardım talebiyle karşılaşılmamıştır.

Sadece tahılların değil, vilâyette üretilen üzüm, afyon vs. mahsullerin de etkilendiği¹³⁸² 1890 yılı kuraklığı nedeniyle kıtlıkzede halk devletin yardımına muhtaç duruma düşmüştür. Manisa kazası 119.771 kile (3.071 ton 597 kg); Çine kazası 103.463 şinik (663.342 kg); Karahayıt nahiyesi 31.362 şinik (201.074 kg); Menemen kazası 81.000 şinik (519.323 kg); Aydın kazasının Arbakbaşı, Taşkesiği, Görenler ve Âşıklar, Şevketiye, Şiştepe ve Tepecik köyleri 5.700 şinik (42.244 kg); Bayındır kazasının Hamidiye köyü 2.344 şinik (15.028 kg) miktarında zahire yardımı talebinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Bozdoğan kazasına 12.357 şinik (79.225 kg), Söke kazasına 42.840 şinik (274.664 kg), Sabuncu nahiyesine 42.840 şinik (274.664 kg) zahire yardımı yapıldığı bilinmekle birlikte, ne kadar talep edildiği bilgisine ulaşılammıştır. Bahsi geçen bu rakamları da eklediğimizde Aydın Valiliğinin, vilâyette kıtlık çeken adı geçen yerlerin halkı için ayrı tarihlerde merkezi hükümetten en az 4.646 ton zahire yardımı talebinde bulunduğu söylenebilir.

Maliye Nezâreti, kıtlık yaşanan yerleşim birimlerinde İhale Aşar Müdürü Namık Efendiye bir tahkikat yaptırmıştır. Bunun sonucunda Namık Efendi, adı geçen yerlerin birçoğunda valilik tarafından talep edilen miktarın gereğinden çok fazla olduğu kanaatine varmıştır. Maliye Nezâretinin görüşleri doğrultusunda Meclis-i Vükelâ,

¹³⁷⁷ BOA., MV., 59/28, 29 Ra 1308/12 Kasım 1890.

¹³⁷⁸ Hizmet, sayı 373, 26 Z 1307/12 Ağustos 1890.

¹³⁷⁹ Bayatlı, a.g.e., 96.

¹³⁸⁰ BOA., DH.MKT., 1757/14, 17 M 1308/2 Eylül 1890.

¹³⁸¹ Bayatlı, a.g.e., 96.

¹³⁸² The Levant Herald, Vol 10, sayı 22, 2 Haziran 1890.

Manisa kazasına birinci defada 16.500 kile (kg), ikinci defada 337.500 kıyye (432.740 kg); Çine kazasına 34.653 şinik (222.160 kg); Karahayit nahiyesine 7.390 şinik (47.380 kg); Bozdoğan kazasına 12.357 şinik (79.225 kg); Söke kazasına 42.840 şinik (274.664 kg); Sabuncu nahiyesine 42.840 şinik (274.664 kg); Menemen kazasına 81.000 şinik (519.323 kg); Aydın kazasının daha önce adı geçen yedi köyüne 10.700 şinik (74.300 kg) zahire dağıtılmasına izin vermiştir.¹³⁸³

Merkezi hükümetin 1890 yılı kıtlıkzedelerine dağıtılmasına müsaade ettiği toplam zahire miktarı, 1.800 ton civarındadır. Bunun yanı sıra 2.344 şinik zahire talep eden Bayındır kazasının Hamidiye köyü kıtlıkzedelerine ne kadar zahire dağıtıldığı bilgisine ulaşılammıştır. Ayrıca 4.000 lira değerindeki 432.740 kg unun kıtlıkzedelere dağıtılması için Aydın Valiliğine yetki vermiştir. Diğer bir ifadeyle, 1890 kıtlığı sırasında merkezi hükümet, Aydın Valiliğinin zahire talebinin yaklaşık % 40'ını, un talebinin % 93'ünü karşılamıştır.

Merkezi hükümet, Aydın Valiliğinin Manisa kıtlıkzedeleri için istediği zahirenin ise yaklaşık beşte birini karşılamıştır. Saruhan Sancağı İdare Meclisinin, 20 Aralık 1890 mazbatasından anlaşıldığı üzere verilen tohumluk zahireler ancak günlük ihtiyaca yetmiştir. Manisa kazasının büyük kısmında yazlık mahsulden üretim yapılmasına rağmen yazlık tohumluk zahire kalmaması büyük sıkıntıya sebep olmuştur. Yazlık zahirenin ekim mevsimi geldiğinde kıtlıkzede halk, bölük bölük hükümete gelerek kendilerine tohumluk zahire yardımı yapılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine “kıtlıkzede halkın tohumluk ve yemeklik zahirelerini temin etmekten aciz olduklarının yapılan tahkikatla sabit olduğunu” vurgulayan Saruhan Sancağı İdare Meclisi, bu durumda hem hazinenin hem de halkın zarar edeceğini belirterek, Manisa kıtlıkzedelerine verilen zahirenin daha önce istenilen miktara çıkarılmasını talep etmiştir

¹³⁸⁴

Yeterli miktarda zahire yardımı alamayan Manisa kazasının durumu, bir müddet sonra daha kötü hale gelmiştir. 21 Ocak 1891 tarihinde, Manisa afetzedeleri, eşrafi ve belediye üyelerinin, birlikte kaleme alarak Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbetine gönderdikleri bir arzuhal bu konuda önemli bilgiler içermektedir. Arzuhalde,

¹³⁸³ BOA., MV., 57/22, 22 M 1308/7 Eylül 1890; BOA., MV., 59/2, 8 Ra 1308/22 Ekim 1890; BOA., MV., 59/16, 19 Ra 1308/2 Kasım 1890; BOA., MV., 59/56, 17 R 1308/30 Kasım 1890; BOA., DH.MKT., 1757/1, 17 M 1308/2 Eylül 1890; BOA., DH.MKT., 1757/14, 17 M 1308/2 Eylül 1890; BOA., DH.MKT., 1763/96, 8 S 1308/23 Eylül 1890; BOA., DH.MKT., 1774/110, 11 Ra 1308/25 Ekim 1890.

¹³⁸⁴ BOA., MV., 59/5, 12 Ra 1308/26 Ekim 1890; BOA., İ.DH., 1219/95449, 1 B 1308/10 Şubat 1891.

afetzedeler, 1890 yılında meydana gelen kuraklık nedeniyle büyük bir kıtlık yaşadıklarından, buna rağmen kendilerine tohumluk olarak çok az miktarda zahire verildiğinden ve bu miktarın ancak tarlaların yüzde birine ekilebildiğinden bahsetmişlerdir. Ayrıca afetzedeler, 1891 yılının Ocak ayında yaşadıkları sel afeti nedeniyle özellikle Hamzabeyli, Hacı Haliller, Çavuşoğlu ile Çerkes-i Osmaniye köyleri halkının acınacak duruma düştüğünü ifade etmişler ve yardım istemişlerdir. Arzuhalde anlaşıldığı üzere, afet Çerkes-i Osmaniye köyünde açlığa ve bazı insanların ölümüne yol açmıştır. “Çerkes-i Osmaniye köyü halkı çoluk çocuklarını da alarak hükümet dairesine gelmişler ve açlıktan iki kişinin vefat ettiğini ve birkaçının da terk-i can itmekte buldukları ve kendilerinin de nimetten aciz kaldıklarını beyan etmişlerdir. Açlık tasvir ve tasavvur fevkinde ve ahali fevc fevc daire-i hükümete gelerek merhamet ve yardım istemektedirler” denilerek, arzuhalde Manisa halkına merhamet edilmesini ve Aydın vilâyetine gerekli emirlerin verilmesini talep etmişlerdir.

Saruhan Sancağı İdare Meclisinin mazbatasına da arzuhalde bahsedilen durumu destekler niteliktedir. 1891 yılının Ocak ayında kazada meydana gelen sel felaketi nedeniyle 5.000 kişi daha yardıma muhtaç duruma gelmiştir. Ayrıca yapılan tahkikat neticesinde, afetzedelerin hallerinin pek acınacak durumda olduğu, yardım edilmediği takdirde 20.000 kişinin barındığı kaza dâhilinde ileride açlık nedeniyle ölüm vakalarının yaşanabileceği belirlenmiştir. Bu nedenle acilen un yardımında bulunulması gerektiği hususu, Aydın valisinin Dâhilîye Nezâretine yazdığı 7 Şubat 1891 tarihli arızasında bildirilmiştir.

Manisa afetzedelerinin açlık tehlikesini ortadan kaldırmak ve üç aylık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla talep edilen unun miktarı 337.500 kıyye (432.740 kg) olup, bedeli 400.000 kuruş tutmuştur. Kıtlıkzede ve selzedeler için talep edilen toplam 450.000 kıyye (576.985 kg) unun bedellerinin, hasat vakti halktan bedelleri alınmak kaydı ile hazine tarafından acilen karşılanmasının zaruri olduğunun bildirilmesi üzerine kısa sürü içinde istenilen miktarda paranın kullanılabilmesi için padişahın irâdesi ile yetki verilmiştir.¹³⁸⁵

Zahire satın alımı için kaza sandıklarında para kalmadığında, başka kazaların sandıklarından borç alınma yoluna gidilmiştir. Örneğin 1890 yılında kıtlık yaşayan Menemen kazası kıtlıkzedeleri için Aydın Valiliği merkezi hükümetten, Menemen

¹³⁸⁵ BOA., İ.DH., 1219/95449, 1 B 1308/10 Şubat 1891.

kazası sandığına diğer kazaların ziraat sandıklarından 5.000 lira borç verilmesini talep etmiştir. Konu Meclis-i Vükelâda görüşülmüş ve mahalli Ziraat Bankası ile Ticaret ve Nâfia Nezâretine sorulduktan sonra değerlendirilmesine karar verilmiştir.¹³⁸⁶ Kendisine sorulması üzerine Ziraat Bankası İzmir Şubesi, İzmir, Bayındır, Bergama, Kuşadası kazaları ve Nif (Kemalpaşa) nahiyesi sandıklarından şimdilik 2.500 liranın Menemen kazası sandığına borç olarak verilebileceği ve ancak bundan daha fazlasının verilmesinin adı geçen yerlerin sandıklarının işlerini aksatacağı yönünde görüş bildirmiştir. Ticaret ve Nâfia Nezâretinin de bu görüşü onaylamasıyla 2.500 liranın diğer kazalardan Menemen kazası sandığına aktarılması uygun görülmüştür.¹³⁸⁷

1890 yılında kuraklığa maruz kalan bazı yerlerin kıtlıkzedelerinin de doğrudan Sadâret makamına başvurarak yardım istedikleri dikkat çekmektedir. Arzuhal gönderenlerden birisi, 1887 kıtlığında olduğu gibi yine Ödemiş kazasına bağlı Ayasort köyündendir. Köylünün zahire ihtiyaçlarının karşılanmasına dair köy muhtarı Nuri Beyin bu arzuhali üzerine Dâhilîye Nezâreti, Aydın vilâyetine gönderdiği bir emir yazısı ile adı geçen köyün afetzedelerinin ihtiyaçlarının tespit edilerek karşılanması yönünde talimat vermiş ve bu konuda kendilerine malumat verilmesini istemiştir.¹³⁸⁸ Aynı amaçla bir başka arzuhal de Gireli ve Karye-i Makome köylerinin imam, muhtar ve sakinleri tarafından gönderilmiştir.¹³⁸⁹ Bunlardan başka Sadâret makamına gönderilen iki arzuhal ise Söke kazasına bağlı Yoran ve Kilih köyleri sakinlerine aittir. Köy sakinleri dilekçelerinde kuraklık sebebiyle mahsul alamadıklarını, ziraattan başka bir meslekle uğraşmak istemediklerini ve günden güne ihtiyaçlarının şiddetlendiğini belirterek, kendilerine tohumluk zahire verilmesini ve mükellef oldukları vergi, temettuat ve bedelat-ı askeriye'nin bir seneliğine ertelenmesini talep etmişlerdir.¹³⁹⁰

1890 yılında yaşanan kuraklık neticesinde kıtlığı yaşanan diğer bir ihtiyaç maddesi de hayvanların temel yiyeceği olan samandır. *Hizmet* ve *The Levant Herald* gazetelerinin haberlerine göre, Aydın vilâyeti saman ihtiyacını karşılayamayarak dışarıdan, kara ve deniz yoluyla vilâyete saman ithal etmek zorunda kalmıştır. Bu arada

---

¹³⁸⁶ BOA., MV., 56/4, 17 Z 1307/4 Ağustos 1890; Vilayet tarafından ihtiyaç içinde olan afetzedelere tohumluk ve yemeklik zahire dağıtılmasına karar verildiği *Hizmet* gazetesinin haberlerinde de yer almıştır. *Hizmet*, sayı 373, 26 Z 1307/12 Ağustos 1890.

¹³⁸⁷ BOA., DH.MKT., 1757/1, 17 M 1308/2 Eylül 1890.

¹³⁸⁸ BOA., DH.MKT., 1773/81, 6 Ra 1308/20 Ekim 1890.

¹³⁸⁹ BOA., DH.MKT., 1799/87, 3 C 1308/14 Ocak 1891.

¹³⁹⁰ BOA., DH.MKT., 1752/18, 1 M 1308/17 Ağustos 1890; BOA., DH.MKT., 1767/30, 18 S 1308/3 Ekim 1890.

kıtlık sebebiyle saman fiyatlarında büyük artışlar yaşanmıştır. Ayrıca gazeteler, dışarıdan getirilen samanların toz, toprak ve kum ile dolu olmasından dolayı hayvanlarda hastalığa meydan vereceği hususunda bilgiler vererek, belediye görevlileri ile halkı uyarıcı bir rol oynamışlardır.¹³⁹¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinin yaşadığı en büyük kuraklıklardan birisi olan 1898 yılı kuraklığı da, birçok yerleşim biriminde kıtlığa sebep olmuştur. 1898 yılında kıtlık yaşayan yerleşim birimlerinin büyük bir kısmının, daha önce ele aldığımız kıtlıklardan da etkilendikleri dikkat çekmektedir. Bunlardan Sarayköy, Ödemiş, Salihli ve Alaşehir kazaları ile İnegöl nahiyesi daha önce 1887 kıtlığına, Manisa, Bozdoğan, Menemen kazaları ve Söke kazasının Yoran köyü 1890 kıtlığına maruz kalmıştır. 1890 yılında 76 köy ve mahallenin kıtlık yaşadığı Manisa kazasında bu yılki kıtlıkta etkilenen saha, 7.000 küsur nüfusa sahip 14 köyle sınırlı kalmıştır. Karacasu, Yeni Foça, Bodrum kazaları ile Denizli sancağının bazı kazalarında ise 19. yüzyılın ikinci yarısında ilk defa bu yıl kıtlık yaşanmıştır. Daha önceki senelerde olduğu gibi, bu sene de kıtlık yaşayan yerleşim birimleri yardım için Aydın Valiliğine başvurmuşlardır.

Aydın Valiliği, adı geçen yerleşim birimleri için merkezi hükümetten zahire yardımı talebinde bulunmuştur. Valilik özellikle Denizli sancağında bulunan Hâdim köyü kıtlıkzedelerine vaktiyle yemeklik zahire yetiştirilemezse açlıktan can kayıplarının yaşanabileceğine bildirmiş ve durumun ciddiyetine vurgu yapmıştır. Ancak bu sefer ihtiyaç duyulan zahirelerin hepsi, daha önceki kıtlıklarda olduğu gibi devlete ait olan aşar ambarlarından değil, bir kısmı Manisa kazasında olduğu üzere, öşür gelirlerini idaresine alan Düyûn-ı Umûmîyenin ambarlarından tedarik edilmiştir.

Aydın Valiliği, 1898 kıtlığının olumsuz tesirlerini ortadan kaldırmak için merkezi hükümetten Salihli kazasına 10.500 kile (249.277 kg); Alaşehir kazası ve İnegöl nahiyesine 5.000 kile (128.227 kg); Söke kazasının Yoran köyüne 900 kile (23.080 kg); Manisa kazasına 23.000 kile (589.847 kg); Denizli sancağına 36.580 kile (938.094 kg); 5 köyü kıtlık yaşayan Bozdoğan kazasına 150 kile (3.846 kg); 12.500 nüfusun yaşadığı 12 köyü kıtlığa maruz kalan Karacasu kazasına 24.000 şinik (153,873

---

¹³⁹¹ *Hizmet*, sayı 362, 14 Za 1307/1 Temmuz 1890; *The Levant Herald* Vol 10, sayı 28, 14 Temmuz 1890; *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 43, 27 Ekim 1890.

kg); Ödemiş kazasına 1.500 kile (38.468 kg); Sarayköy kazasına 2.097 kile (53.778 kg); Yeni Foça'ya 3.982 kile (102.120 kg) zahire yardımı yapılmasını talep etmiştir.¹³⁹²

Kaba bir hesapla Aydın Valiliğinin, merkezi hükümetten kıtlıkzedelere dağıtılmak üzere 2.300 ton civarında zahire talep ettiği ortaya çıkmaktadır. Ancak, talep edilen bu miktarın, merkezi hükümet tarafından ne oranda karşılandığına dair çok fazla bilgiye ulaşılmamıştır. Bununla birlikte Meclis-i Vükelâ kararıyla Bozdoğan kıtlıkzedelerine 838 kile (21.490 kg),¹³⁹³ Karacasu kıtlıkzedelerine 10.000 şinik (64.114 kg) zahirenin verilmesinin uygun görüldüğü bilinmektedir. Karacasu kazasına yapılan zahire yardımı, vilâyetten talep edilenin ancak % 42'sini tekabül etmektedir. Bu durum, daha önceki yıllarda olduğu gibi, Maliye Nezâretinin 1898 yılında da talepleri asgari düzeyde karşılamaya çalıştığı izlenimini vermektedir. Nitekim bu miktarın dağıtılmasıyla Karacasu afetzedelerinden 791 kişinin daha zahiresiz kaldığı anlaşılmıştır. Adı geçen kazanın bağlı olduğu Aydın sancağının, 2.000 şinik (12.822 kg) arpa yerine 1.000 şinik (6.411 kg) buğday talep etmesi üzerine Aydın Valiliği, bu miktar zahirenin Kuyucak ambarından tedarik edilerek afetzedelere dağıtılması hususunda liva merkezine talimat vermiştir.¹³⁹⁴ Bunların yanı sıra *Ahenk* gazetesinin verdiği bilgilerden, Ödemiş'in kuraklığa maruz kalan Çaylı köyündeki 56 afetzedeye Meclis-i Vükelâ kararıyla toplam Kelas nahiyesindeki aşarın ambar fazlasından 2.220 şinik (14.233 kg) tohumluk arpa dağıtıldığını öğrenmekteyiz.¹³⁹⁵

Vermiş olduğu zarar diğerlerine göre çok daha sınırlı olan 1899 yılı kuraklığı ise Kula kazasının 9 köyünde kıtlığa sebep olmuştur. Kaza yetkililerince de ifade edildiği üzere, kıtlığın meydana gelmesinde, kuraklığın yanı sıra mahsule zarar veren bir çeşit kurt da etkili olmuştur. Aydın Valiliği, Dâhilîye Nezâretine yazdığı 23 Aralık 1899 tarihli âriza ile bu köylerdeki afetzedelerin ihtiyacı olan 5.600 kile (143.615 kg) arpa ile 2.900 kile (74.372 kg) buğdayın Kula'daki Düyûn-ı Umûmîye ait zahireden verilmesini

---

¹³⁹² BOA., DH.MKT., 2126/71, 16 C 1316/1 Kasım 1898; BOA., DH.MKT., 2152/114, 11 Ş 1316/25 Aralık 1898; BOA., DH.MKT., 2163/32, 14 N 1316/26 Ocak 1899; BOA., DH.MKT., 2202/36, 2 M 1317/13 Mayıs 1899; BOA., DH.MKT., 2205/71, 10 M 1317/21 Mayıs 1899; BOA., DH.MKT., 2163/33, 14 N 1316/26 Ocak 1899; BOA., DH.MKT., 2198/36, 26 Z 1316/7 Mayıs 1899; BOA., MV., 99/8, 3 S 1317/13 Haziran 1899. *Ahenk*, sayı 669, 13 Ca 1316/29 Ekim 1898.

¹³⁹³ BOA., DH.MKT., 2163/33, 14 N 1316/26 Ocak 1899

¹³⁹⁴ BOA., DH.MKT., 2202/36, 2 M 1317/13 Mayıs 1899; BOA., DH.MKT., 2205/71, 10 M 1317/21 Mayıs 1899.

¹³⁹⁵ *Ahenk*, sayı 761, 8 L 1316/18 Şubat 1899.

ya da bu miktar zahirenin bedeli olan 125.000 kuruşun Ziraat Bankasından borç olarak tedarik edilmesini talep etmiştir.¹³⁹⁶

Her iki talep de merkezi hükümet tarafından kabul görmemiştir. Sadâret makamı, Düyûn-ı Umûmîye ait olan zahirenin verilmesinin uygun olmayacağını bildirmiştir. Ayrıca, Ticaret ve Nâfia Nezâretinin görüşleri doğrultusunda, maaş zamanı olması sebebiyle banka şubelerinin mevcut sermayelerini hazineye vermesi gerektiğinden, istenilen paraların verilemeyeceğini ifade etmiştir. Daha sonra merkezi hükümetin, zahirenin bunlardan başka hangi yolla temin edilebileceği sorusuna Aydın Valiliği, Kula kazasının bağlı olduğu Saruhan sancağının emaneten idare olunan ve ambar fazlası aşarının hazineye ait olan kısmından karşılanmasını önermiştir.¹³⁹⁷ Meclis-i Vükelâ, 18 Ocak 1900 tarihli toplantısında Aydın Valiliğinin son teklifini kabul etmiş ve gerekli zahirenin Saruhan sancağı hububat aşarı ambar fazlasından karşılanmasını uygun görmüştür. Meclis-i Vükelâ, ayrıca bir yıl önce yine kefalet sistemiyle vilâyette dağıtılan zahirelerin bu sene hasat mevsiminde tahsil edilmesi konusunda bir uyarıda bulunmuştur.¹³⁹⁸

19. yüzyılın ikinci yarısında vilâyette yaşanan bütün kıtlıkları dikkate aldığımızda Aydın Valiliğinin, merkezi hükümetten toplam 10.000 ton civarında zahirenin yanı sıra zahire satın alımı için 24.430 lira talep ettiği görülür. Ancak merkezi hükümetin, bahsi geçen miktarın ne kadarının kıtlıkzedelere dağıtılmasına izin verdiği tam olarak ortaya konulamamıştır. Buna rağmen Aydın Valiliğinin merkezi hükümetten talep ettiği zahire miktarları, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan beş kıtlıktan hangisinin daha etkili olduğunu ortaya koyma imkânı vermektedir. Buna göre, 1887 kuraklığının diğerlerine göre daha etkili olduğu söylenebilir. Bu kıtlık döneminde mahalli yetkililerce Denizli sancağı kıtlıkzedelerinin zahire ihtiyacı 24.430 lira olarak hesaplanırken, vilâyetin kıtlıktan etkilenen diğer kesiminin zahire ihtiyacının 2.300 ton civarında olduğu belirlenmiştir. Buna ilaveten, mahalli idarecilerce, en az 4.646 ton zahire talebinin olduğu belirlenen 1890 kıtlığı ve zahire ihtiyacının 1.650 ton civarında olduğu belirlenen 1898 kıtlığı vilâyet halkını derinden etkilemiştir. Bahsi geçen üç kıtlık hadisesine kıyasla 1851 ve 1899 kıtlıkları çok daha hafif atlatılmıştır. 1851 kıtlığında 6.000 lira, 1899 kıtlığında 125 lira masrafla kıtlıkzedelerin ihtiyaçları karşılanmıştır.

¹³⁹⁶ BOA., DH.MKT., 2288/115, 21 Ş 1317/25 Aralık 1899.

¹³⁹⁷ BOA., DH.MKT., 2297/63, 17 N 1317/19 Ocak 1900.

¹³⁹⁸ BOA., MV., 99/26, 16 N 317/18 Ocak 1900.

Görüldüğü üzere merkezi hükümet, genellikle Maliye Nezâretinin görevli memuru tarafından yapılan tahkikatları esas almış ve Aydın Valiliğinin talep ettiği miktarın çok altında zahire dağıtımına müsaade etmiştir. Merkezi hükümetin takdir ettiği miktarın kıtlıkzedelerin ihtiyacını karşılamadığı durumlarda bir miktar zahirenin daha dağıtımına izin vermiştir. Diğer bir ifadeyle Aydın Valiliği tarafından talep edilen zahire miktarlarıyla, Maliye Nezâretinin özel memurları tarafından yapılan araştırma sonucu, kıtlıkzedelerin ihtiyacı olduğu tespit edilen zahire miktarları arasında hep büyük fark mevcut olmuştur. Bu durumun iki farklı sebebinin olduğu söylenebilir. Ya mahalli yetkililer ilerde kıtlığa maruz kalmamak için ihtiyaçları olan zahire miktarlarını merkezi hükümete abartılı bir şekilde bildirmektedir ya da Maliye Nezâreti, oşür ambarlarında bulunan zahire ile mal sandıklarındaki parayı asgari miktarda kullanarak durumu idare etmek istemektedir.¹³⁹⁹

Bu iki şıkkın da zaman zaman geçerli olduğu görülmektedir. Birinci şıkkın geçerliliği, 1887 yılında Anadolu'da yaşanan kıtlık sırasında merkezi hükümetin vilâyetlere gönderdiği sert emirden anlaşılmaktadır. Nitekim 21 Eylül 1887 tarihinde Dâhilîye Nezâreti, bütün vilâyetlere gönderdiği bir emir yazısında, “Anadolu'da yaşanan kıtlığın tesirinin merkeze bildirildiği derecede olmadığı, bazı memurların devletin durumunu ve askeriyenin ihtiyacını düşünmeden ihtiyaç duyulan zahire miktarlarını mübalağalı gösterdiğinin yapılan özel bir tahkikat sonucu farkına varıldığını” bildirmiştir. Buna ilaveten tedbir olarak, “deprem, kıtlık vs. gibi durumlardan istifade etmek isteyen bu tür memurların azledilmesi ve değiştirilmesini” emretmiştir.¹⁴⁰⁰ İkinci şıkkın geçerliliğini destekleyen bir örnek ise 1890 yılındaki kıtlık sırasında yaşanmıştır. Bu yıl yaşanan kuraklık nedeniyle merkezi hükümetin, vilâyetin Manisa afetzedeleri için talep ettiği miktarın çok altında zahire dağıtımına müsaade etmesidir. Merkezi hükümetin takdir ettiği zahire miktarı kıtlıkzedelere yetmemiş ve afettede halktan açlık tehlikesiyle karşılaşanlar olmuştur. Nitekim Manisa'da durumun ciddileşmesiyle birlikte yerel idare, “ileride 20.000 kişinin barındığı kaza dâhilinde açlık nedeniyle ölüm vakalarının yaşanabileceğini” bildirmiştir. Bunun üzerine yeniden yapılan tahkikat sonucunda merkezi hükümet yardım miktarının artırılmasına karar vermiştir.¹⁴⁰¹

¹³⁹⁹ BOA., DH.MKT., 1774/110, 11 Ra 1308/25 Ekim 1890.

¹⁴⁰⁰ BOA., DH.MKT., 1449/81, 3 M 1305/21 Eylül 1887.

¹⁴⁰¹ BOA., İ.DH., 1219/95449, 1 B 1308/10 Şubat 1891.

b) Su Sıkıntısının Giderilmesi

Aydın vilâyetinde yaşanan kuraklıkların yol açtığı zararlardan birisi de başta İzmir olmak üzere bazı yerlerde su sıkıntısının baş göstermesidir. Gazetelerin verdiği bilgilere göre 1890 ve 1898 yıllarında meydana gelen kuraklıklarda yaşanan iki büyük su sıkıntısı insanları ve hayvanları çok zor durumda bırakmıştır.

Hizmet gazetesi, Aydın vilâyetinde 1890 yılında yaşanan susuzluktan ilk olarak 1 Şubat tarihinde bahsetmiştir. Haberde, yakın bir zamanda doğan kuzuların hem susuzluktan hem de çayır, çimen vs. bitkilerin yeşermesine engel olması nedeniyle kuraklıktan telef olmaya başladığı, şu cümlelerle ifade edilmiştir: “Vilayetimiz dâhilinde birçok zamandan beri derece-i kâfiyede yağmur yağmadığı ma’lûmdur. Yağmursuzluk sebebiyle arz renk-i mütemâdisini gayb itmiş ve her sene bu zamanlarda meşhûd olan çayır, çimen sernemâ-yı zuhûr olmamış idi. Otsuzluktan, susuzluktan vilâyetimizde hayvanâtın telef olduğu şimdiye kadar işittiğimiz şey değil iken bu sene doğan kuzuların o zavallı hayvancağızların mahv ve itlâf olmakta bulduklarını kemâl-i teessüfle işitmekteyiz.”¹⁴⁰² Gazetenin 4 Mart 1890 tarihli sayısında da, yağmayan yağmurlar nedeniyle hayvanların sıkıntı çekmekte olduğu ve kuyuların sularının çekilmekte olduğu yeniden bildirilmiştir. Ayrıca haberde Aydın vilâyetinde, özellikle de İzmir’de yaşayan halkın bu durumdan büyük endişe duydukları ifade edilmiştir.¹⁴⁰³

Yine *Hizmet* gazetesinin verdiği bilgilere göre Haziran ayına gelindiğinde sular, İzmir’de kuyu ve çeşmelerden yavaş yavaş çekilmeye devam etmektedir. İzmir içindeki kuyuların birçoğu Haziran ayı içinde tamamen kurumuş iken, şehre akan Osmanlı Ağa ve Vezir suları da gayet azalmıştır. Yaşanan su sıkıntısı hakkında ilkbahar ve yaz boyunca önemli bilgiler veren *Hizmet* gazetesi, ayrıca çeşme sularının azalmasına karşın hamam sularının artışına dikkat çekmiştir. Bu arada gazete 24 Haziran tarihli sayısında yetkililerin, beş on güne kadar suların yaklaşık % 80 oranında azalacağına dair açıklamasına yer vermesi, durumun ciddiyetini birinci elden göstermektedir.

Henüz tamamen kurumayan Osman Ağa ve Vezir suları sayesinde sokaklarda veya evlerindeki çeşmelerde su bulabilen İzmir halkının tamamen susuz kalmaması için bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İzmir Birinci Belediye heyeti, şehre akan Osmanlı Ağa ve Vezir sularını muayene ettikten sonra debbağhaneye akmakta olan çayın geçici olarak bu sulara katılmasına karar vererek, İzmir’in su problemini

¹⁴⁰² *Hizmet*, sayı 320, 10 C 1307/1 Şubat 1890.

¹⁴⁰³ *Hizmet*, sayı 329, 13 B 1307/4 Mart 1890.

çözmek için çaba harcamıştır. Diğer taraftan su bulucuların çalışmalarıyla yeni kuyular açılarak su aranmıştır. Ancak *Hizmet* gazetesi su bulucuların bu işi suistimal ettiğini ima ederek “onların gösterdikleri menfaatperestlikler nedeniyle çok kişilerin bütün bütün susuzluğunun giderilememiş olduğunu” bildirmektedir. Habere göre bunların çalışmalarıyla yarım masura suya sahip olan bir eve her gün harıl harıl sular aktırılmakta, hatta sokaklara kadar taşırılmakta iken, birkaç masura suyu olan ev sahipleri ücret ile başka mahallerden su getirtmek zorunda bırakılmıştır. Özellikle fukaralar, omuzlarında gaz tenekeleriyle su getirmek için öteye beriye süründürülmüştür.

Susuzluktan en fazla sıkıntıyı çeken yerlerden birisi, İzmir’de Değirmen Dağı üzerinde kurulmuş olan Hamidiye Mahallesi’dir. Mahallede mevcut olan bir iki kuyu ve çeşme tamamen kurduğu gibi etrafındaki yerlerde de su bulunmamıştır. Bu nedenle mahalle halkı, bir testi su temin edebilmek için yarım saat veya üççeyrek yol yürüyerek, İzmir’in içlerine kadar gidip gelmeye mecbur kalmışlardır. Çekilen bu müşkülât, hayırsever zenginlerden Balyozzâde Matyus Efendi ile Hafız Refet Efendinin karakolun üst tarafına halka mahsus birer kuyu kazdırmalarıyla son bulmuştur. Bu arada kuyuların açılması, o günün ahlaki duyguları hakkında bazı ipuçları sunmaktadır. Çekilen su sıkıntısı sırasında açılan kuyulara erkek ve kadın herkesin aynı anda su almak için hücum etmesi, toplumda rahatsızlığa sebep olmuş ve böyle bir durum uygun görülmediğinden, ilk açılan kuyu erkeklerle, ikincisi kadınlara tahsis edilmiştir.¹⁴⁰⁴

Bu arada *The Levant Herald* gazetesinin haberlerine göre 1890 yılı kuraklığı, sadece İzmir kentinin değil, kırsal alandaki köylerde bulunan kuyulardaki suların da çekilmesine ve talihsiz köylülerin içecek su sıkıntısı yaşamalarına sebep olmuştur.¹⁴⁰⁵ İzmir halkı özellikle suların en fazla çekildiği Temmuz ve Ağustos aylarında büyük su sıkıntısı çekmekten korkmuşsa da¹⁴⁰⁶ Ağustos ayının ortalarından itibaren yağın yağmurlar, susuzluğa çare olmuş ve su sıkıntısını gidermek için büyük zahmetlere katlanan kent halkını rahatlatmıştır.¹⁴⁰⁷

---

¹⁴⁰⁴ Bu arada susuzluğun giderilmesine çare bulmaya çalışan İzmir Belediyesi, İzmir hapishanesinin arka tarafında bir yere bir burgu saldıığında üç beş dakika içinde oraları çay haline koyacak su akmaya başlamıştır. Ancak sonradan suyun hapishaneye giden suyolundan geldiği anlaşılarak açılan delik kapatılmıştır. *Hizmet*, sayı 368, 6 Z 1307/22 Temmuz 1890.

¹⁴⁰⁵ *The Levant Herald*, Vol 10, sayı 28, 14 Temmuz 1890.

¹⁴⁰⁶ *Hizmet*, sayı 365, 25 Za 1307/12 Temmuz 1890.

¹⁴⁰⁷ *Hizmet*, sayı 376, 7 M 1308/22 Ağustos 1890.

Kuraklık nedeniyle yaşanan ikinci bir su darlığı hadisesi 1898 yılında meydana gelmiştir. Bu yılda yaşanan kuraklık sırasında da 1890 yılında olduğu gibi, İzmir'e akan sulara azalma yaşanmıştır. Osman Ağa suyunun azalması nedeniyle halk yine büyük sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bu sıkıntıya çözüm olarak Aydın Vilayeti İdare Meclisi, Kasım ayında bu suyun kaynağı civarında olan debbağ esnafına ait suyun bir miktarının geçici olarak Osman Ağa suyuna katılmasına karar vermiştir.¹⁴⁰⁸ Bu arada Osmanlı yönetimi, yaşanan kıtlıklar sırasında, afetzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesinde gayret gösteren kişilerin çeşitli şekillerde onurlandırılması yoluna gitmiştir.

c) Madalyalar ve Teşekkürnâmeler

Kuraklık nedeniyle yaşanan kıtlığın ortadan kaldırılması için alınan tedbirler sırasında üstün hizmet ve gayretleri görülen kişiler rütbelerinin terfi ya da nişanlarla onurlandırılmışlardır. 1887 yılında Aydın vilâyetinde kaht komisyonlarında görev yapan kişilerden İzmir redif taburu birinci bölük yüzbaşı olan Halil Efendi bir derece terfi ettirilmiş ve nişanla onurlandırılmıştır. Onunla birlikte Aydın Valisi Kazım Efendi, Sarayköy Kazası Kaymakamı Naim Bey, Kadıköy Nahiyesi Müdürü Nazmi Efendi, İzmir tüccarlarından Todor Efendi, Kemeraltı İstasyonu Müdürü Altunoğlu Şard Efendi birer nişan ile taltif edilmişlerdir.¹⁴⁰⁹

Bazı yerlerin kıtlıkzede halkların da kendilerine yapılan yardımlar karşılığında vefakâr davranarak gerekli makamlara teşekkürü ihmal etmedikleri görülmektedir. Örneğin 1887 yılında kuraklık nedeniyle kendilerine zahire dağıtılması sayesinde ihtiyaçları giderilen Bozdoğan kazası halkı bunlardan birisi olup, padişahın lütfüne nail oldukları düşüncesiyle umumi bir teşekkürnâme kaleme almışlardır.¹⁴¹⁰ Ayrıca, Dâhiliye Nezâretinin, Sadâret makamına hitaben kaleme aldığı bir yazıdan anlaşıldığı üzere, aynı yıl Saruhan Mutasarrıfı Şakir Paşa, “dağıtılan buğdaylar karşılığında kıtlıkzede halkın padişaha duacı ve minnettar olduklarını” bildiren bir teşekkürnameden bahsetmiştir.¹⁴¹¹

¹⁴⁰⁸ *Ahenk*, sayı 681, 27 Ca 1316/12 Kasım 1898.

¹⁴⁰⁹ *BOA.*, Y.PRK.A., 5/3, 3 Za 1305/12 Temmuz 1888.

¹⁴¹⁰ *BOA.*, DH.MKT., 1521/105, 7 Za 1305; *BOA.*, DH.MKT., 1527/7, 22 Za 1305/31 Temmuz 1888.

¹⁴¹¹ *BOA.*, DH.MKT., 1470/90, 5 R 1305/7 Ocak 1888.

B) Diğer Doğal Afetler

Aydın vilâyeti dâhilinde yaşayan insanlara büyük kayıplar verdiren deprem, çekirge istilası, sel, kuraklık gibi doğal afetlerin yanı sıra bunlar kadar olmamakla birlikte şiddetli soğuklar ve don, fırtına, dolu, don, aşırı sıcaklık, yıldırım düşmesi gibi tabiat olayları da, zaman zaman afete dönüşerek çeşitli şekillerde insanları ve çevreyi etkilemiştir.

1) Don Afeti ve Şiddetli Soğuklar

Aydın vilâyetinde yaşanan don afeti ve zararlarıyla ilgili ilk bilgilere Manisa şer'iyeye sicilleri vasıtasıyla ulaşmaktayız. Sicillerde yer alan bilgilere göre 17 ve 18 Aralık 1545 tarihinde yağın kar sonrasında Manisa'da üç gün süreyle yaşanan şiddetli soğuklar sırasında tarlalar dona kesilmiş, incir, turunç ve zeytin ağaçları kurumuştur. Gediz nehrinin donduğu, hatta üstünden katarla develerin bile batmadan geçtiği bu günlerde, birçok küçük ve büyük baş hayvan ile kuş da soğuktan telef olmuştur.¹⁴¹² Yine şer'iyeye sicillerinden elde edilen bir başka veriye göre 1551 Şubat'ında yaşanan şiddetli soğuklar sırasında Manisa ovası, Sabuncubeli ve Karabeli'nde birçok kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁴¹³

19. yüzyılda ise ilk olarak *Ceride-i Havâdis* gazetesi, 1850 yılının Şubat-Mart aylarında İzmir'de çok şiddetli soğukların yaşandığından bahsetmektedir. Habere göre birkaç kişi soğuktan donarak hayatını kaybetmiştir.¹⁴¹⁴ İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch'in raporunda don afetinin zararlarıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Konsolosun verdiği bilgilere göre, 1873 yılında meydana gelen don afeti mahsulü olumsuz etkilemiş ve verimi azaltmıştır.¹⁴¹⁵ Başka bir don afeti 1887 Mart'ında yaşanmıştır. *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre, bu don afeti Birunâbâd (Bornova), Bozalan ve Narlıköy'de üzüm bağlarına büyük zarar vermiştir. Habere göre don nedeniyle meydana gelen tahmini zarar, % 20 civarındadır.¹⁴¹⁶

Batı Anadolu'da 1893 kışının çok şiddetli geçtiği, can kayıplarının da yaşandığı çok vahim neticelere yol açtığı anlaşılmaktadır. *Hizmet* gazetesinin verdiği bilgilere göre, 13 yıldan beri kar ve böyle şiddetli derecede bir soğuk görülmemiştir. Öyle ki,

¹⁴¹² Uluçay, *a.g.e.*, 56; Arıkan, *a.g.m.*, 124.

¹⁴¹³ Arıkan, *a.g.m.*, 126.

¹⁴¹⁴ *Ceride-i Havâdis*, sayı 470, 23 Ra 1266/8 Mart 1850.

¹⁴¹⁵ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 41.

¹⁴¹⁶ *The Levant Herald* Vol 7, sayı 14, 6 Nisan 1887.

Şubat ayının ilk haftalarında yağan karlar, 4-5 gün süren şiddetli soğuklarda buza dönüşmüştür.” Halkın evinden çıkamadığı bu şiddetli soğukların tesiriyle yaşanan en vahim netice, yolculardan ölenlerin olmasıdır. Nitekim habere göre, Aydın vilâyeti ve Orta Anadolu’da soğuktan 30 küsur kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca gazete, aşırı derecede soğuk geçen Şubat ayında koyun ve kuzularda da önemli miktarda can kaybı yaşandığını bildirmiştir. Bu nedenle İzmir’de kasap esnafı kesecek hayvan tedarikinde sıkıntı çekmiş ve et fiyatlarında artış yaşanmıştır. Böyle bir neticeyle sonuçlanması, telef olan hayvan sayısının oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu soğuklarda Aydın demiryolunda işleyen trenlerin vagonları don tutmuş, trenler kar ve don sebebiyle Sudlaç’ın ötesine geçememiştir.

1893 kışında yaşanan şiddetli soğuk ve don hadisesinin vilâyette verdiği zararlardan birisi de halkın geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlerdir. Nitekim ekili alanlardaki ürünler oldukça büyük oranlarda zarar görmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgiler olmamakla birlikte afyon mahsulü henüz don hadisesi yaşanmadan önceki şiddetli soğuktan zarar görmüştür. Ayrıca Bergama’da bakla mahsulünün don nedeniyle % 15 oranında zarar gördüğü ve çiftçilerin çoğunun yeniden tohum ektikleri bilinmektedir. Bunların yanı sıra portakal, limon gibi narenciye ağaçları da küçük miktarlarda hasar görmüştür.

Hizmet gazetesinin haberlerinden, bu yıl ki soğuklardan sadece Aydın vilâyetinin değil, bütün Anadolu’nun etkilendiği anlaşılmaktadır. Hatta Anadolu’nun iç kısımlarında durum daha kötüdür. Çünkü Aydın vilâyetinin iç kısımlarında sıcaklık -5 ve -9 arasında iken Karahisar (Afyon) ve Kayseri’de -17 ila -20’lere kadar düşmüştür. Gazete özellikle Nevşehir ve Karahisar taraflarında tarladaki ürünlerin “derece-i külliyyede” yani büyük derecede zarar gördüğünü bildirmiştir.¹⁴¹⁷

Aydın vilâyetinin soğuktan etkilendiği bir diğer yıl da 1896 kışıdır. *The Levant Herald* gazetesinin haberinden, başta doğu kısımları olmak üzere vilâyetin tamamının etkilendiği ve büyük kayıpların yaşandığı anlaşılmaktadır. Kar nedeniyle birçok yerleşim biriminin yollarının kapandığı vilâyette, Suyut’ta bir kişi hayatını kaybetmiştir. Ayrıca birçok yerde kümes hayvanları telef olmuştur. Bunların yanı sıra Saruhan sancağına bağlı Gediz’de bir ev, Kütahya sancağına bağlı Simav’da ise iki ev ve birkaç dükkân, bir metreyi bulan karın ağırlığı nedeniyle çökmüştür.

¹⁴¹⁷ *Hizmet*, sayı 626-637, 21 B-29 Ş 1310/8 Şubat-18 Mart 1893.

Aynı gazetenin haberlerinden, bu seneki şiddetli soğukların Mart-Nisan ayında da vilâyetin çeşitli yerlerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Urla, Bornova, Manisa ve Aydın'da üzüm bağlarının sadece çok küçük bir kısmı zarar görmekten kurtulabilmiştir. Başta Değirmencik olmak üzere bu civarda don hadisesinin yaşandığı bazı yerlerde incir ve diğer meyve ağaçlarının mahsulleri, daha ilk dönemlerinde önemli derecede zarar görmüştür.¹⁴¹⁸

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde yaşanan en büyük don afeti, Sibiryaya soğuklarının etkili olduğu 1898 yılının kışına denk gelmiştir. Meyve ağaçları ile asmalarda önemli miktarda zarara ve maddi kayba yol açan bu afet hakkında *Ahenk* ve *The Levant Herald* gazeteleri ile İngiltere'nin Aydın'da görevli konsolos yardımcısı önemli bilgiler vermektedir. *The Levant Herald* gazetesinin verdiği bilgilere göre, Ocak ayında etkili olan Sibiryaya soğukları sırasında yeryüzü kalın bir kar tabakasıyla örtülmüş, caddeler neredeyse geçilemez bir dereceye gelmiştir. Bunlardan daha da kötüsü, Kula yolu üzerinde beş köylü donarak hayatını kaybetmiştir. Soğuk hava şartları Midilli, Sakız, Ayvalık ve Edremit'te de etkili olmuş, özellikle zeytin ağaçları kar ve soğuktan büyük hasar görmüştür. Ayrıca gazete sadece Sakız'daki meyve bahçelerinin gördüğü zararın birkaç yüz bin kuruş olduğu tahminine yer vermiştir.¹⁴¹⁹

Ahenk gazetesinin haberlerinden, 1897 Ekim'inden beri hüküm süren şiddetli soğukların, 1898 Mart ve Nisan'ında üzüm bağlarına, sebzelere, zeytin, ceviz, incir, afyon ve narenciye mahsullerine büyük zarar verdiğini öğrenmekteyiz. Bu bağlamda şiddetli soğuklar nedeniyle vilâyet dâhilinde çok sayıda zeytin ağacı kururken, Torbalı nahiyesine bağlı Karakızlar köyünde zeytin ağaçlarının kabukları soyulmuştur. Nisan'ın ilk haftasında meydana gelen kırağı üzüm bağlarındaki asmalara, Gediz havzasında % 10-20, Urla'da ise % 25 oranında zarara yol açmıştır. Gazetenin 25 Nisan tarihli sayısına göre ise şiddetli soğuklar nedeniyle afyon mahsulünün tamamı, ceviz ve incir ağaçlarının büyük bir kısmı, zeytin ağaçlarının ise bir kısmı zarar görmüştür.¹⁴²⁰ Aynı don afeti hakkında bilgiler veren İngiltere'nin Aydın'da görevli konsolos yardımcısı da incir ağaçlarının zarar görmesi nedeniyle mahsulün % 80 oranında azaldığını ve birçok ağacın kurduğunu ifade etmesi yukarıdaki bilgileri doğrulamaktadır.¹⁴²¹

¹⁴¹⁸ *The Levant Herald*, Vol 16, sayı 3, 20 Ocak 1896; sayı 16, 20 Nisan 1896.

¹⁴¹⁹ *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 6, 7 Şubat 1898.

¹⁴²⁰ *Ahenk*, sayı 479-522, 12 L-3 Z 1315/5 Mart-25 Nisan 1898.

¹⁴²¹ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 141-153.

The Levant Herald gazetesinin 19 Nisan'da verdiği bilgiler de, yaşanan afetin büyüklüğünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gazetenin haberine göre incir ağaçları Ayasluğ (Selçuk), Karapınar, Umurlu'da % 60, Balatçık'ta % 50, Sultanhisar ve Demirci'de % 40, Erbeyli'de % 30, Nazilli'de % 20 oranında zarar görmüştür. Ayrıca bir önceki yılın mahsulünün 70.000 yük (700.000.000 lira) değerinde olduğunu belirten gazete, zarar görmeyen ağaçların ortalama mahsulü vermeleri durumunda bile 1898 yılı mahsulünün 45.000 yükü (450.000.000 lirayı) aşmayacağını tahmin etmiştir.¹⁴²²

Meydana gelen don hadiselerinden vilâyetteki bağ ve bahçe sahiplerinin büyük maddi zarar gördüğü açıktır. *Ahenk* gazetesinden elde edilen bilgilere göre, bahçe sahipleri, soğuktan zarar gören incir ve zeytin ağaçlarının yerine Rodos, İstanköy ve Denizli'den fidanlar tedarik etmeye çalışmışlardır. Ancak don afeti nedeniyle geçim kaynaklarının ellerinden giden bahçe sahipleri, yeni dikilen incir ve zeytin ağaçları ürün verebilecek konuma gelinceye kadar, birkaç sene başka bir işle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Nitekim *Ahenk* gazetesi, afetzedelerin ancak ziraatla geçimlerini sağlayabileceklerini bildirmektedir¹⁴²³ ki bu durum, doğal afetlerin üretimi yapılan ürünlerin belirlenmesine doğrudan etki ettiğini gösteren bir örnektir.

Narenciye yetiştiren bahçe sahipleri, bahsi geçen şiddetli soğuklarda yaşadıkları kayıplar nedeniyle devletten kendilerine bazı kolaylıklar sağlamalarını talep etmişlerdir. Bu bağlamda İzmirli bahçe sahipleri, Sadâret makamına başvurarak, ürün üzerinden alınan öşür vergisinden bir yıllığına muaf tutulmak istediklerini beyan etmişlerdir. Bunun üzerine merkezi hükümet, bir tahkikat yaptırarak meydana gelen zararı ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu tahkikatın neticesinde portakal ve limonların yarısının zarar gördüğünün tespit edilmesine paralel olarak, öşrünün de yarısının alınmaması yönünde karar verilmiştir.¹⁴²⁴

Başkonsolos Cumberbatch'in verdiği bilgilere göre aşırı soğukların etkili olduğu bir diğer yıl 1899'dur. Bahsi geçen yılda aşırı soğuklar nedeniyle üzüm bağları zarar görmüş ve her zamankine kıyasla % 50 oranında mahsul elde edilebilmiştir.

¹⁴²² *The Levant Herald*, Vol 18, sayı 16, 19 Nisan 1898.

¹⁴²³ *Ahenk*, sayı 522, 3 Z 1315/25 Nisan 1898.

¹⁴²⁴ *Ahenk*, sayı 484, 18 L 1315/12 Mart 1898.

2) Fırtınalar

Bazen normalden çok daha şiddetli bir şekilde esen fırtınalar, Aydın vilâyetinde insanlara, bitkilere, evlere ve işletmelere zarar veren bir doğal afete dönüşmüştür. Gazeteler ve İngiliz konsoloslarının tuttıkları raporlardan, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde zararı dokunan 27 şiddetli fırtına hadisesinin yaşandığı tespit edilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında mahsullere büyük zarar veren ilk şiddetli fırtına hadisesiyle 1866 yılında karşılaşmaktayız. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch'ın raporlarına göre, 1866 Temmuz'unda şiddetle esen kuzeydoğu rüzgârları (karayel) nedeniyle pamuk üretimi yarı yarıya yok olmuştur; 120.000 balya tahmin edilen ürün ancak 60.000 balya toplanabilmiştir.¹⁴²⁵ Bir yıl sonraki bir fırtına hadisesini de *Ruzname-i Ceride -i Havâdis* gazetesi haber vermektedir. 1867 Kasım'ının ikinci haftasında Karaburun'da meydana gelen bu şiddetli fırtına sırasında, biri Fransız ve diğeri Amerikan ya da Fransız bandıralı olduğu belirtilen iki gemi karaya oturmuştur. Bu esnada Fransız gemisindeki mürettebatın hepsi hayatlarını kurtarıırken, diğer gemiden bir kişi boğularak can vermiştir.¹⁴²⁶ Yine Cumberbatch'ın verdiği bilgilere göre, 1868 yılında yaşanan fırtına pamuk ve incir mahsulünün kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁴²⁷

İzmir gazetesinin haberinden anlaşıldığı üzere, 1877 Mayıs'ının ortalarında Seydiköy'de meydana gelen şiddetli bir fırtına, yerinden söktüğü 100'den fazla köklü ağacı 300 kadem kadar (113 metre) yüksekliğe çıkarmış ve ağaçlar parçalar halinde yere düşmüştür.¹⁴²⁸ *Hizmet* gazetesinin, 5 yıl sonra yaşanan bir afet sırasında verdiği habere göre, 1886 yılında meydana gelen bir fırtına Tire tren istasyonu ambarının bir kısmını tahrip etmiştir.¹⁴²⁹ 1887 yılında ise Aydın vilâyetinde etkili olan iki fırtına afeti yaşanmıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin Aydın gazetesinden aktardığı bilgilere göre, Nisan ayının ortalarında meydana gelen fırtına, Denizli'de bazı binalar ile bir minarenin yıkılmasına yol açmış, ayrıca büyük büyük birçok ağacı devirmiştir.¹⁴³⁰ *The Levant Herald* gazetesinden elde edilen bilgilere göre Aralık ayı sonlarında Ege Denizinde etkili olan diğer bir fırtına, Dikili ile Midilli adasında çok sayıda küçük

¹⁴²⁵ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 9, 141.

¹⁴²⁶ *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 778, 16 B 1284/13 Kasım 1867.

¹⁴²⁷ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 12.

¹⁴²⁸ *İzmir*, sayı 35, 5 Ca 1294/18 Mayıs 1877.

¹⁴²⁹ *Hizmet*, sayı 493, 14 Ra 1309/18 Ekim 1891.

¹⁴³⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 2657, 25 B 1304/ 19 Nisan 1887.

gemiye harap etmiştir. Gazetenin haberine göre Dikili'deki toplam zarar, tahminen 2.000 lira civarındadır. Ayrıca fırtınaya dolu ve yağmurun eşlik etmesiyle İzmir kentinde ve limanında büyük zarar meydana gelmiştir; fırtına sebebiyle oluşan dalgalar, iskeleyi altüst etmiş, dalgalar küçük balık teknelerini iskeleye savurarak parçalara ayırmıştır.¹⁴³¹

Gazetelerin haber verdiği iki fırtına hadisesi de 1889 yılının Mart ve Haziran aylarında yaşanmıştır. *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre Mart ayının son haftasında Salihli ve Alaşehir'de çıkan fırtına hem kente hem de bitkilere büyük zarar vermiştir. Fırtına, çok sayıda orman ağacı ile kentteki birçok meyve ağacını kökünden sökmüş, bahçelere ve asmalara büyük zarar vermiştir. Ayrıca, belirtilen kentlerde çok sayıda evin çatısının kiremitleri fırtına sırasında uçmuştur.¹⁴³² Aynı gazetenin haberinden anlaşıldığı üzere 1889 Haziran'ında Aydın, Menemen, Salihli, Alaşehir, Söke, Kula, Urla gibi tarımsal açıdan verimli kentler, bir hafta boyunca devam eden çok şiddetli bir fırtınaya maruz kalmış ve ürünleri büyük oranda zarar görmüştür.¹⁴³³ Ayrıca İngiliz konsoloslarının raporlarından elde edilen bilgiler göre 1890 ilkbaharında ortaya çıkan güney rüzgârları, İzmir'de kaysı ağaçlarının çiçeklerini önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁴³⁴

Hizmet gazetesi 1891-1892 yıllarında hasar meydana getiren birkaç fırtına hadisesini haber vermektedir. Bu bağlamda 13 Ekim 1891 tarihinde çok şiddetli bir şekilde meydana gelen fırtına, İzmir'de bazı ağaç dallarını kırdığı gibi küçük ağaçları kökünden koparmıştır. Fırtına, etkisini Tire'de daha fazla göstermiştir. Nitekim fırtına, Tire tren istasyonunun ambarının bir kısmının yıkılmasına sebep olurken, içleri dolu iki vagonu da hat üzerinde 10 metre kadar sürümüşür.¹⁴³⁵ 1892 yılında meydana gelen fırtına hadiselerinin birincisi İzmir'de 3 Şubat'ta oldukça şiddetli bir şekilde meydana gelmiş ve çok sayıda evin camlarının kırılmasına yol açmıştır.¹⁴³⁶ 21 Nisan gecesinde meydana gelen bir başka fırtına hadisesi, Dolma iskelesinde demirli yük dolu bir kayığı batırırken, iki kayığın da başlarını kırmıştır.¹⁴³⁷ 26 Eylül'de yağmurun eşlik ettiği fırtına ise Sarayköy-Buldan arasındaki telgraf direklerinin 20'sinin kırılmasına ya da

¹⁴³¹ *The Levant Herald*, Vol 8, sayı 1, 4 Ocak 1888.

¹⁴³² *The Levant Herald*, Vol 9, sayı 13, 31 Mart 1889.

¹⁴³³ *The Levant Herald*, Vol 9, sayı 23, 16 Haziran 1889.

¹⁴³⁴ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 97.

¹⁴³⁵ *Hizmet*, sayı 493, 14 Ra 1309/18 Ekim 1891.

¹⁴³⁶ *Hizmet*, sayı 528, 18 B 1309/17 Şubat 1892

¹⁴³⁷ *Hizmet*, sayı 547, 26 N 1309/23 Nisan 1892

devrilmesine yol açmıştır.¹⁴³⁸ Son olarak 6 Aralık'ta İzmir'de etkili olan fırtına, Kordon taraflarında dalgaların şiddetini artırmasına ve sahil yakınlarındaki bazı evlerin bodrum katlarının su ile dolmasına neden olmuştur.¹⁴³⁹

The Levant Herald gazetesinin verdiği bir bilgiye göre, Bergama'da 1894 Ocak'ının ortalarında meydana gelen "korkunç bir fırtına" 1.500 civarında zeytin, incir ve badem ağacını kökünden çıkarıp devirmiştir.¹⁴⁴⁰ 1895 yılında ise Mart, Ağustos ve Kasım aylarında Aydın vilâyetinin bazı yerlerinde yine hasara yol açan fırtına afetleri yaşanmıştır. Bu yılın Mart ayında meydana gelen fırtınalar Foça'da bir evin yıkılmasına sebep olmuştur. İki kişi, yıkılan evin enkazı altında kalmış ise de, canlı olarak çıkarılmıştır.¹⁴⁴¹ Aynı yılın Ağustos ayının ortalarında üç gün aralıksız süren fırtına ise Bayındır kazasında pamuk, Tire kazasında üzüm mahsulüne küçük miktarlarda zarar vermiştir.¹⁴⁴² Yine 1895 yılının Kasım ayında şiddetli bir şekilde esen fırtına, İzmir limanındaki bir mavnanın, üzerindeki eşya ile beraber batmasına yol açmıştır. Batan eşyanın küçük bir kısmı ancak iki gün sonra çıkarılabildiği.¹⁴⁴³

Aydın vilâyetinde, 1898-1900 yılları arasında etkili olan birkaç fırtına ve verdiği zararlardan *Ahenk* gazetesi ile İngiltere'nin İzmir Başkonsolosu Cumberbatch'ın raporları sayesinde haberdar olmaktadır. Başkonsolos Cumberbatch, sonbahardaki kuzey rüzgârı nedeniyle zeytin mahsulünde düşüş olduğunu belirtirken,¹⁴⁴⁴ *Ahenk* gazetesi, 1898 Mart'ının sonlarında denizde etkili olan fırtınaların Yenikale civarlarında bir balıkçı kayığının batmasına neden olduğunu bildirmiştir. Habere göre, denize düşerek dalgalarla boğuşan üç kişiden ikisi o sırada oradan geçen başka bir kayıktaki kişiler tarafından kurtarılırken, birisi boğularak hayatını kaybetmiştir. Aynı gazetenin haberine göre 1898 Nisan'ında rüzgârın şiddetinden dolayı birçok ağacın dalları ve birçok evin camları kırılmış, çatılardaki kiremitler yere düşmüştür.¹⁴⁴⁵ 23 Aralık 1898 tarihinde gece vakti çok şiddetli bir şekilde esen poyraz rüzgârı ise İzmir'in bazı

¹⁴³⁸ *Hizmet*, sayı 589, 10 Ra 1310/1 Ekim 1892.

¹⁴³⁹ *Hizmet*, sayı 609, 20 Ca 1310/10 Aralık 1892

¹⁴⁴⁰ *The Levant Herald*, Vol 14, sayı 4, 22 Ocak 1894.

¹⁴⁴¹ *The Levant Herald*, Vol 15, sayı 12, 25 Mart 1895.

¹⁴⁴² *Ahenk*, sayı 51, 5 Ra 1313/26 Ağustos 1895.

¹⁴⁴³ *Ahenk*, sayı 78, 12 C 1313/30 Kasım 1895.

¹⁴⁴⁴ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 141

¹⁴⁴⁵ *Ahenk*, sayı 503-505, 11-14 Za 1315/3-6 Nisan 1898.

yerlerinde evlerin kiremit ve pencerelerini uçururken, bazı yerlerinde de ağaçları kökünden devirmiştir.¹⁴⁴⁶

1899 yılının farklı zamanlarında ağaçlara, evlere ve deniz kıyılarında bulunan tesislere zarar veren birçok fırtına havadisi ile karşılaşmıştır. Bu fırtınalardan Ocak ayında etkili olan Birgi nahiyesinde birçok ağacı devirirken, Ödemiş'te birçok evin çatısındaki kiremitleri uçurmuştur.¹⁴⁴⁷ Ekim ayında İzmir ve sahillerinde meydana gelen şiddetli fırtınalar da bazı hasara yol açmıştır. Fırtına, Yunda Adası önünde duran, tuz yüklü bir yelken gemisinin halatlarını kopararak pek çok yerinden hasar görmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, Yunda sahillerinde dalgalar rıhtımı aşarak binalara kadar gelmiş ve ancak caddede işleyen tramvaylar önünde durmuştur. Ayrıca fırtına bazı yerlerde zeytin ağaçlarını kökünden çıkarmıştır.¹⁴⁴⁸ Fırtına sebebiyle 13 Kasım tarihinde, İzmir'de 40-50 yaşlarında dört zeytin ağacı,¹⁴⁴⁹ 1 ve 2 Aralık tarihlerinde ise İzmir ve Ödemiş'te birçok zeytin ağacı devrilmiş ya da büyük hasar görmüştür.¹⁴⁵⁰ Yine Aralık ayının ikinci haftasında denizde etkili olan fırtına, dalgaların şiddetini artırmasıyla Foça kıyılarında etkili olmuş, burada bulunan tuzlaların kumlarla dolmasına sebep olmuş ve tuz yığınlarına büyük hasar vermiştir. Yapılan tahkikat sonucunda telef olan tuzun miktarının 678.500 kg olduğu tespit edilmiştir.¹⁴⁵¹ Aralık ayının son haftasında şiddetli bir şekilde esen fırtına ise İzmir taraflarındaki birçok deniz hamamı ile bazı demirli dubaları alıp götürmüştür.¹⁴⁵² 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetinde fırtınalar kadar etkili olan bir afet de, dolu afetidir.

3) Dolu Afetleri

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyeti dâhilinde 10 defa yaşandığı tespit edilen ve özellikle mahsullere büyük zarar veren afetlerden birisi de dolu afetidir. Manisa şer'iyeye sicilleri, çok eski bir tarihte don afetinin vermiş olduğu zarara ışık tutmaktadır. Sicilde kaydedilen bilgiye göre, 25 Temmuz 1544 tarihinde şiddetli rüzgâr ve kasırganın ardından aşırı derecede yağın dolu ve yağmur, Manisa'ya büyük zarar vermiştir. “Yüz yıldan beri böyle bir yağış görülmediği” ifade edilen sicillerde yer alan

¹⁴⁴⁶ *Ahenk*, sayı 718, 12 Ş 1316/25 Aralık 1898.

¹⁴⁴⁷ *Ahenk*, sayı 741, 10 N 1316/22 Ocak 1899.

¹⁴⁴⁸ *Ahenk*, sayı 960, 7 C 1317/12 Ekim 1899; *İkdam*, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

¹⁴⁴⁹ *Ahenk*, sayı 1294,23 B 1318/15 Kasım 1900.

¹⁴⁵⁰ *Ahenk*, sayı 1311-1313, 15-17 Ş 1318/6-8 Aralık 1900.

¹⁴⁵¹ *Ahenk*, sayı 1318, 22 Ş 1317/14 Aralık 1900.

¹⁴⁵² *Ahenk*, sayı 718, 12 Ş 1316/25 Aralık 1898.

verilere göre, dolu ve diğer doğal afetler nedeniyle bağ ve bahçelerden hiç bir ürün alınamamış ve çok sayıda kuş telef olmuştur.¹⁴⁵³

19. yüzyılın ikinci yarısında mahsulâta zarar veren ilk dolu afetiyle 1868 yılında karşılaşmaktayız. Gördes kazasında meydana gelen bu afet, yerel idare tarafından İstanbul'a bildirilmesiyle Şûrâ-yı Devletin de gündemine gelmiştir. Haziran 1868'in başlarında İzmir'e, "yaklaşık bir saat süreyle fındık tanesi büyüklüğünde yağdığı ve iki gün erimeden yerde kaldığı" ifade edilen dolu, Tepe, Yaka, Çiğiller, Ekrit ve Saraliler köyleri ile Borlu nahiyesinin köylerinin çoğunda mahsulâtın büyük kısmının telef olmasına sebep olmuş ve halkı büyük zarara uğratmıştır.¹⁴⁵⁴

Başka bir dolu afeti de Aydın Valiliği tarafından 1888 yılı Temmuz ayı içinde Dâhiliye Nezâretine bildirilmiştir. Valiliğin yazısına göre Denizli sancağı kazalarından Çal ile bu kazaya bağlı Baklan nahiyesi ve bazı köylerinde bir hafta boyunca yağan dolu ve yağmur afyon ve arpa mahsullerinde hasara sebep olmuştur.¹⁴⁵⁵

1889 yılında İzmir ve civar bölgesinde tarımsal faaliyetleri etkileyen iki dolu afeti yaşanmıştır. *Hizmet* gazetesinin verdiği haberlere göre bunlardan birincisi, 26 Mart akşamı 5 dakika devam ederek, İzmir ve civarındaki bağlar ile ekinlere zarar veren şiddetli bir dolu afetidir.¹⁴⁵⁶ 30 Mayıs-2 Haziran arasında İzmir ve çevresine yağan yağmur ve dolu ise Bozyaka, Seydiköy ve Cumaâbâd (Seydiköy) taraflarındaki ürünlerde zarara yol açmıştır. Afet nedeniyle özellikle Bozyaka civarındaki bazı bağların bütün yaprakları dökülmüş, sebze bahçeleri daha önce hiçbir şey dikilmemiş gibi yerle bir olmuş ve ayrıca bazı büyük ağaçlar devrilerek yere serilmiştir.¹⁴⁵⁷

Hizmet gazetesinin verdiği bilgilere göre 1891 yılının Temmuz ayındaki dolu yağışları Manisa'da mahsullere büyük zarar vermiştir.¹⁴⁵⁸ Aynı gazete, 14 Mayıs 1893 tarihinde Aydın ve civarına "yumurta tanesine yakın büyüklükte" dolu yağdığından bahsetmiştir. Bu yağışlarda Umurlu, Emirdoğan ve bazı köyler başta olmak üzere Aydın kazasında buğday, arpa ve üzüm mahsullerinin tamamına yakını harap olmuştur. Dolu yağışı o derece şiddetli gerçekleşmiştir ki 2 buzağı, telef olmaktan kurtulamamıştır.¹⁴⁵⁹ Başka bir dolu afeti 1894 Temmuz'unda meydana gelmiştir. Bu tarihte vilâyette

¹⁴⁵³ Arıkan, *a.g.m.*, 124.

¹⁴⁵⁴ BOA., ŞD., 1376/7, 23 S 1285/15 Haziran 1868.

¹⁴⁵⁵ BOA., DH.MKT., 1529/102, 28 Za 1305/6 Ağustos 1888.

¹⁴⁵⁶ *Hizmet*, sayı 243, 28 B 1306/30 Mart 1889.

¹⁴⁵⁷ *Hizmet*, sayı 261, 5 L 1306/4 Haziran 1889.

¹⁴⁵⁸ *Hizmet*, sayı 466, 5 Z 1308/11 Temmuz 1891.

¹⁴⁵⁹ *Hizmet*, sayı 653, 1 Za 1310/17 Mayıs 1893.

yağmurla karışık yağın dolular, mahsulleri zarara uğrattığı gibi bazı hayvanların da ölümüne yol açmıştır.¹⁴⁶⁰ Gazetenin haber verdiği son dolu afeti ise 1897 Haziran'ına aittir. “Yumurta büyüklüğünde yağın” dolu Akhisar kazasına bağlı 5 köyün mahsullerine çok büyük oranlarda zarar vermiştir. Akhisar Kaza Meclisinin kaleme aldığı mazbataya göre, 11.374 dönümde ekili olan çeşitli ürünlerde hasarın, % 40 ila % 90 derecesinde olduğu tahmin edilmiştir.¹⁴⁶¹ Aynı yılın Ağustos ayında beş saat süreyle yaşanan dolu fırtınasında ise Aydın civarındaki üzüm bağları büyük hasar görmüştür.¹⁴⁶²

Dönemin gazeteleri, 1899 yılının yaz ve sonbahar aylarında tarlalardaki mahsullere, bağlara zarar veren ve hayvanların ölümüne yol açan birkaç dolu afetinden bahsetmektedir. 16-20 Haziran tarihlerinde yaşanan dolu afeti hakkında bilgiler veren *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre Akhisar ve Urla'da asmalar büyük oranda, Birunâbâd, Manisa ve Aydın ovalarındaki tarlalarda ekili arpalar hafif şekilde zarar görmüştür.¹⁴⁶³ *İkdam* gazetesinin “yumurta büyüklüğünde yağdığını” belirttiği dolu, 4 Ağustos'ta Manisa ile Köşk nahiyesinde mahsullere zarar vermiştir. Gazetenin haberine göre “dolu Manisa'nın köylerinde o derece şiddetli yağmış ki, asma çubuklarının bir kuru kütük halinde kalmasına ve dışarıda bulunan hayvanlar ile birkaç insanın yaralanmasına sebep olmuştur.” Özellikle Horozköy, Karaçay, Develi, Akköy, Balat köylerindeki bağlara büyük zararı dokunmuştur. Köşk kazasında da bağlar şiddetli yağın doludan büyük oranda zarar görmüştür. Ayrıca Köşk nahiyesinde dolu nedeniyle oluşan sel afeti, bir eşek ile 4 koyunun telef olmasına yol açmıştır.¹⁴⁶⁴

Aynı dolu afetinin başka yerlere de zarar verdiğini, *The Levant Herald* gazetesinin haberlerinden öğrenmekteyiz. Gazetenin haberine göre dolu fırtınası, yukarıda belirtilen yerlerin haricinde Hamidiye, Çay ve Debleköy'de de üzüm asmalarını harap etmiştir. Gazeteye gönderilen bir mektuba göre, aynı tarihte Urla kazası, Gülbahçe köyü ve St. George çiftliğindeki asmalar da zarar görmüştür.¹⁴⁶⁵ Yıl içerisinde üçüncü bir dolu afeti 2 Ekim 1899 tarihinde Turgutlu'da meydana gelmiştir. Bu afette, Kuyubaşı mevkiindeki pamuk tarlaları büyük hasara uğramıştır. Diğer

¹⁴⁶⁰ *Hizmet*, sayı 773, 24 M 1312/28 Temmuz 1894.

¹⁴⁶¹ *Hizmet*, sayı 1102, 14 M 1315/15 Haziran 1897.

¹⁴⁶² *The Levant Herald*, Vol 17, sayı 34, 23 Ağustos 1897.

¹⁴⁶³ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 28, 26 Haziran 1899.

¹⁴⁶⁴ *İkdam*, sayı 1833, 25 Ca 1317/1 Ekim 1899.

¹⁴⁶⁵ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 35, 14 Ağustos 1899

taraftan aynı tarihlerde Bergama kazasına bağlı Kozak nahiyesine şiddetli yağın dolu, Okçular ve Orkutlar bağlarının neredeyse tamamını harap etmiştir. Dolu yağışları aynı zamanda sergide bulunan üzümlere de büyük miktarda zarar vermiştir.¹⁴⁶⁶

4- Aşırı Sıcaklar

Aşırı sıcak havaların, çok nadir de olsa Aydın vilâyetinde mahsule ve insanların sağlığına zarar verdiği olmuştur. İngiltere'nin İzmir Konsolosu Cumberbatch'ın raporunda verdiği bilgilere göre, 1869 Mayıs'ının başında aşırı derecede sıcak hava, pamuk, mısır ve tütün üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu afet nedeniyle bu yıl pamuk mahsulü neredeyse tamamen, mısır ve tütün mahsulleri ise büyük oranda zarar görmüştür. Afet aynı zamanda ürünlerin kalitesini de etkilemiştir. Bu nedenle konsolosun da ifade ettiği üzere ürünler, bir önceki yıla göre daha düşük fiyatla satılmış ve ihracatta düşüş yaşanmıştır.¹⁴⁶⁷

The Levant Herald gazetesi, 1888 yılı Temmuz'unda yaşanan aşırı sıcaklıkların vilâyet dâhilindeki üzüm bağlarına zarar verdiği yönünde bir haber paylaşmıştır. Gazetenin daha sonraki sayılarında verdiği bilgiler, aşırı sıcak havaların bir sonraki ayda da devam ettiğini göstermektedir. Öyle ki, 1888 Ağustos'unda meydana gelen aşırı sıcaklıklar, Urla'daki üzüm mahsulüne % 30-35 oranında zarara sebep olmuştur.¹⁴⁶⁸ Mahsullere zarar verecek derecede aşırı sıcakların yaşandığı bir diğer yıl da 1896'dır. *The Levant Herald* gazetesinin verdiği bilgilere göre, bu yılda yaşanan aşırı sıcaklıklar Turgutlu'daki üzüm bağlarına büyük zarar vermiştir.¹⁴⁶⁹

Aşırı sıcak havalar, sadece mahsullere değil, insanlara da zarar vermiştir. *Hizmet* gazetesinin 8 Temmuz tarihli haberine göre, şiddetli kuraklıkların yaşandığı 1890 yılındaki aşırı sıcaklıklar, Aydın vilâyetinde okul yaşındaki çocuklarda ufak tefek bazı hastalıklara yol açmıştır. Vilayet Sıhhiye Müfettişliği tedbir olarak, ibtidai (ilk) mekteplere bir müddet yarım gün devam edilmesine ve bu okulların normal süresinden erken kapanmasına karar vermiştir. Bunun yanı sıra aynı sebeple Maarif Meclisi, rüştiye ve idadi mekteplerinin sınavlarının hemen yapılmasını kararlaştırmıştır.¹⁴⁷⁰

¹⁴⁶⁶ *Ahenk*, sayı 958, 5 C 1317/10 Ekim 1899; *Ahenk*, sayı 961, 8 C 1317/13 Ekim 1899; *İkdam*, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

¹⁴⁶⁷ *İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti*, 11-12, 18.

¹⁴⁶⁸ *The Levant Herald*, Vol 8, sayı 30-34, 25 Temmuz-22 Ağustos 1888.

¹⁴⁶⁹ *The Levant Herald*, Vol 16, sayı 35, 31 Ağustos 1896.

¹⁴⁷⁰ *Hizmet*, sayı 364, 21 Za 1307/8 Temmuz 1890.

5) Yıldırım Afetleri

Yağmurlu havalarda Aydın vilâyetinin merkezi İzmir'e çok sayıda yıldırım düştüğü ve etrafına zarar verdiği, Aydın Valiliğinin merkezi hükümetle yaptığı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Aydın valisi, vilâyet merkezi İzmir'de bulunan hükümet konağının, etrafındaki binalara göre daha fazla şimşek çekmeye müsait olduğundan bahisle, durumu merkezi hükümete arz etmiş ve yıldırımdan korunması için binaya paratoner monte edilmesini talep etmiştir. Konunun gündemine gelmesi üzerine Şûrâ-yı Devlet, Tophane-i Âmire Mûşiriyetinden bu işin gerekli teçhizat ve masrafı hakkında bilgi istemiş ve İzmir'deki hükümet konağının 5 adet paratoner ile korunabileceği cevabını almıştır. Paratonerlerin fiyatı, nakliyesi ve kurulmasının masrafının toplam 10.000 kuruş tutacağı hesaplanmıştır. Şûrâ-yı Devletten Dâhiliye Nezâretine yazılan 9 Nisan 1887 tarihli mazbatadan anlaşıldığı üzere, bu tutarın Rumi 1303 senesi Aydın vilâyeti bütçesi dâhiliye tahsisatının inşaat tertibinden karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁴⁷¹

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetine zarar veren ilk yıldırım afetine 1867'de İzmir'de rastlanmıştır. *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis* gazetesinin verdiği bilgilere göre 12 Haziran'da İzmir'de düşen yıldırım sebebiyle iki kişi hayatını kaybetmiş ve 30 civarında hayvan telef olmuştur.¹⁴⁷² 1876 Haziran'ının ortalarında başlayarak aralıksız 20 gün süren yağmurlar sırasında İzmir sancağının bazı yerlerine düşen yıldırımlar da birkaç insanın ölmesine ve yaralanmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bazı telgraf direkleri yıldırım esnasında yıkılmaktan kurtulamamıştır.¹⁴⁷³

Hizmet ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri, 1892 yılında yaşanan üç yıldırım hadisesini haber vermektedir. İlk olarak yıldırım, 15 Mart gecesinde yağın yağmurlar sırasında İzmir'in Topaltı Mahallesi'nde bir kişiye isabet ederek hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.¹⁴⁷⁴ İkinci hadise 29 Mayıs'ta yağın yağmurlar sırasında Menteşe sancağına bağlı Bozüyük nahiyesinin Ahi köyünde yaşanmış ve yıldırım isabet eden Süleyman isimli birisinin ölümüyle sonuçlanmıştır.¹⁴⁷⁵ Üçüncü hadise ise Haziran ayının ilk haftasında Köyceğiz kazasının bir köyünde meydana gelmiştir. Gevher

¹⁴⁷¹ Ancak Aydın vilâyetinin 1303 senesi inşaat masrafı olarak toplam 66.000 kuruş bulunduğu, bunun sadece 30.000 kuruşunun İzmir sancağının hissesine düştüğü de merkezi hükümete bildirilmiştir. *BOA.*, ŞD., 1383/16, 29 N 1304/21 Haziran 1887.

¹⁴⁷² *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sayı 676, 15 S 1284/18 Haziran 1867.

¹⁴⁷³ Raif Nezihi, *İzmir'in Tarihi*, 15. Fasikül (İzmir: İzmir BB Yayınları), 3.

¹⁴⁷⁴ *Hizmet*, sayı 537, 20 Ş 1309/20 Mart 1892.

¹⁴⁷⁵ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4178, 18 Za 1309/13 Haziran 1892.

Efendinin evine düşen bu yıldırım zarara yol açmış ise de can kaybına neden olmamıştır.¹⁴⁷⁶

1899 yılının Haziran, Ağustos Eylül ve Ekim aylarında vilâyette yağın yağmurlar sırasında düşen yıldırımların birkaç yerde sebep olduğu ölümler ve yol açtığı hasarlar hakkında yerel ve ulusal gazeteler önemli bilgiler vermektedir. Bu bağlamda *The Levant Herald* gazetesinin haberine göre 16-20 Haziran 1899 arasında yağın şiddetli yağmurlar sırasında Ayasluğ (Selçuk) civarında 12 kişi, Bayındır, Kuşadası ve Torbalı'da birer kişi olmak üzere toplam 15 kişi yıldırım düşmesi sonucu hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁷⁷ *Ahenk* ve *İkdam* gazetelerinden elde edilen bilgilere göre, Nazilli kazasına bağlı Hasköy'de yıldırımın isabet ettiği 63 keçi ve 2 baş çift hayvanı telef olmuştur.¹⁴⁷⁸ 28 Eylül 1899 tarihinde Manisa'da Kızandere isimli yerde bağında bulunan bir kişi¹⁴⁷⁹ ile Soma kazasına bağlı köylerin birinde bir kişi ve bir öküz, üzerlerine yıldırım isabet etmesi nedeniyle can vermiştir. 29 Eylül 1899 tarihinde şiddetli yağın yağmurlar sırasında ise Kırkağaç istasyonu civarına isabet eden yıldırım, buradaki telgraf direklerinden üçünün parçalanmasına neden olmuştur.¹⁴⁸⁰ Bu dönemde devam eden yağmur ve dolu yağışları sırasında, 3 Ekim 1899 tarihinde İzmir'e bağlı Yenişehir'in Uskerles köyünde yıldırımların isabet ettiği bir kadın¹⁴⁸¹ ve 6 Ekim'de Manisa'ya bağlı Hamidiye köyünde bir Hıristiyan ile yanında bulunan bir çift öküz hayatlarını kaybetmiştir.¹⁴⁸²

Kuraklık kadar olmasa da bu afetlerin de insanlara birtakım zararlar verdiği görülmektedir. Bu afetler içerisinde insanlara en fazla zararı dokunanı, aşırı şiddetli soğuklar ve don afetidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında 7 yılın kış ayları, özellikle de 1850, 1893, 1896 ve 1898 kışları çok şiddetli geçerek vilâyetteki yaşamı çok olumsuz etkilemiştir. Bahsi geçen yıllarda yaşanan bu don afetleri, tarımsal faaliyetlere, özellikle de meyve ağaçlarına büyük zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda insan ve hayvanlarda can kayıplarının yaşanmasına neden olmuştur. Normalden çok daha şiddetli eserek afete dönüşen fırtına sayısı 27'dir. Fırtınalar, genellikle denizde küçük gemilere, kıyıda bulunan iskeleler ile tesislerde hasarlara yol açarken, karada ise ağaçlara,

¹⁴⁷⁶ *Tercüman-ı Hakikat*, sayı 4173, 12 Za 1309/8 Haziran 1892.

¹⁴⁷⁷ *The Levant Herald*, Vol 19, sayı 28, 26 Haziran 1899.

¹⁴⁷⁸ *İkdam*, sayı 1831, 2 Ra 1317/10 Ağustos 1899

¹⁴⁷⁹ *İkdam*, sayı 1898, 11 C 1317/17 Ekim 1899.

¹⁴⁸⁰ *Ahenk*, sayı 952, 3 Ekim 1899/28 Ca 1317; *İkdam*, sayı 1889, 2 C 1317/8 Ekim 1899.

¹⁴⁸¹ *İkdam*, sayı 1903, 16 C 1317/22 Ekim 1899.

¹⁴⁸² *Ahenk*, sayı 958, 5 C 1317/10 Ekim 1899.

mahsullere, evlerin çatı ve pencerelerine zarar vermiştir. 12 defa yaşandığı tespit edilen dolu afeti ise tarımsal faaliyetlere, en fazla da asmalarda büyük hasara yol açmıştır. Ayrıca vilâyete düşen yıldırımlar zaman zaman insanlara, hayvanlara ve ulaşımına zarar vermiştir.

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME

19. yüzyılın ikinci yarısı, Aydın vilâyetinde deprem, sel, kuraklık, çekirge istilasısı, dolu, don, fırtına, yıldırım düşmesi gibi doğal afetlerin çok sık yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda 50 yıllık bu sürede vilâyetin çeşitli yerlerinde 42'ü hasara sebep olan 300'e yakın deprem, 61 sel, 12 dolu, 27 fırtına afetinin yaşandığı tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra 15 yılın normalden daha kurak geçtiği ve en az 32 yılda çok sayıda çekirge afetinin meydana geldiği belirlenmiştir.

Tablo 19: Aydın Vilâyetinin Maruz Kaldığı Doğal Afetler (1850-1900)

Yıl	Afetin Türü	Yıl	Afetin Türü
1850	Deprem, Çekirge, Don	1875	Deprem, Sel
1851	Deprem, Çekirge, Kuraklık	1876	Çekirge, Sel (2), Yıldırım
1852	Çekirge	1877	Çekirge, Fırtına
1853	Çekirge, Kuraklık	1878	Çekirge
1854	Çekirge	1879	Çekirge, Kuraklık
1855	Çekirge	1880	Deprem (2), Çekirge, Kuraklık
1856	Deprem, Çekirge	1881	Deprem, Çekirge, Sel (3), Kuraklık
1857	Çekirge	1882	
1858	Çekirge	1883	Deprem, Sel
1859		1884	Çekirge
1860	Sel	1885	Çekirge, Sel (2)
1861		1886	Deprem (4), Çekirge, Fırtına
1862	Deprem, Çekirge	1887	Deprem (5), Çekirge, Sel (5), Kuraklık, Fırtına (2), Don
1863	Deprem, Çekirge, Kuraklık	1888	Deprem, Çekirge, Sel (3), Dolu
1864		1889	Deprem, Çekirge, Sel (2), Kuraklık, Fırtına(2), Dolu (2)
1865	Sel (2)*	1890	Deprem (3), Çekirge, Kuraklık, Fırtına
1866	Fırtına	1891	Çekirge, Sel (7)
1867	Deprem (2), Fırtına	1892	Deprem (3), Çekirge, Sel, Fırtına (4), Yıldırım (2)
1868	Sel, Fırtına, Dolu	1893	Deprem, Çekirge, Sel (3), Kuraklık, Don
1869	Deprem, Aşırı Sıcaklık	1894	Deprem, Kuraklık, Dolu
1870		1895	Deprem (2), Çekirge, Sel (3), Fırtına (3)
1871	Deprem	1896	Deprem (2), Sel (5), Don
1872	Çekirge	1897	Deprem, Çekirge, Sel (6), Kuraklık
1873	Sel, Don	1898	Deprem(3),Çekirge,Sel,Kuraklık, Fırtına (4),Dolu, Don
1874	Çekirge, Sel, Kuraklık	1899	Deprem,Sel(8),Kuraklık,Fırtına(6), Dolu(3),Don,Yıldırım(5)

*Parantez içindeki rakamlar yıl içerisinde yaşanan afetin sayısını ifade etmektedir.

Bu dönemde meydana gelen bütün doğal afetleri kronolojik olarak alt alta sıraladığımızda, 1850-1900 arasındaki dönemde Aydın vilâyetinin çok sık bir şekilde doğal afetlere maruz kaldığı söylenebilir. Çünkü sadece 5 yıl doğal afet yaşandığına dair bir bilgi yoktur; diğer yılların hepsinde vilâyetin çeşitli yerleri bir veya daha fazla sayıda afete maruz kalmıştır. Afetlerin tespitinde ve haklarındaki bilginin artışıyla, kaynak olarak kullanılan gazetelerin sayısındaki artışın da önemli bir payı vardır. Aydın

vilâyetini etkileyen afetlerin yüzyılın son kısmında yoğunlaştığı söylenebilir. Nitekim bu dönemde yıl içinde 15-20, hatta daha fazla afetin meydana geldiği zamanlar mevcuttur. Vilâyeti derinden etkileyen büyük afetler ise 1851, 1881, 1883, 1887, 1890, 1893, 1898 ve 1899 yıllarında yaşanmıştır. Bahsi geçen yılların her birinde vilâyete zarar veren en az üç büyük afet meydana gelmiştir.

Aydın vilâyetinde afetlerin en fazla etkilediği yerleşim birimleri, afetlerin türüne göre değişiklik göstermektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Bu dönemde yaşanan depremler daha çok İzmir ve civarında yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte Aydın ve Denizli şehirlerinin bulunduğu bölgede çok büyük depremler yaşanmıştır. Saruhan sancağının ise depremlerden neredeyse hiç etkilenmediği dikkat çekmektedir.

Tarlalarda ne bulurlarsa silip süpüren çekirgelerin verdiği en büyük zararlar ise İzmir, Saruhan, Aydın ve Denizli sancaklarında yaşanmıştır. Diğerlerine kıyasla, ilk iki sancağın bu afetten gördüğü zarar çok daha büyük olup, Menteşe sancağının gördüğü zarar ise çok azdır. Çekirge afetlerinden en fazla etkilenen yerleşim birimlerinin başında Ödemiş, Eşme, Bayındır, Manisa, Nazilli, Urla, Tire, Bozdoğan, Alaşehir, Selendi, Adala, Menemen, Cumaâbâd (Seydiköy), Balyanbolu, Buldan gibi verimli topraklara sahip kaza ve nahiyeler gelmektedir.

Vilâyetin büyüklü küçüklü çok sayıda akarsu ağıyla örülmüş olması, yaşanan sel afetlerinin en önemli sebebidir. Bu nedenle, özellikle kış mevsiminde çok sık olarak taşan Gediz, Büyük Menderes, Küçük Menderes, Bakırçay ve bunları besleyen akarsuların güzergâhında bulunan kentler; İzmir, Söke, Manisa, Bergama, Aydın, Nazilli, Foça, Kasaba, Menemen ovaları sel afetinden en büyük zararı gören yerlerdir. Bununla birlikte vilâyetin en büyük akarsuları olan Büyük Menderes ve Gediz nehirlerinde, Bakırçay ve Küçük Menderes nehirlerine kıyasla çok daha fazla taşkın yaşandığı söylenebilir. Nitekim ilk iki nehirden Büyük Menderes'te 12, Gediz'de 11 defa taşkın yaşanırken, ikinci sırada bahsi geçen nehirler dörder defa taşmıştır. Ayrıca en geniş sahayı etkileyen sel afetlerinin, çoğu zaman dört-beş ovayı aynı anda etkileyen Büyük Menderes nehri taşkınları sonucu meydana geldiği, ancak en fazla zarara Gediz nehri taşkınlarının neden olduğu söylenebilir. Çünkü Gediz nehri taşkınları sadece tarımsal faaliyetlere ve yerleşim birimlerine zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda tuzlalarda, dalyanlarda ve İzmir limanında da önemli derecede hasara yol açmıştır.

Kurak geçen 15 yılda en fazla sırasıyla Saruhan, İzmir, Aydın ve Denizli sancaklarındaki tarımsal faaliyet zarar görmüştür. Saruhan sancağında Kula, Eşme, Alaşehir, İnegöl, Salihli, Manisa; İzmir sancağında Bergama, Menemen, Ödemiş; Aydın sancağında Söke, Nazilli, Bozdoğan; Denizli sancağında Sarayköy tarafları kuraklık afetinden önemli derecede zarar görmüştür. Menteşe sancağı ise bu afetten ciddi bir şekilde etkilenmemiştir. Diğer bir ifadeyle güneyden kuzeye doğru gidildikçe yaşanan kuraklık sayısında artış yaşanmıştır.

Doğal afetler içerisinde 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın vilâyetine en büyük zararı depremler vermiştir. Kesin ve tam olarak tespit edilmesi mümkün olmamakla birlikte kaba bir hesaplama bu dönemde vilâyette yaşanan depremlerde, toplam 1.000-1.200 civarında insan hayatını kaybetmiş, 1.500'ün üzerinde insan yaralanmıştır. Depremlerde yıkılan ya da büyük oranda hasar gören binaların toplam sayısının 30-35.000 civarında olduğu söylenebilir. Bu rakamlara ilaveten vilâyet dâhilinde meydana gelen depremlerde on binlerce sayıda bina daha küçük oranlarda hasar görmüştür. Bahsi geçen bu kayıpların yaklaşık üçte ikisi 20 Eylül 1899 tarihinde yaşanan Denizli-Aydın depremine aittir. Nitekim bu yıkıcı deprem, vilâyetin 19. yüzyıl boyunca yaşadığı en büyük felakettir; resmi kaynaklar göre deprem, en az 754 insanın hayatını kaybetmesiyle, 706 kişinin yaralanmasıyla, 5.000 civarında evin tamamen, 10.000 civarında evin çok büyük oranlarda yıkılmasıyla, birçok yerleşim biriminin harabeye dönmesiyle ve 80.000 kişinin evsiz kalmasıyla sonuçlanmıştır. Bu deprem, aynı zamanda, 19. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen en büyük birkaç depremden birisidir. Bu dönemde yaşanan deprem sayısının 300'e yakın olması, Aydın vilâyetinin kapsadığı coğrafyanın eski dönemlerde de birinci derecede deprem bölgesi olduğunu göstermektedir. Dikkat çeken başka bir husus, vilâyette meydana gelen büyük depremlerden birkaçı hariç, çoğunun 1880'li yıllardan sonra yaşanmış olmasıdır.

Her defasında, kondukları ekili alanlara büyük zararlar veren çekirgeler, 1850, 1853 ve 1878-81 yıllarında zahire kıtlığına sebep olmuşlardır. Bununla birlikte çekirge istilası nedeniyle kıtlığa maruz kalan afetzedelerden halktan başka yerlere göç etmek zorunda kalan olmamıştır. Çekirgelerin istila ettiği alanın ve verdiği zararın büyüklüğü dikkate alındığında 1850-1853, 1862-1863, 1876-1881 ve 1886-1888 dönemlerinde meydana gelen afetlerin etki alanının çok geniş olduğu, diğer bir ifadeyle daha fazla yerleşim biriminin mahsullerine zarar verdiği söylenebilir. Bunların arasında özellikle 1863

yılında meydana gelen çekirge afeti, Aydın vilâyetinin neredeyse tamamında etkili olmuş, özellikle pamuk, buğday ve arpa mahsullerinin çok büyük bir kısmını telef etmiştir. Mahsullerin büyük bir kısmına mahvetmek derecesinde zarar veren başka bir büyük afet de, 1880-1881 yıllarında yaşanmış ve uzun yıllar halkın hatırından silinmemiştir.

Çekirge afetinin olumsuz sonuçları kadar, daha fazla zararın yaşanmasını önlemek amacıyla bu afete karşı verilen mücadele de çok büyük önem arz etmektedir. Nitekim çekirgenin yumurta bıraktığı senelerde, bir sonraki yıl yine aynı afete maruz kalmamak amacıyla sonbahar, kış ve ilkbahar aylarında çekirgenin yumurtaları ile yavrularını çeşitli yöntemlerle telef etmek için adeta zorunlu bir seferberlik ilan edilmiş, mahalli hükümetlerin yöneticileri, görevli memurlar ve mükellef tutulan halk tarafından büyük bir mücadele sergilenmiştir. Bu mücadele vilâyet halkını ve idarecilerini, çoğu zamanlar 3-4 ay gibi uzun bir süre meşgul etmiş, bu yönüyle büyük bir işgücü kaybına sebep olmuştur. Bu meşakkatli iş, aynı zamanda vilâyet halkını fiziki ve psikolojik olarak da yıpratmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında çok az sayıda can kaybına yol açan sel afetleri, depremler kadar olmasa da, yerleşim birimlerine önemli derecede zarar vermiştir. 1850-1900 yılları arasında, sel afetleri nedeniyle toplam 1.200 civarında ev yıkılmış ya da hasar görmüştür. Vilâyet halkı, sel afetlerinden en fazla 1891 yılında etkilenmiştir. Bahsi geçen yılın kışında meydana gelen aşırı yağışlar sonucu, vilâyetteki bütün nehirler taşmış, ayrıca nehir taşkınlarından bağımsız olarak birçok sel afeti yaşanmıştır. Toplam 13 yerleşim biriminin etkilendiği bu sel afetlerinde yaklaşık 600 ev yıkılmış ya da hasar görmüştür. Sel afetlerinin en fazla hasara yol açtığı şeylerden birisi de sular altında bıraktığı ovalık alanlardaki ekili araziler olup, bu açıdan afetzedeler büyük ekonomik kayıp yaşamışlardır. Ayrıca, Aydın vilâyetinde en fazla çevre problemine sebep olan afet olarak nehir taşkınları, bataklıkların oluşmasına, limanların, toprak ve çamurla dolmasına sebep olmuşlardır. Bu bakımdan 1868 yılında yatağını değiştiren Gediz nehrinin, bu tarihten 1886 yılına kadar sularını boşalttığı İzmir limanını kum, toprak ve çamurla doldurarak liman için büyük bir tehlike meydana getirmesi önem arz etmektedir. Bataklıkların oluşması vilâyetteki tarım alanlarını azaltırken, yaşanan nehir taşkınları sonucu sel sularının mineral bakımından zengin alüvyonlu topraklar taşınması

ise yarar getirmiş, tarım alanlarının verimini artırmıştır. Bunların yanı sıra sel afetleri ticarete ve ulaşımına büyük zarar vermiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kuraklık afetleri sonucunda Aydın vilâyetinin gördüğü en büyük zarar, mahsullerin telef olmasıdır. Mahsullerin gördüğü zararın çok daha şiddetli olduğu beş yıl vilâyetin bazı yerleşim birimlerinde kıtlık meydana gelmiştir. Özellikle 1887, 1890, 1898 yıllarında yaşanan kuraklıklar, etkilediği sahanın genişliği ve sonuçları bakımından diğerlerine nazaran çok daha ön plana çıkmıştır. Bu afetin sebep olduğu en vahim netice toplu ölümlerin yaşanması olmuştur; 1887 kuraklığının sebep olduğu kıtlıkla birlikte gelen salgın hastalıklar neticesinde 56 kişi hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında, Anadolu'nun farklı yerlerinde ve Kuzey Afrika'da kuraklıklar nedeniyle yaşanan binlerce ölüm ve kitlesel göçler göz önüne alındığında, Aydın vilâyetinde yaşanan kuraklık ve kıtlık hadiselerinin daha hafif zararlarla atlatıldığı söylenebilir. Aydın vilâyetinde yaşanan kuraklık hadisesinin bir diğer sonucu da su sıkıntısıdır. Kıtlıkla sonuçlanan 1890 ve 1898 kuraklıkları, vilâyet merkezi İzmir başta olmak üzere, bazı yerleşim birimlerinde halkın su sıkıntısı yaşamasına ve dolayısıyla su getirmek için birtakım zorluklara katlanmalarına da neden olmuştur.

Deprem, çekirge istilası, sel ve kuraklık afetleri kadar olmasa da don, dolu, fırtına, yıldırım düşmesi gibi afetler de, vilâyet halkını çeşitli şekillerde etkilemiştir. Bu afetler içerisinde insanlara en fazla zararı dokunanı, aşırı şiddetli soğuklar ve don afetidir. Özellikle 1850, 1893, 1896 ve 1898 kışları çok şiddetli geçerek vilâyetteki yaşamı olumsuz şekilde etkilemiştir. Bahsi geçen yıllarda yaşanan bu don afetleri, sadece tarımsal faaliyetlere, özellikle de meyve ağaçlarına büyük zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda insan ve hayvanlarda can kayıplarının yaşanmasına neden olmuştur. Şiddetli esen fırtınalar, denizde küçük gemilerde, kıyıda bulunan iskeleler ile tesislerde hasarlara yol açarken; karada ağaçlara, mahsullere, evlerin çatı ve pencerelerine zarar vermiştir. Çok sayıda yaşandığı tespit edilen dolu afetleri ise tarımsal faaliyetlere, en fazla da asmalara zarar vermiştir. Ayrıca vilâyete düşen yıldırımlar nedeniyle 25 civarında insan canından olmuştur.

Bazı doğal afetler, ulaşım ve iletişime verdiği zararlarla kısa sürelerle de olsa günlük hayatı olumsuz yönde etkilemişlerdir. Nitekim deprem, sel, fırtına, yıldırım

afetlerinde telgraf direklerinin, köprülerin yıkılması, şose ve demiryolların bozulması, insanların yaşamlarını kısıtlayan önemli aksaklıklara sebep olmuştur.

Aydın vilâyetinde meydana gelen doğal afetler, tarımsal üretime etkileri bakımından ülkenin diğer yerlerine kıyasla çok daha fazla öneme sahiptir. Çünkü Aydın vilâyeti, Osmanlı Devleti'nin ticari tarıma ve ihracata yönelik üretim yapan, aynı zamanda ülkenin diğer yerlerine kıyasla çok daha fazla ürün elde edilebilen oldukça verimli bölgelerinden birisidir. Tarımsal üretim miktarı fazla olduğundan bu vilâyette mahsullerin doğal afetlerden gördüğü zarar da nispeten daha büyük olmuştur.

Yaşanan doğal afetler Aydın vilâyeti halkını çeşitli çözüm yolları aramaya sevk etmiştir. Afettede halktan bazıları, kuraklık afetinin yaşandığı sıralarda nehirlerden küçük kanallar açarak ekili alanlardaki ürünlerini sulamayı başarmıştır. Benzer bir şekilde, bazı afetler sırasında, özellikle de çekirge istilasının yaşandığı senelerde afettede halk, doğal afetlerden gördükleri kayıpları telafi etmek için daha fazla alana tohum ekme ya da yıllık ekim sayısını artırma yoluna gitmiştir.

Aydın vilâyetinde yaşanan doğal afetlerden en büyük maddi zararı, bazen yaralanan, canlarını, akrabalarını, hayvanlarını, evlerini, eşyalarını, tarlada veya sergideki mahsullerini kaybeden halk kesimi görmüştür. Yaşadıkları afetler nedeniyle neredeyse her sene maddi kayıplara uğrayan halk, bazı dönemler çok ciddi bir ekonomik darboğaz içine girerek, büyük sıkıntılar çekmiş; yiyecek ve tarlaya ekecek zahire bulamayarak kıtlığa maruz kalmış, vergilerini ödemekte zorluk çekmiş, hatta devletin yardımına muhtaç duruma düşmüştür. Tarımsal faaliyetlerin doğal afetler nedeniyle zarar görmesi, ziraatla uğraşan halkın yanı sıra tüccarları, mültezimleri ve devleti de önemli oranda etkilemiştir.

Afetler nedeniyle yeterli miktarda ürün kaldırılamaması, bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Vilayette zahire darlığının yaşandığı bazı dönemlerde fiyat artışları yaşanmış, iç ve dış ticaret, dolayısıyla da tüccarlar büyük zarar görmüştür. İzmir ve ard bölgesinde üretilen mahsulün önemli bir miktarının ihraç edildiği düşünüldüğünde, özellikle bazen durma noktasına gelen dış ticaretin önemli derecede etkilendiği söylenebilir. Ayrıca dalyanlar, debbağhaneler, yağhaneler de doğal afetler nedeniyle büyük zarar görmüştür.

Afetlerin tarımsal faaliyetlere verdiği zarar nedeniyle en fazla etkilediği bir kesim de, kârları azalan, hatta bazı dönemler zarar eden öşür mültezimleridir. Çünkü

afet yıllarında yeterince ürün elde edilememesi, mültezimlerin ürün üzerinden topladıkları öşür vergilerinin miktarını azaltmıştır. Öyle ki, bazı afet dönemlerinde büyük maddi sıkıntılar yaşayan mültezimlerden bir kısmı, ödeyecekleri borçlarının ertelenmesi için devletin kapısını çalmak, hatta uhdesine aldıkları öşür ihalelerini feshetmek zorunda kalmışlardır.

Afetler nedeniyle büyük zarar eden devlet hazinesi ise iki açıdan kayıp yaşamıştır. Bunlardan birincisi, kuraklık, sel, çekirge istilası, don gibi afetlerin sık yaşandığı dönemlerde, yukarıda bahsedilen iki konuyla, yani ticaretin olumsuz yönde etkilenmesi ve mültezimlerin zarar etmesiyle bağlantılı olarak gördüğü zararlardır. Çünkü yaşanan bu tür afetler, ilk olarak öşür müzayedelerinde bedellerin düşmesine, dolayısıyla devlet hazinesine daha az verginin girmesine sebep olmuştur. Ayrıca devlet, zahire darlığının yaşandığı sıralarda İzmir limanından yeterince ihracat yapamadığı için gümrük vergilerinden de mahrum kalmıştır. Bunların yanı sıra Gediz nehri taşkınlarında ve bazı fırtına afetlerinde, büyük gelir getiren tuzlaların gördüğü zararlar da devletin gelirlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Devlet hazinesinin yaşadığı ikinci kayıp, hem doğal afetler sonrasında afetzedelerin yaralarını sarmak hem de önlenemez nitelikteki çekirge istilası ve nehir taşkınları gibi afetlerin önüne geçmek için büyük miktarlarda harcama yapmak zorunda kalmasından kaynaklanmıştır. Devlet, afetzedelerin yaralarının sarılması bağlamında, doğal afetlerde yıkılan ya da hasar gören afetzede evlerinin, okul, hükümet konağı vb. kamu binalarının, yol, köprü vb. yapıların inşası veya tamiri için büyük miktarda paralar tahsis etmek zorunda kalmıştır. Afetlerin önlenmesi bağlamında ise çekirgeye karşı verilen mücadele sırasında gerekli kireç, bez, kazma, kürek gibi vs. malzemelerin temin edilmesi, çekirge ve yumurtasını toplayan halka verilen ücretlerin bazı dönemler devlet hazinesinden karşılanması ve nehir yataklarının ıslahı, setlerin inşası ve görevli memurların harcırahlarının karşılanması için harcamalar yapmıştır.

Osmanlı yönetimi, deprem, çekirge, sel, kuraklık gibi afetlere maruz kalarak maddi sıkıntı çeken halkına çeşitli şekillerde yardımda bulunmuştur. Aydın Valiliği ile doğrudan halktan gelen talepler doğrultusunda afetzedelerin yaralarını sarmaya çalışan devletin, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan doğal afetler sonrasında bazı istisnalar dışında vergi politikasından taviz vermediği söylenebilir. Çünkü devlet, deprem, çekirge istilası ve kuraklık gibi afetlerin yaşandığı mahallerden gelen taleplere rağmen vergi

affına, hatta bazen vergi sürelerinin ertelenmesine dahi çok sıcak bakmamıştır. Vergi indirimi ve vergi sürelerinin ertelenmesiyle ilgili sadece birkaç istisnai durumla karşılaşmış olup, afetzedelerin yaralarının sarılması amacıyla genellikle daha farklı yöntemlere başvurulmuştur.

Bu yöntemlerden birisi, afetzedelere kredi imkânı sağlanmasıdır. İhtiyaç içerisindeki afetzede halka mahalli mal sandıklarından kredi kullanma imkânı sağlamasıyla ilgili örneklerle daha çok kuraklık afeti sırasında karşılaşılırken, deprem ve çekirge afetleri sırasında da bazı istisnai uygulamalar olmuştur. Ayrıca kuraklık afeti nedeniyle meydana gelen kıtlık dönemlerinde Aydın vilâyetindeki kıtlıkzedelere genellikle bir sonraki senenin hasat döneminde aynen ya da bedel olarak geri ödemek ve kefil göstermek kaydıyla merkezi hükümetin takdir ettiği ölçüde zahire dağıtılmıştır. Bu zahirenin kaynağı, Meclis-i Vükelâdan alınan yetki çerçevesinde afet mahalinin zahire ambarlarında bulunan öşür fazlalarıdır. Kıtlık çeken bir yerin tohumluk ve yemeklik zahire ihtiyacı, öncelikle kıtlığın yaşandığı yerlerin, daha sonra da civarlarının emaneten idare olunan öşürünün hazineye ait olan ambar fazlası kısmından karşılanmıştır. Öşür ambarlarındaki zahirelerin yetmediği durumlarda ise mal sandıklarından veya Ziraat Bankasından kredi verilmesi yoluna gidilmiştir.

Devlet, kefalet sistemiyle verilen bu kredilerin kullanılacağı yerleri sınırlamış; eski borçlara ve başka şeylere değil, sadece ziraat işlerinde kullanılmasını şart koşmuştur. Bu tedbirlerle devlet, bir taraftan kıtlık, salgın hastalık, toplu ölümler ve göç gibi oluşması muhtemel olumsuz sonuçların önüne geçerek afetzedelerin en kısa zamanda eski refahlarına ve yaşantılarına kavuşmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu sayede devletin, tarımsal faaliyetlerin devamını sağlayarak, vergi gelirlerinin düşmesine engel olmaya çalıştığı söylenebilir. Devletin kıtlık dönemlerinde aldığı tedbirlerden birisi de yaşanan sıkıntının artmasına engel olmak için Aydın vilâyetinin talepleri doğrultusunda zahire ihracatını yasaklamak olmuştur.

Çok yaygın olarak kullanılan önemli bir yöntem de, padişahın irâdesiyle kurulan iane (yardım) komisyonları vasıtasıyla afetzedeler için bütün yurt çapında yardım toplanmasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında, kıtlıkzedeler için düzenlenen bu tür yardım faaliyetleriyle ise ilk olarak Sultan Abdülmecid döneminde rastlamaktayız. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde depremzede ve selzedeler için de halktan yardım parası toplanmaya başlanmıştır. Özellikle depremzedelerin iâşesi, yıkılan veya hasar

gören evlerin inşası veya tamiri için yapılan büyük miktardaki masrafların, iane komisyonlarında toplanan yardım paralarından karşılanmaya başlanmasıyla, II. Abdülhamid döneminde iflas etmiş durumda olan devlet hazinesinin zarara uğraması önlenmiştir. Bu durum aynı zamanda yaşanan doğal afetlerin yaralarının sarılması için yapılan masrafların finans kaynaklarının dönemlere göre değişikliğe uğradığının bir göstergesidir.

Yardım komisyonlarının, birbirinden ayrı ayrı fonlarda tuttıkları yardım paralarından kullanılmayıp arta kalanlar, daha sonra meydana gelen afetlerin yaralarının sarılmasında bir kaynak oluşturması ve acil para ihtiyacının karşılanması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü fonlardaki kullanılmayarak artan miktarlar yeni bir afet meydana geldiğinde sıcak para ihtiyacını karşılamıştır. Ayrıca, ilk defa II. Abdülhamid döneminde taşrada, vali ve mutasarrıfların başkanlığında, İstanbul'dakilerden bağımsız olarak kurulan resmi yardım komisyonları da özellikle daha küçük afetlerin yaralarının sarılması için önemli bir kaynak teşkil etmiştir.

Aydın vilâyetinde meydana gelen depremler sonrasında yurt içinde ve dışında sivil organizasyonlar tarafından gerçekleştirilen yardım kampanyaları, 19. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de II. Abdülhamid döneminde giderek büyük artış göstermiştir. Bu bağlamda yurt içinde Gayrimüslimlerin dini önderleri ve İngiliz tüccarların başı çektiği yardım komisyonları kurulurken, Avrupa'nın birçok şehrinde de afetzedeler yararına yardım kampanyaları başlatılmıştır. Bu dönemde Aydın vilâyetindeki yoğun bir şekilde gerçekleştirilen yabancı zirai ve ticari faaliyetlerin, yabancı tüccarların İzmir ya da yurt dışında başlattıkları yardım kampanyalarında etkili olduğu söylenebilir. Bunların dışında bireysel olarak çok sayıda gıda, giyecek vs. yardımları yapıldığı gibi, bazı hayırsever vatandaşlar da afetzedeler yararına kermes, balo, tiyatro, konser, sergi gibi eğlence ve sanatsal faaliyetler düzenlemişlerdir. Ayrıca her zaman depremzedelerin yanlarında olan yerel ve ulusal gazeteler, yayınladıkları makale ve haberlerle insanları afetzedelere yardım etmeye teşvik ederlerken, bazıları daha aktif rol almış ve düzenledikledikleri elbise yardımı kampanyaları ile depremzedelerin acılarını hafifletmeye çalışmışlardır.

Bazı afetler sırasında, emaneten idare olunan ve sahiplerinin belirlenmesi mümkün olmayan ambarlardaki oşür fazlalarından hazineye ait olan kısmının, Aydın Valiliğinin talebi üzerine afetzedeler yararına kullanılmasına izin verilmiştir. Bahsi

geçen fonlardan yeterli miktarda para elde edilemediğinde ise son çare olarak bir kısım masraflar, afet gibi beklenmedik olaylar için bütçenin zuhurat tertibinde ayrılan fondan karşılanmıştır. Ancak, zuhurat bütçesinden tahsis edilen kaynak genellikle düşük olmuştur. Anlaşıldığı üzere, Osmanlı hükümeti, depremin meydana getirdiği zararları karşılarken, hazineden para harcamamaya ya da hazineden çıkacak parayı en asgari düzeyde tutmaya çalışmıştır.

Kıtlık dönemlerinde mahalli hükümetlerin talepleri doğrultusunda Aydın Valiliği, merkezi hükümete başvurarak belli miktarda zahirenin ya da bunun karşılığında kredinin afetzedeler yararına kullanılması için yetki istemiştir. Bunun üzerine Maliye Nezâreti, gönderdiği özel memurlar vasıtasıyla kıtlık çekilen yerleşim birimlerinde bir inceleme yaptırarak, zahireye olan ihtiyacı kendisi belirlemiştir. Daha sonra, konunun gündeme geldiği Meclis-i Vükelâ toplantılarında genellikle Maliye Nezâretinin görüşleri doğrultusunda karar alınmıştır. Çoğu zaman Aydın vilâyeti tarafından talep edilen zahire ve kredi miktarlarıyla Maliye Nezâretinin özel memurları tarafından belirlenen zahire ve kredi miktarları arasında büyük fark görülmüştür. Bu fark bazı seneler o derece büyüktür ki, talep edilen miktarın ancak yarısı ya da daha azının kullanılmasına izin verilmiştir. İki farklı sebebi olan bu durum, bazen mahalli yetkililerin, ilerde kıtlığa maruz kalmamak için ihtiyaçları olan zahire miktarlarını merkezi hükümete abartılı bir şekilde bildirmelerinden, bazen de Maliye Nezâretinin, öşür ambarlarında bulunan zahire ile mal sandıklarındaki parayı asgari miktarda kullanarak durumu idare etmek istemesinden kaynaklanmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında boyunca meydana gelen depremlerin afet yönetiminde merkezi ve mahalli hükümetler birlikte hareket etmişlerdir. Afet yönetiminde, bazen merkezi hükümetin temsilcileri bazen de Aydın Valiliği daha etkili olmuştur. Çok büyük bir yıkıma sebep olmayan, harap olan ev sayısı onlu veya birkaç yüzü rakamlarla ifade edilen depremlerde afet yönetimi, vilâyet merkezi İzmir'den ve depremin meydana geldiği yerleşim biriminin bağlı olduğu sancaktan gönderilen özel memurlar sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Yıkıma sebep olan çok şiddetli depremler sonrasında yapılması gerekenler konusunda hem merkezi hükümete hem de Aydın Valiliğine büyük sorumluluk düşmüştür. Özellikle on binlerce afetzedenin iâşesi, iskânı, yardımların toplanması, dağıtılması gibi işler çok daha büyük organizasyonu gerektirmiştir. Afet yönetiminde

ekmek, erzak, çadır, kereste, inşaat ustası gibi zaruri ihtiyaç maddelerinin tedarik edilmesinden her zaman Aydın Valiliği sorumlu olmuştur. Valilik, depremzedeler için gerekli ihtiyaç maddelerini ve barakaların inşası için marangoz ve inşaat ustalarını vilâyet dâhilinden tedarik etmeye çalışmış, tedarik edemediklerini ise İstanbul'dan talep etmiştir. Bu noktada, İstanbul'da Aydın Valiliğinin talepleri doğrultusunda gerekli her şeyi karşılayarak deprem bölgesine göndermesi açısından Şehremanetine (İstanbul Belediyesine) önemli görevler düşmüştür.

Afet yönetiminde, açıkta kalan depremzedeler için barakaların inşası, hasar gören evlerin tamiri, yardımların ihtiyaçları oranında deprem mahallerine paylaştırılması gibi önemli işlerin sorumluluğunu, bazen İstanbul'dan tayin edilen yetkililer, bazen de Aydın Valisinin başında olduğu vilâyet komisyonu üstlenmiştir. Bu bağlamda 1883 Çeşme ve Urla depreminde merkezi hükümet tarafından tayin edilen yetkililerin, 1899 Denizli-Aydın depreminde Aydın valisinin başında olduğu Komisyon-1 Umûmînin afet yönetiminde daha etkili olduğu söylenebilir.

Aydın vilâyetinde yaşanan büyük depremlerden yola çıkarak 1850-1900 arasındaki 50 yıllık süreçte Osmanlı afet yönetiminde II. Abdülhamid ile birlikte gelen çok önemli bir değişim yaşandığı söylenebilir. II. Abdülhamid'in özel politikasıyla ve Osmanlı Devleti'nin mali durumuyla yakından alakalı olan değişikliklerle padişah ve merkezi hükümet afet yönetiminde eskisine nazaran daha etkili olmaya başlamıştır. Deprem bölgesine erzak, çadır, sağlık ekibi, tıbbi malzeme gibi acil yardım malzemelerinin gönderilmesinde daha titiz davranılması, padişahın afetzede halkla devamlı temasta olan özel yetkili kişiler tayin etmesi, merkezi veya mahalli hükümet temsilcileri tarafından afetzedelerin iskân ve iaşelerinin sağlanması sayesinde II. Abdülhamid, afetzede tebaasının arkasında olduğunu gösterme, halk nazarında kendisinin ve devletin gücünü artırma, diğer bir ifadeyle meşruiyetini ispatlama imkânı bulmuştur.

Bunların yanı sıra merkezi ve mahalli hükümetler aldıkları bazı tedbirlerle önceden önlenme ihtimali olan nehir taşkınları ve çekirge istilasları gibi afetlerin önüne geçmeye çalışmışlardır. Devlet nehir taşkınlarını önlemek için nehirlerin yataklarını değiştirmiş, kenarlarına setler inşa ettirmiştir. Ayrıca çekirge afetine karşı etkin mücadele edebilmek amacıyla çok sıkı tedbirler almıştır. Bu konuda kendisine önemli görevler düşen Ticaret ve Ziraat Nezâreti, hazırladığı çekirge talimatları, tarifnâmeleri,

kanunları ile çekirgeye karşı verilen mücadelede başarı kazanmaya çalışmıştır. Bu yasal düzenlemeler sayesinde çekirgeyle mücadelede görevli mahalli idarecilerin, memurların ve mükellef tutulan halkın sorumlulukları giderek artırılmış, ödül ve ceza yöntemleri uygulamaya sokularak çekirgeyle mücadele teşvik edilmeye, halkın katılımı sağlanmaya ve suistimaller önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca hem Dâhilîye Nezâreti hem de Aydın Valiliği, kendilerine bağlı birimleri sıkı takip altına alarak, çekirgeyle mücadele konusunda gösterilecek zafiyetlere meydan vermemeye çalışmıştır. Bütün bunlara rağmen görevlilerin ihmallerinden, halkın gevşek davranmasından, devletin imkânsızlıklarından, halkın bilinçsizliğinden, doğru yöntemlerin ve kimyasal içerikli ilaçlama gibi çok etkili bir usulün uygulanamamasından ve coğrafi şartlardan kaynaklanan birtakım faktörler nedeniyle çekirgeyle mücadelede çoğu zaman tam anlamıyla başarı kazanılamamıştır.Devletin aldığı tedbirlerden birisi de afet bölgelerindeki bazı küçük yerleşim birimlerini, meydana gelmesi muhtemel yeni bir afetten korumak için daha uygun yerlere nakletmesidir.

Merkezi ve mahalli hükümetlerin, alınması gereken tedbirler konusunda bazı ihmalkâr tavırlar sergiledikleri ve bunun da çok olumsuz neticelere yol açtığı söylenebilir. 1887 kıtlığı sırasında, açlık kaynaklı olarak meydana gelen salgın hastalıklar sonucu toplu ölümlerin yaşanmasında, o yıl ki kuraklık afetinden daha çok, yeterli miktarda zahire dağıtımı yapmayan mahalli idarecilerin ihmalleri etkili olmuştur. Ayrıca, idarecilerin nehir taşkınları ile taşkınların çevreye ve bölge ekonomisine verdiği zararları önlenme konusunda gerekli tedbirleri almakta geç kaldıklarını söylemek mümkündür. Gediz nehrinin, 1868 yılında yatağını değiştirerek İzmir limanına ve deniz kenarlarında bulunan tuzlalara büyük zarar vermesine rağmen, 1885 yılına kadar eski yatağına döndürülmesi için hiçbir şey yapılmamış, sadece bazı yerlere setler yapılmakla yetinilmiştir. Bu ihmalkâr tutumda devletin büyük masraflar gerektiren daha kalıcı çözümlerinin görmezden geldiği söylenebilir.

Afet yönetiminde karşılaşılan bir sıkıntı da çadır temininde gösterilen ihmal nedeniyle yaşanmıştır. 1880 depreminde Menemen ve köylerinde açıkta kalan afetzedelerin barınmaları için Aydın Valiliğinin, Dâhilîye Nezâretinden defalarca çadır talebinde bulunmasına rağmen gerekli 200 çadır aylarca temin edilememiş ve gecenin soğuşuna maruz kalan afetzedeler hastalığa yakalanmıştır. Bürokratik işlemler de bazı yardımların afete maruz kalan yerlere gereğinden daha uzun sürede gitmesine neden

olmuştur. Aydın valisinin çadır temin etmesi için Dâhilîye Nezâretine, oradan Seraskerlik makamına, oradan da askeri birimlere yazı yazılması gerekmektedir ki, bu durum özellikle çok şiddetli depremler sonrasında şiddetle ihtiyaç duyulan çadırların askeri birimlerden temin edilmesini geciktirmiştir.

Afetzedelerin yaralarının sarılması aşamasında, arama-kurtarma, sağlık, yardım toplama ve dağıtım, afetzedelerin iskânı, çekirgeyle mücadele gibi işlerde üstün başarı gösteren idareci, memur ve halktan kişiler, madalya, nişan veya rütbelerinin terfileriyle ödüllendirilmiş ve onurlandırılmışlardır. Bu tür bir uygulamaya da ilk defa II. Abdülhamid döneminde gidilmiştir. Ayrıca afetzede halk, kendilerine yapılan yardımlar karşılığında duyarsız kalmadığını, padişaha hitaben teşekkürnameler kaleme alarak ve padişahın afet bölgelerine gönderdiği temsilcilerini coşkuyla karşılayarak göstermiştir. Karşılıklı bu ilgi dolayısıyla, halkta ve devlette büyük zararlara sebep olan afetlerin, aynı zamanda halk ile yöneticiler arasındaki bağları kuvvetlendirdiği ve halkın devlete bağlılığını artırmaya vesile olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Ali Fuat Türkgeldi Evrâkı (AFT.)
Bâb-1 Asâfî Âmedî Kalemi (A.AMD.)
Bâb-1 Asâfî Dîvân-1 Hümâyûn Kalemi (A.DVN.)
Bâb-1 Asâfî Mektûbî Kalemi (A.MKT.)
Bâb-1 Asâfî Mektûbî Kalemi (A.MKT.)
Bâbîâli Evrâk Odası Evrâkı (BEO.)
Cevdet Askeriye (C.AS.)
Cevdet Dâhilîye (C.DH.)
Cevdet İktisat (C.İKTS.)
Cevdet Maliye (C.ML.)
Dâhilîye Nezâreti İdare Evrâkı (DH.İD.)
Dâhilîye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrâkı (DH.İUM.)
Dâhilîye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrâkı (DH.MKT.)
Dâhilîye Nezâreti Mektûbî Kalemi Perâkende Evrâkı (DH.MKT.PRK.)
Dâhilîye Nezâreti Mütenevvia Evrâkı (DH.MTV.)
Dâhilîye Nezâreti Şifre Evrâkı (DH.ŞFR.)
Dâhilîye Nezâreti Umur-ı Mahalliye ve Vilayât Müdürlüğü Evrâkı (DH.UMVM.)
Hâriciye Nezâreti Mütenevvia Kısmı Evrâkı (HR.MTV.)
Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Evrâkı (HR.TO.)
İrâde Dâhilîye (İ.DH.)
İrâde Dosya Usulü (İ.DUİT.)
İrâde Hususi (İ.HUS.)
İrâde Kanun ve Nizamat (İ.KAN.)
İrâde Maarif (İ.MF.)
İrâde Maliye (İ.ML.)
İrâde Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)
İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)
İrâde Orman ve Maadin (İ.OM.)
İrâde Şûrâ-yı Devlet (İ.DH.)
İrâde Ticaret ve Nâfia (İ.TNF.)
Maliye Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrâkı (MF.MKT.)
Meclis-i Vâlâ Evrâkı (MVL.)
Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)
Sadâret Mektûbî Kalemi Deâvi Evrâkı (A.MKT.DV.)
Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı (A.MKT.MVL.)
Sadâret Mektûbî Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrâkı (A.MKT.NZD.)
Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilayat Evrâkı (A.MKT.UM.)
Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı (A.MKT.MHM.)
Şûrâ-yı Devlet Evrâkı (ŞD.)
Ticaret Nâfia, Ziraat, Orman, Maâdin Nezaretleri Evrâkı (T.OMİ.)
Yıldız Esas Evrâkı (Y.EE.)
Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrâkı (Y.MTV)
Yıldız Perâkende Evrâkı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.AZN.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Arzuhal ve Journalleri (Y.PRK.AZJ.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Başkitabet Dairesi Maruzâtı (Y.PRK.BŞK.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhilîye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.DH.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Komisyanlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Posta Telgraf Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.PT.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A.)
Yıldız Perâkende Evrâkı Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)
Yıldız Perâkende Umûmî Evrâkı (Y.PRK.UM.)
Yıldız Sadâret Husûsi Maruzât Evrâkı (Y.A.HUS.)
Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrâkı (Y.A.RES.)
Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrâkı (Y.EE.KP.)

The National Archives (TNA-İngiliz Ulusal Arşivi)

Foreign Office (F.O.)

SALNAMELER

H. 1308 Aydın Vilâyeti Salnâmesi,

H. 1313 Aydın Vilâyeti Salnâmesi,

H. 1316 Aydın Vilâyeti Salnâmesi,

H. 1317 Aydın Vilâyeti Salnâmesi

DÜSTURLAR

“Çekirgenin İtlâfi Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, No. 6, 4 Z/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, Dersââdet, Matbaâ-yı Âmire, 26-28.

“Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkatın 2 ve 7. Maddelerine Müzeyyel Fıkarât Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, No. 7, 4 Z 1330/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, 28.

“Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkat ile Kânûn-ı Muvakkat-ı Mezkûrun 2 ve 7. Maddelerine Müzeyyel Fıkarâta Dâir Kânûn-ı Muvakkatın Tarih-i Mer’iyetleri Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, No. 8, 4 Z 1330/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, 29.

“Çekirge İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkatın 8. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kânûn-ı Muvakkat”, No. 31, 23 S 1331/14 Kasım 1912, Tertîb-i Sâni, c. 5, 50.

“Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkata Müzeyyel Kânûn-ı Muvakkat”, No. 198, 22 Ca 1331/29 Nisan 1913, Tertîb-i Sâni, c. 5, Dersââdet, Matbaa-yı Âmire, 1332, 504-505.

“Çekirgenin İtlâfına Mütedâir 4 Zilhicce 1330 Tarihli Kânûn-ı Muvakkata Müzeyyel Kânûn-ı Muvakkat”, No. 329, 24 Za 1331/24 Ekim 1913, Tertîb-i Sâni, c. 5, 841-842.

SÜRELİ YAYINLAR

Ahenk

Al Bawaba (London)

Basiret

BBC Monitoring Central Asia, (London)

BBC Monitoring Former Soviet Union-Economic (London)

BBC Monitoring Middle East (London)

Ceride-i Havâdis

Ceride-i Ruzname-i Havâdis

China Daily, (New York)

EIU Views Wire

Hizmet

İkdâm

İzmir (15 Kasım 1886'da Halit Ziya ve Teyfik Nevzad tarafından çıkarılan)

İzmir (17 Mart 1876'da Karidi Efendi tarafından çıkarılan)

M2 Presswire

National Post (Don Mills)

New York Times

Tercüman-ı Ahvâl

Tercüman-ı Hakikat

The Constantinopole Messenger

The Eastern Express

The Jerusalem Report

The Levant Herald and Eastern Express

The Manchester Guardian

*Umûr-ı Nâfia ve Ziraat Mecmuası, c. II, sayı 39, 1 Ş 1310/18 Şubat 1893,
(İstanbul: Alem Matbaası, 1893)*

Vakit

TETKİK ESERLER

ACUN, Hakkı. *Manisa'da Türk Devri Yapıları* (Ankara: TTK Yay., 1999)

AKTEPE, Münir. *İzmir Yazıları (Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller)* Haz. Fikret Yılmaz (İzmir: İzmir BB. Yay., 2003)

ALKAN, Mehmet Ö. “Bir Siyasal ve Toplumsal Felaket Olarak Deprem”, *Tarih ve Toplum*, sayı 119 (İstanbul: İletişim Yay., 2003): 98-99

ALKAN, Mehmet Ö. “Toplumsal ve Siyasal Açından 1894 İstanbul Depremi Üzerine”, *Toplumsal Tarih* (İstanbul: Ekim 1999): 11-17.

AMBRASEYS, Nicolas N.-Caroline F. Finkel. *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, 1500-1800*, Çev. M. Umur Koçak (Ankara: TÜBİTAK Yay., 2003)

_____. “The Anatolian Earthquake of 17 August 1668” *Historical Seismograms and Earthquakes of the World*, Ed.H. Lee (Boston: Academic Pres, 1988): 173-180.

ARIK, Feda Şamil. “Bizans Döneminde İstanbul’da Depremler: Halk Üzerinde Etki”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* c. 19, sayı 30 (Ankara: 1997): 299-317.

ARIKAN, Zeki. “Manisa’nın 1 Numaralı Şer’iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi”, *Osmanlı Araştırmaları*, c. X (İstanbul: İSAM Yay., 1990): 100-134.

_____. “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I (İstanbul: İletişim Yay., 1985): 103-111.

ARMAOĞLU, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (İstanbul: Alkım Yay.)

ARSLANTAŞ, Nuh. *İlk On Asrında İslam Dünyasında Depremler ve Algılanma Biçimleri* (İstanbul: Gelenek Yay., 2003)

AVCI, Yasemin. “Osmanlı Devleti’nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu (Denizli: 6-8 Eylül 2006)*, c. I (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007): 361-367

AYDINER, Mesut. “Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakir ve Çevresinde Meydana

Gelen Büyük Kıtık ve Alınan Tedbirler”, *OTAM*, sayı 19 (Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 2006): 123-138.

AYHAN, Esra-Esen Alsan-Nusret Sancaklı-Balamir Üçer. *Türkiye ve Dolayları Deprem Katalogu, 1881-1980* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yay., 1988)

BAŞARAN, Mehmet, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türe* (İzmir: Dokuz Eylül Yay., 2000)

_____. "Büyük Menderes Nehri Efsaneleri ve 19. Yüzyılda Nehir Ulaşımı Projesi", *Toplumsal Tarih*, sayı 54 (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998): 49-51.

BAYATLI Osman. *Bergama'da Yakın Tarih Olayları*(İzmir: Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi, 1957)

BAYKA, Mustafa. "Rousseau, Voltaire ve 1755 Lizbon Depremi", *Tarih ve Toplum*, c. 32, sayı 191 (İstanbul: İletişim Yay., 1999): 27-31.

BAYKARA, Tuncer. "Denizli", *TDVİA.*, c. 9 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994): 155-159.

_____. *İzmir Şehri ve Tarihi* (İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1974)

BAYTOP, Turhan *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., 1997)

BEIN, Amit. "The Istanbul Earthquake Of 1894 And Science İn The Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, Vol. 44, sayı 6 (November 2008): 909–924.

BEZER, Gülay Öğün. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtık", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 3 (İstanbul: TİSAV Yay., 2000): 7-22.

BEZER, Gülay Öğün. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtık", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000* (İstanbul: Globus Yay., 2001): 67-83.

BİLSEL, Cânâ. "Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru", *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?: Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, Ed. Marie-Carmen Smyrnelis, Çev. Işık Ergüden (İstanbul: İletişim Yay., 2008): 143-160.

BÖCÜZADE SÜLEYMAN SAMİ. *Isparta Tarihi* (1330/1914)

CÂVİD, İbrahim. *Aydın Vilâyet Sâlnâmesi (Hicri 1308)*, Haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin (Ankara: TTK Yay., 2010)

ÇADIRCI, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: TTK Yay., 1997)

ÇELİK, Bülent. "Gerçekleşmemiş Bir Yol Hikâyesi: 19. Yüzyıl'ın Son Çeyreğinde Menderes Nehrinin Ulaşımına Açılması Projesi", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 28, sayı 38 (Ankara: 2005): 113-130.

DEMİR, Alparslan-Esat Aktaş, "Gümüşhane Sancağı'nda Doğal Afetler (1888-1910)", *OTAM*, sayı 24 (Ankara: 2010): 21-54.

DEMİRTAŞ, Mehmet. "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. IV, sayı 2 (Erzurum: 2004): 37-50.

DERİNGİL, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2007)

DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2006)

DOĞER, Ersin. Foçalılar ve Gediz Nehri Yatağının İkinci Kez Değiştirilme İsteği", *Foça Üzerine Yazılar* (İzmir: Foça Belediyesi, 1998) 23-26.

EGE, A. Şahabettin. *Eski İzmirden Anılar*, Yay. Haz. Erkan Serçe (İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2002)

EKİNCİ, Necdet. "Türk Basın Tarihinden Kesitler", *Türkler*, c. XIII (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002): 1214-1223.

ELDEM, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik* (Ankara: TTK Yay., 1994)

EMECEN, Feridun. "Bergama", *TDVİA.*, c. 5 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992): 492-495.

_____. "Manisa", *TDVİA.*, c. 27 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003): 577-583.

ENGİN, Vahdettin. “II. Abdülhamit’in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yay., 2001): 141-149.

ERGİN, Kazım-Uğur Güçlü-Zeki Uz. *Türkiye ve Civarının Deprem Katalogu (MS. 11-1964)* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Maden Fakültesi Arz Fiziği Enstitüsü Yay., 1967)

ERLER, Mehmet Yavuz. “Kıbrıs’ta Çekirge İstilasası (1845-1869)”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, sayı 10 (Ankara: 2002): 195-204.

_____. “Meşrutiyet İdaresi Altında, Erzurum Sel Baskını, 1910”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. I, sayı 2 (2008): 114–140.

_____. “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, *Türkler*, c. XIII (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002): 762–771.

_____. *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)* (İstanbul: Libra Yay., 2010)

EYİDOĞAN, Haluk, Uğur Güçlü-Zuhal Utku-Emet Değirmenci. *Türkiye Büyük Depremleri Makro Sismik Rehberi 1900-1988* (İstanbul: İTÜ Maden Fakültesi Jeofizik Mühendisliği Bölümü, 1991)

FAROOQHİ, Suraiya. “Tarımsal bir Değişimin Göstergesi Olarak Doğal Afet: Edirne Bölgesinde Sel 1688-89, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Haz. Elizabeth Zachariadou, Çev. Gül Çağalı Güven-Saadet Öztürk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2001): 273-287.

FEYZİOĞLU, Yücel. “Mısır’da Kıtık İnsanları Nasıl Yamyamlaştırdı?”, *Bilim ve Ütopya* (2002): 54-55.

FİNKEK, Caroline. “A Consideration of the Sources for the Historical Seismicity Of Anatolia”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yay., 2001): 277-287.

GENÇ, Mehmet-Mehmet Mazak. *İstanbul Depremleri: Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi* (İstanbul: İĞDAŞ Kültür Yay., 2001)

GEZGİN, İsmail. *Tarih Boyunca Çeşme* (İzmir: Şenocak Yay., 2009)

GÖKÇE, Turan. *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası* (Ankara: TTK Yay., 2000)

GÖKMEN, Ertan. “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915) *Belleten*, c. LXXIV, sayı 269 (Ankara: TTK Yay., 2010): 127-180.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza. “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Meydana Gelen Sel Baskınları” (1857-1913) *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Konya: 2010) 351-373.

GÜL, Abdülkadir. “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtılık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892–1893 ve 1906–1908 Yılları),” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. II, sayı 9 (2009): 144-158.

GÜNEŞ, Günver-Sevilay Özkeş. “1899 Aydın Depremi”, *I. Uluslararası Aşağı Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, (İzmir: 2001): 78-90.

GÜNEY, Emrullah. *Türkiye Hidrocoğrafyası* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004)

GÜRAN, Tefvik. “Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler (1839-1876)” *150. Yılında Tanzimat* (Ankara: TTK Yay., 1992): 235-258.

_____. “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası”, *Tanzimat*, Ed. H. İnalçık, M. Seyitdanlıoğlu (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2011): 775-784.

GÜRPINARLI, Hilal Ortaç. “İzmir ve Saruhan Sancaklarındaki Âşar Yolsuzluğu, Kıtılık ve İdari Sonuçları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XVII, sayı 1, (2002): 13-38.

GÜRSEL, Seyfettin. “Osmanlı Dış Borçları”, *Osmanlı*, c. III, Ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999), 389-399.

İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914) (İzmir: İzmir Ticaret Odası Yay., 1998)

KABACALI, Alpay. *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa*, Basın ve Yayın (İstanbul: Literatür Yay., 2000)

KARAGÖZ, Şehrezat. *Eskiçağ’da Depremler*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay. (İstanbul: 2005)

KERSHAW, Ian. “The Great Famine and Agrarian Crisis in England, 1315–1322”, *Past and Present*, no. 59 (1973): 3–50.

KILIÇ, Orhan. “Mühimme Defterlerine Göre 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Doğal Afetler (Fırtınalar, Su Baskınları, Şiddetli Soğuklar ve Yıldırım Düşmesi Olayları)”, *Pax Otomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2001): 793–820.

_____. “Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Kıtliklar”, *Türkler*, c. X (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002): 718–30.

KOÇMAN, Asaf-Şevket Işık-Mustafa Mutluer. “Ege Ovalarında Yağış Değişkenliği ve Kuraklık Sorunu”, *Ege Coğrafya Dergisi*, sayı 8 (İzmir: 1995): 25-36.

KOLOĞLU, Orhan. “Türkçe Dışı Basın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I (İstanbul: İletişim Yay.): 95-98.

_____. *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yay., 2006)

KONSTANTİNOS Oikomos Bonaventure F. Salaars. *Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir*, Çev. Bilge Umar (İstanbul: İletişim Yay., 2001)

Köylerimiz (İstanbul: Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, 1933)

KUBİLAY, Çağla. “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Telekomünikasyon Politikaları (1923-1939)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Y.L.Tezi* (Ankara: 2003)

KURMUŞ, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi* (Ankara: Savaş Yay., 1982)

LİNDAU, Paul Von. “İzmir 1899”, *19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, Der. ve Çev. İlhan Pınar (İzmir: Akademi Kitabevi, 1998): 157-195.

MAZLUM, Deniz. *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Y.L.Tezi (2001)

METE, Zekâi. “Muğla”, *TDVİA*, c. 30 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005): 377-381.

MUTLU, Cengiz. *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Amele Taburları (1914-1918)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: 2006)

NEZİHİ, Raif. *İzmir'in Tarihi* (İzmir: İzmir BB Yay.)

ÖĞUZOĞLU, Yusuf. "Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi", *Bursa Defteri*, sayı 4 (Bursa: 2000): 72-80.

ORTAÇ, Hilal-Olcay P. Yapucu, Cihan Özgün, *Değişim Sürecinde Aydın*, Ed. Sabri Sürgevil (Aydın: 2010) ORTAYLI, İlber. *Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri* (Ankara: TTK Yay., 2000)

ÖZBEK, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet (1876-1914)* (İstanbul: İletişim Yay., 2008)

ÖZCAN, Besim. *Bursa Afetleri* (Erzurum: 2002)

ÖZGER, Yunus. "XIX. Yüzyıl Sonlarında Meydana Gelen Kuraklık ve Kıtık Hadisesi İle Bunun Sosyo-Ekonomik Sonuçları", *Karadeniz Araştırmaları Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, c. V, sayı 19 (Ankara 2008): 87-96.

ÖZTİN, Feriha. *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu* (Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yay., 1994)

ÖZTÜRK, Mustafa. "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı* (Antakya: 1996): 213-219.

PAKALIN, M. Zeki. *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. I-III (İstanbul: MEB Yay., 1971)

PAMUKCİYAN, Kevork. "Depremler, Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. III (Tarih Vakfı-Kültür Bakanlığı, 1993): 34-35.

_____. "Bursa'nın 1885 Yılı Büyük Depremi", *Tarih ve Toplum*, sayı 31 (İstanbul: İletişim Yay., 1986): 22-25.

_____. "İzmir Depremi", *Tarih ve Toplum*, sayı 70 (İstanbul: İletişim Yay., 1989): 51-52.

_____. "Sarkis Sarraf-Hovannesyanyan'a Göre İstanbul'un 1766 Büyük Depremi", *Tarih ve Toplum*, c. VIII, sayı 47 (İstanbul: İletişim Yay.): 270-271.

PINAR, Nuriye-Ervin Lahn. *Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu* (Ankara: Bayındırlık Bakanlığı Yapı ve İmar İşleri Reisliği Yay., 1952)

ROLLESTON, George. *İzmir 1856*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu (İzmir: İzmir Ticaret Odası Yay., 2010)

SAKİN, Orhan. *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri* (İstanbul: Kitabevi Yay., 2002)

SCHERZER, Von Carl. *Smyrna, 1873* (İzmir: İzmir Yay., 2001)

SEZER, Hamiyet. "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi 1996*, c. XXVIII/29 (Ankara 1997): 169-197.

SOYSAL, H-Kolçak Sipahioğlu-D.Altınok. *Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Katalogu (MÖ.2100-MS. 1900)* (Ankara TÜBİTAK Yay., 1983)

ŞAHİN, Cemalettin-Şengün Sipahioğlu. *Türkiye Afetler Coğrafyası* (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yay., 1991)

Şevket (İktisat Vekaleti Mücadele Müdürü) *Çekirgelerin Envai, İtlafi* (İstanbul: Hilal Matbaası, 1931)

Tarih Boyunca Dünyayı Sarsan Doğal Felaketler, Çev. ve Yay. Haz. Yücel Feyzioğlu (İstanbul: Pencere Yay., 2000)

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (Ankara: TTK. Yay., 1999)

The Famine in Asia-Minor: Its History, Compiled From The Pages of the "Levant Herald" (İstanbul: İsis Yay., 1989)

TOZLU, Selahattin. "Erzurum Tarihinde Depremler", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yay., 2001): 93-118.

TUNCEL, Metin. “Anadolu’da Doğal Afetler Sonucunda Yer Değiştiren Şehirler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000* (İstanbul: Globus Yay., 2001): 291-308.

TÜMERTEKİN, Erol. *Kurak Bölgelerde Ziraat*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay., 1957)

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış (İstanbul: Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yay., 1938)

Türkçe Sözlük (Ankara: 2005, TDK Yay.)

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, c. I, (Ankara: TDK Yay., 1993)

ULUÇAY, M. Çağatay. *XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1942)

ULUSKAN, Murat. “Osmanlı Kaynaklarına Göre 1703 ve 1717 Denizli Depremleri”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* (6-8 Eylül 2006) c. I (Isparta: Fakülte Kitapevi, 2007): 355-360.

ÜNAL, Ahmet. M.Ö.II. Binyıl Anadolu’sunda Doğal Afetler, *Belleten*, c. XLI, sayı 163 (Ankara: 1977): 423-445.

ÜNAL, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yay., 2011)

ÜREKLİ, Fatma. *İstanbul’da 1894 Depremi* (İstanbul: İletişim Yay., 2000)

VEINSTEIN, Gilles. “Karadeniz’in Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı: Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdiği Tepkiler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: TVYY, 2001): 297–305.

VERCLEYEN, F. “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Meydana Gelen Depremler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Çev. Feda Şamil Arık, c. XVI, sayı 27 (Ankara, 1992): 13-32.

VOGT, Jean. “Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, Ed. Elizabeth Zachariadou (İstanbul: TVYY, 2001): 13-58.

YAZICI, Nesimi, *Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası* (Ankara: 2003)

_____."Ocak 1898 Balıkesir Depremi Oluşu ve Sonrası", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yay., 2001): 153-195.

YILDIZ, Mehmet. "1855 Bursa Depremleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)* (İstanbul: Globus Yay., 2001): 119-140.

YILMAZ, Fehmi. *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Gökkuşbu Yay., 2010)

YILMAZÇELİK, İbrahim. "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde (Anadolu'da) Meydana Gelen Tabii Afetler", *XIV. Türk Tarih Kongresi* (Eylül 2002), c.II, Kısım:1 (Ankara, 2005): 665-693.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.maxihayat.net/maxiforum/soru-cevap/105736-modern-sismograf-cihazini-kim-iCat-etti-ve-kim-gelistirdi-modern-sismograf-nedir.html> (25.01.2012, 10:30)

<http://www.aydinnethaber.com/yazi/aydinda-meyan-hikâyesi--531.html?interstitial=true> (12.05.2012, 14:00)

http://www.camlidere.bel.tr/sayfa.asp?sayfaID=30;http://www.seyhalisemerkandi.com/?&Syf=15&cat_id=5&baslik_name=xZ5leWggQWxpIFNlbWVya2FuZGkgSGF6cmV0bGVyaW5pbiBIQVIBVEk= (18.10.2011, 16:00)

<http://www.gezi-yorum.net/izmir-dikili/> (20.04.2012, 11:00)

EK : Aydın Vilâyeti Deprem Katalogu (1850-1900)

Yıl	Gün/Ay	Yerleşim Birimi	Açıklama/Kaynak
1850	3 Nisan*	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 478, 24 Ca 1266.
	19-20 Nisan	İzmir, Aydın, Ödemiş	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 52.
	9 Temmuz	Aydın	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 492, 20 Temmuz 1850.
	13 Ekim	İzmir, Manisa, Turgutlu, Ödemiş	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 52.
1851	12 Şubat	Muğla	Birkaç defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 519, 16 R 1267.
	28 Şubat*	Fethiye ve Rodos	<i>BOA.</i> , A.MKT.UM., 51/95, 14 Ca 1267.
	11 Eylül	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 548, 25 Za1267.
	13 Aralık	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 560, 26 Ra 1268.
1852	11 Haziran	Fethiye	<i>BOA.</i> , İ.DH., 255-15685, 28 N 1268.
	3 Temmuz	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 586, 28 N 1268.
	12 Eylül	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 594, 9 Z 1268.
	19 Ekim	Fethiye-Muğla	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 41.
	21 Ekim	Çeşme, İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 615, 9 C 1269
1853	7 Mart	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 615, 9 C 1269.
	24 Mart	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 617, 21 C 1269.
1855	28 Şubat	Fethiye, İzmir, Sisam	Bursa'da büyük hasara sebep olan bir depremin yaşandığı aynı gün Fethiye'nin Bağlağaç isimli köyünde sarsıntı nedeniyle zemin yarılarak kükürtlü sular fişkırmış ve tepelikler oluşmuştur. <i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 731, 20 C 1271.
	2 Mart	Fethiye, Muğla	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 53.
	18 Aralık	İzmir	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 53.
1856	12 Ekim*	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 808, 29 S 1273.
	13 Kasım	Rodos, Ege Denizi, Çeşme	Depremin Çeşme kıyılarında oluşturduğu büyük dalgalar kentin içine kadar ilerlemiş ve halkta panik meydana getirmiştir. Gezgın, <i>a.g.e.</i> , 90.
1857	12 Şubat	İzmir	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 53.
		Marmaris	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 42; H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 53.
1858	16 Haziran	Manisa, Akhisar, İzmir	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 42.
1860	29 Ekim	İzmir	<i>Ceride-i Havâdis</i> , sayı 1011, 15 R 1277.
	2 Aralık	Manisa, İzmir	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 54.
1861	Ağustos	Aydın	Birkaç defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 70, 18 S 1278
	13 Eylül	İzmir	<i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 92, 11 R 1278.
1862	24 Mayıs	Marmaris ve Rodos	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 54.
	6 Haziran*	Marmaris	Depremin yönü doğudan batıya doğrudur. <i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 195, 22 Z 1278.
	3 Kasım	Turgutlu, Manisa	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 42.
	30 Kasım	İzmir	<i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 270, 19 C 1279.
1863	23 Nisan*	Datça	<i>BOA.</i> , MVL., 667/44, 11 N 1280.
	Mayıs	Aydın	<i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 232, 19 Za 1279.
	25 Ekim	İzmir	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 404, 14 Ca 1280.
	27 Ekim	İzmir	<i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 406, 19 Ca 1280.

1864	20 Eylül	Marmaris	<i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 547, 1 Ca 1281.
	2 Ekim	Meis Adası, Fethiye, Cesme	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 42.
	22 Kasım	Rodos, Fethiye	Birkaç defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 570, 24 Ca 1281.
1865	24 Temmuz	İzmir; Rodos	Depremin yönü kuzeyden güneye doğrudur. <i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 676, 13 Ra 1282.
	21 Ağustos	İzmir	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Tercüman-ı Ahvâl</i> ,
	12 Ekim	İzmir	<i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 709, 2 C 1282.
	28 Ekim	İzmir	Depremin yönü batıdan doğuya doğrudur. <i>Ceride-i</i>
	14 Kasım	İzmir	<i>Tercüman-ı Ahvâl</i> , sayı 723, 5 B 1282.
1866	25 Nisan	İzmir, Selçuk, Aziziye	Kuzey-güney doğrultusunda bir depremdir. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 43.
1867	7 Mart*	Midilli, Foça	<i>BOA.</i> , A.MKT.MHM., 387-A/65, 17 Ra 1284.
	? Mart*	Kula	Haberi veren gazetede 24 Mart tarihli olup, depremin geçenlerde yaşandığı belirtilmiştir. Bu bağlamda depremin ayın 20'si civarında yaşandığı söylenebilir. <i>Ruzname-i Ceride-i Havâdis</i> , sayı 619, 18 Za 1283.
	28 Mart	İzmir	<i>Ruzname-i Ceride-i Havâdis</i> , sayı 625, 26 Za 1283.
	22 Temmuz	Midilli, İzmir	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 43.
	2 Ekim	İzmir	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Ceride-i Ruzname-i Havâdis</i> , sayı 754, 11 C 1284.
	5 Ekim	İzmir	<i>Ruzname-i Ceride-i Havâdis</i> , sayı 751, 7 C 1284.
	1869	1 Aralık*	Ula
1870	14 Ocak	İzmir	Depremin yönü kuzeyden güneye doğru olup, 5 saniye kadar sürmüştür. <i>Ceride-i Ruzname-i Havâdis</i> , sayı 1302, 18 N 1286.
	22 Şubat	Fethiye ve Rodos	Sahilde toprak yükselmeleri oluşmuştur. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 43.
	24 Haziran	Ege Depremi	Bütün Ege kıyı bölgesinde hissedilmiştir. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 43.
	11 Temmuz	İzmir	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 56.
1871	7 Haziran*	Marmaris	<i>BOA.</i> , İ.DH., 646/44934, 17 Z 1288.
1873	1 Şubat	İzmir, Aydın	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 57.
1874	16 Kasım	İzmir, Rodos	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 58.
	18 Kasım	Dikili, Midilli	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 58.
1875	3-5 Mayıs	Dinar, Afyonkarahisar Çivril, Denizli, Uşak	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 44.
	11 Mayıs	İzmir	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 58.
	19 Temmuz	Çivril ve Uşak	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 58.
	31 Ağustos	Muğla, Sisam Adası,	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 44.
	1 Kasım*	Karaburun	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 44.
1877	Temmuz	İzmir	Üç de artçı sarsıntı yaşanmıştır. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 45.
	6 Eylül	Muğla, Marmaris	10 Eylül'e kadar artçı şoklar yaşanmıştır. <i>İzmir</i> , sayı 117, 2 N 1294.
	13 Ekim	İzmir	Üç gün içinde altı defa artçı şok yaşanmıştır. <i>İzmir</i> , sayı 138, 8 L 1294.
1878	9 Nisan	Aydın, İzmir	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 45
	19 Nisan, 10 Mayıs	Batı Anadolu	Merkez üssü Bursa olan ve hasara sebep olan depremin yansımasıdır. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 45.
	2 Haziran	İzmir	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>İzmir</i> , sayı 295, 2 C 1295.
1880	29 Haziran*	Menemen	<i>BOA.</i> , ŞD., 612/48, 4 M 1298.

	29 Temmuz*	İzmir	BOA., Y.A.HUS., 165/51, 21 Ş 1297.
	Eylül	İzmir	Bir de artçı sarsıntı yaşanmıştır. Pınar-Lahn, a.g.e., 45.
	20 Ekim	İzmir	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. <i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 715, 24 Za 1297.
1881	13 Şubat	İzmir	Deprem öncesinde bazı sesler işitilmiştir. <i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 825, 23 Ra 1298
	3 Nisan*	Sakız ve Çeşme	<i>The Constantinople Messenger</i> , Vol 1, sayı 55, 25 Mayıs 1881.
	12 Haziran	İzmir, Çeşme	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 894, 17 B 1298.
	24-25 Ağustos	Midilli, Çeşme	Pınar-Lahn, a.g.e., 45.
	26 Kasım	İzmir	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 1033, 8 M 1299.
1883	15 Ekim*	Çeşme ve Urla	BOA., Y.PRK.BŞK., 8/48, 10 Ca 1301.
	26 Kasım	Marmaris	<i>The Eastern Express</i> , Vol 3, sayı 48, 28 Kasım 1883.
1884	28 veya 29	İzmir, Urla	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
	Ekim	İzmir ve Çeşme	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
	8 Kasım	İzmir, Menemen, Urla Bayındır, Ödemiş	<i>The Eastern Express</i> , Vol 4, sayı 39, 12 Kasım 1884.
	4 Aralık	İzmir	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
1885	Haziran	Nazilli, Bozdoğan Aydın	H. Soysal vd., a.g.e., 60.
	Ağustos	Alaçehir, Manisa	Pınar-Lahn, a.g.e., 46; H. Soysal vd., a.g.e., 60.
	Aralık	İzmir, Alaçatı	Alaçatı'da gürültü eşliğinde meydana gelmiştir. Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
1886	Nisan	Denizli	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
	22 Mayıs	Köyceğiz	Deprem müthiş bir ses eşliğinde yaşanmıştır. <i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 2388, 28 Ş 1303.
	23 Mayıs	Marmaris	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 2388, 28 Ş 1303.
	25 Mayıs*	Urla	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
	Haziran	İzmir, Urla, Çeşme	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
	11-12 Eylül	İzmir	<i>The Levant Herald</i> , Vol 6, sayı 26, 15 Eylül 1886.
	Ağustos	Sakız, Çeşme	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
	15 Ağustos	Çeşme	Deprem müthiş bir ses eşliğinde yaşanmıştır. <i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 2456, 23 Za 1303.
	18 Ağustos	Çeşme	Deprem gürültü eşliğinde yaşanmıştır. <i>The Levant Herald</i> , Vol 6, sayı 23, 25 Ağustos 1886.
	11 Eylül	İzmir	Depremin merkezi birkaç duvarın yıkıldığı ve bazı evlerin hasar gördüğü Ayvalık'tır. <i>The Levant Herald</i> , Vol 6, sayı 26, 15 Eylül 1886.
	6 Ekim*	Söke, Aydın, Aydın	Pınar-Lahn, a.g.e., 46.
	28 Ekim*	Karaburun	<i>The Levant Herald</i> , Vol 6, sayı 37, 8 Aralık 1886.
	Kasım	Denizli, Uşak	Pınar-Lahn, a.g.e., 47.
	27 Kasım*	İzmir, Sakız Adası,	BOA., Y.A.HUS., 197/4, 1 Ra 1304.
	11 Aralık	İzmir, Sakız Adası, Ege Denizli	Depremin yönü batıdan doğuya doğrudur. <i>The Levant Herald</i> , Vol 6, sayı 38, 15 Aralık 1886.
1887	Ocak	Denizli ve Uşak	Pınar-Lahn, a.g.e., 47.
	Ocak	Urla, İzmir, Denizli	Pınar-Lahn, a.g.e., 47.
	Ocak	Aydın, Kırkağaç	<i>The Levant Herald</i> , Vol 7, sayı 5, 2 Şubat 1887.
	24 Mart	Urla	<i>Hizmet</i> , sayı 39, 1 B 1304/1 B 1304.
	29 Mart	Tire	<i>Hizmet</i> , sayı 41, 8 B 1304/8 B 1304.
	6 Nisan*	Denizli	BOA., Y.A.HUS., 201/70, 17 B 1304.
	Nisan	Urla	Pınar-Lahn, a.g.e., 47.

	13 Mayıs	Karaburun	BOA., Y.MTV., 27/62, 26 Za 1304.
	14 Haziran	İzmir	Hizmet, sayı 62, 23 N 1304.
	16 Haziran	İzmir	The Levant Herald, Vol 7, sayı 25, 22 Haziran 1887.
	28 Haziran	Çeşme, Urla, Karaburun	Hizmet, sayı 64, 7 L 1304.
	6 Temmuz	Tire	Hizmet, sayı 67, 17 L 1304.
	17 Temmuz*	Fethiye	Hizmet, sayı 70, 28 L 1304.
	17 Temmuz	İzmir	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. Hizmet, sayı 1123, 19 S 1315.
	6 Ağustos	Çine, Denizli, Gördes, Alaşehir, Kula, Muğla, Köyceğiz, Menemen	Birçok merkez üssü olan, ayrıca artçı şoklarının yaşandığı bir depremdir. Pınar-Lahn, a.g.e., 47.
	15 Eylül	Aydın, Nazilli, Sarayköy	Artçı şoklar nedeniyle halkta panik yaşanmıştır. The Levant Herald, Vol 7, sayı 39, 28 Eylül 1887.
	27 Eylül	Urla	BOA., Y.PRK.DH., 3/2, 21 M 1306.
	30 Eylül*	Sarayköy, Demirci, Nazilli	BOA., Y.A.HUS., 207/35, 16 M 1305.
	1 Ekim	Manisa, Muğla	İki defa da artçı şok yaşanmıştır. Hizmet, sayı 90, 13 M 1305.
	14 Ekim*	İzmir	Hizmet, sayı 95, 30 M 1305.
	Kasım	Çeşme	Deprem Kasım ayının ilk haftasında yaşanmıştır. Hizmet, sayı 108, 17 Ra 1305.
	2 Kasım	Denizli ve Bolvadin	BOA., Y.A.HUS., 207/35, 16 M 1305.
	2 Kasım	Alaşehir, Akhisar	Alaşehir'de dört defa da artçı şok yaşanmıştır. BOA., Y.A.HUS., 207/35, 16 M 1305.
	2 Kasım	Fethiye	Bir defa da artçı şok yaşanmıştır. BOA., Y.A.HUS., 207/35, 16 M 1305.
	29 Kasım*	Kuşadası	BOA., Y.A.HUS., 208/56, 16 Ra 1305.
	22 Aralık	Demirci	Hizmet, sayı 124, 14 Ca 1305.
1888	? Mart*	Bodrum	BOA., DH.MKT., 1708/55, 23 B 1307.
	1 Nisan	İzmir, Menemen	Depremin yönü kuzeyden güneye doğrudur. Hizmet, sayı 143, 21 B 1305.
	29 Nisan	İzmir Fethiye	Hizmet, sayı 151, 19 Ş 1305. Bir de artçı şoku meydana gelmiştir'de. BOA., Y.A.HUS., 207/35, 16 M 1305.
	15 Mayıs	İzmir	Hizmet, sayı 157, 11 N 1305.
	Mayıs	Çeşme, Urla,	Pınar-Lahn, a.g.e., 47.
	Ekim	İzmir, Aydın, Ödemiş,	Pınar-Lahn, a.g.e., 47.
	18 Ekim	Demirci	Hizmet, sayı 199, 21 S 1306.
	19 Kasım	Çeşme	Hizmet, sayı 209, 27 Ra 1306.
	7 Aralık	İzmir, Çeşme	Hizmet, sayı 211, 4 Ra 1306.
	14 Aralık	İzmir, Çeşme, Tire	Tire'de depremin artçı şoklar da yaşanmıştır. The Levant Herald, Vol 8, sayı 43, 16 Aralık 1888.
	21 Aralık	İzmir	Hizmet, sayı 215, 18 Ra 1306.
1889	3 Ocak	İzmir	Hizmet, sayı 219, 3 Ca 1306.
	9 Ocak	İzmir	The Levant Herald, Vol 9, sayı 2, 13 Ocak 1889.
	21 Mart	İzmir	Hizmet, sayı 242, 21 B 1306.
	8 Ekim	İzmir, Urla, Çeşme	Depremin yönü güneyden kuzeye doğrudur. Hizmet, sayı 287-292, 12 S-1 Ra 1307.
	26 Ekim	Muğla	H. Soysal vd., a.g.e., 61.
	26 Ekim*	Midilli, Urla,	BOA., Y.A.HUS., 230/6, 2 Ra 1307.
	27 Kasım	Ödemiş	Hizmet, sayı 303, 10 R 1307.

	27 Aralık	İzmir	<i>Hizmet</i> , sayı 310, 6 Ca 1307.
1890	4 Ocak*	İzmir	<i>The Levant Herald</i> , Vol 10, sayı 2, 13 Ocak 1890.
	6 Mart*	Bodrum	<i>The Levant Herald</i> , Vol 10, sayı 10, 10 Mart 1890.
	Mart	Denizli	Denizli Mutasarrıflığı tarafından kaleme alınan 10 Mart 1890 tarihli yazıda depremin atçı şokları kesildiği belirtilmiştir. Son zamanlarda Denizli’de büyük bir deprem yaşanmadığına göre ana sarsıntı yazının tarihine yakın bir zamanda meydana geldiği düşünülebilir. <i>BOA</i> , DH.MKT., 1707/72, 20 B 1307.
	1 Ağustos	Denizli	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 3624, 26 Z 1307.
	2 Ağustos	Bozdoğan	<i>Hizmet</i> , sayı 371, 22 Z 1307.
	15 Aralık*	Kuşadası	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 3726-3727, 8-10 Ca 1308.
	1891	3-15 Şubat	Selçuk
26 Mart		Batı Anadolu ve adalar	Depremin artçı şokları bir yıl devam etmiştir. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 47.
2 Haziran		Ayasluğ	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 4171, 9 Z 1309.
10 Temmuz		İzmir	Doğu-batı doğrultulu bir depremdir. <i>Hizmet</i> , sayı: 466, 5 Z 1308.
6-18 Eylül		Söke	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 48.
24 Eylül		Kula	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 3974, Ra 1309.
1-13 Ekim		İzmir, Menemen, Selçuk	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 48.
6 Kasım		İzmir	Depremin iki artçı şoku daha hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 499, 5 R 1309.
13 Kasım		Çeşme, İzmir	Güney batı-kuzey doğu doğrultuludur. İki artçı şok daha meydana gelmiştir. Deprem Sakız’da da hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 501, 11 R 1309.
24 Kasım		İzmir	Kuzey-güney doğrultulu bir sarsıntıdır. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 48.
1 Aralık		Urla	<i>Hizmet</i> , sayı 507, 3 Ca 1309.
1892		16, 19 Şubat	Marmaris
	2 Nisan	Sarayköy, Buldan, Kadı nahiyesi	Deprem Sarayköy’de beş, Buldan ve Kadı nahiyesinde üçer defa kendisini hissettirmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 541 5 N 1309.
	21 Nisan	Ayasluğ	<i>Hizmet</i> , sayı 547, 26 N 1309.
	20 Mayıs	Foça	<i>Hizmet</i> , sayı 555, 2 Za 1309.
	31 Mayıs	Ayasluğ	<i>Hizmet</i> , sayı 556, 6 Za 1309.
	Haziran	İzmir ve Çeşme	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 48.
	2 Haziran*	Buldan, Sarayköy	<i>Hizmet</i> , sayı 565, 8 Z 1309; <i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 4181, 21 Z 1309.
	16 Haziran	İzmir	<i>Hizmet</i> , sayı 561, 22 Za 1309.
	17-19 Haziran	Manisa	Manisa kazasına bağlı Palamut nahiyesinde 17,18,19 Haziran günlerinde birer defa deprem meydana gelmiştir. İlk meydana gelen deprem Kırkağaç ve Gelenbe nahiyesinde de hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 565, 8 Z 1309.
	24 Haziran*	İnegöl ve Alaşehir	<i>Hizmet</i> , sayı 564, 4-8 Z 1309.
	28 Haziran	Denizli	<i>Hizmet</i> , sayı 565, 8 Z 1309.
	17 Eylül	Sarayköy	<i>The Levant Herald</i> , Vol 12, sayı 35, 26 Eylül 1892.
	18 Eylül	Aydın, Denizli, Buldan Bozdoğan, Sarayköy, Bayındır	Depremin birkaç da artçı şoku hissedilmiştir. <i>The Levant Herald</i> , Vol 12, sayı 35, 26 Eylül 1892.

	Ekim*	Akhisar	<i>The Levant Herald</i> , Vol 12, sayı 38, 17 Ekim 1892.
	24 ya da 25	Alaşehir	<i>Hizmet</i> , sayı 596, 5 R 1310.
	21 Kasım	İzmir	<i>Hizmet</i> , sayı 621, 3 B 1310.
	26 veya 27 Aralık	İzmir	Deprem bir tane de artçı sarsıntısı hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 614, 8 Ca 1310.
1893	19 veya 20	İzmir	<i>Hizmet</i> , sayı 621, 3 B 1310.
	28 Ocak	Çeşme	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 48.
	29 Mart	İzmir	Güney-kuzey doğrultulu bir depremdir. <i>Hizmet</i> , sayı 640, 11 N 1310.
	1 Nisan	Selçuk,Şirince	<i>Hizmet</i> , sayı 641, 14 N 1310.
	10 Mayıs	İzmir	Üç deprem meydana gelmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 651, 23 L 1310.
	Haziran	İzmir ve Çeşme	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 48.
	9 Haziran	İzmir, Sarayköy	<i>Hizmet</i> , sayı 559, 16 Za 1309.
	19 Temmuz	İzmir	<i>Hizmet</i> , sayı 670, 5 M 1311.
	Temmuz	Çeşme	<i>Hizmet</i> , sayı 672, 13 M 1311.
	8 Ağustos	Urla, Bergama ve	<i>The Levant Herald</i> , Vol 13, sayı 33, 14 Ağustos 1893.
	4 Eylül*	Efes, Aydın, Bayındır	<i>The Levant Herald</i> , Vol 13, sayı 37, 11 Eylül 1893.
	6 Eylül	İzmir, Söke	Doğu-batı doğrultusunda bir deprem olup, bir de artçı şoku hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> sayı 684-685, 25-28 S 1311.
	13 Eylül	İzmir	<i>Hizmet</i> , sayı 686, 15 Eylül 1893.
	3 Ekim	Denizli	Bir de artçı şoku hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 693, 27 Ra 1311.
	Ekim	Kuşadası	Kentte ara sıra deprem olduğu bilgisi mahalinden yerel bir gazeteye bildirilmiştir. Gazete haberi 11 Ekim'de yayınladığına göre depremin meydana geldiği tarihin de bu tarihe yakın olması kuvvetli bir ihtimaldir. <i>Hizmet</i> , sayı 694, 2 R 1311.
	20 Kasım	Sarayköy	<i>The Levant Herald</i> , Vol 13, sayı 43, 27 Kasım 1893.
	Aralık	Denizli	11 Aralık tarihli gazete depremin son zamanlarda yaşandığını belirtmiştir. <i>Levant Herald</i> , Vol 13, sayı 45, 11 Aralık 1893.
1894	10 Ocak*	Çine	<i>Levant Herald</i> , Vol 14, sayı 3, 15 Ocak 1894.
	15 Ocak	İzmir	Yarım saat arayla iki sarsıntı meydana gelmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 721, 10 B 1311.
	27 Ocak	Fethiye	İki defa artçı şoku hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 730, 11 Ş 1311.
	6 Şubat	Sarayköy ve Denizli	<i>Hizmet</i> , sayı 730, 11 Ş 1311.
	10 Şubat	Alaşehir	<i>Hizmet</i> , sayı 730, 11 Ş 1311
	23 Şubat	Manisa, Akhisar,	<i>The Levant Herald</i> , Vol 14 sayı 9, 5 Mart 1894.
	25 Şubat	Denizli	Kısa süre içinde yedi deprem meydana gelmiştir. <i>The Levant Herald</i> , Vol 14 sayı 9, 5 Mart 1894.
	25 Nisan	İzmir	<i>Hizmet</i> , sayı 749, 22 şevval 1311.
	4 Haziran	Bayındır	Bir de artçı sarsıntısı hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 761, 5 Z 1311.
	6 Haziran	Muğla	Deprem birçok artçı sarsıntısı yaşanmıştır. <i>Hizmet</i> , sayı 760, 2 Z 1311.

	10 Temmuz	İzmir	Depremin yönü güneyden kuzeye doğrudur. Bir de artçı sarsıntısı hissedilmiştir. Turgutlu, Soma, Alaşehir, Ödemiş, Tire, Nazilli, Aydın, Torbalı ve Dinar'da da hafifçe hissedilen deprem esnasında Aydın demiryolu hattının "Punta" mevki civarındaki saat kulesinin saati birden bire durmuş ve beş dakika sonra yine çalışmaya başlamıştır. Depremle birlikte su kaynakları bir süre kesilmiştir. Aynı gün Gördös kazasında da oldukça şiddetli ve 40 saniye kadar süren bir deprem meydana gelmiştir. Bu depremi müteakip hafifçe bir artçı şok meydana gelmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 768-770, 8-14 M 1312.
	13 Temmuz	Denizli	Depremin beş artçı şoku hissedilmiştir. <i>Hizmet</i> , sayı 770, 14 M 1312.
	26 Temmuz	Aydın, Alaşehir	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 49.
	3 Ağustos	Marmaris	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 49.
	23 Eylül	Muğla	Depremin yönü güneyden kuzeye doğrudur. <i>Hizmet</i> , sayı 784, 3 R 1312.
	16 Kasım	Çandarlı	<i>Hizmet</i> , sayı 800, 29 Ca 1312.
1895	27 Mart	Foça, İzmir	Deprem sırasında halk Foça'da panik yaşamış, okullar boşaltılmış ve dükkânlar kapatılmıştır. <i>The Levant Herald</i> , Vol 15, sayı 13, 1 Nisan 1895.
	21 Nisan	Muğla	<i>Levant Herald</i> , Vol 15, sayı 16, 22 Nisan 1895.
	27 Nisan	Çeşme	<i>Levant Herald</i> , Vol 15, sayı 17, 29 Nisan 1895.
	1 Mayıs	Çeşme, Urla, Sakız	Gece vaktinde meydana gelen depremin gündüz vaktinde de artçı sarsıntısı hissedilmiştir. <i>The Levant Herald</i> , Vol 15, sayı 18, 6 Mayıs 1895.
	11 Temmuz	Kuşadası	<i>The Levant Herald</i> , Vol 15, sayı 28, 15 Temmuz 1895.
	21 Temmuz	Gördes	<i>The Levant Herald</i> , Vol 15, sayı 30, 29 Temmuz 1895.
	19 Ağustos*	Aydın	<i>The Levant Herald</i> , Vol 15, sayı 34, 26 Ağustos 1895.
	13 Ekim	Foça	<i>Ahenk</i> , sayı 67, 2 C 1313.
	17 Ekim	Köşk, Aydın ve Söke	<i>Ahenk</i> , sayı 67, 2 C 1313.
	14 Kasım*	Bergama	<i>Hizmet</i> , sayı 900, 6 C 1313.
	5 Aralık	Sarayköy	Ayrıca üç artçı sarsıntı hissedilmiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 82, 26 C 1313.
	9 Aralık	İzmir	Yönü batıdan doğuya doğru olan depremin iki defa da artçı şoku hissedilmiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 82, 26 C 1313.
	11 Aralık	Bergama	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 49.
	17 Aralık	Karapınar	Bir gün içinde birbirini müteakip sekiz artçı sarsıntı hissedilmiştir. Dördü şiddetli derece yaşanan bu sarsıntılar nedeniyle halk, korkusundan geceyi evlerinde geçirmeye cesaret edememiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 85, 7 B 1313.
1896	13 Ocak	İzmir	Bir de artçı sarsıntısı hissedilmiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 92, 1 Ş 1313.
	Şubat	Sarayköy, Denizli, Nazilli	11 Şubat tarihli <i>Ahenk</i> gazetesinin haberine göre adı geçen üç kentte bir hafta içinde birkaç deprem meydana gelmiştir. Sarayköy'de gece vakti, şiddetli derecede birbirini müteakip meydana gelen depremler kaza sakinlerini korkmasına sebep olmuştur. <i>Ahenk</i> , sayı 99, 27 Ş 1313.
	13 Şubat	Sarayköy	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 7, 17 Şubat 1896.
	23 Şubat	Sarayköy	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 18, 4 Mart 1896.
	24 Mart	Çine	Bir de artçı sarsıntısı hissedilmiştir. <i>Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 13, 30 Mart 1896.

	27 Mart	Çeşme	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 13, 30 Mart 1896.
	16 Nisan*	Emet, Demirci, Gediz	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 50.
	17 Nisan	Kula	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 17, 27 Nisan 1896.
	30 Nisan	Muğla, Milas, Fethiye Marmaris, Köyceğiz	Ayrıca Milas ve Fethiye’de birer atçı şok yaşanmıştır. <i>BOA.</i> , Y.MTV., 141/36, 21 Z 1313.
	8 Haziran	Buldan, Sarayköy, Foça, İzmir	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 24, 15 Haziran 1896.
	20 Haziran	Sarayköy	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 26, 29 Haziran 1896.
	21 Haziran	Marmaris	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 26, 29 Haziran 1896.
	22 Haziran	Urla	<i>The Levant Herald</i> , Vol 16, sayı 26, 29 Haziran 1896.
	26 Haziran*	Marmaris ve Kerme körfezi, Fethiye, İzmir	Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 50
	23 Ağustos	Foça, İzmir	<i>BOA.</i> , Y.MTV., 145-116, 14 Ra 1314.
	27 Ekim	Rodos, Muğla, Milas, Marmaris, Köyceğiz	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 64.
	13 Kasım	Aydın	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 64.
1897	Mayıs	Ula, Marmaris, Fethiye Köyceğiz, Rodos	H. Soysal vd., <i>a.g.e.</i> , 64.
	20 Mayıs	İzmir	<i>BOA.</i> , Y.MTV., 157/106, 19 Z 1314.
	18 Temmuz	Köyceğiz	<i>Hizmet</i> , sayı 1156, 14 R 1315.
	14 veya 15	Turgutlu	<i>Hizmet</i> , sayı 1161, 19 R 1315.
	Aralık *	Gencelli, Şamlı, Sarayköy, Denizli	<i>The Levant Herald</i> , Vol 17, sayı 47, 13 Aralık 1897.
	13 Aralık	İzmir	Arka arkaya iki deprem hissedilmiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 711, 4 Ş 1316.
1898	23 Şubat*	Sarayköy ve Denizli	<i>Ahenk</i> , sayı 474, 5 L 1315.
	31 Ocak	İzmir	Deprem bir de artçı sarsıntısı hissedilmiştir. <i>The Levant Herald</i> , Vol 18, sayı 6, 7 Şubat 1898.
	Şubat	Aydın ve Köşk	Her iki kentte de 5-10 sarsıntı meydana gelmiştir. Pınar-Lahn, <i>a.g.e.</i> , 50.
	4 Mart	Akhisar	İki tane de artçı sarsıntısı meydana gelmiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 479, 12 L 1315.
	4 Mart	Gencelli	Üçü şiddetli olmak üzere on dört artçı sarsıntısı hissedilmiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 480, 13 L 1315.
	10 Mart	Sarayköy ve Denizli	<i>Ahenk</i> , sayı 486, 20 L 1315.
	Haziran*	İzmir	<i>Ahenk</i> , sayı 554, 28 M 1316.
	5 Haziran	Alaşehir	Ayrıca iki de artçı sarsıntı yaşanmıştır. <i>BOA.</i> , Y.MTV., 178/18, 18 M 1316.
	6 Haziran	Köyceğiz	<i>BOA.</i> , Y.MTV., 178/18, 18 M 1316.
	4 Eylül	Denizli ve Sarayköy	5 Eylül’de bir defa artçı sarsıntı yaşanmıştır. <i>Ahenk</i> , sayı 627, 24 R 1316.
	28 Eylül*	Çeşme, Urla, Kuşadası	<i>Ahenk</i> , sayı 644-45, 14-15 Ca 1316.
	23 Ekim	Denizli	Deprem yönü kuzeyden güneye doğrudur. <i>Ahenk</i> , sayı 666, 10 C 1316.
	12 Aralık	Marmaris	<i>İkdâm</i> , sayı 1597, 5 Ş 1316.
	13 Aralık	Urla, İzmir	Ayrıca Urla’da 4-5 artçı şok meydana gelmiştir. <i>İkdâm</i> , sayı 1597, 5 Ş 1316.
1899	28 Ocak	Aydın	Sallantının yönü kuzey-güney doğrultusundadır. <i>The Levant Herald</i> , Vol 19, sayı 5, 30 Ocak 1899.
	20 Şubat	Nazilli	Deprem yönü batıdan doğuya doğrudur. <i>Ahenk</i> , sayı 764, 11 L 1316.
	3 Mart	Tire	<i>İkdâm</i> , sayı 1381, 1 Za 1316.
	4 Mart	Bodrum ve Marmaris	İki deprem arka arkaya meydana gelmiştir. <i>İkdâm</i> , sayı 1381, 1 Za 1316.

	20 Eylül*	Denizli, Aydın	<i>Ahenk</i> , sayı 946, 21 Ca 1317.
	?	İzmir	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 6630, 13 C 1317.
	Ekim	Milas	<i>Tercüman-ı Hakikat</i> , sayı 6630, 13 C 1317.
	Ekim	Foça	<i>Ahenk</i> , sayı 976, 26 C 1317.
	28 Ekim	Ödemiş	İki deprem arka arkaya meydana gelmiştir. <i>Ahenk</i> , sayı 976, 26 C 1317.

Resim 8: 1899 Depremi, Sarayköy, Aşağı Mahalle (İÜ.,NEK, 779/47-6)

Resim 9: 1899 Depremi, Nazilli, Pazarköy Çarşısı (İÜ.,NEK, 779/47-7)

Resim 10: 1899 Depremi, Aydın, Eski Yeni Camii (İÜ.,NEK, 779/47-9)

Resim 12: 1899 Depremi, Sarayköy Minare Camii (İ .,NEK, 779/47-12)

Resim 13:1899 Depremi, Sarayköy AŞar Ambarı ve Pazar Yeri ( .NEK,779/47-19)

Resim 14: 1899 Depremi, Sarayköy İstasyonu (İÜ.,NEK, 779/47-13)

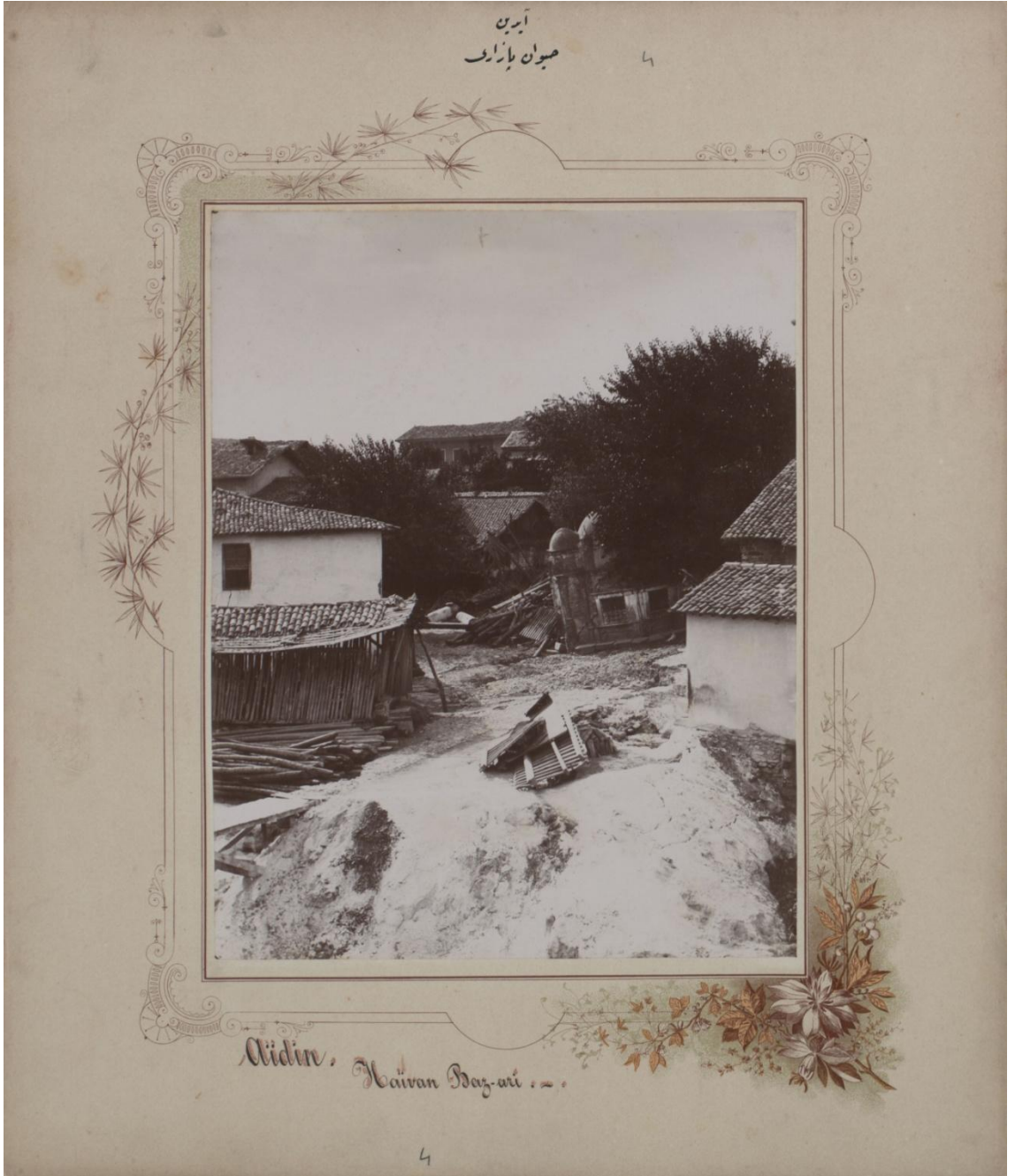
Resim 15: 1899 Depremi, Sarayköy Kasabası (İÜ.,NEK, 779/47-15)

Resim 16: 1899 Depremi, Denizli, Kayalık Mahallesi (İÜ.,NEK, 779/47-11)

Resim 17: 1899 Depremi, Denizli Kasabası (İÜ.,NEK, 779/47-17)

Resim 18: 1899 Depremi, Aydın, Hayvan Pazarı (İÜ.,NEK, 779/47-4)

Resim 19: 1899 Depremi, Aydın, Küpeli Sokağı (İÜ.,NEK, 779/47-22)

Resim 20: 1899 Depremi, Denizli, Sabuncu Mahallesi (İÜ.,NEK, 779/47-20)

Resim 21: 1899 Depremi, Nazilli (İÜ.,NEK, 779/47-9)

Resim 22: 1899 Depremi, Nazilli, Forbes Fabrikası (İÜ.,NEK, 779/47-5)